Міністерство освіти і науки України
Житомирський державний університет імені Івана Франка

ВІСНИК ЖИТОМИРСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Випуск 2 (105)

Науковий журнал,
заснований у серпні 1998 року

Вид-во ЖДУ ім. І. Франка
Житомир
2025

Видається за рішенням вченої ради Житомирського державного університету імені Івана Франка (протокол № 22 від 28 листопада 2025 року).

Головний редактор

Йоганна Гетка, Йоганна Гетка, доктор філологічних наук, професор, директорка Інституту міжкультурних досліджень Центрально-Східної Європи, Варшавський університет, Польща

Відповідальні редактори

Олена Юрчук, доктор філологічних наук, доцент, Житомирський державний університет імені Івана Франка, Україна

Галина Гримашевич, кандидат філологічних наук, доцент, Житомирський державний університет імені Івана Франка, Україна

Редактори

Олена Андрушенко, кандидат філологічних наук, доцент, Університет Аугсбурга, Німеччина

Наталія Астрахан, доктор філологічних наук, професор, Житомирський державний університет імені Івана Франка, Україна

Юрій Громик, кандидат філологічних наук, професор, проректор з навчальної роботи та рекрутації, Волинський національний університет імені Лесі Українки, Україна

Світлана Ковпік, доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української та зарубіжної літератур Криворізького державного педагогічного університету, Україна

Сергій Михида, доктор філологічних наук, професор, Центрально-український державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький, Україна

Віктор Мойсієнко, доктор філологічних наук, професор, Житомирський державний університет імені Івана Франка, Україна

Людмила Славова, доктор філологічних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

Фелікс Штейнбук, доктор філологічних наук, професор, професор кафедри теорії та історії світової літератури, Київський національний лінгвістичний університет, Україна

Наталія Шульська, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри соціальних комунікацій, заступник декана з наукової та виховної роботи факультету філології та журналістики, Волинський національний університет імені Лесі Українки, Україна

Катажина Якубовська-Кравчик, доктор Phd з гуманістики, директорка Інституту україністики, Варшавський університет, Польща

Витяг з реєстру суб'єктів у сфері медіа – реєстрантів (ідентифікатор медіа R30-01079); Рішення № 540 Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення від 20.07.2023 р.

Наукове періодичне видання

Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки: науковий журнал / [гол. ред. Й. Гетка, відповід. редактори О. Юрчук, Г. Гримашевич]. Житомир: Вид-во Житомирського держ. ун-ту імені І. Франка, 2025. Вип. 2 (105). 299 с.

Журнал "Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка" внесено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з філології – наказ МОН України № 1188 від 24 вересня 2020 р.

Журнал індексується в таких наукометричних базах:
Index Copernicus, Google Scholar, Ulrich's Periodals Directory та CiteFactor

Сайт видання: http:// philology.visnyk.zu.edu.ua
Макетування: Кривонос О.
Коректори англомовної версії: Гирин О., Криворучко Т.

В усіх статтях збережено орфографію та пунктуацію авторів. Автори матеріалів несуть повну відповідальність за достовірність інформації. Редакція не несе відповідальності за коректність посилань та літературні джерела, що містяться в тексті статті.

Підписано до друку 03.12.2025 р. Формат 60х90/8. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Друк різографічний. Ум. друк. арк. 34.5 Обл.-вид. арк 24.5. Тираж 100.
Замовлення 35.

Видавництво Житомирського державного університету імені Івана Франка
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи: серія ЖТ №10 від 07.12.04 р.
електронна пошта (E-mail): zu@zu.edu.ua
Україна, 10008, м. Житомир, вул. В. Бердичівська, 40. тел. (0412)431195, 431417

ISSN (Print): 2663-7642
ISSN (Online): 2707-4463 © Житомирський державний університет імені Івана Франка, 2025

Ministry of Education and Science of Ukraine
Zhytomyr Ivan Franko State University

ZHYTOMYR IVAN FRANKO STATE UNIVERSITY JOURNAL

PHILOLOGICAL SCIENCES

Volume 2 (105)

Scientific journal,
founded in August 1998

Zhytomyr Ivan Franko State University Press
Zhytomyr
2025

Approved for publication by the Academic Council of Zhytomyr Ivan Franko State University (protocol № 22 dated from 28.11.2025).

Editor-in-chief

Joanna Getka, Warsaw University, Warsaw, Poland

Co-editor-in-chief

Olena Yurchuk, Zhytomyr Ivan Franko State University, Ukraine
Halyna Hrymashevych, Zhytomyr Ivan Franko State University, Ukraine

Editors

Olena Andrushenko, University of Augsburg, Germany
Natalia Astrakhan, Zhytomyr Ivan Franko State University, Ukraine
Yurii Hromyk, Lesya Ukrainka East European National University, Lutsk, Ukraine
Svitlana Kovpik, Kryvyi Rih State Pedagogical University, Ukraine
Serhii Mykhyda, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical university, Ukraine
Viktor Moisiienko, Zhytomyr Ivan Franko State University, Ukraine
Liudmyla Slavova, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine
Feliks Shteinbuk, Kyiv national linguistic University, Ukraine
Nataliia Shulska, Lesya Ukrainka Eastern European National University, Ukraine
Katarzyna Jakubowska-Krawczyk, Warsaw University, Warsaw, Poland

Extract from the register of media entities (media identifier R30-01079); Decision No. 540 of the National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting dated July 20, 2023

Scientific Periodical

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal. Philological Sciences: scientific journal / [editor J.Getka, co-editor-in-chief O.Yurchuk, H.Hrymashevych]. Zhytomyr: Zhytomyr Ivan Franko State University Press, 2025. Vol. 2 (105).299 p.

"Zhytomyr Ivan Franko State University Journal" is included in the list of scientific professional publications of Ukraine, which can publish the results of the thesis for a Doctoral and Candidate Degree in Philology – Resolution of Ministry of Education and Science of Ukraine № 1188 from September 24, 2020.

The journal is indexed in Index Copernicus, Google Scholar, Ulrich's Periodals Directory and CiteFactor

Website: http://philology.visnyk.zu.edu.ua
Modelling: Kryvonos O.
Proofreader of English-language Edition: Hyryn O., Kryvoruchko T.

Authors' spelling and punctuation are preserved in the articles. The authors of the articles bear full responsibility for the accuracy of the information. The editorial board is not responsible for the correctness of the references and literary sources contained in the articles.

Signed for printing 03.12.2025 p. Size 60x90/8. Offset Paper. Font Times New Roman. Risograph printing. Conventional printed sheets 34.5. Printed sheets 24.5. Number of copies 100. Order 35.

Zhytomyr Ivan Franko State University Press
Licence of the Subject of Publishing: Series ZhT № 10 from 07.12.04.
(E-mail): zu@zu.edu.ua
Ukraine, 10008, Zhytomyr, Velyka Berdychivska Str., 40. tel. (0412)431195, 431417

ISSN (Print): 2663-7642
ISSN (Online): 2707-4463 **© Zhytomyr Ivan Franko State University, 2025**

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal.
Philological Sciences. Vol. 2 (105)

Вісник Житомирського державного
університету імені Івана Франка.
Філологічні науки. Вип. 2 (105)

ISSN (Print): 2663-7642
ISSN (Online): 2707-4463

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 82:1/82(091)
DOI 10.35433/philology.2 (105).2025.7-18

ЛЮДИНА І МИСТЕЦТВО В РЕНЕСАНСНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

Н. І. Астрахан*

У статті розглянуто ренесансну концепцію людини у її взаємозв'язку з новим баченням художньої творчості, що вирізняє добу Відродження стосовно Середньовіччя й Античності. Для Відродження характерний притаманний цьому періоду культдюкурний діалог, що дає змогу синтезувати напрацювання попередніх епох. Античний антропоцентризм і середньовічний християнський теоцентризм поєднуються, набуваючи нової якості, у духовно-інтелектуальній практиці демократичних і водночас елітарних гуманістичних студій. Ренесансний синтез надає особливого значення людині, сутність якої розкривається у творчості, що прагне стати універсальною, охоплюючи всі знання, уміння, сфери діяльності, земну конкретику та трансцендентну загадковість. Відзначено, що найбільш очевидно творчий потенціал ренесансної людини проявляє індивідуально-авторська мистецька діяльність, яка дає підстави митцю усвідомити себе в ролі "співавтора Бога" (Ф. Петрарка). Художні звершення доби Ренесансу, запрошуючи до "релігійної медитації", з новою гостротою в умовах поступової секуляризації мистецтва актуалізують християнську проблематику. Зокрема, ідеться про відновлення втраченого зв'язку з Богом, що має стати основою реалізації "божественного начала", народження автора, творчого самотворення людини в просторі індивідуальної екзистенції, мистецтва, історії.

З опорою на міркування М. Гайдеґґера про новочасний характер поняття "картина світу" розкрито особливості ренесансного світогляду, що стає передумовою активної та відповідальної творчої діяльності людини. Відкриття перспективи в живописі Ренесансу, нове ставлення до людського тіла й людини як гармонійної духовно-тілесної істоти, освоєння часо-просторової конкретики природного універсуму потрактовано в контексті нових обріїв художньої практики. "Вітрувіанська людина" й "Джоконда" Леонардо да Вінчі, фрески "Сікстинської капели" Мікеланджело Буонаротті інтерпретовано як знакові в контексті окреслених світоглядних зрушень і художньо-естетичних новацій. Візуалізація духовного буття людини й "Священної історії" в образотворчому мистецтві Ренесансу схарактеризовано у зв'язку з проблемою співвіднесення високого і масового мистецтва в межах актуальної художньої практики та її рецепції.

Ключові слова: *Ренесанс, концепція людини, художня творчість, автор, гуманізм, візуалізація, картина світу.*

* *доктор філологічних наук, професор*
(Житомирський державний університет
імені Івана Франка)
ORCID: 0000-0002-4087-2466
astrakhan-n@zu.edu.ua

HUMAN AND ART IN THE RENAISSANCE WORLDVIEW

Astrakhan N. I.

The article examines the Renaissance concept of the human being in its connection with a new vision of artistic creativity, which distinguishes the Renaissance era from the Middle Ages and Antiquity. The Renaissance is characterized in terms of its inherent cultural dialogue, which enables the synthesis of previous epochs' achievements. Ancient anthropocentrism and medieval Christian theocentrism merge, acquiring a new quality in the spiritual and intellectual practices of democratic yet elite humanistic studies. The Renaissance synthesis places special emphasis on the human being, whose essence is revealed through creativity aspiring to be universal, encompassing all knowledge, skills, fields of activity, earthly specifics, and transcendent mystery.

The paper notes that the creative potential of the Renaissance individual is most evidently manifested in individual-authorial artistic activity, which allows the artist to perceive themselves as a "co-author of God" (F. Petrarch). The artistic achievements of the Renaissance, inviting "religious meditation," highlight Christian themes with renewed urgency in the context of the gradual secularization of art. In particular, the article addresses the restoration of the lost connection with God, which should serve as the foundation for realizing the "divine principle," the birth of the author, and the creative self-creation of the individual within the space of personal existence, art, and history.

Drawing on M. Heidegger's reflections on the modern concept of the "world picture," the article reveals the features of the Renaissance worldview, which becomes a prerequisite for active and responsible creative activity. The discovery of perspective in Renaissance painting, the new attitude toward the human body and the individual as a harmonious spiritual-corporeal being, and the exploration of the spatiotemporal specifics of the natural universe are interpreted in the context of new artistic horizons. Leonardo da Vinci's Vitruvian Man and Mona Lisa, as well as Michelangelo Buonarroti's frescoes in the Sistine Chapel, are analyzed as emblematic of these worldview shifts and artistic-aesthetic innovations. The visualization of human spiritual existence and "Sacred History" in Renaissance visual art is examined in connection with the issue of correlating high and mass art within contemporary artistic practice and its reception.

Keywords: *Renaissance, concept of the human being, artistic creativity, author, humanism, visualization, world picture.*

Постановка наукової проблеми. Доба Ренесансу започатковувала суттєві світоглядні зміни, що вплинули на подальший розвиток не лише європейської, але й світової культури. Синтез культурних напрацювань доби Античності та Середньовіччя, так званий "культурдіалогізм" [3: 148], виявився можливим і продуктивним, визначаючи особливості філософсько-естетичної концептуалізації людини й мистецтва, "становлення нової моделі художньої творчості" [3: 151]. Діалог між епохами, реалізований у межах діяльності представників ренесансного гуманізму, дав змогу кардинально змінити розуміння феномену людини та природи художньої творчості, підняти усвідомлення їхнього взаємозв'язку на принципово новий рівень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Світоглядні й мистецькі новації доби Ренесансу, починаючи зі знаменитої книги Дж. Вазарі "*Життєписи найславетніших живописців, скульпторів і архітекторів*" *(1550), а потім знакової праці Я. Буркгардта "Культура Ренесансу в Італії" (1860),* незмінно є предметом наукової рефлексії в контексті різних гуманітарних дисциплін та в міждисциплінарних студіях. Серед літературознавців, які зверталися до означених проблем, згадаємо передусім М. Андреєва, М. Бахтіна, П. Білоуса [1], Г. Грабовича, Д. Затонського, І. Козлика [6], Г. Косікова, Е. Курціуса, Є. Мелетинського, Д. Наливайка, О. Пилип'юка, Ф. Санктіса, І. Стаф, Ю. Султанова, Н. Торкут. Утім, незважаючи на численність досліджень, у контексті мистецької практики та наукової рефлексії сьогодення виникає потреба перегляду

деяких усталених оцінок й уважного ставлення до нюансів ренесансної художньої концептуалізації людини та мистецтва, що уможливлює краще розуміння сутності актуальних процесів, генетично пов'язаних зі світоглядними й естетичними зрушеннями доби Відродження.

Мета статті – визначити взаємозв'язок концепцій людини та мистецтва у світоглядній картині доби Відродження, що набуває особливого значення з огляду на необхідність потрактування сучасного й прогнозування наступних етапів еволюції художньо-естетичних форм, зокрема в літературно-художній практиці.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. *Для ренесансної свідомості "макрокосм природи й мікрокосм людського життя, світ фізичний і духовний є цілісною єдністю", що нею керують "закони розуму і гармонії"; притаманний цій свідомості антропоцентризм породжував замкнуті гармонійні композиції, "співрозмірні з людиною – центром світобудови"* [7: 6–7]. Для свідомості доби Середньовіччя людина – Боже створіння, чия воля обмежується вибором між доброчесністю та гріховністю, божественним і диявольським, а отже, у проєкції на вічне життя, вибором між раєм і пеклом. Як зазначає І. Козлик, "усі найважливіші елементи художньої творчості складали свого роду релігійні ієрогліфи", "теологія мистецтва відміняла владу творчої фантазії", і сама "історія для середньовічної людини отримувала сенс тільки з огляду на вічність і здійснення Божого задуму" [6: 44–45]. Традиційне мистецтво Середньовіччя в ситуації, коли сформований у межах античної культури тип індивідуально-авторської творчості був відкинутий, відводило митцю роль скриптора, переписувача вже створених текстів, підпорядковуючи мистецьку діяльність жорстким правилам чітко прописаного канону. Залишаючись байдужим до особистості майстра, воно було пильним стосовно сил, що могли проявляти себе через художні образи. Не випадково в той час були створені спеціальні механізми цензури, обмеження, заборон, що передбачали жорстку реакцію на невідповідність мистецьких творів засадничим постулатам християнства. Як і все життя, мистецтво поставало простором боротьби між небесними "захисниками" людини та її "ворогами", протистояння між силами порятунку й загибелі людської душі. Над усіма іншими переживаннями домінували релігійні, естетичні аспекти духовного буття людей не виокремлювалися, не піддавалися спеціальній рефлексії. Теоцентризм середньовічної культури відводив художньо-естетичній сфері точно визначене місце, спрямовуючи й художні, й естетичні процеси в річище релігійного порятунку, тобто очищення й відродження людської душі. Це над-завдання середньовічної культури збереглося й у добу Ренесансу, адже саме поняття "відродження", яке іноді розуміють у контексті відновлення забутих традицій Античності, мало виразне релігійне забарвлення, похідне від основної євангелічної настанови на відродження людської душі через покаяння, очищення від гріховності, подолання наслідків первородного гріха. Принципово новою була сама можливість входження античної спадщини в культурне життя християнської Європи, її привласнення нащадками варварів, які, зруйнувавши Рим, майже десять століть потому дорастали до того, щоб стати спадкоємцями знехтуваного культурного багатства.

Античні уявлення про людину як міру всіх речей, людське тіло як об'єкт естетичного захоплення, звісно, мали бути спростовані християнським аскетизмом середньовічної культури. Скульптура, що домінувала в античному світі над іншими видами мистецтва, закономірно сприймалася як матеріальне втілення язичництва, а відтворювана нею тілесність – як

демонстративна апологія гріховності. Перевага духовного над тілесним як закон середньовічного мистецтва мала знаменувати перемогу божественного над диявольським, спроба скульптурно увіковічнити тіло в християнській системі координат поставала як святотатство. Відомо, що, прагнучи примирити християнську релігію з вірою в олімпійських богів, Давній Рим намагався ввести Христа в Пантеон, як раніше в Давній Греції це було зроблено з Діонісом, демократичний культ якого швидко завоював прихильність широкого загалу й трансформувався в художні форми античного театру, трагедії та комедії як його провідних жанрів. Звісно, спроби адаптувати християнське віровчення до традиційного поклоніння богам-олімпійцям виявилися марними. Християнство стрімко поширювалося серед римлян, перетворюючись на офіційну релігію та виштовхуючи язичництво в минуле, приречене на зречення й забуття. Місце для статуї Христа в Пантеоні богів залишилося порожнім.

Зрозуміло, чому діалог середньовічної культури з античною був неможливий. Його розгортання потребувало нового часопростору для синтезу, яким стала доба Ренесансу. Вона здійснила зворотний маневр щодо запізніло-марних римських намірів: переосмислила античну спадщину в християнській системі координат, орієнтуючись на ідеї середньовічного неоплатонізму та досвід Візантії, що виявився актуальним на межі XIII–XIV ст. у Західній Європі, передусім в Італії. Крім контактів між Візантією та Італією, де пам'ять про античні часи була найбільш активною, значну роль відіграли візантійські вчені, змушені переселитися на італійський півострів після падіння Константинополя в 1453 році. Суперечності між західним (католицьким) та східним (православним) варіантами християнства вочевидь на той момент були не такими гострими, як між християнським та мусульманським релігійними світами, охопленими в ті часи непримиренною війною. І хоча католицький Рим у певні періоди воював із Візантією, намагаючись підкорити собі Константинополь, візантійський досвід збереження та наповнення античних художніх форм християнським змістом виявився затребуваним передренесансною Європою. На відміну від Візантії, вона була готовою не лише активно засвоювати ці форми, але й трансформувати їх у процесі стрімкого всебічного розвитку, забезпеченого змінами в економічному, соціальному житті й пов'язаного передусім із можливостями приватної ініціативи. Прогрес індивідуальності, породжений цивілізаційними зрушеннями в житті європейського континенту, уможливлював емансипацію мистецтва щодо релігії, перегляд уявлень про творчість та її суб'єкта – митця – у межах нового бачення світу. "Ренесанс, який підніс ідею самоцінності людини, істотно змінив погляд на авторство", підкреслюючи "значущість і неповторність" [1: 142] кожного мистецького витвору.

Для ренесансного художнього мислення єдність земного і вічного життя поставала як можливість, провокуючи увагу до індивідуальної екзистенції, концентрацію погляду на постаті окремої людини, її унікальних рисах. Не випадково жанр індивідуалізованого портрета починає інтенсивно розвиватися в добу Відродження, руйнуючи середньовічні канони, що передбачали символізацію та стилізацію в зображенні персони, яка завжди поставала у вимірі певної соціальної групи, вимірялася соціальною роллю. Індивідуальність затінялася ідеалізовано-схематичним баченням очікувань, що пов'язувались у суспільстві з виконанням тих чи тих соціальних функцій, зміна соціальних ролей не передбачалася. Короля хотіли бачити мудрим, мужнім, справедливим; священник повинен був утілювати віру й доброчесність; великий релігійний діяч уособлював святість; селянин – покору й терпіння;

ремісник – ревну турботу про високу якість створюваних речей і вироблених продуктів. Духовне ж буття особистості поставало як ще більш узагальнене, адже душа могла бути загиблою або врятованою; ішлося про доволі схематичне зображення грішників чи праведників і святих, які утворювали сувору ієрархію, зумовлену християнськими смислами. Елементи індивідуалізації й відсилки до конкретних обставин життя і смерті могли стати предметом зображення лише в перспективі загибелі або спасіння душі. У ренесансній художній свідомості відбувається відкриття особистості, її нове народження в процесі творчої індивідуації (термін М. Мамардашвілі). Якщо особистісний вимір античного мистецтва передбачав рух від зображення тілесного й зовнішнього до відтворення суб'єктивного внутрішнього життя, про що свідчить поява й особливості розвитку лірики у VII–VI столітті до н.е., у мистецтві доби Відродження навпаки: художня свідомість іде від духовного до тілесного, докладаючи зусиль для легітимізації тіла, обґрунтування самої можливості духовно-тілесної гармонії, правомірності естетичного замилування людиною як прекрасною істотою.

Гармонія – це античне поняття, що ґрунтується на уявленні про міру. У мистецтві Ренесансу гармонія отримує здатність перетинати кордони, об'єднуючи не лише тілесне й духовне, земне й вічне, але й людину та Бога. Ренесансне вчення про "золотий перетин" як "універсальний закон гармонійного формоутворення" [9: 53], утілений у довершені композиції творів великих майстрів, супроводжувалося міркуваннями про "божественну суть" цієї пропорції, її відповідність уявленням про Трійцю [9: 337]. Якщо гармонія духовного і тілесного народжує красу як естетичний абсолют, а земного й вічного – щастя як абсолют етичний, то гармонійні взаємини між людиною та Богом утілюються в сам феномен ренесансного мистецтва і, зокрема, перспективу як його головну новацію. Перспектива – мистецьке опанування простору, володіння ним, що знаменує собою здатність митця створювати художній світ – цілісний зоровий простір, завдяки якому досягається "ясне бачення" (одне з етимологічних значень поняття "перспектива"). Митець перестає бути локалізованим усередині зображуваного світу, на середньому плані нижньої частини простору, як у добу Середньовіччя, відповідно до застосовуваних тоді правил зворотної перспективи. Тепер він перебуває за межами зображуваного світу, поза ним – як його творець, автор.

Відомо, що митець італійського проторенесансу Джотто ді Бондоне, створюючи фрески Капели дель Арена в 1305 році, уперше виніс точку споглядання за межі зображуваного світу, вдавшись до так званої центральної, або "ренесансної", перспективи. За відкриттям перспективи – новий погляд майстра й нове "бачення" майстра, людська природа якого не є перешкодою на шляху до божественної досконалості, а, навпаки, відкриває цей шлях як можливість, передбачену Творцем для людини як Божого створіння. Дбайливо виміряна й відтворена Леонардо да Вінчі тілесна досконалість "Вітрувіанської людини" гармонійно узгоджується з неймовірною майстерністю митця, здатного усвідомити божественний задум щодо людини, подивитися на неї поглядом Творця, й у такий спосіб досягти відповідності божественному задуму. На думку Мікеланджело Буонаротті, "найвищий живопис полягає у зображенні, що змагається з мистецтвом Бога, найбільш довершеного з його творінь – людини, яку він створив за своїм образом і подобою" [10: 380].

Водночас об'єктом мистецького споглядання стає зовнішній світ – природа. Композиційні шедеври ренесансного образотворчого

мистецтва, зокрема такі, як "Джоконда" Леонардо, відображають як реалізовану можливість гармонійні взаємини між людиною та природним універсумом, що починає мислитися як реальний однорідний і нескінченний простір – Всесвіт. Світ "отримує своє буття актом творення, але як поцейбічність він не може у повній мірі відобразити божественну досконаліть, тобто втілити чисту ідею краси, проте у природі вона іноді присутня, і митець має відчути і спромогтися відобразити її у своєму творі" [8: 12]. Думка про те, що Мона Ліза, як і всі портрети Леонардо, насправді є зашифрованим авторпортретом, відповідає уявленню про божественного Творця, відображеного у своєму творінні, і божистого майстра, який у процесі мистецького творення оприявнює істинну сутність людини, виступаючи, як вважав Петрарка, співавтором Бога. Подібні настанови естетики й художньої практики Відродження разом із ренесансним платонізмом і натурфілософією були вповні поціновані в добу романтизму. Для романтиків, згідно з ідеями Ф. Шлегеля, бути людиною – це означає бути творцем, адже митець так співвідноситься з не-митцем, як людина з іншими створіннями на землі.

На думку М. Гайдеґґера, саме доба Ренесансу дала підставити говорити про картину світу й світогляд, що стали атрибутами Нового часу [12]. У контексті ренесансного культурного розвитку людина постала як суб'єкт, здатний спрямовувати свої пізнавальні зусилля на світ як об'єкт, утілювати предметизацію цього об'єкта в художню, а згодом і наукову репрезентацію (лат. *Representatio*) – картину. Це означало емансипацію суб'єкта, становлення гуманістичного антропоцентризму, зорієнтованого на античні традиції, але якісно нового по суті самоусвідомлення людини як активної та вільної істоти, основної точки відліку для потрактування всіх подій і процесів, що відбуваються в історії. Погляд на світ як об'єкт означав можливість опанування світу, його свідоме творення як сфери існування людства – культурного простору. Саме в добу Ренесансу в ситуації стрімкого розвитку науки, техніки й мистецтва формується нова соціальна група – творча інтелігенція. Її рефлексія щодо власної діяльності робить події творення культури дійсно суб'єктними – усвідомленими й відповідальними, авторськими. Розмірковуючи про "універсальність" Леонардо да Вінчі як "найлюдянішого митця", Е. Гарен говорить передусім про "широту його світогляду, яка була такою, що його інтереси і творчість не знали кордонів і поширювались на **всі** сфери людської діяльності, **всі** сфери реальності, істинно на сукупність **всіх** явищ" у прагненні поєднати **всі** знання з **усім** умінням у пошуках зв'язку між **усіма**[1] образами світу і його потойбічною таємницею [10: 87].

Для античності, як вважав М. Гайдеґґер, суб'єктивний погляд на світ був неможливий, тому що сама людина відчувала на собі погляд космосу – була об'єктом спостереження богів як невід'ємних від світу творців і виразників його краси. Розуміння людини як об'єкта пильної уваги з боку богів втілилося в архітектоніку художніх форм античного театру: завдяки емоційно-психологічному механізму катарсису глядач разом із героєм переживав афекти, разом із хором співчував, оцінював та осмислював події, що відбуваються тут і зараз, тобто суб'єктивно був присутній у просторі орхестри, поряд з акторами й хором, адресуючи театральне дійство, як і власне життя, богам, їхньому споглядянню. Закономірно, що живопис в античній культурі відігравав другорядну роль. Як стверджував М. Гайдеґґер, уявлення Платона про ейдос, співіснуючи поряд із недовірою до того, що можна побачити очима,

[1] Тут і далі виділення напівжирним шрифтом належить автору статті.

випереджало свій час, зверталося до далекого майбутнього [12].

Для середньовічної християнської свідомості зображення було символічним: ікона, як і візуальне оформлення храму загалом, – це спеціально організований символічно-смисловий простір, покликаний акцентувати зв'язок духовного буття людини з Богом. Як уже зазначено, людина перебувала в нижньому ярусі цього простору, уписаному не в реальний світ і навіть не у всесвіт, а в потік Священної Історії, кожен епізод якої міг бути осмислений тільки в контексті вічності, у перспективі вічного життя. Відомо, що у Візантії існував рух іконоборців; саму можливість зображення Бога як творця й основного учасника Священної Історії вони піддавали запереченню. Коли на зміну часовій перспективі Апокаліпсису як закономірного фіналу Священної Історії прийшла винайдена ренесансними майстрами центральна перспектива, зорієнтована на особливості візуального сприйняття реального простору, ікону змінила постікона – картина, відкриваючи обрії нового світобачення і разом із ним відлік Нового часу.

Антропоцентризм ренесансного гуманізму традиційно пов'язують із секуляризацією мистецтва й культури загалом, так званим "обезбожуванням". Великі митці Ренесансу, звісно, не ставили під сумнів релігійні переживання, але призначали свої твори не так для молитви, як для "релігійної медитації", підставою для якої мало стати естетичне сприйняття зображуваного. Запрошення до міркувань означало переосмислення проблеми взаємин людини та Бога, її нову постанову. Новочасний розвиток європейського мистецтва показує, що ця проблема досі не вирішена, тому піддається актуалізації й переформулюванню в межах кожного нового періоду художньо-естетичної еволюції. Зіткнення язичницької іманентності й християнської трансцендентності у творіннях Леонардо да Вінчі, Мікеланджело Буанаротті, Рафаеля Санті може бути оцінене по-різному, залежно від того, як гостро стоїть проблема розвитку/зламу/відродження релігійної свідомості в той чи той період. "Звичайно, це не був простий розвиток, це були постійні хитання, від великої релігійності до меншої і, можливо, взагалі до її зникнення" [5: 178], – зауважує В. Бойтін. Так, можна говорити про профанацію сакрального або обожнення профанно-реального, людського, та в обох випадках "міркування" свідчать про напружену відповідальність творчої свідомості за адекватність мистецької репрезентації зображуваному феномену. З іншого боку, можливість суто естетичного сприйняття релігійних сюжетів та образів, інтерпретації їх у відверто реалістичній системі координат, веде до нового відкриття світу, його споглядання у вимірі краси, істини, гармонії, невідривних від духовної висоти, наповненості й цілісності духовного спів-буття людей. Таке сприйняття, проблематизуючи феномен людини й світу, знову розгортає роздуми в річище релігійної проблематики. Але цього разу індуктивно спрямовує їх від конкретного до абсолютно абстрактного, за різними варіантами філософської концептуалізації якого в найбільш впливових системах Нового часу проглядає трансцендентне.

Сам факт візуалізації учасників і подій Священної Історії в ренесансному образотворчому мистецтві став художньою матеріалізацією – утіленням – середньовічної християнської візії, основи якої були закладені Об'явою Івана Богослова – етимологія слова "Апокаліпсис" указує на споглядання певної картини, що розгортається перед духовним поглядом. Звісно, слово апелює до внутрішнього споглядання. За логікою апостола Івана, істинне, початкове слово – це і є Бог. Здатність його сприйняти в повноті – результат особистісної

духовної звитяги кожної окремої людини, виявлення її віри.

Уже в "Божественній комедії" Данте Аліг'єрі середньовічна візія набула ознак особистісно-екзистенційної конкретності, адже персональний життєвий шлях пошуку істини в цьому творі розгортається в сакральному просторі світобудови, переплітаючи час і простір у їх земному й вічному вимірі. Своєрідним ключем до продуктивного ренесансного синтезу протилежностей, що дає змогу вирішити "загадку богоподібності людини, яка має втілюватись у поцейбічному житті у свободі любові й творчості" [8: 15], у поемі Данте виступає образ Беатріче: вона "водночас і особистість, й ідеальна сила", "конкретна людина і неповторний світ душі як персоналізація небесної мудрості", "подія <…> особистого життя і прорив у світ універсального смислу", особистість, яка є "уособленням етичного і естетичного ідеалу" [8: 15]. Можливість сходження на вершини духовного буття започатковується для Данте спогляданням Беатріче та її поглядом, зверненим до сонця. Хоча у фіналі поеми відтворюється не персоніфікований, а умоглядно-ідеальний (неоплатонічний, пов'язаний з ідеями Діонісія Ареопагіта) образ триєдиного Бога як сліпучого світла, це саме споглядання, бачення, уможливлене зустріччю з конкретною земною людиною. Зустріч, певним чином локалізована в часі та просторі, стала підставою для візуалізації реальної особистості в ментальному, внутрішньому баченні. З іншого боку, зустріч із людиною стає передумовою для зустрічі з Богом, відновлення втраченого внаслідок гріхопадіння зв'язку людини з її Творцем. У цьому плані творче народження ренесансної людини в просторі мистецтва, особистісної екзистенції та історії, символізоване знаменитим "Створенням Адама" Мікеланджело, знаменувало нову якість буття, його не звідані раніше можливості, міра реалізації яких у подальшому розгортанні Нового та Новітнього часу не сприймається як цілком усвідомлена.

Візуалізація Біблії, здійснена у фресках Мікеланджело, що їх мистецтвознавці назвали "Божественною комедією" Відродження, дивовижним поєднанням трансцендентного ідеалізму, породженого флорентійським неоплатонізмом, із глибоко пережитим трагізмом історії [10], спрощує завдання ментального бачення духовного буття для всіх людей, задає його антропоцентричні параметри. Тому такою великою є міра відповідальності митця за витоки й характер живописного образотворення, чистоту того "героїчного ентузіазму", що дає змогу об'єднати "людські" й "божественні", або, використовуючи мову естетики Ґ. В. Ф. Геґеля, суб'єктивні й об'єктивні чинники художньої творчості. У цьому плані живописні одкровення великих митців доби Ренесансу відіграли ту саму роль, що й винайдення книгодрукування: не випадково засоби тиражування зображень – гравюри, літографії – це також ознака цього періоду. Упізнавані візуальні образи, створені зусиллями ренесансних майстрів, стали опорою для ментального світоконструювання в процесі прочитання літературних творів Нового часу, поряд із якими індивідуально й приватно прочитувалася Біблія, що не уявлялося можливим до початку "нечуваного нововведення" Реформації [5: 179]. Оригінальне творення образів потребувало нових алгоритмів осмислення, адже читач міг бути здивований або навіть дезорієнтований новаторським характером авторського висловлювання. Вільний синтез несумісних у межах середньовічних уявлень культурних традицій, життєвих практик, жанрових форм, образних рядів породжував оригінальні художні феномени, що справляли яскраве враження новизни на читачів. Творчий діалог із

біблійними образами й подіями адаптував традиційні механізми осмислення до викликів часу, урізноманітнюючи й ускладнюючи їх завдяки актуалізації античної міфології, застосування принципів античної естетики, діалогічного звернення до давньогрецької філософії. Різноплановість життя, нові потреби, зумовлені щойно відкритими обріями практичної та духовно-інтелектуальної й, зокрема, естетичної діяльності, передбачали розширення та поглиблення смислотвірного інструментарію, реалізації гнучкого та багатоаспектного мислення. Естетичні переживання, викликані образотворчим мистецтвом Ренесансу, вводили духовно-релігійне буття особистості в простір реального життя, легітимізуючи його через одухотворення й красу.

З іншого боку, літературні образи, створені великими діячами європейської ренесансної літератури, у такому контексті набували особливого масштабу й значення. Не випадково "Дон Кіхот" Мігеля де Сервантеса й сьогодні за тиражами перевидань на другому місці після Біблії. Зі свого боку, ці літературні образи отримали класичну візуалізацію в XIX столітті в ілюстраціях Гюстава Доре. Різноплановість діяльності французького ілюстратора свідчила про остаточну секуляризацію мистецтва, адже серед робіт художника поряд з ілюстраціями до Біблії, "Божественної комедії", "Дон Кіхота", "Гаргантюа і Пантагрюеля" опинилися візуалізації образів казок Шарля Перо, творів Оноре де Бальзака, декораційне оформлення оперети Жака Оффенбаха "Орфей у пеклі" (прем'єра 1858 року), карикатури та памфлети на гарячі теми сьогодення. Саме в той час було закладено підвалини стрімкого розвитку сучасної масової культури, зорієнтованого передусім на прибутки від продажу псевдестетичного "продукту", що подобається загалу саме тому, що не потребує посутніх духовно-інтелектуальних зусиль.

Ренесансна візуалізація одухотворено-божественної краси світу й людини перетворилася на своєрідну норму, канон, відхід від якого покликаний сигналізувати про тривожні симптоми розвитку водночас реального та мистецького світів, що перетинаються в кожному окремому факті авторсько-художнього творення та рецептивно-естетичного відтворення. Надмірну візуалізацію – одну з визначальних рис масової культури сьогодення – сучасні автори осмислюють як небезпечну. Ідеться не лише про втрату будь-якої міри в ході продукування візуальних образів у псевдо-мистецьких, рекламних чи пропагандистських цілях, тобто про "примноження сутності без необхідності" (всупереч принципу В. Оккама), заради отримання дивідендів у тій чи тій формі. Захаращення ментального бачення людини такого ґатунку нав'язливими образами негативно позначається на внутрішньому бутті особистості, про що розмірковує Умберто Еко у романі "Таємниче полум'я цариці Лоани": у передсмертних видіннях головний герой бачить величезну кількість химерних істот, породжених коміксами, рекламою, голлівудськими фільмами, але не може згадати обличчя коханої дівчини, без якої і життя, і смерть втрачають будь-який смисл [4]. Йдеться про внутрішнє змертвіння – втрату самої здатності до ментального бачення, тобто до активного існування внутрішнього "я", духовного буття, що проявляє себе у відтворенні і творенні ментальних образів – роботі пам'яті, творчої уяви, любовної діалогічної взаємодії з іншими, кохання, релігійних переживань.

Доба Ренесансу зробила традицію читання масовою завдяки винаходу Й. Гуттенберга, зростанню університетів і можливостям саморозвитку, що відкривалися соціально-економічними зрушеннями й стали доступними практично для всіх людей. Долучитися до свідомого творення культури через гуманістичне

освоєння античних традицій, натурфілософське вивчення природи, художньо-естетичну діяльність могла будь-яка людина того часу, адже сама доба закликала до роботи над собою, свідомого формування власної особистості. Як уже зазначено, творення та сприйняття художньої літератури здійснювалося з опорою на напрацювання попередніх епох, на тлі синтезу духовно-релігійних і художньо-мистецьких ідеалів, важливим моментом яких стала візуалізація регламентованого християнською релігією духовного спів-буття людей у просторі Священної Історії.

Ренесансна мистецька практика в контексті викладених міркувань – актуальне надбання, що, незважаючи на численні дослідження, потребує виваженої рефлексії в межах незавершеного "проєкту модерну", культурно-історичні кордони якого в літературознавчій рефлексії постійно розширюються [2: 24]. Здійснена ренесансним мистецтвом концептуалізація людини, вироблене ним розуміння мистецької діяльності й, зокрема, літературно-художньої творчості започатковує новий етап культурного розвитку "європейського людства" (вислів Ґ. В. Ф. Геґеля), відкриває не вичерпані на сьогодні можливості й перспективи в плані розгортання важливих для самоусвідомлення цілісної загальнолюдської понад-часової спільноти культурних традицій.

Висновки й перспективи дослідження. "Культурдіалогізм" як один з основних принципів художньої практики й мистецької рефлексії доби Ренесансу зумовлює особливості ренесансної концепції людини й мистецтва, слугуючи орієнтиром для подальших культурних епох. Синтез античних і середньовічних настанов, що виявився можливим для ренесансної художньої свідомості, переконливо вказує на продуктивність діалогічного освоєння попередніх культурних традицій, необхідність їх якісного переосмислення на наступних етапах історичного поступу відповідно до нових запитів духовного розвитку.

Усвідомлення людини як цілісної духовно-тілесної істоти, краса якої відповідає нероздільності земного й вічного, людського й божественного, природного й трансцендентного, стало важливим чинником ренесансної картини світу, що поставав об'єктом активної перетворювальної діяльності, предметом художнього споглядання й відтворення. Ренесансне народження особистості, опора титанів Відродження на художню творчість у процесі індивідуації – неперевершені зразки відповідальної та результативної особистісної присутності у світі, впливової участі в культурному спів-бутті поколінь. Цінність цих зразків зростає в контексті сучасної нівеляції відмінностей між високою та масовою культурою, на тлі очевидної симулякризації мистецтва, постструктуралістських сумнівів у легітимності постаті автора, яку сприймають як "ренесансний конструкт", отже, вона підлягає деконструкції.

Ренесансне мистецтво як реалізація гармонійних взаємин між людиною та Богом самими фактом свого існування доводить досяжність мистецької гармонії як естетичного абсолюту й можливість щастя як абсолюту етичного, що постає на перетині земного й вічного буттєвих вимірів. Як би не інтерпретували в контексті сучасної наукової картини світу загальнокультурний концепт "Бог", гармонійна рівновага між людським і божественним, погляд на людину й світ "із позиції Бога" відкриває для справжнього майстра "перспективу" перетворення "божественного створіння" на "божистого творця", відповідне духовній сутності людини, вищу планку якої встановлює геніальність. Не випадково особливу увагу до такої "перспективи" проявляли представники романтизму, окреслюючи нові обрії не лише для власної художньо-творчої діяльності, але й для мистецтва модерну в

широкому розумінні цього слова. Мистецьке "народження людини", символізоване знаменитою фрескою Мікеланджело "Створення Адама", містить невичерпний потенціал розуміння, звернений також до сучасної свідомості, яка, неначе Адам, перебуває в полоні інерції спокою, що в сучасних умовах із катастрофічною легкістю може обернутися небуттям.

Образна візуалізація духовного життя особистості ("Божественна комедія" Данте) й Священної Історії (розпис Сікстинської капели Мікеланджело) задають нові параметри мистецького потрактування буття людини та людства в просторі художньо-творчих авторських експериментів Нового й Новітнього часу, створюють своєрідний канон образного мислення. Є підстави вважати, що він актуальний і сьогодні, оскільки акцентує на проблемі відповідального образотворення, омовлення й візуальної репрезентації універсальних загальнолюдських смислів, потребує уважного розгляду в подальших філологічних та міждисциплінарних студіях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Білоус П. "Перше відродження" української літератури (друга пол. XVI – початок XVII ст.). *Ренесансні студії: Зб. Статей* / Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка НАН України; Запорізький національний ун-т та ін. Запоріжжя, 2006. Вип. 11. С. 139–145
2. Волощук Є. Чарівна флейта Модерну. Духовно-естетичні тенденції німецькомовної модерністської літератури XX ст. у ліриці Р. М. Рільке, прозі Т. Манна, драматургії М. Фріша: монографія. Київ: ВД Дмитра Бураго, 2008. 528 с.
3. Головей В. Трансформації релігійного мистецтва в епоху Ренесансу. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.* Розділ IV. Естетика та філософія мистецтва. № 27. 2013. С. 148–152.
4. Еко У. Таємниче полум'я цариці Лоани. Переклад з італ. Ю. Григоренко. Харків: Фоліо, 2024. 416 с.
5. Історія європейської ментальности / За ред. Петера Дінцельбахера / Переклав з нім. Володимир Кам'янець. Львів: Літопис, 2004. 720 с.
6. Козлик І. В. Світова література доби Середньовіччя та епохи Відродження ("Картина світу". Естетика. Поетика): навчальний посібник [для студ. вищ. навч. закл.]. Івано-Франківськ: СИМФОНІЯ форте, 2011. 344 с.
7. Кротова Т. Предметний світ Ренесансу як втілення духу гуманістичної культури. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. 2010. Випуск 21. С. 3–16.
8. Лебідь А. Є. Ціннісно-світоглядний універсум епохи Ренесансу: культура, наука, мистецтво. Навчально-методичний посібник. Суми: ФОП Цьома С.П, 2019. 48 с.
9. Луцак С. М. Домінанта як ментальне осердя художньо-естетичного процесу (на матеріалі української літератури межі XIX–XX ст.) [монографія]; [наук. ред. Р. Т. Гром'як]. Івано-Франківськ: Фоліант, 2010. 400 с.
10. Garin E. Il pensiero di Michelandgelo. Nel: Garin E. L'etá nuova. Napoli, 1969. Pp. 347–383.
11. Garin E. Universalitá di Leonardo. Nel: Garin E. Scienza e vita civile net Rinascimento. Bari, 1965. Pp. 87–107.
12. Heidegger M. Zeit des Weltbildes. Im: Holzwege. Frankfurt a.M.: Klostermann, 1950. S. 69–104.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Bilous, P. (2006). "Pershe vidrodzhennia" ukrainskoi literatury (druha pol. XVI – pochatok XVII st.) ["The First Renaissance" of Ukrainian Literature (second half of the 16th – beginning of the 17th century)]. *Renesansni studii: Zb. statei* / In-t lit.

im. T. H. Shevchenka NAN Ukrainy; Zaporizkyi natsionalnyi un-t ta in. Zaporizhzhia. Vol. 11. Pp. 139–145. [in Ukrainian].
2. Voloshchuk, Ye. (2008). Charivna fleita Modernu. Dukhovno-estetychni tendentsii nimetskomovnoi modernistskoi literatury XX st. u lirytsi R. M. Rilke, prozi T. Manna, dramaturhii M. Frisha: monohrafiia [The Magic Flute of Modernity. Spiritual and Aesthetic Tendencies of German-Language Modernist Literature of the 20th Century in the Lyrics of R. M. Rilke, the Prose of T. Mann, and the Drama of M. Frisch: Monograph]. Kyiv: VD Dmytra Buraho. 528 p. [in Ukrainian].
3. Holovei, V. (2013). Transformatsii relihiinoho mystetstva v epokhu Renesansu [Transformations of religious art in the Renaissance]. *Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky.* Part IV. Estetyka ta filosofiia mystetstva. No 27. Pp. 148–152. [in Ukrainian].
4. Eko, U. (2024). Taiemnyche polumia tsarytsi Loany [The Mysterious Flame of Queen Loana]. Translated from Ital. by Yu. Hryhorenko. Kharkiv: Folio. 416 p. [in Ukrainian].
5. Istoriia yevropeiskoi mentalnosty [History of European mentality] (2004) / ed. by Peter Dintselbakher / translated from German by Volodymyr Kamianets. Lviv: Litopys. 720 p. [in Ukrainian].
6. Kozlyk, I. V. (2011). Svitova literatura doby Serednovichchia ta epokhy Vidrodzhennia ("Kartyna svitu". Estetyka. Poetyka) [World Literature of the Middle Ages and the Renaissance ("Picture of the World". Aesthetics. Poetics)]: study guide [for students of higher educational institutions]. Ivano-Frankivsk: SYMFONIIa forte. 344 p. [in Ukrainian].
7. Krotova, T. (2010). Predmetnyi svit Renesansu yak vtilennia dukhu humanistychnoi kultury [The objective world of the Renaissance as the embodiment of the spirit of humanistic culture]. *Visnyk Lvivskoi natsionalnoi akademii mystetstv*. Vol. 21. Pp. 3–16. [in Ukrainian].
8. Lebid, A. Ye. (2019). Tsinnisno-svitohliadnyi universum epokhy Renesansu: kultura, nauka, mystetstvo [The value-based and worldview universe of the Renaissance era: culture, science, art]. educational and methodological guide. Sumy: FOP Tsoma S. P. 48 p. [in Ukrainian].
9. Lutsak, S. M. (2010). Dominanta yak mentalne oserdia khudozhno-estetychnoho protsesu (na materiali ukrainskoi literatury mezhi XIX–XX st.) [The Dominant as the Mental Core of the Artistic and Aesthetic Process (Based on Ukrainian Literature of the Turn of the 19th–20th Centuries)]: [monograph]; [ed.by. R. T. Hromiak]. Ivano-Frankivsk: Foliant. 400 p. [in Ukrainian].
10. Garin, E. (1969). Il pensiero di Michelandgelo [Michelangelo's Thought]. Nel: Garin, E. L'etá nuova [The new age]. Napoli. Pp. 347–383. [in Italian].
11. Garin, E. (1965). Universalitá di Leonardo [Universality of Leonardo]. Nel: Garin, E. Scienza e vita civile net Rinascimento [Science and civil life in the Renaissance]. Bari. Pp. 87–107. [in Italian].
12. Heidegger, M. (1950). Zeit des Weltbildes [Time of the worldview] In: Holzwege [Wooden paths]. Frankfurt a.M.: Klostermann. Pp. 69–104. [in German].

Стаття надійшла до редколегії: 20.09.2025
Схвалено до друку: 28.11.2025

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal.
Philological Sciences. Vol. 2 (105)

Вісник Житомирського державного
університету імені Івана Франка.
Філологічні науки. Вип. 2 (105)

ISSN (Print): 2663-7642
ISSN (Online): 2707-4463

УДК 821.161.2 : 821.111(73)
DOI 10.35433/philology.2 (105).2025.19-27

БОГИНЯ З ГОЛОСОМ СМЕРТНОЇ. ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ОБРАЗУ ЦИРЦЕЇ В СУЧАСНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

В. С. Білявська*

У статті на прикладі романів Мідлен Міллер "Цирцея" та Володимира Єрмоленка "Ловець океану. Історія Одіссея" проаналізовано особливості інтерпретації античного образу чарівниці Цирцеї в сучасній літературі. З'ясовано, що цей образ належить до найбільш динамічних, оскільки впродовж віків трансформувався та зазнавав еволюційних змін, проте до сталих атрибутивних ознак, які залишають його впізнаваним, зараховуємо наявність магічних здібностей, пов'язаних зі здатністю Цирцеї варити чарівне зілля, упокорювати природу, а також перетворювати людей на тварин, мотив, який безпосередньо пов'язаний з історією Одіссея.

Спільним для романів двох авторів є наділення чаклунки складною людською психологією, що дає змогу значно розширити межі сприйняття цього образу та вивести його на рівень глибинного універсального коду. М. Міллер, обираючи жанр роману-виховання, зосереджує увагу на пошукові головною героїнею власного шляху та доланні перешкод. Одним із ключових аспектів роману стане прийняття Цирцеєю власної ідентичності, що корелюватиметься з мотивом вивільнення сил та отримання бажаної свободи. Образ володарки Ееї символічно розкриватиметься через стихію повітря та своєрідну антропоніміку. У романі "Ловець океану. Історія Одіссея" також представлено образ Цирцеї, який відзначається динамізмом, проте в основі лежить філософське осмислення автором наріжних концептів людського буття, серед яких – щастя, пам'ять, забуття, гріх та його спокута, які інтерпретуються за посередництвом історії, розказаної Одіссеєм. В. Єрмоленко по-новому представляє класичний мотив метаморфоз, значно ускладнивши мотивацію героїні. Його Цирцея керуватиметься не помстою, а милосердям: перетворюючи людей на тварин, вона забирала в них почуття провини та біль, із яким вони не могли існувати.

Ключові слова: *антична міфологія, гомерівський епос, роман, Цирцея, Одіссей.*

* *кандидат філологічних наук,*
доцент кафедри української та зарубіжної літератур і методик їх навчання
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)
wiktoria11288@gmail.com
ORCID: 0000-0002-4450-2278

A GODDESS WITH THE VOICE OF A MORTAL. RETHINKING THE IMAGE OF CIRCE IN MODERN LITERATURE

Biliavska V. S.

The article, using the example of the novels by Madeline Miller "Circe" and Volodymyr Yermolenko "The Ocean Catcher. The History of the Odysseus " contains the interpretation analysis of the ancient imagery of the sorceress Circe in modern literature. It states that this image is one of the most dynamic, since over the centuries it has been transformed and undergone evolutionary changes, however, among the stable attributive features that leave it recognizable, we include the presence of magical abilities associated with Circe's ability to brew magic potions, subdue nature, and also turn people into animals, a motif that is directly related to the story of Odysseus.

Common to the novels of both authors is the endowment of the sorceress with a complex human psychology, which enables significant expansion of the perception boundaries for this image and bring it to the level of a deep universal code. M. Miller, choosing the genre of the educational novel, focuses on the main character's search for her own path and overcoming obstacles. One of the key aspects of the novel will be Circe's acceptance of her own identity, which will correlate with the motive of releasing her strength and obtaining the desired freedom. The image of the owner of Eea will be symbolically revealed through the element of air and a kind of anthroponymy. In the novel "The Ocean Catcher. The Story of the Odysseus " also presents the image of Circe, which is marked by dynamism, but it is based on the author's philosophical understanding of the cornerstone concepts of human existence, including happiness, memory, oblivion, sin and its redemption, which are interpreted through the story told by Odysseus. V. Yermolenko presents the classic motif of metamorphosis in a new way, significantly complicating the motivation of the heroine: his Circe will be guided not by revenge, but by mercy: by turning people into animals, she took away from them the feelings of guilt and pain with which they could not exist.

Keywords: *ancient mythology, Homeric epic, novel, Circe, Odysseus.*

Постановка наукової проблеми. Звернення до міфологічних сюжетів крізь призму ре- та деконструкції усталених моделей становить невід'ємну частину сучасного літературного процесу, про що свідчить, до прикладу, активне функціювання, починаючи з 1999 року й до сьогодні, міжнародного проєкту "Canongate Myth Series", завданням якого стало нове прочитання й осучаснення міфу. Як стверджує Г. Улюра, "мегаамбітний проєкт мав би включати сто романів. 2013 року вийшла вісімнадцять книжка. Офіційно та серія ще триває, серед її романів склалося навдивовижу багато хітів" [10]. Відомі сюжети розглядають із сучасної перспективи, а герої реінтерпретуються із застосуванням новітніх методологій.

Репрезентуючи актуальну тенденцію, 2017 року з'являється "Цирцея", другий роман американської дослідниці античної літератури та письменниці М. Міллер (перший – "Пісня Ахілла" побачила світ 2011 року), який отримав низку престижних нагород. Того самого року був виданий і "Ловець океану. Історія Одіссея" – дебютний і поки єдиний роман українського філософа, есеїста, перекладача В. Єрмоленка. Об'єднує ці два тексти образ Цирцеї, який дає змогу, з одного боку, провести паралелі з класичним античним сюжетом, а з іншого – виокремити домінанти, прикметні риси, якими її наділив кожен із сучасних авторів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одна з фундаментальних праць, присвячених вивченню трансформації образу Цирцеї в європейській культурі, літературі та мистецтві, – дослідження "Transformations of Circe: The History of an Enchantress" Дж. Ярналл [14]. Польська літературознавиця Й. Ґняди в статті "Kirke o trującym czarze. Wizerunek mitologicznej czarodziejki w literaturze i sztuce przełomu XIX i XX wieku" зосередилася на особливостях інтерпретації античного образу Цирцеї в літературі й мистецтві модернізму [13]. Роман М. Міллер в українському літературознавстві

досліджено в праці О. Манойлової як спроба ретелінгу відомого античного сюжету "крізь оптику сучасного автора і читача, із використанням феміністичної та постмодерної лінз" [8: 329]. "Ловець океану. Історія Одіссея" В. Єрмоленка розглянуто з позиції дослідження наративних форми репрезентації внутрішнього світу героя (Т. Гребенюк) [3], крізь призму деконструкції моделі мандрівника та воїна (Г. Косарєва) [5] і як сиквел гомерівського епосу з поглибленням філософських домінант (С. Ленська) [7]. Роман "Цирцея" М. Міллер і "Ловець океану. Історія Одіссея" В. Єрмоленка не ставали об'єктом порівняльного зіставлення на рівні інтерпретації античного образу, що й зумовлює актуальність дослідження.

Мета статті полягає в порівнянні переосмисленого образу Цирцеї, оприявленого в сучасній літературі, з його класичним виявом часів античності, а також у встановленні особливостей інтерпретації, властивих кожному з авторів.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Образ Цирцеї – один із найбільш динамічних у європейській літературі й культурі зокрема, оскільки від античності й до наших днів зазнав значних еволюційних і трансформаційних змін. Без розуміння його характерних рис, які домінували в різні епохи, неможливо повною мірою осягнути його сучасне прочитання.

У гомерівському епосі Цирцея виконувала другорядну роль, приборкання її чар становило одне з численних випробувань Одіссея, а поразка й підкорення мали утвердити непереможну силу розуму царя Ітаки, якій не можуть протистояти ані смертні, ані боги. В образі володарки Еeї підкреслено її красу, зокрема волосся, та голос – "ясномовна" [2: 115], що буде майстерно обіграно в романі М. Міллер, а основним атрибутом стане чаша з "лихим зіллям" [2: 117], та здатність перетворювати людей у тварин. Е. М. Клерк у дослідженні "Fable and Song in Italy" [12] доводить існування більш раннього, проте вже популярного образу чарівниці, який у Гомера представлений у постатях, що дублюються, – Цирцеї та Каліпсо. Обидві мають подібні портретні характеристики, своїми чарами намагаються затримати Одіссея, а також двох обіцяють не нашкодити герою. Овідій у "Метаморфозах", окрім відомого гомерівського сюжету, згадує й більш ранній фрагмент про обернення Цирцеєю німфи Скілли в чудовисько через засліплення помстою за "зневажену пристрасть" [9: 234] до Главка. У середньовіччі образ Цирцеї буде реінтерпретований і "представлений під різними назвами та масками" [12: 93], серед яких, наприклад, фея Морґана з легенд артурівського циклу. Особливий інтерес до образу Цирцеї проявився в мистецтві епохи модернізму. Образ Цирцеї, як стверджує Й. Ґняди, "функціонував в уяві митців межі XIX – XX століття як зразковий приклад *femme fatale*, феноменально красивої і небезпечної жінки, що спокушає і веде до загибелі. Чоловік перед нею поставав істотою слабкою, повністю упокореною; він у сліпому обожнюванні горнувся до неї, бажаючи відчути хоча б крихту її любові, навіть ціною суворої кари" [13: 110]. У Ш. Бодлера в його знаменитій збірці "Квіти зла" в поезії "Подорож", що розпочинає останній цикл "Смерть", підкреслено згубу, яку несе донька Геліоса випадковим мандрівникам:

Одні від підлої вітчизни бігти раді,
Домівки рідної жахнувшись; декотрі
Жіночих пахощів улеглі вбивчій владі,
В Цірцеїних очах втонулі звіздарі
<…> [1: 176]

Лише слідування власній меті та продовження обраного шляху дає змогу подорожньому "не вподібнитись тваринному поріддю" [1: 176].

Сучасна література представляє кардинально модифікований образ чарівниці з Еeї. В однойменному

романі М. Міллер, який, за визначенням О. Майнойлової, є "зразком цілком традиційного жанру роману виховання" [8: 330], представлено шлях Цирцеї від її дитинства. Вона від народження відчуває свою відмінність. Її батьки – Геліос-Сонце та океаніда Перса – утілюють протилежні стихії вогню та води, водночас Цирцея не належить до жодної з них. Божественна сутність батька обпікала й ранила, а від матері віяло холодною байдужістю: "усе моє життя – сутінь і глибінь, але я не належу до водних глибин. Я створіння, яке замкнуто в них" [10: 27]. Одним із ключових аспектів роману стане пошук та прийняття головною героїнею своєї ідентичності, що корелюватиметься з мотивом вивільнення сил та отримання бажаної свободи. Саме стихія повітря буде визначати шлях Цирцеї до власної сутності навіть на рівні просторових характеристик: від відсутності свободи та права вибору, що породжують задуху підземелля дому батька Геліоса на початку роману, до власного острова Ееї, який, обмежений водами моря, мав би стати в'язницею у вигнанні, проте дарує волю творчості й розкриття потенціалу. Фінал цілком закономірний: оскільки головна героїня віднайшла себе, вона залишає острів, щоб мати змогу рухатися далі в цілком необмеженому просторі.

Стихія повітря обігрується протягом розвитку сюжету також і на рівні антропоніміки, яка буде тісно пов'язана з тваринним світом, зокрема з птахами. Ім'я Цирцеї, яким її нарекли під час народження за "жовті очі й дивний писклявий плач" [10: 10], означає "Соколиця", волосся смугасте, наче в рисі, що є натяком на її хижацьку сутність та силу в майбутньому, незважаючи на позірну слабкість і позицію жертви на початку. Найближчою особою, з якою вона відчуватиме спорідненість, буде її брат Еет – "Орел", який перший із родини пізнає силу чародійства. "До чого подібна твоя божественність?" [10: 31] – із цього питання Еета почнеться пошук Цирцеєю себе. "Як вітри над проваллям. Чайка, яка кричить у гнізді" [10: 31]. Проте така відповідь не вдовольняє брата.

– Як мушля, – сказала я.

– Ага! – похитав він пальцем у повітрі. – Мушля устриці чи слимака?

– Слимака.

– І що в тій мушлі? Слимак?

– Нічого, – відказала я. – Повітря.

– Це не те саме, сказав він. Ніщо – це порожнеча, а повітря – те, що заповнює все решту. Це віддих, життя і дух, слова, які ми говоримо [10: 31–32].

Саме в заклинаннях, правильно сплетених словах, таїтиметься справжня сутність Цирцеї, а через підкорену стихію повітря вона відчуватиме небезпеку, загрозу, велике зло, як у випадку з Медеєю та Ясоном: "Я відчувала це. Повітря погустішало, вкриваючи масною важкістю все довкола. Міазма – так це називали. Нечистість. Вона поставала з незмитих злочинів, непокори богам і неосвя ченого пролиття крові. <…> ця річ була сильніша: огидлива, повзуча нечистота" [10: 164].

Порівняння з чайкою розкриє глибинні сенси сутності героїні, закцентує на її дуальності. Неприємний для богів голос Цирцеї "писклявий, як у чайки" [10: 95], те, що не прийме Еет, виявиться звичним людським голосом. "Богиня з голосом смертної" [10: 95] – разом з усвідомленням і прийняттям власної інакшості Цирцея відчує силу. Соколиця, дитя богів і чайка, яка дозволяє розуміти та відчувати смертних, а отже, і співчувати, – дві грані Цирцеї, які однаковою мірою становитимуть її сутність. Спорідненість, побудовану на подібному зіткненні божественного та людського, вона відчуватиме й у Гермеса – посланця богів. Саме він розкриє таємницю голосу Цирцеї й довгий час залишатиметься на Ееї єдиним другом.

Співчуття смертним і розуміння їх споріднить Цирцею з Прометеєм, якому вона єдина наважиться

допомогти. У цьому вони протиставлятимуться решті богів, для яких люди просто іграшки, "дикі мішки гнилого м'яса" [10: 10], від яких потрібні лише жертви й молитви. На думку О. Манойлової, "момент зустрічі Цирцеї і Прометея – класичний вияв мотиву двійництва. Два персонажі зустрічаються, щоб сказати/показати одне одному і читачеві щось важливе, щось донині незбагненне, оприявнити непомічене чи приховане. <…> Цирцея повторює долю Прометея. І повторює свідомо. Що робить її долю не даністю чи фатумом, а її вибором" [10: 331].

Бажання свободи та відчуття провини й відповідальності за власні творіння зближують Цирцею, вигнаницю острова Ееї, з Дедалом, "дивом у світі смертних" [10: 106], митцем, ув'язненим на Криті царем Міносом та Пасифаєю. Чари головної героїні породили чудовисько Скіллу, а мистецтво Дедала привело у світ Мінотавра.

Якщо у вимірі гомерівського епосу Цирцея була однією з пригод Одіссея, лише частиною історії, лихою чаклункою, яка була змушена підкоритися хитромудрості й здатися на його милість, ("горда чарівниця, яка впала перед мечем героя і благає про милосердя" [10: 208]), то в романі М. Міллер син Лаерта та Антіклеї розкриває ті грані таланту та сутності чарівниці, про які вона сама не здогадувалася.

Ключовим елементом є перетворення Цирцеєю чоловіків, із-поміж них і друзів Одіссея, на свиней. Така метаморфоза-покарання – пряма відповідь на вчинене насильство, на те зло, яке чужинці принесли із собою на острів. Авторка не виходить за межі розуміння цієї ситуації як вишуканої помсти героїні, хоча й розкриває глибинну мотивацію вибору для перетворення саме в цю тварину: "Зачаклувавши чергову ватагу, я дивилася, як вони рохкають і кувікають у свинарні, перечіляючись одне через одного, одурівши від жаху. Вони страх як ненавиділи й, цю нову тлусту плоть, свої тонкі розщеплені ратиці, розпухлі животи, що волочилися по земному бруду. То були приниження, наруга. Їм страх як бракувало рук, причандалів, яких уживають люди, щоб упокорювати світ" [10: 198]. Співзвучною є думка Дж. Ярналл, яка стверджує, що "в поширеній сьогодні думці, свині жадібні, позбавлені гідності, нечестиві: найнижча каста в загоні. Ідея використовувати їх для будь-якої духовної або релігійної мети здається гротескною. Свині, як ми звикли думати, є найкращими прикладами тілесності. Коли Цирцея перетворює грецьких моряків на свиней, ми бачимо, що вона не лише перетворює їхню гладку шкіру на щетинисте тіло, але й позбавляє їх будь-якої гідності та контролю, караючи їх долею, гіршою за смерть. Ув'язнення їхньої людської свідомості в тілах, нездатних її виразити, здається особливо витонченим прийомом помсти" [14: 43]. Проте подібне прочитання дає підстави говорити про нашарування більш пізніх культурних стереотипів, оскільки в Давній Греції, як стверджує Й. Ґняди, свині впродовж тисячоліть належали до сфери *sacrum* і вважалися священними тваринами Деметри, кров яких здатна очищати, а тому перетворення на цю тварину надає ситуації дещо іншого сенсу. Показовим у цьому контексті є й приклад ритуалу звільнення Медеї та Ясона від гріху вбивства Абсірта, спадкоємця царя Колхіди, що здійснила Цирцея за допомогою диму, вогню, води та крові свині. Метаморфоза греків у свиней в епосі Гомера має "сакральний характер та ознаки релігійної ініціації" [13: 8], оскільки чужинці, повернувши свою подобу за допомогою хитрощів Одіссея, набралися вітальних сил і "Знов вони стали людьми, красивішими навіть, ніж доти, Вищими трохи на зріст і молодшими стали на вигляд" [2: 123].

Образ Одіссея корелюється в романі з проблемою пам'яті та забуття. "Я запропонувала йому змити ті шрами. Він похитав головою: "Як я тоді впізнаю себе?"" [10: 217]. Чим більше

Цирцея пізнавала Одіссея, тим ближчою ставала до людської сутності себе. "Одіссей, син Лаерта, великий мандрівник, цар хитрості й омани, тисячі плутощів. Він показав мені свої шрами й навзаєм дозволив мені вдати, що я не маю жодних" [10: 239]. Саме з Телемахом, нащадком Одіссея, вона відречеться від своєї божественності й обере життя простої смертної.

У романі В. Єрмоленка "Ловець океану. Історія Одіссея", який, за висловом С. Ленської, становить собою філософський сиквел гомерівського епосу [7: 51], оповідь вибудувана довкола постаті легендарного царя Ітаки. Цирцею, яка є однією з ключових постатей класичного сюжету, автор докорінно перестворює, що стає важливим етапом у спокутуванні головним героєм власної провини та віднайдення дороги до себе. Оскільки перед нами вчена деконструкція засадничого міфу європейської культури [6], що серед іншого передбачає докорінну зміну перспективи, Одіссей змушений долати пройдений шлях у зворотному напрямку, від Ітаки до Трої, реалізуючи, за висловом Г. Косарєвої, мотив колоцентричності/оберненості його подорожі як повернення та віднайдення свого дому [5: 39]. Герой удруге стикається з уже знайомими постатями. Це дає змогу зіставити ситуацію до (переживання подій уперше) і після (рефлексія, зміна позиції, можливість вчинити правильно).

Ключем до розкриття сутності чарівниці з Ееї в цьому романі стануть її ж слова, які вона часто повторювала: "Звірі знають більше, ніж люди, тому вони мовчать" [4: 106]. Цирцея, перебуваючи на зіткненні божественного та людського, не належить до жодного зі світів, проте дозволяє іншим побачити цю тонку грань: "На її острові Одіссей відчув межі людського. Він побачив людей, які стають звірами, а потім знову стають людьми. Щось ламалося в них після цього. Щось у їхній мові і в їхньому погляді ламалося після цього" [4: 106]. Лиха чаклунка, яка в класичному сюжеті своєю силою обертає чоловіків на свиней, глумлячись над їхньою жалюгідною ницістю, на сторінках роману перетворюється в істоту, здатну забрати чужий всеохопний біль і подарувати забуття, а разом із ним такий бажаний спокій.

В. Єрмоленко майстерно заманює читача у своєрідну гру, презентуючи спочатку Цирцею в образі *femme fatale*, ще звичному для творчості європейських модерністів, які ставили чарівницю з Ееї в один ряд із Ліліт, Саломією чи навіть із міфологічною Сфінкс. Цирцея – це "холодна жінка з поглядом, схожим на укус скорпіона" [4: 110], яка наділена красою та демонічною силою, позбавляє чоловіка здатності опиратися її бажанням, упокорює його й врешті призводить до незворотного: "Одіссей не став звіром, як його воїни. Він не став істотою з іншим тілом. Він не став істотою без мови, з іншим голосом, з іншим запахом. Але він утратив свою волю. Цирцея випила з нього здатність чинити спротив випила кількома ковтками" [4: 108].

Сутність Одіссея полягає в розказуванні та переосмисленні власної історії, уплетенні до неї оповідей інших героїв, що на сторінках роману нерозривно пов'язано з проблемою щастя, пам'яті, забуття та радості впізнавання, які перебувають між собою у складному взаємозв'язку. Світоглядна парадигма Одіссея базується на такій моделі: якщо тебе впізнали, отже, ти існуєш; ти розказав свою історію, і її не забули, отже, ти існував, і тебе пам'ятатимуть, що, зі свого боку, наближає до відчуття щастя. "Щастя – це пам'ять про те, що з'єднує тебе з іншим. З'єднує тебе лише з ним одним" [4: 115], що є можливим лише за умови поєднання двох історій, чого Одіссеєві під час першого візиту на острів Еея не судилося пізнати.

Підкоривши своїй волі, спокусивши, подарувавши насолоду й ілюзію спільної історії, після кожної ночі, проведеної разом, чарівниця його не

впізнавала: "Цирцея стала частиною моєї історії. Але я так і не став частиною її історії" [4: 117]. для Одіссея історія дорівнює життю, тому якщо немає одного, не буде й іншого. Цирцея перетвориться на його найбільший страх: "Ким є Цирцея? Тільки згодом відповідь увійшла в мою душу. Швидко, як блискавка, як раптовий дощ. Вродливою жінкою, так. Чарівницею, так. Спокусливим тілом, так. Але є ще одне, важливіше. Цирцея – це рана забування. Біль забування про тебе. Цирцея – це жах, що тебе не впізнають. Що тебе більше не згадають. Що твою історію стерто, як сліди на піску, які стирає море, безкрає жорстоке море" [4: 117].

В. Єрмоленко також по-новому представляє класичний мотив метаморфоз: усі тварини, які населяли острів Еея, а не лише свині, колись були людьми. Цирцея не мала на меті познущатися з чужинців, помститися за потривожений спокій чи принесене до її дому зло, відбираючи людську сутність, вона забирала в них почуття провини та біль, з яким вони не могли існувати, адже "коли ти звір, ти все пам'ятаєш, але вже не осуджуєш себе. Твоє тіло в тебе забрали, твоє серце в тебе забрали, обличчя твоє тобі вже не належить. Твій внутрішній суддя покинув тебе" [4: 125]. "Мої гості", – так вона їх називала. Лише раз на рік уночі звірі могли повернути власну подобу й розповісти історію, подарувати своє минуле, тому вони зробили Одіссея літописцем їхньої пам'яті, щоб "бути почутими і впізнаними, стати частиною історії світу" [4: 124].

Автор, змінивши образ Цирцеї, відходить від трактування лише в системі координат модернізму, адже її чари мають на меті позбавити смертних від болю, подарувати надію, що зближує її з Прометеєм. Вона позбавляла пам'яті людей, але те саме вона робила й із собою. Смертні змінили богів, зблизивши їх зі своєю сутністю, бо люди – це істоти з історією, які прагнуть "Бути поруч із кимось, хто знає тебе. Хто впізнає тебе. Хто простить тобі. Бути поруч із кимось, частиною кого ти став. Історією кого ти став" [4: 132]. Чарівна квітка молі не лише подарували звільнення Одіссеєві, але також повернула спогади Цирцеї.

Під час другого візиту мандрівника Цирцея розповіла власну історію забуття й повернення своїх спогадів. Вона звільнила всіх бранців Ееї, повернувши їм людську подобу. Лише тоді Одіссей зумів наблизитися до осягнення істинного єства чарівниці та власної місії: "Я починав розуміти біль цієї жінки, яка здавалася мені колись машиною без серця, що лише спокушає і знищує. Вона взяла сорок пам'ятей у своє серце. Сорока душам вона дала притулок у звірячих тілах. Вона дала їм відпочити. Вона подарувала ніч їхнім життям, за якою мав прийти ранок. Інакше би вони збожеволіли. Тепер їхні пам'яті впали дощем на мої плечі. Вони зрослися з моєю душею, вони стали частиною моєї історії…" [4: 137].

Висновки й перспективи дослідження. Отже, М. Міллер і В. Єрмоленко значно відходять від класичного античного сюжету гомерівського епосу, де Цирцея поставала лихою чарівницею, якою керують бажання помсти та прагнення завдати болю, а перемогти її може лише сила та мудрість Одіссея. Американська письменниця вибудувала складний шлях чарівниці від нікому не потрібної, чужої усюди, однієї і тисячі подібних істот, яка не усвідомлює величі своєї внутрішньої сили, до Цирцеї, володарки Ееї, якій підвладні всі таємниці буття. Взаємозв'язки з Еетом, Гермесом, Дедалом та Одіссеєм розкривають різні грані її особистості, а усвідомлення власної дуальної природи дає змогу героїні віднайти себе. В. Єрмоленко, вдаючись до деконструкції класичного образу Одіссея, по-новому розкриває й героїв, які дотичні до історії мандрівника, зокрема й чарівниці. Розуміння щастя для Одіссея, а отже, і для Цирцеї, нерозривно пов'язане з пам'яттю та радістю впізнавання, а

життя дорівнює розказаній історії. Двох авторів об'єднує прагнення наблизити далекий образ легендарної чаклунки до сучасного читача, оприявнити людський вимір її екзистенції та відкрити нові інтерпретаційні виміри. Перспективним видається дослідження образів і сюжетів античної міфології, переосмислених сучасними авторами, крізь призму новітніх методологій та актуальної проблематики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бодлер Ш. Поезії. Київ: Дніпро, 1999. 272 с.
2. Гомер Одіссея. Харків: Фоліо, 2023. 576 с.
3. Гребенюк Т. Наративні форми репрезентації внутрішнього світу героя в романі Володимира Єрмоленка "Ловець океану. Історія Одіссея". *Сучасні проблеми мовознавства і літературознавства.* Ужгород, 2018. Вип. 23. С. 90–94.
4. Єрмоленко В. Ловець океану. Історія Одіссея. Львів: Видавництво Старого Лева, 2023. 216 с.
5. Косарєва Г. "Новий Одіссей": деконструкція моделі мандрівника і воїна (на матеріалі роману Володимира Єрмоленка "Ловець океану: історія Одіссея"). *Наукові праці. Філологія. Літературознавство*. 2018. Том 316. № 304. С. 39–43.
6. Коцарев О. Міф про Одіссея: українська деконструкція. Володимир Єрмоленко представив роман "Ловець океану". День. 15.06.2017. URL: https://day.kyiv.ua/article/ukrayintsi-chytayte/mif-pro-odisseya-ukrayinska-dekonstruktsiya. (дата звернення: 10.09.2025).
7. Ленська С. Роман В. Єрмоленка "Ловець океану. Історія Одіссея" як філософський сіквел гомерівського епосу. *Folia Philologica*. 2022. № 4. С. 51–57.
8. Манойлова О. Роман Медлін Міллер "Цирцея" як ретелінг античного сюжету в сучасній літературі. *Міжнародний науковий журнал "Грааль науки"*. 2022. № 23. С. 329–333.
9. Метаморфози: [поема] / Публій Овідій Назон; пер. з латини Андрій Содомора. Львів: Апріорі, 2019. 519 с.
10. Міллер М. Цирцея; пер. з англ. О. Гладкого. Харків: Віват, 2024. 400 с.
11. Улюра Г. Інанно, під час підземних обрядів мовчи! *Посестри. Часопис*. 2024. № 111. URL: https://posestry.eu/zhurnal/no-111/statya/inanno-pid-chas-pidzemnykh-obryadiv-movchy (дата звернення: 15.09.2025).
12. Clerke E. M. Fable and Song in Italy. London: Grant Richards, 1899. 260 p.
13. Gniady J. Kirke o trującym czarze. Wizerunek mitologicznej czarodziejki w literaturze i sztuce przełomu XIX i XX wieku. *Acta Universitatis Wratislaviensis. Prace Literackie*. 2015. Nr 55. S. 95–110.
14. Yarnall J. Transformations of Circe: The History of an Enchantress. University of Illinois Pres: Urbana and Chicago, 1994. 245 p.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Bodler, Sh. (1999). Poezii. [Poetry]. Kyiv: Dnipro. 272 p. [in Ukrainian].
2. Homer, (2023). Odisseia. [Odyssey]. Kharkiv: Folio. 576 p. [in Ukrainian].
3. Hrebeniuk, T. (2018). Naratyvni formy reprezentatsii vnutrishnoho svitu heroia v romani Volodymyra Yermolenka "Lovets okeanu. Istoriia Odisseia". [Narrative forms of representation of the inner world of the hero in Volodymyr Yermolenko's novel "The Ocean catcher. The story of Odysseus"]. *Suchasni problemy movoznavstva i literaturoznavstva – Modern problems of linguistics and literary studies*. Vol. 23. Pp. 90–94 [in Ukrainian].
4. Yermolenko, V. (2017). *Lovets okeanu. Istoriia Odisseia ["The Ocean catcher. The story of Odysseus"].* Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva [in Ukrainian].
5. Kosarieva, H. (2018). "Novyi Odissei": dekonstruktsiia modeli mandrivnyka i voina (na materiali romanu Volodymyra Yermolenka "Lovets okeanu: istoriia Odisseia")

["The New Odysseus": deconstruction of the traveler and warrior model (based on the novel "The Ocean Catcher: The Story of Odysseus" by Volodymyr Yermolenko)]. *Naukovi pratsi. Filolohiia. Literaturoznavstvo – Scientific works. Philology. Literary studies*. Vol. 316. № 304. Pp. 39–43 [in Ukrainian].

6. Kotsarev, O. (2017). Mif pro Odisseia: ukrainska dekonstruktsiia. Volodymyr Yermolenko predstavyv roman "Lovets okeanu" [The myth of Odysseus: Ukrainian deconstruction. Volodymyr Yermolenko presented the novel "The Ocean Catcher"]. Den'. 15.06. Access mode: https://day.kyiv.ua/uk/article/ukrayinci-chytayte/mif-pro-odisseya-ukrayinska-dekonstrukciya (reference date: 10.09.2025) [in Ukrainian].
7. Lenska, S. (2002). Roman V. Yermolenka Lovets okeanu. Istoriia Odisseia" yak filosofskyi sikvel homerivskoho eposu [V. Yermolenko's novel "The Ocean Catcher. The History of the Odyssey" as a philosophical sequel to the Homeric epic]. Folia Philologica. No. 4. Pp. 51–57 [in Ukrainian].
8. Manoilova, O. (2022). Roman Medlin Miller "Tsyrtseia" yak retelinh antychnoho siuzhetu v suchasnii literaturi [Madeline Miller's novel "Circe" as a retelling of the ancient plot in modern literature]. Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Hraal nauky". No. 23. Pp. 329–333 [in Ukrainian].
9. Publii Ovidii Nazon (2019). Metamorfozy [The Metamorphoses]. [poema]; transl. from Latin by Andrii Sodomora. Lviv: Apriori. 519 p. [in Ukrainian].
10. Miller, M. (2024). Tsyrtseia [Circe]; transl. from English by O. Hladkyi. Kharkiv : Vivat. 400 p. [in Ukrainian].
11. Uliura, H. (2024). Inanno, pid chas pidzemnykh obriadiv movchy! [Inanna, during the underground rites, be silent!]. Posestry. Chasopys. 2024. No. 111. Access mode: https://posestry.eu/zhurnal/no-111/statya/inanno-pid-chas-pidzemnykh-obryadiv-movchy (reference date: 15.09.2025) [in Ukrainian].
12. Clerke E. M. (1899). Fable and Song in Italy. London: Grant Richards. 260 p. [in English].
13. Gniady, J. (2015). Kirke o trującym czarze. Wizerunek mitologicznej czarodziejki w literaturze i sztuce przełomu XIX i XX wieku. [Circe with her poisonous charm. The image of the mythological enchantress in literature and art of the turn of the 20th century]. Acta Universitatis Wratislaviensis. Prace Literackie. Nr 55. S. 95–110. [in Polish].
14. Yarnall, J. (1994). Transformations of Circe: The History of an Enchantress. University of Illinois Pres: Urbana and Chicago. 245 p. [in English].

Стаття надійшла до редколегії: 25.09.2025
Схвалено до друку: 28.11.2025

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal.
Philological Sciences. Vol. 2 (105)

Вісник Житомирського державного
університету імені Івана Франка.
Філологічні науки. Вип. 2 (105)

ISSN (Print): 2663-7642
ISSN (Online): 2707-4463

УДК [821-322.2.091]:[821.162.1.09+821.161.2.09]
DOI 10.35433/philology. 2 (105).2025.28-36

ЖАНРОВО-СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ МАЛОЇ ПРОЗИ МАРІЇ ДОМБРОВСЬКОЇ ТА ІРИНИ ВІЛЬДЕ

С. С. Журба*

У статті проаналізовано жанрово-стильову специфіку малої прози Марії Домбровської та Ірини Вільде. На прикладі творів простежено художньо-образну організацію текстів, експериментальні пошуки, авторський синтез різножанрових елементів у структурі новел та оповідань. Особливу увагу приділено тематиці (родинні й суспільні колізії, селянське буття, гармонія людини й природи), стильовій поліфонії (неоромантизм, символізм, імпресіонізм, орієнтація на екзистенціалізм), автобіографічному наративу (визначається суб'єктивізмом у передаванні вражень) творів письменниць.

Для дослідження використано компаративний підхід, який дав змогу визначити спільні та відмінні риси творчості польської й української письменниць, окреслити пошуки художньо-виражальних засобів для передавання внутрішнього світу персонажів. Для творів Марії Домбровської характерні психологізм, увага до внутрішнього світу особистості, фрагментарність композиції та філософський підтекст. Мала проза Ірини Вільде вирізняється акцентуванням родинно-психологічної проблематики, жіночого погляду на соціальні, ґендерні, культурні аспекти тогочасного галицького життя. Спільноа ознака – увага до внутрішнього світу персонажів, тонке відтворення психологічних нюансів, увага до ролі жінки у світі приватному й суспільному, ліризація оповіді та використання імпресіоністичних прийомів у зображенні дійсності. Близькими є тематика творів: спогади про дитинство, стосунки з дітьми, питання буття у світі, материнство, кохання тощо. Герої творів про дитинство наділені рисами характеру письменниць, їхніми почуттями та переживаннями, через спогади перепроживають минуле. Жанровий спектр малої прози охоплює новелу, оповідання, етюд, імпресіоністичну замальовку, що засвідчує художні пошуки на межі класичної традиції та модерністського оновлення.

Ключові слова: *мала проза, жанр, стиль, оповідь, психологізм, Марія Домбровська, Ірина Вільде, індивідуальна манера прозописьма*

* *кандидат філологічних наук,*
доцент кафедри української та зарубіжної літератур
(Криворізький державний педагогічний університет)
zss69@ukr.net
ORCID: 0000-0002-6090-7742

THE GENRE-STYLE FEATURES OF MARIA DOMBROVSKAYA AND IRINA WILDE

Zhurba S. S.

The article analyzes the genre-style specificity of small prose of Maria Dombrovskaya and Irina Wilde. The example of the works shows the artistic and figurative organization of texts, experimental searches, author's synthesis of different genre elements in the structure of short stories and stories. Particular attention is paid to topics (family and social conflicts, peasant existence, harmony of man and nature), style polyphony (neoromanticism, symbolism, impressionism, orientation on existentialism), autobiographical narrative (determined by subjectivism in the transmission of impressions).

The research uses a comparative approach that made it possible to identify common and distinctive features of the work of Polish and Ukrainian writers, to outline the search for artistic and expressive means to convey the inner world of characters. The works of Maria Dombrovskaya are characterized by psychology, attention to the inner world of personality, fragmentation of composition and philosophical implication. Irina Wilde's prose is distinguished by the emphasis on family-psychological issues, a women's view of social, gender, and cultural aspects of Galician life of that time. A common feature is attention to the inner world of characters, subtle reproduction of psychological nuances, attention to the role of a woman in the world private and public, lyricization of the story and the use of impressionistic techniques in the depiction of reality. Close are the topics of works: memories of childhood, relationships with children, issues of being in the world, motherhood, love, etc. Heroes of works about childhood are endowed with the character traits of writers, their feelings and experiences, and through memories, they express the past. The genre spectrum of their small prose covers the novel, the story, the etudes, the impressionistic sketch, which certifies artistic searches on the verge of classical tradition and modernist renewal.

***Keywords**: small prose, genre, style, story, psychologism, Maria Dombrovskaya, Irina Wilde, individual manner of propositive.*

Постановка наукової проблеми. Європейська модерна проза першої половини ХХ століття демонструє оновлення художньої функціональності через трансформацію епічних форм, тип наратора задля втілення творчого задуму автора. Пошуки нових жанрових форм виходили за межі власне літератури й збагачувалися внаслідок синтезу інших видів мистецтв, декларуючи поліфонічність, інтермедіальність, дифузію жанрів. Мала епіка розширює засоби висвітлення буття людини й дійсності, наративної стратегії, ліризму, психологізму, внутрішньої фокалізації тексту. Об'єктивне зображення світу й водночас суб'єктивізація оповіді перетнулися в точці образу автора, що розширив межі присутності у творі.

Українська та польська літератури межі століть переживали зміни, пов'язані з розвитком модернізму та пошуком нових форм вираження, переосмисленням національної історії й культури, зверненням до глобальних проблем суспільства, інтерпретації філософських ідей. Поліцентровість художніх устремлінь визначила своєрідність зображення людини й дійсності в період культурних, соціальних, економічних змін у творах польських митців Станіслава Ігнація Віткевича (Stanisław Ignacy Witkiewicz), Марії Домбровської (Maria Dąbrowska), Болеслава Лесьмяна **(Bolesław Leśmian)**, Зофї Налковської **(Zofia Nałkowska)**, Станіслава Пшебишевського (Stanisław Przybyszewski), **Казимежа Тетмаєра (Kazimierz Przerwa-Tetmajer)** та українських письменників – Дарії Віконської (Іванна-Кароліна Володиславівна Федоро́вич-Малицька), Ірини Вільде (Дарина Макогон), Катрі Гриневичевої (Катерина Гриневич), Галини Журби (Гелена Домбровська), Ольги Кобилянської, Наталени Королевої (Кармен-Альфонса-Фернанда-Естрелья-Наталена Королева), Юрія Косача, Василя Стефаника, Михайла Яцкова та ін. Простором творчого пошуку, власного стилю та нових зображально-

виражальних засобів стали твори Марії Домбровської й Ірини Вільде.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчість польської письменниці Марії Домбровської в польському науковому дискурсі представлена розвідками Катажини Надани-Соколовської (Katarzyna Nadana-Sokołowska) та Сільвії Хведорчук (Sylwia Chwedorczuk), які прочитують творчість письменниці крізь біографію, мемуаристику; Александри Повальської-Мугай (Aleksandra Powalska-Mugaj), яка акцентує на дитячому світогляді в малій прозі; Еви Коженевської (Ewa Korzeniewska), яка визначає художню форму творів збірки "Усмішка дитинства" – спогади дитинства. Перепрочитання щоденників письменниці дало змогу вказати на суспільно-політичну, культурну ситуацію в Польщі першої половини XX століття дослідникам Йоанні Шидловській (Joanna Szydłowska), Павелу Родаку (Paweł Rodak). В українському літературознавстві проза Марії Домбровської стала об'єктом історико-культурних досліджень Петра Вербицького, Валерії Вєдіної, Євгена Концевича, Олександера Мая.

Поетика прози Ірини Вільде стала предметом різноаспектних досліджень упродовж останніх десятиріч: зокрема, проблему національної ідентичності розкрила Стефанія Андрусів; гендерну проблематику у творах простежили Віра Агеєва, Ірина Захарчук; Олег Баган окреслив художні концепти культурного засилля міста, тему морального протистояння персонажів творів; топос міста у прозі аналізує Наталія Бабюк; на особливості розкриття психології кризових станів, моделювання жіночих образів у романі "Сестри Річинські" вказали Світлана Бородіца, Ольга Карабльова; Наталія Карач прочитує творчість Ірини Вільде в контексті української літератури 30–60-х років XX століття; концепцію авторського мономіфу в ранній творчості мисткині висвітлив Тарас Кремень; Наталія Мафтин вказала на індивідуально-авторську домінанту стилю письменниці, жанрові модифікації малої прози; чернівецький текст у повістях став предметом дослідження Ольга Харлан та ін. Компаративний аналіз жанрової своєрідності соціально-психологічних романів "Сестри Річинські" Ірини Вільде та "Оплот" Теодора Драйзера здійснила Олена Дудар.

Порівняльно-типологічний аналіз новел, оповідань, етюдів Марії Домбровської та Ірини Вільде в українсько-польському літературознавстві не був предметом розгляду. Вивчення жанрово-стильових домінант малої прози письменниць крізь призму модерністського мислення, тематичної спорідненості та індивідуально-авторського осмислення образів героїв і дійсності в польському та українському суспільствах зумовило актуальність дослідження.

Мета дослідження – простежити типологічні паралелі малої прози Марії Домбровської та Ірини Вільде в жанрово-стильових аспектах; визначити специфіку наративної стратегії новел та оповідань; виявити домінантні концепти художньо-філософської інтерпретації проблем людини й світу в малих жанрових формах.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Творчість Марії Домбровської та Ірини Вільде розвивалася в модерністському руслі, демонструвала експериментаторство жанру та синтез стилів. Кожна з письменниць належала до визначальних фігур польського та українського модернізму. Творчість Марії Домбровської різноманітна: історичне минуле Польщі, національні проблеми розкрито в збірці оповідань "Діти вітчизни" ("Dzieci ojczyzny", 1921); соціальні питання тогочасного суспільства порушено в збірці "Гілка черешні" ("Galaz czeresni", 1922); спогади письменниці про дитинство, життя дітей знайшли відображення в етюдах, новелах, оповіданнях збірки

"Усмішка дитинства" ("Usmiech dziecinstwa", 1923); страждання, біль і радощі польських селян відтворено в "Люди звідусіль" ("Ludzic stamtad", 1926); доля трьох поколінь однієї родини зображена на широкому тлі суспільно-політичного життя Польщі в романі-епопеї "Ночі і дні" ("Noce i dnie", 1926–1934); проблеми змін економічного устрою та суспільної свідомості у повоєнній Польщі відтворено в повісті "Сільське весілля" ("Na wsi wesele", 1955) та ін. Твори письменниці відзначаються актуальністю інтерпретації біографічних координат, суспільного-політичного періоду польської історії. Оновлення традицій української прози, модифікація жанру, ліризм, глибокий психологізм, стильовий синкретизм засвідчують про оригінальність індивідуальної манери письма Ірини Вільде. Жанрова палітра прози письменниці багатогранна: в автобіографічних повістях "Метелики на шпильках" (1936), "Б'є восьма" (1936), "Повнолітні діти" (1939) зображено життя гімназисток, становлення особистості юнок, перше кохання; збірка оповідань "Химерне серце" (1936) – психологічно наповнені тексти, в яких передано атмосферу доби та глибину людських переживань; роман-хроніка "Сестри Річинські" (1958) – історія родини на тлі життя Галичини першої половини XX століття.

Жанрово-стильова динаміка прозописьма Ірини Вільде перегукується з епікою Марії Домбровської в наративних формах, жанрових парадигмах творів, стильовому синтезі неоромантизму, імпресіонізму та символізму. Українська письменниця була обізнана із загальними тенденціями європейського літературного процесу, формувала естетичні смаки на творах українських (Ольги Кобилянської, Михайла Яцківа) та європейських митців (Кнута Гамсуна, Марії Домбровської, Зоф'ї Налковської). У пошуках нових форм та засобів художнього вираження дві письменниці зверталися до особистих переживань, спогадів – звідси автобіографічний характер творів, що посилюється психологізмом у передаванні образів головних героїв.

Збірка "Усмішка дитинства" Марії Домбровської – це етюди-спогади про дитячі роки, атмосферу рідного дому, формування світогляду героїв. Біографічний наратив прочитується через образи панського маєтку, у якому служив батько письменниці, пригоди з дитячого життя, картини побуту та яскраві пейзажні замальовки. Світ дитинства представлений очима оповідача/оповідачки, які діляться своїми переживаннями, емоціями, викликаними спілкуванням з родиною, служницями, гостями, тваринами, бо "*Радість потребує ширшого простору й більшого товариства*" [4: 320]. Наративний дискурс оповідань Марії Домбровської, зазначає Александра Повальська-Мугай, визначається суб'єктивізмом у передаванні вражень, використанням "nowe techniki narracji (np. po różne formy monologu wewnętrznego, mowy pozornie zależnej) i w konsekwencji mógł twórczo, przez kreacjonizm, zorganizować świat przedstawiony" [9: 10] ("нової техніки нарації (наприклад, різні форми внутрішнього монологу, здавалося б, залежної мови), і як наслідок, могла творчо, через креаціонізм, розкрити представлений світ" (переклад мій – С. Ж.)). У художньому творі психологічний механізм згадування дає змогу пережити певну ситуацію. Нитка спогадів пряде колаж із картин, що в дитинстві відігравали важливу роль: розмови з рідними, прогулянки, спілкування з няньками, батькові поради, пісні, сміх матері тощо. Суб'єктивізм оповіді, власні ліричні переживання в оповіданнях "Усмішка дитинства", "Дитина", "Янек" виражені через невласне пряму мову, діалоги, пейзажні замальовки, імпресіоністичну техніку зображення (кольористика, звуки, фрагментарність). У новелі "Дерева

навесні" авторка дорослу героїню змушує дивитися на світ очима дитини: *"На світі все завжди прекрасне, та більш ніколи не буває так, як у дитинстві. Тоді життя стукало просто в наші серця"* [4: 30]. Звідси, вважає Петро Вербицький, "зворушлива безпосередність і неповнота, уривчастість зображувальних картин, і відсутність складних конфліктів", якими характеризувався світ дорослих [2: 235–236].

У ранній прозі Ірини Вільде, як і Марії Домбровської, дитинство стає основною темою творів, адже, на думку Єжи Квятковського, психіка дитини становила для письменників повернення до їхнього власного раю дитинства [8: 228]. Власні спогади про дитинство та юність покладені в основу новел, оповідань, повістей української письменниці – "Вибір товаришки", "Мала Зізі", "Щастя", "Метелики на шпильках", "Б'є восьма" та ін. Авторка створює своєрідний людський документ, зберігаючи імена тих, хто став прототипом героїв творів, достовірно описує події, що відбувалися в реальності. Мала проза свідчить про майстерність Ірини Вільде модифікувати новелістичний жанр (новела-спогад, новела-сповідь), індивідуальною манерою зображення персонажів, амплітудою переживань та художньо-виражальними засобами передачі внутрішнього світу. Персонажами малої прози є дівчата-підлітки, які навчаються в гімназії, спілкуються, дружать і змагаються, пізнають світ, роздумують над сенсом життя та свого місця в ньому, прагнуть реалізувати себе, самовизначитися. Життя головної героїні в хронологічному аспекті "через низку звичних речей, символічних для кожної пані початку XX століття" [5 : 60] проєктовано в новелі "Щастя". У п'ять років щасливою дитину робить *"ляля, що заплющувала оченята";* чотирнадцятирічна дівчинка мріє про рожеву шовкову сукенку, від краси якої паморочиться в голові; для сімнадцятирічної юнки важливими є слова закоханого юнака, через котрі *"з надміру почуттів до ранку не могла заснути"* [1: 99]. Життєві кадри-моменти з дитинства, емоційне переживання сприяють активізації внутрішніх мотиваційних ресурсів, дасть змогу героїні реалізуватися в житті й відстоювати власні права.

Образ рідного дому, дитинства закорінений у дитячих згадках, є носієм пам'яті, наповнений гармонійним спілкуванням із природою, архетипним кодом, мікрокосмом, віссю, навколо якої обертаються думки спогадів. Приватний вимір у творах письменниць визначається біографічним чинником і пов'язаний з історичними процесами на певних територіях. Особисто-інтимний простір визначає специфіку сегментів творів, увиразнюючи внутрішній світ героїнь творів. Варто відзначити, що ідилічний світ дитинства в романах "Ночі і дні" Марії Домбровської, "Сестри Річинські" Ірини Вільде руйнується, йому протиставляється чужий простір, де панують інші цінності, відбувається "переформатування" людських стосунків.

Наративний дискурс оповідань та новел письменниць маніфестований у текстах гомодієгетичним/гетеродієгетичним типом, ретроспективністю оповіді, використанням внутрішньої фокалізації героя. Духовний світ персонажів часто відтворений через невласне пряму мову, що дає змогу читачеві зазирнути у внутрішній світ, зрозуміти мотиви та емоції, роздуми, сумніви, страхи й надії. Модерністський підхід до інтерпретації традиційної в літературі теми безперспективного життя залежної від батьківської волі дівчини вказав на змалювання сильної особистості, що не підкоряється долі, спонукав до роздумів про сенс життя та сімейний ідеал, трансформував жанрову модель психологічної новели.

Оповідання "Дике зілля" Марії Домбровської та "Марійка" Ірини Вільде близькі за тематикою та

художньою інтерпретацією соціального життя поляків й українців. Взаємне кохання служниці Маринки та наймита з Галичини Яна Слупецького ("Дике зілля") зазнало перипетій через бажання батьків хлопця одружити його з багатою дівчиною. Жіночий погляд на проблеми взаємин двох закоханих до одруження, зображення побуту, звичаїв, традицій селян робить твір актуальним для тогочасної польської прози. Хоч молоді люди вступають у конфлікт з оточенням, панським двором, загальноприйнятими уявленнями суспільства про порядність, легковажні й аморальні на думку оточення (Маринку за нестримну вдачу прозвали "диким зіллям"), не підкоряються батьківській волі, вони все ж святкують свою перемогу – одружуються. Весілля справляли всім селом, *"правдиве кохання дівчини і парубка освятив ксьондз"*, а на честь цього непереборного почуття лунали *"старовинні пісні, яких іншим часом ніхто не посміє заспівати"* [4: 79]. Авторка акцентує увагу на культурній традиції поляків, звичаях, обрядах, фольклорній основі твору. Герої постають сильними особистостями, протистоять загальноприйнятим нормам, вірять, що безмежне почуття *"буде їм підпорою і далі, допомагатиме і в родинному житті, і в господарюванні"* [4: 78]. Тема пристрасного кохання двох молодих людей, на перешкоді яких стоять різні перепони, релігійні переконання, неприйняття з боку родини або суспільства традиційна як у польській, так і в українській літературах.

Ірина Вільде крізь призму жіночого досвіду розкриває соціальні, ґендерні, культурні аспекти тогочасного галицького життя. Наративний прийом ретроспекції дозволив письменниці показати історію молодих років наймички в оповіданні "Марійка". Центром художньої моделі твору є внутрішній світ Марійки, її емоції, переживання, перепроживання щасливого й водночас драматичного минулого. Оповідь-сповідь – форма новел та оповідань, що "характеризується сповідальною відвертістю та емоційністю, відкриваючи в такий спосіб внутрішній світ та мотиви людської поведінки" творів Ірини Вільде [3: 65]. Психологічні спостереження, художнє осмислення екзистенційно-духовних глибин особистості дозволили українській письменниці розкрити внутрішній світ героїні. На перешкоді коханню бідної дівчини Марійки та багатого Михайла Прокіпчука стоїть бажання матері хлопця бачити невісткою багачку (як і в оповіданні "Дике зілля" Марії Домбровської). Син підкоряється батьківській волі й одружується з рівнею, але руйнує власне щастя: *"Не хочу гріху робити… шаную сиві голови тата та й мами. Я би їм не такої запіяв! Хочуть землі, не можуть наїстися маєтку, то приведу їм багацьку невістку, але пожалують… А ти, Марічко, не бери собі до серця мою женячку: будеш моєю. Не говорю на вітер! Кажу ще раз: будеш моєю"* [1: 47]. Авторка розгортає цю проблему в "християнській перспективі", адже кожен із персонажів самотній і нещасливий, покараний Богом за очевидні й приховані гріхи: Марійка залишилася старою дівкою, нещаслива в заміжжі Явдокія згасла "як віск", а Михайло трагічно загинув на заробітках у Герцеговині. Відчуває докори сумління за батька й дочка Парасинка, вважаючи, що *"через неї зі світу пішов"* [1: 50]. Буття на селі позначене прагматизмом і господарським розрахунком, адже одруження на багатій допоможе зберегти власне добро й примножити господарські володіння, а з бідною, але працьовитою Марічкою суперечить сутності тогочасних не писаних правил. Свідоме регулювання героїнею власного емоційного стану, спогади про юність, широкий спектр внутрішніх станів – жалю, туги, радості асоціюється з минулим щасливим моментом життя. Ірина Вільде поєднала "епічність та ліризм, реалізм і неоромантизм, символічність

й екзистенційність, увиразнивши традиційну форму оповідання, наповнивши її характерними суперечностями простої людини на початку ХХ століття, провідними світоглядними орієнтирами українського буття тієї доби" [5: 59]. Майстерність Марії Домбровської та Ірини Вільде виявляється в особливій увазі до створення художньої картини світу, у якому особлива роль відводиться художнім деталям, певним подіям буденного життя поляків і українців. Мала проза української та польської письменниць розвивалася в дусі неоромантичних тенденцій, де життєві ситуації змальовані крізь "призму душі" героїнь творів. Взірцем для наслідування для Ірини Вільде слугувала майстерність Марії Домбровської у використанні глибокого психологізму, умінні "розкрити психологію героїв у звичайній, буденній обстановці, високий емоційно-оцінний рівень композиції, метафоричність, часто – двоєдиний розвиток сюжету (зовнішній і внутрішній)" [6: 94].

Природа в новелах й оповіданнях "Дерева навесні", "Птахи", "Ранок у зоопарку" Марії Домбровської є тлом, на якому розгортаються події, допомагає занурити читача в атмосферу творів. Захоплення травневими грозами, розквітлим деревом, птахами, вітром свідчить про ідилічне сприйняття персонажем світу й майстерність фіксації пейзажу авторкою: *"Черешні й груші цвіли своєю непередаваною сонною білизною, яку здував легесенький вітерець. Яскраво-білий, чудесно-рожевий, пружний і запашний, світлів цвіт яблуні... Від захоплення ми уміли лише вовтузитися на траві, зривати молоді віти верби і зі свистом розсікати ними повітря. Ми уміли тільки, обійнявши руками й ногами ці чудесні стовбури, залазити на саму верхівку, і там, в запашному шумові молодого листу, підставляти рот назустріч густій хмарі і пити травневий дощ"* [4: 33]. Красу природи письменниця розуміє як одну з форм контакту з таємницею, що реалізована в кольорі, звуці, слові. Крім того, польська авторка акцентує на житті тварин в оповіданні "Пес", розвиваючи анімалістичний жанр у літературі.

Художні деталі, образи-символи в пейзажних замальовках-етюдах "Рожі", "Моїй Буковині" Ірини Вільде надають життєвості та емоційного забарвлення: *"У моїй батьківщині осінні, вечірні тумани заступають хороводи русалок і зорі так близько над землею, що можна говорити до них і чути їх мову"* [1: 67]. Смислову та психологічну напругу оповіді передано через анафору "у моїй батьківщині…". Природа є джерелом натхнення, символом духовного досвіду. Яскравий образ рідної землі демонструє високу культуру я-оповідача, указує на патріотичні почуття: "*В моїй батьківщині осінь ступає в червоних сап'янцях, заквітчана у соняшники і китиці винограду, підхмелена на весіллях, розспівана на толоках»* " [1: 67].

Новели Ірини Вільде "Маленька господиня великого дому", "Історія одного життя", "Врятований" можна розглядати як цілісну ліричну сповідь, ідейно-тематичну парадигматику якої визначили роздуми про значення в житті кожної людини родини, про сенс людського існування та призначення. Твори письменниці, вважає Наталія Мафтин, – це "зразки прози, що становлять собою нову якість у порівнянні із творами минулого століття. Її новели психологічні, з переважанням акції внутрішньої" [6: 30], з драматизмом екзистенційних ситуацій, сповідальністю, напруженим інтригуючим сюжетом, внутрішнім бунтом персонажів проти суспільних стереотипів, з образами-символами. Стильовий діапазон творів письменниць позначений рисами неоромантизму, символізму, імпресіонізму, орієнтацією на екзистенційну філософію.

Трансформація жанру, змішування елементів різних жанрів, додавання нових смислів та контекстів, філософські включення вказують на

зміну жанрових меж, модифікацію прозового тексту. У художнє трактування тем дитинства, гармонії людини та природи, взаємного кохання письменниці внесли новий зміст, продовживши ліризацію оповіді, психологізму, розвиваючи національні традиції. Близькими є тематика творів: проза письменниць наповнена жіночими голосами, питаннями буття у світі, материнства, кохання, стосунків із дітьми тощо.

Висновки й перспективи дослідження. Українська та польська культура інтегрувала іманентні тенденції світового письменства через інтерпретацію філософських ідей, символічних образів, реактуалізацію імпресіоністичних, неоромантичних стильових прийомів, наративну стратегію, експериментування з художніми конструкціями, жанрові модифікації. У малій прозі Марії Домбровської та Ірини Вільде це проявляється в зосередженні на психологічному стані героїнь, використанні форми внутрішнього монологу, фрагментарності оповіді, ретроспекції. У новелістиці польської та української письменниць простежуємо творчі експерименти: фрагментарність сюжету, ущільненість часопростору, композиційні повтори, внутрішній конфлікт героя, виразні зорові та слухові образи. Жанрові модифікації малої прози письменниць репрезентовані варіантами модерної новелістики – сповідь, спогад, етюд, імпресіоністична замальовка.

Вплив Марії Домбровської на творчість Ірини Вільде незаперечний, адже українська письменниця зізнавалася, що не розпочинала творчих проєктів без того, щоб не прочитати прозу "каріатиди польського письменства". Аналіз епіки письменниці дав змогу зробити висновки, що новели й оповідання про дитинство, навчання, шкільні роки ("Вибір товаришки", "Щастя" Ірини Вільде, "Усмішка дитинства", "Дитина", "Янек" Марії Домбровської) є своєрідною історією тогочасного навчання, культурного життя, автобіографічним маркером. Героїні творів наділені рисами характеру письменниць, почуттями та переживаннями, що виражають їхнє ставлення до подій, ситуацій, міркування, судження та оцінки об'єкта подій. Оповідання "Дике зілля" й "Марійка" об'єднують тематика, екзистенційні проблеми, розгортання подій у польському й українському суспільних середовищах. Художні засоби допомагають зобразити подію, явище, розкрити внутрішній світ персонажів. У структурі творів "Дерева навесні" Марії Домбровської, "Моїй Буковині", "Рожі" Ірини Вільде важливу роль відведено пейзажним замальовкам, що надають виразності, яскравості зображення. Візуалізація, зорові образи сприяють розкриттю краси Буковини й Руссова (Польща). Типологічна близькість творів Ірини Вільде та Марії Домбровської на рівні тематики, проблематики, жанру поєднується з індивідуально-авторським художнім мисленням митців.

Дослідження епіки української та польської письменниць видається перспективним, адже межі нашої роботи не дали змоги прочитати оповідання, новели в інтертекстуальному аспекті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. *Вільде І. Незбагненне серце: оповідання, новели, етюди, публіцистика, спогади, листи / Упорядкув., вступ. стаття і прим. М. В*альо. Львів: Каменяр, 1990. 255 с.
2. Вербицький П. Марія Домбровська. Радишевський Р. *Українська полоністика: проблеми, школи, сильветки. Київські полоністичні студії*. Київ, 2010. Т. XVII. С. 233–242.
3. Гурбанська А. Мала проза Осипа Маковея та Ірини Вільде: типологічні зв'язки. *Літературознавчі студії*. 2018. Вип. 2 (53). С. 58–67.

4. Домбровська М. Дике зілля: оповідання / Пер. з пол. Є. Концевич, О. Медущенко; передм. В. Вєдіної. Київ: Дніпро, 1988. 431 с.
5. Карач Н. Жанрово-стильова своєрідність прози Ірини Вільде в контексті української літератури 30-60-х років ХХ століття: дис. … канд. філол. наук: 10.01.01. Тернопіль, 2021. 217 с.
6. Мафтин Н. Мала проза Ірини Вільде: неповторність індивідуального голосу. Івано-Франківськ: Плай, 1998. 116 с.
7. Dąbrowska M. Uśmiech dzieciństwa i inne opowiadania. Warszawa: Votum, 1992. 269 s.
8. Kwiatkowski J. Dwudziestoliecie międzywojenne. Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 2002. 595 s.
9. Powalska-Mugaj A. Inspiracje północne w twórczości Marii Dąbrowskiej. "Biały dwór" Hermana Banga a "Uśmiech dzieciństwa". *Pamiętnik Literacki: czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej.* 2005. № 96/1. S. 5–30.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Vilde, I. (1990). Nezbahnenne sertse: opovidannia, novely, etiudy, publitsystyka, spohady, lysty [Inconscious heart: stories, short stories, sketches, journalism, memories, letters] / Uporiadkuv., vstup. stattia i prym. M. Valo. Lviv: Kameniar. 255 p. [in Ukrainian].
2. Verbytskyi, P. (2010). Mariia Dombrovska [Maria Dombrovskaya]. *Radyshevskyi R. Ukrainska polonistyka: problemy, shkoly, sylvetky. Kyivski polonistychni studii*. Kyiv. vol. XVII. Pp. 233–242. [in Ukrainian].
3. Hurbanska, A. (2018). Mala proza Osypa Makoveia ta Iryny Vilde: typolohichni zv'iazky [Small prose Osip Makovei and Irina Wilde: Typological Relations]. *Literaturoznavchi studii*. Iss. 2 (53). Pp. 58–67. [in Ukrainian].
4. Dombrovska, M. (1988). Dyke zillia: opovidannia [Wild potion: a story] / Per. z pol. Ye. Kontsevych, O. Medushchenko; peredm. V. Viedinoi. Kyiv: Dnipro. 431 p. [in Ukrainian].
5. Karach, N. (2021). Zhanrovo-stylova svoieridnist prozy Iryny Vilde v konteksti ukrainskoi literatury 30-60-kh rokiv XX stolittia [The genre-style peculiarity of Irina Wilde's prose in the context of Ukrainian literature of the 30-60s of the 20th Centuries]: PhD(c) abstract: 10.01.01. Ternopil. 217 p. [in Ukrainian].
6. Maftyn, N. (1998). Mala proza Iryny Vilde: nepovtornist indyvidualnoho holosu [Little Irina Wilde's prose: the uniqueness of an individual voice]. Ivano-Frankivsk: Plai. 116 p. [in Ukrainian].
7. Dąbrowska, M. (1992). Uśmiech dzieciństwa i inne opowiadania [Childhood smile and other stories]. Warszawa: Votum. 269 p. [in Polish].
8. Kwiatkowski, J. (2002). Dwudziestoliecie międzywojenne [The interwar period]. Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN. 595 p. [in Polish].
9. Powalska-Mugaj, A. (2005). Inspiracje północne w twórczości Marii Dąbrowskiej. "Biały dwór" Hermana Banga a «Uśmiech dzieciństwa» [Northern inspirations in the work of Maria Dąbrowska. "White Dwór" Herman Bang and "Childhood smile"]. *Pamiętnik Literacki: czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej*. № 96/1. Pp. 5–30. [in Polish].

Стаття надійшла до редколегії: 26.09.2025
Схвалено до друку: 28.11.2025

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal.
Philological Sciences. Vol. 2 (105)

Вісник Житомирського державного
університету імені Івана Франка.
Філологічні науки. Вип. 2 (105)

ISSN (Print): 2663-7642
ISSN (Online): 2707-4463

УДК 81'42:004.55
DOI 10.35433/philology.2 (105).2025.37-45

СПЕЦИФІКА АНАЛІТИЧНОГО ОСМИСЛЕННЯ ТВОРІВ МЕРЕЖИВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

С. І. Ковпік*

У статті йдеться про особливості аналізу мережевих форм текстів. Авторка пропонує технологію аналітичного осмислення таких гіпертекстів: Джедедія Беррі "Фабрікаціоніст ДеВіт перероблює світ" та Брендана Патріка Хеннесі "Birdlend" ("Земля птахів"). Увагу під час аналізу зосереджено на процесі семантики нелінійного тексту, сутності текстонів як смислових уривків мережевої форми тексту.

Особливу увагу акцентовано на нелінійності гіпертекстів, який дослідниця розглядає у двох вимірах: структури тексту як єдності та одиничності кожного окремого елемента.

Помічено, що процес сприймання такого тексту викликає низку асоціацій, адже реципієнт має змогу осмислювати текст без дотримання будь-якої послідовності розгортання подій.

Відзначено, що текст "Фабрікціонаста ДеВіт перероблює світ" є динамічним, а зміст текстонів може змінюватися залежно від умов їх прочитання. Аналізована мережева форма тексту "Фабрікаціоніст ДеВіт перероблює світ" складається із зорового, слухового та друкованого апаратів, де вдало поєднано в рамках одного тексту вербальні одиниці з одиницями звуку та слуху, що допомагає автору встановити естетичний зв'язок із читачем. Результати аналітичного осмислення нелінійного тексту Джедедія Беррі "Фабрікаціоніст ДеВіт перероблює світ" свідчать про те, що твір є цілісною смисловою єдністю з низки гіперпосилань та текстонів, складною надбудовою, сприйняття та осмислення якої відбувається з допомогою залучення комп'ютерних засобів.

З'ясовано, що помітно ускладнює аналіз тексту мережевої форми використання автором позамовних компонентів – звуку, кольорування та розмаїття шрифтів, графіки. Постійний звук, який супроводжує текст, здатний суттєво відволікти реципієнта від змісту інформації. Для кращого осмислення нелінійних структур мережевих форм текстів автори пропонують реципієнтам перед початком роботи з текстом перевірити зоровий та слуховий апарати тексту, ознайомитися зі змістом підказок, інтерактивною панеллю управління текстом.

Текст мережевої форми "Birdland" містить ігровий складник, за допомогою якого автор максимально залучає реципієнта до сюжету твору. Такий текст є втіленням багаторівневого мистецького об'єкту, у якому ігрова інтерактивна форма корелює з літературним текстом.

Ключові слова: *текстони, гіпертекст, аналіз, структура, мережева література.*

* *доктор філологічних наук, професор,*
професор кафедри української та зарубіжної літератур
(Криворізький державний педагогічний університет)
kovpiks@ukr.net
ORCID: 0000-0001-6455-5572

SPECIFICITY OF ANALYTICAL UNDERSTANDING LACE FORM OF TEXT

Kovpik S. I.

The article refers to the peculiarities of hypertext analysis. The author offers the technology of analytical comprehension of the following hypertext: Jededia Berry "Fabrikanist Devit processes the world" and Brendan Patrick Hennesi "Birdlend" ("Bird Land"). Attention is focused on the process of semantics of nonlinear text, the essence of texons, as semantic passages of the network form of the text.

Particular attention is paid to the nonlinearity of hypertext, which the researcher considers in two dimensions: the structure of the text as the unity and individuality of each individual element.

It has been noted that GHJWTC is a number of associations, as the recipient has the ability to comprehend the text without observing any sequence of events.

It is noted that the text "Fabricycza Devit processes the world" is dynamic, and the content of the textes may vary depending on the conditions of their reading. The analyzed network form of the text "Fabrikationist Devit processes the world" consists of visual, auditory and printed apparatus, which is successfully combined, within the same text, verbal units with units of sound and hearing, which helps the author to establish aesthetic connection with the reader. The results of the analytical comprehension of the nonlinear text Jededi Berry "Fabricianist Devit processes the world" indicate that the text forms a complete semantic unity of hyperlinks and textons, is a complex superstructure, the perception and comprehension of which occurs through the involvement of computer tools.

It has been found that it significantly complicates the text of the network form by the author of extra-linguistic components – sound, color and variety of fonts, graphics. The constant sound that accompanies the text is able to significantly distract the recipient from the content of the text. For better understanding of nonlinear structures of network forms of texts, authors offer recipients before working with the text to check the visual and hearing aids of the text, to get acquainted with the content of the tips, the interactive text control panel.

The text of the Birdland network form contains a game component, with the help of which the author maximally involves the recipient in the plot of the work. Such a text is the embodiment of a multi-level artistic object in which the game interactive form correlates with literary text.

Keywords: *textons, hypertext, analysis, structure, network literature.*

Постановка проблеми. Кількість гіпертекстів мережевої літератури, як і саме явище цієї феноменальної літератури, яка використовує ресурси сучасних комп'ютерних технологій, за останні п'ять років суттєво зросла. Окрім цього, помітно розширилися та урізноманітнилися можливості прочитання, вивчення та осмислення мережевої форми текстів.

Нині існує низка візуальних електронних журналів, наприклад, "ChoiceBeat", який знайомить реципієнтів із новинками мережевої літератури у світі, окрім цього, сайт "Українська інтерактивна література" дає змогу сучасному українському читачеві дізнатися більше про нові мережеві форми українських текстів. Саме на цьому сайті є різножанрові групи творів, наприклад, твори з варіантом вибору – це "*твори, які пропонують читачеві вибір наприкінці одного або декількох абзаців тексту. Читач обирає одну з можливих дій, які може виконати головний герой, і історія продовжується відповідно до вибору гравця. Такі твори здебільшого створюють відчуття причетності до сюжету, де кожен вибір рухає історію вперед та просуває читача ближче до фіналу, даючи йому можливість створити власне оповідання*" [2]. З огляду на таке різноманіття текстів мережевої форми існує нагальна потреба дослідження та розробки методології їх вивчення, адже такі тексти мають, на відмінну від традиційних текстів художньої літератури, нелінійну структуру сюжету, а відповідно методологія їх дослідження матиме дещо інші алгоритми аналітичного осмислення.

Аналіз основних досліджень і публікацій із зазначеної проблеми. Свого часу Р. Барт у праці "S/Z" запропонував цікаву та незвичну, як для того періоду, схему аналізу твору

літератури. Учений акцентував на членуванні тексту на окремі фрагменти, які межують один з одним, а називати їх він запропонував "лексіями", розглядаючи їх як одиниці читання. Модель аналізу тексту, яку розробив Р. Барт, активно почали розвивати науковці ХХ ст.

Відзначимо, що в контексті мережевої літератури деконструювання літературного тексту має неабияке значення, адже "*…читання постійно змінюваного тексту, і пізніше утворення у свідомості реципієнта певного твору, відмінного від інших творів, що утворені свідомостями інших читачів на підставі прочитання того ж самого тексту, суттєво змінює уявлення про мистецький продукт і примушує по-іншому розглянути роль кожного з учасників цієї естетичної комунікації. Передовсім, це стосується автора, тексту, твору й читача*" [6: 13]. Безперечно, що вагомими у цьому напрямі є дослідження Ж. Дерида, а також У. Еко щодо специфіки синтагматичності тексту.

За останні двадцять років в українському літературознавстві з'явилася низка ґрунтовних досліджень, які присвячені специфіці мережевої літератури. Дисертаційна праця Ю. Завадського "Типологія і поетика мережевої літератури і сучасне західне літературознавство" (2006) презентує основні методологічні підходи до вивчення мережевої літератури в контексті українського літературознавства. Учений запропонував під час прочитання та аналітичного осмислення мережевої форми тексту особливу увагу сфокусувати на текстоні, який є способом репрезентації певної порції або дози над-тексту, створеного автором у процесі кожного індивідуального прочитання. Він також чітко визначив функції текстонів під час читання мережевого тексту "*… читач з метою укладення послідовного та повного розуміння його змісту змушений дочитувати текстон до кінця для того щоб достатньо вмотивувати повернення на посилання, яке розміщене в його середин*і" [6: 67–68].

А. Татаренко в статті ""Гіпертекст", "гіпертекстуальність", "ергодична література": походження та окремі аспекти функціонування термінів" визначила, що "*новий синкретизм (поєднання мовних, візуальних та звукових елементів) дає змогу перетворити рецепцію твору на перцепцію. Текст тепер не є цілістю, а сукупністю фрагментів, які читач-перципієнт обирає і комбінує за власним вибором"* [8:110]. Дослідниця вважає, що попри інноваційність *"формальних рішень і наративних стратегій, вони належать до літератури в її класичному розумінні – як авторської художньої творчості, яка має зафіксовану у книжці ("канонічну") форму. Гіпертекстуальність у них є способом розширення можливостей формальної побудови твору, використовується як елемент гри з читачем, що долучається до формування (або вибору вже наявної) сюжетної лінії, до розширення поля значень первісного, зафіксованого тексту"* [8: 111–112]. Учена запропонувала під терміном "гіпертекст" розуміти такий текст, який "*написаний для прочитання на комп'ютері, який реалізується у віртуальному просторі комп'ютерних комунікацій і наділений характеристиками нелінійності, варіативності, природа якого визначається відсутністю обмеження лінійного простору, а також інтерактивними можливостями, якому властивий плюралізм дискурсів і відмова від фіксації тексту*" [8: 113].

Особливості сучасної мережевої літератури розглянули А. Кісельова, М. Мамич у статті "Мережева література як унікальне середовище" (2023). Учені відзначили, що "*навіть звичний на перший погляд літературний твір, якщо його створено для мережі, має визначну ознаку, що відрізняє його від інших – наявність внутрішніх зв'язків та посилань*" [7: 73].

Отже, аналітичний огляд досліджень, присвячених специфіці мережевої літератури, дав змогу з'ясувати основні підходи до вивчення мережевих форм текстів, а також показав, що в сучасному літературознавстві існує нагальна потреба системного дослідження нових форм мережевої літератури, адже відбувається стрімке зростання кількості текстів цієї літератури.

Мета статті – дослідити шляхи аналітичного осмислення мережевих форм текстів на прикладі текстів Джедедія Беррі "Фабрікаціоніст ДеВіт перероблює світ", "Birdland" Брендана Патріка Хеннесі.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Помічено, що процес читання в цифрову епоху суттєво змінює не тільки читацькі звички, культуру читання, а й підходи для аналітичного дослідження нових форм текстів. Слушною є думка Ю. Завадського про те, що "*У мережевому літературному творі асоціативний зв'язок між значеннями окремих текстонів є не лише уявним, він матеріалізується згідно волі автора в гіпертекстові посилання, які присутні на рівні тексту. Автор не лише створює мережу текстів, сума яких складає собою надтекст, але й пропонує читачеві певний набір посилань, з яких читач є вільним обрати ті, які найбільше відповідають тому асоціативному ряду, що викликаний в нього попередньо прочитаним текстом*" [6: 37].

Зазначимо, що для створення нелінійних текстів літературних текстів застосовується мова програмування. У такому тексті зображення, звук, друкований текст об'єднані в єдине ціле. Сприймання мережевої форми тексту викликає низку асоціацій, адже реципієнт має можливість осмислювати текст без дотримання будь-якої послідовності розгортання подій.

На думку Ю. Завадського, "*нелінійність гіпертекстового літературного тексту може бути вивчена в двох вимірах: а) структури тексту як єдності; б) одиничності кожного окремого прочитання цього тексту як єдності*" [6: 78]. Учений також звертає увагу на особливу роль у структурі мережевої форми тексту посилань, які допомагають відтворити нелінійний текст. Посилання мають бути узгоджені, адже це робить можливим перехід від одного тексту до іншого.

Отже, спробуємо аналітично осмислити структуру мережевої форми тексту одного з відомих сучасних американських письменників Джедедія Беррі – автора містичних, детективних романів. 2011 року Джедедія Беррі презентував детективний роман "Підручник для детектива", за який отримав велику кількість різноманітних американських літературних премій. 2015 року письменник презентував мережеву форму тексту "Фабрікаціоніст ДеВіт перероблює світ", на своїй сторінці в соцмережі він так визначив жанр цього тексту – "Science+Fiction".

Українською мовою текст переклав Сергій Можайський. Звуки й музика в тексті Deus ex Tacitus. Процес прочитання мережевої форми тексту – це процес розгадування тексту (апорія). Апорія містить засвоєння реципієнтом "*…головних прийомів поводження з текстом та ототожнення своєї особи з пропонованою роллю читача, програма якої присутня в тексті"* [6: 132]. Відзначимо, що нелінійна структура мережевих форм текстів уміщує низку текстонів, які є сукупністю посилань на інші текстони, а також пропуски та порожні місця, які функціюють як окремі посилання, клікнувши на які реципієнт переходить на інші текстони. Отже, сприймаючи мережеву форму тексту, реципієнт зіштовхується з новими, не традиційними формантами – фраґментованістю та непослідовністю.

Текст "Фабрікаціоніст ДеВіт перероблює світ" подібний до відеогри, де реципієнт за допомогою панелі управління просувається текстом,

виконує низку запропонованих йому операцій. У процесі прочитання читачеві доводиться декілька разів повертатися до деяких текстонів аби осмислити або розв'язати смислові вузли тексту.

Текст твору "Фабрікаціоніст ДеВіт перероблює світ" складається із зорового, слухового та друкованого апаратів. Мережева форма тексту "Фабрікаціоніст ДеВіт перероблює світ" вдало поєднує в рамках одного тексту вербальні одиниці з одиницями звуку та слуху, що допомагає автору встановити естетичний зв'язок із читачем. Саме про це свого часу писав Дж. Д. Болтер у праці "Простір письма: комп'ютер, гіпертекст та історія письменства" [1].

Реципієнту пропонують перед початком роботи з текстом перевірити зоровий та слуховий апарати. Зоровий апарат так описує зображення на екрані: "*Крізь синюватy каламуть теплої білкової ванни просвічує тьмяне світло*" [3]. Кольористика зображення корелює зі звуками, які постійно супроводжують текст і нагадують шум води у ванній кімнаті. Блакитно-сірий фон створює атмосферу занурення в ту саму синювату каламуть.

Особливу увагу у тексті закцентовано на гіперпосилані "пам'ять", адже, щоб осмислити наступний текстон, необхідно клікнути на вказану гіперпокликання, де читачеві пропонують уявити наближення бурі, яка "*гірша за всі, що були до цього*" [3]. Так відбувається постійна апеляція до необхідності активізації уяви читача, без якої процес сприймання мережевої форми тексту не дасть бажаного естетичного ефекту.

Наступний крок – це клік на гіперпокликання "підготовка до довгого сну". Спочатку здається, що автор пропонує читачеві алгоритм прочитання тексту, який більше тяжіє до лінійнійної послідовності подій, проте кожний наступний клік на гіперпокликання тексту розкриває зміст твору та рухає читача до усвідомлення ролі Фабрікаціоніста, який є "*єдиним у своєму роді*" [3]. У читача виникає бажання дізнатися про те, хто такий Фабрікаціоніст, яка його функція у творі. Реципієнт виконує роль дослідника тексту, адже з кожним наступним кліком на гіперпокликання він рухає сюжет.

Відзначимо, що в цьому тексті комунікація автор/читач відбувається у форматі мандрівки, а форми звернення до читача створюють ефект постійної присутності автора в мережевій формі тексту. Автор тексту апелює до уяви, емоцій, переживань читача, пропонує йому виконувати різні ролі.

Тож процес прочитання такого тексту чітко регламентовано текстонами, зміст яких допомагає розгадувати або передбачити наступні кроки в процесі осмислення тексту.

Отже, реципієнт дізнається, що унікальність Фабрікаціоніста полягає в стазисній капсулі. У науковій фантастиці досить популярним є використання стану стазису, який указує на повну зупинку будь-яких процесів у досить обмеженій ділянці простору. У такому просторі час відсутній або його плин непомітний. Стазис – це також стан зупинки всіх фізіологічних процесів у людському організмі. Саме в такому стані перебуває головний персонаж Фабрікаціоніст. Наступний текстон указує на те, що настав час йому прокидатися. Пробудження відбувається в центрі Макойї, а саме в будинку, який нагадує полірований кришталевий склеп. Згадка про склеп відсилає читача до осмислення певних значень, які має цей образ, – це усамітнення, вічність.

А далі кількість гіперпокликань помітно збільшується. Зокрема, гіперпокликання "все так, як ти пам'ятаєш" пропонує наступний смисловий вузол, який має розгадати реципієнт. Після стазису відбувається зміна відчуття простору. Отже, стан Фабрікаціоніста та його пробудження від сну суттєво позначається на його сприйняті зовнішнього світу. Інтриги

додає запитання-звернення: "*Фабрікаціоністе, що сталося, поки ти спав*?" [3]. Щоб отримати відповідь на нього, реципієнт має клікнути на гіперпокликання "продовжити". І далі в читача є альтернатива вибору щодо вибору серед розмаїття гіперпокликань: "панель приладів", "святилище", "стазісна капсула", "оглядова точка", "коридор". Ось із цього моменту починається нелінійний характер компонування подій у творі. Обираючи те чи те гіперпокликання, реципієнт переходить до іншого смислового вузла, осмислює текстон. Наприклад, натискання на гіперпокликання "коридор" інформує реципієнта про те, що Фабрікаціоніст потрапляє в просторі коридору, де на нього чекають загадкові ларії, для осмислення того, хто ж такі ці істоти, автор пропонує перейти до гіперпокликання "ларії": "*Ларії – купки протоклітин, наділені складними алгоритмами Макойї – виконують ремонтні та розвідувальні роботи снуючи туди-сюди. Вони збудовані з того ж матеріалу, що і комплекс, і виглядають як товсті, пухнасті метелики. Ларії завжди викликають у тебе* "свербіж і чхання"" [3].

Отже, інформація, яка сфокусована в текстоні про ларіїв, дає змогу реципієнту уявити простір та місце, у якому буде діяти головний персонаж. У тексті жовтим виділено два наступні гіперпокликання "свербіж і чихання" та "так, завжди". І знову реципієнтові пропонують вибір одного з гіперпокликань, аби просувати текст далі. Гіпепокликання "так, завжди" інформує про рух ларіїв, які заважають мислити і плутають думки. Аби позбутися їх, потрібно натиснути на гіперпокликання "ти розкидаєш їх", яке вибудовує ланцюжок наступних окремих смислових вузлів "своєю" "рукою", "розчищаючи шлях", які, по суті, утворюють синтаксичну та лексичну єдність.

Наступне гіперпокликання "йти далі" рухає сюжет та пропонує осмислити зміст наступного текстона: "*Темний коридор, вологий і пропахлий гниллю, веде до сонячних батарей на західному кінці комплексу. У сусідній залі знаходиться скромне виробниче обладнання Макойї. До керування мережею ведуть гвинтові сходи, спускаючись глибоко в землю. Широкий коридор, викладений хребтовими гребенями, з'єднує цю частину Макойї з Агарою. Вигнутий пандус веде назад до зали керування"* [3]. Перед реципієнтом відкривається низка можливостей щодо обрання наступного гіперпокликання з-поміж усіх, які тут представлені та виділені в тексті жовтим кольором, гіперпокликання "скромне виробниче обладнання Макойї" розкриває сутність указаної локації, де розміщені сірі машини, які не можуть відремонтувати ларії. Для кращого розуміння того, що це за машини, необхідно натиснути на гіперпокликання "машини", яке уможливлює розкодування змісту наступного текстону та дає змогу реципієнту зрозуміти їх призначення.

Отже, просування текстом відбувається поступово, текст розбитий на уривки, які є відносно завершеними та містять гіперпокликання. Саме ці уривки, на думку Ю. Завадського, "…*незалежно від способу їх індивідуального прочитання, можна легко виокремити в відносно самостійні одиниці тексту, котрі й назвемо текстонами*" [6: 71]. Оскільки текст "Фабрікціоната…" є динамічним, то й зміст текстонів може змінюватися залежно від умов їх прочитання. Текст аналізованої мережевої форми пропонує реципієнту роль стратегічного персонажа того світу, який змоделював автор, тобто текстова перспектива, як один із аспектів нелінійного тексту, є суто особистісною.

Гіперпокликання "оглядова точка" розкриває зміст наступного текстона, у якому візуалізуєтья локація шпиля "у вигляді гігантської кістки" [3], а також вимальовується картина зруйнованої долини, якою крадуться гігантські звірі. Увагу реципієнта привертає наступне питання: "*Це твоя уява – чи самотня постать рухається до*

Макойї, блимаючи окулярами у світлі багряного місяця?" [3]. У цьому текстоні особовий займенник "твоя" здатен викликати несподівану реакцію реципієнта в процесі сприйняття тексту. Проте варто пам'ятати, що читач має право самостійно вибирати гіперпокликання, а відповідно до його повноважень належить компонування послідовності уривків тексту мережевої форми.

Відзначимо, що дещо ускладнює процес сприйняття тексту мережевої форми використання автором позамовних компонентів – постійний звук, кольорування та розмаїття шрифтів, графіки.

Отже, результати аналітичного осмислення нелінійного тексту Джедедія Беррі "Фабрікаціоніст ДеВіт переробляє світ" показали, що єдину смислову єдність становлять гіперпокликання та текстони, сам текст твору – складна надбудова, сприйняття та осмислення якої відбувається за допомогою залучення комп'ютерних засобів.

Для аналізу обрали також текст мережевої форми Брендана Патріка Хеннесі "Birdland" – це твір-переможець XYZZY Awards 2015 у шести номінаціях.

У центрі сюжету твору – життя чотирнадцятирічної Бріджит у літньому таборі. В один момент усе стає дивним, коли її потойбічні сни про птахів починають втілюватися в реальність. Текст побудований у формі поіменованих діалогів, із використанням елементів містичного. У тексті є також гіперпокликання, які пропонують реципієнту вибір подальшого розвитку подій, клік на те чи те гіперпокликання відсилає його до текстона. Кожен текстон презентує нових учасників діалогу. Привертає увагу така форма звернення в тексті до реципієнта – "уявіть", після чого кожен новий текстон пропонує нові ролі читачу. Текст розділений на окремі розділи, які мають чіткі хронологічні межі – з 12 липня по 26 липня. Кожен розділ знайомить реципієнта з перебігом подій. До тексту також додані ілюстрації, які створив Іззі Марбелью, зміст ілюстрацій суттєво доповнює текстову частину твору. На початку тексту автор зазначив, що сам текст твору створений у Twine – інструменті з відкритим кодом для розповіді інтерактивних, нелінійних історій.

Відзначимо, що щодня з 12 до 19 липня пропонує реципієнту уявити себе в ролі шерифа, детектива, музиканта, студента коледжу, капітана піратів, інструктора з альпінізму, каное, менеджера та ін. Наприклад, реципієнту пропонують 13 липня послухати лекцію інструктора з управління каное, де він розповідає про техніку веслування. У цій лекції бере участь Бріджит як слухачка, саме до неї апелює лектор. Тож кожен день перебування Бріджит у таборі наснажений цікавими лекціями, рольовими іграми, подіями, до яких долучається й реципієнт. Із кожним наступним днем читач має змогу дізнатися про те, чим живе літній табір, озброїтися новими знаннями, а також спробувати себе в новий ролі. Окрім цього, у тексті є вказівка на те, що настрій читача впливає на вибір діалогу.

Отже, ігрова складова мережевої форми тексту Брендана Патріка Хеннесі "Birdland" максимально залучає реципієнта до сюжету твору, пропонує йому в межах кількох днів познайомитися з життям Бріджит, отримати цікаву інформацію про організацію її дозвілля. Такий текст – утілення багаторівневого мистецького об'єкта, у якому ігрова інтерактивна форма корелює з літературним текстом.

Окремим жанром мережевої літератури є парсерні твори, у яких реципієнт може контролювати головного персонажа уведенням відповідних команд. У таких творах, окрім художнього тексту, подано підказки щодо того, як взаємодіяти з головним персонажем, а всі ключові слова в тексті виокремлені жирним шрифтом. Наприклад, твір "Фотопія" пропонує реципієнту створити казку,

використовуючи певні підказки та команди, а також відповідний набір лексики. Серед парсерних творів є шпигунські оповідання, оповідання з використанням головоломок, пригодницькі оповідання.

Висновки й перспективи досліджень. Отже, аналіз мережевих форм текстів Джедедія Беррі "Фабрікаціоніст ДеВіт перероблює світ" та Брендана Патріка Хеннесі "Birdlend" показав те, настільки методологія дослідження та аналітичного осмислення нелінійних текстів має низку специфічних, відмінних від алгоритму аналітичного осмислення лінійних текстів, дій, які варто виконати, аби з'ясувати сутність твору. Насамперед у процесі аналізу мережевої форми тексту велику роль відіграє вибір реципієнтом гіперсилки, адже саме вибір визначає подальше розгортання сюжету мережевої форми тексту. Окрім цього, велику увагу необхідно приділити змісту текстонів, адже асоціативний зв'язок між значеннями окремих текстонів є не лише уявним, він матеріалізований згідно волі автора в гіпертекстові посилання, які присутні на рівні тексту. У процесі аналізу мережевої форми тексту варто враховувати функції позамовних компонентів – звук, колір графіки, малюнків, частота їх появи, розмаїття шрифтів тощо. Структура мережевої форми текстів є дуже динамічна, а тому зміст текстонів може змінюватися в залежності від умов їх прочитання. Текст мережевої форми пропонує реципієнту відігравати стратегічну роль як персонажа того світу, який змоделював автор, тобто текстова перспектива, як один із аспектів нелінійного тексту, є особистісною.

Уважаємо, що специфіка аналітичного осмислення мережевої форми текстів має подальші перспективи, адже українська мережева література як феномен сучасної культурної комунікації є невід'ємним складником життя XXI століття, яка має великі перспективи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Bolter Jay David. Writing Space. Computers, hypertext and The History of Writing. Lawrence Erlbaum Assiciates: Hillsdate, New Jersey, 1991. 258 p.
2. Візуальний електронний журнал "ChoiceBeat". URL: https://willyelektrix.itch.io/choicebeat-issue10 (дата звернення: 05.06.2025).
3. Джедедія Беррі. Фабрікаціоніст ДеВіт перероблює світ. URL: https://technix.itch.io/fabricationist (дата звернення: 01.06.2025).
4. Дербеньова Л. В. Літературний комп'ютерний феномен у комунікативно-мережевій культурній парадигмі. *Гілея: науковий вісник*. 2013. № 76. С. 151–153.
5. Дерида Ж. Письмо і відмінність. Київ: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2004. 602 с.
6. Завадський Ю. Типологія і поетика мережевої літератури і сучасне західне літературознавство: дис… канд. філ. наук: 10.01.01. Тернопіль, 2006. 178 с.
7. Кісельова А., Мамич М. Мережева література як унікальне середовище. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* Сер.: Філологія. 2023. № 62. Том 2. С. 72–75.
8. Татаренко А. "Гіпертекст", "гіпертекстуальність", "ергодична література": походження та окремі аспекти функціонування термінів. URL: https://surl.li/lsmrsm (дата звернення: 01.06.2025).
9. Українська інтерактивна література. URL: https://intfiction.org.ua/page/selected-works/#fabricationist-dewit-remakes-the-world (дата звернення: 12.06.2025).
10. Еко У. Роль читача. Дослідження з семіотики текстів; пер. з англ. М. Гірняк. Львів: Літопис, 2004. 384 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Bolter, Jay David. (1991). Writing Space. Computers, hypertext and The History of Writing. Lawrence Erlbaum Assiciates: Hillsdate, New Jersey. 258 p. [in USA].
2. Vizualnyi elektronnyi zhurnal "ChoiceBeat" (2021). [Visual Electronic Journal "ChoiceBeat"]. URL: https://willyelektrix.itch.io/choicebeat-issue10 https://surl.li/hrfgrq (reference date 05.06.2025). [in Ukrainian].
3. Dzhedediia, Berri. (2015). Fabrikatsionist DeVit pererobliuie svit. [Fabrikationist Devit processes the world]. URL: https://technix.itch.io/fabricationist https://surl.li/hrfgrq (reference date 01.06.2025). [in USA].
4. Derbenova, L. (2013). Literaturnyi komp'iuternyi fenomen u komunikatyvno-merezhevii kulturnii paradyhmi. [The literary computer phenomenon in the communicative-network cultural paradigm]. *Hileia: naukovyi visnyk.* Pp. 151–153. [in Ukrainian].
5. Deryda, Zh. (2004). Pysmo i vidminnist. "Osnovy". [Writing and difference]. Kyiv: Vyd-vo Solomii Pavlychko. 602 p. [in Ukrainian].
6. Zavadskyi, Yu. (2006). Typolohiia i poetyka merezhevoi literatury i suchasne zakhidne literaturoznavstvo [Typology and poetics of network literature and contemporary Western literary studies]. Dys. … kand. filolohichnykh nauk: 10.01.01. Ternopil. 178 p. [in Ukrainian].
7. Kiselova, A., Mamych, M. (2023). Merezheva literatura yak unikalne seredovyshche. [Networked literature as a unique environment.]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Filolohiia.* № 62. Vol. 2. Pp. 72–75. [in Ukrainian].
8. Tatarenko, A. (2011). "Hipertekst", "hipertekstualnist", "erhodychna literatura": pokhodzhennia ta okremi aspekty funktsionuvannia terminiv. ["Hypertext", "Hypertextuality", "Ergodic Literature": Origin and Separate Aspects of Terms Functioning]. URL: https://surl.li/lsmrsm https://surl.li/hrfgrq (reference date: 01.06.2025). [in Ukrainian].
9. Ukrainska interaktyvna literatura. (2022). [Ukrainian intactive literature]. URL: https://intfiction.org.ua/page/selected-works/#fabricationist-dewit-remakes-the-world https://surl.li/hrfgrq (reference date: 12.06.2025). [in Ukrainian].
10. Eko, U. (2004). Rol chytacha. Doslidzhennia z semiotyky tekstiv. [The role of the reader. Research in text semiotics]; per. z anhl. M. Hirniak. Lviv: Litopys. 384 p. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії: 24.09.2025
Схвалено до друку: 28.11.2025

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal.
Philological Sciences. Vol. 2 (105)

Вісник Житомирського державного
університету імені Івана Франка.
Філологічні науки. Вип. 2 (105)

ISSN (Print): 2663-7642
ISSN (Online): 2707-4463

УДК 398(477):821.161.2-322.2.09
DOI 10.35433/philology.2 (105).2025.46-56

СПЕЦИФІКА ВИКОРИСТАННЯ ОБРАЗІВ УКРАЇНСЬКОЇ МІФОЛОГІЇ В СУЧАСНИХ МІСТИЧНИХ ОПОВІДАННЯХ

Ю. В. Кравченко*

У статті здійснено аналіз художніх образів у сучасних українських містичних оповіданнях на матеріалі колективної збірки "Українська містика-2023". Установлено, що містичні образи здебільшого мають витоки з міфології й фольклору, сучасні автори трансформують і доповнюють традиційні уявлення про них, надають їм нового забарвлення, додають звичним сюжетам нових сенсів, наділяють їх ширшими смислами й мотивами. Помічено, що в сучасному містичному оповіданні смислове навантаження виконує фольклорна символіка, яку широко застосовують у сфері предметних вимірів довкілля персонажів (шапка з хутра піщано-вохристого лиса, коник-оберіг, кам'яний козацький хрест із сонцеколом).

Простежено витоки й видозміни образів головних персонажів сучасних українських містичних оповідань. Зосереджено увагу на специфіці тлумачення традиційних образів письменниками, а також на особливостях поетики образотворення. У проаналізованих оповіданнях присутні як трансформовані образи (вбита дівчина, котра повернулася до життя в подобі упирициі й стала захисницею українського народу; міфічний піщано-вохристий лис; відьми; нечиста сила; чорти; перелесник і Змій; мавка), так і авторські (сотник-характерник Іван Вохролис; Пилявинка). Також письменники вводять у свої твори такого персонажа, який є уособленням архетипу мудрого старця за К. Юнгом, тобто виконує функцію наставника головних героїв або функцію каталізатора, спонукаючи їх до певних дій.

З'ясовано, що за допомогою психологізму сучасні автори короткої малої прози трансформують і поглиблюють усталені фольклорно-міфологічні образи, наприклад, образ занапащеної дівочої душі, яка після загибелі перетворюється на мстиву захисницю українського народу. Крім того, з видозміною фольклорних образів художній простір оповідань часто набуває інтертекстуальності й зв'язку з міфологічними уявленнями інших країн.

Ключові слова: *художній образ, містичні оповідання, містика, українська міфологія, фольклор, образотворення.*

* *аспірантка кафедри української та зарубіжної літератур*
(Криворізький державний педагогічний університет)
ulia.kravchenko@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0132-0084

SPECIFICITIES OF THE USE OF IMAGES OF UKRAINIAN MYTHOLOGY IN MODERN MYSTIC STORIES

Kravchenko Yu. V.

In the article analyzed artistic images in modern Ukrainian mystical stories based on the material of the collective collection "Ukrainian Mysticism-2023". It was established that mystical images very often have their origins in folklore and mythology, and modern authors transform and supplement traditional ideas about them, give them a new color in order to prescribe familiar plots from a new angle, to endow them with broader meanings and motives. It was noted that in modern mystical stories, folklore symbolism has a semantic meaning, which is widely used in the field of objective dimensions of the characters' environment (a hat made of sand-ocher fox fur, a grasshopper-amulet, a stone Cossack cross with a sunburst).

The origins and modifications of the images of the main characters of modern Ukrainian mystical stories are analyzed. The focus is on the specifics of the interpretation of traditional images by contemporary writers, as well as on the features of the poetics of image formation. The analyzed stories contain both transformed images (a murdered girl who returned to life in the guise of a vampire and became the protector of the Ukrainian people; a mythical sandy-ocher fox; witches; evil spirits; devils; a forest ranger and a snake; a mavka), and original ones (the centurion-character Ivan Vochrolys; Pylyavynka). Quite often, there is a character who is the embodiment of the archetype of a wise old man according to K. Jung – he acts as a mentor to the main characters or a catalyst that encourages them to action.

It was found that with the help of psychologism, modern authors in short prose transform and deepen established folklore images, for example, the image of a ruined maiden soul, which after death turns into a vengeful protector of the Ukrainian people. In addition, with the modification of folklore images, the artistic space of stories often acquires intertextuality and connection with the mythological representations of other countries.

Keywords: *artistic image, mystical stories, mysticism, Ukrainian mythology, folklore, image formation.*

Постановка наукової проблеми. З кожним роком в Україні з'являється друком усе більша кількість збірок містичних оповідань. Містичний компонент загалом помітно посилюється в сучасній українській літературі, набуває популярності серед письменників і читачів. Стрімка поява містичних оповідань зумовлена тим, що автори активно культивують українські фольклорно-міфологічні оповіді в сюжети своїх творів, використовують українські міфопоетичні образи. Звернення до традицій української міфології та фольклору урізноманітнює тематику та проблематику твору, адже за допомогою прийомів містифікації вдається трансформувати знайомі теми усної народної творчості. Видозмінюються й набувають нових властивостей традиційні для української міфології й фольклору художні образи. Водночас специфіка використання образів української міфології та фольклору в сучасних українських містичних оповіданнях ще недостатньо досліджена. Ось тому існує нагальна потреба проаналізувати особливості творення художніх образів у малій містичній прозі, зокрема в жанрі містичного оповідання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Містичні образи в художній літературі зазвичай витоками сягають міфології та фольклору. Особливості творення міфопоетичних художніх образів у літературі розглядали Н. Кобилко та О. Гончарук ("Образи-символи української міфології в містичному трилері С. Пономаренка "Чорне весілля""), Л. Мушкетик ("Міфологічні витоки образу змія в українській народній казці"), І. Петрова ("Образ дзеркала у світовій художній культурі: узагальнення культурологічного досвіду"), І. Терехова ("Інфернальний образ літавця (перелесника) в українській романтичній прозі"), Н. Ткачук ("Семантична характеристика архетипових

тваринних слів-символів у текстах українських лікувальних замовлянь"). Проте колективна збірка сучасних українських містичних оповідань "Українська містика-2023" ще не втрапляла в коло зацікавлень науковців, відповідно, специфіка використання образів української міфології в цій збірці не була об'єктом аналітичного осмислення.

Мета дослідження – комплексно дослідити особливості репрезентації образів української міфології в сучасних містичних оповіданнях на матеріалі колективної збірки "Українська містика-2023", зокрема в таких, як "На хуторі" Я. Шевченка, "Легенда про піщано-вохристого лиса" Ю. Бабіч, "Пилявинка" Г. Шкарупи, "Жнива" Е. Молдован, "Бісові діти" О. Скляр, "Мара 2022: народження" М. Стефак, "Все, що тобі потрібно" Ю. Кравченко, "Мамина яблунька" О. Панасюк.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У містичному оповіданні Ярослава Шевченка "На хуторі" нарація ведеться від імені безіменної бабусі, яка переповідає студентам-фольклористам про минуле рідного села. Містичне наповнення оповідання апелює до фольклорних джерел, зокрема, до народних переказів про загублену дівочу душу. Переосмислення традиційного сюжету полягає у тому, що дівчина Текля, вбита панським сином, якому відмовила, повертається у світ живих в образі упириці, а її місія – захистити односельчан та здійснити справедливий суд над своїм душогубом. Протягом оповідання образ Теклі декілька разів змінюється: після помсти вона зникає, потім через багато років у вигляді власної доньки повертається до рідного села, щоб урятувати людей від радянських комісарів під час Голодомору й допомогти односельцям у війні. Наприкінці оповідання бабуся-оповідачка виявляється Теклею, які постарішала через те, що до початку російського вторгнення не була змушена пити кров кривдників українського народу. Ускладнення та трансформація образу занапащеної дівчини зумовлюють незвичну конотацію. Потужною в оповіданні є містична подія, а саме поява мертвої Теклі в селі: *"Аж враз стала на дорозі ява: іде з боку ставку Текля, мокра вся, коси голову обліпили, як павутина чорне, і лице в сутінках біле-біле"* [10: 10]. Відзначимо, що контраст між чорним волоссям і білою шкірою підкреслює новий надприродний стан Теклі. Отже, образ Теклі – це переосмислений у традиціях народної бувальщини образ занапащеної дівочої душі, яка мстилася своїм кривдникам, а потім у людській подобі стала на захист односельчан від лиха: радянських комісарів та фашистів.

Окрім цього, Я. Шевченко акцентує на образі верби, яка з давніх-давен уособлювала таємничу жіночу силу та плодючість. Дослідниці Л. Іщук і Г. Іщук пов'язують вербу в давніх уявленнях українців із Чумацьким Шляхом, космічними силами Всесвіту, відродженням, здоров'ям, водою, образом Прадерева Життя. Крім того, *"вона символізує невибагливість, скромність, глибоку тугу і печаль матері-вдови, безталанної дівчини, асоціюється з одруженням... <…> з нелегким життєвим шляхом, втратами, трагічною долею народу і є символом України-Батьківщини"* [2: 107]. Ж. Янковська підкреслює, що вербу також вважають символом дітонародження, життєвої сили, гнучкості, здатності легко приживатися в будь-яких умовах, але водночас *"дуплисті трухляві верби, які ростуть над водою або в "нечистому місці", зокрема, біля водяного млина, є пристанищем чортів та іншої нечистої сили"* [10: 164]. Саме під вербою в оповіданні "На хуторі" помирає душогуб Теклі Рачок, а згодом під нею люди живцем закопують зрадника, який розповів радянським комісарам про приховані від них запаси їжі на хуторі.

Інше містичне оповідання "Легенда про піщано-вохристого лиса"

Юлії Бабіч побудоване за зразком легенди, а також має риси історичного оповідання. Авторка зазначає дату початку подій – 1668 рік – і місце – Слобожанщина (а саме вугільні родовища в Донецькому басейні). Сюжет зосереджено довкола постаті вигаданого сотника Івана Вохролиса, котрий наділений здібностями характерника і має незвичайну шапку з хутра піщано-вохристого степового лиса.

Ю. Бабіч, вдаючись до прийому оповіді в оповіді, вводить вставну містично-фантастичну легенду про життя піщано-вохристого лиса. Лис в оповіданні наділений містичними ознаками й антропоморфними рисами: він народився в норі на місці старого капища, де чорти збиралися грати в кості; полював на заговореного ховраха в повню й потрапив на збори чортів, у яких виграв у кості; тікав від Страшного суду диявола; а його вигляд відрізняється від інших лисів, бо один із чортів учепився йому у хвіст, тому *"од надмірного тягаря лисяча постать осунулась і зріст поменшав"* [10: 35]. Крім того, лис полював на відьом, боровся з демонічною птахою, котра уособлювала шляхтичів-католиків, які пригнічували український народ: *"Птиця – нахабна така, зверхня, із золотими перснями на пір'ї, у кігтях – попівська булава зі звиваними зміями на вершечку"* [10: 35]. Нагадаємо, що образ лиса в українському фольклорі популярний, зокрема в казках лис (або лисиця) зображений як винахідливий шахрай: *"Лисиця в українській народній казці викликає симпатії завдяки контрасту її хитрості та тупості, обмеженості обдурених нею хижаків (вовка, ведмедя, лева)"* [1: 656–657].

В оповіданні в образі лиса втілено хитрого, кмітливого й винахідливого героя-козака з українських казок. Іван Вохролис та піщано-вохристий лис наділені рисами архетипу трикстера. У кульмінаційний момент, коли війська Івана Вохролиса опиняються в скрутному становищі, сотник кидає свою шапку, яка починає раптово палати, а вогонь перетворюється на гігантського лиса: *"То був розкішний лис: на ньому вже не було жодного клаптя, обчикриженого гострим дзьобом бісівської птиці, хутро було м'яке, пухнасте, приємне, граційний хвостик тріпотів понад землею, немов полковий стяг, крупні вуха настовбурчилися, як фортечні башти, а постава була гетьманською, вольовою"* [10: 45]. Відродження містичного лиса в критичний для козаків момент уособлює відродження бойового духу українського народу. Водночас битва лиса з чортами під землею потрактована як причина утворення териконів Донецького вугільного басейну, а також катакомб по всій Землі.

Ю. Бабіч в одній із версій "легенди в легенді" ототожнює піщано-вохристого лиса з куміхо – жінкою, яка здатна перетворюватися на лисицю, з корейської міфології, проте надає цьому образу українського колориту: *"Пригадували, що і хвостів він мав вже не один, а одразу дев'ять. Оперезавшись тими дев'ятьма хвостами, немов тугими ременями, лис обернувсь у прекрасну мавку з білявими косами й загостреним носиком і майнув стручкуватою зіркою високо в небо"* [10: 48]. Життєвий шлях лиса закінчується в Китаї, де йому поклонялися як *"світлому демону"* [10: 49]. Так авторка пов'язує лиса зі свого оповідання з образами лиса в різних культурах, тобто надає йому інтертекстуальності.

В оповіданні "Пилявинка" Галини Шкарупи осмислено тему переслідування кількох поколінь однієї родини нечистою силою. Історію розповідає Саня, який спочатку маленький хлопчик, а протягом сюжету дорослішає й поступово змінює думку про зустрічі з містичним. В основі сюжету перебувають дитячі страхи, образи створінь, якими зазвичай лякають дітей, а тому Пилявинка має багато спільного з фольклорним образом Бабая. Незвично трансформується сюжет про

необхідність підтримувати чистоту в оселі, притаманний слов'янським казкам. На початку оповідання бабуся Оля, або ж Баболя, під час підмітання хати виголошує замовляння проти Пилявинки. Образ Пилявинки підкреслено розмитий, навіть згадки про неї табуйовані: Баболя відмовляється пояснити Сані, хто така Пилявинка, обмежується лише відповіддю про замовляння, що *"мене баба так вчила. <…> А бабу – її баба. <…> А ту – її. Так споконвіку повелося"* [10: 79]. Поступово він увиразнюється. Саня за кроками визначає, що в неї безліч лап, а потім нарешті зустрічає цю істоту: *"Воно біжить на звук, тупотить сотнями ніжок, підбирається дедалі ближче – крізь темряву Саня помічає, щось дивне, ні на що не схоже – хіба що на живий клубочок з маминого волосся, що нападало з гребінця, пір'я з його подушки, яке він нащипав, коли нудився, пилу, піску з вулиці, рваної газети, іржавої булавки, прутика від старого віника…"* [10: 82]. Переслідування Пилявинкою родини має багато спільного з родовим прокляттям, протистояти їй можна лише за допомогою знань, які в родині передаються з покоління в покоління. Проте Пилявинка нападає не на кожного члена родини, а лише на тих дітей і дорослих, які більш відкриті до містичного втручання.

Задля підсилення атмосфери саспенсу авторка акцентує увагу на звуках: "шурх-шурх", коли Баболя підмітає, говорячи замовлення проти Пилявинки; "шкряб-шкряб", коли Пилявинка тільки з'являється під ліжком Сані; "шусть", коли Пилявинка тікає від світла; "хі-хі", коли Пилявинка в повну силу забирає життєву енергію хлопчика й намагається звести його з розуму. Наявне в оповіданні й містичне покарання за погане прибирання в оселі: Пилявинка з'явилася з клубків пилу, які Саня лінився вимітати з-під ліжка, казковий мотив набуває підкреслено моторошного забарвлення.

В оповіданні використано давні міфопоетичні уявлення про те, що нечисть стає особливо небезпечною вночі, а вдень утрачає силу. Пилявинка проникає в сни Сані, жорстоко мучить його жахіттями, так набираючись сил: *"Він не встигає провалитись у млосну темряву. Вона приходить знов. Шкрябає стіну, шурхотить відклеєним кутиком шпалери – шарудить"* [10: 81]. З кожним разом жахіття стають страшнішими, викликають у хлопчика неврози, неконтрольоване сечовипускання, висипи на тілі: *"…вигляд Саня має жалюгідний, це він сам знає: худий, мов сухотний, тіло розмальоване рожевими пухирцями оперізуючого лишая. У нього був стригучий – від підвального кота підхопив – а то інший, але чешеться і болить ще гірше"* [10: 84]. Відповідно, стан хлопчика описаний яскраво, у виражених негативних подробицях, що характерно для горору.

Бабця Катя, як і Баболя, уособлює архетип мудрої жінки, характерний для містичних оповідань. Батькам Сані вона говорить те, що вони хочуть почути, а із Санею наодинці розмовляє мудро й спокійно, намагаючись дізнатися причини його страхів. Проте вона недостатньо обізнана щодо злих сил, намагаючись відігнати Пилявинку за допомогою традиційного обряду з курячим яйцем, який використовує зазвичай проти пристріту, вона сама наражається на небезпеку: *"Очі пилової миші кліпають із хижою цікавістю. Вона виповзає зі склянки [з розбитим яйцем] жмутами скрученого волосся зі зливу у ванній, притрушеного пилом павутиння, зім'ятих папірців, і впивається в бабину руку"* [10: 85]. Обрядодії марні проти Пилявинки, бо вона дуже стара істота, а люди з кожним поколінням поступово забували знання своїх предків, які допомагали боротися з нечистою силою.

В основі сюжету оповідання "Жнива" Ельвіри Молдован – момент зіткнення власника хлібного поля Степана з надприродним.

Хронологічно події відбуваються до Спаса. Після тяжкого робочого дня в полі, коли сонце сховалося за небокрай, Степан на фірі вирушив додому, але біля цвинтаря кінь став як укопаний. Для підсилення атмосфери напруги авторка використала таке порівняння: *"…стало тихо, як у склепі*" [10: 105]. У цьому епізоді поєднано кілька містичних знаків: цвинтар, дивна поведінка тварини, тиша. Підсилює стан напруги згадка про *"величезний кам'яний хрест, із сонцеколом у центрі, побитий дощами і вітрами, ще, певне, козацький, який Степан пам'ятав, відколи ще малим був"* [10: 105]. Зауважимо, що сонцеколо – стародавній символ, який утілював сонячну енергію та силу, вічний рух життя, а також захист від усіляких негараздів. Сонцеколо уособлювало єдність із природою, було оберегом від зла та нечистих сил. Дотепер в українській вишиванці є орнамент сонцекола на хресті, який символізує Божий захист. Згадка про символіку сонцекола на хресті – це апеляція до позитивних емоцій та оптимізму, життєвої сили. Проте цій символіці протиставлений стан Степана, який перехрестився, коли помітив, як із мороку вихопило якусь фігуру. Чоловіку стало лячно, адже він побачив, як по хресту повзали три молочно-бліді й непевні жіночі постаті з розпущеним волоссям. Лячно Степанові було ще й від того, що ці фігури вивертали ноги й руки навиворіт так, наче були воскові. Тож авторка, використовуючи прийом градації для нагнітання страху, указує, що Степан не тямив себе, тобто не міг контролювати себе від страху та побаченого.

Злякавшись, чоловік починає молитися, тобто відлякувати нечисту силу словом і святою вірою, а потім б'є жінок батогом, від чого *"постаті пронизливо й гидко верескнули – і розтанули в темноті"* [10: 106]. Так він долає власний страх. Однак напруга досягає свого апогею, коли вже вдома Степан дізнається від дружини, що три його доньки повернулися з вечорниць у такому стані, ніби їх побили батогом, тобто вони й були тією нечистою силою. Усе це підсилило надприродний потенціал ситуації. Отже, авторка оповідання "Жнива" використала прийом сюжетного напруження (саспенс), залучивши такі основні художні прийоми та засоби його вираження: опис стану Степана, образні порівняння, які асоціюються зі страхом та фобіями, гру слів, побудовану на використанні лайливої лексики. За жанром твір тяжіє до оповідання-ескізу.

Оповідання "Бісові діти" Олександри Скляр композиційно й за обсягом тяжіє до повісті, оскільки має хронологічно довгий розвиток подій, розгалуження сюжетних ліній, глибше розкриття другорядних персонажів. Назва оповідання зацікавлює тим, що йтиметься про нащадків нечистої сили, про їхній зв'язок із потойбіччям. Бабуся головної героїні Меланки стара Вовчиха яка була знахаркою та справжньою відьмою, є втіленням архетипу мудрого старця в юнгіанській психології, якому притаманні розсудливість, мудрість, роль наставника. Саме таку функцію виконує бабуся, яка Меланці розповідає про те, що в Гнилому яру живе нечиста сила, допомагає дівчині розірвати потойбічний зв'язок із чортом. Образ старої Вовчихи дуальний: у ній є й людська душа, і темна сутність, яку Меланка здатна бачити. В оповіданні використано й фольклорний мотив тяжкої смерті відьми: вона не може померти, доки не передасть комусь свої потойбічні сили. Щоб полегшити передсмертні муки бабусі, але й не стати відьмою, Меланка укладає угоду з нечистою силою й обіцяє в майбутньому замість бабусі віддати невідомий борг, який нечиста сила вимагатиме. Мотив угоди з нечистою силою з обіцянкою віддати щось, про що персонаж іще не знає, доволі розповсюджений у слов'янському фольклорі (наприклад, у фразі "Віддай мені те, про що ти ще не знаєш, але що чекає на тебе вдома").

Чорт Іванко в оповіданні постає спокусником, який зваблює невинну Меланку. Після першої ночі з ним натільний хрестик починає пекти дівчину, з часом вона не змогла носити цей оберіг. Наслідком нечестивого союзу стає безліч протиприродних містичних вагітностей: після ночей з Іванком кожного наступного дня до заходу сонця Меланка народжує нелюдів. Вони швидко виростають і, хоча зовні схожі на людей з котячими зіницями, насправді надзвичайно жорстокі, позбавлені почуттів і чеснот, їхнє призначення – шкодити людям, убивати.

В емоційному протистоянні Меланки з Іванком простежуємо прагнення побороти спокуси та спокутувати гріхи, бажання повернутися до світла й до Бога. Бабуся допомагає Меланці перехитрити чорта: дівчина наполягає на тому, що вони з Іванком не можуть і далі мати стосунки без шлюбу, тобто не бажає більше жити в гріху. На весілля вона запрошує священника. Коли він править службу, *"заволали бісові діти: хто під столи поліз, хто впав і почав в корчах сіпатися"* [10: 162]. На весілля Меланка для захисту вдягнула хрестик, попри те, що він пече і палить дівчину, яка вже стала частиною нечистих сил. Урешті-решт, розуміючи, що єдиний спосіб подолати зло, – це смерть, дівчина підпалює себе разом з Іванком, і вони помирають у полум'ї. Звернемо увагу на своєрідне обрамлення: оповідання починається й закінчується мотивом спалення Меланки, тобто сюжет має кільцеву структуру.

Оповіданням "Мара 2022: народження" Мар'яна Стефак художньо осмислює тему трагічної долі жінок і дівчат, які постраждали й загинули через дії російських окупантів. 2022 рік у назві оповідання вказує на початок війни в Україні. Мара в слов'янській міфології – богиня смерті, нічних жахіть і темряви, володарка Підземного Світу Наві. Крім того, її іноді зображують у вигляді злого духа скривдженої дівчини, душа якої після смерті не пішла в потойбіччя, а залишилася блукати по землі, щоб помститися кривдникам.

Головна героїня – жінка, яку разом із її маленькими доньками зґвалтували й убили російські солдати. У її образі втілено архетип Великої Матері за юнгіанською психологією, вона попри все хоче захистити та врятувати своїх дітей. Розстріл мирної родини, насилля над малими дівчатками, убивство вагітної жінки і, відповідно, ненародженої дитини – найстрашніше зло. З ним різко контрастує образ потойбіччя, де вбиті батьки й діти, їхні домашні тварини постають невинними душами, які після страшних страждань знову возз'єднуються: *"Дівчатка виборсалися з материних чіпких обіймів, сміючись, побігли до світлого силуету чоловіка, який гладив великого пухнастого лабрадора"* [10: 182]. Проте головна героїня не може піти в загробний світ, оскільки воліє помститися за своїх закатованих дітей.

Героїня та її ненароджена донька перетворюються на злого духа Мару. Зауважимо, що в оповіданні традиційний фольклорний образ зазнав змін, Мара стає месницею за всіх скривджених росіянами жінок: *"Дівчина [головна героїня] обійняла комбата за шию, притислася гарячим розпашілим тілом. Її обличчя блискавично змінювалося. Одне за одним з'являлися видіння: то вона старенька бабуся, то молодиця, то зовсім мале дівча"* [10: 183]. Водночас донька головної героїні у вигляді хтонічної істоти зводить російських солдат із розуму й насолоджується їхніми стражданнями. За гріхи чоловіків Мара змушує розплачуватися їхніх матерів, дружин, сестер, дітей: *"Кожен, комбат, отримує ту винагороду, яку заслужив. До сьомого коліна отримуватимете. Усіх знайдемо…"* [10: 184].

Оповідання "Все, що тобі потрібно" Юлії Кравченко метафорично розкриває теми депресії й горя від утрати близької людини. Події відбуваються у двох просторових пластах і розвиваються паралельно: у

неназваному українському місті й у кам'яній в'язниці поза часом і простором, що наділена містичними властивостями. Головний персонаж – чоловік без імені, який перебуває у в'язниці й нічого про себе не пам'ятає. Письменниця опрацьовує мотив втрати власної ідентичності, зв'язку з родиною та народом. Єдиний супутник чоловіка – великий Змій, який підбурює його шукати правду про себе й намагатися вибратися на волю. Потойбічна в'язниця є алюзією на Чистилище, оскільки це простір між світом живих і потойбіччям: *"Тепер ти тінь, відгомін земного життя, фрагмент душі, що ніколи не потрапить туди, куди потрапляють усі душі"* [10: 191]. Композиційно в оповіданні використані повторювані елементи, що вказують на циклічність перебування головного персонажа в Чистилищі. У потойбічній в'язниці наявна ще одна містична локація – озеро, де живе Змій.

Інша головна героїня – учителька Олена, яка перебуває в стані апатії після смерті коханого. Містичні події починаються, коли жінка споглядає в небі щось схоже на комету, що розділяється на безліч частин, а один з уламків падає біля неї. Олена бачить у диму фігуру, яка швидко набуває обрисів її коханого. Психоемоційний стан героїні пригнічений, вона поступово втрачає зв'язок із реальністю: *"Уже не хотіла пити. Не хотіла і їсти. З того самого дня, як уламки каміння-металу, що палали, посипалися їй під ноги"* [10: 193]. Урешті-решт її спогади зникають, поглинуті перелесником, жінка перетворюється на тінь самої себе й стає бранкою потойбічної в'язниці: *"В ту ж мить з її голови вирвало думки. Вирвало спогади. Вирвало постаті, обличчя, місця і події"* [10: 200].

В оповіданні особливе смислове навантаження належить відображенню та дзеркалу, де розмивається межа між потойбіччям і людським світом. Дзеркало як художня деталь твору може виконувати або функцію реального предмета інтер'єру, або функцію предмета культури, що наділений містичними властивостями. Зі свого боку, дослідниця І. Петрова звертає увагу, *що "у XIX ст. співіснують три образи дзеркала: романтичний, здатний відображати трансцендентне, відкривати шлях в ірреальний простір (співвідношення категорій реальне-ірреальне, пошуку межі між ними); реалістичний, що відображає дійсність та образ матеріального світу; раціоналістичний як інструмент раціонального та логічного пізнання світу"* [6: 50]. Безіменний персонаж-чоловік отримує уламок дзеркала щоразу, як змушує себе не впадати у відчай і діяти, збирання дзеркала допомагає йому повернути втрачені спогади, тобто відновити власну ідентичність. Крім того, дзеркало стає проходом із потойбіччя в реальний світ.

В оповіданні незвично використано мотив повернення померлої людини до життя: насправді Олена бачить не своїх ожилих близьких, а перелесника, який набуває їхньої подоби. Літературознавиця І. Терехова зазначає, що *"літавець (перелесник, вогняний змій, налітник, літун, обаясник, перелет) є антропоморфним інфернальним персонажем, основна функція котрого – вступати в інтимні стосунки з жінками, що згодом переважно обертаються смертю"* [7: 137]. У міфології перелесник часто набуває ще й подоби змія, цей образ часто трапляється в казках і легендах, пов'язаний із мотивом змієборства. В оповіданні Змій – окрема від перелесника істота, провідник, каталізатор духовних змін головного персонажа. Відзначимо, що, за спостереженням Л. Мушкетик, *"мотивом чи епізодом у казках є охорона змієм джерела тощо, тероризування цілого міста. <…> Персонаж упродовж подорожей може потрапляти до чорного міста, тобто міста в жалобі, де все чорне – і люди, і хати, і прапори, бо там поселився страшний змій, який їсть людей"* [5: 182]. В образі Змія також утілено

архетип мудрого старого (наставника) за К. Юнгом. Крім того, у ньому помічаємо риси доброзичливого трикстера: Змій підбурює головного персонажа діяти й порушувати правила перелесника, намагається заплутати його, проте водночас і допомагає.

Першою вказівкою на перелесника є малюнок, надряпаний на стіні потойбічної в'язниці: *"У глибині камери на закопченому камінні біліли подряпини, сходилися у людський силует із видовженою головою чудовиська і дивно вигнутою спиною, наче в ній не було хребта…"* [10: 197]. У справжньому вигляді перелесника згодом бачить і безіменний персонаж-чоловік, й Олена: *"Господар тепер не ховався: був самим собою – видовженою сірою сутністю із запалим животом і ребрами, що просвічували крізь клапті шкіри. Хилитався з боку в бік від кожного поруху, майже торкався підлоги вигнутими руками, бо не мав хребта"* [10: 198–199]. Образ перелесника тут тісно пов'язаний із сірим кольором. За визначенням Т. Лучечко, *"сірий колір – проміжний між білим і чорним, барва попелу і хмар. У християнських релігійних общинах він символізує відречення та смирення, меланхолію. Сіра, ординарна людина здатна творити довкола собі подібних, вона навіває байдужість і смуток"* [3: 5]. Сірий в оповіданні також часто використано для опису одягу, меблів, погоди, світу довкола, задля підсилення пригніченого емоційного стану персонажів.

Сюжет оповідання "Мамина яблунька" Олени Панасюк побудований на трагічній події – загибелі дитини, яка заблукала в лісі. На початку оповідання маленький Олесь через голод залазить на стару покручену яблуню, яка *"на самісінькому краю городу дивом трималась корінням за урвище"* [10: 230]. Яблуко, яке символізує спокусу і є розповсюдженим образом у міфології та релігії багатьох країн, падає на землю. Коли Олесь кусає його, то воно виявляється гірким, від чого хлопчик починає кашляти, падає з урвища й непритомніє. Падіння вниз в розлом чи прірву символізує перехід головного персонажа з людського світу у світ марень і надприродного. Олесь опиняється в потойбіччі. Убачаємо в цьому алюзію на "Алісу в Країні Див" Льюїса Керррола.

Повернутися до світу живих хлопчику намагаються допомогти різні створіння: Савка й Оксанка (душі дітей, які втопилися), мавка Маруся (була колись живою дівчиною). За визначенням О. Тиховської, *"мавки прагнуть забрати життя випадкового подорожнього (найчастіше – чоловіка), змусивши його перед тим відчути радість, піднесення, повірити в їх щирість, а потім лоскотанням змушують свою жертву сміятися й померти від надмірного емоційного збудження"* [8: 171]. Крім того, *"мавки і повітрулі, згідно з українськими народними уявленнями, мали властивість насилати на подорожніх ману/блуд – нездатність зорієнтуватися на місцевості й провокували тривале блукання в лісових хащах"* [8: 172]. В оповіданні незвично художньо презентовано образ мавки: на її спині немає шкіри не через її надприродну подобу, а через те, що батько забив її батогом до напівсмерті, бо не хотіла йти заміж за багатого нелюба. Не витримавши знущань, дівчина втопилася й стала мавкою, тобто письменниця опрацьовує мотив знеславлення дівчини, а також традиційні русальні мотиви.

Висновки й перспективи дослідження. Отже, аналітичне осмислення сучасних містичних оповідань з позиції специфіки використання образів та сюжетів із міфології та фольклору показало, що зазвичай автори таких творів культивують у сюжет оповідання традиційні фольклорні образи, аби максимально підкреслити давні українські вірування в надприродних істот. Згадки про відьму, чаклунства або ж нечисту силу апелюють до давніх вірувань українців, зміцнюють зв'язок

із традиціями, а також допомагають авторам урізноманітнити розвиток сюжету твору.

Визначено, що традиційні для українського фольклору образи козака-характерника, лиса, чортів, відьом, перелесника, змія, мавки, лісовика в сучасних містичних оповіданнях видозмінюються, розширюються, набувають нових рис, від початку їм не властивих. Письменники звертаються до психологізму як до провідного інструменту передавання внутрішнього стану персонажів і поглиблення сюжетного наповнення оповідань. Як правило, мораль у містичних оповіданнях теж ускладнена, а персонажі в різні періоди сюжету можуть робити як позитивні, так і негативні вчинки. Крім того, у художніх образах частко простежуємо інтертекстуальність, наприклад, в образі піщано-вохристого лиса, у якому поєднуються риси типового хитрого лиса-трикстера з казок і риси дев'ятихвостого лиса з азійської міфології. Наявні в сучасній містичній короткій прозовій формі й авторські художні образи, сконструйовані за допомогою рис, притаманних декільком міфічним створінням. Водночас зазначені образи не збігаються повністю з жодним із відомих фольклорних образів, наприклад, Пилявинка, котра має риси, характерні для істот, якими лякали неслухняних дітей, а також пов'язана з властивим для слов'янських казок мотивом важливості прибирання в оселі. Проте вона не має аналогів у міфології й фольклорі.

Перспективи досліджень специфіки використання образів української міфології в сучасних містичних оповіданнях уможливлять поглиблення розуміння містики як метажанру. Аналіз поетики художніх образів і їхніх трансформацій у містичних оповіданнях сприятиме увиразненню принципів образотворення.

СПИСОК ВИКРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Демедюк М. Етнокультурна специфіка тваринних образів в українських народних казках. *Народознавчі зошити.* 2015. № 3 (123). С. 655–659.
2. Іщук Л., Іщук Г. Верба в етнокультурних традиціях і звичаях українців. *Етноботанічні традиції в агрономії, фармації та садовому дизайні*: матеріали міжнар. наук. конф. (м. Умань, 4–7 липня 2018 року); / за загал. ред. І. Косенка. Умань: Видавець "Сочінський М. М.", 2018. С. 100–108.
3. Лучечко Т. Вербальна репрезентація сірого кольору в українських та англійських пареміях. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* 2020. № 46. С. 4–7.
4. Кобилко Н. Образи-символи української міфології в містичному трилері С. Пономаренка "Чорне весілля". *Наукові записки.* 2024. Вип. 2 (210). С. 158–163.
5. Мушкетик Л. Міфологічні витоки образу змія в українській народній казці. *Літературознавство. Фольклористика. Культурологія.* 2015. Вип. 18–20. С. 181–193.
6. Петрова І. Образ дзеркала у світовій художній культурі: узагальнення культурологічного досвіду. *Матеріали наукової конференції* (2015–2016 рр.). С. 49–51.
7. Терехова І. Інфернальний образ літавця (перелесника) в українській романтичній прозі. *Наукові записки ХНПУ імені Г. С. Сковороди.* 2022. Вип. 1 (99). С. 137–155.
8. Тиховська О. Образ мавки в українській міфології та повісті Докії Гуменної "Небесний змій". *Філологічний дискурс: збірник наукових праць.* 2019. № 9. С. 168–179.
9. Ткачук Н. Семантична характеристика архетипових тваринних слів-символів у текстах українських лікувальних замовлянь. *Актуальні проблеми слов'янської філології.* 2010. Вип. 23. С. 324–331.
10. Українська містика: колективна збірка. Ямпіль: Підвал, 2023. 260 с.

11. Янковська Ж. Рослинна символіка в українському фольклорі: полісемантичність символу верби. *Проблеми культурної ідентичності в ситуації сучасного діалогу культур*: матеріали третьої міжнар. наук. конф. 22–23 травня 2007 р. Острог, 2007. С. 161–165.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Demediuk, M. (2015). Etnokulturna spetsyfika tvarynnykh obraziv v ukrainskykh narodnykh kazkakh [Ethnocultural specificity of animal images in Ukrainian folk tales]. *Narodoznavchi zoshyty*. № 3 (123). Pp. 655–659. [in Ukrainian].
2. Ishchuk, L., Ishchuk, H. (2018). Verba v etnokulturnykh tradytsiiakh i zvychaiakh ukraintsiv [Willow in the ethnocultural traditions and customs of Ukrainians]. *Etnobotanichni tradytsii v ahronomii, farmatsii ta sadovomu dyzaini*: materialy mizhnar. nauk. konf. (m. Uman, 4–7 lypnia 2018 roku); / za zahal. red. I. Kosenka. Uman: Vydavets "Sochinskyi M. M.". Pp. 100–108. [in Ukrainian].
3. Luchechko, T. (2020). Verbalna reprezentatsiia siroho koloru v ukrainskykh ta anhliiskykh paremiiakh [Verbal representation of the color gray in Ukrainian and English paremics]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. № 46. Pp. 4–7. [in Ukrainian].
4. Kobylko, N. (2024). Obrazy-symvoly ukrainskoi mifolohii v mistychnomu tryleri S. Ponomarenka "Chorne vesillia" [Images-symbols of Ukrainian mythology in the mystical thriller "Black Wedding" by S. Ponomarenko]. *Naukovi zapysky*. Iss. 2 (210). Pp. 158–163. [in Ukrainian].
5. Mushketyk, L. (2015). Mifolohichni vytoky obrazu zmiia v ukrainskii narodnii kaztsi [Mythological origins of the image of the snake in Ukrainian folk tales]. *Literaturoznavstvo. Folklorystyka. Kulturolohiia*. Iss. 18–20. P. 181–193. [in Ukrainian].
6. Petrova, I. (2015-2016). Obraz dzerkala u svitovii khudozhnii kulturi: uzahalnennia kulturolohichnoho dosvidu [The image of the mirror in world artistic culture: generalization of cultural experience]. *Materialy naukovoi konferentsii.* Pp. 49–51. [in Ukrainian].
7. Terekhova, I. (2022). Infernalnyi obraz litavtsia (perelesnyka) v ukrainskii romantychnii prozi [The infernal image of the flying one (tempter) in Ukrainian romantic prose]. *Naukovi zapysky KhNPU imeni H. S. Skovorody*. Iss. 1 (99). Pp. 137–155. [in Ukrainian].
8. Tykhovska, O. (2019). Obraz mavky v ukrainskii mifolohii ta povisti Dokii Humennoi "Nebesnyi zmii" [The image of the mavka in Ukrainian mythology and Dokia Humenna's story "The Heavenly Serpent"]. *Filolohichnyi dyskurs : zbirnyk naukovykh prats*. № 9. Pp. 168–179 [in Ukrainian].
9. Tkachuk, N. (2010). Semantychna kharakterystyka arkhetypovykh tvarynnykh sliv-symvoliv u tekstakh ukrainskykh likuvalnykh zamovlian [Semantic characteristics of archetypal animal word-symbols in the texts of Ukrainian healing spells]. *Aktualni problemy slovianskoi filolohii*. Iss. 23. P. 32–331. [in Ukrainian].
10. Ukrainska mistyka: kolektyvna zbirka (2023). [Ukrainian mysticism: a collective collection of short stories]. Yampil: Pidval. 260 p. [in Ukrainian].
11. Iankovska, Zh. (2007). Roslynna symvolika v ukrainskomu folklori: polisemantychnist symvolu verby. [Plant symbolism in Ukrainian folklore: the polysemantic nature of the willow symbol]. *Problemy kulturnoi identychnosti v sytuatsii suchasnoho dialohu kultur*: materialy tretoi mizhnar. nauk. konf. 22–23 travnia 2007 r. Ostroh. Pp. 161–165.

Стаття надійшла до редколегії: 30.09.2025
Схвалено до друку: 28.11.2025

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal.
Philological Sciences. Vol. 2 (105)

Вісник Житомирського державного
університету імені Івана Франка.
Філологічні науки. Вип. 2 (105)

ISSN (Print): 2663-7642
ISSN (Online): 2707-4463

УДК 821.161.2
DOI 10.35433/philology.2 (105).2025.57-65

ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ ВИБІР СУЧАСНОЇ ЖІНКИ В РОМАНАХ ЄВГЕНІЇ КОНОНЕНКО "ІМІТАЦІЯ" ТА "ЗРАДА (ZRADA, MADE IN UKRAINE)"

Є. Р. Молнар*, Т. С. Чонка**

Актуальність дослідження творчості сучасних українських письменників є беззаперечною не лише через те, що вона мало досліджена, але й насамперед через вагомість порушених у творах митців проблем нашого суспільства. У статті розглянуто проблеми пошуків жіночої ідентичності, боротьби за злам стереотипів, рівних прав у патріархальному світі кінця XX – початку XXI ст., розкриті в романах Євгенії Кононенко "Імітація" та "Зрада (Zrada, made in Ukraine)".

Доведено актуальність проблематики прози письменниці, адже вона представляє новітній літературний простір, що спрямований на висвітлення вагомих для кожної жінки питань: життєвих цінностей, пріоритетів, її ролі в суспільстві й у родині. Свідченням актуальності порушених питань є зацікавленість творчістю Євгенії Кононенко як серед читацької авдиторії, так і в колах літературознавців, які все більше уваги приділяють аналізу літературних образів, загальнокультурних цінностей, що становлять основу її творів, та окресленню індивідуального стилю авторки.

Проаналізовано образи головних героїнь у романах Є. Кононенко "Імітація" та "Зрада": внутрішній світ жінки став об'єктом психологічного аналізу письменниці – жінка сама вирішує складні завдання й не звертається за допомогою до чоловіка, вона стикається з життєвими труднощами та самостійно несе відповідальність за свій вибір. Письменниця порушує питання гендерної нерівності, які, незважаючи на значні зміни становища жінки в кінці XX – на початку XXI століття, усе ще досі болісні в окремих родинах: обмеження жіночої свободи колом сім'ї, побутовими обов'язками; недооцінювання її інтелектуального та творчого потенціалу; заперечення права жінки на самореалізацію у всіх сферах суспільного життя та можливості належного матеріального забезбечення.

Героїні психологічних романів Євгенії Кононенко – жінки-інтелектуалки, здатні кинути виклик суспільству. Проте вони змушені пройти нелегкий шлях до усвідомлення власної ідентичності: непорозуміння в родині, несприйняття їхньої волі до самоствердження й бажання вирватися з ілюзійного світу імітацій – нещирих друзів, несправжніх почуттів, штучних цінностей.

* *асистент кафедри філології*
(Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II)
molnar.eva@kmf.org.ua
ORCID: 0009-0009-5785-5214
** *кандидат філологічних наук, доцент,*
доцент кафедри філології
(Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II)
chonka.tetyana@kmf.org.ua
ORCID: 0000-0002-5567-813X

Порушені в досліджуваних романах проблеми жіночої самоідентифікації розкривають відносно нові грані життя сучасного суспільства в літературному просторі, які дискусійні й сьогодні.

Ключові слова: *ідентичність, жіноча ідентичність, сучасна українська література.*

THE EXISTENTIAL CHOICE OF THE MODERN WOMAN IN YEVGENIYA KONONENKO'S NOVELS "IMITATION" AND "BETRAYAL (ZRADA, MADE IN UKRAINE) "

Molnar E. R., Chonka T. S.

The relevance of studying the works of contemporary Ukrainian writers is undeniable not only because they have been little researched, but also, because of the importance of the problems of our society raised in the works of artists. The article deals with the problems of searching for female identity, struggle for breaking stereotypes, and equal rights in the patriarchal world of the late twentieth and early twenty-first centuries, revealed in Yevhenia Kononenko's novels "Imitation" and " ZRADA made in Ukraine".

The relevance of the writer's prose has been proven, as it represents the newest literary space aimed at highlighting issues that are important to every woman: life values, priorities, her role in society and in the family. Evidence of the relevance of the issues raised is the interest in Yevgenia Kononenko's work among both readers and literary scholars, who are paying increasing attention to the analysis of literary images and general cultural values that form the basis of her works, as well as to defining the author's individual style.

The article analyzes the images of the main characters in E. Kononenko's novels "Imitation" and "ZRADA made in Ukraine": the inner world of a woman has become the object of the writer's psychological analysis— a woman solves complex tasks on her own and does not seek help from a man; she faces life's difficulties and is responsible for her own choices. The writer raises issues of gender inequality which, despite significant changes in the status of women in the late 20th and early 21st centuries, remain painful in some families: restrictions on women's freedom by family and household duties; underestimation of her intellectual and creative potential; denial of a woman's right to self-realisation in all spheres of public life and the possibility of adequate financial security.

The protagonists of Yevgeniya Kononenko's psychological novels are intellectual women capable of challenging society. However, they are forced to go through a difficult path to realising their own identity: misunderstandings in the family, rejection of their desire for self-affirmation and their desire to break free from the illusory world of imitations – insincere friends, false feelings, artificial values.

The issues of female self-identification raised in the novels under study reveal relatively new facets of modern society in the literary space, which remain controversial today.

Keywords: *identity, female identity, contemporary Ukrainian literature.*

Постановка наукової проблеми. Новаторство, характерне для постмодернізму, проявляється в багатьох художніх особливостях творчості Євгенії Кононенко, із-поміж яких – багатогранна проблема імпліцитного світу, руйнування традиційних стереотипів, тяжіння до асоціативності, сугестивності та абстракції у творчості, поворот до якісно нових жанрів і стильових систем, нові формоутворення, змістові та формальні перетворення. Євгенія Кононенко належить до епохи письменниць, яким "притаманна інтровертна диференціація, виражена в оригінальній творчій манері прозаїків, характері їх світовідчуття та світорозуміння, трансформації філософії посттоталітарної доби, перехідного періоду у національній культурі українського суспільства" [12: 13].

Процес самоідентифікації та ціннісного вибору відбувається впродовж життєвого шляху людини й стає особливо важливим у часи складних соціальних змін. Люди починають усвідомлювати, що старі

переконання, норми та цінності більше не відповідають дійсності, а нові орієнтири ще не сформовані, що призводить до розгубленості та відчуття невизначеності. Наприкінці ХХ ст. в українському суспільстві відбуваються кардинальні суспільно-політичні зміни, які, відповідно, впливають на формування нової світоглядно-етичної системи цінностей, що не могло не відобразитися в літературній творчості Євгенії Кононенко. Центральна увага письменниці зосереджена на образі жінки, яка переживає складні сімейні, професійні та особисті випробування, що спричиняють внутрішні конфлікти. Переживаючи життєві кризи, жінка радикально переосмислює цінності й сенс життя, реорганізовує свою свідомість і наполегливо скеровує свої вчинки в правильне річище для того, щоб зрозуміти та прийняти себе. Перелом стереотипів у суспільстві стає початком руху до пошуків жінкою свого місця в сімейному та суспільному житті, що стосувалося безпосередньо й самої Євгенії Кононенко та відобразилося в характерах її героїнь.

Авторка психологічних романів "Зрада" та "Імітація", з одного боку, як психолог, спостерігає за душами своїх героїв зсередини, а з іншого – залишає на розсуд читачеві все, що стосується самого злочину. Євгенію Кононенко хвилює питання "чому?", а не "хто?". Письменниця не замовчує конфліктів, а розкриває їх, оскільки говоріння – найефективніший спосіб лікування будь-яких непорозумінь.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фемінізм як і феномен жіночої прози – цікавий об'єкт дослідження науковців для критичних рефлексій і звичайного читацького інтересу. Це пов'язано з тим, що стратегії української літературної критики та літературознавства свідчать про динаміку розвитку й переорієнтацію українського художнього простору. Проза та поезія сучасних українських письменниць демонструє відкритість до інтерпретації різних правд буття, глибоке проникнення в онтологію сучасного світу та поліфонію естетичних тенденцій [3].

Зацікавленість творчістю Євгенії Кононенко серед літературознавців досить велика. У рецензії на роман "Імітація" М. Стріха відзначає, що "майстерно вибудувана детективна фабула є для авторки не самоціллю, а лише нагодою поговорити про сенс життя, про дихотомію справжності й імітації, про любов і смерть, і ще про багато інших "вічних" речей у контексті нашого прагматичного й далекого від "високих матерій" часу. В ньому за карколомними поворотами доль головних та епізодичних героїв дано безжальну й точну картину нашої доби, яку, цілком імовірно, назвуть колись добою ІМІТАЦІЇ – імітації державотворення, імітації мистецької й творчої, імітації інтелектуальних дискусій, імітації доброчинності, імітації розбудови громадянського суспільства" [10].

Ю. Кушнерюк у дослідженні "Українська жіноча проза кінця ХХ століття: світоглядні моделі й особливості художнього стилю" окреслює "типологічні паралелі у творах сучасних українських письменниць". Про Євгенію Кононенко зауважує: "Вона пише про сучасну жінку та її проблеми і пише без зайвих прикрас, тому її оповіді видаються наче вихопленими з життєвого виру. Багатьом оповіданням притаманні передовсім легкість і розкутість письма" [6].

У Монографії Г.-П. Рижкової "Українська "жіноча" проза 90-х років ХХ – початку ХХІ ст." про романи "Імітація" та "Зрада" відзначено, що "провідним образом у канві текстів письменниці стає образ жінки зламу століть, яка опинилась на роздоріжжі, що символізує життєві зміни, зміни вражень, досягнення незвіданого, рух як вперед, так і назад" [7].

Цікавою щодо вивчення творчості Євгенії Кононенко в контексті сучасної української прози є дисертація С. Філоненко "Концепція особистості жінки в українській прозі 90-х років ХХ століття", де авторка відзначає, що "тип жінки Кононенко – це інтелектуальна,

"нова", пострадянська жінка. Жінка – це не тільки мати і берегиня сімейного вогнища, але перш за все людина, яка прагне задовольнити свої духовні потреби в саморозвитку і самоствердженні" [13].

Олег Соловей – сучасний поет, прозаїк, критик, дослідник сучасної української літератури – у рецензії на роман "Імітація" Є. Кононенко справедливо зазначив: "Такої сильної прози не доводилося читати, можливо, від часу появи "Богемної рапсодії" Олеся Ульяненка. Це – Євгенія Кононенко з романом, в якому притягнутий за вуха детективний сюжет все одно не затьмарює те головне, заради чого написано твір. Це уже соціальний роман, в якому багато життєвої правди, розсипаної в тексті у вигляді окремих реплік, саркастичних гримас й обережних натяків. Під вогнем критики авторки опинилася частина суспільства, яку традиційно прийнято вважати сумлінням нації" [9].

Г. Тарасюк проникливо зауважила, що "Є. Кононенко писала про ситуацію жінки у час великих перемін у країні – на зламі формацій, у суспільстві ідейних самозаперечень і національної самоідентифікації, ошелешеному нежданою, хоч такою жаданою свободою" [11: 236]. Творчість Євгенії Кононенко відзначається глибоким філософським підґрунтям. Вона ставить складні морально-етичні питання та досліджує внутрішні конфлікти персонажів, які вибирають між справедливістю і компромісами.

Як зазначає О. Ромазан, "одним із головних аспектів творчості Є. Кононенко є соціально-психологічний фактор. Для українського простору залишається проблема переосмислення жінкою власного становища у суспільстві, винайдення власного "Я" для подолання кризи. Криза завжди торкається не тільки внутрішнього стану, а й автоматично переноситься на сімейні взаємовідносини. Тому поняття сімейного щастя нерозривно пов'язане з індивідуальним щастям членів сім'ї" [8].

Мета дослідження полягає в розкритті актуальності проблематики психологічних романів Євгенії Кононенко "Зрада (Zrada, made in Ukraine)" та "Імітація", основну увагу зосереджено на самоідентифікації жінки в сучасному суспільстві, її конфлікті зі світом імітації та зради.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У романах Євгенії Кононенко "Зрада (Zrada, made in Ukraine)" та "Імітація" читач не знайде класичного для детективу сюжету, хоча видавці й окреслюють жанр як жіночий детектив. "Імітація" – це роздуми про дружбу, нерівну любов, зраду, соціальну нерівність, заздрість, несправедливість, справжній талант та його підробку, про те, чому американці цінують талановитих українських дітей, а чому цього не роблять українці. Це роман про те, наскільки "далеко піде людина" задля виживання, й основне – яка велика прірва була між містом і провінцією після розпаду СРСР, а може, є й дотепер.

Євгенія Кононенко приділяє велику увагу темі мистецтва. Своїх головних героїнь вона наділяє художніми й естетичними неординарними талантами. Вероніка Стебелько (Раєвська), головна героїня роману "Зрада", не задовольняється роллю простої домогосподарки. Вона відчуває поклик до творчості, а бажання постановки п'єси допомагає їй знайти своє призначення в житті. Вероніка була лише керівником студентського аматорського театрального гуртка, але, якби не передчасна її смерть, ця талановита особистість могла б стати головним режисером престижного театру. Пошуки Веронікою насамперед власної ідентичності й бажання, щоб інші визнали її талант, видаються настільки важливими, що спонукають до різких змін у житті. Вероніка обирає свій шлях – піти від чоловіка, відмовитися від ролі домогосподарки, яка, за статусом посттоталітарного режиму, належить жінці.

Героїня роману "Імітація" Мар'яна Хрипович – незалежна та рішуча жінка, яка прагне відшукати свій шлях у житті будь-яким методом, незалежно від

соціокультурних очікувань та гендерних стереотипів. Вона руйнує уявлення про слабких, беззахисних, не здатних самостійно приймати рішення жінок і здобуває славу, якій позаздрили б навіть особи чоловічої статі. У різних епізодах роману Мар'яна Хрипович реагує на гендерні стереотипи та соціокультурні конвенції з обуренням. Сама ж героїня виросла в бідноті, та завдяки своєму таланту "знаходити справжні таланти" зуміла стати власницею шикарної квартири, працювати в престижній фундації, влаштувати сина в найкращому лондонському закладі, і цей список досягнень можна продовжити. Вона не погоджується бути обмеженою традиційними ролями жінкою. Мар'яна активно висвітлює та аналізує соціальні норми й очікування, які накладаються на жінок у суспільстві. Роман розкриває, наскільки ці норми можуть бути обмежувальними й приглушують жіночу самовизначеність. Героїня прагне до власної самореалізації та вибору в житті наперекір тиску оточення.

Про Мар'яну Хрипович в романі "Імітація" сказано, що це красуня з довгим рудим волоссям. Щодо її характеру, то вона самостійна, рішуча, бойова, розпочате завжди доводить до кінця. Іде проти традиційних звичаїв і порушує всі закони соціокультурних очікувань. Вона відмовляється від імітації й шукає свою власну ідентичність. Мар'яна Хрипович вважала своїм обов'язком учити людей шанувати творчість, і це в неї виходило, безперечно, найкраще.

Убачаємо певні риси автобіографізму авторки в її героїнях: у житті Євгенії Кононенко було чимало випробувань, зокрема й непорозуміння з чоловіком щодо її місця в сім'ї та суспільстві. Зовні все мало вигляд, ніби все рухається в правильному напрямку, але в душі вона постійно відчувала нестачу чогось більшого. Займаючись перекладацькою діяльністю, зрозуміла, що хоче й сама творити. У зв'язку з тим, що в суспільстві відчувалася зміна життєвих настанов і можливостей, вона втілила власний досвід і власні спостереження в письменство. Так зуміла свої страждання перетворити на мистецтво. Ці неабиякі властивості характеру "пересадила" й героїням своїх відомих романів "Зрада" та "Імітація". Письменниця показує, як висвітлення повсякденних проблем може стати платформою для зміни ставлення до себе.

У романі "Імітація" досліджено концепцію масок, які люди носять у суспільстві, а також процес пошуку справжньої ідентичності. Тут розглянуто, як соціальні очікування та стереотипи можуть спотворити особисті прагнення й почуття героїв. Євгенія Кононенко підкреслює індивідуальність героїні. Мар'яною Хрипович захоплювалися й водночас заздрили їй. На її думку, любов існує тільки в злиднях, а в благополучному житті є тільки імітація любові. Подібні твердження зробили її популярною в засобах масової інформації. Однак не стільки Мар'янині слова викликали осуд людей, скільки те, що вона мала сміливість відкрито сказати про те, що думає й що суперечить загальноприйнятим упередженням суспільства, яке деградує.

У романі "Зрада" Євгенія Кононенко переплітає три сюжетні лінії – любовну, пригодницьку й детективну, повертається в минуле для з'ясування причин і мотивів, зображує події життя цілих сімей: Раєвських, Стебельків, Мурченків, відтворюючи всі моменти й тонкощі сімейних стосунків. Щоб розкрити справу, головні герої роблять неодноразові спроби використати всі наявні в них зачіпки, щоб дізнатися правду про смерть Вероніки. Наприклад, Дмитро Стебелько неодноразово розмовляє з лікарем дружини, психологинею Наталею Никонівною, яка колись допомагала загоїти "внутрішні рани" Вероніці. Вона ж допомагає й Дмитрові зрозуміти себе та свої проблеми. Катерина Рачко, коханка Дмитра, ділиться власними міркуваннями про те, що могло статися. Вона переконує чоловіка, щоб він оберігав доньку Вікторію, щоб із нею не сталося нічого подібного. Катерина розповіла свою історію про брата, який

хотів заволодіти її квартирою, поки вона була у відрядженні: "Так, за житло в Києві люди кладуть життя" [4: 237].

Отже, письменниця підкреслює, що історія трагедії Дмитра ґрунтувалася на його світогляді, характерному для більшості чоловіків на теренах колишнього СРСР. Він відчуває себе жертвою, адже відмовився від науки заради того, щоб (у чому він був переконаний) виконати свої обов'язки перед жінкою й донькою: купив мініатюрну квартирку в "бетонці", приносив додому гроші, хоч і невеликі, але стабільно, не турбував дружину своїми потребами, тому й завів коханку, з якою йому було простіше, оскільки не потрібно було дбати про її почуття – це ж усе заради Вероніки! Його ідеали руйнуються, коли він усвідомлює свої помилки, але це стається вже після смерті дружини.

Вероніка Раєвська також жила звичайним життям домогосподарки, але відчувала, що їй чогось бракує. Героїня мала чоловіка з непоганим доходом, доньку, власну квартиру, працювала по три-чотири години на день, але її життю бракувало творчості. Вона не могла розділити цю пристрасть зі своїм чоловіком, бо для нього все, що пов'язане з творчістю, не мало сенсу, оскільки не приносило доходу. Лише коли Вероніка пішла від Дмитра, знайшла себе, своє місце у світі, вона повністю присвятила себе мистецтву.

Письменниця основну увагу зосереджує на темі зради в різних її проявах – як фізичної, так й емоційної, аналізує роздуми Дмитра Стебелька щодо невірності, а саме: чоловікові дозволено зраджувати, а жінці – ні. Чоловік може заробляти багато грошей, але він не хотів би, щоб дружина мала більші доходи. Він не визнавав дружину рівнею собі, адже тоді не міг би її принижувати.

Однак сама головна героїня крізь призму зради змінює свої міркування щодо свого місця в соціальному середовищі, і розпочинається становлення її самоідентифікації. Покірна Вероніка перетворилася на самостійну, незламну, витривалу жінку, яка не здається, навіть коли ситуація безнадійна, оскільки усвідомила, що найстрашнішою для неї є зрада особистих ідеалів, що призвела до втрати її ідентичності. Розчарувавшись у чоловікові, який безпричинно вдарив її, вона вирішила кардинально змінити своє життя. Знайшла своє покликання й стала поважною режисеркою, талант якої був визнаний у широкому колі, навіть поїхала в Америку продемонструвати свої здібності.

Авторка показує героїню в кризовій ситуації: вона постає перед моральним вибором – продовжувати імітувати щасливу родину чи нарешті обрати право на реалізацію власних бажань, виконувати улюблену роботу, не відчувати себе винною перед чоловіком, який "врятував" її від батька-пияка, про що він не забуває їй періодично нагадувати, як і те, що він пожертвував заради неї своїми амбіціями в науці.

Євгенія Кононенко відкинула можливість утопічного перетворення життя за допомогою мистецтва, прийняла буття таким, як воно є. Романи написані простими словами, без імітації, але сповнені фрагментами реального життєвого процесу, які потребують логічного осмислення. Вікторія Стебелько та Мар'яна Хрипович починають усвідомлювати голос свого внутрішнього "Я" та прислухаються до нього. Перед ними постає низка нових запитань – про місце жінки у світі, про нові відносини жінок у чужому оточенні, про трансформацію соціальних інститутів, про бажання показати свої вміння, інтелектуальні пошуки, форми самоідентифікації. І жінки роблять свій вибір: вони обирають бути собою. Незважаючи на смерть обох героїнь, вони переможниці.

Євгенія Кононенко вправно використовує описові елементи для створення відповідної атмосфери, що дає підстави поціновувачам літератури поринути у світ персонажа. Виразний опис подій, інтер'єру та емоційного стану протагоністок сприяє чіткому формуванню ідей. Мовні засоби, особливо ретельно підібрані метафори, авторські неологізми та фразеологізми

надають глибину почуттям, пережитим героїнями. Використання письменницею англізмів випередило свій час і свідчить про бажання письменниці увійти в нову культурну сферу, надаючи сучасності й динамізму своїм висловлюванням.

Основна думка психологічних романів Євгенії Кононенко полягає в глибокому аналізі людських стосунків, внутрішніх конфліктів та аспектів зради й ідентичності. У двох романах авторка висвітлює, якою мірою соціальні й культурні чинники формують характер переконань, стосунки з іншими людьми та особистий вибір.

Талант Євгенії Кононенко в написанні психологічних романів з елементами детективу, безперечно, не лишає осторонь поціновувачів жіночої прози. Детективні елементи: убивство, розслідування, причини, факти – захоплюють читача, який разом із персонажами залучається до пошуків та аналізування мотивів людських вчинків.

Характерна ознака романів – художнє відображення в них проблем провінції та великого міста крізь зображення світогляду героїв різних соціальних прошарків, зокрема і їхніх позицій щодо пошуку сенсу життя. Отже, проблемно-тематичним центром зображення є внутрішні переживання сучасної людини, її стосунки із соціумом та переосмислення власної ролі в ньому.

Висновки й перспективи дослідження. Євгенія Кононенко пише романи, у яких порушено актуальні проблеми та виклики сьогодення, змушуючи читача розмірковувати над власними переконаннями. Проаналізовані романи глибоко психологічно-філософські, є каталізаторами змін у свідомості читачів, змушують задуматися про власну ідентичність. Недаремно епіграфом до роману "Зрада" авторка обрала слова Оксани Самари "Що зрада є? Усе на світі зрада…". Як і сама назва, епіграф одразу ставить перед читачем низку важливих екзистенційних питань – зради на всіх рівнях, особистого вибору й відповідальності. Та насамперед, як і героїні романів, читач розуміє, що не має права на найважчу зі зрад – зраду власної гідності. Не має права жити у світі імітації людських стосунків і почуттів.

Євгенія Кононенко наділяє своїх героїнь нелегкими долями й сильними характерами. Випробування та життєві кризи у світі надуманих, нав'язаних століттями стереотипів призводять до конфліктів і необхідності обороняти свою людську сутність, ідучи наперекір загальновизнаним нормам. Залишитися собою, не зламатися, самореалізуватися, творити для порятунку від сірості побуту, несправедливості світу, відстоювати своє кохання – таким є вибір Вікторії Стебелько, Мар'яни Хрипович і самої авторки.

Творчість посідає центральне місце в житті Євгенії Кононенко та її героїнь. Як письменниця, вона використовує слово як потужний інструмент для дослідження складних стосунків, психологічних конфліктів та соціальних явищ. Вона постійно досліджує теми, пов'язані з ідентичністю, роллю жінок і соціальними факторами, що впливають на життя людей. Вона не тільки пише змістовні історії, а й намагається порушувати важливі питання, спонукаючи читачів до роздумів і дискусій. Темі творчості надано особливе місце у двох романах "Зрада" та "Імітація". У першому Вероніка Стебелько мала творчі здібності й постановила п'єсу "Дорога Зради". У другому романі Мар'яна Хрипович мала "талант добирати таланти" [5: 120]. Возвеличення мистецтва передається наступними роздумами Мар'яни Хрипович: "Наше життя сумне й непоправно коротке. Але мистецтво спроможне примирити нас із неминучим зникненням у тій темній безодні, з якої ми на коротку мить прийшли в цей світ. Тільки художник, поет, композитор, актор у хвилини натхнення, створюючи новий світ, на коротку мить підноситься до Творця. – А як же ті, хто не має дивовижного дару творити? – запитувала я в Мар'яни Хрипович. – Невже їхнє життя безнадійно нездале й сіре? – Ні, – відповідала Мар'яна, – не всім дано

творити, проте всім дано причащатися до висот, сприймаючи плоди натхненної праці обдарованих людей. Цю здатність має кожен, хто прийшов у цей світ, але в багатьох дар розуміти плоди чужого обдарування недорозвинений, приспаний недолугим життям, притлумлений суєтою суєт. Але, коли людина здатна споживати продукти мистецтва, вона стає співучасником творчого процесу" [5: 122–123].

Отже, твори Євгенії Кононенко сприяють розвитку культурної комунікації, удосконалюють знання про важливі соціальні питання, сприяють загальному прогресу та спонукають до пошуків власної ідентичності, що й стимулює до подальших перспектив дослідження творчості письменниці в розрізі сучасної феміністичної прози, зокрема й крізь призму екзистенційної філософії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Авксентьєва Г. Інтертекстуальні аспекти прози Євгенії Кононенко. *Збірник наукових праць "Проблеми сучасного літературознавства".* Одеса: Астропринт, 2017. С. 97–102.
2. Бовсунівська Т. Теорія літературних жанрів: жанрова парадигма сучасного зарубіжного роману: підручник. Київ: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2009. 519 с.
3. Запорізька обласна національна бібліотека: Феномен жіночої прози в сучасній вітчизняній літературі 2021. URL: https://zounb.zp.ua/resourse/pokazhchyky/fenomen-zhinochoyi-prozy#q13 (дата звернення: 23.03.2025).
4. Кононенко Є. Зрада. ZRADA made in Ukraine. електронна книга 2002. 446 с.
5. Кононенко Є. Імітація. електронна книга 2001. 482 с.
6. Кушнерюк Ю. Р. Українська жіноча проза кінця XX століття: світоглядні моделі й особливості художнього стилю: автореф. дис. … канд. філол. наук: 10.01.01. Дніпропетровск, 2008. 19 с.
7. Рижкова Г.-П. М. Українська "жіноча" проза 90-х років XX–початку XXI ст.: жанрові й наративні моделі та лінгвопоетика: автореф. дис. … канд. філол. наук: 10.01.01. Кіровоград, 2008. 20 с.
8. Ромазан О. Дилема сім'ї та жіночої самореалізації у творчості Є. Кононенко та Е. Тайлер (під кутом рецептивної естетики). *Studia Methodologica: альманах.* Тернопіль: ТНПУ, 2008. Вип. 24: Новітня теорія літератури і проблеми літературної антропології. С. 176–180.
9. Соловей О. Романи Євгенії Кононенко: бестселери для "елітаріїв?". *Слово і Час.* 2003. № 2. С. 58–62.
10. Стріха М. Дзеркало доби імітацій. *Дзеркало тижня.* 2002. 18 січня. URL: https://zn.ua/ukr/ART/dzerkalo_dobi_imitatsiy.html (дата звернення: 26.03.2025).
11. Тарасюк Г. Проза життя без імітацій. *Кур'єр Кривбасу*. 2005. № 184. С. 235–240.
12. Тебешевська-Качак Т. Б. Художні особливості жіночої прози 80-90-х років XX ст. Монографія: Навчальна книга. Тернопіль: Богдан, 2009. 192 с.
13. Філоненко С. О. Концепція особистості жінки в українській прозі 90-х років XX ст. (феміністичний аспект): дис. … кан. філол. наук; 10.01.01. Дніпропетровськ, 2003. 186 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Avksent'ieva, H. (2017). Intertekstual'ni aspekty prozy Yevhenii Kononenko [Intertextual Aspects of Yevhenia Kononenko's Prose]. *Zbirnyk naukovykh prats' "Problemy suchasnoho literaturoznavstva".* Odesa: Astroprynt,. p. 97-102. [in Ukrainian].

2. Bovsunivs'ka, T. (2009). Teoriia literaturnykh zhanriv: zhanrova paradyhma suchasnoho zarubizhnoho romanu: pidruchnyk [Theory of literary genres: genre paradigm of the modern foreign novel: a textbook] Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyj tsentr "Kyivs'kyj universytet", 519 p. [in Ukrainian].
3. Zaporiz'ka oblasna natsional'na biblioteka: Fenomen zhinochoi prozy v suchasnij vitchyznianij literaturi [The Phenomenon of Women's Prose in Contemporary Ukrainian Literature]. 2021. URL: https://zounb.zp.ua/resourse/pokazhchyky/fenomen-zhinochoyi-prozy#q13 (reference date: 23.03.2025). [in Ukrainian].
4. Kononenko, Ye. (2002). Zrada [ZRADA made in Ukraine]. Elektronna knyha 446 p. [in Ukrainian].
5. Kononenko, Ye. (2001). Imitatsiia [Imitation]. Elektronna knyha 482 p. [in Ukrainian].
6. Kushneriuk, Yu. R. (2008). Ukrains'ka zhinocha proza kintsia XX stolittia: svitohliadni modeli j osoblyvosti khudozhn'oho styliu [Ukrainian Women's Prose of the Late Twentieth Century: Worldview Models and Features of Artistic Style]: avtoref. dys. … kand. filol. nauk: 10.01.01. Dnipropetrovsk, 19 p. [in Ukrainian].
7. Ryzhkova, H.-P. M. (2008). Ukrains'ka "zhinocha" proza 90-kh rokiv XX–pochatku XXI st.: zhanrovi j naratyvni modeli ta linhvopoetyka [Ukrainian 'Women's' Prose of the 90s of the XX – Early XXI Centuries: Genre and Narrative Models and Linguistic Poetics]: avtoref. dys. … kand. filol. nauk: 10.01.01. Kirovohrad. 20 p. [in Ukrainian].
8. Romazan, O. (2008). Dylema sim'i ta zhinochoi samorealizatsii u tvorchosti Ye. Kononenko ta E. Tajler (pid kutom retseptyvnoi estetyky) [The Dilemma of Family and Female Self-Realisation in the Works of E. Kononenko and E. Tyler (from the Perspective of Receptive Aesthetics)]. *Studia Methodologica: al'manakh*. Ternopil': TNPU. Iss. 24: Novitnia teoriia literatury i problemy literaturnoi antropolohii. Pp. 176–180. [in Ukrainian].
9. Solovej, O. (2003). Romany Yevhenii Kononenko: bestselery dlia "elitariiv?" [Yevheniia Kononenko's novels: bestsellers for "elites?]. *Slovo i Chas*. № 2. Pp. 58–62. [in Ukrainian].
10. Strikha, M. (2002). Dzerkalo doby imitatsij [The mirror of the imitation age]. Dzerkalo tyzhnia. 2002 18 sichnia. URL: https://zn.ua/ukr/ART/dzerkalo_dobi_imitatsiy.html (reference date: 26.03.2025). [in Ukrainian].
11. Tarasiuk, H. (2005). Proza zhyttia bez imitatsij [Prose of life without imitation]. *Kur'ier Kryvbasu*. № 184. Pp. 235–240. [in Ukrainian].
12. Tebeshevs'ka-Kachak, T. B. (2009). Khudozhni osoblyvosti zhinochoi prozy 80-90-kh rokiv XX st. [Artistic Peculiarities of Women's Prose in the 80s and 90s of the Twentieth Century]. Monohrafiia: Navchal'na knyha. Ternopil': Bohdan. 192 p. [in Ukrainian].
13. Filonenko, S. O. (2003). Kontseptsiia osobystosti zhinky v ukrains'kij prozi 90-kh rokiv XX st. (feministychnyj aspekt) [The concept of a woman's personality in Ukrainian prose of the 90s of the twentieth century (feminist aspect)]: dys. … kand. filol. nauk; 10.01.01. Dnipropetrovs'k, 186 p. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії: 27.09.2025.
Схвалено до друку: 28.11.2025

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal.
Philological Sciences. Vol. 2 (105)

Вісник Житомирського державного
університету імені Івана Франка.
Філологічні науки. Вип. 2 (105)

ISSN (Print): 2663-7642
ISSN (Online): 2707-4463

УДК 821.161.2.09:801.81]
DOI 10.35433/philology.2 (105).2025.66-76

ФОЛЬКЛОРИЗМ "ВОРОНІЗЬКОГО ЦИКЛУ" РАННЬОЇ ПРОЗИ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША

О. В. Чаплінська*

У статті наголошено, що фольклоризм належить до однієї із домінантних тенденцій нової української літератури. Універсалії й елементи композиції фольклорного тексту проникають у літературні твори, художньо переосмислюються, що дало змогу виділяти такі різновиди фольклоризму, як стилізаційний, інтерпретаційний та концептуально-інноваційний. У ранній творчості П. Куліша гармонійно поєдналися фіксаційно-дослідницька фольклористична діяльність та письменництво, у якому апробовано фольклорний потенціал. Установлено, що спільним для творів "воронізького циклу" є етнографічно-географічне місце – Вороніж, яке зображено в географічно-історичній та фольклорно-міфологічній площинах. Перша площина зображення досягається через топоніми, гідроніми, антропоніми. Письменник скрупульозно о-мовлює Вороніж як фольклорно-міфологічний локус, у якому давні космогонічні уявлення поєднались із християнськими феноменами. Фольклорно-етнографічного колориту ранніх літературних творів письменник досягає через опрацювання фантастичних переказів та українських народних казок. У дебютному творі про цигана Вакулу письменник використав мандрівний сюжет, що розгортається за карнавальною логікою зворотності, коли пересічна / бідна людина на короткий час стає владною / багатою. У сюжеті наступного оповідання "Про те, від чого в містечку Вороніж висох Пішевців став" поєднано фольклорний мотив про надмірну тугу жінки за чоловіком і здатність прикликати душу померлого чоловіка з фольклорним мотивом про силу материнських сліз. Фольклорний мотив зустрічі /боротьби людини з чортом у пригоді з козаком Бурдюгом ілюструє, що за порушення релігійної вимоги не працювати у свята лихий поплутає; водночас у пригоді коваля Захарка – тільки щира віра в Бога, дотримання християнських норм у повсякденні спроможні допомогти людині в боротьбі з Люципером. Доведено, що у творі "Огняний змій. Повість із народних переказів" письменницьку увагу зосереджено на "психології злочину" Марусі, яка опинилась у ситуації вибору: з одного боку, обіцянка дідові піти в монастир, з іншого – усвідомлення себе причиною того, як "все мутніше", і третя спокуса – розжитися багатством із рук нечистивого. З'ясовано, що в ранній прозі письменник спочатку вдався до стилізаційного фольклоризму, а згодом перейшов до ілюстраційного фольклоризму.

Ключові слова: *фольклоризм, фольклорні мотиви, фольклорно-демонологічне, фантастичне, фольклорно-міфологічний локус.*

* *кандидат філософських наук, доцент*
кафедри української та зарубіжної літератур і методик їх навчання
(Житомирський державний університет імені Івана Франка),
chaplinskay@ukr.net
ORCID: 0000-0002-9702-6906

FOLKLORISM OF THE "VORONIZH CYCLE" IN THE EARLY PROSE OF PANTELEIMON KULISH

Chaplinska O. V.

The article emphasizes that folklorism belongs to one of the dominant tendencies in modern Ukrainian literature. Universals and compositional elements of folkloric texts penetrate literary works, where they are literaty reinterpreted, allowing for the identification of such varieties of folklorism as stylization, interpretation, and conceptually-innovative. In the early creative output of P. Kulish, the fixation-research folklore activity harmoniously combined with writing the folklore potential was tested in. It has been established that a common feature of the works of the "Voronizh cycle" is the ethnographic-geographical location – Voronizh, depicted in geographical-historical and folkloric-mythological dimensions. The first dimension of depiction is achieved through toponyms, hydronyms, and anthroponyms. The writer scrupulously describes Voronizh as a folkloric-mythological locus, in which ancient cosmogonic ideas merged with Christian phenomena. The folkloric-ethnographic coloring of the early literary works is achieved through the elaboration of fantastic legends and Ukrainian folk tales. In the debut work about the Gypsy Vakula, the writer used a wandering plot that unfolds according to the carnivalesque logic of reversibility, when an ordinary/poor person temporarily becomes powerful /rich. The plot of the next short story "About Why the Pishevtsiv Pond in the Town of Voronizh Dried Up" combines the folkloric motif of a woman's excessive longing for her husband and the ability to summon the soul of the deceased husband with the folkloric motif of the power of mother's tears. The folkloric motif of a person's encounter/struggle with the devil in the adventure with Cossack Burdiuh illustrates that for violating the religious requirement not to work on holidays, the evil one will entangle; whereas in the adventure of the blacksmith Zakharko – only sincere faith in God and adherence to Christian norms in everyday life can help a person in the struggle with Lucifer. It has been proven that in the work "The Fiery Serpent. A Tale from Folk Legends," the writer's attention focuses on the "psychology of crime" of Marusia, who finds herself in a situation of choice: on the one side, the promise to her grandfather to enter a monastery; on the other, the realization of herself as the cause of how "everything became murkier"; and the third temptation – to enjoy wealth from the hands of the unclean. It has been clarified that in the early prose, the writer first resorted to stylizational folklorism, and later transitioned to illustrative folklorism.

Keywords: *folklorism, folkloric motifs, folkloric-demonological, fantastic, folkloric-mythological locus*

Постановка проблеми. Українські письменники з найдавніших періодів використовували потенціал фольклорних універсалій для художніх творів. Відомо, що фольклоризму належала пріоритетність у художньо-естетичній парадигмі романтизму. Попри те, що, за твердженням Д. Чижевського, для української літератури перші романтики були втрачені, він як стильова тональність став засадничим для письменників-початківців 30–40-х рр. XIX ст. Рання творчість П. Куліша не була винятком, проте твори цього періоду опинилися на маргінесах його літературних напрацювань. Завдяки ініціативі Ю. Винничука частина з них була вміщена до упорядкованих ним антологій: "Огненний змій: фантастичні твори українських письменників XIX ст." (1990), "Чорт зна що. Антологія" (2004), "Зачароване місце: українська літературна казка" (2006), "Огняний змій: українська ґотична проза XIX ст." (2006). Популяризації ранніх прозових творів П. Куліша з додаванням нової біографічної інформації допомогла публікація книги "Вороніж і вороніжці в життєтворчості П. О. Куліша" (2019). Перевидання цих творів сприяє літературознавчій рецепції раннього періоду творчості письменника.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Феномен фольклоризму в українській літературі втрапив у коло наукових зацікавлень таких науковців, як І. Айзеншток, В. Буряк, О. Вертій, Я. Гарасим, О. Гончар, М. Грицай, В. Давидюк, О. Дей, І. Денисюк, І. Зварич, О. Івановська, О. Кирилюк,

Р. Кирчів, Р. Марків, С. Мишанич, Г. Нудьга, М. Пазяк, В. Петров, С. Росовецький, М. Сиваченко та інших. Зауважимо, що паралельно з терміном "фольклоризм" у літературознавстві на позначення фольклорно-літературних взаємин уживають інваріанти: "оперування літературою за поміччю фольклору" (М. Грушевський), "фольклорність" (І. Айзеншток), "олітературнення" (І. Денисюк), "фольклоризація" (О. Гончар), "художня асиміляція фольклору" (В. Погребенник). Р. Марків, осмисливши теоретичні аспекти фольклоризму в літературі, констатував, що існують певні закономірності цього явища, їх можна дослідити на прикладі творчості окремого письменника, кожного окремого твору [8: 222]. Відтак у фокусі дослідницької уваги літературознавців опиняється фольклорна стихія авторського художнього тексту, наприклад: С. Росовецький комплексно проаналізував фольклорно-літературні зв'язки в доробку Тараса Шевченка, О. Гончар звернув увагу на особливості засвоєння фольклорної тропіки Григорієм Квіткою-Основ'яненком, В. Ляшишина розкрила особливості наративної стратегії творів Марка Вовчка, закцентувавши на фольклористичності викладу; Ж. Янковська опрацювала міфологічний фольклоризм оповідань Ганни Барвінок, В. Погребенник підготував синтетико-аналітичну розвідку про фольклорні джерела поезії Бориса Грінченка. З фольклором пов'язана також і творчість Пантелеймона Куліша. Кулішезнавство кінця XX – початку XXI ст. презентовано насамперед доробком О. Вертія, А. Гуляка, В. Івашківа, С. Ковпік, Є. Нахліка, О. Федорука, Ж. Янковської. Поза тим, що в їхніх напрацюваннях акцентовано на різних аспектах діяльності П. Куліша, ранній період творчості митця порівняно менше був предметом досліджень. Ідеться про оповідання й повісті "воронізького циклу", котрі засвідчили письменницькі прагнення художньо переосмислити фольклор. У цьому контексті варто відзначити дослідження У. Базюк [2], І. Бурої [3], В. Івашківа [7], Н. Мафтин [10], С. П'ятаченка [15].

Мета статті – охарактеризувати фольклоризм як провідну рису художнього мислення письменника раннього періоду творчості.

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Синкретизм фольклору й літератури з різною інтенсивністю представлений на кожному етапі розвитку мистецтва слова. Відповідно маємо складнощі з дефініцією поняття "фольклоризм у літературі", адже його межі "не мають чіткого окреслення, так само як не є чітко визначеними механізми творчої взаємодії чи трансформації елемента чи сегмента однієї системи в елемент чи сегмент іншої" [16: 449]. У фольклорному наративі характеристика колективність тлумачиться "як вияв конвенційності транслятора й реципієнта фольклорного тексту" [6: 288–289]. Багатозначність фольклорного тексту й різночитання значень наративу досягається характеристикою колективності, яка "є певною мірою умовною" і яка водночас "задає спектр можливих суб'єктивних проявів" [6: 289]. Універсалії фольклорного тексту засвоюються через його суб'єктивне прочитання, що здійснюється на засадах особистісного сприйняття. Відтак суб'єктивність і колективність у трансформації фольклорного тексту взаємодіють "як програма і її виконавча ланка" [6: 289]. Застосувавши когнітивний підхід у вивченні фольклору, А.-Л. Сіікала зосередила увагу на оповідачах та дослідженні прозової розповіді. Систематизувавши матеріал, дослідниця виділилаи п'ять типів трансляторів-оповідачів: до типу А належать активні транслятори, які у своїй оповіді втручаються в традиційний фольклорний текст через власні оцінки та відступи,

демонструючи ставлення до нього й заповнюючи смислові клаузули; до типу B зараховано випадкових трансляторів, котрі керуються практичною мотивацією й доцільністю передати знання, тому їхній текст є відповіддю на запит "як потрібно виконати дію" стороннього; до типу C відносять пасивних трансляторів, у наративі яких репродукція вже колись почутого без осмисленої позиції у відтворенні фольклорного тексту; до типу D – активні транслятори з домінантною стратегією зберегти традицію, зафіксувати архаїчну складову фольклорного тексту, які збирають і систематизують фольклорний матеріал; до типу E – пасивні транслятори, у наративі яких відсутнє прагнення відтворити традиційний текст, власна інтерпретація доповнена діями сучасності, оповідь не містить стрункої композиції і віддалена від почутого тексту [18: 146–169].

Універсалії й елементи композиції фольклорного тексту проникають у літературні твори, художньо переосмислюються. Як наслідок – література акумулює, архівує й транслює фольклорний матеріал, а письменник виконує функцію оповідача-транслятора типу D. Загалом ступінь формально-логічних трансформацій фольклору в літературний твір була різною в різні періоди розвитку української літератури. Найперше йдеться про стилізаційний фольклоризм, для якого характерна імітація авторським твором фольклорних зразків, запозиченням сюжетів і символів. Надалі митці вдаються до інтерпретаційного фольклоризму, відповідно до якого переважає філософська, психологічна, аксіологічна чи інша стратегія переосмислення фольклорних універсалій. І врешті з'являються твори, котрим властивий концептуально-інноваційний фольклоризм, що передбачає глибинне переосмислення фольклорної поетики, ідейно-конструктивні зміни в жанрово-композиційній структурі твору [9: 74].

Оскільки для літератури перших десятиріч XIX ст. характерна трансформація "фольклорних жанрів у прозові форми красного письменства", то відповідно І. Денисюк резюмував, що це є "перша фаза у розвитку новелістики – фаза фольклоризму" [5: 40]. Фольклорний імпульс помітний у сентиментально-романтичних творах Г. Квітки-Основ'яненка, який одним із перших апробував різні моделі олітературення фольклорних жанрів. У його творчості простежено "і трансформацію народного сюжету в літературне оповідання, й імітацію фольклорної прози (анекдоту, казки)" [5: 50]. Представники Харківської школи романтиків, а за ними й інші митці також експериментували з фольклорним матеріалом, вдаючись до фольклоризму генетичного рівня. За спостереженнями О. Багана, у художній системі романтизму поєдналася "поетика міфу й народної пісні, літописання і релігійної містики, філософського викладу й вуличної розмови" [1: 41], що, з одного боку, дало змогу романтикам наполягати на особливій місії літератури, а з іншого – актуалізувало інтерес до багатства й потенціалу фольклору, який став продуктивним джерелом для творчості. Тому з часом в українському романтизмі виокремилися фольклорно-побутова та фольклорно-історична течії.

Упродовж наступних десятиріч XIX ст. посилюється інтенсифікація фольклорно-літературних взаємин, що пояснюємо синтезом фіксаційно-дослідницької стратегії фольклористики та письменництва, тобто письменники не тільки збирають фольклорно-етнографічний матеріал, а й використовують його потенціал для власних творів. Репрезентацію такого підходу маємо насамперед у творчості П. Куліша, який успадкував від матері "ліричність, поетичну натуру, красномовство, любов до народного співу, <…> блискучу пам'ять на художнє слово" [12: 15]. Він як

теоретик етнографізму в літературі популяризував народне слово, а також був переконаний, що літературний твір здатен фіксувати й зберігати багатство фольклору. Тому цілком логічною є його вимога до художніх творів: "се жива этнография", и підъ тимъ-то поглядомъ мають вони найвищу свою коштовность" [17], що стала імперативом як для нього, так і для інших письменників.

Ранній прозі П. Куліша – "воронізькому циклу" – притаманні фольклорно-етнографічні засади. Спільним для всіх творів цього періоду стало етнографічно-географічне місце: ідеться не тільки про проживання письменника в містечку Вороніж кінця 1830 – початку 1840 рр., а й про зібраний тут фольклорний матеріал, котрим інкрустовано літературні твори цього періоду, і про саме місто та його околиці, що стали місцем дії, і про старого Гершуна. Цілком погоджуємось із твердженнями В. Івашківа, за яким "воронізьке" коріння засвідчило намір письменника "витворити свій індивідуально-неповторний світ, населити його відповідними персонажами, акцентувати на його етнографічно-колоритній своєрідності" [7: 32]. Загалом у ранніх творах П. Куліша послідовно о-мовлюється Вороніж як умовно-міфологічний локус [15].

Репрезентують "воронізький цикл" п'ять різних за жанром творів – від уривка з казки до повісті з народних переказів. У комічно-бурлескному творі "Циган. Уривок з казки" йдеться про пригоду, що сталась із циганом-п'яницею Вакулою. Достовірність оповіді досягається за допомогою локалізації простору – "біля Вороніжа" [4: 28]. В. Івашків звертає увагу, що сюжет твору нагадує арабську казку про "халіфа на годину" [7: 35]. Комічна семантика оповіді ґрунтується на ситуації, що розгортається за карнавальною логікою зворотності, коли пересічна / бідна людина на обмежений час стає владною / багатою, відповідно ідіома "халіф на годину" є метафорою нетривалого, тимчасового володіння владою, багатством чи іншими привілеями без права їх подальшого використання. Доцільно зауважити, що цей мандрівний сюжет проник як в український казковий епос (зокрема, Є. Нахлік, апелюючи до автобіографії письменника, пікреслював, що функцію фольклорного джерела твору виконала казка про цигана, яка була почута від матері [13: 95]), так і в українську літературу першої половини XIX ст., зазнавши художніх трансформацій (наприклад, у Г. Квітки-Основ'яненка чи Є. Гребінки). Циган, який із дня в день "волочиться по шинках та п'є, та гайнує, та б'ється навкулачки з мужиками" [4: 28], опиняється у ролі "халіфа на годину". П'яного Вакулу на дорозі підібрав пан і задля розваги наказав "синєкаптанникам" служити йому. Випробування панством перетворилось на те, що циган став "орудувать по-своєму" : "частує народ і сам п'є". Дочекавшись поки Вакула упився знову, пан звелів завести його на те місце, з якого забирали. Прокинувшись в полі, а не в панському маєтку з прислугою, спантеличений циган не зміг зрозуміти: чи то насправді було, чи лише йому наснилось. Висміяний селянами, які йшли жати, Вакула "не став нікому розказувати, щоб ще більше з його не глузували та не приложили йому якого імення" [4: 32]. Поза тим, що уривок темпорально відтворює події кількох днів і містить ескізні фіксації пригоди, дебютний твір засвідчив письменницький інтерес до фольклорних універсалій.

У наступному оповіданні "Про те, від чого в містечку Вороніж висох Пішевців став" локалізація місця дії увиразнюється: йдеться про колись найбільшу водойму селища, із якою не могли зрівнятися ні Гудевичів став, ні Шрамків став. Про те, що сталося зі ставом, знав тільки старий Гершун, котрий "жив принаймні років зо сто й зазнав такої старосвітчини, про яку тепер майже й згадки нема вже в народі" [4: 34]. У сюжеті поєдналися

два фольклорних мотиви. Перший із них розгортається відповідно до традиційної схеми: порушене правило – покарання. П. Куліш романтизує очікування-тугу Наталки за чоловіком Грицьком. Проводжаючи молодого чумака в Крим, старий Макар поводиться стримано, одягає синові образок для захисту в дорозі "й від напасті, і від моровиці, і від недоброго ока" [4: 36]. Повчання батька потопають у риданнях матері й невістки, тому він констатує: "Люди радіють, випроваджуючи на заробітки, а ми наче б відправляємо похорон" [4: 36]. Занадто емоційна дружина "з безумним розпачем обхопила його шию своїми руками і ридаючи не могла вимовити прощального слова" [4: 36]. Наталка побивається за чоловіком, як за мертвим, ні в чому вона не може знайти розради.

Прикметно, що перед тим, як Грицько рушив у дорогу, маємо натяк на те, що складником життя Наталки буде потойбічне / інфернальне – воли ревуть, "чують вони далеку дорогу і немов недобре віщують" [4: 35].). Для посилення страждань жінки й нагнітання атмосфери містичного письменник вдається до опису нічних пейзажів, у яких панує тиша й мовчання, але опівночі "в темних садах по холодній росі качаються нехрещені діти", "недавно поховані мерці, що жаліють за цим світом, виходять з задушних могил", "навколо ставу, по вогких берегах там сновигають якісь тіні" [4: 37]. Романтична естетика ночі, ірреального й фантастичного органічно поєднується з фольклорним мотивом зустрічі жінки з мертвим чоловіком. Прикликавши душу Грицька, Наталка втрапила в пастку й "проживала" вночі альтернативний варіант шлюбу: мертвий чоловік в образі живого приходив до неї впродовж семи днів. Розповідь сусіда-чумака й переданий ним подарунок від Грицька виконують функцію "пробудження", з'являється непевність у тому, що то саме він приходить. Ворожка-знахарка пояснила, що причиною нічних візитів стали надмірні емоційні страждання Наталки за чоловіком, яка "так затужила, що зрушила з місця його душу" [4: 39]. І хоча вона допомогла Наталці позбутися приходів мертвого чоловіка, самій жінці не вдалося уникнути покарання за порушену вимогу. Після того, як Гриць перестав приходити вночі, на третій день "налетів шуліка й схопив курча", Наталка хотіла відібрати його, проте хижий птах "завів її на берег ставу", заманив у воду, вона "пірнула вглиб, і тільки чорні коси сплили на воду" [4: 40].

Другий фольклорний мотив про силу материнських сліз. Мати Наталки "проклинала воду, що втопила її дочку", плакала на березі за своєю дитиною, а "сльози журної матері" мають велику силу. Від цього Пішевців став висох, на його місці з'явився дикий пустир: "Страшно, кажуть, нічною порою ходити біля цього місця…" [4: 40]. Отже, спільним для цих фольклорних мотивів є туга за кимось: у першому випадку – неприпустимі дії Наталки, яка побивається за живим чоловіком, як за мертвим, її доля визначена, адже як за свою надмірність, так і за зв'язок із "нечистою" силою, вона заплатить власним життям; у другому – сум і материнські сльози "висушують" водойму, що забрала життя дочки. В оповіданні фольклорно-демонічне "промовляє" загадково, а введена християнська атрибутика не виконала своєї захисної функції для Грицька.

Експозицію оповідання "Про те, що сталося з козаком Бурдюгом на Зелені свята" становить ідилічний опис природи денної та нічної пори, а також етнографічні описи звичаїв на клечальні свята. Розлога вступна частина контрастує із сюжетом. Оповідь про пригоди Федора Бурдюга та його сім'ї починається з констатації заборони: "за нашим християнським звичаєм треба святкувати ввесь клечальний тиждень" [14: 307], і схильності героя порушувати й працювати у свята. На четвертий день свят він вирішив у справах з'їздити на свій хутір, а ввечері – "смутний і

невеселий" (до речі, "прочитується" як інтертекстуальна відсилка до рефрену сатирично-фантастичної "Конотопської відьми" Г. Квітки-Основ'яненка) розказував, що з ним трапилось. У просторі пригоди ліс став демаркаційною лінією, розділивши реальний і фантастичний світи. Усе змінюється в дорозі після зустрічі козака з двома чоловіками. Дотримуючись етикетно-гостинних правил, козак, коли приїхали на хутір, почастував їх і розповів про свої наміри: "приїхав убирати з пасічником сіно. Хоч воно тепер ще й свято… ну, та Бог простить: така робота – та ж гульня!" [14: 308]. Козаки згодилися допомогти із сіном, а Бурдюг помічає, що вони впоралися за годину, адже "руки самі так і машуть", козак "що гребне, то й копиця" [14: 309]. Навіть каша зварилася швидше звичного. Громадільники біля казана заспівали, а за ними й ліс заспівав: "берези почали похитуватись і підводити тоненьким голоском, дуби зашуміли басом, а сосни так і сопіли надувшись" [14: 309]. Коли вони полуднували, то Бурдюгові здалося, що "дерева зійшлись коло нас у коло", козаки не просто незнайомі люди, а "бозна-що!" [14: 309]. У страхові він почав тікати, і раптом "небо потемніло, крізь дерева блиснув місяць і зірки", у "лісі щось виє, щось плаче", а по дорозі "русалки, повиснувши на верхів'ях берез, учепившись за довге віття, гойдаються, стогнуть, із реготом кидаються під ноги коням" [14: 309]. Якщо після зустрічі з чоловіками Бурдюг шлях долає й роботу виконує темпорально швидко, то коли він тікає з хутора, шлях наче вдвічі збільшується. Вибравшись із лісу, він прозрів, перед ним "показався Вороніж", а "яскраве світло осліпило очі" [14: 309].

Коли Бурдюг розповідав дружині свою пригоду, йому знову привиділися ті чоловіки, яких він зустрів уранці, і тепер вони сиділи поруч за столом. Не знаючи, що робити далі, він вибіг на вулицю, де раптом зустрівся з кумом, який запросив до себе на гостину. Слухаючи оповіді кума про литвинів, Бурдюг "заспокоївся від свого переляку", а доки вони дійшли, то вже місяць "розсипався сріблом по городах, по садках, по вибілених хатах" [14: 311], кумова хата повна людей, музики грають і Бурдюга зустрічають, як дорогого гостя. По часі, уже після опівночі, біля нього зібрався люд, розповідаючи різні історії "звідки взявся тютюн, і як ганявся чорт за вовком, і як локотський козак Цимбалистий три роки бігав вовкулакою" [14: 311]. Вирішив тоді Бурдюг і свою історію розказати, інтригуючи товариство він додав: "Та ось, щоб я не дочекався світа Божого, коли неправда!" [14: 311] і перехрестився. Враз все зникло, а він – "сидить на стовпі; навколо вода; повіває ранішній вітрець, снується по воді легка пара" [14: 312]. Урятував його рибалка Божко, переправивши на берег. Потойбічні сили дошкуляють як Бурдюгу, так і його дружині, тим самим досягається враження систематичності порушення заборони козаком і розширення меж покарання на всю сім'ю. Ірраціонально-фантастичні й водевільно-комедійні події, що сталися із героями, посилюють істинність християнської вимоги шанувати свята Божі.

У наступних творах письменник повертається до фольклорних мотивів, які вже опрацьовував. Якщо в попередньому оповідання лукавий (чорт) може дурити хрещеного чоловіка, то в оповіданні "Коваль Захарко. Оповідання одного козака" використано фольклорний мотив змагання між людиною й чортом. Коваль Захарко – силач соціального походження, який у спадок від батька отримав "міх та молот, та хату на курячій ніжці" [4: 68], у зав'язці оповідання письменником акцентується увага на його здібностях – кмітливості ("дуже розумна людина", бо тільки він зміг виплутатись і не потрапити до пекла) та фізичній силі ("вдарить молотом по ковадлу – вся кузня задрижить" [4: 69]). Як бачимо, Захарко має спільні

риси з таким типом героя казкового епосу, як "силач-кмітливець" [11: 228]. У боротьбі з чортами фольклорно-міфологічні чарівні помічники та чарівні предмети витісняються феноменами, що мають релігійне навантаження. Захарко працьовитий і богобоязливий: "ніколи в свято не працює, ні з ким не свариться й ні одної служби не промине, щоб не піти до церкви" [4: 69–70]. Він старанно виконує роботу, наживає добра, проте Люципер, який заволодів душею покійного батька, хоче й душу Захарка. Стара Цюцюриха, яка "тільки повернулась з Лисої гори й знала все, що робиться в пеклі" [4: 72], розказала ковалю, хто робить так, що він убожіє. Для перемоги над чортом Захарко використовує не тільки силу, а й розум. Уклавши угоду з Камарем, він отримав мішок із грішми на десять років в обмін на те, що, як мине термін, сам прийде в пекло. Статки коваля збільшуються, але він не зациклюється лише на матеріальному: "щороку він робив великі вклади до церкви, давав щедру милостиню на богодільні, і хто б до нього не прийшов просити грошей, то набере ківш та й дасть" [4: 74]. У боротьбі з антагоністами Захарко використовує два сильних слова "сядь" і "стань", від яких чорти нерухомі стають, а потім убиває батьковим молотом. Коли пекельний пан схопив Захарка, то Бог почув його молитви й обезсилив чорта. Отже, герой, який був непохитний у своїй вірі в Бога, зміг перемогти з Божою допомогою чорта: "Віруючій людині Бог завжди дає силу над дияволом, й одне слово Боже більше значить, ніж усі зусилля ворога християнства" [4: 78]. Письменник навіть "селить" коваля Захарка на Тросвященні, місцевість Воронежа, що отримала назву від церкви Трьох Святителів. Фольклорно-демонічне в оповіданні підпорядковується релігійним цінностям.

У творі "Огняний змій. Повість із народних переказів" творча індивідуальність письменника найбільше оприявнилася. На думку І. Денисюка, сутність "літературної теми", що розгортається у фольклорному сюжеті, – це психологія злочину [5: 48]. Письменницька увага сфокусована найперше на Марусі, її душевному неспокої. Сюжет розгортається на основі конфронтації фольклорно-міфологічної та християнської світоглядних установок. Початок повісті має виразну християнську конотацію: Іван Большак заїхав у Київ поклонитися святим місцям, "був у Михайлівськім монастирі; був і в Софійському, не раз бував і в печерах" [14: 253]. На вечірній серед прочан він помітив дівчину, яка "прегарна на вроду, рум'яна, як зоря, як мак на вгороді" [14: 254], а поряд із нею старого діда. Хлопець "не зводив очей з червоних її уст, що шепотіли молитви, з карих оченят, що дивилися на ікони неповинним дитячим поглядом" [14: 254]. Як виявилося, вони були з одного міста – Вороніжа, куди вирішили разом повертатися після ранкової служби наступного дня. Ця зустріч кардинально змінює життя молодих людей, які не змогли стримати своїх почуттів, а отже, порушили настанову-заборону женихатися під час прощі. Старий Чайка застерігає їх: "Як початок недобрий, то й кінець недобрий. Лукавий саме й шукає такого припадку" [14: 275], проте це виявляється марним.

У Вороніжі змінилося все аж на Спаса. Коли Чайчина сім'я пішла до церкви, то лише Маруся лишилася вдома, бо не розуміла, що з нею коїться. У саду під липами хотіла дівчина заспокоїтись, "остудити гаряче своє серце, а в сутіні сховатися від себе самої" [14: 291], натомість там її спокусив блискучими червінцями змій. Спроби старого Чайки виправити все були марними. Після смерті дідуся Маруся опинилась у ситуації вибору: з одного боку, вона обіцяла дідові піти в монастир, а з іншого, припинивши зустрічі з Іваном, дівчина бачить як "все мутніше" йому стає й усвідомлює, що вона причина його недуги, але є ще й третя спокуса – розжитися багатством із рук нечистивого.

Після Пречистої Іван та Маруся одружилися, спочатку жили вони добре, та згодом жінка почала змінюватися, ставати все гарнішою. Її краса відлякувала всіх: "незнаний доти жах розбирав усе тіло з першого погляду на цю надприродну красу, і душа в'янула, немов зачувши десь близько присутність нетутешньої сили, що ладна її знищити" [14: 296]. Письменник спочатку перекодував наслідки нічних візитів змія-перелесника, бо, за фольклорними уявленнями, Маруся мала б чахнути та втрачати сили. Старий віщун-пасічник, якого покликали на допомогу, не зміг порятувати Марусі, а рідним її він пояснив, що ворожба вже безсила, їм лишається лише молитися Богу. Урешті-решт огняний змій досяг свого і, обпаливши вогнем Марусю, забрав її душу.

Звернемо увагу, що простір повісті розгортається між Києвом, містом із "золотоверхими своїми церквами та дзвіницями, з кучерявими своїми горами та долинами" [14: 253], та Вороніжем, у якому дивна та невимовна ніч, що "немов дає людині иншу душу, вона поймає її нерви, і легко їй, і вільно" [14: 303]. Письменник до основної сюжетної лінії "нанизує" інші релігійні та фольклорні сюжети: старий Чайка розповідає народний переказ про будівництво Видубецького монастиря, про Антонія та Феодосія Печерських; додаються історії про те, як душа дає знак про смерть через особливий предмет для людини (бандура панотця, яка сама собою заграла, шабля козака Степана Журби, що сама впала зі стіни); про те, чого земля Батуринська плаче; історії Костюченка про зміїв та чортівню. Водночас наявні інтертекстуальні вкраплення про героїв попередніх оповідань, наприклад, про коваля Захарка.

Висновки й перспективи досліджень. Отже, у ранній прозі П. Куліша Вороніж зображено у двох площинах: географічно-історичній та фольклорно-міфологічній. Простір оповідань локалізовано містечком, географічна конкретизація забезпечується через топоніми, зокрема територіальні позначення (біля Вороніжа, частини Вороніжа – Троєщина, залишки захисних валів біля церкви Миколая); гідроніми (Гудевичів, Шрамків, Пішевців стави); антропоніми, які мають історичне коріння (наприклад, Бурдюг – поширене прізвище в селищі, таким було прізвище Кулішевих сусідів). Розглянутий матеріал підтверджує, що провідною рисою "воронізького циклу" творів П. Куліша є фольклоризм. Фольклорно-етнографічного колориту ранніх літературних творів письменник досягає через опрацювання фантастичних переказів та українських народних казок. У Вороніжі як фольклорно-міфологічному локусі давні космогонічні уявлення поєдналися із християнськими феноменами. Олітературнення фольклорних універсалій розгортається від стилізаційного до ілюстраційного фольклоризму. Перспективу досліджень фольклоризму у творчості П. Куліша вбачаємо в окресленні його функційного навантаження в інших художніх творах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Баган О. Літературний романтизм: ідеологія, естетика, стиль. *Дивослово.* 2011. № 3. С. 35–46.
2. Базюк У. Особливості фольклорної фантастики ранньої романтичної прози Пантелеймона Куліша. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна.* 2004. Вип. 35. С. 397–405.
3. Бура І. Художнє переосмислення міфологічного образу змія у творах Пантелеймона Куліша ("Огненний змій") та Докії Гуменної ("Небесний змій"). *Актуальні питання гуманітарних наук.* 2020. Вип 29. Том 1. С. 36–42.
4. Вороніж і вороніжці в життєтворчості П. О. Куліша / Упоряд., передм., прим. Н. В. Міллер. Київ: Ліра-К, 2019. 151 с.

5. Денисюк І. Розвиток української малої прози XIX – поч. XX століття. Львів: Науково-видавниче товариство "Академічний експрес", 1999. 280 с.
6. Івановська О. Український фольклор: семантика і прагматика традиційних смислів. Київ: Експрес-Поліграф, 2012. 335 с.
7. Івашків В. Художня, літературознавча і фольклористична парадигма ранньої творчости Пантелеймона Куліша: монографія. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. 448 с.
8. Марків Р. Теоретичні аспекти фольклоризму в літературі. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2007. Вип. 41. С. 215–223.
9. Марків. Р. Фольклор і література: форми діалогу (Фольклоризм в українській літературі кінця XIX – початку XX століття): монографія. Львів: ПАІС, 2013. 288 с.
10. Мафтин Н. Імпліцитна міфологічність як прикметна риса новелістичного мислення доби романтизму: "Огнений змій" П. Куліша – "Білявий Екберт" Л. Тіка. *Зарубіжна література в навчальних закладах.* 2003. № 3. С. 32–36.
11. Наумовська Л. "Добрий козак усе по волі ходить!": типологія героїчних образів чарівної казки. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. 2016. Вип. 42. С. 227–231.
12. Нахлік Є. Пантелеймон Куліш: особистість, письменник, мислитель : наукова монографія: у 2 т. Т. 1. Життя Пантелеймона Куліша: наукова біографія. Київ: Український письменник, 2007. 463 с.
13. Нахлік Є. Пантелеймон Куліш: особистість, письменник, мислитель : наукова монографія: у 2 т. Т. 2. Світогляд і творчість Пантелеймона Куліша. Київ: Український письменник, 2007. 461 с.
14. Огняний змій: Українська ґотична проза XIX ст. / Упоряд., біографічні відомості, редакція текстів та переклад Ю. Винничука. Львів: ЛА "ПІРАМІДА", 2006. 520 с.
15. П'ятаченко С. Елементи регіональної етнокультури в ранній романтичній прозі Пантелеймона Куліша. *Народна творчість та етнологія*. 2012. № 1. С. 38–42.
16. Українська фольклористика: словник-довідник / уклад. і заг. ред. М. Чорнописький. Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. 448 с.
17. Хата, 1860: [Альманах]. 1-е вид. Петербург: Друк. П. А. Куліша, 1847–1860. XXII, 215 с. URL : surl.li/fstwsf (дата звернення: 17.09.2025).
18. Siikala Anna-Leena. Interpreting oral narrative. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia, Academia Scientiarum Fennica, 1990. 185 p.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Bahan, O. (2011). Literaturnyi romantyzm: ideolohiia, estetyka, styl [Literary Romanticism: Ideology, Aesthetics, Style]. *Dyvoslovo*. № 3. Pp. 35–46. [in Ukrainian].
2. Baziuk, U. (2004). Osoblyvosti folklornoi fantastyky rannoi romantychnoi prozy Panteleimona Kulisha [Features of Folklore Fiction in the Early Romantic Prose of Panteleimon Kulish]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia filolohichna. Iss.* 35. Pp. 397–405. [in Ukrainian].
3. Bura, I. (2020). Khudozhnie pereosmyslennia mifolohichnoho obrazu zmiia u tvorakh Panteleimona Kulisha ("Ohnennyi zmii") ta Dokii Humennoi ("Nebesnyi zmii"). [Artistic interpretation of the mythological image of a serpent in the works of P. Kulish ("The Fiery Serpent") and D. Humenna ("The Sky Serpent")]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*. Vyp 29, Vol. 1. Pp. 36–42. [in Ukrainian].
4. Voronizh i voronizhtsi v zhyttietvorchosti P. O. Kulisha [Voronezh and Voronezh Residents in the Life-Making Work of P. O. Kulish]. (2019). / Uporiad., peredm., prym. N. V. Miller. Kyiv: Lira-K. 151 p. [in Ukrainian].

5. Denysiuk, I. (1999). Rozvytok ukrainskoi maloi prozy XIX – poch. XX stolittia [The Development of Ukrainian Short Prose in the 19th – Early 20th Centuries]. Lviv: Naukovo-vydavnyche tovarystvo "Akademichnyi ekspres". 280 p. [in Ukrainian].
6. Ivanovska, O. (2012). Ukrainskyi folklor: semantyka i prahmatyka tradytsiinykh smysliv [Ukrainian Folklore: Semantics and Pragmatics of Traditional Meanings]. Kyiv: Ekspres-Polihraf. 335 p. [in Ukrainian].
7. Ivashkiv, V. (2009). Khudozhnia, literaturoznavcha i folklorystychna paradyhma rannoi tvorchosty Panteleimona Kulisha [Artistic, Literery-Critical and Folkloristik Paradigm of Early Works by Panteleymon Kulish]: monohrafiia. Lviv: Vydavnychyi tsentr LNU imeni Ivana Franka. 448 p. [in Ukrainian].
8. Markiv, R. (2007). Teoretychni aspekty folkloryzmu v literaturi [Theoretical Aspects of Folklorism in the Literature]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia filolohichna*. Iss. 41. Pp. 215–223. [in Ukrainian].
9. Markiv, R. (2013). Folklor i literatura: formy dialohu (Folkloryzm v ukrainskii literaturi kintsia XIX – pochatku XX stolittia) [Folklore and Literature: Forms of Dialogue (Folklorism in Ukrainian Literature of the Late 19th – Early 20th Centuries)]: monohrafiia. Lviv: PAIS. 288 p. [in Ukrainian].
10. Maftyn, N. (2003). Implitsytna mifolohichnist yak prykmetna rysa novelistychnoho myslennia doby romantyzmu: "Ohnenyi zmii" P. Kulisha – "Biliavyi Ekbert" L. Tika [Implicit Mythological Nature as a Characteristic Feature of Novelistic Thinking of the Romantic Era: "Fire Serpent" by P. Kulish – "Blonde Ecbert" by L. Tik]. *Zarubizhna literatura v navchalnykh zakladakh*. № 3. Pp. 32–36. [in Ukrainian].
11. Naumovska, L. (2016). "Dobryi kozak use po voli khodyt!": typolohiia heroichnykh obraziv charivnoi kazky ["The Good Cossack Walks Freely!": Typology of Heroic Images of a Fairy Tale]. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohiienka. Filolohichni nauky*. Iss. 42. Pp. 227–231. [in Ukrainian].
12. Nakhlik, Ye. (2007). Panteleimon Kulish: osobystist, pysmennyk, myslytel [Panteleimon Kulish: Personality, Writer, Thinker]: monograph: in 2 vol. vol. 1. Zhyttia Panteleimona Kulisha: naukova biohrafiia. [The Life of Panteleimon Kulish: A Scientific Biography]. Kyiv: Ukrainskyi pysmennyk. 463 p. [in Ukrainian].
13. Nakhlik, Ye. (2007). Panteleimon Kulish: osobystist, pysmennyk, myslytel [Panteleimon Kulish: Personality, Writer, Thinker]: monograph: in 2 vol. vol. 2. Svitohliad i tvorchist Panteleimona Kulisha. [The Worldview and Creativity of Panteleimon Kulish]. Kyiv: Ukrainskyi pysmennyk. 461 p. [in Ukrainian].
14. Ohnianyi zmii: Ukrainska gotychna proza XIX st. [The Fiery Serpent: Ukrainian Gothic Prose of the 19th Century]. (2006). / Uporiad., biohrafichni vidomosti, redaktsiia tekstiv ta pereklad Yu. Vynnychuka. Lviv: LA "PIRAMIDA". 520 p. [in Ukrainian].
15. P'iatachenko, S. (2012). Elementy rehionalnoi etnokultury v rannii romantychnii prozi Panteleimona Kulisha [Elements of Regional Ethnoculture in the Early Romantic Prose of Panteleimon Kulish]. *Narodna tvorchist ta etnolohiia*. № 1. Pp. 38–42. [in Ukrainian].
16. Ukrainska folklorystyka: slovnyk-dovidnyk [Ukrainian Folklore: Dictionary-Reference]. (2008). / arranged by i zah. red. M. Chornopyskyi. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky. 448 p. [in Ukrainian].
17. Khata [House], 1860: [Almanakh]. 1-e vyd. Peterburh: Dpuk. P. A. Kulisha, 1847–1860. XXII, 215 s. URL: surl.li/fstwsf (reference date: 17.09.2025). [in Ukrainian].
18. Siikala, Anna-Leena. (1990). Interpreting oral narrative. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia, Academia Scientiarum Fennica. 185 p. [in English].

Стаття надійшла до редколегії: 28.09.2025
Схвалено до друку: 28.11.2025

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal.
Philological Sciences. Vol. 2 (105)

Вісник Житомирського державного
університету імені Івана Франка.
Філологічні науки. Вип. 2 (105)

ISSN (Print): 2663-7642
ISSN (Online): 2707-4463

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛІНГВІСТИКИ

УДК 81'373:78(477)"19/20"
DOI 10.35433/philology.2 (105).2025.77-88

МУЗИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ В УКРАЇНСЬКИХ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛАХ XX–XXI СТ.: ПІДХОДИ ДО РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ

С. З. Булик-Верхола*

У статті досліджено особливості репрезентації музичної термінології в українських лексикографічних джерелах XX–XXI ст. Визначено принципи укладання дефініцій, способи подання перекладних відповідників, з'ясовано тенденції кодифікації й стандартизації термінів у різних типах словників: тлумачних, енциклопедичних, перекладних, галузевих. Акцентовано на значенні музичної термінології як складника національної терміносистеми, що відображає професійну й культурно-естетичну сфери мови. Лексикографічне опрацювання музичних термінів розглянуто як чинник кодифікації професійного знання, розвитку музичної освіти та популяризації української музичної культури.

Проаналізовано основні вектори розвитку музичної лексикографії: упорядкування термінології в 1920–1930-х рр. ("золоте десятиріччя"), радянський етап, діяльність діаспори, багатовекторний розвиток у незалежній Україні. Окремо підкреслено роль енциклопедичних і довідкових видань, перекладних словників, а також електронних ресурсів, що забезпечують доступність і мобільність термінологічної інформації. Виявлено провідні підходи до репрезентації музичної термінології у словниках: нормативно-уніфікаційний (спрямований на кодифікацію й унормування термінів), ідеологізований та адаптивний (характерний для радянської доби), культурозахисний (у працях діаспори), системно-довідковий (у незалежній Україні), перекладно-комунікативний, енциклопедично-інтеграційний та інноваційний (сучасний етап).

Зроблено висновок, що розвиток української музичної лексикографії є нерівномірним і залежним від суспільно-політичних умов, проте загалом демонструє поступ від первинної систематизації до розгалуженого багатожанрового простору. Музична лексикографія постає не лише як фіксація спеціальної лексики, а і як маркер культурної ідентичности та засіб інтеграції українського музикознавства у світовий науковий і культурний простір.

Ключові слова: *музична термінологія, терміносистема, лексикографія, українські словники, XX–XXI століття, стандартизація.*

* *кандидат філологічних наук, доцент,*
доцент катедри української мови
(Національний університет "Львівська політехніка")
sofiia.z.bulyk-verkhola@lpnu.ua
ORCID ID: 0000-0002-4593-3571

MUSICAL TERMINOLOGY IN UKRAINIAN LEXICOGRAPHIC SOURCES OF THE 20TH–21ST CENTURIES: APPROACHES TO REPRESENTATION

Bulyk-Verkhola S. Z.

The article examines the peculiarities of representing musical terminology in Ukrainian lexicographic sources of the 20th–21st centuries. The principles of definition formation, methods of presenting translation equivalents, and the main trends in codification and standardization of terms in different types of dictionaries (explanatory, encyclopedic, bilingual, and specialized) are identified. Special attention is paid to the significance of musical terminology as a component of the national terminological system, reflecting both professional and cultural-aesthetic spheres of the language. The lexicographic processing of musical terms is considered as a factor of codifying professional knowledge, developing music education, and promoting Ukrainian musical culture.

The article analyzes the main vectors of the development of musical lexicography: the systematization of terminology in the 1920–1930s ("golden decade"), the Soviet stage, the activities of the diaspora, and the multi-vector development in independent Ukraine. Particular emphasis is placed on the role of encyclopedic and reference works, bilingual dictionaries, as well as electronic resources that ensure accessibility and mobility of terminological information. The study identifies the leading approaches to representing musical terminology in dictionaries: normative-unificatory (aimed at codification and standardization of terms), ideologized and adaptive (typical of the Soviet period), culture-preserving (in diaspora works), system-reference (in independent Ukraine), translation-communicative, encyclopedic-integrative, and innovative (contemporary stage).

It is concluded that the development of Ukrainian musical lexicography has been uneven and largely dependent on socio-political conditions; however, overall it demonstrates progress from initial systematization to a diverse multi-genre space. Musical lexicography appears not only as the fixation of specialized vocabulary but also as a marker of cultural identity and a means of integrating Ukrainian musicology into the global scientific and cultural space.

Keywords: *musical terminology, terminological system, lexicography, Ukrainian dictionaries, 20th–21st centuries, standardization.*

Постановка наукової проблеми. Музична термінологія – важливий складник національної терміносистеми, що репрезентує фахову та культурно-естетичну сфери мови. Лексикографічне опрацювання музичних термінів відіграє провідну роль у кодифікації професійного знання, формуванні музичної освіти, популяризації української музичної культури. Дослідження музичної терміносистеми в лексикографічному контексті дає змогу простежити трансформації фахового дискурсу, мовну норму та стандартизаційні підходи. У сучасних умовах особливої актуальности набуває аналіз того, як музичні терміни представлені у словниках різних типів – тлумачних, енциклопедичних, перекладних та галузевих. Недостатньо вивченими є принципи укладання дефініцій, подання варіантів і перекладних відповідників, фіксація неологізмів та іншомовних запозичень, зумовлених цифровізацією й глобалізаційними процесами. Це зумовлює потребу комплексного огляду та критичного аналізу підходів до репрезентації музичної термінології в українських лексикографічних джерелах XX–XXI ст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українська музична термінологія була предметом студій багатьох дослідників: О. Горбача, З. Булика, О. Павлової, М. Шекери, В. Ярмака, О. Степанової, Н. Пишної, І. Кульчицького, Л. Морошану. Комплексний синхронно-діахронний аналіз формування й розвитку української музичної терміносистеми здійснено в дисертаційному дослідженні С. Булик-Верхоли.

Проблематика лексикографічного опрацювання музичної термінології вивчена фрагментарно. У монографії "Українське словникарство: історія, теорія, практика" окреслено загальні засади лексикографії та описано окремі словникові практики [4], однак спеціальні студії, присвячені саме підходам до репрезентації музичної

термінології в українських словниках, їхній структурно-семантичній організації, поданню перекладних відповідників, поки що відсутні. Недостатньо також досліджено зіставлення лексикографічних джерел XX–XXI ст. (галузевих, універсальних, енциклопедичних, тлумачних, перекладних; друкованих і електронних), їхній вплив на унормування термінів, усталення дефініцій і фіксацію неологізмів, зумовлених цифровізацією музичної сфери.

Мета дослідження – проаналізувати особливості репрезентації музичної термінології в українських лексикографічних джерелах XX–XXI ст., виявити принципи укладання дефініцій, способи подання перекладних відповідників і варіантів, з'ясувати тенденції кодифікації та стандартизації термінів у різних типах словників (тлумачних, енциклопедичних, перекладних, галузевих), а також окреслити проблеми та перспективи подальшого розвитку музичної термінографії.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Українська музична термінологія XX–XXI ст. розвивається в кількох напрямах – від уніфікації й стандартизації до відкритости до глобальних впливів, з одночасним прагненням до збереження національної специфіки.

Виділяємо чотири вектори розвитку української музичної лексикографії:

I. Упорядкування музичної термінології в період "золотого десятиріччя" (1923–1933) [2: 88]. У цей період з'явився проєкт "Словника музичної термінології" (Київ-Харків, 1930) [32], укладений науковцями Музичної секції Інституту української наукової мови (М. Грінченко, А. Бабій, М. Лисенко, Д. Ревуцький, Л. Ревуцький та ін.) для витворення музичної термінології на національній основі. Проєкт охоплював широку сферу понять із теорії та історії музики, педагогіки, церковного співу, пропонував численні відповідники до запозичень і новотвори, відображаючи прагнення унормувати музичну термінологію та продемонструвати її питому основу. Перша частина словника має два розділи: російсько-український і чужомовно-український; друга частина – українсько-російський показник. У першій частині словника наведено велику кількість українських синонімів із зазначенням джерел або позначкою N (новотвір Музичної секції). У кінці видання подано показник прізвищ композиторів, правопис яких викликає сумніви, наприклад Бетховен, Beethoven – Бетговен, Бетовен. 1933 року ІУНМ ліквідували, провідних учених репресували, а проєкт словника вилучили з музичних установ. Аж 2008 року здійснено його репринтне відтворення [31].

У Галичині аналогічну роль відіграв "Музичний словник" З. Лиська (Стрий, 1933) [19], укладений на основі напрацювань музично-теоретичної комісії (В. Барвінський, Ф. Колесса, С. Людкевич та ін.). У праці пояснено іншомовні терміни, зіставлено їх з українськими відповідниками, зафіксовано значний пласт питомої лексики, що сприяло унормуванню музичного лексикону. Попри обмежене поширення (лише в Галичині), ця лексикографічна праця стала важливим етапом розвитку української музичної термінографії. Словник перевидано репринтним способом 1994 року [20].

Ці словники започаткували наукову систематизацію української музичної лексики, уперше фіксуючи її в лексикографічній формі. Обидва видання сприяли унормуванню української музичної лексики відповідно до національних традицій. Цей етап ознаменований спробами самостійного національного термінотворення та відокремлення української термінологічної системи від російської.

II. Лексикографічне опрацювання музичної термінології в радянський

період. Лексикографія музичного мистецтва в СРСР була тісно пов'язана з державною ідеологією. Прикладами є словники С. Павлюченка "Музиканту-любителю" (Київ, 1965) [28] та Ю. Юцевича "Словник музичних термінів" (Київ, 1971) [36]. Хоча ці видання мали чималий обсяг термінів (1000–2000 одиниць), автори все-таки орієнтувалися на російські джерела, уникали вживання слова "український" та маркували терміни як російські (*гудок* [36: 27], *гуслі* [36: 27], *жалійка* [28: 537], *набат* [36: 68], *ріжок* [28: 120]). Проте, попри зазначені недоліки, словники відіграли важливу роль у збереженні й популяризації музичної термінології, оскільки забезпечували базову термінологію для освітньої та культурної діяльності.

ІІІ. Енциклопедичні видання в діаспорі. Особливу роль у збереженні національної музичної культури відіграла діаспора, зокрема праця О. Залеського "Мала українська музична енциклопедія" (Мюнхен, 1971) [21], яка зберігала інформацію про діячів української музики, замовчуваних в УРСР. Важливим джерелом вивчення музичної термінології стала також "Енциклопедія українознавства" В. Кубійовича (1955–1984) [7], яка унаочнила широкий спектр знань про українське музичне мистецтво в глобальному контексті. Ці лексикографічні праці зберегли автентичність української музичної лексики в еміграційному середовищі.

IV. Незалежна Україна: багатовекторний розвиток. У період незалежности спостерігаємо активний розвиток усіх типів музичної лексикографії – тлумачної, довідкової, перекладної та енциклопедичної. З'явилося понад 30 словників, що фіксують і описують з різних аспектів українську музичну лексику.

Тлумачні та довідкові словники музичних термінів стали важливим інструментом систематизації та пояснення спеціальної лексики, забезпечуючи її доступність для широкого кола користувачів – від музикознавців і викладачів до студентів й аматорів.

Словники В. Откидача: "Естрада. Рок-музика. Джаз" (Суми, 1993) [8] та "Музична естрада" (Харків, 2004) [24] – спроба подати українськомовну інформацію про терміни популярної музики. У першому виданні автор дотримується української транслітерації (*андеґраунд, гард-рок, геві-метал, ґіт*]), у другому демонструє наближення до російської норми (*андеграунд, хард-рок, хеві-метал, хіт*).

"Словник термінів і слів українського церковного співу" В. Іванова (Миколаїв, 1998) [10] – перша праця, що систематизує й пояснює понад 1300 музичних назв з історії, теорії і практики українського церковного мистецтва X–XX ст.

"Короткий тлумачний українсько-російський музичний словник" І. Лень (Запоріжжя, 2001) [18] містить близько 300 поширених музичних термінів із відповідниками в українській та російській мовах, наголосами, етимологічними довідками та зрозумілими тлумаченнями.

Оновлене видання словника-довідника Ю. Юцевича "Музика" (Тернопіль, 2003) [35] охоплює близько 2500 термінів із нотними прикладами, малюнками та додатком іншомовних термінів і скорочень. Порівняно з версією 1971 р., словник має розширений реєстр гасел, точніші визначення й багатший ілюстративний матеріал.

"Термінологічний словник-довідник з історії західноєвропейської музики" Г. Дідич (Кіровоград, 2005) [5] пояснює понад 800 термінів, які охоплюють жанри, напрями, стилі та інші поняття, пов'язані з історією західноєвропейської музики від найдавніших часів.

А. Плішка уклав "Словник церковних музичних термінів" (Чернівці, 2007) [33], що узагальнює багатовікову традицію українського церковного мистецтва. Довідник адресовано священникам, хормейстерам, півчим, науковцям і

студентам, адже доступно пояснено значення вузькогалузевих термінів.

Н. Очеретовська, Н. Цицалюк і Х. Черемський видали "Український словник музичних термінів" (Харків, 2008) [26], покликаний сприяти формуванню цілісної української музичної традиції. У словнику пояснено значну кількість нових термінів, які систематизовано за міжнародними стандартами.

"Тлумачний словник джазу" В. Колесникова (Донецьк, 2010) [11] охоплює понад 430 термінів і подає систематизовану інформацію про джаз як світове культурне явище. Видання орієнтоване на студентів і виконавців, адже містить не лише тлумачення понять, а й нотні приклади та кольорові ілюстрації.

"Музичний словник-довідник" В. Мішедченко (Глухів, 2010) [25] охоплює терміни з теорії та історії музики, інструментознавства, хорознавства й виконавства. Перша частина – словник термінів, друга – короткі відомості про життя й творчість композиторів.

"Словник-довідник з інструментознавства" В. Лебедєва (Вінниця, 2010) [17] стисло інформує про історичні й сучасні назви музичних інструментів, їх походження та поширення в Україні й світі. У словнику також описано жанри інструментальної музики, основи музичної акустики та класифікацію інструментів. Кожна стаття має поклики на наукові джерела, а додатки ілюструють еволюцію музичних інструментів.

"Словник музичних термінів" В. Тимківа та О. Подручної (Київ, 2017) [30] систематизує основні поняття, пов'язані з музикою, хореографією та концертною діяльністю. Видання, супроводжене ілюстраціями, схемами й таблицями, містить наголоси у словникових статтях і вказує походження запозичень.

Е. Куцин є автором "Короткого вокально-хорового термінологічного словника" (Мукачево, 2018) [14], що подає 255 термінів, які висвітлюють жанри й форми вокально-хорового мистецтва, будову та функції голосового апарату, види вокальної техніки, а також основні поняття музичної теорії та стилів.

"Музика. Словник-довідник школяра" В. Островського (Тернопіль, 2018) [23] призначений для учнів, студентів та викладачів музичних і загальноосвітніх закладів. У доступній формі словник пояснює понад 600 термінів із теорії музики, акустики, вокалу, хорознавства, інструментознавства та фольклору, фіксує відомості про жанри, стилі й музичні форми.

Перекладні музичні словники подають відповідники музичних термінів кількома мовами, пояснюють їхнє значення та етимологію, а також містять додаткові відомості щодо вживання, що полегшує міжмовну комунікацію, навчання та професійну підготовку музикантів.

"Російсько-український словник музичних термінів" В. Іванова (Київ, 1994) [9] налічує понад 2000 одиниць російської мови та українські відповідники із музичної педагогіки, теорії та практики вокально-хорового й інструментально-оркестрового мистецтва, музичної історії, фольклору, музикознавства, акустики та церковної музики.

"Російсько-український музичний лексикон" В. Дряпіки та Ю. Соколовського (Кіровоград, 1997) [6] пропонує переклади російських музичних термінів українською мовою, охоплюючи широкий спектр понять з теорії, історії та практики музики.

"Словник іноземних музичних термінів" під редакцією Ж. Хабаль (Хмельницький, 2003) [29] містить переклади термінів із теорії та історії музики, музичного виконавства, музикознавства та акустики, а також агогічні терміни, назви емоційних станів, жанрів, манер виконання, виконавських колективів і музичних інструментів. У словнику охоплено класичну, естрадну музику та джаз. Статті розташовано за алфавітом із урахуванням написання та

транскрипції термінів п'ятьма мовами – англійською, французькою, німецькою, італійською та латинською; загалом подано найуживаніші терміни з тринадцяти мов.

У "Словнику іноземних музичних термінів та виразів" В. Павленка (Вінниця, 2005) [27] перекладено понад 7000 іншомовних термінів із теорії та історії музики, педагогіки, виконавства, інструментознавства, музичної психології, нотації та акустики. Словник охоплює лексику англійської, французької, німецької, італійської, іспанської, польської, португальської, грецької, латинської та інших мов. Статті структуровано за гніздовою системою, подано вимову українськими літерами, наголос у відповідниках, синоніми, антоніми, а також стилістичні та етимологічні дані. Це видання є найбільш повним перекладним реєстром іноземних музичних термінів.

"Короткий італійсько-український словник музичних термінів" О. Кругликової (Київ, 2017) [15] фіксує переклад найпоширеніших музичних термінів, запозичених з італійської мови. Запозичення адаптовано до українських фонетичних та ортографічних норм (італ. *pianissimo* – укр. *піанісимо*).

Енциклопедичні музичні словники утверджують вітчизняну культуру як рівноправну складову світових процесів і свідчать про становлення найбільш масштабного розділу національної музичної науки – музичної україністики.

Важливі відомості про музичне мистецтво подають енциклопедичні словники культурологічного спрямування. Першою в Україні спробою систематизувати інформацію про найвизначніших діячів української музики став "Короткий словник діячів української музичної культури" Б. Водяного, Г. Олексин та М. Ціж (Тернопіль, 1992) [3]. Автори підкреслюють, що видання повертає культурі імена митців, творчість яких раніше забороняли або замовчували, а також уперше відкриває для України представників української діаспори, які пропагували національну музику за межами нашої держави.

М. Корінний, Г. Потапов і В. Шевченко уклали "Короткий термінологічний словник з української та зарубіжної культури" (Київ, 2000) [12], де пояснено близько 1500 найуживаніших термінів, що сприяє засвоєнню необхідного мінімуму фахівцями різних спеціальностей. Згодом М. Корінний та В. Шевченко видали "Короткий енциклопедичний словник з культури" (Київ, 2012) [13], який містить близько 3000 найважливіших термінів і бібліографічних довідок про видатних діячів культури. Словник охоплює як традиційні поняття, пов'язані з історичним минулим українського народу та духовним життям, так і нові терміни, що увійшли в ужиток після здобуття незалежности України, відображаючи вплив науково-технічного прогресу на сучасні культурні, зокрема музичні, процеси.

Словник-довідник Ж. Безвершук "Історія культури в термінах і назвах" (Київ, 2003) [1] структурує матеріал за чотирма історичними епохами, подає етимологічні ремарки та уточнює зміст культурних понять у різні періоди їх існування.

"Культурологічний словник: до 100-річчя Національної музичної академії України ім. П. І. Чайковського" (Київ, 2011) за редакцією В. Рожка й О. Антонюка [16] об'єктивно висвітлює найрізноманітніші аспекти українського та світового духовного життя, неупереджено характеризує мистецькі постаті, ґрунтовно характеризує культурологічні явища та процеси, витворені протягом багатовікової історії.

"Мала енциклопедія піаніста-концертмейстера та артиста камерного ансамблю" Т. Молчанової (Львів, 2013) [22] стисло та доступно розкриває основні аспекти роботи музиканта цього фаху, його педагогічної та виконавської практики. У виданні подано інформацію про жанри та форми творів для спільного

музикування, їхні стильові особливості, мистецькі течії, музичні інструменти, особливості вокалу, специфіку балетної й танцювальної термінології.

Багатотомна академічна "Українська музична енциклопедія" (УМЕ), шість томів якої вже видано (Київ, 2006–2023) [34], є фундаментальним виданням, яке відображає стан і рівень розвитку українського музикознавства XXI ст. та засвідчує зрілість національної музичної культури, підсумовуючи історико-культурні надбання та рівень наукового осмислення музичного процесу. Над енциклопедією працювали вчені Національної академії наук України, Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського, а також запрошені українські й закордонні фахівці, що зробило видання найавторитетнішим у становленні музичної лексикографії та музикознавчої гілки української енциклопедичної культури. УМЕ містить статті про історико-культурні епохи, стилі, виконавство, творчі колективи, мистецькі установи, музичний побут і освіту, масову культуру, театральне мистецтво, конкурси та фестивалі, інструменти, персоналії, а також сакральну сферу української музики. Багато статей уперше узагальнюють українські аспекти музичної культури, повертаючи з небуття забутих діячів та підкреслюючи історичну спадковість від давніх часів до сучасного професійного мистецтва.

Українська музична термінографія розвивалася хвилеподібно: від активної ініціативи 1920-х – до ідеологічного тиску радянського часу, від збереження традицій у діаспорі – до відродження та розширення в умовах незалежности. Сучасний етап демонструє багатовекторність, інтенсивну взаємодію з міжнародними системами, прагнення до унормування та збереження національної ідентичности в мові музики.

Розгляд українських музичних лексикографічних джерел XX–XXI ст. дає підстави виокремити *кілька підходів до репрезентації музичної термінології:*

1. Нормативно-уніфікаційний підхід. Характерний для словників 1920–1930-х рр. (проєкт "Словника музичної термінології" ІУНМ, "Музичний словник" З. Лиська), метою яких було унормування та творення національних відповідників до іншомовних запозичень. Укладачі поширювали новотвори, пропонували варіанти написання й вимови, фіксували питомо українську лексику.

2. Ідеологізований та адаптивний підхід. Радянські видання (С. Павлюченко, Ю. Юцевич) репрезентували музичні терміни через російське посередництво, часто нівелюючи українську специфіку. Подання термінів мало ідеологічний характер (маркування "західноукраїнських" інструментів, зросійщення відповідників), однак зберігало термінологічний фонд музичного мистецтва для освітніх і культурних потреб.

3. Культурозахисний підхід. Лексикографія української діаспори (О. Залеський, В. Кубійович) орієнтувалася на фіксацію автентичної української музичної лексики, збереження національних традицій і повернення замовчуваних імен. Цей підхід мав не так нормативний, як ідентифікаційний і культурозахисний характер.

4. Системно-довідковий підхід. У незалежній Україні активно розвивалися тлумачні, довідкові та галузеві словники (В. Откидач, В. Іванов, Н. Очеретовська, В. Колесников та ін.), у яких переважає прагнення до систематизації термінів, доступного пояснення для різних категорій користувачів (від студентів до науковців). Характерним є поєднання традиційної музикознавчої термінології з лексикою сучасних напрямів (естрада, джаз, рок-музика).

5. Перекладно-комунікативний підхід. Перекладні словники (В. Іванов, В. Дряпіка та Ю. Соколовський,

Ж. Хабаль, В. Павленко) забезпечують міжмовну комунікацію, подають українські відповідники іншомовних термінів, уточнюють етимологію, вимову, синонімію й стилістичні ремарки. Важливим є прагнення інтеграції української терміносистеми у світовий музичний простір.

6. Енциклопедично-інтеграційний підхід. Енциклопедичні видання ("Українська музична енциклопедія" та словники з культурології) поєднують фахову музичну термінологію з ширшим мистецьким і міждисциплінарним контекстом, розкриваючи історико-культурні, естетичні та педагогічні аспекти.

7. Інноваційний підхід. Останні видання (2010–2020-ті рр.) фіксують неологізми, зумовлені цифровізацією, появою нових жанрів і стилів, медіа та технологічними змінами. Відбувається інтеграція музичної термінології в мультимедійний та електронний формат (електронні словники, онлайн-ресурси).

Висновки й перспективи дослідження. Аналіз українських лексикографічних джерел XX–XXI ст. дає підстави стверджувати, що музична термінологія розвивалася нерівномірно, залежно від суспільно-політичних та культурних умов. Виявлено кілька основних підходів до репрезентації музичної термінології в словниках: нормативно-уніфікаційний (спрямований на кодифікацію й унормування термінів), ідеологізований та адаптивний (характерний для радянської доби), культурозахисний (у працях діаспори), системно-довідковий (у незалежній Україні), перекладно-комунікативний, енциклопедично-інтеграційний та інноваційний (сучасний етап).

Розвиток української музичної лексикографії демонструє послідовний рух від первинної систематизації до багатожанрового розмаїття. Кожен етап – від 1920-х років до сучасности – виконує свою функцію в збереженні та трансформації музичної термінології. Особливої ваги набули словники української діаспори, які забезпечили безперервність традиції та збереження термінологічної спадщини. На сучасному етапі спостерігаємо багатовекторність розвитку: інтеграція у світовий науковий простір, активне залучення перекладних ресурсів, водночас увага до національно маркованих понять і розвиток міждисциплінарних зв'язків. Поява електронних лексикографічних ресурсів відкриває нові перспективи для кодифікації, популяризації та уніфікації музичної термінології.

Отже, українська музична лексикографія постає не лише як відображення фахової лексики, а і як маркер культурної ідентичности та засіб інтеграції українського музикознавства у світовий культурний простір.

Комплексний аналіз словників музичних термінів має важливе значення передусім для музикантів, але його результати можуть стати корисними й для наукової та педагогічної діяльности лінгвістів. Зокрема, вони можуть бути використані під час укладання історичних і сучасних лексикографічних праць, створення підручників із музикознавства та мовознавства, а також у проведенні семінарів і практичних занять із термінознавства.

Автор висловлює щиру вдячність Канадському інститутові українських студій Альбертського університету за надану дотацію, яка сприяла реалізації цього дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Безвершук Ж. О. Історія культури в термінах і назвах: Словник-довідник. Київ: Вища шк., 2003. 399 с.
2. Вовк А. Наукова мова і політика: 55 років української термінології в УРСР. Сучасність, Мюнхен, 1979. Ч. 7-8.

3. Водяний Б., Олексин Г., Ціж М. Короткий словник діячів української музичної культури. Тернопіль: МП "Чумацький шлях", 1992. 48 с.
4. Городиловська Г. П. Українське словникарство: історія, теорія, практика: колективна монографія / Г. П. Городиловська, Г. В. Наконечна, О. Г. Литвин, С. З. Булик-Верхола, Л. В. Харчук. Львів: Галицька видавнича спілка, 2020. 208 с.
5. Дідич Г. С. Термінологічний словник-довідник з історії західноєвропейської музики / Г.С. Дідич. Кіровоград: ТОВ "Імекс-ЛТД", 2005. 145 с.
6. Дряпіка В. І., Соколовський Ю. А. Російсько-український музичний лексикон. Кіровоград: Алтей, 1997. 238 с.
7. Енциклопедія українознавства. За ред. В. Кубійовича. Львів: НТШ, 1993–2003. Т. I-XI.
8. Естрада. Рок-музика. Джаз. Термінологічний словник. Укл. В. Откидач. Суми, 1993. 22 с.
9. Іванов В. Російсько-український словник музичних термінів. Київ, 1994. 109 с.
10. Іванов В. Словник термінів і слів українського співу (посібник-довідник). Миколаїв, 1998. 244 с.
11. Колесников В. Тлумачний словник джазу. Донецьк, 2010. 254 с.
12. Корінний М. М., Потапов Г. Г., Шевченко В. Ф. Короткий термінологічний словник з української та зарубіжної культури. Київ: Україна, 2000. 184 с.
13. Корінний М. М., Шевченко В. Ф. Короткий енциклопедичний словник з культури / Відп. ред. В. Ф. Шевченко. Київ: Україна, 2012. 384 с.
14. Короткий вокально-хоровий термінологічний словник / уклад. Е.К. Куцин. Мукачево: МДУ, 2018. 73 с.
15. Короткий італійсько-український словник музичних термінів / уклад. О. В. Кругликова. Київ: Укртехінформ, 2017. 30 с.
16. Культурологічний словник: до 100-річчя Національної музичної академії України ім. П. І. Чайковського / [Антонюк О. В. та ін.]; за ред. В. І. Рожка, О. В. Антонюка. Київ: НМАУ, 2011. 464 с.
17. Лебедєв В. Словник-довідник з інструментознавства. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Вінниця: Нова книга, 2010. 164 с.
18. Лень І. І. Короткий тлумачний українсько-російський музичний словник. Запоріжжя, 2001. 56 с.
19. Лисько З. Музичний словник. Стрий, 1933. 165 с.
20. Лисько З. Музичний словник. Репринт. вид. Київ: Муз. Україна, 1994. 168 с.
21. Мала українська музична енциклопедія. Опрац. Осип Залеський. Мюнхен, Вид-во "ДНІПРОВА ХВИЛЯ", 1971. 128 с.
22. Молчанова Т. Мала енциклопедія піаніста-концертмейстера, артиста камерного ансамблю. Львів: СПОЛОМ, 2013. 288 с.
23. Музика. Словник-довідник школяра / Упорядк. Островського В. М. Тернопіль: Навальна книга – Богдан, 2018. 160 с.
24. Музична естрада: словник / уклад. В.М. Откидач. Харків: І. В. Якубенко, 2004. 446 с.
25. Музичний словник-довідник: навч. посіб. для студентів-практикантів / уклад. В. В. Мішедченко. Глухів: РВВ ГНПУ ім. О. Довженка, 2010. 146 с.
26. Очеретовська Н. Л., Цицалюк Н. М., Черемський К.П. Український словник музичних термінів: Наукове видання. Харків: Видавництво «Атос», 2008. 178 с.
27. Павленко В. Словник іноземних музичних термінів та виразів. Навчальний посібник для вищих навчальних закладів культури і мистецтв I-IV рівнів акредитації. Вінниця: Нова книга, 2005. 384 с.
28. Павлюченко С. Музиканту-любителю, короткий словник-довідник. Київ, 1965. 187 с.
29. Словник іноземних музичних термінів. За редакцією Ж. Хабаль. Хмельницький, 2003. 160 с.

30. Словник музичних термінів / Уклад. В. Тимків, О. Подручна; ред. В. Карпенко, Р. Дзундза, В. Таранюк. Київ: Вадим Карпенко, 2017. 312 с.
31. Словник музичної термінології. Відтворення видання 1930 року. Київ, 2008. 135 с. URL: http://encyclopedia.kiev.ua/vydaniya/files/slovnyk-muzychnoi-terminolohii.pdf (дата звернення: 25.08.2025).
32. Словник музичної термінології. Проєкт. Харків-Київ, 1930. 135 с.
33. Словник церковних музичних термінів: довідник-посібник /уклад. А. В. Плішка. Чернівці: Рута, 2007. 68 с.
34. Українська музична енциклопедія / Національна академія наук України, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського; Редкол.: Г. Скрипник (голова) та ін. Київ. Т. I, 2006. Т. II, 2008. Т. III, 2011. Т. IV, 2017. Т. V, 2018. Т. VI, 2023. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%BC%D1%83%D0%B7%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0_%D0%B5%D0%BD%D1%86%D0%B8%D0%BA%D0%BB%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%B4%D1%96%D1%8F (дата звернення: 25.08.2025).
35. Юцевич Ю. Музика. Словник-довідник. Тернопіль., 2003. 352 с. URL: http://term.in.ua/ (дата звернення: 25.08.2025).
36. Юцевич Ю. Словник музичних термінів. Київ, 1971. 142 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Bezvershuk, Zh. O. (2003). *Istoriia kultury v terminakh i nazvakh: Slovnyk-dovidnyk* [History of Culture in Terms and Names: Reference Dictionary]. Kyiv: Vyshcha shkola. 399 p. [in Ukrainian].
2. Vovk, A. (1979). *Naukova mova i polityka: 55 rokiv ukrainskoi terminolohii v URSR* [Scientific Language and Politics: 55 Years of Ukrainian Terminology in the USSR]. *Suchasnist* (Munich), 7–8. [in Ukrainian].
3. Vodianyi, B., Oleksyn, H., Tsizh, M. (1992). *Korotkyi slovnyk diiachiv ukrainskoi muzychnoi kultury* [Short Dictionary of Figures of Ukrainian Musical Culture]. Ternopil: MP "Chumatskyi shliakh". 48 p. [in Ukrainian].
4. Horodylovska, H. P., Nakonechna, H. V., Lytvyn, O. H., Bulyk-Verkhola, S. Z., Kharchuk, L. V. (2020). *Ukrainske slovnykarstvo: istoriia, teoriia, praktyka* [Ukrainian Lexicography: History, Theory, Practice]. Lviv: Halytska vydavnycha spilka. 208 p. [in Ukrainian].
5. Didych, H. Pp. (2005). *Terminolohichnyi slovnyk-dovidnyk z istorii zakhidnoievropeiskoi muzyky* [Terminological Dictionary-Reference on the History of Western European Music]. Kirovohrad: TOV "Imeks-LTD". 145 p. [in Ukrainian].
6. Driapika, V. I., & Sokolovskyi, Yu. A. (1997). *Rosiisko-ukrainskyi muzychnyi leksykon* [Russian-Ukrainian Musical Lexicon]. Kirovohrad: Altei. 238 p. [in Ukrainian].
7. *Entsyklopediia ukrainoznavstva* [Encyclopedia of Ukrainian Studies]. (1993–2003). Vol. I–XI. Lviv: NTSh. [in Ukrainian].
8. Otkydach, V. (Ed.). (1993). *Estrada. Rok-muzyka. Dzhaz. Terminolohichnyi slovnyk* [Stage. Rock Music. Jazz. Terminological Dictionary]. Sumy. 22 p. [in Ukrainian].
9. Ivanov, V. (1994). *Rosiisko-ukrainskyi slovnyk muzychnykh terminiv* [Russian-Ukrainian Dictionary of Musical Terms]. Kyiv. 109 p. [in Ukrainian].
10. Ivanov, V. (1998). *Slovnyk terminiv i sliv ukrainskoho spivu (posibnyk-dovidnyk)* [Dictionary of Terms and Words of Ukrainian Singing (Handbook-Reference)]. Mykolaiv. 244 p. [in Ukrainian].
11. Kolesnykov, V. (2010). *Tlumachnyi slovnyk dzhazu* [Explanatory Dictionary of Jazz]. Donetsk. 254 p. [in Ukrainian].

12. Korinnyi, M. M., Potapov, H. H., Shevchenko, V. F. (2000). *Korotkyi terminolohichnyi slovnyk z ukrainskoi ta zarubizhnoi kultury* [Short Terminological Dictionary of Ukrainian and Foreign Culture]. Kyiv: Ukraina. 184 p. [in Ukrainian].
13. Korinnyi, M. M., Shevchenko, V. F. (2012). *Korotkyi entsyklopedychnyi slovnyk z kultury* [Short Encyclopedic Dictionary of Culture]. Kyiv: Ukraina. 384 p. [in Ukrainian].
14. Kutsyn, E. K. (2018). *Korotkyi vokalno-khorovyi terminolohichnyi slovnyk* [Short Vocal-Choral Terminological Dictionary]. Mukachevo: MDU. 73 p. [in Ukrainian].
15. Kruhlikova, O. V. (2017). *Korotkyi italiisko-ukrainskyi slovnyk muzychnykh terminiv* [Short Italian-Ukrainian Dictionary of Musical Terms]. Kyiv: Ukrtekhinform. 30 p. [in Ukrainian].
16. Antoniuk, O. V. et al. (Eds.). (2011). *Kulturolohichnyi slovnyk: do 100-richchia Natsionalnoi muzychnoi akademii Ukrainy im. P. I. Chaikovskoho* [Culturological Dictionary: To the 100th Anniversary of the Tchaikovsky National Music Academy of Ukraine]. Kyiv: NMAU. 464 p. [in Ukrainian].
17. Lebediev, V. (2010). *Slovnyk-dovidnyk z instrumentoznavstva* [Dictionary-Reference on Instrumentology]. Vinnytsia: Nova knyha. 164 p. [in Ukrainian].
18. Len, I. I. (2001). *Korotkyi tlumachnyi ukrainsko-rosiiskyi muzychnyi slovnyk* [Short Explanatory Ukrainian-Russian Musical Dictionary]. Zaporizhzhia. 56 p. [in Ukrainian].
19. Lysko, Z. (1933). *Muzychnyi slovnyk* [Musical Dictionary]. Stryi. 165 p. [in Ukrainian].
20. Lysko, Z. (1994). *Muzychnyi slovnyk* [Musical Dictionary]. Reprint edition. Kyiv: Muzychna Ukraina. 168 p. [in Ukrainian].
21. Zaleskyi, O. (1971). *Mala ukrainska muzyčna entsyklopediia* [Small Ukrainian Musical Encyclopedia]. Munich: Dniprova Khvylia. 128 p. [in Ukrainian].
22. Molchanova, T. (2013). *Mala entsyklopediia pianista-kontsertmeistera, artysta kamernoho ansambliu* [Small Encyclopedia of the Pianist-Accompanist, Chamber Ensemble Artist]. Lviv: Spolom. 288 p. [in Ukrainian].
23. Ostrovskyi, V. M. (Ed.). (2018). *Muzyka. Slovnyk-dovidnyk shkolyara* [Music. Student's Reference Dictionary]. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan. 160 p. [in Ukrainian].
24. Otkydach, V. M. (2004). *Muzychna estrada: slovnyk* [Musical Stage: Dictionary]. Kharkiv: I. V. Yakubenko. 446 p. [in Ukrainian].
25. Mishedchenko, V. V. (2010). *Muzychnyi slovnyk-dovidnyk* [Musical Dictionary-Reference]. Hlukhiv: RVV HNPU im. O. Dovzhenka. 146 p. [in Ukrainian].
26. Ocheretovska, N. L., Tsytsaliuk, N. M., Cheremskyi, K. P. (2008). *Ukrainskyi slovnyk muzychnykh terminiv* [Ukrainian Dictionary of Musical Terms]. Kharkiv: Atos. 178 p. [in Ukrainian].
27. Pavlenko, V. (2005). *Slovnyk inozemnykh muzychnykh terminiv ta vyraziv* [Dictionary of Foreign Musical Terms and Expressions]. Vinnytsia: Nova knyha. 384 p. [in Ukrainian].
28. Pavliuchenko, S. (1965). *Muzykantu-liubyteliu: korotkyi slovnyk-dovidnyk* [For the Amateur Musician: Short Reference Dictionary]. Kyiv. 187 p. [in Ukrainian].
29. Khabal, Zh. (Ed.). (2003). *Slovnyk inozemnykh muzychnykh terminiv* [Dictionary of Foreign Musical Terms]. Khmelnytskyi. 160 p. [in Ukrainian].
30. Tymkiv, V., Podruchna, O. (Eds.). (2017). *Slovnyk muzychnykh terminiv* [Dictionary of Musical Terms]. Kyiv: Vadym Karpenko. 312 p. [in Ukrainian].
31. *Slovnyk muzychnoi terminolohii* [Dictionary of Musical Terminology]. (2008). Facsimile edition of 1930. Kyiv. 135 p. Retrieved from: http://encyclopedia.kiev.ua/vydaniya/files/slovnyk-muzychnoi-terminolohii.pdf (reference date: 25.08.2025) [in Ukrainian].
32. *Slovnyk muzychnoi terminolohii. Proiekt* [Dictionary of Musical Terminology. Project]. (1930). Kharkiv–Kyiv. 135 p. [in Ukrainian].

33. Plishka, A. V. (2007). *Slovnyk tserkovnykh muzychnykh terminiv: dovidnyk-posibnyk* [Dictionary of Church Musical Terms: Reference Guide]. Chernivtsi: Ruta. 68 p. [in Ukrainian].
34. *Ukrainska muzychna entsyklopediia* [Ukrainian Musical Encyclopedia]. (2006–2023). Vols. I–VI. Kyiv: NAS of Ukraine, Rylskyi Institute of Art Studies, Folklore and Ethnology. Retrieved from: https://uk.wikipedia.org/wiki/Українська_музична_енциклопедія (reference date: 25.00.2025) [in Ukrainian].
35. Yutsevych, Yu. (2003). *Muzyka. Slovnyk-dovidnyk* [Music. Reference Dictionary]. Ternopil. 352 p. Retrieved from: http://term.in.ua/ [in Ukrainian].
36. Yutsevych, Yu. (1971). *Slovnyk muzychnykh terminiv* [Dictionary of Musical Terms]. Kyiv. 142 p. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії: 29.09.2025
Схвалено до друку: 28.11.2025

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal.
Philological Sciences. Vol. 2 (105)

Вісник Житомирського державного
університету імені Івана Франка.
Філологічні науки. Вип. 2 (105)

ISSN (Print): 2663-7642
ISSN (Online): 2707-4463

УДК 811.161.2'373.21(470.62)"1928"
DOI 10.35433/philology.2 (105).2025.89-97

ЧАСОПИС "НОВИМ ШЛЯХОМ" (1928 Р.): ІМЕННИКОВА НОРМА ЯК ІДЕНТИФІКАТОР УКРАЇНІЗАЦІЇ ПЕДАГОГІВ КУБАНІ

М. В. Гнатюк*

У статті порушено питання нормалізаційних процесів в українській мові в період українізації у 20-х роках ХХ ст. та їх упровадження в українській пресі на Кубані (РСФРР). Проаналізовано побутування іменникової норми на сторінках 4–5 номера педагогічного журналу "Новим шляхом" за 1928 рік, що був органом Центрораднацмену наркомосу РСФРР і виходив упродовж 1927 – 1930 рр. у Краснодарі. Констатовано, що редколегія часопису була обізнана з матеріалами обговорення норм українського правопису, яке відбувалося в УСРР і яке курувала Правописна комісія Народного комісаріяту освіти УСРР. Проаналізовано маркерні граматичні форми в таких рубриках статті: "Рід іменника", "Родовий відмінок однини іменників", "Місцевий відмінок однини іменників", "Родовий відмінок множини іменників". Виявлено, що іменникова словозміна загалом відповідає нормам, що увійшли до "Українського правопису", затвердженого 1928 р. в Україні. Досліджено, що інтерференція на рівні словозміни іменника незначна. Констатовано поширення спектру дії деяких іменникових норм, що свідчить про такий спосіб виявити свою ідентичність у російськомовному середовищі Кубані. Спостережено окремі діалектні форми словозміни іменника, орієнтовані на кубанську говірку, і проаналізовано причини їхньої появи в тексті педагогічного журналу. Здійснено пошук інформації щодо окремих авторів часопису. Констатовано низький рівень комунікації активістів українізації в РСФРР з українськими колегами. Зазначено, що перспективними є такі напрями дослідження матеріалу: словотвірний аналіз неологізмів / історизмів періоду українізації на Кубані; аналіз орфографічного оформлення текстів; понятійно-семантична характеристика лексичного корпусу; соціолінгвістичний аналіз текстів.

Ключові слова: *українізація, журнал "Новим шляхом", іменникова норма, словозміна іменника, "Український правопис" (1928).*

JOURNAL "*NOVYM SHLYAKHOM*" (1928): THE NOUN STANDARD AS AN INDICATOR OF THE UKRAINIZATION OF TEACHERS IN KUBAN

Hnatyuk M. V.

This article examines the processes of linguistic normalization in Ukrainian during the period of Ukrainization in the 1920s and their reflection in the Ukrainian-language press of Kuban (RSFSR).

* *кандидат філологічних наук, доцент,*
доцент кафедри української мови
(Національний університет "Львівська політехніка"),
myroslava.v.hnatiuk@lpnu.ua
ORCID: 0000-0002-1663-7095

The analysis focuses on the use of noun standards in issue No. 4–5 of the pedagogical journal "Novym shlyakhom" (1928), published in Krasnodar between 1927 and 1930 as the organ of the Central Council of National Minorities of the People's Commissariat of Education of the RSFSR. The study demonstrates that the editorial board was well-informed about the discussions on Ukrainian orthographic norms that were taking place in the Ukrainian SSR under the supervision of the Orthographic Commission of the People's Commissariat of Education of the Ukrainian SSR. Special attention is paid to grammatical markers in the sections "Gender of Nouns", "Genitive Singular of Nouns", "Locative Singular of Nouns", and "Genitive Plural of Nouns". The findings show that noun inflection largely conformed to the standards codified in the "Ukrainian Orthography" of 1928. Interference in noun inflection proved to be minimal, while the expanded application of certain grammatical norms indicates a conscious strategy of asserting Ukrainian linguistic identity in the predominantly Russian-speaking environment of Kuban. The article also identifies dialectal features associated with the Kuban vernacular and considers the reasons for their occurrence in the pedagogical discourse. In addition, biographical traces of some contributors to the journal are explored. The study concludes that communication between Ukrainization activists in the RSFSR and their colleagues in the Ukrainian SSR was limited. Promising directions for further research include: word-formation analysis of neologisms and historicisms of the Ukrainization period in Kuban; orthographic analysis of texts; conceptual and semantic study of the lexical corpus; and sociolinguistic analysis of the journal's discourse.

Keywords: *Ukrainization, "Novym shlyakhom" journal, noun standard, noun inflection, "Ukrainian Orthography"* (*1928).*

Постановка наукової проблеми. Педагогічний журнал "Новим шляхом", що був органом Центрораднацмену наркомосу РСФРР і виходив упродовж 1927 – 1930 рр. у Краснодарі, є, з одного боку, цінним історичним джерелом, яке висвітлює процес українізації на Кубані в 1920-х роках, а з іншого – об'єктивним фіксатором українського літературного мовлення того часу в українській пресі, що виходила за межами України – на території РСФРР. Віддаленість від України ускладнювала комунікацію, тож працівники тих кількох періодичних видань, що виходили українською мовою, а також автори підручників й активісти українізації в РСФРР могли мати труднощі з отриманням найновішої інформації щодо правописних змін. Об'єктом нашого дослідження є число 4–5 часопису за 1928 р. [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Журнал "Новим шляхом" уже був об'єктом наукового дослідження. Стаття історика В. В. Стефаніва "Про українізацію Кубані в матеріалах журналу "Новим шляхом" (1928 р.)" присвячена висвітленню історичних і політичних причин, що перешкоджали цьому процесові [8]. У публікації "Національна освіта східної української діаспори за матеріалами часопису "Новим шляхом" (1927–1930 рр.)" автори О. Б. Бондарчук та Р. І. Палійчук характеризують методичні напрацювання українських педагогів періоду українізації/коренізації на Кубані та простежують можливості їх використання в сучасній українській школі [1]. Праць, у яких досліджувано б тексти журналу "Новим шляхом" із мовознавчого погляду, ми не виявили.

Мета дослідження – виявити ступінь відповідності словоформ іменника часопису "Новим шляхом" нормам "Українського правопису", що в час виходу 4–5 номера журналу перебував на завершальній стадії опрацювання; з'ясувати ефективність науково-практичної комунікації між учасниками процесу українізації в Україні (УСРР) та на Кубані (РСФРР). Досягненню поставленої мети слугуватиме виконання таких завдань: фіксація в тексті часопису словоформ-маркерів, що були предметом обговорення в тодішньому українському науково-культурному дискурсі; характеристика морфологічних особливостей уживання зазначених словоформ відповідно до розроблюваних в УСРР норм. У дослідженні провідним є описовий

метод, також залучено порівняльний метод і метод компонентного аналізу.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Вступні зауваги.

Число 4–5 часопису (липень – жовтень 1928 р.) вийшло якраз у період затвердження "Українського правопису" 1928 року (народний комісар освіти М. Скрипник підписав відповідний наказ 6 вересня цього ж року). Активне ж напрацювання й обговорення нових норм тривало від 1925 року. Отже, мовні редактори числа 4–5 журналу "Новим шляхом" могли спиратися фактично лише на рекомендаційні, а не на чіткі норми українського слововживання. Нижче розглянемо, наскільки морфологічне оформлення текстів журналу збігалося з вимогами щойно затвердженого "Українського правопису" [10] (далі – УП28, хоч у друкованому вигляді документ вийшов 1929 року). Безперечно, братимемо до уваги норми "Правописного словника" Григорія Голоскевича (1929) [2] (далі – ПС29), що вийшов як органічне доповнення УП28 і про що свідчить його підзаголовок (за нормами УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ Всеукраїнської Академії Наук). Також за потреби проводитимемо паралелі з чинними сьогодні нормами, що їх фіксує "Український правопис" 2019 року (далі – УП2019) [9]. До речі, прізвища літературного (мовного) редактора в часописі не подано, зазначено лише, що редагує Колегія [5: 95]. (Відповідальним редактором тоді був М. Лола, історія життя якого свідчить, як радянська система через арешт і засудження до розстрілу, а потім помилування морально зламала українізатора Кубані).

Нижче розглянемо показові морфологічні форми, що ми їх виокремили із текстів часопису, які засвідчують тодішню ситуацію з унормуванням української літературної мови та умовами її побутування на теренах РСФРР.

Рід іменника.

Низка іменників жіночого роду: *абрикоса, аналіза, метода, роля, санаторія* (*район абрикос, поглиблюється аналіза форм, екскурсійно-дослідна метода, за методою спостереження, метода агророботи* (з огляду на спрямування журналу – педагогічний часопис – частотність уживання цієї лексеми помітна навіть без застосування статистичного методу), *мережа санаторій, не меншу ролю*) – належить до граматичних маркерів УП28, тож редакція краснодарського журналу, як бачимо, дотримується вимог Харківського правопису. Щоправда, у ПС29 гасло *абрикос/абрикоса* відсутнє, лесеми *аналіза, роля, санаторія* мають лише варіант жіночого роду, а лексема *метода* має ще й варіант у чоловічому роді – *метод*.

Також показовим є слово *модель*, що в журналі належить до чоловічого роду й має відповідне граматичне оформлення: *виготовлення моделів.* Саме в такому значенні подає його ПС29*:* "моде́ль, -лю (зразка, ч. р.) і -лі (натурника, натурниці, ж. р.)" [2: 302].

Інтерференційне вживання роду іменника в журналі практично відсутнє, за кількома винятками. Розглянемо лише два приклади. 1. *Пара/пар* (*досліди над тисненням пару*). ПС29 подає слово *пар* чоловічого роду лише із ремаркою (*поле*), натомість *пара* (наслідок випаровування) має тільки форму жіночого роду. Тож наведений вище мініконтекст засвідчує ненормативне вживання терміна і, відповідно, є наслідком інтерференції з боку російської мови. 2. *Програма/програм.* Лексема *програм* належить до часто вживаних у часописі (напр.: *Дітям треба дати чіткі суспільно-політичні знання, які ставить* <u>*програм*</u> (пікреслення наше – М. Г.) *ГУС'а* [5: 5]; *на чітку локалізацію* <u>*програму*</u> [5: 8]). Із контексту бачимо, що це іменник чоловічого роду другої відміни. В УП28 конкретно цього слова ми не знаходимо, а ПС29 подає цю лексему як іменник жіночого роду першої відміни – *програма.* Тож можемо

припускати польський (галицький?) вплив. Річ у тім, що наведений приклад ми взяли із програмової, редакційної статті – передовиці, яка не має автора, тож відшукати уособлене "першоджерело" такого слововжитку не вдалося. Додамо, що відповідальний редактор Михайло Лола галичанином не був – народився на Кубані.

Отож, як показало дослідження, уживання норми роду іменників у журналі "Новим шляхом" практично збігалося з тенденцією слововжитку в УСРР і згодом закріпленою нормою в Харківському правописі 1928 року.

Родовий відмінок однини іменників.

1. *Іменники чоловічого роду*. Приклади засвідчують хитання у виборі закінчення –а/-я; -у/-ю: *нові програми ГУС'а і ГУС'у, осередків МОДР'у*; *план роботи комітета і план роботи осередку; хлористого калія і залізного купоросу; форми рельєфа й* (у наступному реченні) *особливості рельєфу*. Причини такої варіативності зрозумілі: редактори часопису на етапі формування номера ще не могли бачити УП28, який набув чинности, як ми зазначали вище, у вересні 1928 року, а до друку потрапив ще пізніше. Тим часом Правописна комісія в параграфі 25 чітко ухвалила, що закінчення -у/-ю мають "поняття розумові, в тім числі установи…також такі скорочення, як *до лікнепу*, *від Комгоспу*, *коло Наркомосу*" [10: 25] – тож форми *ГУС'у*, *комітету* потрапляли в цей нормативний коридор. Про закінчення родового відмінка термінів *калій* та *купорос* в УП28 прямо не сказано, можемо умовно віднести їх до рубрики "вони означують поняття гуртові, масові або абстрактні" [10: 25], орієнтуючись лише на подібні приклади – *кисню, водню.* Щодо *рельєфа* чи *рельєфу,* то навіть якби редколегія часопису вже мала змогу користуватися чинним УП28, вона все одно не знайшла б рубрики "просторові поняття", натомість цю ситуацію частково описує така настанова: "…від іменників-назов місцевостей, країв, річок, міст тощо родовий однини вживається то з **-у, -ю** (далеко частіше), то з **-а, -я**" [10: 25]. І тут, знову лише орієнтуючись на приклади (як-от, *з степу, до городу*), можемо вибрати потрібне закінчення – *рельєфу*. Тож відповідно до описаних вище норм форми *города*, *плана, Китая* (*об'єкти садка та города, проектування плана роботи, дітей Китая*) після 1928 року ставали помилковими. Нормативність форми родового відмінка однини топоніма *Краснодар* (*у школах Краснодару*) важко визначити, навіть читаючи відповідний пункт Скрипниківського правопису: там зазначено, що для назв міст уживають обидва закінчення, а серед прикладів лексема *Краснодар* відсутня. Тож можна вважати, що автор і редактори вибрали автентично правильну форму. Щодо лексеми *берег* (*з правого берегу Кубани*) норма УП28 категорична: "…але *коло берега, до кряжа*" [10: 25].

Серед інших випадків слововжитку родового відмінка однини іменників чоловічого роду ми зауважили ще кілька цікавих (з огляду на чинні сьогодні норми): лексему *комар* вжито як іменник м'якої групи: *малярійного комаря*; у слові *ступінь* спостерігаємо чергування голосного з нулем звука: *першого ступня.* Зазначимо, що слово *комар* УП28 відносить до твердої групи (п. 23) [10: 20], тож закінчення м'якої групи, припускаємо, могло з'явитися під впливом кубанської говірки, що зберегла давню "м'яку" народну вимову Центральної України (як-от яскравий діалектний варіант *кватиря, на кватирю*, що фігурує в тексті журналу; однак відразу підкреслимо, що лексичні діалектизми практично відсутні). Прізвище автора статті "Природознавство в школі І ступня за комплексовою системою" [5: 27–31], де фігурує ця лексема, – Григорів – містить суфікс -ів, притаманний галицьким прізвищевим назвам, однак у південно-західних говірках звук *р* зазвичай твердий. Очевидно, маємо справу із заміною в прізвищі автора суфікса -ов на -ів, що могло бути елементом українізаційної політики

журналу "Новим шляхом". Додамо, що українські авторитетні енциклопедичні джерела не подають діячів із прізвищами Григорів/Григоров/Григор'єв, що хоча б віддалено підходили для цієї вузької історично-локаційної ніші [3; 4], тож установити походження й, відповідно, мовленнєві навички на базі рідного діалекту автора цієї статті журналу й активіста українізації на Кубані нам не вдалося.

Ще одним показовим українізаційним слововживанням, що базувалося, вочевидь, на народному кубанському варіанті української мови, є послідовне використання форми родового відмінка однини іменників чоловічого роду в позиції знахідного: *доводиться пристосовувати підручника*; *поставили стовпа; розіслав обіжника.* УП28 особливості цієї граматичної позиції описує досить нечітко, покликаючись на попередні (теж, до речі, не зовсім прозорі) пункти [10: 26]. Натомість УП2019 у примітці до п. 2 параграфа 84 дає дозвіл на таке вживання: "Деякі конкретні іменники чол. роду, переважно назви побутових предметів, дерев, документів (підкреслення наше – М. Г.) та ін., можуть мати варіантні форми, спільні з формами або називного, або родового відмінків: (уклав) акт і а́кта, (вивчив) вірш і ві́рша, (розгорнув) дові́дник і дові́дника…" [9: 120]. Спостерігаємо розвиток упродовж століття певної граматичної форми та конретизацію її норми. Також можемо твердити, що редактори досліджуваного часопису орієнтувалися і на норми, обговорювані в той час в Україні, і на власне мовне чуття.

2. *Іменники жіночого роду третьої відміни.* У журналі послідовно вживано закінчення *-и* в родовому відмінку однини цього класу слів: *галузи, кількости, молоди, необхідности, области, партменшости, приналежности, промисловости, радости, рослинности, свідомости, соли, якости* і т. д. (*цієї галузи, більшої кількости, серед селянської молоди, не бачать необхідности, цієї области, декого з партменшости, національної приналежности, галузі промисловости, сприйняття радости, поділ рослинности, антирелігійної свідомости, поклади соли, доброї якости*). Цікаво, що редактори досліджуваного часопису були радикальнішими від Правописної комісії УП28, оскільки поширили вживання закінчення -и в родовому відмінку однини на всі іменники третьої відміни (крім іменника *мати*, звісно). Тим часом УП28 вводить суттєві обмеження щодо цього пункту парадигми зазначених іменників: "4. -и мають…б) Іменники жіночого роду ІІІ відм. …на -ть за другим приголосним: *від радости… без чверти*…Також винятково: *до осени, без соли, крови, любови, Руси*" [10: 26]. Трохи нижче серед прикладів іменників із закінченням -і в цій позиції знаходимо лексему *молоді* [10: 26]. Відповідно й ПС29 подає лише форми *галузі, молоді.*

Якщо відкинути малоймовірний граматичний радикалізм редколегії журналу "Новим шляхом", то також можемо стверджувати, що працівники часопису були обізнані з цією нормою ще на етапі її обговорення, але не бачили в затвердженому вигляді. Зрештою, у статті "Перспективи видавництва для українців РСФРР" автор О. Кутовий зазначає, що "цілком незрозумілим є той факт, що тт. з України наче б то й не помічають нашого журналу: жодної статті, жодної поради ми не одержали від наших українських товаришів, хоч ми зверталися до багатьох й запрошували подавати матеріял" [5: 12]. Довідатися більше про О. Кутового, про життєвий шлях цього ентузіаста українізації на Кубані після її трагічного завершення в 30-х роках ХХ ст. нам поки що не вдалося: як щодо П. Григоріва, ні "Енциклопедія українознавства", ні "Енциклопедія історії України" не подають відомостей про персоналію з таким прізвищем.

Якщо провести паралель із сьогоднішніми вимогами/дозволами,

то в УП2019 вживання закінчення -и (проте лише як варіант) також дозволено тільки за умови збігу приголосних та в тих самих конкретно визначених словах без такого збігу: *кров, любов, осінь, сіль, Білорусь*, *Русь* [9: 128]. Про повернення форм *молоди, галузи* сьогодні не йдеться навіть у вигляді варіанта. Тут спостерігаємо певну стабільність українського нормотворення, щоправда, з помітним регресом: в УП28 не було дозволу на варіативність форм *радости/радості.* Єдино правильною була форма на -и (*радости*). Натомість сьогодні, за умови дозволеної варіативності, на практиці переважає інтерференційна форма на -і (*радості*). Тож розширення цієї норми у 20-х роках ХХ ст. на сторінках журналу "Новим шляхом" можна вважати рішучим жестом засвідчення української ідентичности на території РСФРР.

Місцевий відмінок однини іменників.

Показовою морфологічною рисою текстів журналу "Новим шляхом" є висока частотність уживання в місцевому відмінку закінчення -*ові* для іменників чол. роду: *в щоденникові педагога, в кращому випадкові, в тераріумові, на початкові вересня, на струмочкові, в цьому напрямкові, на урокові, в розвиткові техніки читання* – і навіть такий граматичний каскад: *на урокові в медичному технікумові.* Усі іменники і в наведених тут прикладах, і в цілій вибірці зазначеної граматичної форми належать до лексико-семантичної категорії неістот. Тим часом УП28 регламентує це вживання так: "4. **-ові** (**-еві**, після голосних **-єві**) мають іменники чоловічого роду рівнобіжно з вищенаведеними закінченнями, переважно (підкреслення наше – М. Г.) в назвах живих істот: *на бать́к**ові**, при кон́ик**ові**, на брат́**ові**, на товар́иш**еві**, во́вк**ові**, кобзар**е́ві**, Корні́**єві**, у рух́**ові**...* " [10: 28]. Як бачимо, серед прикладів є лише одна назва на позначення неістоти, і то в кінці переліку, що свідчить про її другорядність, маловживаність. Однак мусимо зазначити, що Олекса Синявський, який був членом Правописної комісії, що укладала Харківський правопис, а також редактором остаточного варіанту УП28, бачить можливості поширення закінчення -ові, -еві, -єві й на назви неістот, про що свідчить відповідний пункт його праці "Норми української літературної мови" [7: 53]. Подібно, і навіть більш категорично, Олекса Синявський висловлювався з цього приводу й значно раніше – у праці "Порадник української мови" (1922 р.): "Зак. -ові (-еві, -єві) можуть мати майже всі йменники чол. роду" [6: 44]. Показово, що передмову до "Порадника" написав Василь Сімович (згодом один із трьох представників від Галичини в Правописній комісії Харківського правопису). Тож і формально, й узуально, й історично редакційна колегія часопису "Новим шляхом" не порушила літературної норми. Сьогоднішні вимоги УП2019 щодо зазначеного пункту практично збігаються з приписами УП28 [9: 122–123], щоправда, матеріал подано більш розлого й із багатьма прикладами. Однак, попри примітку "переважно назви істот", що передбачає можливість закінчення -ові, -еві, -єві в назвах неістот, жодної назви неістоти в переліку прикладів не наведено. Маємо цікаву історичну ілюстрацію згасання норми: від широкого стихійного, почасти інтуїтивного, але маркерного вжитку на сторінках українськомовного педагогічного журналу, що виходив у часто недружньому російськомовному середовищі, – через мінімальний дозвіл Харківського правопису (на рівні одного прикладу) – до фактичної нівеляції в "Українському правописі" 2019 року (декларативно, без прикладів уживання).

Окремо варто згадати про форму місцевого відмінка іменника *Україна*: у часописі фігурує лише варіант *на Україні* (*відкинуто на Україні*). Якихось коментарів про цю форму в нормативних джерелах досліджуваного періоду ми не відшукали.

Родовий відмінок множини іменників.

1. Іменники першої відміни. До маркерних можемо віднести часто вживане в досліджуваному часописі слово *стаття* із закінченням -ів у зазначеній формі: *наукових статтів.* УП28 наводить два варіанти цієї граматичної форми без коментарів: *статтів (і статтей)* [10: 30]. У такій самій послідовності розташовано словоформи і в ПС29. Інтерференційна форма стоїть у другій позиції. Очевидно, автори та редколегія кубанського україномовного журналу вибирали закінчення, що найменше нагадувало б інтерференційне. Натомість УП2019 подає як єдино правильну форму *статей*, що і морфологічно, й орфографічно цілком дублює російський взірець [9: 110]. Спостерігаємо втрату граматично-правописної ідентичності, до того ж варіант *статей* виступає омографом-омоформою до лексеми *стать,* що небажано для мовної нормалізації загалом.

Щоправда, на сторінках журналу "Новим шляхом" ми виявили ненормативну форму родового відмінка множини від слова *робота – робот* (*картини осінніх робот*), яку можна вважати спричиненою російським впливом або ж просто механічною помилкою. Мабуть, тут ідеться все-таки про недогляд, оскільки фігурує корінь роб-, а не раб-. До того ж і УП28 в описі фонетичних чергувань наводить серед типових прикладів *робіт – робота* [10: 7], і ПС29 подає лише форму *робіт.*

2. Іменники другої відміни. У текстах часопису частотним є слово *знання,* що природно для педагогічного видання. У родовому відмінку множини його вживано лише у формі *знаннів* (*граматичних знаннів*). Ця форма цілком нормативна за вимогами УП28, хоч конретно лексеми *знання* серед прикладів не подано. Рубрика, що описує цю норму, власне, не пояснює, а лише констатує винятковість таких форм: "Винятково іменники ніякого та жіночого роду: *…обличчів (і облич), роздоріжжів (і роздоріж), …питаннів (і питань)*" [10: 30]. ПС29 також подає лише форму *знаннів.* Сучасні вимоги щодо цього пункту аж ніяк не перегукуються з описуваними: форми *знаннів*, *обличчів* перебувають поза межами норми.

Уживання форми *яблок (корзини яблок)* вважаємо одним із небагатьох випадків інтерференції на сторінках журналу.

3. Іменники третьої відміни. У текстах часопису зауважуємо хитання у виборі закінчення для зазначеної граматичної форми: *ненормальностів, відповідів,* але *нацменшостей* (*багато побутових ненормальностів, життя дітей нацменшостей, з відповідів*). Цікаво, що й *ненормальність*, і *нацменшість* мають в абсолютному кінці слова той самий суфікс, тож структурно пояснити різницю у виборі закінчення неможливо. Часткову нечіткість норми демонструє й УП28: *бабів, хатів (і хат), губів, розкошів*, *подорожів,* але *відповідів (і відповідей), тварів (і тварей)* [10: 30]. Визначити, котре закінчення пріоритетне для цієї граматичної форми серед двох варіантів, можна хіба що за розташуванням прикладів: перед дужками, очевидно, головніше. Видається, що автори статей журналу, вибираючи закінчення, орієнтувалися передусім на свій мовленнєвий досвід. ПС29 подає граматичну характеристику гасла *ненормальність,* проте лише в однині. Зрештою, іменники на -ість зазвичай мають абстрактну семантику, що не передбачає множини. Натомість для іменника *нацменшість,* що тяжіє до конкретних назв, у ПС29 подано форму родового відмінка множини – *нацменшостей.*

Висновки й перспективи дослідження. У процесі дослідження з'ясовано, що журнал "Новим шляхом" загалом відповідав нормалізаційним тенденціям в українській мові в 20-х роках ХХ ст. і відтак нормам "Українського правопису", що його затвердив народний комісар освіти

УСРР М. Скрипник наприкінці 1928 року. Певні відхилення від норми в словозміні іменника на сторінках журналу зазвичай демонструють ширші граматичні можливості української мови, ніж ті, що їх зафіксував Харківський правопис. Вочевидь, таке слововживання було зумовлене бажанням підкреслити українську ідентичність у РСФРР, а конкретно на Кубані. Інтерференційне слововживання на рівні словозміни іменника незначне.

Багатий мовний матеріал журналу "Новим шляхом" передбачає такі напрями дослідження: аналіз еволюції граматичної норми на базі інших частин мови; словотвірну характеристику неологізмів / історизмів періоду українізації на Кубані; аналіз орфографічного оформлення текстів; понятійно-семантичну характеристику лексичного корпусу; соціолінгвістичний аналіз текстів.

СПИСОК ВИКРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бондарчук О. Б., Палійчук Р. І. Національна освіта східної української діаспори за матеріалами часопису "Новим шляхом" (1927–1930 рр.). *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова*. 2018. Випуск 61. Серія 5 "Педагогічні науки: реалії та перспективи". С. 17–21.
2. Голоскевич Г. Правописний словник. Харків,1929. 628 с.
3. Енциклопедія історії України: у 10 т / за ред. В. Смолія. Київ: Наукова думка, 2003–2021.
4. Енциклопедія українознавства: в 11 т./ за ред. В. Кубійовича. Париж – Нью-Йорк: Видавництво "Молоде життя", 1946–1984. 4015 с.
5. Новим шляхом. Український педагогічний журнал. Краснодар, 1928. № 4–5. 98 с.
6. Синявський О. Порадник української мови. Харків–Берлін–Нью-Йорк: Україно-американське вид. т-во "Космос", 1922. 168 с.
7. Синявський О. Норми української літературної мови. Львів: Укр. вид-во, 1941. 363 с.
8. Стефанів В. В. Про українізацію Кубані в матеріалах журналу "Новим шляхом" (1928 р.). *Збірник матеріалів 2 Міжнародної наукової конференції "Modern Science: Research, Economy, and Innovation"*. 16–18 липня 2025 р. Загреб, Хорватія. С. 60–65.
9. Український правопис. Київ: Наукова думка, 2019. 390 с.
10. Український правопис. Харків. Державне видавництво України. 1929. 97 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Bondarchuk, O. B., Paliichuk, R. I. (2018). Natsionalna osvita skhidnoi ukrainskoi diaspory za materialamy chasopysu "Novym shliakhom" (1927–1930 rr.) [National education of the Ukrainian diaspora based on materials from the magazine "Novym shliakhom" (1927–1930)]. *Naukovyi chasopys NPU im. M. P. Drahomanova*. Vypusk 61. Seriia 5 "Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy". Pp. 17–21 [in Ukrainian].
2. Holoskevych, H. (1929). Pravopysnyi slovnyk [Orthographic dictionary]. Kharkiv. 628 p. [in Ukrainian].
3. Entsyklopediia istorii Ukrainy (2003–2021). [Encyclopedia of the History of Ukraine] / ed. by V. Smoliya. Kyiv: Naukova dumka. In 10 vol. [in Ukrainian].
4. Entsyklopediia ukrainoznavstva (1946–1984). [Encyclopedia of Ukrainian Studies] /ed. by V. Kubiyovych. Paryzh – Niu-York: Vydavnytstvo "Molode zhyttia". In 11 vol. 4015 p. [in Ukrainian].

5. Novym shliakhom. Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal (1928). [In a new way. Ukrainian pedagogical journal]. Krasnodar. № 4–5. 98 p. [in Ukrainian].
6. Syniavskyi, O. (1922). Poradnyk ukrainskoi movy [Ukrainian language advisor]. Kharkiv–Berlin–Niu-York: Ukraino-amerykanske vyd. t-vo "Kosmos". 168 p. [in Ukrainian].
7. Syniavskyi, O. (1941). Normy ukrainskoi literaturnoi movy [Norms of the Ukrainian literary language]. Lviv: Ukr. vyd-vo. 363 p. [in Ukrainian].
8. Stefaniv, V. V. (16–18. 07. 2025). Pro ukrainizatsiiu Kubani v materialakh zhurnalu "Novym shliakhom" (1928 r.). [Ukrainization of the Kuban in the materials of the magazine " In a new way" (1928)]. *Zbirnyk materialiv 2 Mizhnarodnoi naukovoi konferentsii "Modern Science: Research, Economy, and Innovation"*. Zahreb, Khorvatiia. Pp. 60–65. [in Ukrainian].
9. Ukrainskyi pravopys (2019). [*Ukrainian Orthography*]. Kyiv: Naukova dumka. 390 p. [in Ukrainian].
10. Ukrainskyi pravopys (1929). [*Ukrainian Orthography*]. Kharkiv. Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy. 97 p. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії: 26.09.2025
Схвалено до друку: 28.11.2025

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal.
Philological Sciences. Vol. 2 (105)

Вісник Житомирського державного
університету імені Івана Франка.
Філологічні науки. Вип. 2 (105)

ISSN (Print): 2663-7642
ISSN (Online): 2707-4463

УДК 811.161.2'373.6:39
DOI 10.35433/philology.2 (105).2025.98-106

ВІДПОВІДІ-ЕВФЕМІЗМИ НА ЗАПИТАННЯ "КУДИ ЙДЕШ?" В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРІ: СУЧАСНІ СПОСТЕРЕЖЕННЯ

І. В. Гороф'янюк*, П. С. Дузенко**

У багатьох слов'янських культурах існує давня заборона розпитувати людину про її подальші плани/дії, зокрема, ставити питання "Куди йдеш?". Ця заборона в сучасних українців ще зберігається, проведене соціолінгвістичне анкетування 208 респондентів із 23 областей України засвідчило існування сьогодні широкого корпусу евфемістичних виразів-відповідей на це запитання. У статті проаналізовано відповідні евфемістичні словесні формули та з'ясовано їх функційне призначення й активні конструкції. У результаті опитування зафіксовано 94 евфемістичних вислови, які використовуються для уникнення прямої відповіді на запитання "Куди йдеш?".

Відповіді-евфемізми згруповано за стратегіями комунікативної поведінки адресата: 1) застерегти адресанта від табуйованого питання; 2) переорієнтувати відповідь на адресанта; 3) відвернути увагу адресанта від конкретного місця й надати відповіді невизначеного характеру. Остання група виявилася найбільш чисельною й охоплює словесні формули, в основі яких лежать різні номінативні одиниці: топоніми (реальні та міфічні – Кудикині гори), загальні назви локусів, назви тваринного світу, предметів, власні та загальні назви людей, міфічних персонажів, соматизми. Засвідчені евфемістичні відповіді на запитання "Куди йдеш?" у сучасних українців націлені, з одного боку, на уникнення прямої відповіді, а з іншого – прагнення не образити співрозмовника відсутністю відповіді та вималювати образ толерантної людини-адресата. Задля приховування небажаної інформації від адресата й уникання негативних асоціацій використовують широкий комплекс словесних формул, що свідчить про високу адаптивність мовної свідомости українця та здатність створювати нові форми вираження, котрі відповідають традиційним культурним і соціальним нормам.

Ключові слова: *евфемізм, "куди йдеш?", комунікативна поведінка, українці, соціолінгвістичне опитування.*

* *кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови*
(Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського),
gorofyanyuk@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9836-8270
** *здобувач вищої освіти*
(Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського),
duzenkopolina0@gmail.com
ORCID: 0009-0001-2536-2281

EUPHEMISTIC ANSWERS TO THE QUESTION "WHERE ARE YOU GOING?" IN UKRAINIAN LINGUISTIC CULTURE: MODERN OBSERVATIONS

Horofianiuk I. V., Duzenko P. S.

In many Slavic cultures, there is a long-standing prohibition to ask a person about their further plans/actions, in particular, to ask the question "Where are you going? . This ban still persists among modern Ukrainians, a sociolinguistic survey of 208 respondents from 23 region of Ukraine showed the existence of a wide corpus of euphemistic expressions and answers to this question today. The article analyzes the corresponding euphemistic verbal formulas and clarifies their functional purpose and active constructions. As a result of the survey, 94 euphemistic expressions were recorded, which are used to avoid a direct answer to the question "Where are you going?".

Euphemistic answers are grouped according to the strategies of the addressee's communicative behavior: 1) to warn the addressee against a taboo question; 2) to reorient the answer to the addressee; 3) to divert the addressee's attention from a specific place and provide answers of an indefinite nature. The last group turned out to be the most numerous and includes verbal formulas, which are based on various nominative units: toponyms (real and mythical – Kudykini Mountains), common names of loci, names of the animal world, objects, proper and common names of people, mythical characters, somatisms. The attested euphemistic answers to the question "Where are you going?" among modern Ukrainians are aimed, on the one hand, at avoiding a direct answer, and on the other hand, at the desire not to offend the interlocutor by the lack of an answer and to draw the image of a tolerant person-addressee. In order to hide unwanted information from the addressee and avoid negative associations, a wide range of verbal formulas is used, which indicates the high adaptability of the linguistic consciousness of the Ukrainian and the ability to create new forms of expression that correspond to traditional cultural and social norms.

Keywords: *euphemism, "Where are you going?", communicative behavior, Ukrainians, sociolinguistic survey.*

Постановка наукової проблеми. Наша стаття є продовженням дослідження мовних табу в комунікативній поведінці сучасних українців, зокрема аналізу витоків табуїзації вислову "закудикати дорогу", чому присвячена стаття "«*Закудикання дороги*»: етимологічне коріння й сучасне сприйняття мовного табу українцями" [3].

У багатьох слов'янських культурах існує давня заборона розпитувати людину про її подальші плани/дії, зокрема, ставити питання "Куди йдеш?". Це табу ґрунтується на вірі в те, що озвучування своїх планів може накликати невдачу. Така заборона може бути пов'язана ще з анімістичними уявленнями певних народів та віруваннями в силу слова. Заборона питання "Куди йдеш?" у сучасних українців ще зберігається, а тому проведене соціолінгвістичне анкетування[2] засвідчило існування широкого корпусу евфемістичних виразів-відповідей на це запитання в українців безвідносно до регіону проживання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика мовних табу та евфемістичних констукцій в українській лінгвокультурі привертала увагу дослідників. Фразеологічні аспекти табуйованих висловів та регіональні варіанти евфемістичних відповідей аналізували В. Ужченко та Д. Ужченко [5; 6]. Г. Аркушин уклав Словник евфемізмів, уживаних у говірках та молодіжному жаргоні Західного Полісся та західної частини Волині [2]. Н. Хобзей вивчала вияви мовного табу в гуцульських говірках [7]. Однак системного соціолінгвістичного дослідження сучасних механізмів функціонування

[2] Висловлюємо вдячність колегам із різних міст України за сприяння проведенню нашого соціолінгвістичного анкетування, результати якого й лягли в основу цієї статті, зокрема: Барань Л. Б., Волошиновій М. О., Гримашевич Г. І., Делюсто М. С., Денисюку В. В., Коваленко Н. Д., Ковтюх С. Л., Міняйлу Р. В., Суховій О. О., Тищенко Т. М., Хібебі Н. В.

евфемістичних відповідей на табуйоване запитання "Куди йдеш?" у загальноукраїнському вимірі досі не проводилося, що і зумовлює актуальність нашої роботи.

Мета статті – проаналізувати евфемістичні вирази-відповіді сучасних українців із різних регіонів на табуйоване запитання "Куди йдеш?" та з'ясувати функційне призначення й активні моделі словесних-формул, використаних як відповідь.

Методологія дослідження. Для реалізації задекларованої мети використано такі методи дослідження: описовий – для детального аналізу вербальних табу-відповідей на запитання "Куди йдеш?", метод кількісних підрахунків – для визначення кількісного співвідношення досліджуваних словесних формул респондентів; метод анкетування – під час соціолінгвістичного опитування, яке охопило респондентів із різних регіонів України. Останнім методом сформовано емпіричну базу дослідження – відповіді 208 респондентів із 23 областей України на анкету, що містила, зокрема, питання "Як у вашій місцевості відповідають на запитання "Куди йдеш?" і подібні? Напишіть усі можливі варіанти".

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Табу та забобони завжди були невіддільною частиною культурної спадщини багатьох народів. Вони впливають на лексичні норми, поведінкові моделі та навіть на світоглядні аспекти людського життя. Одним із таких лінгвокультурних феноменів є заборони на обговорення певних тем або запитань, що мають сакральне чи магічне значення. В українській культурі помітне табу на запитання про майбутні плани людей, зокрема на слово-запитання "куди?". Ми не можемо стверджувати про абсолютну заборону відповіді на це запитання, що стосуються подальших планів особи. Існують альтернативні лексичні конструкції, які виконують функцію запиту, аналогічного забороненому слову "куди". Наприклад, прислівник "де" може використовуватися в контексті, у якому передбачено відповідний зміст. Результати опитування свідчать, що більшість опитаних (60,1%) не використовує альтернативних формулювань із заміною слова "куди" на "де": *"Ні, я не використовую цю альтернативу і ніколи не чула у своїй місцевості"* (м. Володимир, Володимирський р-н, Волинська обл., Лавринюк О. О.); *"Не було в нас такого. Але я чула, що в східних регіонах України така вимова існує"* (м. Гайсин, Гайсинський р-н, Вінницька обл., Горбенко Н. В.). Вважаємо, що це може вказувати на те, що така мовна практика не є загальнопоширеною серед респондентів і не відповідає їхнім мовним звичкам. Проте 30,3% інформаторів відповіли на запитання ствердно, погоджуючись, що використовують такі словесні альтернативи. Ці респонденти, за нашими спостереженнями, переважно є носіями говірок південно-східного наріччя української мови. Т. Андрєєва та Р. Грищенко до синтаксичних особливостей діалектного мовлення жителів Первомайщини відносять "широке використання прислівника "де" в ролі обставини місця дії замість "куди"" [1: 399]. Автори пояснюють таку заміну прислівника з надмірним забобонним мисленням. Наводимо приклади, як інформатори пояснюють таку заміну: *"Звичка, вдома здебільшого говорять "де йдеш?", але на навчанні чи роботі "куди?", тому просто поєдную одне з іншим"* (м. Київ, Київська обл., Кулинич А. В.); *"Сама не знаю, це я перейняла від бабусі, дідуся (де - це ніби як місце, де ти будеш йти; зазвичай цей вислів використовували з помахом голови, тож всі розуміли це як куди збираєшся)"* (смт Троїцьке, Сватівський р-н, Луганська обл., Фролова М. М.); *"З дитинства вчили не говорити за можливості "куди""* (м. Кременчук, Кременчуцький р-н, Полтавська обл., Гомілко А.). Більшість інформаторів усвідомлює, що *"це*

властиво для деяких регіональних говірок і часто використовується для спрощення мовлення або зручності" (м. Виноградів, Берегівський р-н, Закарпатська обл., Молнар Ю. Ф.).

Варіант "не знаю", який обрали 9,6% респондентів, свідчить про певну невизначеність або відсутність усвідомлення. Можемо пояснити таку відповідь тим, що люди не завжди звертають увагу на те, як говорять у побуті (див. Діаграма 1). Отож припускаємо, що заборона стосується не самого запитання як такого, а лише конкретної словесної форми, яка набула негативного значення через вірування та забобони. З якими віруваннями це могло бути пов'язано, ми окреслили в статті [3].

Діаграма 1

Евфемістичні відповіді на табуйоване запитання "Куди йдеш?" реалізуються за допомогою вживання умовно названими "обхідних шляхів", що пом'якшують навантаження первісного запиту.

У результаті проведеного соціолінгвістичного анкетування українців ми зафіксували евфемістичні вирази-відповіді на це запитання, які демонструють різноманіття стратегій уникнення прямої відповіді. Вони відображають не лише особисті інтерпретації, а й певний колективний досвід, вкорінений у свідомості мовців. Сьогодні використання в мовленні таких прийомів та номінативних засобів спричинене бажанням мовця конспірації.

1. Словесні формули, які застерігають не запитувати "Куди йдеш?": *"Не кудикай, а то зістаришся", "Не кудикай, а то язик оприщить"* (смт Саврань, Подільський р-н, Одеська обл., Рудницька А. А.).

2. Словесні-формули, націлені на переорієнтацію відповіді на адресанта: *"Туди, де вас нема"* (м. Гнівань, Вінницький р-н, Вінницька обл., Стужук А. В.), *"Куди йду, туди тебе не кличуть"* (м. Бровари, Броварський р-н, Київська обл., Бикова Д. А.), *"Туди, куди тобі не можна"* (м. Вінниця, Вінницький р-н, Вінницька обл., Сінькова Д.О.).

3. Словесні формули, що створюють образ місця, яке є віддаленим, недоступним/важкодоступним або зовсім невідомим. Уживаються вони зазвичай з метою уникнути прямої відповіді, відвернути увагу від конкретного місця й надати відповіді невизначеного характеру. Такі словесні конструкції можна згрупувати за ключовим поняттям:

3.1.Топонім-евфемізм *Кудикина(і) гора(и) / нори / поле* з фонетичними варіантами: *"На* ***Кудикіну*** *гору"* (м. Вінниця, Вінницький р-н, Вінницька обл., Кифоренко М. П.; с. Горщик, Коростенський р-н, Житомирська обл., Миколаєнко А. В.), *"На* ***Кудикину*** *гору"* (м. Вінниця, Вінницький р-н, Вінницька обл., Петрова В. Д.; м. Миколаїв, Миколаївський р-н, Миколаївська обл., Романченко П. А.;

м. Монастирище, Уманський р-н, Черкаська обл., Кузьміна О. Р.; м. Калинівка, Хмільницький р-н, Вінницька обл., Юмачікова О. М.), *"За **Кудикану** гору"* (м. Ізюм, Ізюмський р-н, Харківська обл., Дубинська Р. В.), *"За **Кудикину** гору"* (м. Кропивницький, Кропивницький р-н, Кіровоградська обл., Ковтюх С. Л.; м. Ізюм, Ізюмський р-н, Харківська обл., Браженко І.О.), *"За **Кудикіну** гору"* (м. Житомир, Житомирський р-н, Житомирська обл., Гримашевич Г. І.; м. Ізюм, Ізюмський р-н, Харківська обл., Косенко М. А.), *"За **Кудикані** нори", "За **Кудикіне** поле"* (м. Ізюм, Ізюмський р-н, Харківська обл., Дубинський В. В.).

Прикметно, що доволі часто евфемістичні вирази-відповіді вказують не тільки на напрям руху, а й мету. Найбільш частотні такі конструкції містять флороном *помідори*, що, припускаємо, зумовлене римуванням *"гори – помідори"*: *"На Кудикині гори, де ростуть **помідори**"* (с. Скелька, Василівський р-н, Запорізька обл., Пархета Л. П.), *"За Кудикину гору, де ростуть **помидори**"* (с. Дмитрушки, Уманський р-н, Черкаська обл., Денисюк В. В.), *"На Кудикину гору по **помідори**"* (м. Умань, Уманський р-н, Черкаська обл., Дячок А. В.), *"На гору за **помідорами**"* (с. Курячі Лози, Первомайський р-н, Миколаївська обл., Козавчинська О. М.), *"За Кудикині гори по зелені **помідори**"* (с. Коломійці, Синельниківський р-н, Дніпропетровська обл., Коноваленко Е. В.; м. Кременчук, Кременчуцький р-н, Полтавська обл., Петрик В. В.), *"За Кудикині гори по червоні **помідори**"* (м. Погребище, Вінницький р-н, Вінницька обл., Дітковська С.); а також корпус словесних конструкцій із головним компонентом-дієсловом:

- *красти* (*варавать*): *"За Кудикіну гору **красти** помідори"* (м. Харків, Харківський р-н, Харківська обл., Грабарчук А. Є.; м. Ізюм, Ізюмський р-н, Харківська обл., Сліпушкіна О. Г.), *"За Кудикину гору **красти** помідори"* (м. Умань, Уманський р-н, Черкаська обл., Зелінська О. Ю.), *"На Кудикину гору **красти** помідори"* (м. Бердичів, Бердичівський р-н, Житомирська обл., Волинець В.), *"На Кудикіну гору **варавать** памідори"* (м. Київ, Київська обл., Гудима Д. М.);
- *збирати* (*збирать*, *собирати*): *"Іду **збирати** помідори"* (м. Київ, Київська обл., Картушина В. Я.), *"На Кудикіну гору **збирати** помідори"* (м. Херсон, Херсонський р-н, Херсонська обл., Павленко Т. О.), *"На Кудикіну гору **збирать** помідори"* (м. Дубровиця, Дубровицький р-н, Рівненська обл., Буткевич С. М.), *"За Кудикіну гору **собирать** помідори"* (м. Первомайськ, Первомайський р-н, Миколаївська обл., Сафонова С. О.),
- *їсти*: *"На Кудикині гори **їсти** помідор"* (с. Новоселиця, Шепетівський р-н, Хмельницька обл., Байцар А. О.; м. Шепетівка, Шепетівський р-н, Хмельницька обл., Кучерук С. В.), *"На Кудикіну гору **їсти** зелені помідори"* (м. Первомайськ, Первомайський р-н, Миколаївська обл., Сафонова С. О.);
- *сапать*: *"За Кудикіну гору **сапать** помідори"* (м. Радомишль, Житомирський р-н, Житомирська обл., Хацька В. О.),
- *копать: "На Кудикину гору **копать** помідори"* (с. Теклине, Черкаський р-н, Черкаська обл., Харенко А. Д.),
- *косити*: *"За Кудикіну гору **косити** помідори"* (смт Бабаї, Харківський р-н, Харківська обл., Літвін С. С.),
- *торгувати: "За Кудикіну гору **торгувати** помідорами"* (м. Київ, Київська обл., Токар О. О.)

Спорадично вживаються евфемістичні вирази-відповіді, які вказують на напрям руху й мету, не пов'язану з помідорами: *"За Кудикину гору **Богу молитись**"* (с. Хащувате, Голованівський р-н, Кіровоградська обл., Воєводіна О.), *"За Кудикіну гору **крейду шукати**"* (смт Бабаї, Харківський р-н, Харківська обл., Літвін С. С.), *"На Кудикіну гору **гусей пасти**"* (м. Київ, Київська обл., Фалендиш Є. О.), *"**Гусей пасти**"* (м.

Київ, Київська обл., Шабала К. О.). В. Ужченко також наводить декілька прикладів подібних усталених висловів: *"за кудикину гору горох молотити"* (м. Луганськ) та *"на кудикину гору горобців пасти"* (с. Новониканорівка, Сватівський р-н, Луганська обл.) [5: 150].

3.2. Загальні назви локусів:

- *ліс*: *"В ліс"* (с. Новоселиця, Шепетівський р-н, Хмельницька обл., Байцар А. О.), *"В **ліс** по дрова"* (м. Ізюм, Ізюмський р-н, Харківська обл., Дубинський В. В.; м. Львів, Львівський р-н, Львівська обл., Тимечко І. Р.), *"У **ліс** по гриби"* (м. Київ, Київська обл., Довгань Е.), *"За грибами"* (м. Київ, Київська обл., Панасюк О. С.), *"В **ліс** по ракушки"* (смт Ямпіль, Шепетівський р-н, Хмельницька обл., Перепелиця Ю. В.),
- *світ*: *"На край **світу** й назад"* (м. Київ, Київська обл., Довгань Е.), *"На край **світу** за правдою"* (м. Козятин, Хмільницький р-н, Вінницька обл., Ломоносова Д.), *"На край **світу**"* (м. Виноградів, Берегівський р-н, Закарпатська обл., Молнар Ю. Ф.; с. Жванець, Кам'янець-Подільський р-н, Хмельницька обл., Боднарюк Д. Р.),
- *хутір*: *"На **хутір** бабочок ловить"* (с. Горщик, Коростенський р-н, Житомирська обл., Миколаєнко А. В.), *"На **хутір** за бабочками"* (смт Борова, Фастівський р-н, Київська обл., Смішко М. О.),
- *шлях, дорога: "Куди **шлях** заведе"* (м. Київ, Київська обл., Ковальчук М. Р.), *"За три **дороги**"* (м. Красилів, Хмельницький р-н, Хмельницька обл., Вознюк А. В.),
- *море*: *"За **море**"* (с. Бокійма, Дубенський р-н, Рівненська обл., Савич О. С.),
- *границя*: *"На **границю**"* (м. Дергачі, Харківський р-н, Харківська обл., Рильцева С. Ю.),
- *села*: "*На багаті **села**"* (смт Летичів, Хмельницький р-н, Хмельницька обл., Щербацька С. А.),
- *океан: "Йду за сині **океани**"* (м. Київ, Київська обл., Доліщан С. В.),
- *захід*: *"В **захід** сонця (в закат)"* (м. Київ, Київська обл., Іващенко А. С.),
- *земля: "За три-дев'ять **земель**"* (м. Київ, Київська обл., Іващенко А. С.),
- *царство: "За тридесяте **царство**"* (м. Старокостянтинів, Хмельницький р-н, Хмельницька обл., Марценюк Д. В.),
- *сторона: "На всі чотири **сторони**"* (м. Бориспіль, Бориспільський р-н, Київська обл., Мальована А. В.),
- *весілля: "На **весілля**"* (смт Ямпіль, Шепетівський р-н, Хмельницька обл., Перепелиця Ю. В.).

3.3. Реальні топоніми: *"За **Матвіїв** (є горби, які розташовані в кінці села)"* (с. Кикова, Звягельський р-н, Житомирська обл., Клочко Б. О.),*"В **Кам'янку**"* (м. Ізюм, Ізюмський р-н, Харківська обл., Дубинська Р. В.), *"На **Сихів**"* (м. Львів, Львівський р-н, Львівська обл., Багінська Н. В.). Усі зазначені вище приклади відображають конкретні географічні об'єкти, відомі місцевим жителям. Спостережено, що деякі евфемістичні вирази-відповіді містять й загальновідомі топоніми, наприклад: *"В **Африку**"* (м. Черкаси, Черкаський р-н, Черкаська обл., Піддубна Д. С.), *"В **Караганду**"* (м. Київ, Київська обл., Мозирко А.; м. Кам'янець-Подільський, Кам'янець-Подільський р-н, Хмельницька обл., Гусар М. А.). Ці вислови відображають прагнення мовця жартівливо чи іронічно вказати на віддалене місце, підкреслюючи його недосяжність.

3.4. Абстрактні вказівки на місце *(куди, туди, там): "**Куди** треба, **туди** і йду"* (м. Шпола, Звенигородський р-н, Черкаська обл., Тищенко М. В.), *"**Куди** хочу, **туди** і йду"* (м. Київ, Київська обл., Іващенко А. С.), *"**Куди**, куди, побачиш куди"* (м. Вінниця, Вінницький р-н, Вінницька обл., Петрова В. Д.), *"**Туди**, де людей нема"* (м. Львів, Львівський р-н, Львівська обл., Тимечко І. Р.), *"**Куди** йду, **там** вже нема"* (с. Зозів, Липовецький р-н, Вінницька обл., Бойко С. В.).

3.5. Назви тваринного світу: *"Де Макар **телят** пасе"* (м. Монастирище, Уманський р-н, Черкаська обл., Кузьміна О. Р.), *"Куди Макар **телят** не*

ганяв" (м. Кам'янське, Кам'янський р-н, Дніпропетровська обл., Левченко К. О.), *"Туди, де* ***раки*** *зимують"* (м. Київ, Київська обл., Ткачук О. В.). Словник фразеологізмів української мови подає таке тлумачення цим висловам: "там, або туди, де важкі умови життя, куди потрапляють, як правило не з власного бажання; дуже далеко" [4: 364].

3.6. Назви предметів: *"Як* ***карта*** *ляже туди й я приляжу (ще не визначились)"* (м. Гайсин, Гайсинський р-н, Вінницька обл., Ільницька А. В.), *"Куди* ***карта*** *ляже"* (м. Тернопіль, Тернопільський р-н, Тернопільська обл., Сидорук К. Ф.).

3.7. Власні та загальні назви людей, які не є прямою номінацією, а слугують засобом уникнення прямої відповіді: *"До* ***Василя*** *за хлібом (на побачення)"* (м. Гайсин, Гайсинський р-н, Вінницька обл., Ільницька А. В.), *"На* ***дівки/хлопи****"* (м. Галич, Івано-Франківський р-н, Івано-Франківська обл., Лодин П. З.).

3.8. Назви міфічних персонажів:

- *Куд, Кудикало: "До* ***Кудикала*** *в гості"* (м. Умань, Уманський р-н, Черкаська обл., Лопушан Т. В.), *"****Куда*** *відганяти"* (с-ще Саврань, Подільський р-н, Одеська обл., Рудницька А. А.). В. Ужченко наводить також приклад відповідної відповіді-фразеологізму з Луганщини: *"до баби Кудичихи"* [5: 149];
- *чорт, біс: "До* ***чорта****"* (м. Вінниця, Вінницький р-н, Вінницька обл., Сінькова Д. О.), *"За три* ***чорти****"* (с. Кикова, Звягельській р-н, Житомирська обл., Клочко Б. О.), *"До* ***чорта*** *в пекло"* (м. Львів, Львівський р-н, Львівська обл., Іжик В. В.), *"****Чорт*** *зна куди"* (м. Львів, Львівський р-н, Львівська обл., Андрющенко К. О.), *"До* ***чорта*** *на кулічики"* (смт Бобровиця, Ніжинський р-н, Чернігівська обл., Мисник А. В.), *"До* ***біса*** *на роги"* (м. Кам'янське, Кам'янський р-н, Дніпропетровська обл., Левченко К. О.; м. Київ, Київська обл., Ткачук О. В.).

3.9. Соматизми:

- *очі*: *"Світ за* ***очі****"* (м. Тернопіль, Тернопільський р-н, Тернопільська обл., Маланій А.; м. Ізюм, Ізюмський р-н, Харківська область, Косенко М. А.), *"Куди* ***очі*** *глядять"* (м. Гнівань, Вінницький р-н, Вінницька обл., Стужук А. В.; м. Ізюм, Ізюмський р-н, Харківська обл., Лучанінов В. М.), *"Куди* ***очі*** *дивляться"* (м. Ізюм, Ізюмський р-н, Харківська обл., Косенко М.А.; м. Ізмаїл, Ізмаїльський р-н, Одеська обл., Соснова Н. І.), *"Куди* ***очі*** *бачать"* (смт Саврань, Подільський р-н, Одеська обл., Рудницька А. А.; м. Київ, Київська обл., Доліщан С. В.),
- *ноги*: *"Куди* ***ноги*** *несуть"* (смт Саврань, Подільський р-н, Одеська обл., Рудницька А. А.; смт Городниця, Звягельський р-н, Житомирська обл., Горяна О. О.), *"Куди* ***ноги*** *поведуть"* (м. Київ, Київська обл., Іващенко А. С.), *"Куди* ***ноги*** *ведуть"* (м. Черкаси, Черкаський р-н, Черкаська обл., Малій Д. В.),
- *ніс*: *"Не сунь свій* ***ніс****, куди не треба"* (м. Київ, Київська обл., Картушина В. Я.), *"Допитливій Варварі на базарі* ***ніс*** *відірвали"* (м. Київ, Київська обл., Картушина В. Я.), *"Любопитній Варварі* ***ніс*** *одірвали"* (с. Зозів, Вінницький р-н, Вінницька обл., Бойко С. В.). У "Фразеологічному словнику східнослобожанських і степових говірок Донбасу" зафіксовано ще одне усталене словосполучення як відповідь на питання "Куди йдеш? " – *"до чорта в зуб"* [6: 527].

Висновки й перспективи дослідження. Увесь комплекс засвідчених евфемістичних виразів-відповідей на запитання "Куди йдеш?" у сучасних українців націлений, з одного боку, на уникнення прямої відповіді, а з іншого – прагнення не образити співрозмовника відсутністю відповіді та вимальовати образ толерантної людини. Задля приховування небажаної інформації від адресата й уникання негативних асоціацій використовують широкий комплекс словесних формул, що свідчить про високу адаптивність мовної свідомости та здатність створювати нові форми вираження, котрі відповідають культурним і соціальним нормам. У результаті опитування нам вдалося зафіксувати

94 евфемістичні вислови, які використовують для уникнення прямої відповіді на це запитання. Відповіді-евфемізми згруповано за стратегіями комунікативної поведінки адресата: 1) застерегти адресанта від табуйованого питання; 2) переорієнтувати відповідь на адресанта; 3) відвернути увагу адресанта від конкретного місця й надати відповіді невизначеного характеру. Остання група виявилася найбільш чисельною й охоплює словесні формули, в основі яких лежать різні номінативні одиниці: топоніми (реальні та міфічні – *Кудикині гори*), загальні назви локусів, назви тваринного світу, власні та загальні назви людей, міфічних персонажів, соматизми. Прикметно, що доволі часто евфемістичні вирази-відповіді вказують не тільки на напрям руху, а й мету. Найбільш частотні такі конструкції містять флороном *помідори*, що, припускаємо, зумовлене римуванням "гори – помідори". Частотним виявилося вживання у відповідях-евфемізмах лексеми "чорт". Відзначимо, що в українській традиційній культурі назва "чорт" є однією з табуйованих у мовленні (докл. див. [8]), проте, як засвідчило наше опитування, мовці знаходять способи активно використовувати його як відповідь на заборонене запитання "Куди йдеш?". Відомо, що історичними витоками табу є вірування людини в наявність прямого зв'язку між словом та реальністю: слово може моделювати й трансформувати навколишній світ, тому, озвучивши свої плани наперед, можемо зашкодити їх реалізації. Натомість у сучасному житті вербальні табу більше регламентовані соціальними факторами: етикетом, ступенем тактовності мовця тощо. Отже, сьогодні вербальні табу й відповіді-евфемізми зберігаються, бо відповідають нормам етикету, зокрема принципу невтручання в справи інших людей, насамперед малознайомих, дотримання комунікативних стратегій тактовної поведінки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Андреєва Т., Грищенко Р. До проблеми діалектного мовлення жителів Первомайщини. *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг*. № 1. 2009. С. 395–400. URL: http://surl.li/dakvzj (дата звернення: 20.04.2025).
2. Аркушин Г. Словник евфемізмів, уживаних у говірках та молодіжному жаргоні Західного Полісся та західної частини Волині. Луцьк – Люблін: Вид-во "Волинська обласна друкарня", 2005. 198 с.
3. Гороф'янюк І., Дузенко П. 2025. *"Закудикання дороги"*: етимологічне коріння й сучасне сприйняття мовного табу українцями. *Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica. Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica*. Том 4 № 2. 2025. С. 9–22. https://doi.org/10.58423/2786-6726/2025-2-9-22
4. Словник фразеологізмів української мови / уклад.: В. М. Білоноженко та ін. ; відп. ред. В. О. Винник. Київ: Наук. думка, 2003. 786 с.
5. Ужченко В., Ужченко Д. Фразеологія сучасної української мови / М-во освіти і науки України, Луган. нац. пед. ун-т ім. Т. Шевченка. Луганськ: Альма-матер, 2005. 399 с.
6. Ужченко В., Ужченко Д. Фразеологічний словник східнослобожанських і степових говірок Донбасу. Луганськ, 2013. 552 с.
7. Хобзей Н. Вияви мовного табу в гуцульських говірках. *Rozprawy komisiji językowej.* Tom XLIX / red. S. Gala. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe, 2004. S. 89–96.
8. Хобзей Н. Гуцульська міфологія: етнолінгвістичний словник. Львів, 2002. 216 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Andreieva, T., Hryshchenko, R. (2009). Do problemy dialektnoho movlennia zhyteliv Pervomaishchyny [To the problem of dialect speech of the inhabitants of Pervomayshchyna]. *Ekonomichna stratehiia i perspektyvy rozvytku sfery torhivli ta posluh.* № 1. Pp. 395–400. URL: *http://surl.li/dakvzj* (reference date: 20.04.2025). [in Ukrainian].
2. Arkushyn, H. (2005). Slovnyk evfemizmiv, uzhyvanykh u hovirkakh ta molodizhnomu zharhoni Zakhidnoho Polissia ta zakhidnoi chastyny Volyni [Dictionary of euphemisms used in the dialects and youth slang of Western Polissya and the western part of Volyn]. Lutsk – Liublin: Vyd-vo "Volynska oblasna drukarnia". 198 p. [in Ukrainian].
3. Horofianiuk, I., Duzenko, P. (2005). "Zakudykannia dorohy": etymolohichne korinnia y suchasne spryiniattia movnoho tabu ukraintsiamy [*Where-nagging*: etymological roots and modern perception of language taboo by Ukrainians]. *Acta Academiae Beregsasiensis, Philologica.* Volume 4. № 2. Pp. 9–22. https://doi.org/10.58423/2786-6726/2025-2-9-22 [in Ukrainian].
4. Slovnyk frazeolohizmiv ukrainskoi movy (2003). [Dictionary of Ukrainian phraseology] / arranged by V. M. Bilonozhenko et al.; ed. by V. O. Vynnyk. Kyiv: Nauk. dumka. 786p. [in Ukrainian].
5. Uzhchenko, V., Uzhchenko, D. (2005). Frazeolohiia suchasnoi ukrainskoi movy [Phraseology of the modern Ukrainian language*]* / M-vo osvity i nauky Ukrainy, Luhan. nats. ped. un-t im. T. Shevchenka. Luhansk: Alma-mater. 399 p. [in Ukrainian].
6. Uzhchenko, V., Uzhchenko, D. (2013). Frazeolohichnyi slovnyk skhidnoslobozhanskykh i stepovykh hovirok Donbasu [Phraseological dictionary of East Slobozhansk and steppe dialects of Donbass]. Luhansk. 552 p. [in Ukrainian].
7. Khobzei, N. (2004). Vyiavy movnoho tabu v hutsulskykh hovirkakh [Manifestations of linguistic taboo in Hutsul dialects]. *Rozprawy komisiji językowej*. Vol. XLIX / ed. by. S. Gala. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe. Pp. 89–96. [in Ukrainian].
8. Khobzei N. Hutsulska mifolohiia: etnolinhvistychnyi slovnyk [Hutsul mythology: ethnolinguistic dictionary]. Lviv, 2002. 216 p. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії: 29.09.2025
Схвалено до друку: 28.11.2025

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal.
Philological Sciences. Vol. 2 (105)

Вісник Житомирського державного
університету імені Івана Франка.
Філологічні науки. Вип. 2 (105)

ISSN (Print): 2663-7642
ISSN (Online): 2707-4463

УДК 811.161.2'373'7-112
DOI 10.35433/philology.2 (105).2025.107-126

ФРАЗЕОЛОГІЗМ У ДІАХРОНІЇ: СУТНІСТЬ, ОЗНАКИ

В. В. Денисюк*

У статті здійснено критичний аналіз наявних лінгвістичних поглядів на категорійні ознаки фразеологійних одиниць та їхню релевантність в аспекті історичного розвитку мови. Автор окреслює імовірність кожної зі специфічних ознак фразеологізмів, порівнюючи традиційні синхронійні постулати з даними писемних пам'яток.

Основну увагу приділено осмисленню дев'яти ознак: відтворюваності, стійкості, варіантності, частотності, нарізноформленості, фразеологійного значення, номінативності, метафоричності та експресивності. Акцентовано на діалектичному зв'язку між відтворюваністю та стійкістю. На противагу синхронійному підходу, де відтворюваність вважають домінантною, у діахронії її кваліфікують як похідну, а не перманентну ознаку, оскільки часовий чинник і варіантність не дають змоги говорити про повну тотожність форм. Стійкість також визнають відносною, оскільки компонентний склад може зазнавати змін. Найбільш стабільним елементом у часі визначено структурну модель фразеологійних одиниць, тоді як варіантність, навпаки, розглянуто як перманентну діахронійну ознаку, що відображає динамічні процеси становлення фразеологійного складу.

Критерій частотности відкинуто як категорійну ознаку фразеологізмів у діахронії, оскільки він є кількісним і не може охопити фразеологійні одиниці, зафіксовані в пам'ятках лише один чи кілька разів. Підтверджено важливість нарізноформленості (мінімум два складники).

Ключовими семантичними маркерами визначено цілісність фразеологійного значення та метафоричність / експресивність. Саме метафоричність, яка лежить в основі експресивности, відокремлює власне фразеологізми від нейтральних термінологійних сполучень та кліше, хоч експресивний потенціал давніх фразеологізмів складно довести без урахування позамовних чинників.

Проведений аналіз дав підстави для висновку, що дефінітивне наповнення терміна "фразеологізм" має бути універсальним лінгвістичним конструктом, що відображає його сутнісні, інваріантні ознаки (стійкість, фразеологійне значення, відтворюваність, метафоричність, експресивність) незалежно від того, стійке сполучення слів досліджено в синхронії чи в діахронії. Часовий проміжок є лише полем застосування цієї універсальної дефініції.

***Ключові слова**: фразеологізм, діахронія, синхронія, ознаки фразеологізму, стійкість, варіантність, відтворюваність, фразеологійне значення, метафоричність, експресивність.*

* *доктор філологічних наук, доцент,*
професор кафедри української мови та методики її навчання
(Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини),
email: dvv2812@ukr.net
ORCID: 0000-0002-6773-1380

PHRASEOLOGISM IN DIACHRONY: ESSENCE AND FEATURES

Denysiuk V. V.

The article critically analyzes existing linguistic views on the categorical features of phraseological units (PUs) and their relevance in the context of the historical development of language (diachrony). The author outlines the probability of each specific feature of phraseologisms, comparing traditional synchronic postulates with data from written historical records.

Primary attention is paid to the conceptualization of nine features: reproducibility, stability, variability, frequency, separateness of components, phraseological meaning, nominative function, metaphorical quality, and expressiveness. Emphasis is placed on the dialectical connection between reproducibility and stability. In contrast to the synchronic approach, where reproducibility is considered dominant, in diachrony, it is qualified as a derivative, rather than a permanent feature, since the time factor and variability do not allow for complete identity of forms. Stability is also recognized as relative, as the component composition may undergo changes. The structural model of phraseological units is identified as the most stable element over time, while variability, conversely, is viewed as a permanent diachronic feature that reflects the dynamic processes of the formation of the phraseological system.

The criterion of frequency is rejected as a categorical feature of phraseologisms in diachrony, as it is quantitative and cannot encompass PUs recorded in records only once or a few times. The importance of the separateness of components (a minimum of two components) is affirmed.

Integrity of phraseological meaning (supra-word meaning) and metaphorical quality / expressiveness are identified as key semantic markers. It is the metaphorical quality, which underlies expressiveness, that distinguishes true phraseologisms from neutral terminological combinations and clichés, although the expressive potential of ancient phraseologisms is difficult to prove without considering extralinguistic factors.

Based on the analysis, it is concluded that the definitive content of the term "phraseologism" should be a universal linguistic construct that reflects its essential, invariant features (stability, phraseological meaning, reproducibility, metaphorical quality, expressiveness) regardless of whether the fixed word combination is studied in synchrony or diachrony. The time span merely serves as the field of application for this universal definition.

***Keywords**: phraseologism, diachrony, synchrony, features of phraseologism, stability, variability, reproducibility, phraseological meaning, metaphorical quality, expressiveness.*

Постановка наукової проблеми. Актуальність дослідження фразеологійних одиниць (ФО) у діахронійному аспекті беззаперечна для сучасної лінгвістики і мовної культури. Вона зумовлена необхідністю глибокого розуміння природи мови як динамічної системи та місця ФО в ній. Сучасна фразеологія має тенденцію до подолання суто синхронійного опису на користь діахронійного аналізу. Це дає змогу перейти від простої фіксації наявних ФО до розуміння їхньої генези та еволюції. Діахронія розкриває механізми фразотворення та дефразеологізації, що важливо для створення точної і всеохопної теорії фразеології. Історичний аналіз дає змогу з'ясувати, які ознаки були первинними для формування ФО і як вони набували або втрачали своє значення з плином часу, що вможливлює розмежування власне фразеологізмів і потенційних ФО.

Фразеологізми є не просто мовними одиницями, а концентрованим вираженням національного світогляду, культури та історії. Діахронійне дослідження дає змогу декодувати первинну, часто вже затемнену, внутрішню форму ФО. Відновлення цих етимологійних коренів є прямим шляхом до розуміння того, як наші предки сприймали світ, що було важливим у їхньому побуті, які історичні події чи реалії лягли в основу стійких сполучень слів (ССС).

Аналіз давніх пам'яток писемности необхідний для виявлення найдавніших фразеологійних шарів і датування їхнього входження в активний обіг, а вивчення механізмів варіювання та трансформації ФО у минулому допомагає прогнозувати

тенденції змін у сучасній фразеологійній системі. Усе це диктує необхідність окреслення чітких ознак фразеологізму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українська фразеологія в діахронії – малодосліджена сфера, на чому слушно акцентують науковці: "Найменше місця серед основних проблем фразеології займають дослідження в історичному аспекті. А тим часом вагомість таких досліджень немала. Вони допомагають вивчити первинні форми і значення фразеологізмів, визначити джерела їх походження, виявити сфери їх первинного вживання, встановити обсяг фразеології та її системності у певні епохи тощо. Такі дослідження пов'язані з великими труднощами: з відсутністю писемних пам'яток взагалі або їх відповідної кількості, з браком довідкових джерел для етимологічних досліджень та ін." [5: 3]. В. Д. Ужченко вважає, що відсутність досліджень діахронійної фразеології призводить до виникнення довільних етимологій, уповільнює фразеографічну роботу, знижує якість стилістичних студій і залишає поза увагою глибокі пласти української етнокультури [24: 1]. Свого часу Л. А. Булаховський окреслив такі завдання для вивчення фразеології в діахронії: необхідно збирати різноманітний матеріал, що допоможе з'ясувати походження, семантико-побутові витоки тих чи тих фразеологізмів, а також пояснить, коли, де і як той чи той вислів отримав пізнішу семантику, уже безпосередньо не зрозумілу, з якою він функціює в мові як фразеологізм [9: 68]; у цьому був переконаний і В. Д. Ужченко: "Центральною проблемою історичної фразеології є становлення й розвиток фразеологічного корпусу" [24: 2].

Дослідження розвитку фразеологійного складу (ФС) будь-якої мови має на меті фіксацію фразеологізмів, визначення джерел їхньої появи та з'ясування динамічних процесів, пов'язаних зі змінами в семантичній і складниковій структурі цих одиниць. З позицій часу це завдання ніби просте, оскільки в розпорядженні мовознавців є значна кількість писемних пам'яток різних стилів і жанрів, розроблені відносно чіткі параметри ФО різного ступеня ідіоматичности, принаймні для сучасної мови, підтвердженням чого є студії, у яких досліджено особливості функціювання фразеологізмів у творах українських письменників XIX – початку XXI ст., а також у говірковому мовленні.

Діахронійні дослідження мають свої особливості. Польська дослідниця К. Клєщова слушно акцентувала, що "складність, комплексний характер історичних об'єктів роблять привабливими цю галузь знань, відкривають перед дослідниками історико-лінгвістичних студій широкі перспективи. Варто усвідомлювати, що відомі нам історичні мовні факти мають хитке, невизначене, можна сказати, слизьке підґрунтя, і це дає змогу доповнювати і наповнювати їх новими джерелами, а особливо коригувати усталені судження. Прийняті в історії мови висновки є не так догмами, як пропозиціями для погляду на мову минулих часів. Маємо сконструйоване, а не реконструйоване бачення еволюції мови. Сучасна історіософія всіляко підкреслює неможливість реконструкції минулого, його гіпотетичність, фрагментарність, непередбачуваність, особливо те, що випливає із прив'язки до часу, в якому працює історик" [34: 55–56].

Сказане К. Клєщовою стверджує нас у думці, що для правильности розуміння семантики тієї чи тієї одиниці в сучасній українській мові потрібно знати її історичний шлях, що можливо виконати, тільки правильно організувавши діахронійний аналіз, етапами якого будуть формальна реконструкція, почерпнута з етимологійних словників, внутрішня реконструкція з достатньою текстовою дистрибуцією, історична лінгвогеографія, що презентує функціювання того чи того фразеологізму в українській і в сусідніх слов'янських мовах, з якими були

безпосередні мовні контакти. Мають бути залучені етимологійні, історичні, тлумачні і фразеологійні словники, що презентують "семантичне" розуміння еволюції лексеми (у складі ССС) та допоможуть скорегувати дані, отримані дослідниками попередніх століть.

Мета – з'ясувати сутність і визначити основні ознаки фразеологізму як мовної одиниці в аспекті діахронії.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Лінгвісти, розпочавши дослідження фразеології з творів І. П. Котляревського, у такий спосіб проводять умовну розмежувальну лінію: дефініція, запропонована у XX ст., пояснює сутність фразеологізму тільки сучасної української мови, яка "у широкому розумінні ототожнюється з *новою українською літературною мовою*" (письмівка С. Я. Єрмоленко. – *В. Д.*) [12: 696], а "нова українська літературна мова – сучасна українська *літературна мова*, що почала формуватись у кінці 18 – 1-ій пол. 19 ст., коли літературна писемна практика звернулася до живого народнорозмовного джерела" (письмівка Л. Т. Масенко. – *В. Д.*) [17: 432], хоч літературна писемна практика активно почала використовувати народнорозмовне джерело ще з XVI ст. С. Я. Єрмоленко досить критично висловилася про вироблений у XX ст. підхід до аналізу фразеологізмів, засвідчених у творах письменників минулих століть, зокрема І.П. Котляревського, однак це зауваження актуальне для всіх попередніх досліджень, вибудуваних без урахувань антропоцентризму та дискурсивности. Вона зауважила, що, хоч кваліфікація використаних у творі фразеологізмів і трансформованих ідіоматизмів обмежена їхньою оцінкою лише як структурно-мовних явищ, цитовані в "Енеїді" ФО і мінітексти водночас демонструють їхній безпосередній зв'язок із глибинним змістом твору Котляревського та ознаками національно-мовної свідомости українців [11: 4].

Українські дослідники пропонують такі визначення фразеологізму: "Фразеологічною одиницею звичайно називають лексико-граматичну єдність двох і більше нарізно оформлених компонентів, граматично організованих за моделлю словосполучення чи речення, яка, маючи цілісне значення, відтворюється у мові за традицією, автоматично" [20: 11]; фразеологізми є "стійкими відтворюваними сполуками слів, що мають своєрідні, специфічні структурні властивості, якими вони відрізняються від звичайних вільних синтаксичних конструкцій, а також окремих слів, що їх вивчає лексикологія" [18: 6]; "Фразема – це аналітичний за структурою, але семантично цілісний і синтаксично неподільний мовний знак, який утворюється внаслідок інтеграційної дифузії лексичних і граматичних значень свого вільносинтаксичного генотипу, зумовленої процесами вторинного семіозису" [2: 4]; "фраземи – це такі побудовані з окремих слів <…> мовні засоби, що виконують номінативну функцію, мають значення, співвідносне з поняттям, й емоційно-експресивне забарвлення" [10: 5]; "Фразеологізм – це віртуальний знак мови на зразок словосполучення і речення, з повним або частковим переосмисленням компонентів, призначення якого – вираження номінативно-експресивної функції" [5: 77]; "Під фразеологізмом <…> прийнято розуміти мовну одиницю, що виражає специфічне фразеологічне значення, створюване здебільшого внаслідок метафоричного переосмислення вільного словосполучення, граматичні категорії і має постійний, відтворюваний за традицією склад компонентів, які втратили лексичну самостійність, а також є членом речення" [26: 4]; "Фразеологізм – нарізно оформлений, але семантично цілісний і синтаксично неподільний мовний знак, який своїм виникненням і функціонуванням

зобов'язаний фраземотвірній взаємодії одиниць лексичного, морфологічного та синтаксичного рівнів" [3: 801]; "Фразеологізм, таким чином, – це надслівна, семантично цілісна, відносно стійка (з допущенням варіантності), відтворювана й переважно експресивна одиниця, яка виконує характеризуючо-номінативну функцію" [25: 26]; "Фразеологізм (грецьк. *phrasis* – спосіб вираження, зворот і *lógos* – слово, вчення, поняття) / Одиниця фразеологічна (прикм. від ім. *фразеологізм*) / Фразема (грецьк. *phrasis* – спосіб вираження, зворот + *ема*) – лексично неподільна, відтворювана одиниця мови з двох чи більше слів, цілісна за своїм значенням і стійка за складом та структурою" [14: 4: 102].

Польські мовознавці використовують терміни *ідіома*, *фразеологізм*, *фразеологійний зворот, фразеологійне сполучення* як синоніми, що знайшло відображення в дефініціях, поданих в енциклопедіях польської мови, які акцентують на кількох ключових ознаках – кількаслівності, єдності фразеологійного значення, стійкості: "Ідіома (фразеологізм, фразеологійний зворот) – це стійка мовна конструкція з двох або більше слів, значення якої не можна вивести зі значення окремих слів, що входять до складу конструкції" [31: 119]; "Ідіома (ідіоматизм; фразеологізм; сполучення і зворот фразеологійний). Дво- або кількаслівна стійка (усталена) конструкція мови, значення якої не можна вивести зі значень і правил поєднання слів, які входять до її складу" [32: 224]. Відхилення від загальноприйнятого визначення спостережено тоді, коли дослідження виконане на матеріалі текстів, які репрезентують дискурсивну практику відкритого чи закритого типу, напр.: фразеологізм – "відносно стійке, відтворюване сполучення слів, що характеризується образністю, семантичною єдністю та експресивністю" [36: 23].

На думку болгарської дослідниці Я. Сивілової, фразеологізм – це "словосполучення, збережене у свідомості мовців, легко відтворюване у відносно постійному складі та яке перебуває в постійному зв'язку з контекстом" [19: 202].

Отже, в основу наведених дефініцій покладено переважно такі ознаки фразеологізму, як відтворюваність, цілісність семантики, стійкість. Намагання пояснити зміни впродовж еволюції фразеологізму спостережено тільки в контексті загального коментування фразеології як науки. Наприклад, Я. А. Баран, М. І. Зимомря, І. М. Білоус та І. М. Зимомря пропонують розділ "Синхронія та діахронія у фразеології" [6: 172–177], де на прикладі кількох фразеологізмів продемонстрували втрату цими одиницями внутрішньої форми, що, однак, не позначено на їх експресії, "оскільки їхнє значення і контекст підсвідомо викликають у мовця (читача) наявність певного образу, який можна назвати псевдообразом" [6: 176]. Автори свідомі того, що діахронія значною мірою існує в синхронії, оскільки такий критерій, як стійкість фразеологізму, властивий більшою мірою синхронії, діахронія ж оперує динамікою, нестійкістю, що передбачає здатність фразеологізму як нарізно оформленої одиниці до варіантности.

В. Д. Ужченко та Д. В. Ужченко акцентують увагу на історичних змінах у фразеологізмах, зокрема в аспекті загальномовному та індивідуально-авторському. Автори дійшли висновку, що хронологічні зрізи як загальномовної фразеології, так і фразеології тих чи тих семантико-тематичних груп засвідчують безперервні еволюційні процеси, що можна простежити в заміні концептосфер, а також у змінах їхньої структури, семантики та стилістичному перегрупуванні. Крім того, на їхню думку, разом з історичними трансформаціями, фразеологізмам властива гнучкість оказіонального вживання [25: 237]. На складності вивчення фразеологізмів акцентував В. Хлєбда: "за кожною

мовною одиницею стоїть уся її історія – рідко проста й очевидна, частіше сповнена ускладнень, потаємних шляхів, прихованих переходів до інших країн і часів" [30: 275].

Усі тлумачення не дають повного уявлення, що ж потрібно вважати фразеологізмом для будь-якого віддаленого від нас часового зрізу, який не дорівнює синхронії. І справа не в дефініції, а в розумінні сутности власне одиниці, адже запропонованих мовознавцями методів та підходів не завжди достатньо для встановлення ступеня злютованости складників, аби стверджувати про тотожність одного фразеологізму для XVI і XXI ст. Ф. де Соссюр свого часу вказав на проблему "діахронійної тотожности", зазначивши, що, аби він міг сказати, чи залишилася та або та одиниця тотожною самій собі, чи, продовжуючи своє функціювання як окрема одиниця, зазнала змін за формою і за змістом, йому необхідно знати, на чому можна ґрунтувати твердження, що елемент, узятий із різних епох, є тим самим [21: 229]. Таке застереження диктує вироблення не суто вузького – фразеологійного – підходу до вивчення еволюції стійких сполучень слів (далі – ССС), а ширшого – фразеологійно-загальномовного, що передбачає розуміння фразеологійної підсистеми як складника системи мови, відтак потрібно аналізувати фразеологізм не автономно, а з урахуванням розвитку задіяних у його творенні та функціюванні підсистем мови, з урахуванням внутрішніх і зовнішніх чинників, де в аспекті фразеологізації та дефразеологізації сполучень слів останні мають важливе значення. Складність вибору підходу до вивчення ФО нині простежено в студіях західних дослідників, які для виокремлення словосполучень беруть за основу їх лексико-граматичні ознаки, для ідіом – застосовують семантичний принцип, а для паремій і порівнянь – дискурсний або прагматичний підхід [35: 79, 84]. У цьому аспекті С. Ґлаксберґ ставить логічне запитання і дає таку відповідь: "Що відрізняє ідіоми від багатьох стійких виразів? Це їхня нелогічна природа, тобто відсутність будь-якого зв'язку між лінгвістичною та ідіоматичною семантикою" [33: 37]. Українська дослідниця В. В. Калько для студіювання сучасних паремій пропонує використовувати когнітивне моделювання семантики, контекстуально-інтерпретаційний і прагматичний аналізи [15: 114–154].

Погляди фразеологів-діахроністів на фразеологізм у часовій проєкції дещо відмінні від поглядів сучасників. Наприклад, О. С. Юрченко, обґрунтувавши критерії виокремлення ФО, запропонував таке визначення: "Фразеологічна одиниця (ФО) – нарізно оформлений лексико-граматичний комплекс, якому притаманні надслівне лексичне значення, а також певна часова стійкість, яка виявляється (виявлялася) у відтворюваності в готовому вигляді з допуском варіантності" [28: 20]. Мовознавець апелює до понять "часова стійкість" і "відтворюваність" як до таких, що в комплексі становлять інтегральну ознаку фразеологізму: "Під стійкістю (часовою стійкістю) ФО ми розуміємо збережуваність її (ФО) в часі, лінгвістичну спадкоємність основних її складників, яка (незважаючи на можливу змінюваність цих складників) забезпечує діалектичну тотожність цієї одиниці самій собі протягом певного часу (протягом або мікродіахронії, або усієї історії розвитку літературної мови)" [28: 21].

О. О. Суховій фразеологізмом вважає "лексико-граматичний комплекс нарізно оформлених компонентів, якому властиві певна сталість, відтворюваність, часто – експресивність, образність, метафоричність" [22: 17], а І. В. Черевко – "експресивну, відносно-стійку, із можливою варіантністю сполуку з цілісним образно-переносним значенням та притаманними їй граматичними категоріями й відтворюваністю" [27: 23].

Такі дефініції свідчать про однакове розуміння мовознавцями-діахроністами природи ФО. Відмінний

критерій – це часова стійкість, запропонована О. С. Юрченком. Цей критерій потребує додаткового коментування, оскільки цитовані дефініції фразеологів демонструють "діахронійне" відхилення, на що вплинув власне часовий фактор – хронологійні межі дослідження. Оскільки О. С. Юрченко досліджував пам'ятки, що належать до різних етапів розвитку української мови, цілком логічним було порівняти ФС цих століть. Це, зі свого боку, давало змогу простежити всі зміни (структурні, семантичні, граматичні тощо) у фразеологізмах, зафіксованих у текстах другої половини XVII ст., та тих, що засвідчені на межі XVIII–XIX ст. Такий підхід декларував обов'язкове включення часової стійкости у критерії фразеологізму. Це ж спостережено й у дослідженні І. В. Черевко. О. О. Суховій, навпаки, зосередила своє дослідження на ораторсько-проповідницькій прозі В. Ясинського (1627–1707). Хоч вона обрала для аналізу тексти одного історичного періоду, використання історичних словників та звернення до джерел появи фразеологізмів в українській мові підтверджує розуміння лінгвісткою часової стійкости як важливого критерію існування ФО.

Узагальнення поглядів мовознавців (і синхроністів, і діахроністів) на фразеологізм дає підстави констатувати, що це одиниці з набором типових ознак, основними з яких є нарізнооформленість, відтворюваність, повторюваність, метафоричність, семантична цілісність, а для діахроністів – часова стійкість, визначена сталістю значень і складників. На нашу думку, критерій часової стійкости не можна вважати основним, хоч саме він доводить тяглість лексико-фразеологійної системи мови впродовж століть. Це зумовлено тим, що перші фіксації одного фразеологізму можуть бути пізніми, наприклад із XIX чи XX ст., а іншого сягати XI ст.; на використання одних фразеологізмів вплинули позамовні чинники (наприклад, заборона використовувати українську мову спричинила відсутність писаних нею текстів, а тому й відсутність писемного підтвердження побутування фразеологізму), інших – ні. Якби це був основний критерій функціювання фразеологізму в діахронії, тоді динаміку ФО було би зведено тільки до варіантности, а ФС – до постійного поповнення. Мова не втратила б у такому разі жодного фразеологізму. Цього, однак, не спостережено, оскільки семантичне тяжіння до лексеми диктує загальний принцип розвитку фразеологізму: зникає реалія – одиниця мови переходить у пасив, а згодом і може зникнути повністю. Фразеологізм, як і лексема, є вербальним репрезентантом ситуації чи явища, відтак повною мірою залежить від їх наявности в суспільстві, прикладом чого може слугувати антична фразеологія, що вийшла далеко за межі території первинного функціювання. Національна фразеологія демонструє такі самі процеси. Наприклад, етнофразеологізм *дати гарбуза* ‘відмовити тому, хто сватається’ наразі зазнав переміщення на периферію весільної фразеології, оскільки ледь не щоденне оновлення весільного обряду та демократизація стосунків між молоддю позбавили цей мікрообряд "весільного" статусу. Сфера його побутування нині – словники, підручники, наукова література (з етнографії, фольклористики та ін.).

Традиційне трактування, що фразеологізм функціює в мові народу, – не так переконливе, як декларативне. Це узагальнене розуміння, що проєктує ситуацію в напрямі того, що кожен нібито володіє тим чи тим фразеологійним запасом. Цього насправді немає, оскільки фразеологізм не є основним засобом комунікації, він тут допоміжний елемент, якому відведено переважно експресивну функцію, тому що мовець інтерпретує актуальну на той чи той момент семантику ССС без апеляції до дослівного його розуміння. Фразеологізми вживають здебільшого ті, хто прагне увиразнити своє усне чи

писемне мовлення, але це одиниці. Ні у XVIII, ні в XVII чи XVI ст., ні раніше a priori не могла бути інша ситуація, оскільки інформацію поширювано вкрай повільно, а наштовхнувшись на мовний бар'єр, вона шукала простіший спосіб її удоступнення. Це дає всі підстави вважати, що фразеологізми первинно виконували номінативну функцію (навіть для ідентифікації експресивної ситуації), із часом, вийшовши за межі "своєї" дискурсивної практики, розвинули експресивну конотацію. Залучення в орбіту фразеономінації назв історичних осіб, географійних об'єктів, подій розвинуло у фразеологізмі функцію інтелектуалізації, що часто спостережено в релігійному, зокрема проповідницькому, та в поетичному дискурсах.

Тісне переплетіння синхронії та діахронії у фразеології, як і в мові загалом, детермінує правильне усвідомлення поняття власне розвитку, еволюції, адже з позицій часу як філософської категорії діахронія вміщує в себе синхронію, що дає підстави говорити про всі фразеологізми як елементи діахронії незалежно від того, скільки часу та чи та ФО функціювала в мові – пів чи одне століття (одна мікросинхронія) або ж кілька століть (кілька мікросинхроній). Водночас це не дає жодних підстав констатувати, що ФС сучасної української мови більш розвинений, аніж, наприклад, української мови XVI ст. На нашу думку, єдиним доказом розвитку є більша кількість ФО, яка включатиме й успадковані з попередніх століть, і новоутворені, та фразео- / лексикографійна закріпленість однієї / кількох суб'єктивно визначених за норму форм. Люди спілкуються, їм достатньо для розуміння тих лексем і фразеологізмів, що є нині; так само комунікували й українці, наприклад, XVI ст. – і та мова задовольняла їхні потреби в усіх сферах. Немає жодних підстав уважати, що українська мова того чи того періоду не могла задовольнити потреби народу в комунікації. Писемні пам'ятки хоч і є основним джерелом для реконструкції мови в діахронії, проте не здатні дати відповіді на всі запитання. Це свідчить, що на фразеологійному рівні ключовими потрібно визнати метафоричність, стійкість семантики та структурних моделей, а заміна складників чи інші трансформації можливі тільки як відображення загальної тенденції розвитку лексико-фразеологійного складу мови. Пасивізація разом із появою нових фразеологізмів нарівні з варіантністю є свідченням динамічних процесів у фразеологійному складі української мови.

Наявність специфічних для ФО ознак – камінь спотикання у фразеології. Мовознавці визначають різну їх кількість. Г. М. Удовиченко, зокрема, визначав ФО за такими ознаками: стабільність (незмінність) їхнього значення, сталість лексичного складу та порядку слів, неможливість дослівного перекладу на інші мови, а також здатність цілісного звороту бути заміненим одним словом [23: 20–21]; Л. Г. Скрипник вважала такими нарізнооформленість, відтворюваність, цілісність значення і "надслівність" [20: 10–11]; Ф. П. Медведєв ключовими ознаками вважав "відтворюваність, стійкість, цільність значення, синтаксична неподільність, поширеність серед мовців, метафоричність і експресивність" [18: 30–31]; В. Д. Ужченко зазначив, що основними ознаками для таких одиниць є смислова неподільність, відтворення в мові як готової одиниці, стабільність структури та компонентів, а також їхня виражальна функція [25: 21]; І. В. Черевко ознаками фразеологізму вважає такі, як "відтворюваність, часова стійкість (із допуском варіантності), нарізнооформленість, фразеологічне значення, номінативна функція, експресивність" [27: 23]. Загалом ознаки тотожні для фразеологізмів, зафіксованих у синхронії та в діахронії. Окреслимо ймовірність кожної з ознак для фразеологізму в діахронії.

1. Відтворюваність. Відтворюваність уважають чи не основною ознакою фразеологізмів [3: 801], на підставі якої

розрізняють ФО (ідіома, фразеологізм) і звичайні словосполучення [29: 101]. Л. Г. Скрипник у визначенні поняття "фразеологійна одиниця" наголошувала на відтворюваності у процесі спілкування, а також на цілісності значення та "надслівності" таких одиниць [20: 11]. Л. Г. Авксентьєв вважав відтворюваність спільною та диференційною ознакою для всіх фразеологізмів. Він пояснював, що ФО використовують у мовленні як готові формули, а не створюють та організовують їх щоразу відповідно до граматичних законів, що дає підстави включити відтворюваність до числа їхніх диференційних ознак [1: 27]. В. Д. Ужченко також указував на відтворюваність як специфічну ознаку фразеологізмів. Він підкреслював, що фразеологізми існують у свідомості та пам'яті як готові блоки, які разом зі словами використовують для конструювання речень та образної вторинної номінації [25: 21].

На нашу думку, відтворюваність не можна вважати перманентною ознакою фразеологізмів у діахронії. Навіть із погляду специфіки людської психіки нереально в усіх однотипних комунікативних ситуаціях використати ту саму форму фразеологізму, тому що обов'язково буде спостережено якщо не лексичну заміну того чи того складника, то граматичну, то кількісно-структурну, що детерміновано рівнем освіченості мовця, його життєвим досвідом і комунікативною ситуацією, яка дає поштовх до різних мовних трансформацій.

Діахроністи, на відміну від синхроністів, до питання відтворюваности ФО підходять із позицій часу, який зовсім не вводить відтворюваність у групу ключових ознак фразеологізмів. Свого часу О. С. Юрченко зазначав, що "відтворюваність ФО – категорія історична, тому без часової стійкости вона немислима" [28: 21]. Підтвердженням цих слів є хронотоп української мови: значну кількість фразеологізмів утрачено (їх відсутність у ФС сучасної української мови зовсім не означає, що вони не були відтворюваними в період свого активного функціювання), значна кількість фразеологізмів мала від двох до більше варіантів, тож говорити про фразеологізм, зафіксований уперше, наприклад, у XVI ст. і збережений донині в такій самій формі, не доцільно. Діахронійна сутність фразеологізму дала підстави О. О. Суховій стверджувати, що "відтворюваність стає наслідком, виявом сталості в мовленні, а отже, цю ознаку можна вважати лише похідною" [22: 16].

Дослідивши писемні тести української мови XVI–XVII ст., І. В. Черевко запропонувала таку дефініцію: "під фразеологічною відтворюваністю розуміємо репродукування готових сполук в одному й тому ж вигляді, а не створення їх під час мовленнєвого акту. До того ж, розглядаючи ФО в історичному ракурсі, потрібно зважати й на те, що вони можуть із часом занепадати, тобто позбуваються здатності відтворюватися" [27: 24].

Усі дефініції автори пропонували на основі досліджень писемних пам'яток, кількість яких для різних століть різна, як і різним є жанрово-стильове розмаїття мови того чи того періоду. Це окреслює кілька моментів, що стали підґрунтям для потрактування відтворюваности однією з ключових ознак фразеологізмів. По-перше, кількість текстів для XIV–XVI ст. незначна; по-друге, це переважно тексти, що репрезентують діловий стиль або різні жанри конфесійного, де шаблонність, писемна традиція зберігали те чи те поєднання слів у незмінній формі (за винятком графічних накреслень); по-третє, проникнення народної мови в писемний текст засвідчує, що авторам була відомою семантика того чи того ССС, однак вимоги жанру чи стилю не завжди вможливлювали написання його складників поряд; по-четверте, у більшості студій проаналізовано тексти XIX–XX ст., де канон літературної мови (читай – цензура), нав'язаний народній упродовж XX ст., максимально зводив

до одного знаменника діалектні чи індивідуально-авторські відмінності. Отже, відтворюваність як ознаку фразеологізмів доцільно розглядати тільки на рівні умовної синхронії (наприклад, 50–100 років), ураховуючи при цьому фразеологійний узус літературної мови.

2. Стійкість. На думку більшости мовознавців, відтворюваність нерозривно пов'язана зі стійкістю, і саме ці дві ознаки формують тандем, що визначає сутність фразеологізму. Л. Г. Авксентьєв зазначав, що "відтворюваність і стійкість фразеологізму – це нерозривні, тісно пов'язані між собою ознаки. Однак якщо відтворюваність фразеологізму слід відносити до диференційних ознак, то його стійкість і структурно-семантичну цілісність – навряд" [1: 26]. В. Д. Ужченко наголошував, що характерною ознакою є незмінність основних компонентів і структури при збереженні певної варіантности, що назвав "діалектичною єдністю" цих двох властивостей [25: 22]. Ця думка слугує підтвердженням і відносности попередньої ознаки. Однак якщо розуміти стійкість крізь призму ступеня семантичної єдности чи нерозкладности складників, у такому разі потрібно визнати повну незмінність фразеологізму, наявність тільки єдиної форми, неприпустимість варіантности. У цьому аспекті знову визначальним постає хронологійний критерій, який підтверджує, з одного боку, варіантність фразеологізму, а з іншого, – стійкість моделі і семантики. Найменшою варіантністю позначені фразеологізми, що містять складники, які здавна є крайньою периферією мови, значення яких не відоме пересічним носіям мови, або фразеологізми, запозичені з джерела, що становило і становить той чи той канон (релігійний, науковий та ін.).

Актуальність зберігають слова О. С. Юрченка про пару понять "відтворюваність" і "часова стійкість". Під "часовою стійкістю" автор розумів здатність ФО до збережуваности та підтримання діалектичної тотожности самій собі протягом тривалого часу завдяки спадкоємності її ключових елементів, навіть якщо ці елементи можуть зазнавати змін [28: 21]. Таке розуміння наштовхує на думку, що стійкість фразеологізму має бути його домінантною ознакою, оскільки ідіоматизує, монолітизує в собі єдине значення, виразником якого є кілька семантично неподільних слів, поєднаних за тією чи за тією моделлю. Стійкість, отже, визначає, формує зовнішній і внутрішній бік фразеологізму, де зовнішній – це складники, а внутрішній – семантика, проміжним можна вважати модель. Тож якщо складники мають здатність до варіювання зі збереженням семантики, а семантика – все ж виявляти динаміку (здатність до розширення чи звуження), найбільш стійким елементом є модель, яка теж, хоч і повільніше, може виявляти динаміку залежно від внутрішніх чи зовнішніх змін у мові загалом, наприклад унаслідок занепаду старих форм через їх надлишковість. Отже, механізм відтворюваности – стійкости засвідчує нетотожну залежність: якщо фразеологізму властива стійкість, то йому автоматично властива відтворюваність, якщо властива відтворюваність, то це не означає, що він стійкий у часі.

Застереження про "можливу змінюваність цих складників" є саме тим чинником, що дає підстави кваліфікувати стійкість як відносну ознаку, оскільки писемні пам'ятки XVI–XVIII ст. переконують у варіантності як поширеному явищі в українській мові. І. В. Черевко акцентує на складності визначення стійкости ФО у пам'ятках української мови XVI–XVII ст. Вона вважає, що для цього критично важливим є повне опрацювання корпусу джерел для з'ясування частотности вживання (показник стійкости). Крім того, дослідниця наголошує на застосуванні порівняльно-історичного методу: чим більше варіантів ФО існує на сучасному етапі, тим стійкішим він був у минулому [27: 25–26].

3. Варіантність. Варіантність є корелятом стійкости ФО. Цю характеристику зауважили ще під час інституалізації фразеології як окремої дисципліни у другій половині XX ст. Попри це, проблема варіантности досі не вичерпана і продовжує привертати увагу дослідників, які вивчають фразеологійну систему та динаміку її одиниць. Зокрема, Р. Мун уважає варіантність ознакою стійкости, що дало їй підстави виокремити квазісистемні варіанти (регулярні) і псевдоваріанти (оказіональні) [35: 92, 94]. Дискусійним питанням є те, як слід трактувати фразеологізми, що мають однакове чи схоже значення, але відмінні своїм лексико-граматичним оформленням. Це вимагає від мовознавців розроблення чітких критеріїв розрізнення фразеологійних варіантів і фразеологійних синонімів.

Відправною точкою є поняття "варіантність". А. П. Загнітко вважає варіантність універсальною властивістю мовної системи, що полягає у співіснуванні двох чи більше модифікацій однієї й тієї самої мовної одиниці, як-от фонема, морфема, лексема, конструкція чи семантичний комплекс [14: 1: 103]. Отже, ключовими є 1) зміна семантики зі збереженням структури фразеологізму та 2) збереження семантики за умови зміни / заміни однієї зі структурних одиниць фразеологізму. Це свідчить про те, що варіантність є одним зі шляхів розвитку синонімії та полісемії, а отже, динаміки фразеологізму зокрема і ФС мови загалом.

Українська фразеологія має значні напрацювання у вивченні варіантности ФО. Наприклад, Н. Д. Бабич розглядала лексичні варіанти ФО як фразеологійні синоніми [4: 6]. Водночас Л. Г. Скрипник дала більш докладне визначення фразеологійних варіантів: це традиційно усталені різновиди ФО, що співіснують у мовній системі і мають тотожне значення (або внутрішній образ для образних висловів), але відмінні одним, кількома або й усіма компонентами лексичного складу чи граматичною структурою. Дослідниця класифікувала ці варіанти на лексичні, граматичні (формальні) та лексико-граматичні (змішані) [20: 122]. Зазначимо, що одночасна зміна всіх лексичних складників ФО є малоймовірною, оскільки будь-яка заміна компонентів може спричинити розпад вислову та утворення нової ФО.

Варіантність як лінгвістична категорія може бути зреалізована у двох площинах: синхронії та діахронії. Саме діахронійний підхід дає змогу простежити історичний розвиток ФС мови і є актуальним, оскільки вможливлює виявлення історичних (діахронійних) варіантів із погляду синхронії. В україністиці діахронійні студії варіантности нечисленні. Наприклад, О. С. Юрченко досліджував формування ФС української літературної мови кінця XVIII – початку XIX століття, запропонувавши історичну класифікацію ФО. Він акцентував на тому, що в процесі руху сполучень слів до ФС виникають варіанти, які можуть співіснувати як рівноправні або ж один із них із часом зникає [28: 45–50]. І. В. Черевко трактує варіантність фразеологізмів як зміни, що не порушують їхньої семантичної стабільности [27: 47]. До того ж дослідниця, послуговуючись класифікацією "Фразеологічного словника української мови", виокремлює ФО, що постали в процесі історичного варіювання [27: 48–49].

Варіантність в аспекті діахронії – це перманентна ознака фразеологізмів, що засвідчує динамічні процеси становлення тієї чи тієї форми, відомої сучасникам. Отже, стійкість і варіантність фразеологізму в діахронії – збереження структури (з евентуальною варіантністю), складники якої виявляють семантичну цілісність.

4. Частотність. Відтворюваність і стійкість визначають ще одну додаткову ознаку – частотність. Тут радше потрібно говорити про периферійність цієї ознаки, оскільки діахронія, як і синхронія, не може повною мірою включати частотність до категорійних ознак тому, що цей

параметр ураховує квантитативний параметр – кількість уживань будь-якого сполучення слів без опертя на реалізацію ним цілісної семантики, наявної метафоричности, експресії. У такому разі частотність розширює ФС термінологійними словосполученнями, вільними словосполученнями, пропріативними одиницями, передусім складеними антропонімами, топонімами та ергонімами. Критерій частотности, чи квантитативности, у такому разі нівелює специфіку діахронійних студій, оскільки він не враховує значну кількість фразеологізмів, що в пам'ятках зафіксовані один або кілька разів. Особливість історії мови в тому й полягає, що відсутність писемної фіксації будь-якої мовної одиниці не є свідченням відсутности її в мові того чи того періоду. Завданням дослідника є моделювання, конструювання історії слова чи сполучення слів у контексті розвитку мови відповідно до її стану в той чи в той період.

5. Нарізнооформленість. Це ознака, яка не викликає жодних сумнівів, – має бути мінімум два складники. Якщо на нарізнооформленість поглянути крізь призму номінативної функції, тоді наявність більшої кількости складників фразеологізму задовольнить семантичний критерій, тобто без додаткових тлумачень його значення буде зрозумілим пересічному мовцеві; якщо крізь призму експресивности, тоді наявність меншої кількости складників свідчитиме про його поширеність, загальнодоступність і найвищий вияв експресії, оскільки фразеологізм не потребує додаткових складників для реалізації семантики.

Науковці дискутують навколо того, якими мають бути складники фразеологізму – це поєднання тільки повнозначних слів чи службових і повнозначних. Фразеологи-синхроністи (Л. Г. Авксентьєв, Л. Г. Скрипник, В. Д. Ужченко та ін.) вважають мовні одиниці, утворені з двох граматично і семантично нерівноправних складників, фразеологізмами. Ю. О. Божко звертає увагу на те, що, хоч фразеологізми й виконують обставинну функцію, вони відмінні від прислівників [8: 18–19]. Вона пояснює цю відмінність тим, що в прислівнику відбувається послідовне перетворення лексичного значення відмінкової форми спочатку на граматичне значення обставини, а потім його об'єднання з граматичним значенням прийменника. Натомість у ФО формується нове, семантично цілісне фразеологічне значення, яке є синтезом лексичного і граматичного значень. Саме це цілісне значення, що не дорівнює жодному з них, дає підстави поставити прийменниково-відмінкові форми в один ряд з іншими фразеологізмами. Думку про фразеологійність прийменниково-відмінкових конструкцій обстоював П. І. Білоусенко, який терміном *мінімальна фразеологічна одиниця* називав фразеологізм, утворений унаслідок імплікації складниково більшого сполучення слів [7]. В утворенні таких фразеологізмів простежено паралель із потебнянським "згущенням думки", а мінімальна ФО, чи мінімальний фразеологізм, у такому разі володіють потужнішою експресією та метафорикою, аніж коли до складу такого фразеологізму входила би ще й первинна лексема. Інше питання – чи засвідчені і якою мірою такі утворення в давніх писемних пам'ятках.

6. Фразеологійне значення. Фразеологізм як одиниця проміжного рівня між лексемою та реченням має свої особливості, детерміновані природою його структури та семантики. Думки про "надслівність" семантики фразеологізму мають під собою переконання, що фразеологізм реалізує семантику, відмінну від семантики кожного складника, проте яка дорівнює значенню іншого слова, що є семантичним синонімом.

Наявність у фразеологізмі специфічного значення виокремлює його з-поміж таких одиниць, як лексема, що має семантичну валентність для утворення сполучень слів, вільне словосполучення, термінологійне словосполучення, чи

складений термін, пропріативний складений ідентифікатор, у яких кожен складник зберігає семантичну автономність, водночас у поєднанні з тим чи тим словом реалізує переважно номінативну функцію. У складниках власне фразеологізмів спостережено затухання індивідуальної семантики, натомість метафоризація та експресивізація накладають на всі складники загалом нову семантику. В. Д. Ужченко описав цей процес як такий, де формування цілісного значення відбувається через переосмислення вихідного вільного словосполучення-прототипу. Він підкреслив, що втрата денотації вільно вживаними компонентами є, по суті, транспозицією сем у семемі лексеми в момент її входження до складу ФО [25: 21]. Однак це тільки один із варіантів утворення фразеологійного значення, тому що деактуалізація може спричиняти не тільки перегрупування сем у лексемах, що ввійшли до складу фразеологійного сполучення чи єдности, а й розширення семантичної структури новою семою, яку лексема реалізує тільки у складі фразеологійного зрощення.

Визначити час появи у вільного словосполучення цілісного значення, що неможливо без набуття стійкости, досить складно навіть для істориків мови. Без урахування позамовних чинників зробити це майже нереально. Фразеологійне значення детермінує специфіку вживання фразеологізму в конситуації, адже утримує його структурне ядро для реалізації тієї чи тієї семантики, тоді як значення вільного словосполучення, термінологійного словосполучення, пропріативного складеного ідентифікатора може бути переміщене на будь-який складник залежно від конситуації, і цей складник можна вживати автономно як структурно-семантичний еквівалент усього сполучення слів. До прикладу, фразеологізм *точити ляси* ‘вести пусті, беззмістовні розмови, марнуючи час’ демонструє заміну синонімом чи дієслівного (*поточити*, *розводити*, *підпускати*), чи іменникового (*баляси*, *баляндраси*, *бали*) складника, проте жоден складник не може перебрати на себе загальної семантики, тоді як семантику антропоніма, наприклад, *Денисюк Василь Вікторович* може репрезентувати будь-який його складник залежно від конситуації. Вільні та термінологійні словосполучення не мають потенцій для повної деактуалізації складників, а тому, розвинувши та реалізуючи відповідне фразеологійне значення, продовжують підтримувати семантичну тотожність кожного складника значенню всього сполучення слів, напр.: фразеологізм *абсолютний нуль* може і цілісно, і поскладниково реалізувати семантику ‘нікчемна і непотрібна людина’ залежно від конситуації. В. Д. Ужченко підкреслював, що про цілісність семантики фразеологізмів свідчить їхня відносна ідентифікація окремим словом (наприклад, гарний – *як маків цвіт* чи мовчати – *і вуст не розтулити*), здатність виступати окремим членом речення, відтворюваність у мовленні та стабільність їхнього компонентного складу і структури [25: 21].

Ця особливість становить неабияку проблему для окреслення одиниць ФС у діахронії, до якого часто зараховують термінологійні або вільні атрибутивно-субстантивні словосполучення, часто повторювані у вузьких контекстах одного стилю. Така специфіка їх функціювання є ознакою однозначности, тобто закріплення за ними термінологійно-номінативної функції, де атрибутив звужує, конкретизує семантику субстантивного складника.

Однак і вузькостильове закріплення термінологійних або вільних атрибутивно-субстантивних сполучень слів дає підстави говорити про їхню фразеологійну потенцію, що в умовах незначної кількости жанрів і стилів не змогла бути зреалізованою, а точніше – зафіксованою на папері. У дослідження такі сполучення слів залучено для студіювання традиційних

і нових стилів, яким властива закрита текстуальна система.

7. Номінативність. Як і будь-яка одиниця мови, яка має самостійне лексичне значення, фразеологізм номінує різні предмети, дії, якості, риси, явища, що свідчить про його логічне місце в лексико-фразеологійній системі. А. П. Загнітко визначає номінацію як процес найменування, що передбачає співвіднесення мовних одиниць із позначуваними об'єктами [14: 2: 295–296]. Суть цього процесу полягає у творенні та наданні назв пізнаним і виокремлюваним фрагментам дійсности, тобто у встановленні відношень між позначальним (мовною одиницею) і позначуваним (відповідним предметом, явищем, ознакою тощо). Завдяки цьому мовна одиниця стає компонентом класу рівнорядних сутностей і може функціювати як предмет думки в смисловій структурі висловлення [14: 2: 295–296]. Це сутність первинної номінації, оскільки вторинна, послуговуючись готовими звукобуквеними комплексами та їх семантичними структурами, компаративним шляхом детермінує зміни в семантичній структурі ключової словесної одиниці, унаслідок семантичної взаємодії з якою зазнають змін і інші складники фразеологізму. Науковець пояснює вторинну номінацію як процес повторного використання вже наявної лексичної одиниці для найменування нового поняття. Суть його полягає в тому, що об'єкт отримує додаткову назву для досягнення стилістичного ефекту чи іншої мети [14: 2: 296]. Таке розуміння проєктує номінування як семантичний зв'язок між первинним і вторинним значенням, оскільки зберігає тісний зв'язок між вихідним і похідним поняттями, що стає очевидним при першому використанні сполучення слів, яке саме в такій формі починає закріплювати набуту семантику. Це доводить, що номінативну функцію виконують не всі одиниці, кваліфіковані як фразеологізми. Потрібна образність, внутрішня форма, що можуть бути заховані в одному зі значень полісеманта, якими для давнього періоду були соматизми.

8. Метафоричність. Цей процес тісно пов'язаний з іншою ознакою фразеологізму – метафоричністю, яка визначає ступінь експресії під час функціювання. ССС, позначене метафоричністю, має набагато довшу історію, аніж стильово детерміноване сполучення слів. Це, зокрема, властиве тим одиницям, що мають своїм джерелом діловий чи юридичний жанри писемности, де традиційні поєднання слів радше становлять конструктивну одиницю без будь-яких ознак метафоричности, аніж є власне фразеологізмами. Саме такі ССС легко набувають міжстильових ознак, стаючи "нейтральними" через схожість позамовної ситуації, яку потрібно лінгвально мінімалізувати. Цей процес був властивий фразеологізмам здавна, а тому можна дискутувати з О. С. Юрченком, який, визнаючи багатство нейтральних фразеологізмів в українській мові XVII–XVIII ст., про наявність у них емоційно-експресивного складника зауважив: "Міжстильові ("нейтральні") ФО становлять один із багатих шарів фразеології як літературної мови другої половини XVII – XVIII ст., так і нової української мови. Нейтральність цих ФО умовна; "вони нейтральні у функціонально-стилістичному плані, бо не мають літературної підвищености або зниженості, але не нейтральні в плані емоційно-експресивному, оскільки більшості з них притаманна ця якість. У багатьох нейтральних ФО емоційно-експресивне значення досить відчутне, на відміну від нейтральних слів воно наближається до емоційно-експресивного значення розмовних ФО"" [28: 140]. Українське радянське мовознавство, яке перебувало під значним впливом російського радянського мовознавства, змушене було використовувати такі самі постулати, що проголошували панівним, по-перше, опис структури мови, а по-друге, мінімалізували діахронійні дослідження, які би

вказували на історичну відмінність між українською та російською мовами і, відповідно, на український шлях (як мова-джерело і як мова-посередниця) поповнення лексико-фразеологічного складу останньої. У цьому аспекті К. Клєщова зауважила, що "спосіб трансформації структуралізму в історію лише частково адекватний завданням історика мови. Побудова системи для певних періодів в історії певної мови є нічим іншим, як застосуванням методів, розроблених для опису сучасної мови, до опису мови минулих епох. Реконструкція відношень між елементами для обраного проміжку на часовій шкалі призводить до опису явища минулих епох, але статичного опису, який не торкається суті мовних змін. Лише на наступному етапі, коли порівнюємо системи різних епох, ми можемо побачити зміни та інтерпретувати їх як історичні факти" [34: 77].

Метафоричність, яка лежить в основі експресивности передовсім лексем – ядра фразеологізму, є тією ознакою, що відокремлює власне фразеологізми від ССС – нейтральних термінологійних поєднань слів, штампів, кліше. Метафоричність, а відтак і експресивність – ознака індивідуальна, яка лежить в основі загального – менталітету, через що витворене індивідом одне сполучення слів, зрозуміле через панівну в тому чи в тому етносі образну систему, стає загальноприйнятою реакцією на первинно конкретний, а згодом схожий випадок, ситуацію, ознаку, рису та ін., закріплюючись у мові як її своєрідний вербальний рефлекс. Однак саме ця ознака слугує тією перепоною для діахроністів, яка змушує багатьох залишити поза межами досліджень власне фразеологізми і констатувати наявність у тому чи в тому тексті вже традиційних ФО, яких й ілюстративно представлено в давно опублікованих і адаптованих текстах, і які в більшості своїй продовжують функціювати в такій самій або в дещо трансформованій формі в сучасній українській мові.

Метафоризація детермінує ланцюгову семантичну реакцію, результатом чого є поява внутрішньої форми фразеологізму, з'ясувати яку можна тільки через порівняння вільного і стійкого сполучення слів. У цьому аспекті М. В. Жуйкова зауважує, що семантичні трансформації базової номінації спрямовані внутрішнім образом певної реалії чи ситуації, сформованим на основі буквального значення слів, що її описують [13: 30]. Цей процес властивий абсолютно всім фразеологізмам, а тому недоречно таврувати такі одиниці коментарем "затемнена семантика". Потрібно визнати, що відсутність повноцінної писемної фіксації, знищення і фальсифікація писемних текстів унаслідок підкорення чи навіть геноциду етносу, а також екстралінгвальні чинники, що значною мірою детермінують динаміку ФС мови, суттєво зменшили шанси сучасників мати і повний набір фразеологізмів мови, й історії їхнього становлення.

Українські дослідники обмежують фразеологізм трьома критеріями – відтворюваністю, цілісністю значення та надслівністю. Л. Г. Скрипник зазначала, що критерії, які виділяють окремі дослідники – як-от дослівна неперекладність, незмінність складу, еквівалентність слову, метафоричність чи експресивно-емоційне забарвлення – не є універсальними. Вона підкреслювала, що ці ознаки, по-перше, не притаманні всім фразеологізмам, а по-друге, не допомагають чітко розрізняти фразеологійні та нефразеологійні одиниці мови. На думку дослідниці, через ці критерії до ФС мови можна помилково зарахувати найрізноманітніші одиниці з погляду їхньої семантики та граматичної структури [20: 21–22].

На нашу думку, ці критерії можна вважати факультативними для ССС, що становлять постійний набір фразеологізмів сучасної української літературної мови, тобто тих одиниць, які впродовж свого розвитку повністю або частково втратили експресивність через вихід на периферію лексичної

системи ключових слів із їх первинною семантикою, актуальною на час утворення фразеологізму. Актуалізувати експресивність давньої ФО можливо або за умови лексичної трансформації – заміни ключового слова лексемою, семантика якої актуальна на момент реакції в тій чи тій комунікативній ситуації, або контекстуально відповідно до позамовної ситуації. Найчастіше експресивної актуалізації зазнають ФО, джерелом яких є Святе Письмо або античність.

В. Д. Ужченко вважав експресивність "онтологічною рисою ФО", пояснюючи, що її основна роль – передавати через емоції наше ставлення до реальности, посилювати логічну й емоційну складову вислову та слугувати засобом суб'єктивного увиразнення мовлення [25: 23]. Експресивність, породжена позамовною дійсністю, детермінує подальшу метафоризацію чи метонімізацію, актуалізацію чи пасивізацію семантики. Цих процесів можуть зазнавати термінологійні сполуки різних сфер діяльности людини, а також ССС, переміщені на периферію. Наприклад, термінологійна сполука *слуга народный*, до якої П. Беринда в перекладній частині "Лексикону словенороского" подав відповідники *мучитель*, *катъ*, *цекляръ* [16: 117], у мові не була позначена експліцитною експресивністю, тим паче, що в усному та в писемному активному вжитку були перші дві лексеми, які проєктували наявність імпліцитної експресивности в терміносполуці. Суттєві зміни настали після 2010 року, коли вихід телесеріалу "Слуга народу" передував створенню однойменної політичної сили. Завдяки популістській пропаганді ("хліб і видовища") керівник цієї партії зміг стати Президентом України. Наразі в парламенті ця сила має монобільшість і постійно демонструє нехтування верховенством права, ухвалюючи закони, які суперечать Основному Закону, часто під виглядом використання чужих гасел. Власне, уся "діяльність" позначена емотивними реакціями українців, які актуалізували давню термінологійну сполуку із семантикою, властивою давнім синонімам і сучасним нормативним лексемам: нині *слуга народу* – це не тільки представник політичної партії "Слуга народу", а будь-який керівник (пристосуванець до політичної ситуації), який зі своїм найближчим оточенням ухвалює нелогічні та нерозумні рішення, наслідки від яких зазвичай негативні.

Різниця в поглядах мовознавців на експресивність фразеологізмів схована в дихотомії "синхронія : діахронія": не можливо довести експресивність ССС, зафіксованого в пам'ятці, наприклад, XVI ст., оскільки від того часу нині нічого, окрім писемного тексту, не збережено. У цьому сутність людини та її внутрішнього світу, які не можна перемістити в минуле. І. В. Черевко, проаналізувавши фразеологізми в писемних пам’ятках, особливо наголошувала на факторах посилення експресивности. Вона вважала такими чинниками метафоричне, метонімічне чи гіперболічне переосмислення, що активізує асоціативні уявлення. Крім того, на її думку, до цих факторів належить римованість деяких ФО на основі звукової симетрії та градальне розміщення дієслів одного семантичного ряду (від нейтрального слова до розмовного компонента ФО зі зневажливим відтінком) у межах одного речення [27: 38].

Висновки й перспективи дослідження. В аспекті діахронії фразеологізмам притаманні такі ознаки, як стійкість (часто слова у фразеологізмі не можна замінювати синонімами без зміни значення або руйнування структури, а перестановка слів може призвести до втрати його значення або до створення нового вислову), фразеологійне значення (має одне загальне значення, яке не можна вивести зі значень окремих слів), відтворюваність (фразеологізми використовують як готові мовні конструкції), метафоричність (багато фразеологізмів побудовані на асоціативних зв’язках або метафорах,

що надають їм яскравости та образности), експресивність (є реакцією на ту чи на ту подію, у більшості випадків закріплені за тим чи за тим стилем), номінативність (фразеологізм – це кількаслівне найменування об'єкта, явища, ознаки та ін.). Попри наявність такої кількости ознак, дефінітивне наповнення терміна *фразеологізм* є передовсім універсальним лінгвістичним конструктом, що відображає сутнісні, інваріантні ознаки мовної одиниці незалежно від конкретного етапу її функціювання чи фіксації. Дефініція фразеологізму має бути абстрактним, універсальним лінгвістичним інструментом, що охоплює інваріантні сутнісні ознаки цієї мовної одиниці. Часовий проміжок досліджуваних пам'яток (синхронія чи діахронія) є лише полем застосування цієї дефініції, а не її формувальним елементом. Саме це дає підстави вважати фразеологізмом у діахронії та синхронії дво- або кількаслівну одиницю з різним ступенем ідіоматичности та метафоричности її складників, здатну до відтворюваности.

Перспективи дослідження вбачаємо в студіюванні всіх дискурсивних практик української мови в діахронії для з'ясування тенденцій, що спричинили різні семантико-структурні трансформації цих одиниць мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Авксентьєв Л. Г. Сучасна українська мова: Фразеологія. Харків : Вища школа, 1988. 134 с.
2. Алефіренко М. Ф. Теоретичні питання фразеології. Харківл: Вища школа, 1987. 136 с.
3. Алефіренко М. Ф. Фразеологізм. *Українська мова. Енциклопедія* / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. Київ: Вид-во "Укр. енциклопедія" ім. М. П. Бажана, 2007. С. 801–802.
4. Бабич Н. Д. Фразеологія української мови: [навч. посібник у 2-х ч.]. Чернівці: Вид-во Чернів. ун-ту, 1972. Ч. 2. 91 с.
5. Баран Я. Фразеологія у системі мови. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1997. 176 с.
6. Баран Я. А., Зимомря М. І., Білоус І. М., Зимомря І. М. Фразеологія: знакові величини. Вінниця: Нова книга, 2008. 256 с.
7. Білоусенко П. Про природу деяких мінімальних фразеологізмів в українській і російській мовах. *Мовознавство*: доп. та повідомл. IV Міжнар. конгр. україністів / відп. ред. В. Німчук. Київ: Пульсари, 2002. С. 291–295.
8. Божко Ю. О. Прийменниково-відмінкова модель українських фразеологізмів: автореф. дис. … канд. філол. наук: спец. 10.02.01. Харків, 2002. 23 с.
9. Булаховський Л. А. Загальне мовознавство. *Вибрані праці в п'яти томах*. Київ: Наук. думка, 1975. Т. 1. 495 с.
10. Демський М. Українські фраземи й особливості їх творення. Львів: Просвіта, 1994. 62 с.
11. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки культури в історії літературної мови. *Мовознавство*. 2007. № 4–5. С. 3–12.
12. Єрмоленко С. Я. Сучасна українська літературна мова. *Українська мова. Енциклопедія* / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. Київ: Вид-во "Укр. енциклопедія" ім. М. П. Бажана, 2007. С. 696–697.
13. Жуйкова М. В. Динамічні процеси у фразеологічній системі східнослов'янських мов. Луцьк: РВВ "Вежа", 2007. 416 с.
14. Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни: [в 4 т.]. Донецьк: ДонНУ, 2012.
15. Калько В. В. Українські паремії: семантика, синтактика, прагматика. Черкаси: Видавець Чабаненко Ю. А., 2019. 562 с.

16. Лексикон словенороський Памви Беринди / підг. тексту і вступ. ст. В. В. Німчука. Київ: Вид-во АН УРСР, 1961. 271 с.
17. Масенко Л. Т. Нова українська літературна мова. *Українська мова. Енциклопедія* / редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. Київ: Вид-во "Укр. енциклопедія" ім. М. П. Бажана, 2007. С. 432–434.
18. Медведєв Ф. П. Українська фразеологія. Чому ми так говоримо. Харків: Вища школа, 1977. 232 с.
19. Сивилова Я. Археология на фразата. София: Университетско издателство "Св. Климент. Охридски", 2022. 247 с.
20. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови. Київ: Наук. думка, 1973. 280 с.
21. Сосюр Фердінан де. Курс загальної лінґвістики / пер. з фр. А. Корнійчук, К. Тищенко. Київ: Основи, 1998. 324 с.
22. Суховій О. О. Фразеологія ораторсько-проповідницької прози Варлаама Ясинського: дис. … канд. філол. наук: 10.02.01. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2002. 255 с.
23. Удовиченко Г. М. Предмет фразеології та семантичні типи фразеологізмів. *Українська мова і література в школі.* 1965. № 2. С. 20–24.
24. Ужченко В. Д. Історико-лінгвістичний аспект формування української фразеології: автореф. дис. … д-ра філол. наук: спец. 10.02.01. Дніпропетровськ, 1994. 34 с.
25. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови. Луганськ: Альма-матер, 2007. 400 с.
26. Фразеологічний словник української мови: у 2 кн. / [уклад. В. М. Білоноженко та ін.]. Київ: Наук. думка, 1999. 984 с.
27. Черевко І. Фразеологія пам'яток української мови XVI–XVII століть: семантика, структура, стиль. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2013. 236 с.
28. Юрченко О. С. Формування фразеологічного фонду української літературної мови: кінець XVIII – початок XIX ст. Харків: Вища школа, 1984. 208 с.
29. Altenberg B. Phraseology of spoken English: The Evidence of Recurrent Word-combinations. Phraseology. Theory, Analysis and Application / Cowie A. P. (ed.). Oxford: Clarendon Press, 1998. Pp. 101–122.
30. Chlebda W. Szkice o skrzydlatych słowach. Interpretacje lingwistyczne. Opole : Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2005. 527 s.
31. Encyklopedia języka polskiego / Urbańczyk S. (red.). Wrocław etc.: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1991. 456 s.
32. Encyklopedia językoznawstwa ogólnego / Połański K. (red.). Wrocław etc.: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1999. 732 s.
33. Glucksberg S. *Understanding figurative language: From metaphors to idioms.* Oxford University Press, 2001. 134 p.
34. Kleszczowa K. Tajemnice dynamiki języka. Księga jubileuszowa. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2012. 310 s.
35. Moon R. *Fixed Expressions and Idioms in English: A Corpus-based Approach.* Oxford University Press, 1998. 352 p.
36. Nowakowska A. Świat roślin w polskiej frazeologii. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2005. 231 s.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Avksentiev, L. H. (1988). Suchasna ukrainska mova: Frazeolohiia [Modern Ukrainian Language: Phraseology]. Kharkiv: Vyshcha shkola, 134 p. [in Ukrainian].
2. Alefirenko, M. F. (1987). Teoretychni pytannia frazeolohii [Theoretical problems of phraseology]. Kharkiv: Vyshcha shkola, 136 p. [in Ukrainian].

3. Alefirenko, M. F. (2007). Frazeolohizm [Phraseologism]. *Ukrainska mova. Entsyklopediia* / ed. by Rusanivskyi V. M., Taranenko O. O., Ziabliuk M. P. et al. Kyiv: Vyd-vo "Ukr. entsyklopediia" im. M. P. Bazhana, pp. 801–802. [in Ukrainian].
4. Babych, N. D. (1972). Frazeolohiia ukrainskoi movy [Phraseology of the Ukrainian language]: [teacheer's guide in 2 parts.]. Chernivtsi: Vyd-vo Cherniv. un-tu, part 2. 91 p. [in Ukrainian].
5. Baran, Ya. (1997). Frazeolohiia u systemi movy [Phraseology in the language system]. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV, 176 p. [in Ukrainian].
6. Baran, Ya. A., Zymomria, M. I., Bilous I. M., Zymomria I. M. (2008). Frazeolohiia: znakovi velychyny [Phraseology: significant values]. Vinnytsia: Nova knyha, 256p. [in Ukrainian].
7. Bilousenko, P. I. (2002). Pro pryrodu deiakykh minimalnykh frazeolohizmiv v ukrainskii i rosiiskii movakh [About the nature of some minimal phraseological units in Ukrainian and Russian languages]. *Movoznavstvo*: dop. ta povidoml. IV Mizhnar. konhr. ukrainistiv / ed. by V. Nimchuk. Kyiv: Pulsary. Pp. 291–295. [in Ukrainian].
8. Bozhko, Yu. O. (2002). Pryimennykovo-vidminkova model ukrainskykh frazeolohizmiv [Prepositional-case model of Ukrainian phraseological units]: PhD(c) thesis abstract: 10.02.01. Kharkiv, 23 p. [in Ukrainian].
9. Bulakhovskyi, L. A. (1975). Zahalne movoznavstvo [General linguistics]. *Vybrani pratsi v piaty tomakh*. Kyiv: Nauk. Dumka. Vol. 1. 495 p. [in Ukrainian].
10. Demskyi, M. (1994). Ukrainski frazemy y osoblyvosti yikh tvorennia [Ukrainian phrasemes and peculiarities of their creation]. Lviv: Prosvita, 62p. [in Ukrainian].
11. Yermolenko S. Ya. (2007). Movno-estetychni znaky kultury v istorii literaturnoi movy [Language and aesthetic signs of culture in the history of the literary language]. *Movoznavstvo*. № 4–5. Pp. 3–12. [in Ukrainian].
12. Yermolenko, S. Ya. (2007). Suchasna ukrainska literaturna mova [Modern Ukrainian literary language]. Ukrainska mova. Entsyklopediia / ed. by Rusanivskyi V. M., Taranenko O. O., Ziabliuk M. P. et al. Kyiv: Vyd-vo "Ukr. entsyklopediia" im. M. P. Bazhana, Pp. 696–697. [in Ukrainian].
13. Zhuikova, M. V. (2007). Dynamichni protsesy u frazeolohichnii systemi skhidnoslovianskykh mov [Dynamic processes in the phraseological system of East Slavic languages]. Lutsk: RVV "Vezha", 416 p. [in Ukrainian].
14. Zahnitko, A. (2012). Slovnyk suchasnoi linhvistyky: poniattia i terminy [Dictionary of Modern Linguistics: Concepts and Terms]: [in 4 vol.]. Donetsk: DonNU. [in Ukrainian].
15. Kalko, V. V. (2019). Ukrainski paremii: semantyka, syntaktyka, prahmatyka [Ukrainian paremies: semantics, syntactics, pragmatics]. Cherkasy: Publisher Chabanenko Yu. A., 562 p. [in Ukrainian].
16. Leksykon slovenoroskyi Pamvy Beryndy (1961) [Slovenoroskyi Lexicon by Pamva Berinda] / arranged and introduciton by V. V. Nimchuk. Kyiv: Vyd-vo AN URSR, 271p. [in Ukrainian].
17. Masenko, L. T. (2007). Nova ukrainska literaturna mova [New Ukrainian literary language]. *Ukrainska mova. Entsyklopediia* / ed. by Rusanivskyi V. M., Taranenko O. O., Ziabliuk M. P. et al. Kyiv: Vyd vo "Ukr. entsyklopediia" im. M. P. Bazhana. Pp. 432–434. [in Ukrainian].
18. Medvediev, F. P. (1977). Ukrainska frazeolohiia. Chomu my tak hovorymo [Ukrainian phraseology. Why do we say that?]. Kharkiv: Vyshcha shkola, 232 p. [in Ukrainian].
19. Syvylova, Ya. (2022). Arkheolohiya na frazata [Archeology of the phrase]. Sofiya: Universitetsko izdatelstvo "Sv. Kliment. Okhridsky", 247 p. [in Bulgarian].
20. Skrypnyk, L. H. (1973). Frazeolohiia ukrainskoi movy [Phraseology of the Ukrainian language]. Kyiv : Nauk. dumka, 280 p. [in Ukrainian].

21. Sosiur Ferdinan de. (1998). Kurs zahalnoi lingvistyky [General Linguistics Course] / transl. from fr. By A. Korniichuk, K. Tyshchenko. Kyiv: Osnovy, 324 p. [in Ukrainian].
22. Sukhovii, O. O. (2002). Frazeolohiia oratorsko-propovidnytskoi prozy Varlaama Yasynskoho [Phraseology of the oratorical and preaching prose of Varlaam Yasynsky]: PhD(c) thesis: 10.02.01. Kyivskyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. Kyiv, 255 p. [in Ukrainian].
23. Udovychenko, H. M. (1965). Predmet frazeolohii ta semantychni typy frazeolohizmiv [The subject of phraseology and semantic types of phraseological units]. *Ukrainska mova i literatura v shkoli*. № 2. Pp. 20–24. [in Ukrainian].
24. Uzhchenko, V. D. (1994). Istoryko-linhvistychnyi aspekt formuvannia ukrainskoi frazeolohii [Historical and linguistic aspect of the formation of Ukrainian phraseology]: PhD thesis abstract: 10.02.01. Dnipropetrovsk, 34 p. [in Ukrainian].
25. Uzhchenko, V. D., Uzhchenko, D. V. (2007). Frazeolohiia suchasnoi ukrainskoi movy [Phraseology of the modern Ukrainian language]. Luhansk: Alma-mater, 400p. [in Ukrainian].
26. Frazeolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy [Phraseological dictionary of the Ukrainian language] : in 2 books. (1999) / [arranged by V. M. Bilonozhenko et al.]. Kyiv: Nauk. dumka, 984 p. [in Ukrainian].
27. Cherevko, I. V. (2013). Frazeolohiia pamiatok ukrainskoi movy XVI–XVII stolit: semantyka, struktura, styl [Phraseology of Ukrainian language records of the 16th – 17th centuries: semantics, structure, style]. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, 236 p. [in Ukrainian].
28. Yurchenko, O. S. (1984). Formuvannia frazeolohichnoho fondu ukrainskoi literaturnoi movy: kinets XVIII – pochatok XIX st. [Formation of the phraseological fund of the Ukrainian literary language: the end of the 18th – beginning of the 19th c.]. Kharkiv: Vyshcha shkola, 208p. [in Ukrainian].
29. Altenberg, B. (1998). Phraseology of spoken English: The Evidence of Recurrent Word-combinations. Phraseology. Theory, Analysis and Application / Cowie A. P. (ed.). Oxford: Clarendon Press. Pp. 101–122. [in English].
30. Chlebda, W. (2005). Szkice o skrzydlatych słowach. Interpretacje lingwistyczne [Studies on Winged Words. Linguistic Interpretations]. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 527 p. [in Polish].
31. Urbańczyk, S. (red.). (1991). Encyklopedia języka polskiego [Encyclopedia of the Polish Language]. Wrocław etc.: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 456 p. [in Polish].
32. Połański, K. (red.). (1999). Encyklopedia językoznawstwa ogólnego [Encyclopedia of General Linguistics]. Wrocław etc.: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 732 p. [in Polish].
33. Glucksberg, S. (2001). Understanding figurative language: From metaphors to idioms. Oxford University Press, 134 p. [in English]
34. Kleszczowa, K. (2012). Tajemnice dynamiki języka [Secrets of language dynamics]. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 310 p. [in Polish].
35. Moon, R. (1998). Fixed Expressions and Idioms in English: A Corpus-based Approach. Oxford University Press, 352 p. [in English]
36. Nowakowska, Ю A. (2005). Świat roślin w polskiej frazeologii [The world of plants in Polish phraseology]. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 231 p. [in Polish]

Стаття надійшла до редколегії: 29.09.2025
Схвалено до друку: 28.11.2025

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal.
Philological Sciences. Vol. 2 (105)

Вісник Житомирського державного
університету імені Івана Франка.
Філологічні науки. Вип. 2 (105)

ISSN (Print): 2663-7642
ISSN (Online): 2707-4463

УДК 81'313.2'0
DOI 10.35433/philology.2 (105).2025.127-137

АНТРОПОНІМИ В ПРОПОВІДЯХ АНТОНІЯ РАДИВИЛОВСЬКОГО

О. О. Зелінська*

У статті проаналізовано антропоніми в проповідях українського барокового проповідника XVII ст. Антонія Радивиловського, а саме в збірках опублікованих проповідей "Огородок Марії Богородиці" (1676 р.) та "Вінець Христов" (1688 р.), визначено склад антропонімів у проповідях, розкрито особливості їхнього вживання.

Корпус антропонімної лексики зумовлений специфікою релігійного жанру. У проповіді, як релігійному творі, засвідчено: імена євангелістів, які зазвичай виступають у супроводі апелятива, імена апостолів, імена старозавітних і новозавітних персон. Крім Святого Письма, автор цитував іншу літературу, уводив у текст проповіді різноманітні оповідання, переказував справжні історії та видумані сюжети. Тому в текстах засвідчено розмаїття імен, не пов'язаних зі Святим Письмом, із-поміж яких імена античних філософів, митців, імена античних богів і героїв, імена український діячів: князів, священників, назви слов'янських божеств.

Імена античних осіб у проповідях у більшості випадків представлено в неосвоєних формах. Антропоніми засвідчено з невластивими українській мові кінцевими формантами. Антропоніми часто супроводжують апелятиви з різними значеннями.

Антоній Радивиловський часто означує антропоніми епітетами негативної чи позитивної оцінки, які вказують на роль особи у світовій культурі чи особистісні якості. Антропоніми уживаються у структурі порівнянь.

Спостерігаємо вживання імені з кваліфікатором новий або другий, у таких випадках іменем називали іншу людину, у якій властивості першої набули іншої якості, посилилися тощо. Етимологія імені слугувала засобом переконування, концептом, на основі якого розгортався зміст проповіді.

Засвідчено побутування антропонімів у формах множини, унаслідок чого вони втрачають функцію ідентифікації особи й стають носіями символічних значень, загальної риси, за якою об'єднано певне коло осіб.

Проповідь була тереном засвоєння книжної культури, виразниками якої були антропоніми.

***Ключові слова**: ономастика, антропоніми, бароко, проповідь, виражальний потенціал антропонімів, історія української мови, українська мова XVII ст.*

* *доктор філологічних наук,*
професор кафедри української мови та методики її навчання
(Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини)
zelinska67@ukr.net
ORCID: 0000-0002-7965-428X

ANTHROPONYMS IN THE SERMONS BY ANTONIY RADIVYLOVSKY

Zelinska O. Yu.

The article analyzes anthroponyms in the sermons of the Ukrainian Baroque preacher of the 17th century Antony Radyvylovsky, namely in the collections of published sermons "The Garden of Mary the Virgin" (1676) and "The Crown of Christ" (1688), determines the composition of anthroponyms in sermons, reveals the features of their use. The corpus of anthroponym vocabulary is determined by the specifics of the religious genre. In the sermon, as a religious work, the following are attested: the names of the evangelists, who usually appear accompanied by an appellative, the names of the apostles, the names of Old Testament and New Testament persons. In addition to the Holy Scriptures, the author quoted other literature, introduced various stories into the text of the sermon, retold real stories and fictional plots. Therefore, the texts attested a variety of names not related to the Holy Scriptures, including the names of ancient philosophers, artists, the names of ancient gods and heroes, the names of Ukrainian figures: princes, priests, the names of Slavic deities.

The names of ancient persons in the sermons are in most cases presented in unaccustomed forms. Anthroponyms are attested with final formants unusual for the Ukrainian language. Anthroponyms often accompany appellatives with different meanings.

Antoniy Radyvylovsky often designates anthroponyms as epithets of negative or positive assessment, which indicate the role of a person in world culture or personal qualities. Anthroponyms are used in the structure of comparisons.

We observe the use of a name with the qualifier new or second: in such cases, another person was called by name, in whom the properties of the first acquired a different quality, intensified, etc.

The etymology of the name served as a means of persuasion, a concept on the basis of which the content of the sermon was developed.

The use of anthroponyms in plural forms is attested, as a result of which they lose the function of identifying a person and become carriers of symbolic meanings, a common feature that unites a certain circle of people.

The sermon was the field of assimilation of book culture, the exponents of which were anthroponyms.

***Keywords**: onomastics, anthroponyms, baroque, sermon, expressive potential of anthroponyms, history of the Ukrainian language, Ukrainian language of the 17th century.*

Постановка наукової проблеми. Антропоніми – вагомий складник ономастичної лексики та загалом словникової системи мови. Безпосередньо в мовленнєвому вжитку вони виконують різні функції – від ідентифікації особи до потужного образного засобу. Водночас антропоніми є виразниками мовної картини світу носіїв, відображенням культурного розвитку етносу. Під впливом мовних і позамовних процесів використовують власні назви автори писемних пам'яток, що спонукає до студіювання антропонімної лексики на діахронних зрізах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українська антропонімія зародилась у другій половині минулого століття. Прізвища та прізвиська стали об'єктом наукових зацікавлень. Нині в доробку українських лінгвістів представлено розмаїття студій, у яких описано антропонімію на сучасному мовному матеріалі.

В українському мовознавстві антропонімійну систему досліджували і на матеріалі писемних пам'яток. У фундаментальній класичній праці авторства М. Л. Худаша розглянуто українську антропонімію XIV–XVIII ст., часового проміжку, який, за визначенням дослідника, є періодом "стабілізації формування сучасної української антропонімійної системи". Автор вивчав власне ім'я як джерело формування українських прізвищ і прізвиськ, наголошував на важливості вивчення назв не тільки для гуманітарних наук, а й для повсякденної адміністративно-юридичної практики [7].

У монографії В. В. Денисюка описано українську історичну антропонімію на матеріалі текстів історіографічного жанру; розкрито

вмотивованість і доцільність використання певних антропонімоформул при створенні пам'яток цього жанру; проаналізовано варіантність антропонімів та їхнє стилістичне навантаження [2]. Як об'єкт лексикографії українські особові імена середини XVII ст. представлено у праці Л. Р. Осташ і Р. І. Осташа [3].

І. Д. Фаріон студіювала українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини, які були в ужитку наприкінці XVIII – початку XIX ст. [6].

Н. М. Тома проаналізувала семантику прізвищевих назв і прізвищ діячів Києво-Могилянської академії XVII–XVIII ст., запропонувала характеристику та класифікацію зв'язків між родовими іменами та прізвищами, виявила основні мотиваційно-семантичні особливості, які характерні для всього староукраїнського антропонімікону [4].

Значна кількість праць виконана на матеріалі ділових текстів. Дослідники аналізували способи номінації реальних осіб у пам'ятках ділової писемності. Л. В. Ящук вивчала чоловічі іменування, засвідчені в актових книг Житомирщини XVI – XVIII ст. [8].

На матеріалі чеських правових актів, хронік, листування, міських та церковних книг XVI–XVII століть простежила динаміку розвитку жіночої антропонімії впродовж кількох століть Н. Петріца [5]. У полі зору дослідників є також антропонімікон релігійних текстів. K. Rutkovska, K. Jachimovič присвятили статтю власним іменам, якими номінували Христа у творах видатних проповідників – Якуба Вуєка та Миколая Даукши. Авторки приділили увагу типам імен та їхній ролі в текстових та стилістичних процесах твору [9]. Дослідниці акцентують на важливості ономастичної лексики у формуванні релігійного дискурсу епохи, що межує з Відродженням та Бароко, у яку традиційно входить творчість цих авторів, що спрямовує дискусію до культурної ономастики. На їхню думку, власне ім'я несе інформацію про культурний контекст, у якому воно з'являється, та демонструє зв'язки з цим контекстом [9: 170]. Названі праці засвідчують постійну зацікавленість мовознавців проблемами історичної антропонімії.

У цій статті розглянемо антропоніми як складник проповідницького тексту XVII століття. Дослідження виконано на матеріалі опублікованих проповідей Антонія Радивиловського "Огородок Марії Богородиці" (1676 р.) та "Вінець Христов" (1688 р.). Покликання на ілюстративний матеріал подано за оцифрованими стародруками, розміщеними на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Сторінки для зручності пошуку подано за сторінкою електронного ресурсу.

Мета статті – визначити склад антропонімів у проповідях Антонія Радивиловського та розкрити особливості їхнього вживання.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Аналізуючи антропоніми у творах Антонія Радивиловського, зауважимо на думці, яку висловила О. Бойван: "Антропоніми накопичили в собі інформацію, яка міститься у важливому для людини масиві концептуальних понять, відтворених у мовних картинах світу різних лінгвокультур" [1: 35]. Твори Антонія Радивиловського презентують барокове словесне мистецтво, а проповідь є особливим синкретичним жанром, із великим художнім елементом, тому корпус антропонімної лексики в досліджуваних текстах відображає як специфіку жанру, так і специфіку тогочасної культури. Розглянемо, які групи антропонімів представлено в проповідях Радивиловського.

У проповіді, як релігійному творі, засвідчено:

– імена євангелістів, які зазвичай виступають у супроводі апелятивів-агентивів *євангеліст – Марко, Матвій, Лука, Іоан*: *Євангелистъ* ***Марко*** *такъ мовить* (Вінець: 166); *Стый*

Євангелистъ ***Матѳей*** (Вінець: 370); *Якѡ пишет Лука стый* (Вінець: 476); *Мовит стый* ***Іѡан*** (Вінець: 474);

– імена апостолів – *Петро, Павло, Іоан*: *Рекл* ***Павел*** *Стый до Коринфѡв* (Вінець: 461); *Якъ мовитъ стый Аптлъ* ***Петръ*** (Вінець: 483); *Такъ мовит* ***Паве(л)*** *стый* (Вінець: 158); *На ѹрадъ Аплскїй избранные Апстлѡве* ***Петръ***, ***Андрей***, ***Іаков*** *и* ***Іѡан***, *о шедши за Хрстом чрез выражене на себъ першои єгѡ цноты погоржена свъта, наслъдовали єгѡ в иныхъ цнѡта(х)* (Вінець: 273);

– імена старозавітних і новозавітних персон – *Яків, Самсон, Соломон, Іуда*: *Наперед великое са ѡказалѡ послушанїе Іѡсифа къ ѡ(т)цу своему* ***Іакову*** (Вінець: 157); *Якъ Филистинчикове ѡковали* ***Самѱона****? Азаж не впред єгѡ ѡслъпил?* (Вінець: 142); *В той слъпотъ не видълъ Правди свъта, мовил* ***Соломѡнъ*** (Вінець: 138); *Припомнъмъ себъ* ***Юду***, *в тогѡ якѡ войшолъ сатана, зараз рече до него Хс: Яже твориши, твори скорье* (Вінець: 291).

Специфікою барокової проповіді є те, що автор цитував не тільки Святе Письмо, а й іншу літературу. Антоній Радивиловський уводив у текст проповіді різноманітні оповідання, переказував справжні історії та вимислені сюжети. В оповідних текстах засвідчено імена історичних осіб і вигаданих, які є героями оповідань. Тому в текстах засвідчено розмаїття імен, не пов'язаних зі Святим Письмом, із-поміж яких виокремлюємо такі групи:

– імена античних філософів, митців – *Сенека, Піфагор, Аристотель, Плиніуш*: *Рекл негдысь ѡ себъ* ***Сенека****: На чтось большогѡ уродилемся, а нъжелибымъ былъ невольникѡмъ у тъла моегѡ* (Огородок: 136); ***Питагорасъ*** *филеозофъ, такое былъ выдал право, же богомъ ихъ поганскимъ не треба ѡфъровати з винограда неѡбръзаногѡ* (Вінець: 470); *Пишет* ***Аристотелес*** *Филизофъ, же в Фригїеи на єдной горъ знайдуетса камен* (Огородок: 357);

– імена український діячів: князів, засновників Печерської лаври, мучеників за віру, *Святослав, Володимир, Олег, Ярополк*: *…могло быти подобное избранїе …****Владимїра*** *…на Кнаженїе межи сынами* ***Свѧтослава***, ***Олгомъ*** *и* ***Ярополком****…* (Огородок: 270); *Великїй Кнзь* ***Владиміръ***, *єдиной Православной Каѳолической в Константинополю шукает вѣры, которую знайшол, гдыса в Херсонъ ѡкрести(л)* (Огородок: 263); *Съвши на пр(с)толъ в Кїевъ по братъ своемъ* ***Ярополку*** (Огородок: 261);

– імена слов'янських божеств – *Перун, Купало, Лада*: *Прибывши з Гречской земли до Кїева коханыи свои балваны, якѡ то* ***Перуна***, ***Волоса***, ***Погвизда***, ***Ладу***, ***Купала*** *и инных немало крушилъ … палилъ, в Днъпръ кидалъ* (Огородок: 263).

Звернемо увагу на те, що в доробку письменника є проповіді, присвячені українським представникам імена князів, засновників Печерської лаври. Ці імена надавали проповіді національного колориту.

Імена античних осіб у проповідях у більшості випадків представлено в неосвоєних формах. Антропоніми засвідчено із невластивими українській мові кінцевими формантами -**ус**, -**уш**: ***Питагорасъ*** *филеозофъ, такое былъ выдал право, же богомъ ихъ поганскимъ не треба ѡфъровати з винограда неѡбръзаногѡ* (Вінець: 470); ***Орфеусъ*** *мовою своею змакчалъ Тигрисов и Львовъ. Хс спситель азаж не змакчал мовою своею Тигрисов и Львовъ.Чим был Павелъ стый азажъ не срогимъ Львом?* (Огородок: 75); *Пишет* ***Плиніуш***, *же Бисери большеше мают товариство з Нбом нежели з моремъ* (Огородок: 337). Сьогодні в українській мові ці назви уживаються без таких формантів.

Імена християнських святих осіб представлено в канонічних формах, наприклад Іоан: *Бѡ что Іѡанна Пртечу болшим оучинило въ Рожденніхъ женами, азали не погоржене се(го) свъта* (Вінець: 253).

Далі розглянемо особливості вживання антропонімної лексики у творах Антонія Радивиловського.

У текстах проповідей антропоніми часто функціюють у супроводі апелятивів із різними значеннями, серед яких:

– назви осіб за видом діяльності – *філософ, ученик, цариця, цар, митрополит*: *Периклесъ Философъ звыклъ был всегда в подлой одежи ходити* (Вінець: 488); *Мовитъ Павелъ стый до возлюбленнагѡ …ученика Тимовеѧ подвизайсѧ добрым подвигом вѣры* (Огородок,с. Огородок: 81); *Семирамис Царица Ассирийскаѧ на Тарчи своей мѣла вырытую Голубицу* (Огородок: 125); *Саул Царъ Іилскъй, великую ласку показал* Двови (Огородок: 146); *..ѡ(т) Митрополита Мехаила в криницѣ которую до сегу часу Кеѧне Хрещатикомъ называютъ, за поводомъ Оца своегѡ зостали ѡкрещенны* (Огородок: 267);

– назви осіб за місцем проживання – *римлянин*: *Пытано Фабѣуша Рымлѧнина, кто бы моглъ быти добрымъ ораторомъ? Wтповѣдылъ: не можетъ быти правѣ добрымъ ораторомъ, который бы не былъ добрымъ члвѣком* (Огородок: 76);

– за родинними стосунками – *матка*: *…з стайнѣ утѣкати з Іѡсифомъ, и маткою своєю Мрїєю пред Ирѡдом до Єгипту* (Огородок: 77).

Як засіб достовірності в наративному тексті, антропонім виконує ідентифікаційну функцію: особа, яку названо на ім'я, сприймається як реальна, що посилює переконливість повчального прикладу з переказаної історії. Реалізація цієї функції відбувається за допомогою прийменникового сполучення *на имя*: *В Влоской земли напротив Сицилїей былъ єдинъ бурмистр* ***на имѧ Фабатусъ,*** *который ѡколѡ двадцѧти лѣтъ жїючи, николи з мѣста тогѡ не порознася* (Вінець: 263); *Ижъ єдного часу пришолъ до него убогїй члвѣкъ на* ***имѧ Дамоклес*** *и реклъ: W щасливий члвче, которій такі вдѧчний и щасливий живот провадишъ* (Вінець: 271).

А. Радивиловський згадував у проповідях носіїв імен, які були втіленням християнських чеснот. Називаючи імена, проповідник зазначав, чим уславили себе названі особи, наприклад, Авраам, Ісаак, Іаків були смиренними, Петро був утіленням віри, Яків – любові, Іоан – любові: *Патрїархѡмъ якѡ старымъ далъ блженствѡ кроткимъ належитое, бо теж и ѡни были кроткими яким былъ Патріарха Авраамъ, Ісаакъ, Іакѡвъ* (Вінець: 486); *Же кто хочетъ доступити славы небесной треба три цнѡты …в себѣ выразити; вѣру замкненую въ Петрѣ, надежду въ Іаковѣ, любовъ въ Іѡаннѣ* (Огородок: 317); *Стый Іѡанъ Пртча вшелякой досконалости єстъ визерунком* (Огородок: 201).

Антоній Радивиловський добирав перифрази до імені, перед цим умотивовував вибір: наприклад, Антонія Печерського називає Бджолою Печерською, за аналогією до Софокла, якого називали Бджолою Атенською, бо Антоній, подібно Софоклу, так само талановито й солодко говорив про славу небесну: *Аже якѡ Софоклесъ Поєта длѧ солодкой своей вымовы названый естъ пчелою Атенскою; так Антонтѡнъй стый Печерскїй длѧ сладѡсти ѡной Нбсной славы которую завше мѣлъ въ ѧзыку своем, завше ѡ ней мовлѧлъ и учиниковъ своихъ научалъ …назватися можетъ пчелою Пече(р)скою* (Огородок: 258), засвідчено також уживання перифрази разом із реальним ім'ям: *Преп(д)бне ѡ(т)че наш Θеодосїе, Бисеру нашъ дорогій … увесели засмученые и затревоженные ср(д)ца наши* (Огородок: 341).

У текстах проповідей імена супроводжуються означеннями. Імена релігійних діячів означено атрибутивом *святий*: *Памѧтаючи на слова Ісидора стѡго* (Вінець: 110). Антоній Радивиловський часто поєднує антропоніми з оцінними епітетами, які вказують на позитивну чи негативну роль особи у світовій культурі. Для вираження позитивної оцінки проповідник зазвичай використовує

епітет *славний*: *Славний оный старозаконный казнодѣа Сирах, маючи мову до Сна своегѡ о наученю розныхъ цнѡтъ… Чого училъ Сирахъ сна своегѡ, тое днa теперешнегѡ исполнaетъ самъ …* (Вінець: 113); *Єслибы(с)мо запытали … Веліазара* ***славного*** *в розніх звѣтaзствах Гетмана Іустиніанова, чтѡ ихъ присудило смерти?* (Вінець: 237).

Позитивно оцінними є епітети *валечний, мужний, отважний, премудрий, коханий*: *Валечный оный Гетман войска Іѷаско(г) Ісуъ Навинъ* (Вінець: 152); *Иншіи звыкли ховати* ***мужнихъ и отважныхъ*** *Рицерѡв яко Царъ Саул Двда, который сильному и страшному Олбримови Голіафу оутялъ главу. Иншіи рады ховают чистых срдцем, щирих и невинных, яко якѡ Цар Двдъ* (Вінець: 246); *Припомнѣ Царствующагѡ Пророка Двида, якихъ ѡнъ на сем свѣтѣ не дознавалъ бѣдъ?.. то ѡ(т)* ***коханого*** *сына своего Авессолома* (Вінець: 655); *Пытати Цицерона славногѡ Римского Красомовци, ктѡ при Бзскихъ талантахъ пѣстуетъ Црей … Пытати Сенеки* ***премудрого****, и той твердитъ тоежъ* (Вінець: 516).

У світовій культурі відомі імена осіб, які постійно вживаються з певним означенням, що стає частиною антропоніма, наприклад, Олександр Великий, Йосип Прекрасний. Уживає їх і А. Радивиловський: *Любовъ єстъ то риза* ***Іѡсифа прекрасного****, якѡ албо вѣмъ ѡна мѣла на себѣ розные ѡздобные взоры* (Вінець: 486); ***Алеѯандер Великїй,*** *гды был добре здоров, почитал себе за Бга, але гды на єдной войнѣ былъ пострѣленъ, реклъ до рыцерства своегѡ: Вы мa за Сына Іѡвишова и Бога быти розумѣли, але сей боль, который терплю ѡт пострѣлу, члвком мене быти показует* (Вінець: 299).

Проповідницькі тексти фіксують розгалужений ряд епітетів негативної оцінки *незбожний, беззаконний, окрутний*: *Незбожнaа онaа й крови лакомaа Іезавель Царица, ѡт ѱѡвъ розшарпанaа…справедливим судом Бжеимъ стертaа* (Вінець: 430); *З такои теды дїавольскои намовы впал Юда беззаконный в ѡтчaанїе …повергши сребреники жидомъ иде в дубраву и повѣсилсa* (Вінець: 325); *Чему Іуда беззакѡнный, продавши незбожным жидом Ха Саситела…Чему ж то Іуда далъ знаменїє чрез лобзанїе?* (Вінець: 667); *Гды предал ѡкрутній Діѡклитиані Цесар стого … Геѡргїa на мученнїе до острого кола* (Огородок: 94).

Звичайним для релігійного тексту є уживання імені *Адам*, який є символом першолюдини і водночас грішника: ***Адамъ*** *был Паномъ и монархою всего свѣта, якѡ мовитъ о немъ ѱалмѣста: Всa покорилъ єси под нозѣ єгѡ, але гды єгѡ по грѣху пытал Бгъ:* ***Адаме****, гдѣ єси? Не ѡтповидѣлъ* (Вінець: 653); *На початку свѣта два были великїе грѣшникове* ***Адам*** *и Каинъ* (Вінець: 579); *W горе! Наслѣдуемъ и ми продка нашего* ***Адама****, впадаемъ частѡ в разбойники пекельные* (Вінець: 693); *Чему ж за грѣхъ єдного* ***Адама*** *вси грѣху подлежимъ* (Вінець: 141). Антропонім *Адам* у сполученні з дієсловом *согрішити* уживається для позначення богословського поняття, є терміном на позначення первородного гріха: *Учитель Црковный мовит: вси в Адамъ согрѣшили, бо коли згрѣши(л) вси в нем были* (Вінець: 141).

Показовим для проповідей А. Радивиловського є використання антропонімів у структурі порівнянь. Порівняння можуть бути приєднані різними засобами: сполучниками, а також описово за допомогою маркерів *мати подобенство, подобний, ровний*: *Тут то Антѡнїй стый сіaет добродѣтелями и чудами, як …Іяспис, ѳеодѡсїй стый як Сапфир, …Варлаам стый як смарагд* (Огородок: 340); *Нехай ктѡ в чистости ровный будет Аггломъ, в трезвости и воздержанїи ровный будетъ стому Іѡаннови Прт(д)чи … Нехай кто будетъ въ постѣ ровный Моусеѡви албо Илїи, єсли немаетъ любви до Бга и ближнaгѡ не можетъсa досконале чистымъ, трезвымъ и воздержным назвати*; *Маетъ подобенствѡ Хрстосъ до*

Іωсифа и в смиренїи (Вінець: 159); *Якω албовѣмъ Іωсифъ будучи у ωтца своегω Іакова над всѣхъ братїй наймилшимъ сномъ…* (Вінець: 161); *Нехай будетъ ровный въ Богатствахъ Крезеусови, въ Мудрости Соломѡнови, в чести Іосифови…въ Пїенкности Авесаломови, въ силѣ нехай будет ровный Самсонови, все то чужее, єдын тилько часъ нашъ* (Вінець: 526); *Свѣтовие мисли яко власи Авессалома так нас часто заносят под дуб прагнення чести* (Вінець: 177); *Потом уганяет смерть яко Іов Авессолома, власы тые, мысли наши укоханые обрывает* (Вінець: 177); *До тогω подобный есть свѣт сей прелестный и до Іюды. Іюда не выдал Хта воинѡм ωт жидѡвъ посланнымъ, тылкω чрезъ поцѣловане лестное, так свѣт сей облудный дыяволом проклятым не иначей выдает коханков своих тилько через хитрое и лестное поцѣловане* (Вінець: 182).

Оригінальним способом вираження порівняння була конструкція з прийменником **з**. У наведеному прикладі сполучення *перебувати з + ім'я* означало *бути подібним* до названої особи, чинити так, як вона. Наприклад, автор нечестивих людей порівнює з розпусним ассирійським царем Сардонопалом і любителем розкішного життя Авесаломом: *W Безуміє сынѡв міра сегω! Которыи з Євглки(м) богачем днь и ноцъ пребываючи в пѧнства(х) и ωбжирствахъ з Сарданапалемъ в нечистотахъ, з Авессаломомъ в роскошахъ* (Вінець: 213–214).

У творах А. Радивиловського спостерігаємо спосіб уживання імені з кваліфікатором *новий* або *другий*. У таких випадках іменем називали людину, в якій властивості першої набули іншої якості, посилились тощо. У релігійній літературі стійким стало словосполучення *Новий Адам*, яким номінують Ісуса Христа. Новий (другий) Адам – богословський термін, яким називають Ісуса Христа як протилежність першому Адаму: Ісус повертає людству спосіб життя, який був втрачений після гріхопадіння. "Адам, якому Господь вдихнув у ніздрі подих життя, на жаль, впавши у спокусу, через гріх відчинив двері смерті. Ісус же, Новий Адам, що не піддався жодній спокусі, навіть у Гетсиманському саду, через прийняття смерті приносить життя вічне і заповідає зішестя нового Духа, з нескінченно більшими натхненнями" (CREDO: https://credo.pro/2022/05/157398). Якщо перший Адам віддав людство під владу гріха та смерті, то другий Адам, Ісус Христос, викупив його, даруючи життя вічне. Взоруючи це богословське номінування, автор творить аналогійні назви, зміст яких стає зрозумілим для адресатів із контексту. До прикладу, Антоній Радивиловський у проповіді на Вознесіння Господнє називає Христа *новим Йосипом*. Цій номінації передує широкий контекст, де автор описує чесноти старозавітного Йосипа та обставини його життя, які були схожими до життя Христа: *Єсли до когω, якω до Іωсифа Патрїархи Кнѧзя Єгипту Хс Спстель можетъ мѣти подобенствω* (Вінець: 157); *Напередъ великоесѧ ωказалω послушанїе Іωсифа къ ωтцу своему Іакѡву. Не меншогω былъ послушенства и Хс Спстель къ Оцу своему Небесному* (Вінець: 157); *Проданїе Іωсіфа принесло збавене всему Єгипту, продане и замордоваване Хта Спстелѧ всѣмъ нам принесло ωткупленє* (Вінець: 160); *Іωсифъ в дому ωтцевскомъ погорженый возноситсѧ в дому Фараѡна царя…Хс Спситель в мырѣ сем ωт жидовъ, возноситсѧ днѧ ннѣшнѧго прославлѧетсѧ… в дому W(т)ца своегω Нб(с)на* (Вінець: 162).

Наведені подібності дають змогу зрозуміти, чому проповідник називає Христа новим Йосипом: *Новий наш Іωсифъ Хс Сп̃сите(л) Вознесеный и прославленый в Нбѣ …гото(в) на(с) всѣ(х) припустити до виденїѧ лица своего Бзкого* (Вінець: 165). За цим же зразком Радивиловський номінує Христа ***другим Мойсеєм***, зауважуючи, що чесноти, властиві Мойсею, у Христа були помножені й мали вищий і глибший прояв: *Гды Вторый Мѡисей Снъ Бжій зволываетъ до себе*

Апстолѡвъ, заживаетъ не двохъ трубъ сребныхъ (Вінець: 257); *Хс Сптель якѡ* ***другїй Іѡсифъ****, ставши …на горѣ ѵаворстей з дши своей нѣбы з житници…буйный колосъ пускает на сей падол земний* (Огородок: 316).

Такий спосіб номінації Антоній Радивиловський використовує і для називання українських осіб. У проповіді, присвяченій князю Володимиру, автор описує, що він був обраний Богом на князювання, як старозавітний Давид. Проповідник спочатку переповідає історію обрання Давида за царя: саме він був обраний серед інших, що свідчило про Божу ласку, так само і Володимир з Божої прихильності став князем Руси, хоча мав братів, тому автор обрав для нього назву *другий Давид* (Огородок: 270).

У проповідях А. Радивиловського засвідчено використання етимології власного імені. Етимологійне значення імені слугувало засобом переконування, концептом, на основі якого розгортався зміст: *Слушне речено: Іѡан будет имѧ ему. Уважможъ еще причини длѧ которыхъ стій Захарїѧ не иначей тилько Іѡаном его назвал. Рекши Іѡан будет имѧ ему. …Просѣмо…стогѡ Іѡанна Предтечи, бо Имѧ ему блг(д)ть. Которогѡ єсли в тыхъ бѣдахъ …дл Ха за Предчу упросимо, дознаего того же и бѣд вшелякихъ позбудемъ* (Огородок: 191).

Інший сюжет розгортається на основі етимологійного значення імені *Веніамін*. У тексті проповіді А. Радивиловський пояснює етимологію імені Веніамін за допомогою маркера *толкуется*: *…поневаж Венїаминъ толкуетсѧ снъ добродѣтельный* (Вінець: 165). Таку ж етимологію цього імені подав давньоукраїнський лексикограф Памво Беринда: *Венеамінъ, Синъ дній, або дородѣтелей, або правицы* (ЛБ: 197), тобто Веніамін означає "доброчесність, праведність". Далі проповідник відшуковує збіги між учинками старозавітного Йосипа та Христа і нагадує сюжет, коли брати Йосипа просили, щоб той показав їм своє обличчя. Йосип відповів, що тільки тоді відкриє лице, коли брати прийдуть до нього з наймолодшим братом Веніаміном: *Реклъ Іѡсифъ …до братїй своихъ: Не узрите лица моего, аще брат ваш мнїй не прїйдет с вами. Поты ихъ не припускалъ на очи свои, поки ему не припровадили брата своего меншого Венїамина* (Вінець: 166). Так само і Христос тільки тоді відкриє нам своє лице, тобто буде ласкавим до нас, коли поряд буде Веніамін, тобто наші чесноти: *ХС Сп҃сите(л) Вознесены и прославленый в Нбѣ …гото(в) на(с) всѣ(х) припустити до виденїѧ лица своего Бзкого, але єслисѧ пред нимъ покажемъ з братомъ нашимъ меншимъ Венїаминомъ; тоест з чистотою, покорою, послушанъємъ, и иншими добродѣтелми, поневажъ Венїаминъ толкуетсѧ снъ добродѣтельный; тые єсли при нас будутъ, такъ ласкавогѡ протвко нам дознаемъ Ха Сптелѧ ижъ яко* (Вінець: 165).

Пояснюючи якусь істину, автор будує уявний діалог із євангелістами, апостолами, задає питання, яким акцентує на якійсь особливій думці: *Стый Іѡане Євлисто, ту задалем на вотпливо* (Вінець: 196); *Стый Іѡанне Євлисто…Чи ли тежъ еще длѧ тогѡ мовиш Іѡанне стый, не любѣте міра, же єстъ ѡмыльный* (Вінець: 196); *Чтожъ то єстъ стый Іѡанне?* (Вінець: 252); *Чили теж еще и длѧ тогѡ мовиш Іѡане стій, не любѣте міра же єсть ѡмільній* (Вінець: 253); *W щасливое ваше избранїе стыи Аплѡве Петре, Андрее, Іакове й Іоанне! Коли Хс оуже вас ѡбѣцуетъ сотворити не ловцами рыб, але ловцами члвкѡвъ* (Вінець: 259).

Проповіді А. Радивиловського демонструють, що автор уживає як образний засіб антропоніми у формах множини, унаслідок чого вони втрачають функцію ідентифікації особи й стають носіями символічних значень, загальної риси, за якою об'єднано певне коло осіб. У наведених фрагментах із проповідей автор уживає імена реальних та міфічних осіб різних епох: *Геліобагал* – ім'я римського імператора, який любив

розкішне життя, *Авесалом* – син старозавітного царя Давида; *Крезус* – цар Лідії, мав величезні багатства, *Туліуш* – вірогідно, це Марк Тулій Цицерон, *Платон* – давньогрецький філософ, *Геркулес* – давньоримський герой і бог, надзвичайно сильний і мужній: Олександр – Олександр Македонський, Самсон – старозавітний воїн, який прославився своєю силою, Голіаф – старозавітний воїн, наводив страх на всіх. У формах множини антропоніми реалізують символічні значення, проповідник акцентує, що все, чим уславилися названі особи, не мало сенсу, щоб претендувати на високу місію апостолів, і ними стали не сильні, не мудрі, не багаті, а убогі й смиренні рибалки: *Чему не избралъ на ѹрѧд Аптѡлскїй роскошных Гелїѡгабалѡвъ? Чему не заволалъ гладкихъ Авесолѡмовъ? Чему не заволалъ бѡгатихъ Крезусѡвъ, ани сладкогливих Туллїѣушшовъ, ани мудрых Плѧтонѡв, ани сильных Геркулесѡвъ, ани щасливих Алексѯандрѡв, але кого ж? оубѡгыхъ рибаковъ* (Вінець: 265); *Тут уважмо, кто збурилъ Іерусалимъ? Кто муры и дѡмы в нем сплюндовал? Чи кто з сильных Самсонѡвъ, чи кто з страшныхъ Голїавовъ, чи кто з отважных Геркулесовъ? Нѣт. А кто жъ? Наузардай, то есть кухар?* (Вінець: 411). Такі вживання власних імен у проповідях А. Радивиловського спостерігаємо неодноразово. У цьому фрагменті казнодія переконує, що все в земному світі мине: слава, багатство, влада, символами, яких стають множинні форми імен колишніх володарів: *Возноситсѧ мыслѣю якѡ Кедръ Лыванскъй, а тогѡ бѣдный не уважаетъ, же сотрестъ Гдь Кедры Лыванскъѧ, припомнѣмъ себѣ ѡныхъ славныхъ Монархѡвъ, звытѧзствы и бѡгатствы всему залецаныхъ свѣту Навходоносоровъ, Даръушовъ, Помпеешовъ, и иныхъ мнѡгихъ, а запытаймо где суть…* (Вінець: 297).

Висновки й перспективи дослідження. Отже, корпус антропонімної лексики в проповідях Антонія Радивиловського детермінований особливостями релігійного жанру. Як релігійний твір, проповідь містить імена зі Святого Письма: імена євангелістів (часто з апелятивом), апостолів, а також старозавітних і новозавітних персоналій. Крім того, автор не обмежувався лише Святим Письмом, а й цитував інші джерела, вводячи в текст різноманітні оповідання, перекази справжніх історій і вигаданих сюжетів. Це зумовило наявність у текстах широкого спектра імен, не пов'язаних із Біблією, зокрема імена античних філософів, митців, богів і героїв, а також імена українських діячів (князів, священників), слов'янських божеств.

Імена античних осіб у проповідях у більшості випадків представлено в неосвоєних формах. Антропоніми засвідчено з невластивими українській мові кінцевими формантами. Антропоніми часто супроводжують апелятиви з різними значеннями.

Антоній Радивиловський часто означує антропоніми епітетами негативної чи позитивної оцінки, які вказують на роль особи у світовій культурі чи особистісні якості. Антропоніми вживаються в структурі порівнянь. Спостерігаємо вживання імені з кваліфікатором *новий* або *другий*: у таких випадках іменем називали іншу людину, у якій властивості першої набули іншої якості, посилилися тощо. Етимологія імені слугувала засобом переконування, концептом, на основі якого розгортався зміст проповіді. Корпус антропонімної лексики є відображенням сукупності мовних, літературних, культурних чинників.

Перспективи досліджень вбачаємо в проведенні порівняльного дослідження специфіки використання антропонімійної лексики у творах інших письменників українського бароко.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бойван О. С., Ковтун О. В. Антропоніми та їх ключові характеристики у книгах Дж. К. Роулінг "Гаррі Поттер". *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації.* 2020. Том 3. № 2. Ч. 2. С. 36–41.
2. Денисюк В. В. *Антропоніми в українській історіографічній традиції другої половини XVII – XVIII ст.* Київ: Міленіум, 2006. 203 с.
3. Осташ Л. Р., Осташ Р. І. Українські особові імена середини XVII ст. як об'єкт лексикографії. 21 (Ф/О). *Тенденції розвитку української лексики та граматики*. 2015. Ч. ІІ. С. 238–266.
4. Тома Н. Антропонімікон Києво-Могилянської академії XVII–XVIII ст.: семантичний аспект. *Львівський філологічний часопис*. 2024. № 16. С. 147–151.
5. Петріца Н. Іменування жінок у чеських писемних пам'ятках допрізвищевого періоду. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.* 2025. Том 1. № 53. С. 113–119.
6. Фаріон І. Д. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII – початку XIX ст. (з етимологічним словником). Львів: Львівський держ. ун-т ім. І. Франка. 2001. 370 с.
7. Худаш М. Л. З історії української антропонімії. Київ: Наукова думка, 1977. 236 с.
8. Ящук Л. В. Трилексемні антропонімні формули в пам'ятках Житомирщини XVI – XVII ст. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки*. 2019. Вип. 2. С. 69–75.
9. Rutkovska K., Jachimovič K. Imiona, tytuły i deskrypcje określające Chrystusa w "Postylli Mniejszej" (1590) Jakuba Wujka i "Postylli" (1599) Mikołaja Daukszy. *Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury.* 2022. № 34. С. 169–189.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Boivan, O. S., Kovtun, O. V. (2020). Antroponimy ta yikh kliuchovi kharakterystyky u knyhakh dzh. K. Roulinh "Harri Potter" [Anthroponyms and their key characteristics in the books of J. K. Rowling "Harry Potter"]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Filolohiia. Sotsialni komunikatsii*. Vol. 3. № 2 Part 2. Pp. 36–41. [in Ukrainian].
2. Denysiuk, V. V. (2006). Antroponimy v ukrainskii istoriohrafichnii tradytsii druhoi polovyny XVII – XVIII st. [Anthroponyms in the Ukrainian historiographical tradition of the second half of the 17th–18th centuries]. Kyiv: Milenium. 203p. [in Ukrainian].
3. Ostash, L. R., Ostash, R. I. (2015). Ukrainski osobovi imena seredyny KhVII st. yak obiekt leksykohrafii. 21 (F/O) [Ukrainian personal names of the middle of the 17th century as an object of lexicography. 21 (F/O)]. *Tendentsii rozvytku ukrainskoi leksyky ta hramatyky*. Part II. Pp. 238–266. [in Ukrainian].
4. Toma, N. (2024). Antroponimikon Kyievo-Mohylianskoi akademii XVII–XVIII st: semantychnyi aspekt [Anthroponymic of the Kyiv-Mohyla Academy, 17th–18th centuries: semantic aspect]. *Lvivskyi filolohichnyi chasopys*. № 16. Pp. 147–151. [in Ukrainian].
5. Petritsa, N. (2025). Imenuvannia zhinok u cheskykh pysemnykh pamiatkakh doprizvyshchevoho periody [Names of women in Czech written monuments of the pre-Era period]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriia: Filolohiia*. Vol. 1. № 53. Pp. 113–119. [in Ukrainian].
6. Farion, I. D. (2001). Ukrainski prizvyshchevi nazvy Prykarpatskoi Lvivshchyny naprykintsi XVIII – pochatku XIX st. (z etymolohichnym slovnykom) [Ukrainian Surnames of the Carpathian Lviv Region in the 18th–early 19th centuries (with etymological dictionary)]. Lviv: Lvivskyi derzh. un-t im. I. Franka. 370 p. [in Ukrainian].

7. Khudash, M. L. (1977). *Z istorii ukrainskoi antroponimii* [From the history of Ukrainian anthroponymy]. Kyiv: Naukova dumka. 236 p. [in Ukrainian].
8. Yashchuk, L. V. (2019). Tryleksemni antroponimni formuly v pamiatkakh Zhytomyrshchyny XVI–XVII st. [Trilexemic anthroponymic formulas in monuments of Zhytomyr region of the 16th–17th centuries]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Filolohichni nauky*. Iss. 2. Pp. 69–75. [in Ukrainian].
9. Rutkovska, K., Jachimovič, K. (2022). Imiona, tytuły i deskrypcje określające Chrystusa w "Postylli Mniejszej" (1590) Jakuba Wujka i "Postylli" (1599) Mikołaja Daukszy [Names, titles and descriptions of Christ in the "Minor Postilla" (1590) by Jakub Wujek and the "Postilla" (1599) by Mikołaj Dauksza]. *Etnolingwistyka. Problemy Języka i Kultury*. № 34. Pp. 169–189. [in Poland].

Стаття надійшла до редколегії: 29.09.2025
Схвалено до друку: 28.11.2025

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal.
Philological Sciences. Vol. 2 (105)

Вісник Житомирського державного
університету імені Івана Франка.
Філологічні науки. Вип. 2 (105)

ISSN (Print): 2663-7642
ISSN (Online): 2707-4463

УДК 811.111'1'373.2
DOI 10.35433/philology.2 (105).2025.138-149

STYLISTIC TRENDS IN MEMETIC DISCOURSE: PHONO-GRAPHICAL ASPECT

O. Yu. Karpenko[*], V. Yu. Neklesova[**]

The present study focuses on the stylistic devices used in memetic discourse. The term memetic discourse is used to describe a communicative-pragmatic pattern of linguistic behaviour reflexed in memes. Intertextuality, as the foundation for memetic discourse, causes a humorous effect that contributes to emotional relief and cultural bonding.

Stylistic devices, also known as figures of speech, are essential linguistic mechanisms that enhance the text, making it more vivid and appealing to readers. These devices can be classified based on the language layers, our primary attention being given now to the phono-graphical level.

This article aims to examine the specific use of phono-graphical stylistic devices and investigate the stylistic distinctiveness encoded in memes. Drawing upon various meme pools, we chose to analyse stylistic trends due to the enormous number of existing memes.

Our study has identified nine phono-graphical stylistic devices employed in memetic discourse. Among them, alliteration and change of print appear less frequently, while graphon, layout, and multiplication are the most commonly utilised techniques. Instances of hyphenation, assonance, onomatopoeia, and capitalisation were also observed at moderate frequencies. This distribution may be accounted for by the nature of memes and their distinctive qualities: memes are aimed to be easily understood by a wide range of people, memorised, and duplicated. All this requires ease of perception and vivid appeal.

The cultural background of memes can explain their rapid spread. In addition, typical meme characteristics such as easy understanding, replication, recontextualisation, and remixing can also contribute to their vivid appeal and simplicity of perception. The stylistic trends we have established are likely to stem from comic book culture, owing to memes being a component of digital culture. In memetic discourse, two factors play significant roles: the narrative in drawings and the borrowing of cultural canons or literary tradition stylistic techniques. Memes merge these conventions, remix, and incorporate a contemporary vision that resonates with popular sentiment.

***Keywords**: cultural studies, meme, memetic discourse, stylistic device, phono-graphical stylistic device.*

[*] *доктор філологічних наук, професор,*
завідувач кафедри граматики англійської мови
(Одеський національний університет імені І.І.Мечникова),
elena_karpenko@ukr.net
ORCID: 0000-0001-5576-6781
[**] *доктор філологічних наук,*
професор кафедри граматики англійської мови
(Одеський національний університет імені І. І. Мечникова),
neklesova.valerie@gmail.com
ORCID: 0000-0002-2376-2986

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal. Philological Sciences. Vol. 2 (105)
Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка.
Філологічні науки. Вип. 2 (105)

СТИЛІСТИЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ В МЕМЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ: ФОНОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

О. Ю. Карпенко, В. Ю. Неклесова

Це дослідження зосереджено на стилістичних прийомах, які використовують у меметичному дискурсі. Термін меметичний дискурс застосовують для опису комунікативно-прагматичного зразка мовної поведінки, відображеного в мемах. Інтертекстуальність, як основа меметичного дискурсу, викликає гумористичний ефект, який сприяє емоційному полегшенню та культурному зв'язку.

Стилістичні прийоми, також відомі як фігури мови, є важливими мовними механізмами, які покращують текст, роблять його більш яскравим і привабливим для читачів. Ці прийоми можна класифікувати на основі мовних шарів, при цьому основну увагу приділяють фоно-графічному рівню.

Мета статті – проаналізувати специфіку вживання фоно-графічних стилістичних засобів та дослідити стилістичну своєрідність, закладену в мемах. Спираючись на різні вибірки мемів, ми вирішили проаналізувати саме стилістичні тенденції через величезну кількість наявних мемів.

У нашому дослідженні висвітлено дев'ять фоно-графічних стилістичних прийомів, уживаних у меметичному дискурсі. Серед них алітерація та зміна шрифту трапляються рідше, натомість графон, художня графічна композиція тексту (layout) та повтор графем (multiplication) – найуживаніші техніки. Також із середньою частотністю спостерігаємо приклади використання дефісування (hyphenation), асонансу, звуконаслідування та капіталізації (capitalization). Таку дистрибуцію можна пояснити природою мемів та їхніми відмінними якостями: меми призначені для легкого розуміння широким колом людей, запам'ятовуються та дублюються. Усе це потребує легкості сприйняття і яскравої привабливості.

Швидке поширення мемів можна пояснити їхнім культурним підґрунтям. Крім того, типові риси мемів – легкість сприйняття, здатність до відтворення, реконтекстуалізація та реміксування – також сприяють їхній яскравій привабливості та простоті сприйняття. Виявлені стилістичні тенденції, імовірно, походять із культури коміксів, оскільки меми є частиною цифрової культури. У меметичному дискурсі ключову роль відіграють два чинники: наратив, переданий зображеннями, та запозичення стилістичних прийомів із культурних канонів або літературної традиції. Меми поєднують ці традиції, реміксують їх і вносять сучасне бачення, яке відгукується в масовій свідомості.

Ключові слова: *культурні студії, мем, меметичний дискурс, стилістичний прийом, фоно-графічний стилістичний прийом.*

Defining the problem. Meme studies have been in the spotlight of different scientific fields for the past decade. Such interest can be explained by the increasingly digitalised society in which we live. Information dissemination has evolved, and now it is spreading like wildfire. The focus of our paper is memes as units of information. Memes can be regarded as a conceptualisation of cultural capital [6], and as such, they may be seen as a means of achieving an advantageous position in a community. Thus, humorous and cultural implications are often applied to capture attention. In this context, memes, as a rule, evolve, change, adapt, remix and reshape to be spread virally by messengers and social nets.

In the broader sense, a meme is considered to be "everything that is passed from person to person" [4: 7]. According to S. Atran [2: 351], memes can be seen as "hypothetical cultural units passed on by imitation; although non-biological, they undergo Darwinian selection like genes". In addition, emotionality is considered one of the crucial characteristics of a meme [20: 69].

Memes as cultural units and social artefacts can be regarded as the basis of memetic discourse. The term *meme* is commonly referred to as user-generated,

remixed and recontextualised viral short text, video or image.

Since memes pass from one user to another, from one community to another, their creation and distribution can be seen as important in the cultural aspect. Everyone who participates in this process can become a creator. This is one of the essential characteristics of participatory culture, overall, its features are as follows [10: 7]: relatively low barriers to artistic expression and public participation; strong support for the exchange, creation, and use of collaborative products; a certain type of informal mentoring, when experienced participants transfer their knowledge to new people; participants who believe that their contribution matters; co-authors who feel a certain degree of social connection with each other (at least they are concerned about what other people think of their creativity). Furthermore, participatory culture changes the focus of literacy from individual expression to community participation. A likely explanation is that such a culture can use memes as social currency. The concept of social currency is based on achieving desired positive impressions from one's family, friends, and colleagues. There are three ways to do this: 1) find an inner sensuality; 2) identify the levers of the game mechanics; 3) feel like an insider [3: 24]. Inner sensuality is part of a person's creative self. The second way concerns knowing the realities and events that people are talking about and interested in at a given moment. Feeling like an insider can also be related to knowledge, but in the case of memes, it concerns the following aspects: who or what is the main subject of the meme and what exactly it signifies. One of the successful ways of spreading memes as social currency could be creativity.

According to J. Green and H. Jenkins [8: 110], people behave differently when they are aware that they can contribute to the conversation; this trait is seen as one of the crucial moments of the participatory culture. Meme has become a perfect vehicle for participatory culture. Throughout this article, the term *memetic discourse* will be used to describe a communicative-pragmatic pattern of linguistic behaviour reflexed in memes. Intertextuality, as the foundation for memetic discourse, causes a humorous effect that contributes to emotional relief and cultural bonding.

The analysis of previous research and publications. Stylistics, as the linguistic study of style in language, focuses on motivated choices and their interpretative consequences [13] and encompasses various language levels, including phono-graphical, morphological, lexical, and syntactical.

According to J. Lugea, "internet memes have underlying stylistic rules … the tension between formal patterns and creative alterations makes internet memes prime candidates for stylistic analysis, where style is understood as a result of patterned 'choices' in expression" [12]. As the researcher states, internet memes "have not been subject to stylistic analysis despite … their fit with the core concern of stylistics: linguistic creativity, as expressed through users' grasp of complex pragma-stylistic rules and ability to break those rules – in the 'right' ways – to serve rhetorical effects" [ibid]. In a similar vein, L. Boiko et al. view memes in terms of two dimensions of the stylistic system, including the diachronic and synchronic aspects, analysing metonymy, metaphor, and hyperbole as constituent parts of memes [5]. Along the same lines, H. E. Huntington applies the theory of visual rhetoric to the study of memes, offering a framework for the study of memes as symbolic, persuasive texts [9].

Stylistic devices, also known as figures of speech, are essential elements that enhance literary works, making them more vivid and attractive to readers [15]. These devices can be classified based on the language layers, our primary attention being given now to phono-graphical devices: alliteration, assonance, onomatopoeia, graphon, change of print, capitalisation,

hyphenation, multiplication, and layout [11: 13–15]. Their use in memetic discourse significantly differs from literary discourse, putting this study in line with contemporary meme studies. These stylistic devices are constructed based on the foregrounding of phonemes (or rather, sounds actualised in the text) and/or graphemes (actualised letters) due to their specific, non-standard use. A stylistic device is not a mere coincidence of sounds or letters; it is the purposeful construction of the text in such a way as to give it additional effects, in the case of phono-graphical devices – of euphony, cacophony, rhythm, and rhyme. While stylistic devices have been well-researched in literary discourse, this has not happened yet in memetic discourse.

The aim of the article is to analyse the use of stylistic devices in memetic discourse. **The object of investigation** is the stylistic specificity embedded in memes, **the subject** being the peculiar use of phono-graphical stylistic devices in memetic discourse. Since the quantity of memes is vast and not stable, out of this ocean of memes, we have selected certain meme pools that demonstrate specific trends of stylistic colouring and serve as the material for our investigation. Popular meme collections were the source for the selected examples, such as meme macros and LOLCAts.

Presentation of the main research material with substantiation of the scientific results obtained. Alliteration is the intentional repetition of consonants, which occurs in close succession at the beginning of the words. Such reiteration is deliberate, noticeable, and aimed at some acoustic effect, adding rhyme, rhythm, euphony, or cacophony to the message. Meme creators resort to this stylistic device quite often, as in the following illustration, where the sound [r] is repeated six times in one sentence, initiating six consecutive words **R**ECURRING, **R**EDUNDANT, **R**EPOSTS, **R**EALLY, **R**UIN, **R**EDDIT:

Picture 1.

There is a considerable difference in the use of alliteration in memetic and literary discourses. The latter is aimed at an aesthetic effect, thus creating poetic and emotionally charged descriptions of a landscape or the like, which is vividly demonstrated in the opening lines of *The Fall of the House of Usher* by E. A. Poe: "***D****uring the whole of a* ***d****ull,* ***d****ark, and soun****d****less* ***d****ay…*" [18: 81]. On the contrary, memes are designed to go viral, stand out, and be memorable. Another peculiarity of memetic discourse is the creators' awareness of the meaning behind their messages, often leading to the use of terminological humour. In the instance below, the term **alliteration** is accompanied by the example **C**OOL, **C**LASSY, AND **C**ASUAL:

Picture 2.

Assonance is the repetition of stressed vowels, as a rule, in the words that are closely situated in the utterance, resulting in rhyme and/or euphony. In the illustration below, two vowel sounds, [e] and [eu], form rhyming lines, that end with CH**E**M**O** and **E**M**O**:

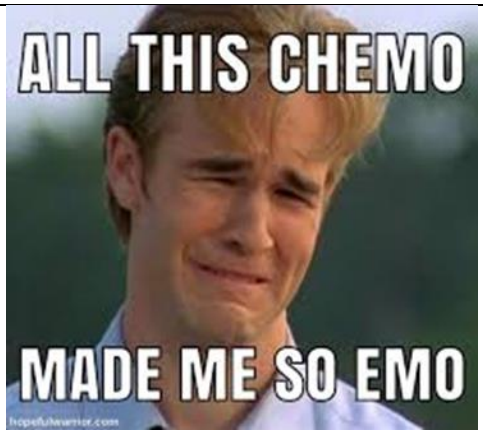

Picture 3.

In memes, rhyme holds foremost importance, being a kind of memetic tool and enhancing the virality of memes, whereas in literary discourse, a broader effect of euphony is typically sought, as exemplified by the lines from *The Raven* by Edgar Allan Poe: "*And the raven, never fl**i**tt**i**ng, st**i**ll **i**s s**i**tt**i**ng, st**i**ll **i**s s**i**tt**i**ng…*" [18: 295].

Another discrepancy in the use of assonance in memetic discourse is the play on terms, caused by the awareness of meme creators of the exact meanings of introduced terms, as in the following:

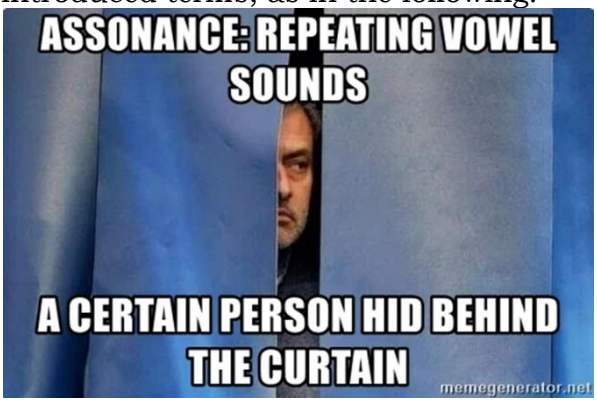

Picture 4.

Terminological awareness, speaking in general – not only stylistic-wise – is one of the distinctive features of memetic discourse. Terms from different fields are introduced in memes, often by memes, making them one of the teaching tools. Understandably so – memes are easy to remember, comfortable to store, revise and spread.

Onomatopoeia is the sound imitation of natural or artificial sounds produced by different agents, such as animals, people, inanimate objects, or natural phenomena. The example below demonstrates the imitation of shooting sounds PEW PEW PEW, often produced by children:

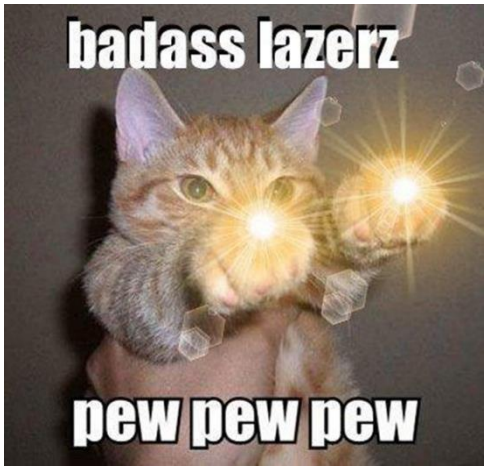

Picture 5.

Terminological humour is observed in memes with this stylistic device, as in the example below, where the onomatopoeic word SMACK is used alongside an explanation of its meaning: "*This is the way of onomatopoeia, Robin*":

Picture 6.

In literary works, a desired effect of onomatopoeia is frequently broader, resembling phonetic imagery, and sound instrumenting, which create an aesthetic effect or evoke an emotional response in the reader's mind, as in the lines from E. A. Poe's *The Raven*: "*And the **silken, sad, uncertain rustling** of each purple curtain…*" [18: 293].

This stylistic device is particularly powerful in poetry, helping the writer to create very bright acoustic images, as in Th. Moore's poem *Evening Bells*:

Those evening bells! Those evening bells!

How many a tale their music tells

of youth, and home and that sweet time,
When last I heard their soothing chime.

In these lines several onomatopoeic words are employed: *bells, soothing, chime*, but the general effect is greatly strengthened by other expressive means: assonance and alliteration, creating rhyme *(bells – tells*; *time – chime*), and polysyndeton (*youth, **and** home **and** that sweet time*).

Graphon is the intentional violation of the graphical shape of the word to reveal peculiarities of pronunciation based on the situation of the communicative act, the age of the speaker, her origin, education, physical or emotional state, and the like. Graphons do not prevent the reader from decoding the text correctly, but they supply additional information about the speaker. The examples show incorrect forms of the words LUVIN (the correct form is LOVING), HAZ (HAVE), and HAPPEE (HAPPY). In the first meme, *The Most Interesting Man in the World*, featuring actor Jonathan Goldsmith from the Mexican beer brand *Dos Equis* commercial, the incorrect form of the verb LOVING a non-official, casual situation of communication is revealed, which is typical for beer consumption events. In the second example, the ungrammatical forms of the verb HAVE and the adjective HAPPY imitate baby talk:

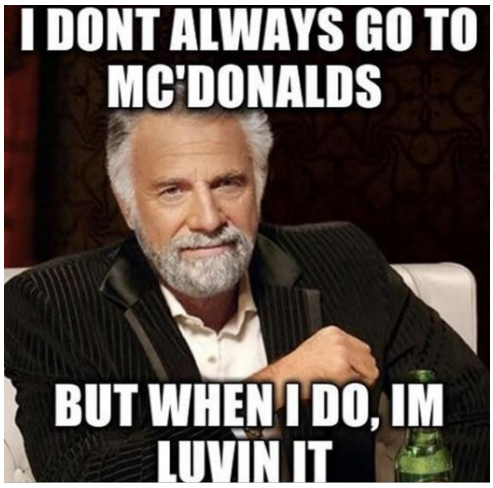

Picture 7.

Picture 8.

In literary discourse, graphons illustrate how authors use non-standard spellings to reflect accents, speech patterns, and cultural identities, bringing characters to life through their linguistic idiosyncrasies. Graphons mimic a character's speech, accent, or dialect. They are often employed to provide phonetic realism or convey sociolects, as in the passage from Emily Brontë's *Wuthering Heights*, rendered in a thick Yorkshire dialect: "*T' maister's dahn i' t' fowld. Go rahnd by th' end ut' laith, if yah went tuh spake tull him*" [7: 13]. As a rule, graphons do not prevent the reader from an adequate understanding of the text, they just supply some additional information in a very concise form.

Change of print is the intentional introduction of parts of the text that are printed in a different style, such as italics, bold type, underscore, different colour or font. It is done in order to draw special attention to them, stressing their significance as in the example below, where the word ALWAYS is italicised:

Picture 9.

Such sections of the text gain extra significance, attracting the phrase stress and implying specific accentuated pronunciation.

Frequently, in memetic discourse, the use of this stylistic device gains its own peculiar character due to the presence of a visual component. It adds vivid illustrations to the change of print, as the decline of the runner Usain Bolt or Michael Jackson performing his famous *Moon Walk* in the examples that follow:

Picture 10.

Picture 11.

The terms naming types of script may be played on in memes. This statement may be illustrated by various pictures as in the following set, demonstrating peculiarities of *Ariel* script by *Ariel*, a Disney Mermaid figure:

Picture 12.

Capitalisation is used when the whole word or a greater part of the text is capitalised, thus making it stand out and adding logical stress to that particular part of the message, as is illustrated by the following instances, where the words SILENCE and KILL are capitalised:

Picture 13.

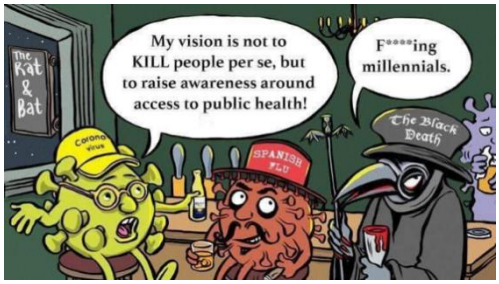

Picture 14.

Capitalisation functions in memetic and literary discourses are very much alike: singling out an element or elements of the text for better emphasis. A bright example of capitalization is observed in Ogden Nash's popular poem, where two words are capitalized, simultaneously being contaminated with assonance and alliteration, which results in rhyme and rhythm:

The trouble with a kitten is **THAT**
Eventually it becomes a **CAT.**

Hyphenation involves the spelling or syllable division of words to reflect peculiarities of pronunciation – such as slow, deliberate speech influenced by the speaker's psychological or physical state. In J. D. Salinger's *The Catcher in the Rye*, there is an example where the character's speech is interrupted by hyphenation to convey a slowed-down pronunciation, suggesting hesitation or a psychological state, like the character is struggling to get

words out: "*He was **s-l-a-i-n** in North Africa*" [16: 39]. In the example from John Steinbeck's work *Of Mice and Men*, hyphenation is used to show the character's speech pattern, which reflects his mental challenges and struggles to communicate: "***Le-ttle**, **Le-ttle**, I didn't mean no harm*" [17: 3].

Instances of hyphenation in memes are rare; however, a notable example can be found in the title of the meme, *The Persistence of **Meme-ry*** [18], which employs the wordplay on the title of Salvador Dali's painting *The Persistence of Memory* with the help of paronyms *mem**o**ry* and *mem**e**ry*, the latter being an occasional word – THE PERSISTENCE OF **MEME-RY**:

Picture 15.

A visual component as an integral part of memes allows for the creation of the linguistic play with the help of hyphens, which differs from that in literary works. In the instance below, two homonymous phrases with and without a hyphen, ONE-NIGHT STAND and ONE NIGHTSTAND, create a humorous effect, marking a discrepancy between romantic relations and a furniture piece:

Picture 16.

We have already established terminological awareness as a distinctive feature of memetic discourse, brightly illustrated in the meme below, stressing the employment of a hyphen in WALTERS-**HYPHEN**-NOBODY (note a combination of hyphenation with another stylistic device – antonomasia):

Picture 17.

Multiplication refers to the repetition of graphemes to convey the speaker's peculiarities in pronunciation, often spiced with emotions, emphasising loud or intensified pronunciation. In the instances below, graphemes O, A, E, and I are multiplied, implying that the speakers are presumably shouting NOOOOOOOOO, MAAAAVEEERIIICK:

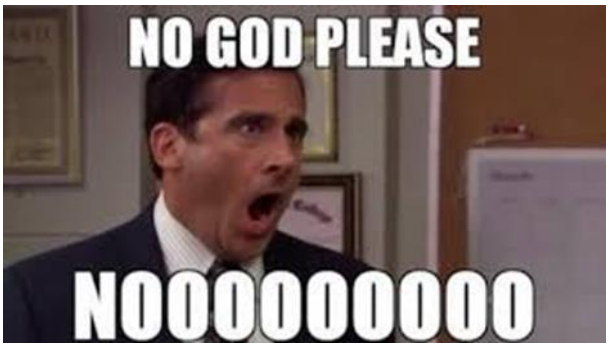

Picture 18.

In literary discourse, the functions of multiplication are almost the same, such as Professor Quirrell's stammering, depicted through the repetition of letters, effectively conveying peculiarities of his pronunciation, hence, his nervousness: "***P-P-P**otter," stammered Professor Quirrell, grasping Harry's hand, "**c-c**an't **t-t**ell you how **p-p**leased I am to meet you*" [14: 55].

Picture 19.

Layout refers to the deliberate arrangement and artistic spacing of lines designed to create a visual effect that enhances the meaning or emphasis of the message. In the context of internet memes, which primarily consist of images with textual inscriptions, the content is often structured in rows, very much like comics, to effectively convey the core idea of the message, as in the examples below:

Picture 20.

Picture 21.

In memetic discourse, this stylistic device often presents a series of images resembling a comic book, which is a distinctive influence of comic strips as part of pop culture. In the first example above, three pictures are arranged vertically, displaying the scenes from *Thor: Ragnarok* film, with Cate Blanchett playing Hela Odinsdottir and her opponent, Thor, played by Chris Hemsworth. The text also is presented in three layers:

MONDAY You can't defeat me.

ME I know, but he can.

FRIDAY

The second example is an escalating series with *Meme Man* from the Facebook group, that is also known as *Mr. Succ* and *Stonks Guy*. This 3D image is often used in surreal, absurd memes, sometimes designed in the *Panik / Kalm / Panik* setup (notable is the use of graphons in the spelling of the stages in this setup*: panic – pani**k**, calm – **k**alm*). This format, as a rule, is connected with a logical twist, making it somewhat alike to a syntactical stylistic device of suspense:

You hear a Trex roar Panik

You're not watching Jurassic Park Kalm

You're not watching Jurassic Park Panik

In contrast, in literary discourse, the image is created through a structured text, as in Guillaume Apollinaire's calligrammes [1], where he creatively arranged the text of his poems to form visual shapes and patterns, often

reflecting the themes of the poems themselves, as in his iconic poem *La Colombe poignardée et le jet d'eau:*

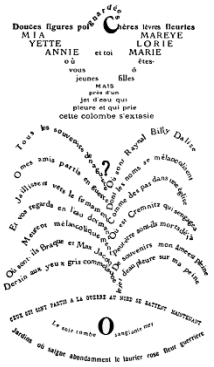

Picture 22.

Another famous example of layout appeared in Lewis Carroll's fairy tale *Alice in Wonderland* – a tale of a tail that is presented in the form of a mouse tail:

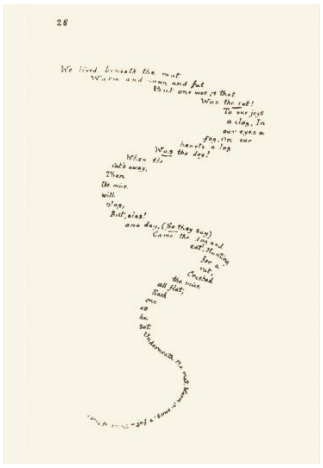

Picture 23.

Conclusions and research prospects. As a result of our research, we have drawn certain conclusions: all nine phono-graphical stylistic devices are employed in memetic discourse but with different frequencies of trends.

The most widely used devices are **graphon**, **layout**, and **multiplication**, since they are vivid, attention-drawing, easy to comprehend. These three devices do not prevent the addressee from understanding the creator's message, being easily decipherable and modified. At the same time these devices in memetic discourse are used somewhat differently from literary discourse, as here they are less creative, less imaginative, and more illustrative.

Alliteration and **change of print** appear in memetic discourse less frequently. It may be explained by a lesser degree of vividness of the former and by a short text volume in memes.

Occasional occurrences of **capitalisation**, **onomatopoeia**, **assonance**, and **hyphenation** were also singled out. Their potential in memetic discourse is much lower for their reduced brightness.

This distribution of phono-graphical devices in memetic discourse may be accounted for by the nature of memes and their distinctive qualities: memes are aimed to be easily understood by a wide range of people, memorised, and duplicated. All this requires ease of perception and vivid appeal. The trends we have established can most likely be explained by the great influence of comic book culture. Comic book culture, which is based on a unique form of narrative as a sequence of block drawings, has its roots in medieval canons of art, such as illuminated manuscript Bibles and the Bayeux Tapestry. In memetic discourse, we can see, on the one hand, the borrowing of cultural canons – stylistic means of the literary tradition; on the other, we observe the narrative in drawings. Memes may combine these traditions, mix, remix and add something new and innovative, something that interests modern people. Here, we possibly see one of the brightest manifestations of the culture of participation, where a person is not only an observer and recipient but, at the same time, is an author, one of the creators of the newest cultural layer – memetic discourse.

Future prospects of investigation include the study of other levels of stylistic analysis in memetic discourse.

REFERENCES

1. Apollinaire's Calligrammes. URL: https://publicdomainreview.org/collection/apollinaire-s-calligrammes-1918/ (дата звернення: 01.04.2025)
2. Atran S. The trouble with memes: Inference versus imitation in cultural creation. *Human nature*, *12 (4)*. 2001. С. 351–381.
3. Berger J. Contagious: Why things catch on. Simon and Schuster, 2016. 256 с.
4. Blackmore S. J. The meme machine. Oxford: Oxford Paperbacks, 2000. 288 с.
5. Boiko L., Stakhniuk N., Vladyka S. A comparative linguistic analysis of internet memes in English, Polish and Ukrainian: specifics, functions and language means. *Multidisciplinary Science Journal*, 6. 2024. URL: https://malque.pub/ojs/index.php/msj/article/view/1986 (дата звернення: 01.04.2025)
6. Bourdieu P. Sociology in Question (trans. R Nice). London: SAGE, 1993. 184 с.
7. Brontë E. Wuthering Heights. Edited by Pauline Nestor, Penguin Classics, 2003. 359 с.
8. Green J., Jenkins H. How Audiences Create Value and Meaning in a Networked Economy. *The handbook of media audiences* / V. Nightingale (Ed.). Oxford: Wiley-Blackwell, 2011. С. 109–127.
9. Huntington, H. E. Subversive memes: Internet memes as a form of visual rhetoric. *AoIR Selected Papers of Internet Research*. 2013. URL: https://spir.aoir.org/ojs/index.php/spir/article/view/8886 (дата звернення: 01.04.2025)
10. Jenkins H. Confronting the challenges of participatory culture: Media education for the 21st century. MIT Press, 2009. 129 с.
11. Кухаренко В. А. Практикум з стилістики англійської мови: Підручник. Вінниця: Нова книга, 2000. 81 с.
12. Lugea J. The Pragma-Stylistics of Internet Memes. *Contemporary Media Stylistics.* London: Bloomsbury Academic, 2020. С. 81–106.
13. McIntyre D., Price H. The Routledge Handbook of English Language Studies. Routledge: New York, 2018. 484 с.
14. Rowling J. K. Harry Potter and the Philosopher's Stone. London: Bloomsbury Publishing, 1997. 368 с.
15. Soroka Boyacioglu L. T. Stylistics as a branch of linguistics. The notion of stylistic device. *Закарпатські філологічні студії*, *29*, vol.*2*. 2023. С. 143–147. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/63852/1/STYLYSTICS%20AS%20A%20BRANCH%20OF%20LINGUISTICS.%20THE%20NOTION%20OF%20STYLISTIC%20DEVICE.pdf (дата звернення: 01.04.2025)
16. Salinger J. D. The Catcher in the Rye. London: Little, Brown and Company, 1991. 277 с.
17. Steinbeck J. *Of Mice and Men*. London: Penguin Books, 2023. 107 с.
18. The Best Memes of 2024. URL: https://hyperallergic.com/973911/the-best-memes-of-2024/ (дата звернення: 01.04.2025)
19. Poe E.A. Collected Stories and Poems. London: CRW Publishing, 2006. 821 с.
20. Жулінська, М., Смоляр, Н. Інтернет-меми як одиниці інформації у кіберпросторі. *Актуальні питання іноземної філології*. 2015. Вип. 2. С. 66–71.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Apollinaire's Calligrammes [Calligrams] URL: https://publicdomainreview.org/collection/apollinaire-s-calligrammes-1918/ (reference date: 01.04.2025) [in French].
2. Atran, S. (2001). The trouble with memes: Inference versus imitation in cultural creation. *Human nature*. 12 (4). P. 351–381 [in English].
3. Berger, J. (2016). Contagious: Why things catch on. Simon and Schuster. 256 p. [in English].

4. Blackmore, S. J. (2000). The meme machine. Oxford: Oxford Paperbacks. 288 p. [in English].
5. Boiko, L., Stakhniuk, N., Vladyka, S. (2024). A comparative linguistic analysis of internet memes in English, Polish and Ukrainian: specifics, functions and language means. *Multidisciplinary Science Journal*, 6. URL: https://malque.pub/ojs/index.php/msj/article/view/1986 (reference date: 01.04.2025) [in English].
6. Bourdieu, P. (1993). Sociology in Question (trans. R Nice). London: SAGE. 184 p. [in English].
7. Brontë, E. (2003). Wuthering Heights. Edited by Pauline Nestor, Penguin Classics. 359 p. [in English]
8. Green, J., Jenkins, H. (2011). How Audiences Create Value and Meaning in a Networked Economy. *The handbook of media audiences* / V. Nightingale (Ed.). Oxford: Wiley-Blackwell. Pp. 109–127 [in English].
9. Huntington, H. E. (2013). Subversive memes: Internet memes as a form of visual rhetoric. *AoIR Selected Papers of Internet Research*. URL: https://spir.aoir.org/ojs/index.php/spir/article/view/8886 (reference date: 01.04.2025) [in English].
10. Jenkins, H. (2009). Confronting the challenges of participatory culture: Media education for the 21st century. MIT Press. 129 p. [in English].
11. Kukcharenko, V. A. (2000). Praktykum z stylistyky anhliiskoi movy: Pidruchnyk [English Stylistics]. Vinnitsya: Nova Knyha. 81 p. [in English].
12. Lugea, J. (2020). The Pragma-Stylistics of Internet Memes. *Contemporary Media Stylistics.* London: Bloomsbury Academic. Pp. 81–106. [in English].
13. McIntyre, D., Price, H. (2018). The Routledge Handbook of English Language Studies. Routledge: New York. 484 p. [in English].
14. Rowling, J. K. (1997). Harry Potter and the Philosopher's Stone. London: Bloomsbury Publishing. 368 p. [in English].
15. Soroka Boyacioglu, L. T. (2023). Stylistics as a branch of linguistics. The notion of stylistic device. *Закарпатські філологічні студії*, *29*, vol.*2*. P. 143-147. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/63852/1/STYLYSTICS%20AS%20A%20BRANCH%20OF%20LINGUISTICS.%20THE%20NOTION%20OF%20STYLISTIC%20DEVICE.pdf (reference date: 01.04.2025) [in English]
16. Salinger, J. D. (1991). The Catcher in the Rye. London: Little, Brown and Company. 277 p. [in English.]
17. Steinbeck, J. (2023). Of Mice and Men. London: Penguin Books. 107 p. [in English]
18. The Best Memes of 2024. URL: https://hyperallergic.com/973911/the-best-memes-of-2024/ (reference date: 01.04.2025) [in English].
19. Poe, E.A. (2006). Collected Stories and Poems. London: CRW Publishing. 821 p. [in English].
20. Zhulinska, M., Smolyar, N. (2015). Internet-memy yak odynytsi informatsii u kiberprostori. [Internet-Memes as Information Units in a Cyberspace]. *Actual issues of foreign philology.* Vol. 2. Pp. 66–71 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії: 25.09.2025
Схвалено до друку: 28.11.2025

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal.
Philological Sciences. Vol. 2 (105)

Вісник Житомирського державного
університету імені Івана Франка.
Філологічні науки. Вип. 2 (105)

ISSN (Print): 2663-7642
ISSN (Online): 2707-4463

УДК 81'374.2(092)(477) Полюга
DOI 10.35433/philology.2 (105).2025.150-164

ВІД СЛОВНИКА ДО СИСТЕМИ: ТЕРМІНОГРАФІЧНІ ЗДОБУТКИ ЛЕВКА ПОЛЮГИ

З. Й. Куньч*

У статті в руслі лінгвоісторіографії досліджено окремі аспекти становлення сучасної української термінографії в проекції на досягнення окремого науковця. Метf статті – проаналізувати внесок відомого українського філолога-лексикографа Левка Полюги в розвиток української лексикографії та становлення термінологічних систем. Схарактеризовано труднощі, з якими зіткнулися українські термінологи на рубежі XX–XXI століть, та найбільш вагомі досягнення науковця в галузі термінографії. Констатовано вагомий та багатогранний внесок професора Л. Полюги в процеси систематизації та внормування української лексичної системи, зокрема термінології. Його лексикографічні праці (загальномовні та спеціалізовані словники) є фундаментальним інструментом для впорядкування та регулювання професійної та наукової мови. Вони забезпечують досягнення таких важливих завдань: а) нормативність: сприяють установленню єдино правильного та послідовного використання термінів у межах певної галузі, запобігають появі двозначности та виникненню множинних, некоректних варіантів для номінування одного поняття; б) систематизація: створюють можливості для систематичного впорядкування термінів, демонструючи ієрархічні та інші семантичні зв'язки між ними; в) диссемінація інформації: слугують надійним джерелом для широкої читацької авдиторії – від студентів і науковців до фахівців-практиків і перекладачів; забезпечують усім користувачам доступ до правильної та верифікованої термінологічної інформації; г) історичний та діахронний аналіз: зберігають історію розвитку терміна, фіксуючи зміни в його значенні, сфері вживання та формі. Це становить цінність для історичних досліджень і розуміння еволюції певної наукової дисципліни.

***Ключові слова**: лексикографія, термін, терміносистема, термінографія, словник, нормативність, систематизація.*

* *кандидат філологічних наук,*
доцент катедри української мови
директор інституту гуманітарних і соціальних наук
(Національний університет "Львівська політехніка")
zoriana.y.kunch@lpnu.ua
ORCID: 0000-0002-8924-7274

FROM DICTIONARY TO SYSTEM: LEVKO POLIUHA'S TERMINOGRAPHIC LEGACY

Kunch Z. Y.

This article, within the framework of linguistic historiography, explores selected aspects of the formation of Ukrainian terminography through the lens of an individual scholar's achievements. Its purpose is to analyze the contribution of the distinguished Ukrainian philologist Levko Poliuha to the development of Ukrainian lexicography and the establishment of terminological systems. The study outlines the challenges faced by terminologists at the turn of the twentieth and twenty-first centuries and highlights Poliuha's most significant accomplishments in the field of terminography.

The article emphasizes the profound and multifaceted role played by Professor Poliuha in systematizing and standardizing the Ukrainian lexical system, particularly its terminological component. His lexicographic works-general language and specialized dictionaries - constitute a fundamental instrument for organizing and regulating professional and scientific discourse. They serve to fulfill several key functions: a) ***normativity****: ensuring unified and consistent usage of terms within specific fields, while preventing ambiguity and the proliferation of multiple, inaccurate variants for a single concept; b)* ***systematization****: enabling the structured arrangement of terms by revealing hierarchical and other semantic relations; c)* ***dissemination of knowledge****: providing a reliable source for a broad audience, ranging from students and scholars to practitioners and translators, and guaranteeing access to accurate and verified terminological information; d)* ***historical and diachronic analysis****: preserving the history of terms by documenting their semantic shifts, domains of application, and formal changes over time. This dimension is of particular value for historical inquiry and understanding the evolution of specific scientific disciplines.*

Keywords*: lexicography, terminology, terminological system, terminography, dictionary, semantics.*

Постановка наукової проблеми. Лексикографічні праці – потужний інструмент лінгвістичної регуляції, який не лише відображає поточний стан термінології, а й активно формує її розвиток та стабільність, забезпечуючи надійну основу для комунікації в межах професійних та наукових спільнот. Українська науково-технічна термінологія, яку в радянський період було зведено до наслідування російських взірців, розпочала своє потужне відродження наприкінці XX ст., а українське термінознавство – етап інтенсивного розвитку. Відбулася потужна динаміка в усіх сферах термінотворення, зумовлена значним зростанням науково-технічної інформації та її адаптацією до національних мовних норм. У цей період сформувалися нові терміносистеми в інноваційних галузях, таких як комп'ютерні науки, біотехнології та нанотехнології. Процеси термінологічної стандартизації та уніфікації значно посилилися, що сприяло створенню спеціалізованих словників і термінологічних баз даних. Активізація міжнародних наукових контактів стимулювала переклад та адаптацію іншомовних термінів, забезпечуючи їх коректне інтегрування в українську терміносистему. Сучасне термінознавство активно досліджує і історичні, і сучасні тенденції, що сприяє його інституціоналізації як самостійної наукової дисципліни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження сучасної української термінографії має чималі напрацювання. Варто відзначити ґрунтовну працю М. Комової [5], що є комплексною бібліографічною базою, яка систематизує інформацію про українські термінологічні словники та галузеві енциклопедії, видані в період з 1948 до 2002 року. Вагомою роботою в аналізованій царині є також стаття Л. Симоненко "Українська термінографія: стан і перспективи" [23: 28–35], в якій авторка аналізує "хвилеподібний" розвиток української термінології, виділяючи два основні періоди її інтенсивного підйому, а також вказує на дві основні тенденції,

що діють в українській термінографії сьогодні: очищення мови, прагнення позбутися кальок та запозичень, нав'язаних у радянський період, а також уніфікація та стандартизація з метою забезпечити єдину нормативну термінологію для всіх галузей знань. У праці Г. Войтів і О. Кровицької "Науковий осередок українського словникарства у Львові: історія і досвід" охарактеризовано внесок Львівської наукової школи в розвиток українського словникарства [1: 245–255]. У ґрунтовній монографії "Українське словникарство: історія, теорія, практика" [24], присвяченій світлій пам'яті Левка Полюги, висвітлено актуальні питання українського словникарства, зокрема щодо лексикографічної фіксації термінів; коротко охарактеризовано історію укладання різних типів словників у таких галузевих терміносистемах, як музична, машинобудівна, електроенергетична; звернено увагу на способи опису термінологічних явищ у сучасних загальномовних тлумачних словниках; значну увагу приділено портретові визначного українського лексикографа професора Л. Полюги у розділі Г. Городиловської "Лексикографічна спадщина професора Лева Михайловича Полюги в контексті сьогодення" [24: 9–51].

Монографія "Теорія терміна: конкретизація лексико-семантичних парадигм" [23], завдання якої уточнити й узагальнити певні аспекти теорії терміна, конкретизувавши лексико-семантичні постулати з огляду на зростання емпіричного масиву, містить розділ, присвячений оглядові термінологічної діяльности катедри української мови Національного університету "Львівська політехніка", у якому, зокрема, звернено увагу на термінографічні досягнення Левка Полюги.

Науковий доробок професора Л. Полюги проаналізовано в таких працях: у науковій розвідці О. Войтович описано напрацювання наукового осередку термінознавства у Львівському національному університеті імені Івана Франка (друга пол. XX – поч. XXI ст.), до якого належав і Л. Полюга [2: 153–158]; в огляді О. Сербенської узагальнено досягнення вченого в українському термінознавстві [21: 255–257]; у статті У. Добосевич досліджено наукову спадщину Левка Полюги в галузі історії української мови [3: 117–131]; М. Сташко і М. Чікало опублікували біобібліографічний покажчик "Лев Полюга", приурочений до 70-річного ювілею видатного українського філолога, відобразивши основні етапи життя, наукової та науково-педагогічної діяльности вченого-лінгвіста [6]. У цих та інших студіях узагальнено значення наукових досліджень ученого для розвитку українського мовознавства, проаналізовано його окремі публікації з проблем історії української мови, охарактеризовано деякі лексикографічні роботи. В енциклопедії "Українська мова" є словникова стаття Я. Заревської, присвячена біографічним відомостям та науковим зацікавленням вченого [4: 466–467]. Науковці відділу української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича, де працював Лев Михайлович, уклали збірник статей, присвячений його світлій пам'яті [7]. Проблеми української наукової лексикографії посідають одне з найвагоміших місць в науковому доробку професора. На цьому наголошують дослідники: "Його словники завжди виходять з виразною науковою концепцією, дають вичерпну інформацію, мають чітку структуру, є легкими для користування" [6: 10]. Проте досі немає спеціальної наукової розвідки, у якій було б досліджено окремі аспекти становлення українського термінознавства в проєкції на досягнення науковця-термінографа Левка Михайловича Полюги.

Мета дослідження полягає в комплексному аналізі термінографічних здобутків Левка Полюги та оцінці їхнього впливу на

розвиток української термінології. Дослідження має виявити й систематизувати основні принципи, методи та підходи, які використовував учений у своїй словникарській діяльності, а також визначити його роль у становленні сучасної української термінографії. Для досягнення поставленої мети потрібно зреалізувати такі завдання: 1) виокремити та систематизувати найважливіші лексикографічні праці Л. Полюги й надати їхню характеристику; 2) визначити теоретичне значення та практичну цінність словників авторства Л. Полюги; 3) оцінити внесок лексикографа у вирішення проблем стандартизації та уніфікації української науково-технічної термінології; 4) розкрити вплив лексикографічних ідей та праць Л. Полюги на подальший розвиток українського термінознавства та термінографії, а також на формування сучасної наукової мови; 5) узагальнити роль Левка Полюги як визначного термінографа й визначити його місце в історії української лексикографії.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Працюючи у відділі мовознавства (тепер – відділ української мови) Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Левко Полюга впродовж багатьох років був за сумісництвом професором катедри української мови Національного університету "Львівська політехніка" (1993–2012), яка на початку 1990-х років стала важливим осередком розвитку термінознавства [23: 3–10]. Найголовніші виклики, які постали перед термінознавцями того періоду, були такі: адаптація спадщини "золотого десятиліття" розвитку української термінології; визначення "порогу" запозичень у терміносистемах; напрацювання методики перекладу терміноодиниць; визначення продуктивних термінотвірних моделей; узгодження транслітераційних підходів в адаптації запозичень; вироблення правописних принципів оформлення терміноодиниць; уніфікація та стандартизація науково-технічної термінології; подолання або обмеження інтерференційних явищ; термінографічна праця. Тоді, на початку 90-х, професор Полюга визначив основні проблеми й завдання української термінографії у своєму виступі під час І-ої Міжнародної наукової конференції "Проблеми української науково-технічної термінології" (м. Львів, 22–25 вересня 1992 р.) [12: 119–122] та охарактеризував теоретичні засади укладання термінологічних словників у статті "До питання про теоретичні засади наукового словництва", опублікованій в "Науково-технічному слові" (1994) [9].

Дотримуючись цих постулатів, науковці Львівської термінологічної школи активно долучилися до термінографічної праці. Зокрема, 1993 року виходить у світ "Орфографічний словник українських медичних термінів" [8]. Цей словник є одним із перших і найважливіших внесків у розвиток української медичної термінології після відновлення державної незалежности. Його цінність значною мірою зумовлена специфікою та історичним контекстом створення – невдовзі після проголошення незалежности України. Це не просто довідник, а важливий крок у процесі деколонізації та дерусифікації наукової мови. Його поява символізувала відродження української термінології в галузі медицини, яка протягом десятиріч зазнавала впливу російської мови. Видання словника стало частиною ширшого руху за утвердження української мови як повноцінного інструменту для науки й освіти. Словник виконував критично важливу педагогічну функцію. Він не лише надавав правильне написання термінів, а й формував ортографічну культуру медичних працівників. Це був один із перших системних посібників, що уможливив викладачам та студентам медичних закладів перейти на викладання та навчання

українською мовою, усуваючи мовні бар'єри в професійному спілкуванні.

Відразу через два роки авторський колектив, до складу якого ввійшов Л. Полюга, видав двотомний "Українсько-латинсько-англійський медичний тлумачний словник" (1995) [25]. Цей словник є унікальним і надзвичайно цінним виданням для української медицини й термінознавства, оскільки він першим у пострадянський період запропонував багатоаспектну орієнтацію на світовий науковий простір. На відміну від звичайних перекладних словників, ця праця є тлумачною. Вона не лише надає переклад терміна, а й розкриває його значення, етимологію та нюанси вживання. Це робить словник повноцінним науковим посібником, що сприяє глибшому розумінню медичних понять. Видання словника стало знаковим явищем, що демонструє здатність української науки до самостійного розвитку та інтеграції в міжнародний контекст. Він є матеріальним свідченням формування нової наукової традиції в незалежній Україні, де українська мова посідає провідне місце в усіх галузях, включаючи високоспеціалізовані. Словник відіграв провідну роль у підтримці та розвитку української мови в медичній сфері. Його публікація стала потужним стимулом для лікарів, науковців та видавців використовувати українську мову в професійній діяльності, що сприяло її подальшому збагаченню та вдосконаленню. Він є прикладом того, як лексикографічна праця може впливати на мовну політику та практику.

Вагомим здобутком також став "Російсько-український та українсько-російський словник термінів будівництва й архітектури", у колективі співавторів якого є професор Л. Полюга (2005–2007) [20]. Цей двотомний словник має значну наукову та практичну цінність, що визначається його комплексним характером, обсягом і часом публікації. Видання словника у 2005 році, уже після усталення української мови як мови навчання у вищих технічних навчальних закладах, зробило його незамінним інструментом для освітньої реформи. Словник став фундаментом, що дав змогу викладачам і студентам повноцінно перейти на українську термінологію в процесі викладання та вивчення інженерних та архітектурних дисциплін. Наявність і російсько-української, й українсько-російської частин дала змогу фахівцям, які здобували освіту в радянський період, легко адаптуватися до нової термінології, а також слугувала мостом між старими та новими стандартами. Цей словник – наочний приклад Львівської школи термінографії, яка обстоювала чистоту та автентичність української мови, ретельно відбираючи терміни та створюючи нові на національній основі. Він є одним із найвагоміших здобутків української термінографії періоду незалежности.

Для розвитку української термінології лісівництва важливе значення має праця "Російсько-український словник термінів лісівництва" (1980) [19], редактором-лексикографом якої був Л. Полюга. Словник відіграв базову роль у процесі українізації лісівничої науки та практики, пропонуючи чіткі відповідники російським термінам і допомагаючи подолати мовний бар'єр. Він запропонував єдині, науково обґрунтовані українські відповідники для тисяч російських термінів, що сприяло зменшенню термінологічного хаосу та уникненню двозначности. Наявність стандартизованої термінології полегшила написання наукових праць, підручників і статей українською мовою.

Левко Полюга – автор першого в сучасній українській лексикографії "Словника антонімів української мови" (1987) [15] – систематизованої та комплексної праці, присвяченої антонімним відношенням у сучасній українській мові. Згодом автор кілька разів переглядав, виправляв, доповнював фактичним матеріалом і перевидавав цей словник: 2-е доповнене видання 1999, 3-є 2001, 4-е 2004, "Повний словник антонімів української

мови" 2006 [13; 14; 11]. На відміну від аналогійних словників інших мов, у цьому виданні автор ставить за мету "не лише дати тлумачення компонентів антонімічних пар і проілюструвати їх вживання, а й показати компоненти в живій взаємодії шляхом розкриття контекстуальної ситуативності, сполучуваності антонімів…" [11: 4]. Лексикограф подає антоніми різного типу та пояснює їхнє значення в словникових статтях, а також наводить зразки сполучуваности, антонімні стійкі словосполучення та фразеологізми й приклади їхнього використання в текстах творів відомих авторів, популярних висловах.

Вагома праця Л. Полюги стосується й практичного застосування синонімів: "Словник синонімів української мови" зазнав також кількох перевидань (2001 – 3-є доповнене видання 2007) [16]. Словник відіграє важливу роль у кодифікації синонімних відношень в українській мові, він фіксує нормативні синонімні ряди, допомагаючи уникнути розбіжностей і плутанини у вживанні слів. Праця Л. Полюги – надзвичайно цінне джерелом для семасіологічних та стилістичних досліджень, вона дає змогу аналізувати семантичні зв'язки між словами, виявляти відтінки їхніх значень та сфери вживання, а також досліджувати процеси розширення або звуження синонімних рядів. Словник наочно виявляє лексичне багатство української мови, демонструючи, як для вираження того самого поняття можуть існувати різні слова, що відображає емоційну, стилістичну та функційну гнучкість мови. Словник є незамінним інструментом для тих, хто прагне вдосконалити свою мовну культуру, він допомагає урізноманітнити мовлення, уникнути тавтології та знайти найбільш вдале слово для конкретного контексту, що важливо для письменників, журналістів, редакторів та публічних промовців.

Лексикографічне опрацювання синонімів та антонімів української мови Левко Полюга продовжив у праці "Словник українських синонімів і антонімів" (2007) [18]. У цьому виданні, як влучно зазначає Г. Городиловська, автор "комплексно підібрав до слів-домінант синонімних гнізд (рядів) усі можливі синоніми з широким семантичним розгалуженням, супроводжуючи їх тлумачними й стилістичними ремарками. Щодо антонімів, то лексикограф навів їх у словникових статтях після аналізу членів синонімного гнізда" [24: 37]. Цей підхід дає дослідникам можливості вивчати не лише схожість, а й протилежність значень слів, що дає повніше уявлення про семантичну структуру української мови. Праця уможливлює глибокий аналіз взаємозв'язків між синонімією та антонімією, вона показує, як одні й ті самі слова можуть входити в різні лексичні ряди, що є важливим для теорії лексикології. Словник виступає як нормативне джерело, яке допомагає стандартизувати вживання синонімів та антонімів, особливо у випадку, коли синонімні ряди містять застарілі, діалектні чи розмовні варіанти.

Важливим досягненням лексикографічної праці професора Л. Полюги стало видання "Морфемного словника" (1983) [10], який містить 36 000 слів і складається з кількох частин. У першій реєстровою одиницею є слово з вказаною морфемною структурою, у другій – найважливіші префіксальні та суфіксальні морфеми з описом їхніх значень і вказівкою на поширеність/непоширеність та прикладами вживання. На основі цього словника було укладено й доповнено низкою додатків "Словник українських морфем" (Львів, 2001, 2-е видання, 2008, 3-є видання, доповнене і виправлене, Київ, 2009) [17]. В останньому виданні словника автор зазначає: "він відрізняється від попереднього видання поновленим реєстром, поглибленим морфологічним аспектом…, опрацюванням додаткових розділів" [17: 3].

Узагальнено огляд наукового й практичного значення термінографічних праць Л. Полюги подано в Таблиці 1.

Таблиця 1.

Наукове й практичне значення термінографічних праць Л. Полюги

Назва словника	**Теоретичне значення**	**Практична цінність**
Російсько-український словник термінів лісівництва / уклад.: М. О. Ганич, Л. М. Полюга, С. А. Постригань, С. М. Стойко, Н. І. Шило; ред.-лексикограф Л. М. Полюга.	• **Джерело для діахронних досліджень**: словник є цінним доробком, що фіксує стан української термінології лісівництва наприкінці XX ст. Він служить надійним джерелом для відстеження еволюції термінів, виявлення застарілих одиниць і вивчення процесів їх нормування в радянський період. Це дає змогу проводити порівняльно-історичні дослідження терміносистем. • **Методологічна основа**: участь укладачів, зокрема відомого лексикографа Л. Полюги, надає словникові значної наукової ваги. Праця відображає принципи і методи термінографії того часу, зокрема підходи до створення українських відповідників для російськомовних термінів, що є предметом аналізу для сучасної термінологічної науки. • **Вклад у збереження національної терміносистеми**: видання цього словника в період інтенсивної русифікації наукової мови свідчить про свідомі зусилля мовознавців та фахівців зберегти й розвинути українську термінологію лісівництва, що має велике значення для історії українського мовознавства.	• **Інструмент стандартизації**: словник став важливим інструментом для стандартизації та уніфікації української лісотехнічної термінології. Він допомагає фахівцям, науковцям, викладачам і студентам використовувати правильну термінологію, сприяючи впорядкуванню професійної мови. • **Довідник для фахівців**: практичне значення словника полягає в його функціональності як довідкового посібника. Він надає можливість точно перекладати спеціалізовані тексти, наукові статті й документацію українською мовою, що є критично важливим для освітнього та наукового процесів. • **Основа для подальших розробок**: словник послужив основою для створення наступних поколінь термінологічних словників. Його термінна база, принципи укладання та структура стали підґрунтям для подальших, уже сучасних, робіт з української термінографії, що робить його цінним і донині для історичних та філологічних студій.
Орфографічний словник українських медичних термінів: 29 000 термінів / уклад. Л. І. Петрух, І. М. Головко, О. Я. Томашевська; ред.-лексикограф	• **Фіксація нового мовного стандарту**: словник має велике наукове значення як фіксатор ортографічних норм української медичної термінології в перехідний період. Він демонструє, як наукова спільнота прагнула встановити єдині правила написання термінів, відходячи від радянських традицій. • **Джерело для дослідження**	• **Інструмент стандартизації**: головна практична цінність словника полягає в його ролі як авторитетного довідника з правопису медичних термінів. Він допомагає уніфікувати написання термінів у медичних закладах, наукових виданнях та освітніх матеріалах. • **Освітній посібник**: словник став незамінним помічником для медичних працівників,

Назва словника	Теоретичне значення	Практична цінність
Л. М. Полюга.	**мовних процесів**: робота відображає підходи до адаптації інтернаціональних медичних термінів до української фонетики та графіки. Словник є цінним матеріалом для лінгвістів, які вивчають процеси нормування та кодифікації термінологічних систем на етапі їхнього становлення. • **Внесок у розвиток термінографії**: участь Л. Полюги як редактора-лексикографа свідчить про застосування науково обґрунтованих принципів укладання словників. Ця праця є прикладом реалізації ідей пуризму та системности, характерних для Львівської термінологічної школи.	викладачів та студентів у процесі опанування української фахової мови. Він сприяє підвищенню мовної грамотности та професійної культури. • **Основа для комунікації**: надаючи стандартизовані форми термінів, словник допомагає уникнути розбіжностей і плутанини в професійній комунікації, забезпечуючи чіткість у медичних протоколах, діагнозах та наукових текстах.
Українсько-латинсько-англійський медичний тлумачний словник / За ред. чл.-кор. АМН України М. Павловського, докт. фарм. наук, проф. Л. Петрух, канд. мед. наук, доц. І. Головко // Ред.-лексикограф — докт. філол. наук Полюга Л. М. У 2 т.	• **Тримовна структура**: наявність трьох мов (української, латинської та англійської) робить словник фундаментальним інструментом для порівняльних досліджень. Він дає змогу простежити взаємозв'язок між українською медичною термінологією, класичною латинською основою та сучасною англомовною термінологією, що є міжнародним стандартом. • **Джерело для вивчення інтеграційних процесів**: словник відображає процес інтеграції української медичної науки у світовий науковий простір. Він фіксує терміни, що є спільними для різних мов, а також показує, як українська мова адаптує міжнародні терміни, зберігаючи при цьому свою системність та автентичність. • **Методологічна основа**: завдяки залученню Л. Полюги, словник демонструє високі стандарти лексикографічної	• **Інструмент міжнародної комунікації**: словник став незамінним помічником для українських лікарів, науковців та студентів, які працюють з міжнародною медичною літературою. Він дає змогу точно перекладати терміни, брати участь у міжнародних конференціях та публікувати наукові праці в іноземних журналах, використовуючи стандартизовану українську термінологію. • **Освітня функція**: цей словник має величезне значення для медичної освіти. Він допомагає студентам опанувати медичну термінологію не лише українською, а й латиною та англійською, що є обов'язковою вимогою в сучасній медичній практиці. • **Уніфікація та популяризація**: словник сприяє уніфікації медичних термінів та їхньому поширенню в медичному середовищі. Він відіграв важливу роль у процесі переходу на українську мову викладання та

Назва словника	**Теоретичне значення**	**Практична цінність**
	роботи. Він є зразком наукового підходу до впорядкування багатомовних словників, що враховує не лише ортографію, а й семантику термінів.	професійного спілкування в галузі медицини.
Російсько-український та українсько-російський словник термінів будівництва й архітектури: в 2-х т. / уклад.: С. С. Жуковський, Р. І. Кінаш, Л. М. Полюга, В. В. Базилевич, Н. З. Дрівко.	• **Джерело для дослідження сучасних терміносистем**: словник фіксує стан термінології будівництва й архітектури на початку XXI століття, що робить його цінним джерелом для аналізу сучасних тенденцій у термінографії. Він відображає результати праці з нормалізації та уніфікації термінів після здобуття Україною незалежности. • **Методологічна основа**: участь Л. Полюги та інших фахівців у його укладанні свідчить про використання передових принципів української лексикографії. Словник є прикладом наукового підходу до створення галузевих словників, що базується на засадах історичної достовірности, системности та чистоти мови. • **Вклад у становлення національного стандарту**: робота колективу укладачів є вагомим внеском у формування національного стандарту української професійної мови. Словник є прикладом свідомого відходу від кальок та запозичень, нав'язаних у радянський період, і утвердження автентичних українських термінів.	• **Комплексний довідковий інструмент**: словник має двосторонню структуру (російсько-український та українсько-російський), що робить його універсальним і надзвичайно зручним інструментом для фахівців, викладачів, студентів і перекладачів, які працюють із текстами в галузях будівництва й архітектури. • **Забезпечення професійної комунікації**: він слугує авторитетним джерелом для забезпечення точности та послідовности у використанні термінів у проєктній документації, наукових публікаціях, навчальному процесі та професійному спілкуванні. • **Освітня функція**: словник є незамінним навчальним посібником для студентів і молодих спеціалістів, допомагаючи їм опанувати професійну термінологію та навчитися мислити в термінах національної наукової традиції.
Полюга Л. М. Словник українських морфем.	Словник є цінним інструментом для: • **Словотвірних досліджень:** вивчення способів творення нових слів, виявлення активних словотвірних моделей та аналіз їхньої динаміки.	• **Освіта:** для школярів, студентів-філологів та викладачів словник є незамінним навчальним посібником. Він допомагає краще засвоїти основи морфемного аналізу, розуміти будову слова та збагачувати словниковий запас.

Назва словника	Теоретичне значення	Практична цінність
	• **Етимологічних досліджень:** розділення слів на морфеми допомагає простежити їхнє походження та зв'язки з іншими словами. • **Порівняльно-історичного мовознавства:** аналіз морфемної будови слів дає можливість виявляти спільні та відмінні риси української мови з іншими слов'янськими мовами.	• **Лексикографія та укладання словників:** словник Л. Полюги став основою для подальших лексикографічних праць, надаючи стандартизовану базу для морфемного опису слів. Він є незамінним для укладачів тлумачних, словотвірних та етимологічних словників. • **Практична стилістика:** глибоке розуміння морфемної структури слів дає авторам і редакторам змогу більш свідомо використовувати мовні засоби, уникати тавтології та створювати точніші й виразніші тексти. • **Комп'ютерна лінгвістика:** дані з морфемного словника можуть бути використані для розробки алгоритмів машинного перекладу, автоматичного аналізу текстів та морфологічного розбору, що є основою для багатьох сучасних мовних технологій.
Полюга Л. М. Повний словник антонімів української мови.	• **Систематизація антонімних пар:** надає систематизовану базу антонімів, що є важливим для лінгвістичних досліджень. Він дає можливість вивчати типи антонімів (градуальні, комплементарні, векторні), аналізувати їхні особливості та закономірності утворення в українській мові. • **Виявлення семантичних зв'язків:** аналіз антонімів допомагає глибше зрозуміти семантичні поля слів, їхні відношення і контрасти. Ця праця є цінним джерелом для досліджень у галузі семасіології та лексикології. • **Джерело для порівняльної лінгвістики:** словник антонімів може бути використаний у порівняльних дослідженнях для виявлення подібностей та відмінностей у вираженні протилежних	• **Навчальний посібник:** для школярів і студентів словник є цінним посібником для засвоєння понять антонімії, що сприяє розвитку логічного мислення та збагачення словникового запасу. Він допомагає краще усвідомити протилежні поняття. • **Удосконалення мовлення:** словник допомагає письменникам, журналістам та ораторам урізноманітнити своє мовлення та посилити його виразність через використання антонімних зіставлень (антитез). Це особливо важливо для створення яскравих образів і контрастів у художніх та публіцистичних текстах. • **Редагування та переклад:** фахівці, що працюють із текстами, використовують словник антонімів для точного перекладу та редагування, щоб уникнути неоднозначностей і

Назва словника	**Теоретичне значення**	**Практична цінність**
	значень в українській та інших мовах.	забезпечити чітке донесення думки.
Полюга Л. М. Словник синонімів української мови.	• **Систематизація синонімних рядів:** став однією з перших ґрунтовних праць, що комплексно описує синонімні ряди української мови. Він допомагає виявити структуру та закономірності в синонімії, що є важливим для теоретичних досліджень лексикології. • **Аналіз відтінків значень:** словник не просто перераховує синоніми, а й розкриває тонкі відмінності в їхніх значеннях, сфері вживання (розмовна, книжна, застаріла лексика) та емоційно-експресивному забарвленні. Це дає змогу дослідникам вивчати еволюцію мовної системи та її семантичні процеси. • **Джерело для порівняльних досліджень:** праця є цінним матеріалом для порівняльної лінгвістики, уможливлюючи зіставляти синонімію української мови з іншими слов'янськими та неслов'янськими мовами.	• **Збагачення мовлення:** Словник є незамінним інструментом для письменників, журналістів, редакторів, студентів та всіх, хто прагне зробити свою мову більш точною, виразною та різноманітною. Він допомагає уникнути тавтології та мовних штампів. • **Навчальний посібник:** у школах та університетах словник синонімів використовують як посібник для вивчення лексикології та стилістики, допомагаючи учням і студентам розвивати відчуття мови та її естетичні якості. • **Переклад та редагування:** для перекладачів словник є базовим ресурсом для добору найбільш точного та стилістично відповідного слова, що є критично важливим для збереження оригіналу тексту. • **Стилістика:** праця Л. Полюги допомагає розуміти, як вибір синоніма впливає на стиль тексту — від офіційно-ділового до художнього.
Полюга Л. М. Словник українських синонімів і антонімів.	• **Комплексний підхід до лексикографії**: словник має велику наукову цінність, оскільки він поєднує в собі два різні типи словників (синонімів та антонімів) в одній праці. Цей підхід дає дослідникам змогу вивчати не лише схожість, а й протилежність значень слів, що дає повніше уявлення про семантичну структуру української мови. • **Джерело для порівняльного аналізу**: праця дає можливість проводити глибокий аналіз взаємозв'язків між синонімією та антонімією. Вона показує, як одні й ті самі слова можуть входити в різні лексичні ряди,	• **Універсальний інструмент**: практична цінність словника полягає в його універсальності. Користувач отримує можливість одночасно працювати з синонімією (для збагачення мовлення) та антонімією (для досягнення контрастності), що значно економить час і робить роботу зі словом ефективнішою. • **Покращення мовної культури**: словник є незамінним інструментом для покращення мовної грамотности й стилю. Він допомагає уникнути повторів, підібрати найбільш точні слова для вираження думки та додати емоційного забарвлення тексту. • **Навчальний посібник**: словник є важливим навчальним

Назва словника	Теоретичне значення	Практична цінність
	що є важливим для теорії лексикології. •**Фіксація мовних норм**: словник виступає як нормативне джерело, яке допомагає стандартизувати вживання синонімів та антонімів, особливо у випадку, коли синонімні ряди містять застарілі, діалектні чи розмовні варіанти.	посібником для широкого кола користувачів — від школярів та студентів до професійних перекладачів, редакторів та письменників. Він сприяє розвиткові навичок свідомого вибору слів і формує глибоке розуміння лексичного багатства української мови.

Висновки й перспективи дослідження. Отже, внесок професора Полюги в процеси систематизації та внормування української лексичної системи, зокрема термінології, є надзвичайно вагомим та багатогранним. Його лексикографічні праці (загальномовні та спеціалізовані словники) є фундаментальним інструментом для впорядкування та регулювання професійної і наукової мови. Вони забезпечують досягнення таких важливих завдань:

а) **нормативність**: сприяють установленню єдиного та послідовного використання термінів у межах певної галузі. Надаючи чіткі дефініції, приклади вживання та переліки усталених еквівалентів, вони запобігають появі двозначности та виникненню множинних, некоректних варіантів для одного поняття.

б) **систематизація**: уможливлюють систематичне впорядкування термінів, виявляючи ієрархічні та інші семантичні зв'язки між ними (наприклад, відношення "рід-вид", "ціле-частина"). Це сприяє побудові цілісної концептуальної системи певної галузі знань, що є критично важливим для ефективної комунікації та передачі знань.

в) **диссемінація інформації**: слугують надійним джерелом для широкої авдиторії – від студентів і науковців до фахівців-практиків і перекладачів; забезпечують усім користувачам доступ до правильної та верифікованої термінологічної інформації.

г) **історичний та діахронічний аналіз**: зберігають історію розвитку терміна, фіксуючи його зміни в значенні, сфері вживання та формі з часом. Це має цінність для історичних досліджень і розуміння еволюції певної наукової дисципліни.

Перспективи досліджень убачаємо в аналізуванні лексикографічних здобутків Левка Полюги в контексті внормування й систематизації лексичної системи української літературної мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Войтів Г. В., Кровицька О. В. Науковий осередок українського словникарства у Львові: історія і досвід. *Теле- та радіожурналістика,* 2019. Вип. 18. С. 245–255. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tir_2019_18_32. (дата звернення: 02.09.2025).
2. Войтович О. О. Науковий осередок термінознавства у Львівському національному університеті імені Івана Франка (друга пол. XX – поч. XXI ст.). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія "Філологія",* 2018. Вип. 78. С. 153–158.
3. Добосевич У. Б. Історія української мови в науковій спадщині Л. М. Полюги. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна.* Львів: Видавництво Львівського національного університету ім. І. Франка, 2020. Вип. 72. С. 117–131.

4. Закревська Я. В. Полюга Лев Михайлович. "Українська мова". Енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк. Київ: Українська енциклопедія ім. М. Бажана, 2000. С. 466–467.
5. Комова М. Українська термінографія 1948–2002. Львів, 2003. 111 с.
6. Лев Полюга. Біобібліографічний покажчик / уклад. М. В. Сташко, М. І. Чікало. Львів, 2000. 88 с.
7. Мовні обрії: збірник пам'яті Левка Полюги / відп. ред. О. Сімович. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2013 (Серія "Історія мови"). 232 с.
8. Орфографічний словник українських медичних термінів: 29 000 термінів / уклад. Л. І. Петрух, І. М. Головко, О. Я. Томашевська; ред.-лексикограф Л. М. Полюга. Львів: Видавнича спілка "Словник" Львівського медичного інституту, 1993. 473 с.
9. Полюга Л. М. До питання про теоретичні засади наукового словництва. *Науково-технічне слово.* 1994. № 1. С. 69–71.
10. Полюга Л. М. Морфемний словник: близько 36 000 слів. Київ: Радянська школа, 1983. 464 с.
11. Полюга Л. М. Повний словник антонімів української мови. Словник фразеологічних антонімів української мови. 3-є вид., переробл. і допов. Київ: Довіра, 2006. 510 с. + 349 с. (книга-"переверт"); 4-е вид., переробл. і допов. 2008. 512 с.
12. Полюга Л. М. Проблеми української термінографії. *Тези І-ої Міжнародної наукової конференції "Проблеми української науково-технічної термінології"* (м. Львів, 22–25 вересня 1992 р.). Тези доповідей. Львів, 1992. С. 119–122.
13. Полюга Л. М. Словник антонімів української мови / за ред. Л. С. Паламарчука. 2-е вид., доп. і випр. Київ: Довіра, 1999; 3-є вид., 2001. 275 с.
14. Полюга Л. М. Словник антонімів української мови. Словник фразеологічних антонімів української мови. Київ: Довіра, 2004. 275 с. + 284 с. (книга-"переверт").
15. Полюга Л. М. Словник антонімів: понад 2 000 антонімічних пар / за ред. Л. С. Паламарчука. Київ: Радянська школа, 1987. 173 с.
16. Полюга Л. М. Словник синонімів української мови. Київ: Довіра, 2001. 477 с.; 2-е вид., переробл. і допов. Київ: Довіра, 2004. 477 с; 3-є вид., переробл. і допов. Київ: Довіра, 2007. 478 с.
17. Полюга Л. М. Словник українських морфем: близько 40 000 слів / НАН України. Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів: Світ, 2001. 448 с.; 2-е вид., переробл. і допов.: понад 45 000 слів. Київ: Довіра, 2009. 554 с.
18. Полюга Л. М. Словник українських синонімів і антонімів. Київ: Довіра, 2007. 575 с.
19. Російсько-український словник термінів лісівництва / уклад.: М. О. Ганич, Л. М. Полюга, С. А. Постригань, С. М. Стойко, Н. І. Шило; ред.-лексикограф Л. М. Полюга. Київ: Наукова думка, 1980. 158 с.
20. Російсько-український та українсько-російський словник термінів будівництва й архітектури: в 2-х т. / уклад.: С. С. Жуковський, Р. І. Кінаш, Л. М. Полюга, В. В. Базилевич, Н. З. Дрівко. Львів: Ліга-Прес, 2005. Т. 1. 960 с; Т. 2. 488 с.
21. Сербенська О. А. Професор Лев Полюга (квітка на могилу). *Вісник Львівського університету. Серія філологічна.* Львів: Видавництво Львівського національного університету ім. І. Франка. 2012. Вип. 57. С. 255–257.
22. Симоненко Л. М. Українська термінографія: стан і перспективи. *Мовознавство.* 2014. № 4. С. 28–35.
23. Теорія терміна: конкретизація лексико-семантичних парадигм: монографія / З. Й. Куньч, Г. В. Наконечна, О. Р. Микитюк, С. З. Булик-Верхола, Ю. В. Теглівець. Львів: Галицька Видавнича Спілка, 2018. 180 с.

24. Українське словникарство: історія, теорія, практика: монографія / Г. П. Городиловська, Г. В. Наконечна, О. Г. Литвин, С. З. Булик-Верхола, Л. В. Харчук. Львів: Галицька Видавнича Спілка, 2020. 208 с.
25. Українсько-латинсько-анґлійський медичний тлумачний словник / За ред. чл.-кор. АМН України М. Павловського, докт. фарм. наук, проф. Л. Петрух, канд. мед. наук, доц. І. Головко // Ред.-лексикограф – докт. філол. наук Полюга Л. М. У 2 т. Львів, 1995. Т. 1. 656 с., Т 2. 788 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Voitiv, H. V., Krovytska,O. V. Naukovyi oseredok ukrainskoho slovnykarstva u Lvovi: istoriia i dosvid [Scientific Center for Ukrainian Vocabulary in Lviv: History and Experience]. *Tele- ta radiozhurnalistyka.* Iss. 18. Pp. 245-255. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tir_2019_18_32. (reference date: 02.09.2025) [in Ukrainian].
2. Voitovych, O. O. (2018). Naukovyi oseredok terminoznavstva u Lvivskomu natsionalnomu universyteti imeni Ivana Franka (druha pol. XX – poch. XXI st.) [Scientific Center for Terminology at the Ivan Franko National University of Lviv (second half of the 20th – beginning of the 21st century)]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriia "Filolohiia*". Iss. 78. Pp. 153–158 [in Ukrainian].
3. Dobosevych, U. B. (2020). Istoriia ukrainskoi movy v naukovii spadshchyni L. M. Poliuhy [The history of the Ukrainian language in the scientific heritage of L. M. Polyuga]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia filolohichna.* Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoho natsionalnoho universytetu im. I. Franka. Iss. 72. Pp. 117–131 [in Ukrainian].
4. Zakrevska, Ya. V. (2000). Poliuha Lev Mykhailovych [Polyuga Lev Mykhailovych]. "Ukrainska mova". Entsyklopediia / ed. by V. M. Rusanivskyi, O. O. Taranenko, M. P. Ziabliuk. Kyiv: Ukrainska entsyklopediia im. M. Bazhana. Pp. 466–467 [in Ukrainian].
5. Komova, M. (2003). Ukrainska terminohrafiia 1948–2002 [Ukrainian Terminography 1948–2002]. Lviv. 111 p. [in Ukrainian].
6. Lev, Poliuha. (2000). Biobibliohrafichnyi pokazhchyk [Lev Polyuga. Biobibliographic index] / arranged by M. V. Stashko, M. I. Chikalo. Lviv. 88 p. [in Ukrainian].
7. Movni obrii: zbirnyk pam'iati Levka Poliuhy [Language Horizons: A Collection in Memory of Levko Polyuga] (2013) / ed. by O. Simovych. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Kryp'iakevycha NAN Ukrainy (Seriia "Istoriia movy"). 232 p. [in Ukrainian].
8. Orfohrafichnyi slovnyk ukrainskykh medychnykh terminiv: 29 000 terminiv [Orthographic dictionary of Ukrainian medical terms: 29,000 terms] (1993) / arranged by L. I. Petrukh, I. M. Holovko, O. Ya. Tomashevska; ed. by L. M. Poliuha. Lviv: Vydavnycha spilka "Slovnyk" Lvivskoho medychnoho instytutu. 473 p. [in Ukrainian].
9. Poliuha, L. M. (1994). Do pytannia pro teoretychni zasady naukovoho slovnytstva [On the question of the theoretical foundations of scientific vocabulary]. *Naukovo-tekhnichne slovo.* № 1. Pp. 69-71. [in Ukrainian].
10. Poliuha, L. M. (1983). Morfemnyi slovnyk: blyzko 36 000 sliv [Morpheme dictionary: about 36,000 words]. Kyiv: Radianska shkola. 464 p. [in Ukrainian].
11. Poliuha, L. M. (2006).Povnyi slovnyk antonimiv ukrainskoi movy. Slovnyk frazeolohichnykh antonimiv ukrainskoi movy [Complete dictionary of antonyms of the Ukrainian language. Dictionary of phraseological antonyms of the Ukrainian language]. 3rd edit., amended. Kyiv: Dovira. 510 p. + 349 p. (flip-book); 4th edit., amended. 2008. 512 p. [in Ukrainian]
12. Poliuha, L. M. (1992). Problemy ukrainskoi terminohrafii [Problems of Ukrainian terminography]. Tezy I-oi Mizhnarodnoi naukovoi konferentsii "Problemy ukrainskoi naukovo-tekhnichnoi terminolohii" (m. Lviv, 22–25 veresnia 1992 r.). Tezy dopovidei. Lviv. Pp. 119–122 [in Ukrainian].

13. Poliuha, L. M. (2001). Slovnyk antonimiv ukrainskoi movy [Dictionary of antonyms of the Ukrainian language] / ed. by L. S. Palamarchuk. 2nd edit., amended. Kyiv: Dovira, 1999; 3rd edit. 275 p. [in Ukrainian].
14. Poliuha, L. M. (2004). Slovnyk antonimiv ukrainskoi movy. Slovnyk frazeolohichnykh antonimiv ukrainskoi movy [Dictionary of antonyms of the Ukrainian language. Dictionary of phraseological antonyms of the Ukrainian language]. Kyiv: Dovira. 275 p. + 284 p. (flip-book) [in Ukrainian].
15. Poliuha, L. M. (1987). Slovnyk antonimiv: ponad 2 000 antonimichnykh par [Antonym dictionary: over 2,000 antonym pairs] / ed. by L. S. Palamarchuk. Kyiv: Radianska shkola. 173 p. [in Ukrainian].
16. Poliuha, L. M. (2004, 2007). Slovnyk synonimiv ukrainskoi movy [Dictionary of synonyms of the Ukrainian language]. Kyiv: Dovira, 2001. 477 p.; 2nd edit., amended. Kyiv: Dovira. 477 p; 3rd edit., amended. Kyiv: Dovira. 478 p. [in Ukrainian].
17. Poliuha, L. M. (2001). Slovnyk ukrainskykh morfem: blyzko 40 000 sliv [Dictionary of Ukrainian morphemes: about 40,000 words] / NAN Ukrainy. In-t ukrainoznavstva im. I. Kryp'iakevycha. Lviv: Svit. 448 s.; 2nd edit., amended.: over 45 000 words. Kyiv: Dovira, 2009. 554 p. [in Ukrainian].
18. Poliuha, L. M. (2007). Slovnyk ukrainskykh synonimiv i antonimiv [Dictionary of Ukrainian synonyms and antonyms]. Kyiv: Dovira. 575 p. [in Ukrainian].
19. Rosiisko-ukrainskyi slovnyk terminiv lisivnytstva [Russian-Ukrainian dictionary of forestry terms] (1980) / arranged by M. O. Hanych, L. M. Poliuha, S. A. Postryhan, S. M. Stoiko, N. I. Shylo; ed. by L. M. Poliuha. Kyiv: Naukova dumka. 158 p. [in Ukrainian].
20. Rosiisko-ukrainskyi ta ukrainsko-rosiiskyi slovnyk terminiv budivnytstva y arkhitektury: in 2 vol. [Russian-Ukrainian and Ukrainian-Russian Dictionary of Construction and Architecture Terms: in 2 vol.] (2005) / arranged by S. S. Zhukovskyi, R. I. Kinash, L. M. Poliuha, V. V. Bazylevych, N. Z. Drivko. Lviv: Liha-Pres. vol. 1. 960 p; vol. 2. 488 p. [in Ukrainian].
21. Serbenska, O. A. (2012). Profesor Lev Poliuha (kvitka na mohylu) [Professor Lev Polyuga (flower on the grave)]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia filolohichna*. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoho natsionalnoho universytetu im. I. Franka. Iss. 57. Pp. 255–257 [in Ukrainian].
22. Symonenko, L. M. (2014). Ukrainska terminohrafiia: stan i perspektyvy [Ukrainian terminology: status and prospects]. *Movoznavstvo*. № 4. Pp. 28–35 [in Ukrainian].
23. Teoriia termina: konkretyzatsiia leksyko-semantychnykh paradyhm: monohrafiia [Term Theory: Concretization of Lexical-Semantic Paradigms: Monograph] (2018). / Z. Y. Kunch, H. V. Nakonechna, O. R. Mykytiuk, S. Z. Bulyk-Verkhola, Yu. V. Tehlivets. Lviv: Halytska Vydavnycha Spilka. 180 p. [in Ukrainian].
24. Ukrainske slovnykarstvo: istoriia, teoriia, praktyka: monohrafiia [Ukrainian lexicography: history, theory, practice: monograph] (2020) / H. P. Horodylovska, H. V. Nakonechna, O. H. Lytvyn, S. Z. Bulyk-Verkhola, L. V. Kharchuk. Lviv: Halytska Vydavnycha Spilka. 208 p. [in Ukrainian].
25. Ukrainsko-latynsko-angliiskyi medychnyi tlumachnyi slovnyk [Ukrainian-Latin-English Medical Explanatory Dictionary] (1995) / ed. by assoc.member of the AMN of Ukraine M. Pavlovskyi, Pharmacy Doctor, prof. L. Petrukh, MD(c). I. Holovko // ed. by PhD Poliuha L. M. In 2 vol. Lviv. Vol.1. 656 p., vol. 2. 788 p. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії:10.09.2025
Схвалено до друку: 28.11.2025

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal.
Philological Sciences. Vol. 2 (105)

Вісник Житомирського державного
університету імені Івана Франка.
Філологічні науки. Вип. 2 (105)

ISSN (Print): 2663-7642
ISSN (Online): 2707-4463

УДК 81'373.21(477)(092)
DOI 10.35433/philology.2 (105).2025.165-179

ТЕРМІНОЛОГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ ЛЕВКА ПОЛЮГИ: ТРАДИЦІЇ Й НОВАТОРСТВО

І. Б. Ментинська*

У статті проаналізовано термінологічну наукову спадщину відомого українського мовознавця, доктора філологічних наук, професора, знаного лексикографа, одного з фундаторів української термінологічної науки Левка Михайловича Полюги. Простежено вплив вченого на розвиток української термінології, зазначено вагомість для українського термінознавства. Для реалізації мети здійснено низку завдань: 1) проаналізовано термінологічні праці Левка Полюги; 2) вказано на характерні особливості головних термінологічних праць; 3) звернено увагу на вплив цих праць на розвиток українського термінознавства; 4) відзначено традиції і новаторство. Дослідження термінознавчої спадщини Лева Михайловича Полюги є актуальним з кількох причин. По-перше, його наукові здобутки заклали підвалини сучасної української термінології та лексикографії, що й сьогодні залишаються орієнтиром для укладачів словників і перекладачів. По-друге, у добу глобалізації та стрімкого розвитку інформаційних технологій постає потреба в збереженні національної ідентичности через мову, а напрацювання Л. Полюги допомагають формувати українські відповідники до новітніх понять. По-третє, його методологічні принципи уніфікації та нормування термінів дають змогу гармонізувати українську терміносистему з міжнародною, не втрачаючи власної мовної самобутности. Отож звернення до термінознавчої спадщини Л. М. Полюги забезпечує як історико-наукову тяглість, так і практичну корисність для сучасних мовознавчих студій.

Наукова термінологічна спадщина Лева Михайловича Полюги засвідчує його вагомий внесок у розвиток української термінології та термінографії. У своїх працях (словниках, наукових статтях і навіть рецензіях на термінологічні праці) він послідовно поєднував історико-лінгвістичний аналіз із практичними завданнями нормування та упорядкування терміносистем, розглядаючи термін не лише як мовну одиницю, а й як відображення наукової думки та культурного поступу. Дослідник акцентував на джерелах і традиціях українського термінотворення, проблемах перекладу та стандартизації, особливостях лексикографічного оформлення термінів, а також на їхній ролі у фаховій комунікації. Новаторство його підходів проявляється в прагненні гармонізувати українську терміносистему з міжнародними стандартами, зберігаючи автентичні мовні традиції, у глибокому аналізі джерел термінотворення та в розробленні принципів лексикографічного представлення терміна. Праці вченого стали підґрунтям для формування сучасних

* *доктор філософії за спеціальністю 035 Філологія,*
старший викладач кафедри української
(Національного університету "Львівська політехніка"),
iryna.b.mentynska@lpnu.ua
ORCID: 0000-0001-7939-0010

словникових ресурсів, утвердження української термінології в різних галузях та піднесення її на рівень важливого складника наукової культури й національної ідентичності.

Перспективним видається дослідження систематизації та комплексного осмислення наукових здобутків Л. М. Полюги у галузі термінології й термінографії, а також адаптація окреслених принципів у його науковій спадщині до сучасних умов цифровізації науки й освіти, зокрема у створенні електронних термінологічних баз та онлайн-словників.

Ключові слова: термінологія, термінографія, термін, словники, наукові здобутки.

LEVKO POLIUHA'S TERMINOLOGICAL CONCEPT: TRADITIONS AND INNOVATION

Mentynska I. B.

The article analyzes the terminological scholarly legacy of the prominent Ukrainian linguist, Doctor of Philology, Professor, renowned lexicographer, and one of the founders of Ukrainian terminological studies, Levko Mykhailovych Poliuha. The influence of his scientific work on the development of Ukrainian terminology is traced, and its importance for Ukrainian terminology studies is emphasized. To achieve the purpose, several tasks were undertaken: (1) the terminological works of Levko Poliuha were analyzed; (2) the characteristic features of his key terminological studies were identified; (3) attention was drawn to the impact of these works on the development of Ukrainian terminology studies; (4) traditions and innovations were highlighted. The study of Poliuha's terminological heritage is relevant for several reasons. First, his scholarly achievements laid the foundation of modern Ukrainian terminology and lexicography, which remain a benchmark for dictionary compilers and translators. Second, in the era of globalization and the rapid development of information technologies, the need to preserve national identity through language becomes particularly urgent, and Poliuha's contributions help to create Ukrainian equivalents for new concepts. Third, his methodological principles of unification and normalization of terms make it possible to harmonize the Ukrainian terminological system with international standards while preserving its linguistic originality. Thus, revisiting Poliuha's scholarly legacy ensures both historical continuity and practical significance for contemporary linguistic research.

The terminological heritage of Levko Mykhailovych Poliuha demonstrates his significant contribution to the development of Ukrainian terminology and terminography. In his works (dictionaries, scholarly articles, and even reviews of terminological studies), he consistently combined historical-linguistic analysis with the practical tasks of normalizing and systematizing terminological systems, viewing the term not only as a linguistic unit but also as a reflection of scientific thought and cultural progress. He emphasized the sources and traditions of Ukrainian term formation, the challenges of translation and standardization, the specifics of lexicographic representation of terms, and their role in professional communication. The innovative aspect of his approach lies in his effort to harmonize the Ukrainian terminological system with international standards while preserving authentic linguistic traditions, in his thorough analysis of term-formation sources, and in his development of principles for lexicographic presentation of terms. His works provided the basis for the creation of modern lexicographic resources, the strengthening of Ukrainian terminology across various fields, and its elevation to the level of an essential component of scientific culture and national identity.

Promising directions for further research include the systematization and comprehensive study of Poliuha's scholarly achievements in the field of terminology and terminography, as well as the adaptation of the principles outlined in his scholarly legacy to the current conditions of digitalization of science and education, particularly in the creation of electronic terminological databases and online dictionaries.

Keywords: *terminology, terminography, term, dictionaries, scientific achievements*

Постановка наукової проблеми. Учений, якого небезпідставно можна назвати *аристократом духу*. У науковому та громадському житті він вирізнявся високою культурою мислення, шляхетністю характеру й глибокою відданістю українському слову. Його праці стали вагомим внеском у розвиток мовознавства та лексикографії. Лексикографічні праці

забезпечили фахове формування української лексикографії загалом і термінографії зокрема. Постать Л. М. Полюги є символом поєднання наукової строгости та духовної шляхетности, водночас наявність витонченого почуття гумору та життєвої мудрости робила його особливо близьким і зрозумілим для колег та учнів, сприяючи формуванню довірливої творчої атмосфери у науковому середовищі. Дослідження його наукової спадщини заслуговує на скрупульозне вивчення, зокрема в галузі термінознавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Левко Полюга – відомий український мовознавець, доктор філологічних наук, професор, знаний лексикограф, один із фундаторів української термінологічної науки, багаторічний провідний науковець НАН України, лавреат Всеукраїнської премії імени Івана Огієнка в галузі науки, наставник і вчитель багатьох успішних науковців. Про значний науковий доробок вченого вже було сказано чимало, так наприклад, О. Сербенська зауважує, що найбільша частина його наукової діяльності пов'язана з відділом мовознавства Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН (у минулому – Інститут суспільних наук), де з 1957 року працював у відділі лексикографії, у колективі професіоналів, який укладав надзвичайно цінну пам'ятку для нашої культури – багатотомний український історичний словник [29: 255–257]. У. Добасевич зазначає, Лев Михайлович Полюга був серед тих мовознавців, які пропагували концептуально новий підхід до осмислення й викладання історії української мови, що ґрунтувався на україноцентричних ідеях, які набувають актуальності в сучасних умовах, авторка статті виокремлює праці, присвячені проблемам історії української мови, аналізує основні напрями досліджень та головні ідеї цих студій [4]. Г. Городиловська, згадуючи про життєвий шлях, лексикографічну творчість та науковий доробок професора в царині українського словникарства, аналізує основні лексикографічні праці, переважно словники, з якими автор увійшов в історію української лексикографії [3: 9–10]. У збірникові пам'яти відомого львівського ученого професора Левка Михайловича Полюги вміщено статті та матеріали його колег із відділу української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича та його учнів, які зауважують, що Левко Полюга був не тільки талановитим ученим-лексикографом, а й лексикологом, фаховим мовознавцем, педагогом, усебічно обдарованою особистістю [9]. Дослідниця О. Радько, акцентує увагу на внескові Лева Полюги в розвиток української авторської лексикографії (на матеріалі поетичних творів Івана Франка). [26]. З. Куньч зауважує, що вагомим є доробок професора в українське термінознавство, зокрема в термінографічні процеси, бо ще на початку 90-х Левко Полюга конкретизував теоретичні засади наукового словництва у своїх працях, постійно долучався до копіткої термінографічної праці [7: 5–8].

Мета дослідження. Мета нашої статті – проаналізувати термінологічну спадщину Левка Полюги, простежити вплив наукового доробку вченого на розвиток української термінології, зазначити вагомість для українського термінознавства. Для реалізації мети буде здійснено низку завдань: 1) проаналізовано термінологічні праці Левка Полюги; 2) указано на характерні особливості основних термінологічних праць; 3) звернуто увагу на вплив цих праць на розвиток українського термінознавства; 4) відзначено традиції та новаторство

Дослідження термінознавчої спадщини Лева Михайловича Полюги є актуальним з кількох причин. *По-перше*, його наукові здобутки заклали підвалини сучасної української термінології та лексикографії, що й сьогодні залишаються орієнтиром для укладачів словників і перекладачів. *По-друге*, у добу глобалізації та стрімкого

розвитку інформаційних технологій постає потреба в збереженні національної ідентичности через мову, а напрацювання Л. Полюги допомагають формувати українські відповідники до новітніх понять. *По-третє*, його методологічні принципи уніфікації та нормування термінів дають змогу гармонізувати українську терміносистему з міжнародною, не втрачаючи власної мовної самобутности. Отож звернення до термінознавчої спадщини Л. Полюги забезпечує як історико-наукову тяглість, так і практичну корисність для сучасних мовознавчих студій.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. До термінологічної спадщини Лева Михайловича Полюги належать термінологічні словники, публікації з термінознавства, а також рецензії на термінологічні праці тощо. Розглянемо, на нашу думку, найвагоміші.

Рецензії. У бібліографічному покажчику 2020 р. [1] згадано низку (понад 35) рецензій Левка Полюги на термінологічні праці, зокрема на книгу В. Карпової "Термін і художнє слово: Термінологічна лексика в мові сучасної української поезії" (1967 р.) Науковець дає високу оцінку цій праці, зауважуючи, що в художньому мовленні терміни зазнають певних семантичних трансформацій додаткових смислових відтінків, нових асоціативних і функційних нашарувань та виступають самостійними елементами лексичної системи художнього мовлення, засобами художнього зображення [15]. Л. Полюга цю думку, вочевидь, розглядає як цінний результат усвідомленого поєднання наукового термінологічного аспекту з художньою формою. Досить актуальною для термінознавства є рецензія на дослідження Г. Наконечної "Українська науково-технічна термінологія в минулому і тепер", опубліковану в часописі "Аудиторія" 2000 р. № 22, у якій професор відзначив, що праця Г. Наконечної є однією з перших спроб системно описати становлення та розвиток української науково-технічної термінології у XX ст., а також наголосив на актуальності теми для періоду незалежності (кінець 1990-х), коли гостро постало питання унормування української фахової мови. [14:5] Левко Полюга підкреслив цінність огляду джерельної бази (словники, термінологічні комісії, праці мовознавців: А. Кримського, І. Верхратського, К. Левицького), зауважив науково-популярний характер видання, його доступність для широкого кола читачів (студентів, викладачів, інженерів).

Цікавою є рецензія Л. М. Полюги на видання "Морфологічний словник медичної термінології (латинсько-українсько-російський)" упорядники: Федотов О. В., Очкуренко О. М., Фенчин К. М. Лексикографічна праця – унікальний зразок тримовної термінографії, зорієнтованої на потреби вищої медичної школи. У словнику систематизовано латинську медичну лексику з відповідниками українською та російською мовами, подано відомості про морфологічні характеристики термінів, а також укладено допоміжні покажчики латинських слів та епонімів. Л. Полюга виокремлює особливу цінність словника – морфологічний принцип укладання: кожен латинський термін супроводжено граматичними формами, що робить видання корисним не лише для читання й перекладу, а й для навчання латини в медичних закладах, а також зазначає, що упорядники намагалися репрезентувати українську медичну термінологію поряд із московською, що на той час мало велике значення для поступу української мови науки.

Заслуговує на увагу рецензія Левка Михайловича на "Російсько-українсько-англійський словник термінів машинобудівної галузі" (укладачі Оксана Литвин, Андрій Литвин). Новаторство термінографічної праці полягає не лише в тримовному форматі, що поєднує російську, українську та

англійську термінологію, а й у прагненні виробити стабільну українську норму в галузі машинобудування. Автори намагалися відродити забуті чи репресовані у 30-х роках ХХ століття терміни машинобудівної галузі. Уперше системно подано українські еквіваленти із зазначенням наголосу, що дає змогу формувати правильну акцентологічну традицію в професійній лексиці. У словнику враховано варіантність термінів, що відображає реальний стан уживання й водночас сприяє виробленню єдиних рекомендацій щодо використання. Завдяки компактності, орієнтації на функціональність та методологічному підходу до нормалізації лексики це видання стало важливим кроком у розбудові української технічної термінології та її інтеграції в міжнародний науковий простір.

Рецензійна діяльність Левка Полюги мала відчутний вплив на розвиток українського термінознавства, оскільки простежуємо:

- формування критичного дискурсу в термінознавчих студіях (понад 35 рецензій);
- звернення уваги на взаємодію термінології та художнього мовлення (на прикладі праці В. Карпової).
- підтримку історико-термінологічних досліджень (оцінка праці Г. Наконечної);
- наголошення на доступності термінологічних видань для студентів, викладачів, інженерів.
- відстоювання позиції української наукової мови, підкреслюючи важливість її розвитку поруч з іншими мовами.

Словники. Термінологічні словники за співавторства Левка Полюги – важлива віха в становленні української термінографії та значний внесок у розвиток української термінології. У бібліографічному покажчику 2000 р. [1] та на сайті Термінологічного комітету Львівської політехніки [8] згадано такі термінографічні праці:

"Короткий тлумачний словник української мови" 1978 р. за співавторства Л. Полюги, подальші перевидання: друге – 1988 р., перероблене й доповнене третє – 2004р. Обсяг лексики словника близько 6750 слів та фразеологізмів, адресований для широкого коло читачів, подано коротке й доступне тлумачення найуживаніших слів сучасної української літературної мови. Особливістю словника є стислість і доступність словникової статті (тлумачення подано максимально короткі, зрозумілі для нефахівців); нормативність (чітка орієнтація на норми сучасної української літературної мови, містить поширені сталі вирази, що підкреслює практичне спрямування термінографічної праці. "Короткий тлумачний словник української мови" (1978) фіксує не лише загальновживану лексику, а й частину термінологічної. Словник не є спеціалізований термінологічний, а загальномовний (для учнів, учителів, студентів). Укладачі помістили основні терміни з різних галузей знань, які найчастіше вживалися в літературній мові та навчальних текстах. Тлумачення термінів подано спрощено, без надмірної наукової деталізації, щоб залишатися зрозумілими для широкого кола читачів, наприклад:

Атмосфера, и, ж. 1. лише одн., фіз. Газоподібна оболонка Землі та ін-ших планет. 2. лише одн. Повітря, яке наповняє якийсь обмежений простір. 3. фіз., техн. Одиниця вимірювання тиску газоподібних тіл.4. лише одн., чого, перен. Обстановка, настрій. Трудова атмосфера. атом, а, ч. 1. Найменша частинка хімічного елемента, що складається з ядра та електронів. 2. перен. Найменша частина чого-небудь [6:15].

Отож у словнику зафіксовано й пояснено терміни (з природничих наук, суспільних, гуманітарних, мовознавчих тощо), але в максимально стислій і навчально зорієнтованій формі.

"Російсько-український словник термінів лісівництва" (1980) – спеціалізований словник для галузі лісівництва, виданий у Києві, один із галузевих двомовних словників радянського періоду, містить російські терміни з лісівництва та відповідники українською мовою. Завданням було унормувати спеціальну термінологію в галузі лісового господарства, забезпечити перекладну літературу й навчальний процес у профільних закладах. Подібні видання були частиною загальної лексикографічної практики того часу: укладання галузевих термінологічних словників для стандартизації терміносистем. Його специфіка полягає в тому, що в словникові не просто перекладено російські терміни, а подано унормовані українські відповідники, часто уникаючи кальок і добираючи питомі або усталені в науковій практиці лексеми. Наприклад: *почвозащитные – ґрунтозахисні* [27], *лесонасаждения – лісонасадження* [27], як бачимо, укладачі вживають власне український складений термін; *импрегнация – просочування* (деревини) [27] – уникнуто чужомовного терміна, подано зрозумілий український термін. Словник допомагав студентам, науковцям і практикам користуватися єдиною українською терміносистемою в умовах, коли в СРСР панувала російська наукова мова.

"Орфографічний словник українських медичних термінів" містить близько 29 000 основних термінів, що охоплюють 36 медичних спеціальностей/напрямів. Г. Германович наголошує, що орфографічний словник, є першим в Україні довідник такого масштабу для унормування медичної лексики [2: 43–49]. Основна мета лексикографічної праці – унормувати написання українських медичних термінів (наголос/написання, дефіс/разом/окремо, варіантність, передавання запозичень), щоб забезпечити єдині стандарти для лікарів, викладачів і студентів. Це видання стало базою для наступних великих проєктів Львівської школи медичної лексикографії. Оскільки "Орфографічний словник українських медичних термінів" (Львів, 1993) є правописним, то його статті мають просту структуру: подано реєстрове слово в правильному написанні, іноді з варіантами чи граматичними формами: *апендици́т гіпертоні́я*, *ендока́рд*, *інсу́лін*, *кардіохірурги́я*, *невропато́логія*, *офтальмоло́гія*, шлу́нок [11]. Левко Полюга зазначив, що це плідна співпраця медиків та філологів на терені української медичної термінології [16: 80–81].

Українсько-латинсько-англійський медичний тлумачний словник виданий у двох томах (Т. 1: А–К, 1995; Т. 2: Л–Я, 1995). До авторського колективу увійшли науковці Львівського державного медичного інституту та Лікарської комісії Наукового товариства імені Шевченка, обсяг лексикографічної праці – понад 1400 сторінок. Варто зауважити, що видання стало продовженням "Орфографічного словника українських медичних термінів" (1993). Особливістю цього тлумачного словника: крім українського терміна, подано латинський та англійський відповідник, а також коротке пояснення (означення). Завданням словника стало унормувати українську медичну термінологію; зіставляти її з міжнародними відповідниками; забезпечити викладання медицини українською мовою. Тлумачний словник містить десятки тисяч термінів із різних медичних галузей (анатомія, клінічні дисципліни, фармакологія, мікробіологія тощо) (див. табл. 1).

Таблиця 1.

український термін	латинський відповідник	англійський відповідник	коротке пояснення
ліпідо́з	lipidosis	lipidosis	Патологічний стан, зумовлений надмірним відкладанням жирів у тканинах.
невропато́логія	neuropathologia	neuropathology	Розділ медицини, що вивчає хвороби нервової системи.
офтальмоло́гія	ophthalmologia	ophthalmology	Медична наука про будову, функції та захворювання ока.
пневмо́нія	pneumonia	pneumonia	Запалення легеневої тканини.
радіоте́рапія	radiotherapia	radiotherapy	Метод лікування з використанням іонізуючого випромінювання.

Спостерігаємо специфіку словника: український термін – на першому місці, потім подано латинський відповідник (як універсальна наукова мова медицини), далі – англійський відповідник (для інтеграції у світовий науковий простір). На завершення – коротке тлумачення, щоб уніфікувати розуміння терміна. Лев Михайлович Полюга був редактором словника й автором переднього слова, відомий лексикограф забезпечив мовознавче опрацювання термінів: добір нормативних форм, узгодження з українським правописом, уникнення кальок. Його внесок полягав у тому, що він поєднав лінгвістичну точність із потребами медичної науки, створивши місток між фаховою медициною та українською мовою

Російсько-український та українсько-російський словник термінів будівництва й архітектури був виданий у Львові, 2005 вийшов перший том — російсько-український, що містить 60 тис. термінів, а 2007 другий – українсько-російський, містить 50 тис. термінів. Охоплює сучасну будівельну й архітектурну термінологію, разом із новими поняттями (інженерні технології, матеріали, проєктні стандарти). Словник став універсальним для користувачів, зокрема для студентів архітектурно-будівельних спеціальностей, викладачів, інженерів, перекладачів технічної літератури. Особливістю словника є те, що укладачі продовжують традиції українських термінологів 20-х рр. XX ст., і вважають, що для формування національних термінологічних систем доцільно залучати й діалектні слова, ремісничу лексику різних регіонів України (*вальниця, обійстя*) [28]. У цьому словнику простежуємо написання термінів: *проєкт, проєктувати, проєктувальний, фоє* (див. табл. 2), і лише 2019 відбудуться зміни в правописі, коли таке написання стане чинною ортографічною нормою. Терміни належать до різних галузей будівництва та архітектури. А також словник вийшов із компакт-диском, що полегшує пошук термінів та роботу з ними. Це один із сучасних двомовних термінологічних галузевих лексикографічних проєктів у сфері будівництва та архітектури в Україні другої половини 2000-х років. У його створенні важливу роль відіграв і Лев Михайлович Полюга як науковий консультант і термінолог-лексикограф. Співавтор цього словника висловився: "Ми об'єднали в ньому дві галузі, такі різні й водночас близькі. Вікторія Базилевич — один з авторів — є архітектором, а професор Роман Кінаш і Стефан Жуковський — ближчі до будівництва" [20]. Науковець чітко стежив, щоб галузеві терміни відповідали загальним принципам українського термінотворення та чинному правописові. Допомагав унормувати ті будівельні й архітектурні поняття, для яких існували кілька варіантів у практиці. Професор брав

активну участь у рецензуванні та опрацюванні матеріалу, щоб словник став не лише перекладним, а й нормативним джерелом для галузі. Отож завдяки наполегливій праці укладачів словник отримав високий рівень мовної культури й системності, поєднавши фахову архітектурно-будівельну лексику з українською лінгвістичною традицією.

Таблиця 2.

російський термін	**український відповідник**	**український термін**	**російський відповідник**
проєкт	проєкт	і(й)онізований	ионизованый
кровля	дах	електрохі(е)мічний	електрохимический
несущая стена	опорна стіна, стримна стіна	дашок	навес
молния	блискавиця	перекриття	перекрытие
образец	взірець	магні(е)тний	магнитный
волчок	дзиґа	цегла	кирпич

Лев Михайлович Полюга був співавтором низки термінологічних різногалузевих праць від медицини, будівництва й архітектури до загальномовних та тлумачних видань. Така багатогалузевість засвідчує універсалізм науковця, його здатність працювати як із спеціалізованою, так і з міждисциплінарною термінологією. Внесок Л. Полюги полягає не лише у фіксації та унормуванні професійної лексики, а й у формуванні української термінологічної бази, необхідної для розвитку науки, освіти й практики.

Наукові термінологічні праці Левка Полюги. У дослідженні звертаємо увагу на термінологічні публікації Левка Полюги, за нашими підрахунками їх 56 [1: 8]. Проаналізуємо деякі з них. Учений переймався проблемами унормування та впорядкування термінологічних систем у різних галузях знань. Його термінологічні статті вирізняються поєднанням глибокого теоретичного осмислення та практичної спрямованості, адже в них автор аналізує проблеми впорядкування термінів, їхнього походження, семантичної структури, будови та словотвору, а також місця терміна в українській науковій мові. Упродовж 1980–1990-х років Лев Михайлович брав активну участь у міжнародних термінологічних конференціях, де в тезах доповідей було викладено основні постулати його досліджень. Зокрема, у публікаціях: *"Підбір і переклад термінів у двомовному спеціалізованому словнику"* [21] автор аналізує принципи добору термінів під час укладання двомовних словників, наголошує на необхідності врахування семантики, уживаності та фахової точності в перекладі термінів, щоб уникати калькування чи помилкових замін. У праці "Проблема стандартизації інтернаціональних термінів української медичної термінології. Питання стандартизації, інтернаціоналізації та автоматизації перекладу термінологічних одиниць" [22] розглянуто питання гармонізації українських медичних термінів із міжнародними (латинськими, англійськими, російськими). Учений зауважує роль стандартизації та можливості використання автоматизованих систем перекладу термінології. У тезах *"Термінологічне значення в семантичній системі слова"* [23], присвячених проблемам семантики, Л. Полюга показує, як термінологічне значення співвідноситься з іншими значеннями слова в загальній мовній системі. Він стверджує, що термінологічне значення є спеціалізованим, проте пов'язане із загальновживаними смислами. У праці *"До питання про теоретичні засади наукового словництва*" [19] обґрунтовує потребу

створення науково вивірених принципів укладання термінологічних словників. Автор розглядає структуру словникової статті, добір і систематизацію термінів, роль лексикографії в розвитку наукової мови. У дослідженні "*До питання про створення наукової лексикографії*" [18]. Левко Полюга розвиває ідею про окрему галузь – наукову лексикографію, предметом вивчення якої буде кодифікація та упорядкування термінів, тобто йдеться про термінографію. Учений зазначає, що завданням такої лексикографії – систематизація наукової термінології, створення галузевих словників, стандартизація терміносистем. Цікавою, на нашу думку, є дослідження Лева Полюги та Людмили Симоненко *"Про укладання термінологічних словників: Деякі зведені принципи і поради*". Це системне поєднання методологічних уявлень Л. Полюги й Л. Симоненко спрямоване на виокремлення науково обґрунтованих стратегій добору термінів; формування макро- і мікроструктури словникової статті; забезпечення лінгвістичної якости (точности, стандартности, зрозумілости); уніфікацію методів перекладу або еквівалентного відображення термінів. Така методологія є актуальною й сьогодні, укладачі словників дослухаються до порад відомих лексикографів й у процесі творення словників застосовують зазначені етапи роботи над словником, які пропонують Л. Полюга і Л. Симоненко: 1) визначають цілі створення словника: галузевий чи загальний термінологічний; 2) добирають терміни для словникового реєстру (реєстру понять); 3) розробляють внутрішню структуру словникових статей: від дефініції до прикладів; 4) намагаються внормувати терміни та кодифікувати їх за галузевими стандартами. У статті "*Визначення термінів та їхня подача в історичному словник*" Лев Полюга розглядає поняття терміна як спеціального слова, що повинно мати однозначність, точність і функціювати в певній науковій чи професійній сфері. Аналізуючи історичний словник, лексикограф показує, як у словниках фіксуються терміни в діахронному аспекті (тобто простежують розвиток значень і форм слова від найдавніших пам'яток до сучасности). Учений окреслює проблеми української термінології, звертаючи увагу на непослідовність у стандартизації, вплив російської та західних мов, розрив між фаховим ужитком і лексикографічною нормою. Науковець зауважує, що історичні словники впливають на укладання термінів, аналізуючи словникові статті, можемо простежити розвиток термінів у часі та виявити тяглість наукової традиції, а також упорядники термінології можуть установити найдавніші форми, варіанти й значення термінів, що допомагає виробити усталені норми [24]. Вагомою для термінологів і термінознавства є стаття Лева Михайловича "*Здобутки і втрати української термінології та термінографії за десять років Незалежності*", у якій ідеться про підсумкову оцінку розвитку української термінології та термінографії в перше десятиріччя після проголошення Незалежности України (1991–2001). Л. Полюга наголошує на здобутках: створення Національної комісії з питань правопису, термінологічних комітетів при міністерствах, активізація наукових товариств; видання нових термінологічних словників у різних галузях (вийшло 466 словників лише термінологічного типу з різноманітних галузей знань, виробництва, культури). Професор зауважує спроби унормувати українську науково-технічну лексику, наблизити її до міжнародних стандартів, а також наводить факти широкого дослідження термінологічних систем різних галузей у дисертаційних роботах, окремих статтях та монографіях. Однак автор статті вказує й на недоліки. Лев Полюга акцентує на відсутності підтримки не лише наукової, а й

української мови загалом із боку владних структур і багатьох урядовців, які нехтують державною мовою, матеріально й духовно не підтримують її. Ще одним слабким місцем нашої національної термінології є відсутність правопису, побудованого на національних підвалинах, тобто відсутність нової редакції української орфографії [12]. Отож дослідник перелічує, чого вдалося досягти (видання словників, відродження традицій, початки стандартизації), що ще залишалося проблемою (московський вплив, брак координації, недофінансування). У статті "Деякі проблеми перекладу українських термінів будівництва й архітектури у двомовному словнику" (С. Жуковський, Р. Кінаш, Л. Полюга, В. Базилевич, Н. Дрівко) проаналізовано основні труднощі, що виникали під час укладання двомовних словників у галузі архітектури та будівництва. Автори акцентують увагу на багатозначності та омонімії термінів, різному вживанні окремих одиниць у споріднених галузях, відсутності усталених стандартів і нормативних документів, а також на проблемі вибору між інтернаціоналізмами й питомими українськими відповідниками. Водночас наголошено на практичній необхідності забезпечити однозначність та зрозумілість перекладу для фахівців і користувачів словника. Запропоновані шляхи розв'язання зазначених проблем передбачають стандартизацію термінології, урахування контексту вживання та опертя на міжнародні терміносистеми з урахуванням національних особливостей [5].

У статті Л. Полюги "Роздуми над правничими термінами в писемних пам'ятках української мови XI–XVII ст." досліджено становлення української правничої термінології на матеріалі давніх правових документів – Руської правди, литовських статутів, судових книг та універсалів. Автор аналізує лексичні джерела формування термінів (питомі українські утворення, а також запозичення з латини, польської, німецької та старослов'янської мов), простежує їхню семантичну еволюцію й системні зв'язки в правничій сфері. Особлива увага приділяється багатозначності та контекстуальному вживанню юридичних понять, що відображали суспільні відносини й правову практику свого часу. Зроблено висновок, що саме в пам'ятках XI–XVII ст. було закладено основи української правничої терміносистеми, яка стала підґрунтям для розвитку сучасної юридичної мови [13].

У статті Л. Полюги "Осмислення природи слова (слово, його значення, лексикографічне оформлення)" розглянуто складну природу слова як мовної одиниці, його багатозначність і функційні особливості. Автор зауважує: "…ця наукова студія є своєрідними спогадами про пізнання слова. Вона торкається його глибини. До вчених, що цікавилися глибинними аспектами слова" [25]. Лев Михайлович аналізує проблеми відображення значення слова в словниках, зокрема питання тлумачення, граматичних характеристик, синонімії та омонімії. Наголошено на ролі лексикографії у фіксації та унормуванні мовних значень, що має важливе значення як для теоретичного мовознавства, так і для практики укладання словників У статті дослідник згадує визначного українського філолога та знавця рідної мови Й. О. Дзендзелівського, широкий діапазон наукових зацікавлень якого безпосередньо торкався перш за все лексичного матеріалу, який пов'язувався із семантикою та лінгвогеографією.

Отож публікації Левка Полюги мають комплексний характер: вони не лише торкаються проблем окремих терміносистем, а й пропонують принципи укладання словників, обґрунтовують критерії добору термінів, демонструють потребу гармонізації української термінології з міжнародною. Саме тому його праці є важливим внеском у розвиток сучасної української лінгвістики та у формування фахового мовлення в різних сферах науки й освіти.

Висновки й перспективи дослідження. Наукова термінологічна спадщина Лева Михайловича Полюги засвідчує його вагомий внесок у розвиток української термінології та термінографії. У працях (словниках, наукових статтях і навіть рецензіях на термінологічні праці) він послідовно поєднував історико-лінгвістичний аналіз із практичними завданнями нормування та впорядкування терміносистем, розглядаючи термін не лише як мовну одиницю, а й як відображення наукової думки та культурного поступу. Дослідник акцентував на джерелах і традиціях українського термінотворення, проблемах перекладу та стандартизації, особливостях лексикографічного оформлення термінів, а також на їхній ролі у фаховій комунікації. Новаторство його підходів – у прагненні гармонізувати українську терміносистему з міжнародними стандартами, зберігаючи автентичні мовні традиції, у глибокому аналізі джерел термінотворення та в розробленні принципів лексикографічного представлення терміна. Праці вченого стали підґрунтям для формування сучасних словникових ресурсів, утвердження української термінології в різних галузях та піднесення її на рівень важливого складника наукової культури й національної ідентичности.

Перспективним видається дослідження систематизації та комплексного осмислення наукових здобутків Л. М. Полюги в галузі термінології й термінографії, а також адаптація окреслених принципів у його науковій спадщині до сучасних умов цифровізування науки й освіти, зокрема у створенні електронних термінологічних баз та онлайн-словників.

СПИСОК ВИКРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Біобібліографічний покажчик. Лев Полюга. НАН України, Інститут українознавства, Львівська політехніка, Науково-технічна бібліотека. Укладачі: М. В. Сташко, М. І. Чікало. Львів. Видавництво Державного університету "Львівська політехніка". 2000. 86 с.
2. Германович Г. Дослідження медичної термінології в наукових працях кінця ХХ ст. – початку ХХІ ст. *Вісник Львівського університету. Серія "Філологія".* 2020. Вип. 72. С. 43–49.
3. Городиловська Г. Лексикографічна спадщина професора Лева Михайловича Полюги в контексті сьогодення. *Українське словникарство: історія, теорія, практика: монографія.* Львів: Галицька видавнича спілка, 2020. 208 с.
4. Добасевич У. Історія української мови в науковій спадщині Л. М. Полюги. *Вісник Львівського національного університету ім. І. Франка. Серія Філологічна.* 2020. Вип. 72.
5. Жуковський С., Кінаш Р., Полюга Л., Деякі проблеми перекладу українських термінів будівництва й архітектури у двомовному словнику. *Проблеми української термінології.* 2008. С. 56–58.
6. Короткий тлумачний словник української мови. Укладачі: Д. Г., Гринчишин, Л. Л.Гумецька, В. Л. Карпова, І. М. Керницький, Л. М. Полюга, М. Л. Худаш, У. Я. Єдлінська. Радянська школа. Київ. 1978. 296 с.
7. Куньч З. Переднє слово. Українське словникарство: історія, теорія, практика: монографія. Львів: Галицька видавнича спілка, 2020. 208 с.
8. Левко Полюга, професор доктор філологічних наук. URL: http://tc.terminology.lp.edu.ua/TK_Gallery/TK_gallery_Pol'uha.htm. (дата звернення 26.08.25).
9. Мовні обрії: Збірник пам'яті Левка Полюги. Відп. ред. О. Сімович. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. 2013. Серія "Історія мови". 232 с.

10. Морфологічний словник медичної термінології (латинсько-українсько-російський). Укладачі: О. В. Федотов, О. М. Очкуренко, К. М. Фенчин. Київ. Вища школа.1985. 312 с.
11. Орфографічний словник українських медичних термінів. Укладачі: Л. І. Петрух, Л. М. Полюга, І. М. Головко. Львів. Видавнича спілка "Словник" ЛДМІ; НТШ. 1993.473 с.
12. Полюга Л. Здобутки і втрати української термінології та термінографії за десять років Незалежності. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія "Проблеми української термінології"*. 2002. № 453. С. 21–23.
13. Полюга Л. М. Роздуми над правничими термінами в писемних пам'ятках української мови XI–XVII ст. *Наукові записки НаУКМА*. 2003. Т. 22. Ч. 2: Суспільні науки. С. 248–249.
14. Полюга Л. Українська науково-технічна термінологія в минулому і тепер. "Аудиторія". 2000. № 22. (23 черв.). С. 5.
15. Полюга Л. М. Термін у поезії. *Літературна Україна*. 27 лютого. 1968. С. 3.
16. Полюга Л., Головко І. Співпраця медиків та філологів на терені української медичної термінології. *Тези доповідей 1-ої Міжнародної наукової конференції "Актуальні проблеми медичної термінології"*. 1993. Львів. С. 80–81.
17. Полюга Л. М. Визначення термінів та їхня подача в історичному словнику. Історія стан і перспективи розбудови української термінології: Тематичний науковий збірник. Київ, 1992. С. 93–101.
18. Полюга Л. М. До питання про створення наукової лексикографії. *Тези доповідей 3-ої Міжнародної наукової конференції "Проблеми української науково-технічної термінології"*. Львів. 1994. С. 111–113.
19. Полюга Л. М. До питання про теоретичні засади наукового словництва. Науково-технічне слово: *Бюл.Держ університету "Львівська політехніка". Видання термінологічної комісії*. 1994. № 1. С. 69–74
20. Полюга Л. М. Заповнено ще кілька прогалин в українській термінології. "Аудиторія" № 27 (2507). 2005. С. 6–7
21. Полюга Л. М. Підбір і переклад термінів у двомовному спеціалізованому словнику. *Науково-технічний прогрес і проблеми термінології: тези доп.* (Львів, травень 1980). Київ: Наукова думка. С. 146–147.
22. Полюга Л. М. Проблема стандартизації інтернаціональних термінів української медичної термінології. *Питання стандартизації, інтернаціоналізації та автоматизації перекладу термінологічних одиниць. Тези доповіді. Міжнародна наукова конференція.* Чернівці. 1991. С. 126–127
23. Полюга Л.М. Термінологічне значення в семантичній системі слова. *Тези доповідей 2-ої Міжнародної наукової конференції "Проблеми української науково-технічної термінології"*. Львів, 1993. С. 78–81.
24. Полюга Л. М., Симоненко Л. О. "Про укладання термінологічних словників: Деякі зведені принципи і поради". Хмельницький, 1991. 20 с.
25. Полюга Л. Осмислення природи слова (слово, його значення, лексикографічне оформлення). Н*ауковий вісник Ужгородського університету: Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. Ужгород: Видавництво УжНУ "Говерла", 2011. Вип. 24. С. 167.
26. Радько О. Внесок Лева Полюги в розвиток авторської лексикографії (на матеріалі творчості Івана Франка). *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород. Видавничий дім "Гельветика", 2025. Т. 1. Вип. 39. С. 196–200.
27. Російсько-український словник термінів лісівництва. Укладачі: М. О. Галич, Л. М. Полюга, С. А. Постригань, С. М. Стойко, Н. І. Шило. Київ. Наукова думка. 1980.160.
28. Російсько-український та українсько-російський словник термінів будівництва й архітектури. URL: http://tc.terminology.lp.edu.ua/TK_vocab_SS8.htm#Sect1 (дата звернення 26.08.25)

29. Сербенська О. Професор Лев Полюга (квітка на могилу). *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія "Проблеми української термінології"*. 2012. № 733. С. 255–257.
30. Українсько-латинсько-англійський медичний тлумачний словник. У двох томах. Укладачі: Л. І. Петрух, І. М. Головко та ін. Видавнича спілка "Словник". 1995 р.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Biobibliohrafichnyi pokazhchyk. Lev Poliuha. (2000). [Lev Polyuha. Biobibliographic index]. NAN Ukrainy, Instytut ukrainoznavstva, Lvivska politekhnika, Naukovo-tekhnichna biblioteka. Arranged by: M. V. Stashko, M. I. Chikalo. Lviv. Vydavnytstvo Derzhavnoho universytetu "Lvivska politekhnika". 86 p. [in Ukrainian]
2. Hermanovych, H. (2020). Doslidzhennia medychnoi terminolohii v naukovykh pratsiakh kintsia XX st. – pochatku XXI st. [Research on medical terminology in scientific works of the late 20th century – early 21st century.] *Visnyk Lvivskoho universytetu*. Seriia "Filolohiia". Iss. 72. Pp. 43–49 [in Ukrainian].
3. Horodylovska, H. (2020). Leksykohrafichna spadshchyna profesora Leva Mykhailovycha Poliuhy v konteksti sohodennia [The lexicographic legacy of Professor Lev Mykhailovych Polyuga in the context of the present] *Ukrainske slovnykarstvo: istoriia, teoriia, praktyka: monograph*. Lviv. Halytska vydavnycha spilka. 208 p. [in Ukrainian]
4. Dobasevych, U. (2020). Istoriia ukrainskoi movy v naukovii spadshchyni L. M. Poliuhy [The history of the Ukrainian language in the scientific heritage of L. M. Polyuha].*Visnyk Lvivskoho natsionalnoho universytetu im. I. Franka. Seriia Filolohichna*. Iss. 72. [in Ukrainian]
5. Zhukovskyi, S., Kinash, R., Poliuha, L. (2008). Deiaki problemy perekladu ukrainskykh terminiv budivnytstva y arkhitektury u dvomovnomu slovnyku [Some problems of translating Ukrainian construction and architecture terms in a bilingual dictionary]. *Problemy ukrainskoi terminolohii*. P. 56–58. [in Ukrainian]
6. Korotkyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy [A brief explanatory dictionary of the Ukrainian language] (1978). Arranged by: D. H., Hrynchyshyn, L. L.Humetska, V. L. Karpova, I. M. Kernytskyi, L.M. Poliuha, M.L. Khudash, U.Ia. Yedlinska. *Radianska shkola*. Kyiv. 296 p. [in Ukrainian]
7. Kunch, Z. (2020). Perednie slovo [Introductory Note]. *Ukrainske slovnykarstvo: istoriia, teoriia, praktyka: monohrafiia*. Lviv. Halytska vydavnycha spilka, 208 p. [in Ukrainian]
8. Levko Poliuha, profesor doktor filolohichnykh nauk. Access mode: URL:http://tc.terminology.lp.edu.ua/TK_Gallery/TK_gallery_Poluha.htm. (reference date: 10.08.2025) [in Ukrainian].
9. Movni obrii: Zbirnyk pamiati Levka Poliuhy. [Language Horizons: A Collection of Memories by Levko Polyuha] (2013). Ed. by O. Simovych. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I.Krypiakevycha NAN Ukrainy. Seriia "Istoriia movy". 232 p. [in Ukrainian]
10. Morfolohichnyi slovnyk medychnoi terminolohii (latynsko-ukrainsko-rosiiskyi). [Morphological dictionary of medical terminology (Latin-Ukrainian-Russian)]. (1985). Arranged by: O. V. Fedotov, O. M. Ochkurenko, K. M. Fenchyn. Kyiv. Vyshcha shkola. 312 p. [in Ukrainian]
11. Orfohrafichnyi slovnyk ukrainskykh medychnykh terminiv. [Orthographic dictionary of Ukrainian medical terms]. (1993). Arranged by: L. I. Petrukh, L. M. Poliuha, I. M. Holovko. Lviv. Vydavnycha spilka "Slovnyk" LDMI; NTSh. 473 p. [in Ukrainian].
12. Poliuha, L. (2002). Zdobutky i vtraty ukrainskoi terminolohii ta terminohrafii za desiat rokiv Nezalezhnosti. [Gains and losses of Ukrainian terminology and terminography over ten years of Independence]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu*

"Lvivska politekhnika". "Problemy ukrainskoi terminolohii" Series. 453. Pp. 21–23. [in Ukrainian].

13. Poliuha, L. M. (2003). Rozdumy nad pravnychymy terminamy v pysemnykh pamiatkakh ukrainskoi movy XI–XVII st. [Reflections on legal terms in written monuments of the Ukrainian language of the 11th–17th centuries]. *Naukovi zapysky NaUKMA*. Vol. 22. Part 2: Suspilni nauky. Pp. 248–249. [in Ukrainian].
14. Poliuha, L. (2000). Ukrainska naukovo-tekhnichna terminolohiia v mynulomu i teper [Ukrainian scientific and technical terminology in the past and present]. *"Audytoriia"*. № 22. (June, 23). P. 5. [in Ukrainian].
15. Poliuha, L. M. (1968). Termin u poezii. [Term in poetry]. *Literaturna Ukraina*. (Feb. 27). P. 3. [in Ukrainian].
16. Poliuha, L., Holovko, I. (1993). Spivpratsia medykiv ta filolohiv na tereni ukrainskoi medychnoi terminolohii [Cooperation between physicians and philologists in the field of Ukrainian medical terminology]. *Tezy dopovidei 1-oi Mizhnarodnoi naukovoi konferentsii "Aktualni problemy medychnoi terminolohii".* Lviv. Pp. 80–81. [in Ukrainian].
17. Poliuha, L. M. (1992) Vyznachennia terminiv ta yikhnia podacha v istorychnomu slovnyku [Definition of terms and their presentation in a historical dictionary]. Istoriia stan i perspektyvy rozbudovy ukrainskoi terminolohii: Tematychnyi naukovyi zbirnyk. Kyiv. Pp. 93–101. [in Ukrainian].
18. Poliuha, L. M. (1994). Do pytannia pro stvorennia naukovoi leksykohrafii [On the question of creating scientific lexicography]. *Tezy dopovidei 3-oi Mizhnarodnoi naukovoi konferentsii "Problemy ukrainskoi naukovo-tekhnichnoi terminolohii".* Pp. 111–113. [in Ukrainian].
19. Poliuha, L. M. (1994). Do pytannia pro teoretychni zasady naukovoho slovnytstva [On the question of the theoretical foundations of scientific vocabulary]. *Naukovo-tekhnichne slovo: Biuleten Derzhavnoho universytetu "Lvivska politekhnika". Vydannia terminolohichnoi komisii*. № 1. Pp. 69–74. [in Ukrainian]
20. Poliuha, L. M. (2005). Zapovneno shche kilka prohalyn v ukrainskii terminolohii. [Several more gaps in Ukrainian terminology have been filled] "Audytoriia" №27 (2507). Pp. 6–7. [in Ukrainian].
21. Poliuha, L. M. (1980). Pidbir i pereklad terminiv u dvomovnomu spetsializovanomu slovnyku [Selection and translation of terms in a bilingual specialized dictionary]. *Naukovo-tekhnichnyi prohresi problemy terminolohii: tezy dop.* (Lviv, May, 1980). Kyiv. Naukova dumka. P. 146-147. [in Ukrainian].
22. Poliuha, L. M. (1991). Problema standartyzatsii internatsionalnykh terminiv ukrainskoi medychnoi terminolohii. Pytannia standartyzatsii, internatsionalizatsii ta avtomatyzatsii perekladu terminolohichnykh odynyts. [The problem of standardization of international terms in Ukrainian medical terminology. Issues of standardization, internationalization and automation of translation of terminological units]. *Tezy dopovidi. Mizhnarodna naukova konferentsiia.* Chernivtsi. Pp. 126–127. [in Ukrainian].
23. Poliuha, L. M. (1993). Terminolohichne znachennia v semantychnii systemi slova. [Terminological meaning in the semantic system of a word.]. *Tezy dopovidei 2-oi Mizhnarodnoi naukovoi konferentsii "Problemy ukrainskoi naukovo-tekhnichnoi terminolohii".* Lviv. Pp. 78–81. [in Ukrainian].
24. Poliuha, L.M., Symonenko, L.O. (1991). Pro ukladannia terminolohichnykh slovnykiv: Deiaki zvedeni pryntsypy i porady [For compiling terminological dictionaries: Some well-known principles and advice]. Khmelnytskyi. 20.p. [in Ukrainian]
25. Poliuha, L. (2011). Osmyslennia pryrody slova (slovo, yoho znachennia, leksykohrafichne oformlennia) [Understanding the nature of the word (word, its meaning, lexicographic design)]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu :*

Seriia: Filolohiia. Sotsialni komunikatsii Uzhhorod: Vydavnytstvo UzhNU "Hoverla", Vyp. 24. P. 167. [in Ukrainian]

26. Radko, O. (2025). Vnesok Leva Poliuhy v rozvytok avtorskoi leksykohrafii (na materiali tvorchosti Ivana Franka) [Lev Poliuha's contribution to the development of author's lexicography (based on the work of Ivan Franko)] *Zakarpatski filolohichni studii*. Uzhhorod. Vydavnychyi dim "Helvetyka". Vol. 1. Iss. 39. Pp. 196–200. [in Ukrainian]
27. Rosiisko-ukrainskyi slovnyk terminiv lisivnytstva. (1980). Arranged by: M. O. Halych, L. M. Poliuha, S. A. Postryhan, S. M. Stoiko, N. I. Shylo. [Russian-Ukrainian dictionary of forestry terms] Kyiv. Naukova dumka. 160 p.
28. Rosiisko-ukrainskyi ta ukrainsko-rosiiskyi slovnyk terminiv budivnytstva y arkhitektury. Access mode: URL http://tc.terminology.lp.edu.ua/TK_vocab_SS8.htm#Sect1 (reference date: 10.08.2025). [in Ukrainian]
29. Serbenska, O. (2012). Profesor Lev Poliuha (kvitka na mohylu) [Professor Lev Poliuha (flower on the mound)]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika". Seriia "Problemy ukrainskoi terminolohii*". № 733. Pp. 255–257. [in Ukrainian]
30. Ukrainsko-latynsko-anhliiskyi medychnyi tlumachnyi slovnyk. (1995). U dvokh tomakh [Ukrainian-Latin-English Medical Interpretation Dictionary]. Arranged by: L. I. Petrukh, I. M. Holovko et al. Vydavnycha spilka "Slovnyk". [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редколегії: 09.09.2025
Схвалено до друку: 28.11.2025

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal.
Philological Sciences. Vol. 2 (105)

Вісник Житомирського державного
університету імені Івана Франка.
Філологічні науки. Вип. 2 (105)

ISSN (Print): 2663-7642
ISSN (Online): 2707-4463

УДК 004.8:004.89:81'322
DOI 10.35433/philology.2 (105).2025.180-200

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПРЕДМЕТНОЇ ОБЛАСТІ "ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ" З ВИКОРИСТАННЯМ ІНСТРУМЕНТІВ ВЕЛИКИХ МОВНИХ МОДЕЛЕЙ

В. В. Пасічник*, М. В. Яромич**

У статті розглянуто питання концептуалізації предметної області "штучний інтелект" з використанням великих мовних моделей та онтологічного моделювання. Проведено комплексний аналіз теоретичних аспектів і сучасних підходів до автоматичного виділення та структурування концептів у текстах. Особлива увага приділена проблемам, таким, як галюцинації мовних моделей, контекстуальна неоднозначність термінів, нестача спеціалізованих навчальних корпусів для гуманітарних наук та етичні виклики, що виникають у процесі використання автоматизованих систем аналізу текстів.

У практичній частині проведено експеримент із застосування великої мовної моделі GPT-4.5 для виділення ключових концептів із книги "AI and Machine Learning for Coders". Результати експерименту показали високу ефективність та швидкість автоматизації процесу, що дало змогу чітко визначити основні концепти, їх взаємозв'язки та структурувати у вигляді графу знань й онтології. Установлено, що використання онтологічного підходу дає змогу точніше та ефективніше формалізувати знання й робить інтерпретації інформації більш зрозумілим та структурованим.

Також було окреслено перспективи розвитку досліджень, серед яких –спеціалізація великих мовних моделей для гуманітарних дисциплін, удосконалення онтологічних баз і розвиток інтегрованих міждисциплінарних підходів. Запропоновано шляхи вирішення проблемних аспектів, зокрема поглиблення деталізації атрибутів концептів, розширення спектра аналізованих концептів, використання автоматизованих NLP-алгоритмів та вдосконалення етичних стандартів.

Результати дослідження мають значний потенціал для застосування в освіті та міждисциплінарних наукових дослідженнях, оскільки забезпечують структурованість, точність і глибоке розуміння складних концептів штучного інтелекту. Окрім того, розглянуті підходи можуть значно полегшити викладачам процес розробки адаптивних навчальних матеріалів, сприяти індивідуалізації освітніх програм та покращенню якості викладання складних технічних і гуманітарних курсів. Практичне впровадження отриманих результатів відкриває нові можливості для вдосконалення освітніх технологій, розвитку

* *доктор технічних наук, професор*
професор кафедри інформаційних систем та мереж
(Національний університет "Львівська політехніка")
vpasichnyk@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5231-6395
** *аспірант кафедри прикладної лінгвістики*
(Національний університет "Львівська політехніка")
yamax0312@gmail.com
ORCID: 0009-0005-3299-6695

інноваційних наукових методик та підвищення ефективності використання штучного інтелекту в різних галузях знань.

***Ключові слова**: штучний інтелект, концептуалізація знань, великі мовні моделі, онтологічне моделювання, автоматичний аналіз текстів, гуманітарні науки, граф знань.*

CONCEPTUALIZATION OF THE SUBJECT AREA "ARTIFICIAL INTELLIGENCE"

Pasichnyk V. V., Yaromych M. V.

The article examines the conceptualization of the subject area "artificial intelligence" using large language models and ontological modeling. A comprehensive analysis of theoretical aspects and modern approaches to the automatic extraction and structuring of concepts in texts has been conducted. Special attention is paid to problems such as language model hallucinations, contextual ambiguity of terms, the lack of specialized training corpora for the humanities, and ethical challenges arising from the use of automated text analysis systems.

In the practical part, an experiment was conducted using the GPT-4.5 large language model to extract key concepts from the book "AI and Machine Learning for Coders." The results demonstrated high efficiency and rapid automation, clearly identifying key concepts, their interrelations, and structuring them into a knowledge graph and ontology. It was found that the use of an ontological approach allows for a more precise and efficient formalization of knowledge, making the interpretation of information clearer and more structured.

The prospects for further research development were also outlined, including the specialization of large language models for humanities disciplines, the improvement of ontological bases, and the advancement of integrated interdisciplinary approaches. Solutions to problematic aspects were proposed, including deeper detailing of concept attributes, expanding the range of analyzed concepts, employing automated NLP algorithms, and improving ethical standards.

The research results hold significant potential for application in education and interdisciplinary scientific research, as they ensure structuredness, accuracy, and a deep understanding of complex artificial intelligence concepts. Additionally, the approaches examined can significantly facilitate educators in developing adaptive learning materials, contribute to the individualization of educational programs, and enhance the quality of teaching complex technical and humanities courses. The practical implementation of the obtained results opens new possibilities for improving educational technologies, developing innovative scientific methodologies, and increasing the effectiveness of artificial intelligence usage across various fields of knowledge.

***Keywords**: artificial intelligence, knowledge conceptualization, large language models, ontological modeling, automatic text analysis, humanities, knowledge graph.*

Постановка наукової проблеми. Концептуалізація предметної області "штучний інтелект" сьогодні є важливим завданням, що стоїть на перетині різних дисциплін, зокрема інформатики, лінгвістики, літературознавства та філософії. Зростання інтересу до штучного інтелекту зумовлене його широкими можливостями в різноманітних прикладних сферах, серед яких – аналіз текстів, автоматизація наукових досліджень, освітні технології, інтелектуальні системи прийняття рішень та міждисциплінарні наукові дослідження. Проте, попри стрімкий розвиток технологій, є низка питань, пов'язаних з ідентифікацією, структуризацією та формалізацією ключових концептів цієї предметної області.

Сучасний розвиток технологій штучного інтелекту активно застососує великі мовні моделі, зокрема такі, як GPT, BERT, RoBERTa, та онтологічні підході. Ці моделі дають змогу значно автоматизувати та спростити процес аналізу великих текстових корпусів, а також ефективніше структурувати наявні знання. Проте такі методи мають і свої недоліки, зокрема схильність до так званих

"галюцинацій" – генерації хибних концептів, що не відповідають реальним даним, а також недостатню чутливість до контекстуальної неоднозначності термінів. Отже, попри очевидні переваги автоматизації процесів аналізу, актуальною є проблема їхньої точності та надійності, особливо у сферах, які потребують високого рівня інтерпретації, таких, як гуманітарні науки.

Крім того, важливим аспектом є нестача спеціалізованих навчальних даних для моделей штучного інтелекту, особливо в літературознавстві та гуманітарних науках загалом. Більшість наявних корпусів текстів не враховують специфіки гуманітарних дисциплін, що значно ускладнює створення високоякісних, спеціалізованих мовних моделей. Відсутність таких даних призводить до зниження ефективності та точності автоматизованих систем, які застосовують у дослідженнях, а отже, значною мірою обмежує можливості інтеграції штучного інтелекту в гуманітарну сферу.

Ще однією важливою проблемою є етичні аспекти застосування штучного інтелекту. Автоматизація інтелектуальних процесів, зокрема в галузі гуманітарних наук, породжує питання щодо відповідальності за створені тексти, авторських прав, можливостей маніпуляції інформацією та створення упереджених інтерпретацій. Недостатня увага до етичних аспектів може призвести до серйозних наслідків, зокрема неправомірного використання інформації або викривлення культурного та наукового спадку. Ці питання залишаються актуальними та потребують комплексного вирішення шляхом розробки відповідних етичних норм та механізмів контролю.

Отже, проблема концептуалізації предметної області "штучний інтелект" полягає в необхідності створення ефективних методів ідентифікації, формалізації та інтеграції ключових концептів ШІ в різних дисциплінах, зокрема гуманітарних. Це завдання передбачає не лише технічні та алгоритмічні рішення, але й урахування специфіки гуманітарних наук, забезпечення етичної та методологічної чистоти досліджень. Потреба в розв'язанні цієї проблеми зумовлена як практичними, так і теоретичними викликами сучасної науки, пов'язаними зі стрімким зростанням обсягів інформації, необхідністю її швидкого та точного опрацювання, а також пошуком ефективних способів міждисциплінарної інтеграції.

З огляду на це актуальним завданням дослідження є пошук оптимальних шляхів інтеграції традиційних і сучасних методів аналізу текстів, створення спеціалізованих корпусів даних, удосконалення мовних моделей для гуманітарних дисциплін, а також розроблення ефективних онтологічних баз знань. Це дасть змогу значно підвищити точність і якість концептуалізації знань, покращити ефективність автоматизованих методів аналізу та забезпечити більш глибоке розуміння текстів й інших культурних артефактів. Водночас особливу увагу варто приділити розробленню механізмів, що дасть змогу мінімізувати негативні наслідки застосування штучного інтелекту, зокрема "галюцинацій", упереджень та етичних проблем.

Отже, дослідження, спрямоване на вирішення зазначеної проблеми, має комплексний характер і повинно об'єднувати зусилля науковців із різних галузей. Вирішення цієї проблеми уможливить створення якісно нових інструментів для наукових досліджень та освіти, що відкриє нові можливості для подальшого розвитку гуманітарних наук і міждисциплінарних досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуалізація предметної області "штучний інтелект" – актуальний напрям, який динамічно розвивається та привертає увагу науковців із різних галузей знань. Значна кількість досліджень уже присвячена аналізу та визначенню ключових концептів штучного

інтелекту, зокрема в контексті міждисциплінарного застосування. Наприклад, у роботі [21] висвітлено загальні концептуальні питання щодо визначення штучного інтелекту, його меж та застосувань у сучасних технологічних, економічних та соціальних контекстах. Ці праці сформували базу для подальшого аналізу та інтерпретації ШІ в гуманітарних дисциплінах.

Останні дослідження [3; 4], зробили значний внесок у розуміння можливостей і обмежень великих мовних моделей, що дало змогу суттєво поглибити уявлення про потенціал і ризики використання штучного інтелекту в концептуалізації знань. У цих роботах проаналізовано специфічні аспекти використання мовних моделей, зоерема й проблему галюцинацій, контекстуальної неоднозначності та етичні виклики, що виникають у процесі автоматизованого опрацювання текстів.

Однак, попри значний інтерес та наявність фундаментальних робіт, деякі аспекти концептуалізації штучного інтелекту недостатньо вивчені: бракує комплексних досліджень, які б одночасно інтегрували гуманітарні та технічні аспекти цієї предметної області. Недостатньо дослідженими є питання інтеграції онтологій із великими мовними моделями для конкретних завдань у галузі гуманітарних наук, особливо в літературознавстві, що було лише частково висвітлено у працях [5; 6]. Також актуальна проблема адаптації великих мовних моделей для вузькоспеціалізованих завдань, яка була частково висвітлена [24].

Додатковою прогалиною в дослідженнях є питання підвищення ефективності автоматичного вилучення інформації з неструктурованих текстів. У статті [6] звернули увагу на потенціал використання онтологій для покращення цього процесу, однак ця тема недостатньо розкрита в контексті гуманітарних наук, де специфіка інформації та складність семантичних зв'язків потребують більш глибокого вивчення.

Крім того, недостатньо висвітленими є питання використання глибоких нейронних мереж для логічного виведення в процесі онтологічного моделювання знань. У праці [18] описано перспективи цього напряму, однак практичні аспекти його застосування в гуманітарних дисциплінах усе ще потребують додаткових досліджень та експериментального підтвердження ефективності.

Отже, сучасний стан досліджень свідчить про необхідність подальшого поглиблення знань у напрямі інтеграції гуманітарних дисциплін і сучасних технологій ШІ, зокрема через розроблення спеціалізованих мовних моделей, вдосконалення онтологічних баз та створення нових міждисциплінарних підходів до аналізу текстів.

Мета статті – проаналізувати підходи (методи та засоби) концептуалізації предметної області "штучний інтелект" із використанням онтологічного підходу та інструментів великих мовних моделей для підвищення точності та якості аналізу наукових текстів в зазначеній предметній області.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. *Чому важливо концептуалізувати ШІ.* Фундаментальним кроком для розвитку й ефективного використання технологій у сфері штучного інтелекту є концептуалізація цієї предметної області. Концептуалізація та чітке визначення ключових понять ШІ – вирішальні фактори для систематизації знань, стандартизації термінології та ефективної співпраці між дослідниками й фахівцями різних галузей [21].

Цей процес є особливо актуальним для гуманітарних наук, зокрема лінгвістики, літературознавства та філології загалом, де аналіз і систематизація текстових даних – основні дослідницькі завдання.

Інтеграція штучного інтелекту в гуманітарні дисципліни дає змогу автоматизувати процеси аналізу великих текстових корпусів, виявляти приховані закономірності й міжтекстові зв'язки, а також досліджувати стилістичні, семантичні та історичні особливості текстів на новому рівні деталізації [29].

У цьому контексті надзвичайно важливими є великі мовні моделі, як GPT-4, які мають здатність аналізувати й генерувати природну мову. Великі мовні моделі можуть не лише витягувати ключові концепти з текстів, але й установлювати між ними семантичні зв'язки, прогнозувати тенденції та розвиток мовних явищ [9]. Такі можливості моделей відкривають широкі перспективи для гуманітарних наук, зокрема для створення інтерактивних освітніх платформ, автоматизації створення навчальних матеріалів та розробки інтелектуальних систем підтримки прийняття рішень [4].

Однак інтеграція методів та засобів штучного інтелекту в гуманітарні науки також супроводжується низкою викликів. Використання великих мовних моделей потребує ретельного врахування етичних аспектів, зокрема прозорості алгоритмів та уникнення упередженості [8]. Крім того, важливим є питання підготовки фахівців, які здатні ефективно взаємодіяти з новими технологіями.

Отже, концептуалізація штучного інтелекту з використанням великих мовних моделей відкриває нові перспективи для гуманітарних наук, але потребує уважного підходу до вирішення технічних, методологічних та етичних питань.

Історія терміна "штучний інтелект". Термін "штучний інтелект" має багатогранну історію, яка розкриває його еволюцію як наукової концепції. Уперше термін було офіційно вжито 1956 року під час Дартмутської конференції з обчислювальних досліджень, організованої Джоном Маккарті, Марвіном Мінскі, Натаном Рочестером і Клодом Шенноном. Ця конференція стала переломним моментом у формуванні сучасного розуміння ШІ, оскільки вперше визначила його як здатність машин виконувати завдання, які традиційно вважалися прерогативою людського інтелекту, зокрема й навчання, розуміння природної мови та розв'язання проблем. "*Encyclopaedia Britannica*" наголошує на широкому розумінні штучного інтелекту як науки й технології створення інтелектуальних машин, підкреслюючи, що ШІ включає машинне навчання, опрацювання природної мови, розпізнавання зображень та експертні системи. Britanniса описує ШІ як міждисциплінарну галузь, яка поєднує інформатику, математику, когнітивні науки та інженерію.

В "*Енциклопедії кібернетики*" під редакцією українського академіка Віктора Глушкова, одного зі світових піонерів цієї галузі, штучний інтелект визначено як розділ кібернетики, що займається автоматизацією інтелектуальної діяльності [1]. Акцент зроблено на практичному застосуванні ШІ для автоматизації процесів управління, математичного моделювання та аналізу даних. Особливу увагу приділено математичним основам штучного інтелекту, включаючи теорію алгоритмів, логіку та статистичні методи.

Інститут кібернетики імені В. М. Глушкова НАН України відіграє ключову роль у становленні й розвитку досліджень у сфері штучного інтелекту в Україні. Ще з радянських часів ця установа була одним із провідних наукових центрів з автоматизації інтелектуальної діяльності, математичного моделювання та опрацювання інформації. Під керівництвом академіка В. М. Глушкова були закладені основи для розвитку експертних систем, логічного виведення, машинного перекладу та формалізації знань — напрямів, що надалі стали базовими для сучасного ШІ. У новітній період Інститут

продовжує дослідження у сфері штучного інтелекту, зокрема в напрямках інтелектуального аналізу даних, логіко-математичних моделей знань та семантичного пошуку, інтегруючи класичні підходи з новітніми технологіями на основі машинного навчання та нейромереж.

Відомий американський дослідник Н. Нільсон [30] визначає штучний інтелект як дисципліну, що вивчає способи програмування машин для виконання інтелектуальних завдань. У працях Н. Нільсона приділено значну увагу агентному підходу, де ШІ розглянуто через концепцію автономних агентів, здатних взаємодіяти з навколишнім середовищем і приймати оптимальні рішення. Його праці стали одними з перших, які систематизували методи пошуку, планування й навчання штучного інтелекту.

Основи концептуалізації предметної області "штучний інтелект". Під концептуалізацією в науці розуміють процес формування чітких та конкретних визначень, які дають змогу іченрим однозначно інтерпретувати та структурувати знання про досліджувану предметну область. Цей процес містить уточнення абстрактних ідей шляхом їх формалізації та створення узгодженої термінології, яка забезпечує ефективний науковий дискурс і подальший розвиток галузі [12].

У сфері штучного інтелекту концептуалізація відіграє вирішальну роль, оскільки ця область складається з великої кількості взаємопов'язаних понять. Центральними концептами предметної області є "глибинне навчання", "опрацювання природної мови (NLP) " та «навчання з підкріпленням". Наприклад, глибинне навчання – це особливий підхід машинного навчання, заснований на використанні багатошарових нейронних мереж, які здатні автоматично виявляти складні закономірності у великих обсягах даних [26]. Завдяки цій технології стало можливим значно покращити точність систем розпізнавання мови, зображень, а також аналізу текстів, що відкрило нові перспективи у використанні шучного інтелекту в різних галузях знань.

Не менш важливим концептом є опрацювання природної мови (Natural Language Processing, NLP) – галузь ШІ, яка займається автоматичним розумінням, аналізом і генерацією текстів людськими мовами [35]. Сучасні системи NLP дають змогу створювати ефективні чат-боти, автоматичні системи перекладу, системи виділення ключових концептів та інтерактивні інструменти аналізу текстів, що суттєво розширює можливості гуманітарних наук, особливо лінгвістики та літературознавства.

Ще одним фундаментальним підходом у галузі штучного інтелекту є навчання з підкріпленням – це метод, за якого агент навчається приймати рішення через взаємодію з навколишнім середовищем, отримуючи винагороду або покарання залежно від своїх дій [36]. Завдяки цьому методу створюються системи, які здатні автономно адаптуватися до нових ситуацій і вирішувати складні завдання, що важливо для створення інтелектуальних освітніх платформ, автоматизації прийняття рішень і розроблення роботизованих систем.

Отже, концептуалізація ключових понять предметної області "штучний інтелект", зокрема таких, як глибинне навчання, NLP та навчання з підкріпленням, дає змогу чітко структурувати предметну область і створювати інструменти, які знаходять широке практичне застосування як у технічних, так і в гуманітарних галузях.

Використання онтологій та інструментів LLM у концептуалізації предметної області "штучний інтелект". Важливу роль у процесі концептуалізації знань відіграють онтології, особливо в таких складних і динамічних галузях, як штучний інтелект. Вони забезпечують структурованість і формалізованість

знань, дозволяючи систематизувати концепти та взаємозв'язки між ними. Онтологічні підходи є надзвичайно ефективними в процесі побудови графів знань і створення моделей, здатних адаптуватися до нових вимог, особливо в міждисциплінарних дослідженнях.

Онтології є основою для побудови семантичних структур, які дають змогу узгоджено представляти знання, виявляти приховані залежності між концептами та сприяти подальшому аналізу інформації [33]. Онтології також уможливлюють уникнення семантичної неоднозначності термінів, оскільки чітко фіксують визначення понять, їх атрибути та типи відношень.

Іншою важливою перевагою онтологій є їх здатність адаптуватися до вузькоспеціалізованих завдань [38]. Онтології можуть автоматично формуватися на основі текстів, пов'язаних із певними доменами знань [31]. Такий підхід дає змогу створювати динамічні бази знань, які можуть інтегруватися в навчальні платформи, системи підтримки прийняття рішень або дослідницькі інструменти. Крім того, описують методику формування графів знань, яка дає змогу систематизувати великі обсяги концептів і створювати нові зв'язки між ідеями, [22], що є надзвичайно корисним у сфері штучного інтелекту [13].

На цьому тлі великі мовні моделі виступають як потужний інструмент, який значно посилює можливості онтологічного підходу. Моделі на кшталт GPT-4 здатні ефективно аналізувати великі обсяги наукових текстів, автоматично виділяючи ключові концепти, категорії та семантичні зв'язки між ними. Висока продуктивність LLM у завданнях відбору інформації є основою для побудови онтологій [14].

Великі мовні моделі можуть аналізувати великі обсяги наукової літератури, виділяючи основні концепти та категорії [20]. Цей підхід дає змогу ідентифікувати нові тренди в дослідженнях, зокрема в таких сферах, як адаптивне навчання або інтерактивні системи.

Інтеграція онтологій із великими мовними моделями уможливлює уточнення визначення термінів, мінімізацію семантичної неоднозначності й підвищення якості аналізу. Зокрема, онтологічні моделі можуть бути використані для детального опису взаємозв'язків між такими концептами, як "нейронні архітектури" та "оптимізація алгоритмів". Це не лише підвищує точність інтерпретації, але й дає змогу створювати інструменти для автоматизованого оновлення знань у таких динамічних галузях, як штучний інтелект.

Отже, поєднання онтологій і LLM дає змогу підвищити ефективність концептуалізації знань, створювати динамічні, адаптивні та гнучкі моделі знань, здатні інтегруватися в різноманітні цифрові екосистеми, разом з освітніми платформами, науково-дослідницькими системами та інтелектуальними помічниками.

Приклади застосування великих мовних моделей та онтологій у концептуалізації предметної області "штучний інтелект". Застосування великих мовних моделей у поєднанні з онтологічним підходом відкриває нові можливості для концептуалізації знань у сфері штучного інтелекту. Поєднання цих технологій дає змогу суттєво підвищити ефективність опрацювання інформації, зокрема, створення графів знань, аналізу текстів та автоматизації наукових досліджень.

Важливим інструментом для представлення семантичних взаємозв'язків між концептами є графи знань, які дають змогу структурувати великі обсяги інформації. Великі мовні моделі можуть бути використані для автоматичного вилучення концептів та встановлення зв'язків між ними, значно прискорюючи формування графів знань [42]. Великі мовні моделі здатні не лише швидко екстрагувати суттєві елементи знань із великих масивів тексту, але й ефективно

інтегрувати їх в онтологічні моделі [33]. Також автоматизація створення графів знань за допомогою мовних моделей суттєво скорочує час, необхідний для ручної побудови онтологій, та забезпечує високу точність структурування семантичних зв'язків між концептами.

Теоретичною основою цього процесу є використання трансформерної архітектури великих мовних моделей та механізму самоуваги. Завдяки цим характеристикам моделі здатні враховувати довгострокові семантичні залежності у текстах, що дозволяє точно ідентифікувати концепти та зв'язки між ними [40].

Семантичний аналіз наукових текстів із предметної області "штучний інтелект" також належить до ключових напрямків застосування великих мовних моделей [2]. Дослідження [28] представляє ефективний метод аналізу технічних текстів шляхом поєднання онтологічного моделювання та великих мовних моделей. Запропонований підхід дає змогу здійснювати точний та релевантний пошук інформації в складних технічних текстах, що значно спрощує аналіз наукових і технічних документів. Використання великих мовних моделей забезпечує глибоке розуміння контексту текстів та дозволяє автоматично структурувати великі обсяги документації з мінімальною участю людини.

В основі цього лежать методи глибинного навчання, зокрема семантичні вбудовування, що дають змогу представити слова та фрази у вигляді багатовимірних векторів, ефективно зіставляти терміни й концепти в різних контекстах та забезпечує високий рівень точності у визначенні семантичної спорідненості [5].

Застосування великих мовних моделей у поєднанні з онтологіями також дає змогу автоматизувати численні рутинні та складні наукові процеси, що традиційно потребують великих часових і когнітивних ресурсів. Важлива автоматизація процесу пошуку каталізаторів у хімічних дослідженнях. Великі мовні моделі у поєднанні з онтологічними базами знань дають змогу автоматично аналізувати великі масиви наукової літератури, структурувати отримані знання та прискорювати виявлення нових потенційних каталізаторів [34]. Цей підхід замінює традиційні ручні методи аналізу, підвищуючи швидкість і точність проведення досліджень та сприяючи швидшому науковому прогресу.

Така автоматизація базується на методах машинного навчання з підкріпленням, які в поєднанні з великими мовними моделям дозволяють швидко перебирати численні варіанти, аналізуючи їх перспективність у реальному часі. Окрім цього, використання онтологій забезпечує чіткість та структурованість накопичених знань, що важливо для автоматичного формування наукових висновків [19].

Отже, наведені приклади ілюструють значний потенціал використання великих мовних моделей у поєднанні з онтологічним підходом для концептуалізації та аналізу знань у галузі штучного інтелекту. Подальший розвиток цієї галузі передбачає вдосконалення методів інтеграції, адаптацію великих мовних моделей до специфічних тематик і застосування онтологічних структур для підвищення точності, ефективності й масштабу наукових досліджень.

Експеримент полягає у автоматичному виділенні концептів із наукового тексту. Проведемо практичний експеримент, щоб наочно продемонструвати можливості великих мовних моделей у концептуалізації певної предметної області штучного інтелекту. Використаємо модель GPT-4.5 і на основі книги "*AI and Machine Learning for Coders*" [25] спробуємо виділити ключові концепти та відношення між ними, побудувати граф знань, а також подати знання у вигляді онтології.

Після ознайомлення із книгою модель виділила основні концепти так:

1. **Бібліотека "TensorFlow"** – основна платформа для побудови моделей штучного інтелекту та машинного навчання.
2. **Нейронні мережі** – фундаментальний інструмент, який використовує TensorFlow для реалізації алгоритмів машинного навчання.
3. **Комп'ютерний зір** – галузь штучного інтелекту, що опрацьовує та аналізує зображення, використовуючи нейронні мережі.
4. **Опрацювання природної мови (NLP)** – галузь штучного інтелекту для опрацювання та аналізу текстових даних.
5. **Рекурентні мережі (RNN)** – тип нейронних мереж, які працюють із послідовними та текстовими даними.
6. **Згорткові мережі (CNN)** – тип нейронних мереж, що спеціалізується на опрацюванні зображень.
7. **Вкладення (Embeddings)** – методи представлення текстових даних у вигляді числових векторів, що використовуються в NLP.
8. **Часові ряди** – аналіз та прогнозування послідовних даних у часі з використанням нейронних мереж.
9. **Бібліотека "TensorFlow Lite"** – полегшена версія TensorFlow для використання моделей на мобільних пристроях.
10. **Бібліотека "TensorFlow.js"** – бібліотека для створення та використання моделей безпосередньо в веббраузері.
11. **Перенавчання** – методика навчання нейронних мереж на основі наявних моделей для скорочення часу навчання.
12. **Етика і приватність** – етичні та конфіденційні аспекти застосування моделей штучного інтелекту.

Між концептами було виділено такі зв'язки:

1. TensorFlow є центральним елементом, що підтримує створення та роботу з усіма типами нейронних мереж.

2. Нейронні мережі пов'язують більшість спеціалізованих напрямків: **Комп'ютерний зір**, **Опрацювання природної мови (NLP)** та **Часові ряди.**

3. Комп'ютерний зір та **Опрацювання природної (NLP)** використовують спеціалізовані типи нейронних мереж: відповідно, **Рекурентні мережі (RNN)** та **Згорткові мережі (CNN)**.

4. Вкладення (Embeddings) є важливим методом у сфері **Опрацювання природної мови (NLP)**, особливо для роботи з текстами.

5. **TensorFlow Lite** та **TensorFlow.js** є розширенням екосистеми **TensorFlow** для мобільних пристроїв та веб-платформ, підтримуючи методики **Перенавчання**.

6. Питання **Етики і приватності** безпосередньо пов'язані з використанням усіх моделей нейронних мереж, особливо при їх широкому практичному застосуванні.

Після цього зв'язки між концептами було формалізовано:

1) реалізує (TensorFlow → Нейронні мережі);

2) застосовуються у (Нейронні мережі → Комп'ютерний зір, Опрацювання природної мови(NLP))

3) використовує (Комп'ютерний зір → CNN; NLP → RNN та Embeddings; Часові ряди → RNN та CNN)

4) аналізують (Нейронні мережі → Часові ряди)

5) розширюється у (TensorFlow → TensorFlow Lite та TensorFlow.js)

6) підтримує (TensorFlow Lite та TensorFlow.js → Перенавчання)

7) **породжують питання** (TensorFlow, Нейронні мережі → Етика і приватність).

На основі концептів та формалізованих зв'язків побудовано *граф знань* – структуроване представлення інформації, де об'єкти (сутності) та їхні взаємозв'язки моделюються у вигляді вузлів і ребер

відповідно. Такий підхід дає змогу ефективно інтегрувати, організовувати та використовувати знання з різних джерел, створюючи семантично насичені моделі предметних областей. Графи знань забезпечують основу для об'єднання різнорідних даних і сприяють покращенню якості пошуку та рекомендаційних систем [11].

Однією з ключових характеристик графів знань є їхня здатність до семантичного виведення, що дає змогу отримувати нові знання на основі наявних даних. Методи логічного виведення в графах знань використовуються для автоматичного виявлення прихованих зв'язків між сутностями, що є важливим для задач, пов'язаних із штучним інтелектом та опрацюванням природної мови [41]. Зображення графа знань також згенероване мовною моделлю:

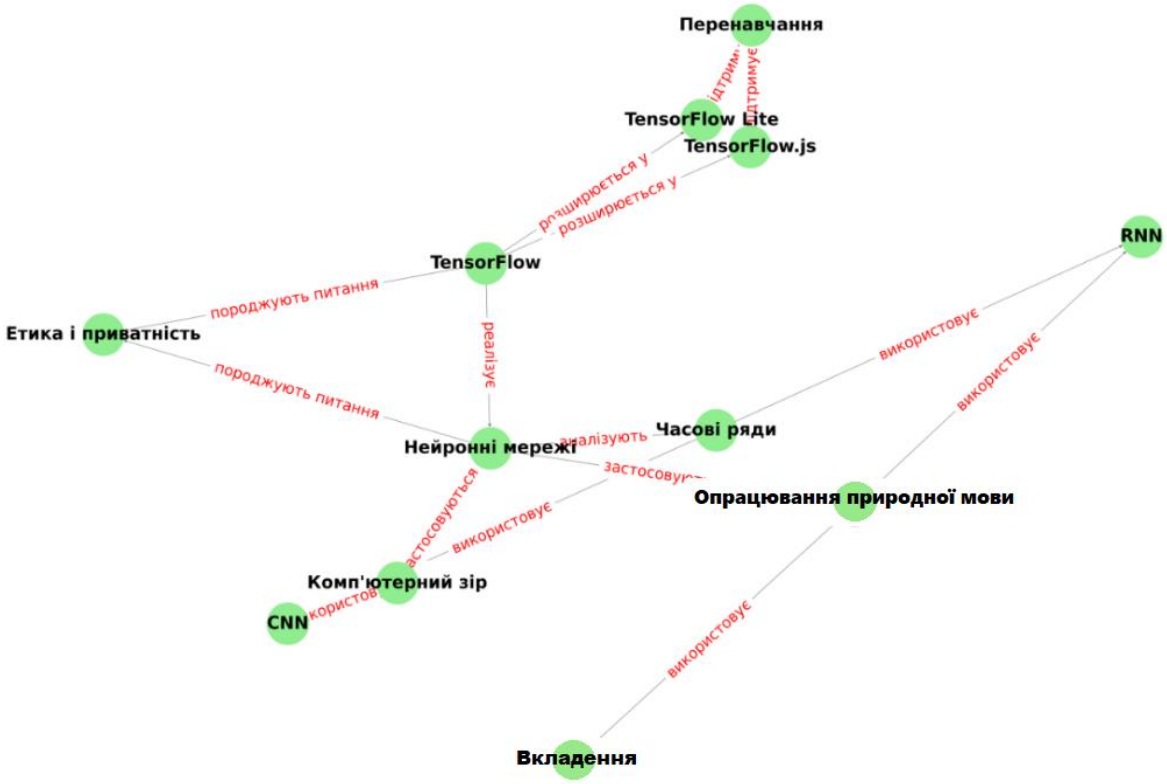

Рис.1. Граф знань предметної галузі штучний інтелект, сформований на основі текстів книги "AI and Machine Learning for Coders"

Важливою складовою графів знань є онтології, які визначають типи сутностей, їхні властивості та взаємозв'язки між ними. Онтології служать схемою для графів знань, забезпечуючи формальне та узгоджене представлення знань. При цьому онтологія є концептуальною моделлю, тоді як граф знань – це реалізація цієї моделі з конкретними даними [39]. Використаємо виділені концепти як класи для побудови онтологічної структури знань. Крім класів та відношень між ними, для побудови онтології необхідні атрибути (характеристики класів). Використовуючи знання із книги, модель виділила такі атрибути:

1. **Машинне навчання:**
   - Тип навчання: кероване, некероване, напівкероване, з підкріпленням
   - Алгоритми: нейронні мережі, дерева рішень, регресії
2. **Нейронні мережі:**
   - Тип мережі: згорткові (CNN), рекурентні (RNN), трансформери
   - Архітектура: кількість шарів, тип шарів (Dense, Convolutional, LSTM)
   - Метод оптимізації: градієнтний спуск, Adam, RMSprop
3. **Комп'ютерний зір:**
   - Тип даних: зображення, відео

- Завдання: класифікація, сегментація, детекція об'єктів

4. Опрацювання природної мови (NLP):

- Тип завдань: сентимент-аналіз, генерація тексту, класифікація тексту
- Методи представлення: вкладення (Embeddings), векторні простори

5. Аналіз часових рядів:

- Тип прогнозування: короткострокове, довгострокове
- Особливості даних: сезонність, тренди, шуми

6. Інструменти TensorFlow:

- Версії платформи: TensorFlow, TensorFlow Lite, TensorFlow.js
- Середовища застосування: Python, Android, iOS, веб-браузер

7. Етика і приватність:

- Критерії оцінки: справедливість, прозорість, конфіденційність
- Інструменти для аудиту: What-If Tool, Facets, Federated Learning

Після цього GPT 4.5 подав створену онтологію у вигляді ієрархічної структури класів:

```
Штучний інтелект
├── Машинне навчання
│   ├── Нейронні мережі
│   │   ├── Рекурентні мережі (RNN)
│   │   ├── Згорткові мережі (CNN)
│   │   └── Перенавчання (Transfer Learning)
│   └── Вкладення (Embeddings)
├── Застосування
│   ├── Комп'ютерний зір
│   ├── Опрацювання природної мови
│   └── Аналіз часових рядів
├── Інструменти
│   └── TensorFlow
│       ├── TensorFlow Lite
│       └── TensorFlow.js
└── Етика і приватність
```

Рис. 2. Ієрархічна структура класів онтології предметної галузі штучний інтелект

Отже, у результаті проведеного експерименту здійснено комплексне дослідження та структурування предметної галузі штучного інтелекту та машинного навчання з використанням книги "*AI and Machine Learning for Coders*". Ідентифіковано близько десяти найбільш значущих понять, які детально представлені та мають високий ступінь взаємозв'язків з іншими поняттями. Вибір концептів вийшов вдалим, оскільки вони чітко репрезентують основні ідеї та напрями розвитку штучного інтелекту, описані в книзі. На основі виділених концептів було створено граф знань, який демонструє зв'язки та відношення між концептами. Особливо вдалою в цьому аспекті є формалізація відношень, які коротко й зрозуміло відображають сутність взаємодії між концептами. Візуалізація графу також є важливою, адже дає змогу швидко зрозуміти та наочно продемонструвати структуру і взаємозв'язки між поняттями, легко сприймати складну інформацію навіть тим, хто не має глибоких знань у цій галузі. Створення онтології дало змогу чіткіше формалізувати і структурувати предметну область. Виокремлено класи, їхню ієрархію, атрибути та формальні відношення. Зокрема, ієрархічна структура класів добре демонструє логіку побудови знань у галузі. Атрибути концептів виділені чітко і вичерпно. Запропоновані

формальні відношення чітко окреслюють зв'язки між класами й надають онтології високий рівень структурованості та створюють можливості для автоматизованого аналізу текстів або розроблення систем штучного інтелекту.

З-поміж моментів, які можна покращити, доцільно виділити необхідність глибшої деталізації атрибутів кожного з виокремлених концептів. Хоча атрибути були визначені досить чітко, подальший розвиток цієї роботи передбачатиме фомування детальнішого пояснення кожної характеристики та визначення діапазону чи конкретних значень цих характеристик. Це дасть змогу зробити онтологію практичнішою та зручнішою для використання, а також полегшить процес автоматизованого аналізу, наприклад, у процесі створення рекомендаційних систем або для уточнення результатів автоматизованих досліджень. Також доцільно розширити список концептів, що вибрані для побудови графу знань та онтології. Включення додаткових таких концептів, як конкретні архітектури нейронних мереж, різні методи оптимізації, а також алгоритми оцінювання якості моделей, уможливлює повніше й глибше розкриття окремих аспектів предметної галузі. Це сприятиме кращому розумінню та практичній релевантності розроблених моделей і дасть змогу врахувати більшу кількість нюансів та особливостей, характерних для реальних завдань у сфері штучного інтелекту.

Загалом проведений експеримент успішно продемонстрував можливості й переваги використання великих мовних моделей та онтологій для структуризації знань у галузі штучного інтелекту. Побудований граф знань та онтологія можуть слугувати міцною основою для подальших досліджень, навчальних процесів, а також для створення складніших інформаційних систем у галузі штучного інтелекту та машинного навчання. Незважаючи на те, що є певні аспекти, які можна вдосконалити, проведена робота відповідає сучасним стандартам і вимогам щодо побудови концептуальних моделей та онтологій.

Застосування отриманих результатів у навчанні. Концептуалізація предметної галузі штучний інтелект має значний освітній потенціал, оскільки вона дає змогу структурувати складну інформацію про технології штучного інтелекту в зрозумілі та логічно пов'язані концепти. Завдяки цьому студенти можуть краще розуміти фундаментальні принципи штучного інтелекту, його можливості, обмеження та практичні застосування в різних галузях. Наприклад, формалізація таких ключових понять, як глибинне навчання, опрацювання природної мови чи навчання з підкріпленням, дає змогу розробляти чіткі навчальні програми, адаптовані до різних рівнів підготовки студентів. Отже, концептуалізація забезпечує системний підхід до викладання складних технічних дисциплін, що значно спрощує процес навчання і покращує засвоєння знань.

Крім того, концептуалізація за допомогою великих мовних моделей та онтологій може сприяти створенню інтерактивних освітніх ресурсів та платформ. Великі мовні моделі здатні автоматично генерувати навчальний контент, створювати адаптивні завдання і здійснювати персоналізовану підтримку студентів у режимі реального часу. Наприклад, LLM можуть автоматично генерувати пояснення складних термінів або адаптувати навчальні матеріали до рівня знань конкретного студента, що робить навчальний процес персоналізованішим та ефективнішим. Використання онтологій для структурування знань дає змогу будувати динамічні освітні платформи, які забезпечують глибокий взаємозв'язок між концептами, що полегшує інтеграцію знань із різних дисциплін і сприяє розвитку міждисциплінарного мислення студентів.

Застосування концептуалізації предметної області штучний інтелект також може бути корисним у викладанні гуманітарних таких дисциплін, як літературознавство, історія, культурологія. Через формалізацію та структурування концептів можна глибше досліджувати вплив штучного інтелекту на суспільство, культуру та етику, аналізувати літературні твори з позиції цифрової гуманітаристики, а також вивчати міжтекстові зв'язки та стилістичні особливості текстів. Такі інтегровані навчальні підходи допомагають студентам формувати цілісне бачення сучасного світу, де технології штучного інтелекту та гуманітарні науки взаємодіють дедалі тісніше. Це не лише збагачує освітній процес, а й готує студентів до роботи у складному й динамічному інформаційному середовищі майбутнього.

Використання великих мовних моделей у поєднанні з онтологічними підходами відкриває значні можливості в навчанні літератури, мовознавства та міждисциплінарних дисциплін. Ці технології дають змогу автоматизувати створення навчальних матеріалів, адаптувати складність текстів до рівня сприйняття студентами, а також забезпечувати інтерактивні форми навчання.

Великі мовні моделі можуть генерувати навчальні тексти та завдання, які відповідають рівню підготовки студентів [37]. Наприклад, система здатна створювати адаптовані версії літературних творів зі спрощеною мовою для початківців або детальні інтерпретації для студентів вищих курсів. Такий підхід сприяє індивідуалізації навчального процесу та підвищенню його ефективності.

Іншим перспективним напрямком є створення інтерактивних освітніх платформ. Учені розглядають використання лінгвістичних онтологій для моделювання знань про мову та літературу [32]. Це дає змогу створювати інтерактивні навчальні середовища, у яких студенти можуть працювати з автоматизованими рекомендаціями, тестовими завданнями та динамічними словниками. Інтеграція великих мовних моделей у такі платформи дасть змогу додатково автоматизувати аналіз відповідей студентів і адаптувати навчальні матеріали на основі їхніх результатів.

Ще одним важливим аспектом є розвиток міждисциплінарних курсів, які інтегрують знання з різних галузей. Великі мовні моделі здатні створювати навчальні матеріали, які охоплюють історичний і літературний контексти, забезпечуючи глибше розуміння текстів і їхнього культурного значення [17]. Такий підхід може бути особливо корисним для вивчення творчості письменників, чия діяльність переплітається з історичними подіями чи соціальними трансформаціями.

Великі мовні моделі також сприяють вивченню мови через автоматизоване створення завдань, які враховують граматичні, стилістичні та семантичні аспекти тексту, можуть генерувати завдання, що сприяють розвитку критичного мислення та аналітичних навичок у студентів [27].

Отже, великі мовні моделі та онтологічні підходи мають значний потенціал для освітньої сфери, забезпечуючи інтерактивність, адаптивність і персоналізацію навчального процесу. Використання цих технологій у навчанні літератури та мовознавства сприятиме кращому розумінню текстів і розвитку навичок аналітичного мислення в студентів.

Виклики та завдання наукових досліджень методів та засобів концептуалізації предметної галузі штучний інтелект. Незважаючи на значні переваги сучасних автоматизованих методів концептуалізації та аналізу текстів із застосуванням великих мовних моделей та онтологій, існує низка проблем та обмежень, що вимагають ретельного дослідження й вирішення. Серед найбільш суттєвих варто виділити такі питання, як галюцинації мовних моделей, контекстуальна

неоднозначність термінів, нестача відповідних навчальних даних, особливо у сфері літературознавства, а також етичні аспекти використання штучного інтелекту.

Однією з найвідоміших і серйозних проблем сучасних великих мовних моделей є явище галюцинацій. Галюцинації – це ситуація, коли модель генерує інформацію, яка здається правдоподібною, але не відповідає фактичному змісту аналізованого тексту або контексту. Це особливо помітно в процесі аналізу складних текстових корпусів, де тонкі семантичні та стилістичні нюанси легко спотворюються. Таке явище може серйозно вплинути на результати досліджень, особливо в гуманітарних дисциплінах, де точність інтерпретації текстів є критично важливою. Описують підхід до структурованого представлення галюцинацій, що дає змогу їх ідентифікувати та зменшувати [16].

Наступною значною проблемою, яка впливає на якість результатів концептуального аналізу за допомогою великих мовних моделей, є контекстуальна неоднозначність термінів. Багато слів і фраз можуть мати різні значення залежно від контексту їх використання. Це особливо характерно для літературних текстів, де використовують метафоричну мову, алюзії та інші складні стилістичні прийоми. Великі мовні моделі часто стикаються з труднощами в точній інтерпретації таких неоднозначностей, що може призвести до неправильного виділення концептів. Для вирішення цієї проблеми доцільно використовувати онтології, які надають додаткову семантичну інформацію для уточнення значень термінів [10].

Нестача спеціалізованих навчальних даних також є серйозною проблемою для ефективного використання автоматизованих методів у літературознавстві. На відміну від таких сфер, як медицина або технічні науки, літературознавчі тексти мають унікальні стилістичні, культурні та мовні особливості, які часто недостатньо представлені в наявних наборах даних, призначених для навчання моделей. Це обмежує здатність моделей адекватно узагальнювати знання й виявляти тонкі смислові та концептуальні особливості текстів. На цю проблему вказують дослідники, пропонують створення спеціалізованих онтологій, які враховують особливості літературних текстів, і підготовку відповідних навчальних корпусів, що дасть змогу значно підвищити точність автоматичного аналізу [7].

Ще одним важливим аспектом, який потребує врахування під час упровадження автоматизованих методів аналізу текстів, є етичні питання. Зокрема, це стосується проблем авторського права та ризиків маніпуляції знанням. Автоматичні моделі можуть несвідомо чи свідомо використовуватися для створення контенту, що порушує права інтелектуальної власності або ж викривляє інформацію для маніпуляції аудиторією. Крім того, у літературознавстві це може призводити до некоректної інтерпретації авторського задуму або до спотворення культурних та історичних контекстів творів. На ці етичні питання акцентують увагу у своїй роботі автори [15], які наголошують на важливості відповідального використання автоматизованих методів та створення чітких правил і рекомендацій для їх застосування.

Отже, хоча сучасні методи, що базуються на великих мовних моделях та онтологіях, відкривають широкі перспективи для ефективного концептуального аналізу текстів, вони все ще стикаються з низкою важливих проблем, які потребують подальшого вирішення. Для зменшення негативних наслідків таких обмежень необхідно активно розробляти та впроваджувати спеціалізовані рішення, що включають покращення якості навчальних даних, уточнення контекстуальної інтерпретації термінів, боротьбу з

галюцинаціями та встановлення етичних стандартів використання автоматизованих моделей у літературознавчих дослідженнях.

Перспективи досліджень за напрямком – концептуалізація предметної галузі штучний інтелект. Сучасні методи автоматизованого концептуального аналізу текстів із застосуванням великих мовних моделей та онтологій відкривають численні перспективи для розвитку гуманітарних наук, зокрема літературознавства. Однією з найбільш актуальних проблем є спеціалізація великих мовних моделей безпосередньо під потреби гуманітарних дисциплін. Сьогодні більшість моделей навчені на загальних текстових корпусах, які переважно відображають технічні, новинні та загальні літературні тексти. Однак гуманітарні науки мають власні специфічні вимоги до глибини, нюансування та культурної контекстуалізації аналізу. Створення спеціалізованих мовних моделей, навчання яких здійснюватиметься на великих корпусах текстів, що включають класичні літературні твори, культурологічні, історичні та філософські праці, дасть змогу значно підвищити якість і точність автоматичного аналізу гуманітарних текстів. Дослідники пропонують новий підхід до автоматичної генерації онтологій з неструктурованих текстів, що може бути корисним для створення спеціалізованих мовних моделей у гуманітарних науках [23].

Іншим перспективним напрямком є покращення онтологічних баз знань, які активно застосовують для уточнення та структурування результатів аналізу текстів. Онтології, створені для гуманітарних наук, мають ураховувати унікальні культурні, історичні, стилістичні та семантичні особливості текстів. Удосконалення таких онтологій дасть змогу забезпечити більш чітку семантичну структуру знань, що значно полегшить процес інтерпретації текстів. Використання штучних нейронних мереж для визначення онтологій, найбільш релевантних науковим текстам, може сприяти покращенню онтологічних баз у гуманітарних дослідженнях [3].

Також екстрагування інформації з неструктурованих текстів із подальшою інтеграцією в наявні онтології сприяє автоматизації процесу онтологічного моделювання [6]. Цей підхід може бути корисним для гуманітарних наук, де велика кількість знань міститься в текстовій формі.

Ще одним важливим напрямком є використання глибоких нейронних мереж для логічного виведення онтологій, що відкриває нові можливості для автоматизації процесів аналізу складних текстових структур у гуманітарних дослідженнях [18].

Інтеграція різних дисциплін за допомогою великих мовних моделей та онтологій також є важливим для подальших досліджень і практичних застосувань. Гуманітарні науки часто стикаються з необхідністю аналізувати складні міждисциплінарні зв'язки та контексти. Використання великих мовних моделей спільно з онтологіями дає змогу створювати гнучкі, інтегровані системи знань, які здатні аналізувати великі обсяги текстової інформації з урахуванням різноманітних міждисциплінарних зв'язків. Це сприяє розвитку нових підходів до аналізу текстів та відкриває можливості для інноваційних методологій дослідження.

Отже, подальший розвиток великих мовних моделей та онтологічних баз знань має значний потенціал для поглиблення міждисциплінарної інтеграції, спеціалізації автоматизованих інструментів під потреби гуманітарних наук, а також для покращення якості та точності автоматизованого концептуального аналізу. Реалізація цих перспектив відкриє нові можливості для гуманітарних досліджень, підвищить ефективність роботи науковців та сприятиме розвитку глибших і точніших методів аналізу та інтерпретації текстів.

Висновки й перспективи дослідження. У результаті проведеного дослідження докладно розглянуто питання концептуалізації предметної галузі штучний інтелект із використанням сучасних підходів, зокрема великих мовних моделей та онтологічного моделювання. На підставі теоретичного аналізу встановлено, що концептуалізація є важливим етапом для розвитку ефективних інструментів автоматичного аналізу текстів, які можуть бути застосовані в широкому спектрі гуманітарних наук. Аналіз наукової літератури свідчить про значні досягнення в цій галузі, проте виявляє й певні проблеми, до яких належать "галюцинації" мовних моделей, контекстуальна неоднозначність термінів, нестача спеціалізованих навчальних корпусів та етичні аспекти використання штучного інтелекту.

У процесі дослідження проведено експеримент із застосування великої мовної моделі GPT-4.5 для автоматичного виділення концептів із книги "AI and Machine Learning for Coders". Експеримент продемонстрував значні переваги автоматизації, зокрема швидкість та ефективність у виявленні основних таких концептів, як "нейронні мережі", "TensorFlow", "комп'ютерний зір", "опрацювання природної мови". Успішно побудовано граф знань та онтологію, що дало змогу чітко структурувати знання про штучний інтелект, показати взаємозв'язки між основними поняттями та їх ієрархічну організацію.

Важливим результатом експерименту стала формалізація зв'язків між концептами, що дало змогу створити наочні інструменти для кращого розуміння складних технологій штучного інтелекту. Зокрема, особливо вдалим виявилося використання онтологічного моделювання, адже онтології дають змогу точно й однозначно визначити зв'язки між концептами, що є критично важливим для автоматизації процесів аналізу та інтерпретації текстів. Крім того, створені моделі можуть ефективно інтегруватися в навчальні процеси, значно спрощуючи засвоєння складного матеріалу студентами.

Водночас виявлено аспекти, які доцільно покращити в майбутніх дослідженнях. Зокрема, деталізація атрибутів концептів потребує поглиблення, чіткішого визначенням характеристик та їх можливих значень. Також важливою є необхідність розширення списку концептів завдяки додаванню специфічних методів та алгоритмів, які використовують у машинному навчанні. Використання автоматизованих NLP-алгоритмів для виділення концептів із наукових текстів є ще однією перспективою покращення результатів подібних досліджень.

Під час аналізу сучасних підходів також розглянуто перспективи розвитку автоматизованих методів концептуалізації предметної галузі штучного інтелекту. Серед них – спеціалізація великих мовних моделей для гуманітарних дисциплін, покращення якості та специфічності онтологічних баз знань, а також розвиток інтегрованих міждисциплінарних підходів, що дасть змогу ефективніше використовувати потенціал штучного інтелекту в різних галузях знань.

Окрім того, підкреслено значення інтеграції традиційних експертних методів аналізу із сучасними автоматизованими підходами, яка дає змогу отримати точніші результати аналізу текстів, забезпечуючи оптимальний баланс між швидкістю та якістю інтерпретації інформації. Виявлені можливості та обмеження сучасних технологій свідчать про необхідність подальшого розвитку інструментів та методологій, які б дозволили зменшити негативні аспекти їх використання, зокрема шляхом підвищення точності мовних моделей і покращення контролю якості навчальних даних.

Також дослідження виявило необхідність поглибленого вивчення етичних аспектів використання штучного інтелекту, особливо в контексті гуманітарних наук. Це питання є особливо актуальним у зв'язку з можливими ризиками маніпуляції інформацією та порушення авторських прав. Вирішення цих проблем потребує формування відповідних стандартів і норм, які б забезпечили етичне застосування технологій та їх відповідність сучасним суспільним вимогам і очікуванням.

Отже, проведене дослідження підтвердило, що інтеграція великих мовних моделей та онтологічного підходу є перспективним та ефективним способом концептуалізації знань у галузі штучного інтелекту. Ці підходи забезпечують структурованість, автоматизацію та точність аналізу, відкривають нові можливості для навчання та міждисциплінарних досліджень. Водночас подальші дослідження можуть бути спрямовані на вирішення наявних проблем, розширення спектру концептів та вдосконалення методів аналізу і структурування знань для досягнення вищої ефективності в майбутніх працях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Енциклопедія кібернетики: [у 2 т.] / редкол.: В. М. Глушков (відп. ред.) [та ін.]; АН Української РСР. Київ: Голов. ред. Укр. рад. енцикл., 1973. Т. 1: А–Л. 582 с.
2. Кунанець Н., Яромич М. Виділення концептів у літературних текстах із використанням великих мовних моделей. *Вісник науки та освіти*. 2025. Вип. 32. № 2. С. 343–357. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-2(32)-343-357.
3. Пасічник В., Яромич М. Великі мовні моделі та онтології у філологічних дослідженнях: аналітичний огляд джерел. *Актуальні питання гуманітарних наук. Мовознавство. Літературознавство*. 2025. Вип. 83. № 3. С. 236–250. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4863/83-3-35.
4. Adeshola I., Adepoju A. P. The opportunities and challenges of ChatGPT in education. 2023. DOI: 10.1080/10494820.2023.2253858.
5. Aggarwal C. C., Zhai C. A Survey of Text Clustering Algorithms. 2012. DOI: 10.1007/978-1-4614-3223-4_4.
6. Anantharangachar R., Ramani S., Rajagopalan S. Ontology Guided Information Extraction from Unstructured Text. *International Journal of Web & Semantic Technology (IJWesT)*. 2013. Вип. 4. №. 1. С. 19–36.
7. Bartalesi V., Meghini C. Using an Ontology for Representing the Knowledge on Literary Texts: the Dante Alighieri Case Study. *Semantic Web*. 2017. Вип. 8. №. 3. С. 385–394. DOI:10.3233/SW-150198.
8. Bender E., Gebru T., McMillan-Major A. On the Dangers of Stochastic Parrots. *FAccT '21*, March 3–10, 2021, Virtual Event, Canada. С. 610–623.
9. Brown T., Mann B., Ryder N. Language Models are Few-Shot Learners. 2020. URL: https://doi.org/10.48550/arXiv.2005.14165 (дата звернення: 03.04.2025).
10. Buitelaar P., Cimiano P., Magnini B. Ontology Learning from Text: Methods, Evaluation and Applications. *Computational Linguistics*. 2006. Вип. 32. №. 4. С. 569–572. DOI: http://dx.doi.org/10.1162/coli.2006.32.4.569.
11. Chen Y., Li H., Liu W. An Overview of Knowledge Graph Reasoning: Key Technologies and Applications. *J. Sens. Actuator Netw.* 2022. Вип. 11. №. 4. С. 1–26.
12. Conceptualization: On Theory and Theorizing Using Grounded Theory. *International Journal of Qualitative Methods*. 2022. Вип. 1. №. 2. С. 2–38. DOI: 10.1177/160940690200100203.
13. Dessi D., Osborne F., Recupero D. F. Generating Knowledge Graphs by Employing Natural Language Processing and Machine Learning Techniques within the Scholarly Domain. *Future Generation Computer Systems*. 2024. Вип. 129. С. 253–264. DOI:10.48550/arXiv.2011.01103.

14. Doumanas D., Soularidis A., Spiliotopoulos D. Fine-Tuning Large Language Models for Ontology Engineering: A Comparative Analysis of GPT-4 and Mistral. *Applied Sciences*. 2025. Вип. 15. №. 4. С. 2146.
15. Elnagar S., Toon V., Thomas M. A. An Automatic Ontology Generation Framework with An Organizational Perspective. 2020. *Proceedings of the 53rd Hawaii International Conference on System Sciences*. DOI: https://doi.org/10.48550/arXiv.2201.05910.
16. Giglou H. B., D'Souza J., Auer S. LLMs4OL: Large Language Models for Ontology Learning. *The Semantic Web – ISWC*. 2023. С. 408–427. DOI:10.1007/978-3-031-47240-4_22.
17. Goel A., Hira M., Anand A. Advancements in Scientific Controllable Text Generation Methods. *arXiv*. 2021. URL: https://doi.org/10.48550/arXiv.2307.05538 (дата звернення: 02.04.2025).
18. Hohenecker P., Lukasiewicz T. Ontology Reasoning with Deep Neural Networks. *J. Artif. Intell. Res.* 2021. Vol. 68. С. 503–540. DOI: https://doi.org/10.1613/jair.1.11661
19. Hogan A., Blomqvist E., Cochez M. Knowledge Graphs. *ACM Comput. Surv.* 2020. Вип. 54. №. 4. С. 1–37.
20. Hu Y., Liu D., Wang Q. Automating Knowledge Discovery from Scientific Literature via LLMs: A Dual-Agent Approach with Progressive Ontology Prompting. 2024. URL: https://doi.org/10.48550/arXiv.2409.00054 (дата звернення: 01.04.2025).
21. Jordan M. Artificial Intelligence – The Revolution Hasn't Happened Yet. 2019. URL: (дата звернення: 01.04.2025).
22. Kommineni V. K., König-Ries B., Samuel S. From Human Experts to Machines: An LLM Supported Approach to Ontology and Knowledge Graph Construction. 2024. URL: https://doi.org/10.48550/arXiv.2403.08345 (дата звернення: 04.04.2025).
23. Korel L., Behr A. S., Kockmann N. Using Artificial Neural Networks to Determine Ontologies Most Relevant to Scientific Texts. 2023. URL: https://doi.org/10.48550/arXiv.2309.09203 (дата звернення: 02.04.2025).
24. Liu Y., Ott M., Nman G. RoBERTa: A Robustly Optimized BERT Pretraining Approach. 2019. URL: https://doi.org/10.48550/arXiv.1907.11692 (дата звернення: 02.04.2025).
25. Moroney L. AI and Machine Learning for Coders. 2020. *O'Reilly Media, Inc.* 390p.
26. Mishra R., Reddy G. Y. S., Pathak H. The Understanding of Deep Learning: A Comprehensive Review. *Hindawi Mathematical Problems in Engineering*. 2021. Вип. 2021. №. 5548884. С. 1–15. DOI: 10.1155/2021/5548884.
27. Nananukula N., Kejriwala M. HALO: An Ontology for Representing and Categorizing Hallucinations in Large Language Models. *SPIE Defense + Commercial Sensing (DCS 2024)*. USA, 2024. №. 130580B. С. 1–15. DOI:10.1117/12.3014048.
28. Naqvi S. M. R., Ghufran M., Varnier C. Enhancing Semantic Search Using Ontologies: A Hybrid Information Retrieval Approach for Industrial Text. *Journal of Industrial Information Integration*. 2025. Вип. 45. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jii.2025.100835.
29. Nikitenko V., Voronkova V., Kyvliuk O. Philosophical reflection on artificial intelligence and its impact on the development of society, human, and education. *Humanities Studies*. 2024. Вип. 19 №. 96. С. 67–77. DOI: https://doi.org/10.32782/hst-2024-19-96-07.
30. Nilsson N. Principles Of Artificial Intelligence. Palo Alto, California: *Tioga Press*. 1980. 476 p.
31. Perera O., Liu J. Exploring Large Language Models for Ontology Learning. *Issues in Information Systems*. 2024. Вип. 25. №. 4. С. 299–310. DOI: https://doi.org/10.48009/4_iis_2024_124.
32. Schimmenti A., Pasqual V., Tomasi F. Structuring Authenticity Assessments on Historical Documents Using LLMs. *arXiv*. 2024. URL: https://doi.org/10.48550/arXiv.2407.09290 (дата звернення: 04.04.2025)..

33. Shimizu C., Hitzler P. Accelerating Knowledge Graph and Ontology Engineering with Large Language Models. 2023. URL: https://doi.org/10.48550/arXiv.2411.09601 (дата звернення: 03.04.2025)..
34. Su Y., Wang X., Ye Y. Automation and Machine Learning Augmented by Large Language Models in a Catalysis Study. *Chemical Science*. 2024. Вип. 15. №. 31. С. 12200–12233.
35. Surdeanu M., Valenzuela-Escarcega M. A. Deep Learning for Natural Language Processing: A Gentle Introduction. 2024. *University of Arizona*. 358c. DOI: https://doi.org/10.1017/9781009026222.
36. Sutton R., Barto A. G. Reinforcement Learning: An Introduction. 2015. *The MIT Press*, Cambridge, Massachusetts, London, England. 352 c.
37. Tkachenko O. I., Tkachenko K. O., Tkachenko O. A. Linguistic Ontologies: Designing and Using in the Educational Intellectual Systems. *Digital Platform Information Technologies in Sociocultural Sphere*. 2021. Вип. 4. № 1. С. 97–111. DOI: 10.31866/2617-796X.4.1.2021.236950.
38. Toro S., Anagnostopoulos A. V., Bello S. M. Dynamic Retrieval Augmented Generation of Ontologies Using Artificial Intelligence (DRAGON-AI). *Journal of Biomedical Semantics*. 2024. Вип. 15, №. 19. DOI:10.1186/s13326-024-00320-3.
39. Tzirides A. O., Saini A., Zapata G. Generative AI: Implications and Applications for Education. 2023. С. 1–34. DOI:10.48550/arXiv.2305.07605.
40. Vaswani A., Shazeer N., Parmar N. Attention Is All You Need. *arXiv*. 2017. URL: https://doi.org/10.48550/arXiv.1706.03762 (дата звернення: 03.04.2025).
41. What's the Difference Between an Ontology and a Knowledge Graph? URL: https://enterprise-knowledge.com/whats-the-difference-between-an-ontology-and-a-knowledge-graph (дата звернення: 05.04.2025).

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Entsyklopediia kybernetyky [Encyclopedia of Cybernetics] [in 2 vols.] (1973) / ed. by V. M. Hlushkov [et al.]; AN Ukrainskoi RSR. Kyiv: Holovna redaktsiia Ukrainskoi radians'koi entsyklopedii [Main Editorial Office of the Ukrainian Soviet Encyclopedia]. Vol. 1: A–L. 582 p. [in Ukrainian].
2. Kunanets, N., Yaromych, M. (2025). Vydilennia kontseptiv u literaturnykh tekstakh iz vykorystanniam velykykh movnykh modelei [Concept Extraction in Literary Texts Using Large Language Models]. Visnyk nauky ta osvity [Bulletin of Science and Education]. Vol. 32, No. 2. Pp. 343–357. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-2(32)-343-357. [in Ukrainian].
3. Pasichnyk, V., Yaromych, M. (2025). Velyki movni modeli ta ontolohii u filolohichnykh doslidzhenniakh: analitychnyi ohliad dzherel [Large Language Models and Ontologies in Philological Studies: Analytical Review of Sources]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. Movoznavstvo. Literaturoznavstvo [Topical Issues of the Humanities. Linguistics. Literary Studies]. Vol. 83. No. 3. Pp. 236–250. DOI: https://doi.org/10.24919/2308-4863/83-3-35. [in Ukrainian].
4. Adeshola, I., Adepoju, A. P. (2023). The opportunities and challenges of ChatGPT in education. DOI: 10.1080/10494820.2023.2253858. [in English].
5. Aggarwal, C. C., Zhai, C. (2012). A Survey of Text Clustering Algorithms. DOI: 10.1007/978-1-4614-3223-4_4. [in English].
6. Anantharangachar, R., Ramani, S., Rajagopalan, S. (2013). Ontology Guided Information Extraction from Unstructured Text. *International Journal of Web & Semantic Technology (IJWesT)*. Vol. 4. No. 1. Pp. 19–36. [in English].
7. Bartalesi, V., Meghini, C. (2017). Using an Ontology for Representing the Knowledge on Literary Texts: the Dante Alighieri Case Study. *Semantic Web*. Vol. 8, No. 3. P. 385–394. DOI:10.3233/SW-150198. [in English].
8. Bender, E., Gebru ,T., McMillan-Major, A. On the Dangers of Stochastic Parrots. (2021). *FAccT '21*, March 3–10. Virtual Event, Canada. Pp. 610–623. [in English].

9. Brown, T., Mann, B., Ryder N. Language Models are Few-Shot Learners. URL: https://doi.org/10.48550/arXiv.2005.14165 (reference date: 03.04.2025). [in English].
10. Buitelaar, P., Cimiano, P., Magnini, B. (2006). Ontology Learning from Text: Methods, Evaluation and Applications. *Computational Linguistics*. Vol. 32, No. 4. P. 569–572. DOI: http://dx.doi.org/10.1162/coli.2006.32.4.569. [in English].
11. Chen, Y., Li, H., Liu, W. (2022). An Overview of Knowledge Graph Reasoning: Key Technologies and Applications. *J. Sens. Actuator Netw.* Vol. 11. No. 4. Pp. 1–26. [in English].
12. Conceptualization: On Theory and Theorizing Using Grounded Theory. (2022). *International Journal of Qualitative Methods*. Vol. 1. No. 2. Pp. 2–38. DOI: 10.1177/160940690200100203. [in English].
13. Dessi, D., Osborne, F., Recupero, D. F. (2024). Generating Knowledge Graphs by Employing Natural Language Processing and Machine Learning Techniques within the Scholarly Domain. *Future Generation Computer Systems*. Vol. 129. Pp. 253–264. DOI:10.48550/arXiv.2011.01103. [in English].
14. Doumanas, D., Soularidis, A., Spiliotopoulos D. (2025). Fine-Tuning Large Language Models for Ontology Engineering: A Comparative Analysis of GPT-4 and Mistral. *Applied Sciences*. Vol. 15. No. 4. P. 2146. [in English].
15. Elnagar, S., Toon, V., Thomas, M. A. (2020). An Automatic Ontology Generation Framework with An Organizational Perspective. *Proceedings of the 53rd Hawaii International Conference on System Sciences*. DOI: https://doi.org/10.48550/arXiv.2201.05910. [in English].
16. Giglou, H. B., D'Souza, J., Auer, S. (2023). LLMs4OL: Large Language Models for Ontology Learning. *The Semantic Web – ISWC*. P. 408–427. DOI:10.1007/978-3-031-47240-4_22. [in English].
17. Goel, A., Hira, M., Anand, A. Advancements in Scientific Controllable Text Generation Methods. *arXiv*. URL: https://doi.org/10.48550/arXiv.2307.05538 (reference date: 02.04.2025). [in English].
18. Hohenecker, P., Lukasiewicz, vol. (2021). Ontology Reasoning with Deep Neural Networks. *J. Artif. Intell. Res.* Vol. 68. Pp. 503–540. DOI: https://doi.org/10.1613/jair.1.11661. [in English].
19. Hogan, A., Blomqvist, E., Cochez, M. (2020). Knowledge Graphs. *ACM Comput. Surv.* Vol. 54. No. 4. Pp. 1–37. [in English].
20. Hu, Y., Liu, D., Wang, Q. Automating Knowledge Discovery from Scientific Literature via LLMs: A Dual-Agent Approach with Progressive Ontology Prompting. URL: https://doi.org/10.48550/arXiv.2409.00054 (reference date: 01.04.2025). [in English].
21. Jordan, M. Artificial Intelligence – The Revolution Hasn't Happened Yet. URL: http://dx.doi.org/10.1162/99608f92.f06c6e61 (reference date: 01.04.2025). [in English].
22. Kommineni, V. K., König-Ries, B., Samuel, S. From Human Experts to Machines: An LLM Supported Approach to Ontology and Knowledge Graph Construction. URL: https://doi.org/10.48550/arXiv.2403.08345 (reference date: 04.04.2025). [in English].
23. Korel, L., Behr, A. S., Kockmann, N. Using Artificial Neural Networks to Determine Ontologies Most Relevant to Scientific Texts. URL: https://doi.org/10.48550/arXiv.2309.09203 (reference date: 02.04.2025). [in English].
24. Liu, Y., Ott, M., Nman, G. (2019). RoBERTa: A Robustly Optimized BERT Pretraining Approach. URL: https://doi.org/10.48550/arXiv.1907.11692 (reference date: 02.04.2025). [in English].
25. Moroney, L. (2020). AI and Machine Learning for Coders. *O'Reilly Media, Inc.* 390 p. [in English].
26. Mishra, R., Reddy, G. Y. S., Pathak, H. (2021). The Understanding of Deep Learning: A Comprehensive Review. *Hindawi Mathematical Problems in Engineering*. Vol. 2021. No. 5548884. Pp. 1–15. DOI: 10.1155/2021/5548884. [in English].

27. Nananukula, N., Kejriwala, M. HALO: An Ontology for Representing and Categorizing Hallucinations in Large Language Models. *SPIE Defense + Commercial Sensing (DCS 2024)*. USA, 2024. No. 130580B. Pp. 1–15. DOI:10.1117/12.3014048. [in English].
28. Naqvi, S. M. R., Ghufran, M., Varnier C. (2025). Enhancing Semantic Search Using Ontologies: A Hybrid Information Retrieval Approach for Industrial Text. *Journal of Industrial Information Integration*. Vol. 45. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jii.2025.100835. [in English].
29. Nikitenko, V., Voronkova, V., Kyvliuk, O. (2024). Philosophical reflection on artificial intelligence and its impact on the development of society, human, and education. *Humanities Studies*. Vol.19 №. 96. Pp. 67–77. DOI: https://doi.org/10.32782/hst-2024-19-96-07. [in English].
30. Nilsson, N. (1980). Principles Of Artificial Intelligence. Palo Alto, California: *Tioga Press*. 476p. [in English].
31. Perera, O., Liu, J. (2024). Exploring Large Language Models for Ontology Learning. *Issues in Information Systems*. Vol. 25, No. 4. Pp. 299–310. DOI: https://doi.org/10.48009/4_iis_2024_124. [in English].
32. Schimmenti, A., Pasqual, V., Tomasi, F. Structuring Authenticity Assessments on Historical Documents Using LLMs. *arXiv*. URL: https://doi.org/10.48550/arXiv.2407.09290 (reference date: 04.04.2025). [in English].
33. Shimizu, C., Hitzler, P. Accelerating Knowledge Graph and Ontology Engineering with Large Language Models. URL: https://doi.org/10.48550/arXiv.2411.09601 (reference date: 03.04.2025). [in English].
34. Su, Y., Wang, X., Ye, Y. (2024). Automation and Machine Learning Augmented by Large Language Models in a Catalysis Study. *Chemical Science*. Vol. 15. No. 31. P. 12200–12233. [in English].
35. Surdeanu, M., Valenzuela-Escarcega, M. A. (2024). Deep Learning for Natural Language Processing: A Gentle Introduction. *University of Arizona*. 358p. DOI: https://doi.org/10.1017/9781009026222. [in English].
36. Sutton, R., Barto, A. G. (2015). Reinforcement Learning: An Introduction. *The MIT Press*, Cambridge, Massachusetts, London, England. 352 p. [in English].
37. Tkachenko, O. I., Tkachenko, K. O., Tkachenko, O. A. (2021). Linguistic Ontologies: Designing and Using in the Educational Intellectual Systems. *Digital Platform Information Technologies in Sociocultural Sphere*. Vol. 4. № 1. Pp. 97–111. DOI: 10.31866/2617-796X.4.1.2021.236950. [in English].
38. Toro, S., Anagnostopoulos, A. V., Bello S. M. (2024). Dynamic Retrieval Augmented Generation of Ontologies Using Artificial Intelligence (DRAGON-AI). *Journal of Biomedical Semantics*. Vol. 15, No. 19. DOI:10.1186/s13326-024-00320-3. [in English].
39. Tzirides, A. O., Saini, A., Zapata, G. (2023). Generative AI: Implications and Applications for Education. Pp. 1–34. DOI:10.48550/arXiv.2305.07605. [in English].
40. Vaswani, A., Shazeer, N., Parmar, N. Attention Is All You Need. *arXiv*. URL: https://doi.org/10.48550/arXiv.1706.03762 (reference date: 03.04.2025). [in English].
41. What's the Difference Between an Ontology and a Knowledge Graph? URL: https://enterprise-knowledge.com/whats-the-difference-between-an-ontology-and-a-knowledge-graph (reference date: 05.04.2025). [in English].

Стаття надійшла до редколегії: 20.09.2025
Схвалено до друку: 28.11.2025

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal. Philological Sciences. Vol. 2 (105)

Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки. Вип. 2 (105)

ISSN (Print): 2663-7642
ISSN (Online): 2707-4463

УДК 81'25+811.111
DOI 10.35433/philology.2 (105).2025.201-210

СТРАТЕГІЇ ВІДТВОРЕННЯ ЛІНГВОКУЛЬТУРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВЕЛИКОБРИТАНІЇ ТА США УКРАЇНСЬКОЮ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНОГО СЕРІАЛУ "ТЕД ЛАССО")

М. В. Полховська*, А. П. Очковська**

У статті досліджено стратегії перекладу лінгвокультурних особливостей британської та американської лінгвоспільнот в українському перекладі англомовного серіалу "Ted Lasso". Наголошено на актуальності проблеми аудіовізуального перекладу, яка в сучасному перекладознавстві пов'язана з потребою відтворення культурно маркованих елементів у мові перекладу. Окреслено співвідношення понять "кінодискурс" та "кінотекст", розкрито їхню полікодову природу, що поєднує вербальні та невербальні елементи, а також обмеження, зумовлені специфікою дубляжу, синхронізацією реплік та відповідністю відеоряду. Здійснено аналіз способів відтворення культурно маркованих одиниць, реалій, соціальних контекстів, а також мовної гри, зокрема каламбурів, що формують національно-культурну специфіку оригіналу. Акцентовано на необхідності креативного підходу перекладача, який передбачає використання різних трансформацій (семантичних, граматичних, компенсаторних) і стратегій адаптації (доместикація та форенізація) задля збереження комічного ефекту, прагматичного навантаження та автентичності культурного контексту. Розглянуто приклади вдалих перекладацьких рішень, що демонструють збереження гумору та культурної ідентичності, а також випадки часткових утрат через культурні розбіжності, що дає підстави зробити висновки про вплив міжкультурної асиметрії на процес перекладу. Доведено, що ефективний кіноперекладпотребує не лише мовної компетентності, а й глибоких фонових знань, уміння креативно трансформувати текст, інтегрувати культурні смисли та балансувати між збереженням національно-культурного колориту та зрозумілістю для цільової аудиторії. Перспективними видаються дослідження перекладацьких стратегій у новітніх англомовних кінопродуктах, зокрема в аспекті передаванні сучасних культурно маркованих неологізмів, алюзій і соціальних реалій.

* *кандидат філологічних наук, доцент*
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)
marynapolkhovska@gmail.com
ORCID:0000-0002-7971-9469
** *кандидат філологічних наук, старший викладач*
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)
ochkovska.anna@gmail.com
ORCID:0000-0001-5842-3792

Ключові слова: *кіноперекладлінгвокультурний компонент, культурна адаптація, доместикація, форенізація, каламбур, перекладацькі трансформації, міжкультурна комунікація, "Тед Лассо".*

STRATEGIES FOR RENDERING BRITISH AND AMERICAN LINGUOCULTURAL FEATURES INTO UKRAINIAN (BASED ON THE ENGLISH-LANGUAGE SERIES "TED LASSO")

Polkhovska M. V., Ochkovska A. P.

The article examines strategies for translating the linguistic and cultural features of British and American linguistic communities in the Ukrainian translation of the English-language series Ted Lasso. The authors emphasize the problem of audiovisual translation, which in present-day translation studies relates to the need to reproduce culturally marked elements in the target language. The study outlines the relationship between the concepts of "film discourse" and "film text," reveals their polycode nature, which combines verbal and nonverbal elements, as well as restrictions caused by the specifics of dubbing, synchronization of lines, and matching the video sequence. The authors analyze the ways of reproducing culturally marked units, realities, social contexts, as well as wordplay, in particular puns, which shape the national and cultural specificity of the source text. The study emphasizes the need for a translator's creative approach, which involves the use of various transformations (semantic, grammatical, compensatory) and adaptation strategies (domestication and foreignization) to preserve the comic effect, pragmatic impact, and authenticity of the cultural context. The article considers examples of successful translation solutions, as well as cases of partial losses due to cultural differences, which allows to draw conclusions about the influence of intercultural asymmetry on the translation process. It proves that effective film translation requires not only linguistic competence, but also deep background knowledge, the ability to creatively transform the text, and to balance between preserving national and cultural flavour and clarity for the target audience. Further research into translation strategies in the latest English-language film productions seems promising, particularly in terms of the transmission of contemporary culturally marked neologisms, allusions, and social realities.

Keywords: *film translation, linguocultural component, cultural adaptation, domestication, foreignization, pun, translation transformations, intercultural communication, "Ted Lasso".*

Постановка наукової проблеми. У сучасному українському перекладознавстві набуває актуальності проблема перекладу кінематографічних продуктів, оскільки саме вони є одним з важливих каналів міжкультурної комунікації, засобом пізнання іншомовної картини світу, інструментом кодифікації національної культури, шляхом проникнення однієї культури в іншу. Дослідження вербального компоненту кінофільму в аспекті лінгвокультурології дає змогу виявити та проаналізувати лінгвокультурні особливості певної нації, дослідити її етносвідомість, мислення, мовну та концептуальну картини світу [1: 48; 8: 45]. Загальна тенденція глобалізації, яка виражається в наданні доступу українському глядачеві до іншомовного кінематографу, відмова українського споживача від російськомовного дубляжу в умовах повномасштабної війни спричинили надзвичайний попит на україномовний аудіовізуальний контент та на адекватне відтворення в перекладі асиметрії культур, що знаходить своє мовне втілення в лінгвокультурних особливостях, відмінностях у сприйнятті світу представниками різних спільнот, у реаліях, під якими в перекладознавчих розвідках розуміють лексичні одиниці, що позначують унікальні явища, присутні в житті одного народу та відсутні в інших культурах [5: 55]. Саме від умілих та креативних рішень перекладача, його винахідливості залежить можливість глядачів повною мірою зрозуміти відмінності у світосприйнятті представниками різних спільнот, сюжетну лінію

кінострічки, жарти персонажів або цікаву гру слів, використану в оригінальному тексті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В українському перекладознавстві існує певна кількість теоретичних та прикладних розробок перекладу кінотексту (В. Демецька, Л. Славова, Н. Борисенко, Т. Лук'янова, Кушнірова Т., Головня А., Щербина А., Гастинщикова Л., Колодій Б., Журавель Т., Т. Кропінова, Т. Сіроштан, А. Прокопенко). У дослідженнях українських науковців розглянуто соціокультурний та лінгвокультурологічний аспекти кіноперекладу (А. Головня, А. Щербина, Л. Гастинщикова, В. Танцура), специфіку різних видів аудіовізуального перекладу: субтитрування, дублювання, синхронного перекладу (Т. Лук'янова, І. Гаман, О. Чайковська), досліджено певні лексичні аспекти перекладу, а саме оказіональне словотворення (Д. Гайданка), відтворення англомовних реалій (Н. Борисенко, О. Садловська) та ін. Незважаючи на маштабування розвідок у царині кіноперекладу, засоби передачі специфіки кінотексту цільовою мовою потребують подальшої конкретизації та ґрунтовного аналізу в рамках розробки питань перекладознавства та лінгвокультурології. У цьому контексті актуальним вбачаємо дослідження специфіки передавання лінгвокультурного компонента англомовного серіалу "Тед Лассо" українською, особливо з урахуванням того, що перед перекладачами стоїть завдання відтворити українською національно-культурні та соціальні контексти двох лінгвоспільнот – британської та американської.

У нашій роботі ми розрізняємо поняття кінодискурс і кінотекст, визначаючи кінодискурс як цілісний соціально та культурно зумовлений мисленнєво-комунікативний медійний феномен, особливий різновид інституційного дискурсу, який поєднує вербальний (лінгвістичний) та невербальний (кінематографічні семіотичні інструменти) компоненти й характеризується емоційністю, діалогічністю та певним символізмом [6:101; 10: 53]. При цьому дискурс певного фільму є окремим випадком кінодискурсу [10: 53].

Кінотекст визначаємо як вербальний компонент кінодискурсу [2: 73], як полікодове явище, яке містить лінгвістичний і нелінгвістичний компоненти, які є взаємопов'язаними [7: 77]. У сучасному вітчизняному перекладознавстві кінотексти викликають інтерес саме тому, що в процесі їх відтворення засобами рідної мови перекладач стикається з труднощами, які зазвичай можуть бути відсутніми під час перекладу текстів іншого спрямування, а саме, окрім вербального декодування тексту, перекладачеві необхідно враховувати й невербальні компоненти, які присутні в аудіовізуальному матеріалі [4: 6–; 7: 77]. При цьому вербальні та невербальні складові (лінгвістична і нелінгвістична системи) є взаємоінтегровані, вони виконують функцію контексту одне для одного. У процесі кіноперекладу варто також пам'ятати про обмеження кінотексту, що зумовлені специфікою дубляжу. Перекладач повинен враховувати довжину репліки-оригіналу, адаптувати текст перекладу під мовлення героїв, щоб досягти максимальної ідентичності реплік, дотримуватися відповідності відеоряду [7: 77].

Окрім необхідності врахування відповідності дубляжу та відеоряду, вербальної й одночасно невербальної природи кінотексту, суттєві труднощі для перекладача становить переклад його культурно-специфічних ознак. Зрозуміло, що завдання перекладача полягає в тому, щоб переклад цільовою мовою був природнім та зрозумілим для глядача. З іншого боку, важливо не втратити культурного забарвлення тексту оригіналу, культурних та національних реалій, пов'язаних із історією та побутом народу-носія мови оригіналу, територіальними та соціальними діалектами, сленгом,

субкультурною лексикою, навколишнім середовищем, національністю героїв, їх вихованням, економічними, політичними, культурними особливостями, а також стилем життя [4: 7–8]. У процесі передачі соціокультурного контексту перекладач застосовує низку стратегій, для максимального збереження прагматичного навантаження, емоційно-експресивної та естетичної цінностей, соціокультурного та національного колориту вихідного тексту [7: 8]. Цими стратегіями насамперед є стратегія доместикації (що передбачає максимальне наближення вихідного тексту до мовно-культурних потреб цільової мови) та стратегія форенізації (що передбачає збереження автентичності вихідного тексту) [9: 185].

Особливо цікавим у контексті передачі лінгвокультурного компонента українською є англомовний серіал сТед Лассо", у якому перекладачеві необхідно враховувати особливості культури, побуту не однієї, а цілих двох (британської та американської) лінгвоспільнот, володіти фоновими знаннями для правильної їх передачі та зрозумілої інтерпретації для українського глядача [7: 8]. Серіал просто переповнений каламбурами, жартами, побудованими на соціокультурних відмінностях британського та американського варіантів англійської мови, зокрема на позначення реалій американського та англійського футболу, футбольних термінів, особливостей побуту, притаманних американцям та британцям, відмінних характеристик у їжі, святкуванні тощо. Саме відтворення цих мовних одиниць становлять виклик для перекладача.

Мета нашої статті – дослідження стратегій передачі лінгвокультурних особливостей британської та американської спільнот українською.

Об'єкт нашого філологічного дослідження – кінотекст англомовного серіалу "Тед Лассо" (*Ted Lasso*) з платформи *Apple TV*.

Предмет дослідження – стратегії відтворення лінгвокультурного компонента в українському перекладі серіалу "Тед Лассо".

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Уже з перших хвилин першого епізоду серіалу ми занурюємся в протиставлення двох культур – британської та американської. Тренер американського футболу зі США Тед Лассо летить у літаку до Великобританії, коли до нього підходить незнайомець та просить сфотографуватися, уживаючи при цьому лексему "*ussie*". З контексту стає зрозумілим, що ця лексема не є притаманною лексичному запасу американця:

Guy: Oi, mate. This you?

Lasso: I believe it is, yeah

Guy: Oh, man! Legend! Can I get an ***ussie****?*

Lasso:You know, back where I am from, we call those selfies.

Guy: It is not myself, it's "us", innit it? "***Ussie***"

Lasso: Yeah, I like that [S1, Ep.1 4:00-4.25]

В українському перекладі перекладач, на нашу думку, дуже влучно утворює оказіоналізм "самчик", при цьому намагаючись передати логіку його деривації та зберегти певну відповідність за допомогою часткового калькування між англійським "*ussie*", утвореного від займенника *us* та українським "самчик", утвореного від означального займенника *сам*.

Хлопець: Привіт, це ти?

Лассо: Здається, так.

Хлопець: О, ти легенда! Можна ***самчика****? Забійно!*

Лассо: На моїй Батьківщині ми називаємо це селфі

Хлопець: Ну ми ж самі на цій фотці, так? "***Самчик***"

Лассо: Так, добре

Зазначимо, що вживання лексеми *ussie* зафіксовано в *Urban Dictionary* (*a self inflicted group photo*), тоді як український "самчик" є авторським перекладацьким оказіоналізмом, у

якому внутрішня форма та контекст формує його значення.

Перший сезон серіалу майорить розбіжностями у футбольній термінології американського та британського варіантів англійської мови. Як відомо, лексема *football* у переважній більшості країн світу вживається на позначення гри у футбол (командна гра в м'яч ногами), тоді як у США та Канаді ця лексема вживається щодо американського футболу (командної гри з овальним м'ячем). Американці Тед Лассо і тренер Борода, які до переїзду у Великобританію тренували команду з американського футболу, на позначення європейського футболу вживають лексему *soccer,* що є традиційним для їхньої країни. Проте в перекладі ця лінгвокультурна особливість не відображена, перекладач вживає український відповідник "футбол", не акцентуючи уваги на відмінності американського та британського варіантів англійської мови, наприклад:

Beard: You know how thee came up with ***soccer***? [S1. Ep. 1, 7: 58]

Борода: Знаєш, як вигадали ***футбол****?*

Адаптація вихідного тексту може відбуватися через цілісне граматичне перетворення. У наступному прикладі підрядне речення замінюється в українському перекладі особовим займенником "ваш футбол", тим самим перекладач намагається підкреслити дихотомію *наш (американський) – ваш (британський/європейський),*
наприклад,

Lasso: No, I've never coached ***the sport you guys call football*** *at any level* [S1. Ep. 1, 12: 22].

Лассо: Ні, я ніколи не тренував команду з ***вашого футболу*** *буд-якого рівня.*

У наступному прикладі перекладач влучно передає відмінність у термінології американського та британського футболу порівняно з українськими відповідниками:

*Beard: They don't say "****out of bounds****", they say "****into touch****".*

*Борода: Вони кажуть не "****поза межами****", а "****поза грою****"* [S1, Ep.1, 4: 50].

У процесі міжмовної трансляції дослівна передача інформації без жодних структурних змін трапляється надзвичайно рідко. Це зумовлено розбіжностями між мовами у сфері граматики, лексико-семантичної системи та синтаксису, що змушує перекладача застосовувати різноманітні трансформації задля досягнення еквівалентності. Особливу складність становить переклад гри слів, зокрема каламбурів, структура яких ґрунтується не лише на смислових, а й на формальних аспектах мовного знака. На відміну від перекладу стандартного тексту, де основним завданням є збереження змісту, під час роботи з каламбурами перекладачеві необхідно також відтворити формальну гру, що часто потребує від нього відступу від початкового змісту заради збереження стилістичного ефекту [3: 259]. Проаналізуємо наступний приклад:

Lasso: Hey, look at Isaac. He looks like a Rodin sculpture in ***cleats****.*

Coach Beard: Boots. ***They call cleats "boots****."*

Lasso: I thought you said that the ***trunk*** *of a car was* ***a boot****.*

Coach Beard: ***Also a boot****.*

Lasso: Hold on now. If I were to get fired from my job where I'm puttin' cleats in the trunk of my car...

Coach Beard: You got the boot from puttin' boots in the boot [S1, Ep.2, 4: 48].

Лассо: Подивися на Айзека, він схожий на скульптуру Родена в ***бампах****.*

Тренер Борода: Бутсах. ***Вони називають бампи бутсами****.*

Лассо: А на машинах у них хоч бампери.

Тренер Борода: ***Бампери****.*

Лассо: Стривай, то якщо мене звільнять з роботи, то я кластиму бутси в багажник…

Тренер Борода: Не погни бампами бампер.

У діалозі між Тедом Лассо та тренером Борода спостерігаємо

відиінність у термінології між американським та британським варіантами. Лексема "*boot*" у британській англійській мові означає і футбольне взуття (бутси), і багажник автомобіля, натомість в американському варіанті на позначення багажника існує лексема "*trunk*". В українській мові відсутня лексема на позначення одночасно й багажника, і футбольного взуття. У зв'язку з цим у перекладі було застосовано гру слів: слово "бутси" замінюють схожим за значенням словом "бампи", який є наближеним до слова "бампер" – частина автомобіля. Цей прийом дав змогу відтворити жарт, зберігаючи комічний ефект у діалозі.

Цікаве перекладацьке рішення щодо передачі в мові перекладу лінгвокультурної асиметрії між британським та американським варіантом спостерігаємо також у наступному прикладі:

Rebecca: ***Can't keep a gaffer from his pitch***

Lasso: You can say it again, okay

Lasso to Beard: I'm 0 for two in that sentence [S1, Ep.1 16: 30]

Ребекка: ***Старому коню кортить орати***

Лассо: Можете це ще раз сказати

Лассо до Бороди: Не дуже вдало відповів.

Лексема *gaffer* згідно з *Collins Dictionary* є сленгізмом, характерним для британського варіанту англійської мови, і має значення "менеджер футбольної команди, тренер". Якщо перекладати дослівно, Ребекка сказала, що не може тримати тренера поза межами футбольного поля. Проте вочевидь Лассо не зрозумів Ребекку, оскільки, повертаючись до Бороди, він сказав *I'm 0 for two in that sentence.* У перекладі цієї фрази перекладач утратив конотативне значення – "вона двічі мене обіграла в цьому реченні", натякаючи, що він не зрозумів *gaffer* (AmE *coach*) та *pitch* (AmE *field*). На нашу думку, у цьому прикладі перекладачу не вдається передати лінгвокультурний контекст ситуації. Український відповідник репліки Ребекки – фразеологізм *старому коню кортить орати,* є прикладом застосування тактики підвищення експресивності.

У процесі перекладу тексту кінофільму основним завданням перекладача є не тільки передача симетрії тексту, тобто його синтаксичної та семантичної структури, використаної фразеології, але і його функційного та прагматичного аспектів. Основною трудністю відтворення прагматичної цілісності кінотексту є переклад англомовних жартів [7: 78]. Наступний приклад ілюструє ситуацію, коли Лассо намагається пожартувати під час знайомства з Нейтаном, посилаючись на хотдогі Нейтана, відому американську мережу ресторанів швидкого харчування, що спеціалізуються на хотдогах (*Nathan's Famous*). Британцю Нейтану незрозумілий жарт, оскільки, вочевидь, йому незнайома ця реалія американського світу. Цікавим є рішення перекладача: уже в першій репліці *love your hot dogs* застосовано трансформацію контекстуальної заміни займенника *your* на власну назву, *хотдогі Нейтана,* на вживанні якої й побудований жарт. Проте жарт усе ж таки залишається незрозумілим для української аудиторії через брак фонових знань. Завдяки перекладацькому рішенню вжити трансформацію контекстуальної заміни "*Я зрозумів жарт*" у відповіді Нейтана, цільова українська аудиторія має змоги зафіксувати факт наявності жарту, не до кінця розуміючи його суті.

Lasso: Nathan! I love that name. hey, ***love your hot dogs*** *(laughs)*

Nathan: Yeah, no, I know

Lasso: Good, good, y'all got ***Nathan's hot dogs*** *here?*

Nathan: No

Lasso: Okay [S. 1, ep. 1, 8:34-8:и45]

Лассо: Нейтан, хороше ім'я! Як і ***хотдогі Нейтана***

Нейтан: ***Я зрозумів жарт***

Лассо: Це добре. У вас є ***хотдогі Нейтана***?

Нейтан: Немає

Лассо: Ясно

Зазначимо, що застосована стратегія форенізації не усуває бар'єрів у розумінні реалії *Nathan's hotdogs*, проте, на нашу думку, якби перекладач вдався до застосуванні стратегії доместикації та вжив відповідник упізнаваний для української аудиторії, на кшталт Біг Тейсті від МакДональдс, був би втрачений каламбур, утворений на основі ім'я героя та назви мережі ресторанів. Вважаємо вдалим застосовування стратегії форенізації в цьому випадку, оскільки вона акцентує на чужорідному для цільової культури (британської та української (при перекладі)) елементі. Прагматична мета досягнута, український глядач отримує те саме враження, ті саме емоції та почуття від жарту представника американської культури, як і представник британської мовної спільноти.

У наступному прикладі спостерігаємо дослівну передачу англомовної культурно-значущої реалії "*brand the cows*", яка властива американській культурі:

Rebecca: Speaking as we were mere moments ago, about time, I unfortunately don't have any. ***I have a branding meeting****, so...*

Lasso: I always feel so bad for the cows, but you gotta do it otherwise they get lost. That was ***a branding joke****. If we were in Kansas right now, I'd just be sitting here waiting for you to finish laughing. Yeah. I'll see ya tomorrow, okay?* [S1, Ep.3, 2: 28]

Ребекка: Якщо ми вже почали говорити про час. На жаль, я його не маю. У мене ***зустріч з брендингу*** *і…*

Лассо: Мені завжди було шкода корів, але це треба робити, щоб вони не загубилися. ***Жарт про брендинг****. Якби ми були в Канзасі, я б сидів і чекав, поки ви закінчите сміятися…. Побачимося завтра!*

З контексту стає зрозуміло, що Ребекка не зрозуміла, чому Тед у відповідь на її репліку про зустріч із брендингу говорить про корів. Тед намагається реабілітуватися, пояснюючи, що вжив канзаський жарт про таврування корів. У цьому випадку представникам британської й української лінгвоспільнот необхідно мати фонові знання про те, що Канзас історично вважають "штатом корів", лідером виробництва яловичини, і що таврування корів (*cow branding*) є щоденним заняттям фермерів. У цьому випадку еквівалентна передача, що базується на відповідності планів змісту й вираження одиниць оригіналу й перекладу, є вдалим перекладацьким рішенням, що дає змогу відчути відмінність між британською та американською лінгвокультурами.

Головний герой Тед Лассо неодноразово підкреслює відмінність між американськими та британськими мовнокультурними парадигмами, наприклад:

Trent Crimm: Is it safe to ***assume*** *that Jamie Tartt will be back on the pitch next match?*

Lasso: Well, you know what they say when you ***assume****, Trent? You* ***make an arse outta you and me****. Yeah? And that right there is another example of how our English and y'all's English sometimes do not jive, innit?* [S1, Ep. 6, 2: 45]

Трент Крімм: Можна ***сподіватися****, що Джеймі Тартт повернеться на поле у наступній грі?*

Лассо: Знаєте, що кажуть про ***надію****?* ***Надія помирає останньою****, так? Чи що, це прислів'я в Англії не вживають?*

Оригінальна гра слів "*assume – you make an ass out of u and me*" повністю втрачена, бо не має прямого відповідника в українській. Перекладач компенсує це іншим фразеологізмом — "надія помирає останньою", який функційно виконує роль прислів'я й теж має іронічне звучання. Гру слів *ass+u+me* в українському варіанті семантично переосмислено на тему "надії", що, з одного боку, змінює смислову опору репліки, але з іншого – зберігає загальну прагматичну функцію:

дотепний жарт, побудований на мовному непорозумінні між американською й британською англійською. Оригінал акцентує на дотепності та жарті-грубіянстві (гра зі словом *arse*). В українському варіанті – грубість прибрана, натомість збережено іронічність і легкий гумор, відповідний до характеру Теда Лассо. У репліці Лассо ("*how our English and y'all's English do not jive*") йдеться про відмінність між британським та американським варіантом мови. В українському перекладі це не передано прямо, але залишено натяк через запитання про прислів'я: "чи що, це прислів'я в Англії не вживають?". Отже, у наведеному прикладі перекладач зіткнувся з типовою для аудіовізуального перекладу проблемою – передачею гри слів, зокрема каламбуру, побудованого на омонімії (*assume → ass/u/me*). Оскільки така гра є нерепродуктивною українською, було застосовано стратегію компенсації через фразеологічну заміну ("надія помирає останньою"), що зберігає функційне навантаження жарту. Також ужито прагматичну адаптацію, яка дає змогу передати іронічність репліки, хоча й за рахунок семантичного зсуву. Крім того, у перекладі частково збережено культурну відмінність між мовами через натяк на різницю у вживанні прислів'їв. Такий підхід ілюструє гнучкість перекладацьких стратегій у межах аудіовізуального контексту, де пріоритетом є не буквальність, а функційна та комунікативна адекватність.

Висновки й перспективи дослідження. Одним із найважливіших інструментом перекладу є володіння перекладачем фоновими знаннями про культуру, соціальне життя тієї країни, з мови якої здійснюється переклад. На матеріалі нашого дослідження завдання адекватного перекладу ускладнюється тим, що мова йде про фонові знання двох мовних просторів – британського та американського, особливо коли йдеться про передачу реалій повсякденного життя. Особливі труднощі виникають у перекладі культурно зумовлених мовних ігор, фразеологізмів, реалій і гумору, побудованого на асиметрії мов. Перекладач повинен бути готовий до використання різноманітних стратегій (доместикація, форенізація) і трансформацій (семантичних, прагматичних, компенсаторних), аби зберегти функційність тексту та емоційний вплив на глядача. В окремих випадках переклад демонструє високу адаптивність і творчий підхід, зокрема через оказіональні новотвори, в інших – спостерігаються втрати комунікативного ефекту через ігнорування культурних відмінностей. У межах подальших розвідок доцільним вбачаємо розширення кола аналізованих, залучивши інші англомовні кінопродукти, які репрезентують специфіку лінгвокультур британської, американської та інших англомовних спільнот. Особливо актуальним є вивчення засобів перекладу новітніх лексичних одиниць, оказіоналізмів, культурно маркованих неологізмів та алюзій, що відображають сучасні суспільні тренди, політичні реалії, соціальні явища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Борисенко Н. Д, Садловська О. С. Відтворення англомовних реалій в українському кіноперекладі. *Вісник Житомирського державного університету. Філологічні науки.* 2018. № 1 (87). С. 48–51. URL: http://eprints.zu.edu.ua/27271/1/9.pdf (дата звернення: 12.03.2025).
2. Гайданка Д. В. Оказіональне словотворення у сучасному англомовному кінодискурсі: лінгвокогнітивний і комунікативно-когнітивний аспекти : дис. … канд. філол. наук: 10.02.04. Запоріжжя, 2018. 312 с.

3. Гнєдкова О. Г., Карпенко З. О. Особливості утворення та перекладу каламбуру як різновиду мовної гри. *Вісник ТНУ імені В. І. Вернадського. Філологічні науки.* 2021. № 1, ч. 2. С. 254–261. URL: https://www.philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/1_2021/part_2/46.pdf (дата звернення: 04.04.2025)
4. Головня А. В., Щербина А. В., Гастинщикова Л. О. Переклад кінодискурсу на матеріалі серіалу "Ферзневий гамбіт" на платформі Netflix: соціокультурний аспект. *Вісник ТНУ імені В. І. Вернадського. Філологічні науки*. 2022. № 2. Ч. 2. URL: https://www.philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2022/2_2022/part_2/2.pdf (дата звернення: 01.05.2025)
5. Зорівчак Р. П. Реалія і переклад (на матеріалі англомовних перекладів української прози). Львів: Вид-во при Львівському університеті, 1989. 216 с.
6. Крисанова Т. А. Основні підходи до розуміння поняття "дискурс". *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2014. С. 98–102. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/7921/1/23.pdf (дата звернення: 15.02.2025)
7. Сіроштан Т. О., Прокопенко А. В. Труднощі перекладу англомовного кінематографічного тексту. *Вісник ТНУ імені В. І. Вернадського. Філологічні науки.* 2020. № 4, ч. 3. С. 76–80. URL: http://www.philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/4_2020/part_3/16.pdf (дата звернення: 15.02.2025)
8. Танцура В. Є. Лінгвокультурологічні аспекти перекладу художніх фільмів англійською мовою (на матеріалі фільму "Тіні забутих предків"). *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2014. № 3 (286). С. 45–50.
9. Тьопенко Ю. А, Стежко Ю. Г. Перекладацька стратегія доместикації як чинник національної ідентифікації. *Вісник КНЛУ. Серія Філологія*. 2015. Том 18. № 2. С. 184–189. URL: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/1143/3/VisnKNLU_Topenko_P184-189.pdf (дата звернення: 17.02.2025)
10. Щербак О. В. Кінодискурс як дворівнева система складників: функційний погляд. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2022. № 25. URL: http://apfp.khnu.km.ua/wp-content/uploads/sites/5/2023/03/apfp-2022-n25-10.pdf (дата звернення: 17.03.2025)

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITEREATED)

1. Borysenko, N. D., Sadlovska, O. S. Vidtvorennia anhlomovnykh realii v ukrainskomu kinoperekladi [Rendering English-language Realia in Ukrainian Film Translation]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu. Filolohichni nauky*. 1 (87). Pp. 48–51. URL: http://eprints.zu.edu.ua/27271/1/9.pdf (reference date: 12.03.2025) [in Ukrainian].
2. Haidanka, D. V. (2018). Okazionalne slovotvorennia u suchasnomu anhlomovnomu kinodyskursi: linhvokohnityvnyi i komunikatyvno-kohnityvnyi aspekty [Occasional Word Formation in Modern English-Language Film Discourse: Linguistic-Cognitive and Communicative-Cognitive Aspects] (PhD thesis). Zaporizhzhia. 312 p. [in Ukrainian].
3. Hnedkova, O. H., Karpenko, Z. O. Osoblyvosti utvorennia ta perekladu kalamburu yak riznovydu movnoi hry [Peculiarities of the Formation and Translation of Pun as a Type of Language Play]. *Visnyk TNU imeni V. I. Vernadskoho*. Filolohichni nauky. 1 (2). Pp. 254–261. URL: https://www.philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/1_2021/part_2/46.pdf (reference date: 04.04.2025) [in Ukrainian].

4. Holovnia, A. V., Shcherbyna, A. V., Hastynshchykova L. O. Pereklad kinodyskursu na materiali serialu "Ferznevyi Hambit" na platformi Netflix: sotsiokulturnyi aspekt [Translation of Film Discourse Based on the Netflix Series "The Queen's Gambit": A Sociocultural Aspect]. *Visnyk TNU imeni V. I. Vernadskoho. Filolohichni nauky*. 2(2). URL: https://www.philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2022/2_2022/part_2/2.pdf (reference date: 01.05.2025) [in Ukrainian].
5. Zorivchak, R. P. (1989). Realiia i pereklad (na materiali anhlomovnykh perekladiv ukrainskoi prozy) [Realia and Translation (Based on English Translations of Ukrainian Prose)]. Lviv: Vyd-vo pry Lvivskomu universyteti. 216 p. [in Ukrainian].
6. Krysanova, T. A. Osnovni pidkhody do rozuminnia poniattia "dyskurs" [Main AApproaches to the Concept of "Discourse"]. *Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky*. Pp. 98–102. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/7921/1/23.pdf (reference date: 15.02.2025) [in Ukrainian].
7. Siroshtan, T. O., Prokopenko, A. V. Trudnoshchi perekladu anhlomovnoho kinematohrafichnoho tekstu [Challenges in Translating English-language Cinematographic Text]. *Visnyk TNU imeni V. I. Vernadskoho. Filolohichni nauky*. 4 (3). Pp. 76–80. URL: http://www.philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/4_2020/part_3/16.pdf (reference date: 15.02.2025) [in Ukrainian].
8. Tantsura, V. Ye. (2014). Linhvokulturolohichni aspekty perekladu khudozhnikh filmiv anhliskoiu movoiu (na materiali filmu "Tini zabutykh predkiv") [Linguocultural Aspects of Translating Feature Films into English (Based on the Film "Shadows of Forgotten Ancestors")]. *Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka*. 3 (286). Pp. 45–50. [in Ukrainian].
9. Tiopenko, Yu. A., Stezhko, Yu. H. Perekladaitska stratehiia domestykatsii yak chynnyk natsionalnoi identyfikatsii [Translation Strategy of Domestication as a Factor of National Identity]. *Visnyk KNLU. Seriia Filolohiia*. Vol. 18. No. 2. Pp. 184–189. URL: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/1143/3/VisnKNLU_Topenko_P184-189.pdf (reference date: 17.02.2025) [in Ukrainian].
10. Shcherbak, O. V. Kinodyskurs yak dvorevneva systema skladnykiv: funktsiinyi pohliad [Film Discourse as a Two-Level System of Components: a Functional Perspective]. *Aktualni problemy filolohii ta perekladoznavstva*. 25. URL: http://apfp.khnu.km.ua/wp-content/uploads/sites/5/2023/03/apfp-2022-n25-10.pdf (reference date: 17.03.2025) [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії: 30.09.2025
Схвалено до друку: 28.11.2025

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal.
Philological Sciences. Vol. 2 (105)

Вісник Житомирського державного
університету імені Івана Франка.
Філологічні науки. Вип. 2 (105)

ISSN (Print): 2663-7642
ISSN (Online): 2707-4463

УДК 811.161.2'373.611
DOI 10.35433/philology.2 (105).2025.211-223

СЛОВОТВІРНІ МОДЕЛІ ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКИХ ПРИКМЕТНИКІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ ХХ СТОЛІТТЯ: ТИПІЗАЦІЯ ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

О. Г. Радько*

У статті порушено питання комплексного опису індивідуально-авторських прикметників (ІАП) в українській поезії ХХ ст. як маркерів ідіостилю. На матеріалі "Словника індивідуально-авторських прикметників в українській поезії ХХ–ХХІ сторіч" (Луцьк, 2017; понад 5100 одиниць) здійснено системну класифікацію продуктивних словотвірних моделей ІАП: суфіксальної, префіксальної, префіксально-суфіксальної, а також моделі складання основ. Показано, що словотвір авторських ад'єктивів забезпечує експресивність і нестандартність образу. Доведено домінування композитів (близько 80 % від масиву ІАП), активне формування ступенів порівняння (і від відносних прикметників) та функціювання префіксально-суфіксальних дериватів, утворених на базі прийменниково-іменникових конструкцій. Аналіз показує, що такі прикметники функціюють як ефективний засіб інтенсифікації художнього образу, сприяють розширенню семантичних полів та відображають індивідуально-стильові пошуки митців.

Авторська увага зосереджена на виявленні словотворчих стратегій, які використовували поети для творення експресивних та образних авторських прикметникових форм, що виконують важливу стилістичну функцію в структурі поетичного тексту. Тенденції розвитку ІАП простежено в діахронії: для авангардизму 1920-х років характерні експерименти зі словотвором, доба соцреалізму позначена певною уніфікацією та ідеологічною заангажованістю, шістдесятництво – інтенсивним оновленням поетичної мови й формуванням нових моделей, а постмодерн – грою з мовними формами та іронічним переосмисленням традиційних структур.

Зроблено висновок, що авторські прикметникові новотвори становлять своєрідну лабораторію словотворчих експериментів, завдяки чому українська поезія ХХ ст. збагатила мовну систему новими виражальними ресурсами. Практичне значення результатів полягає в можливості їхнього застосування в подальших лексикографічних, стилістичних та зіставних студіях.

***Ключові слова**: індивідуально-авторські прикметники, композити, контекст, поезія ХХ ст., префіксація, словотвір, ступені порівняння, суфіксація.*

* *кандидат філологічних наук,*
старший викладач кафедри української мови
(Національний університет "Львівська політехніка"),
Oksistudent@gmail.com
ORCID: 0009-0000-4198-5043

WORD-FORMATION MODELS OF OCCASIONALISTIC ADJECTIVES IN UKRAINIAN POETRY OF THE 20TH CENTURY: TYPIZATION AND DEVELOPMENT TRENDS

Radko O. H.

The article raises the issue of a comprehensive description of occasionalistic adjectives (IAP) in Ukrainian poetry of the 20th century as markers of idiostyle. Based on the material of the "Dictionary of Occasionalistic Adjectives in Ukrainian Poetry of the 20th–21st Centuries" (Lutsk, 2017; over 5100 items), a systematic classification of productive word-formation models of IAP is carried out: suffixal, prefixal, prefix-suffixal, as well as the model of composition of bases. It is shown that the word formation of authorial adjectives provides expressive and non-standard images. The dominance of composites (about 80% of the IAP array), active formation of degrees of comparison (including from relative adjectives), and the functioning of prefix-suffix derivatives formed based on prepositional-noun constructions are proven. The analysis shows that such adjectives function as an effective means of intensifying the artistic image, contribute to the expansion of semantic fields, and reflect the individual stylistic searches of artists.

The author's attention is focused on identifying word-forming strategies used by poets to create expressive and figurative author's adjective forms, which perform an important stylistic function in the structure of the poetic text. The development trends of IAP are traced in diachrony: the avant-garde of the 1920s is characterized by experiments with word formation, the era of socialist realism – by a certain unification and ideological commitment, the sixties – by an intensive renewal of poetic language and the formation of new models, and postmodernism – by a play with language forms and ironic rethinking of traditional structures.

The article concludes that the author's occasionalistic adjectives constitute a kind of laboratory of word-forming experiments, thanks to which Ukrainian poetry of the 20th century enriched the language system with new expressive resources. The practical significance of the results lies in the possibility of their application in further lexicographic, stylistic, and comparative studies.

Keywords: *occasionalistic adjectives, composites, context, poetry of the 20th century, prefixation, word formation, degrees of comparison, suffixation.*

Постановка наукової проблеми. Індивідуально-авторські прикметники (ІАП) – це оригінальні неологізми, створені поетами для позначення статичних ознак предметів чи явищ у художньому тексті. В українській поезії ХХ ст. такі словотвірні інновації стали важливим засобом художньої виразності та збагачення поетичного словника. Вони відображають індивідуальний стиль митця, його світобачення та емоційне ставлення до дійсності, водночас реагуючи на загальні тенденції розвитку літературної мови в різні історико-культурні періоди. Оскільки прикметник є однією з найпродуктивніших частин мови у сфері словотвору, дослідження механізмів його деривації в авторському поетичному мовленні набуває особливої актуальності. Саме словотвірні процеси, що лежать в основі авторських ад'єктивів, забезпечують їхню експресивність, метафоричність та нетрафаретність образів, що робить вивчення цього явища важливим для розуміння динаміки й інноваційного потенціалу української поетичної мови зазначеного періоду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному українському мовознавстві словотвірній структурі прикметників присвячено чимало досліджень, серед яких варто відзначити розвідки А. П. Грищенка, В. О. Горпинича, М. Я. Плющ, С. Я. Єрмоленко, А. В. Висоцького, Л. І. Шутової, О. А. Стишова, І. М. Бабій, І. Т. Вербовської, Н. М. Костусяк та ін. У їхніх працях розглянуто питання деривaційної системи прикметника, її формально-граматичних та семантико-словотвірних параметрів, окреслено продуктивні моделі, які становлять основу для подальшого аналізу оказіональних явищ. Ці студії заклали міцний фундамент для опису

словотвірних процесів і відкрили можливість дослідження прикметникової інновації в більш вузькому, індивідуально-авторському вимірі.

Окремим напрямом розвивається аналіз ІАП як специфічних одиниць поетичного мовлення. Їхнє функціювання та словотвірні особливості стали предметом наукових студій Г. М. Вокальчук, Ж. В. Колоїз, Н. І. Клименко, О. М. Рудь, О. О. Жижоми, Т. Г. Юрченко, Н. В. Гаврилюк, Н. А. Адах та ін. Значний внесок у вивчення індивідуально-авторських новотворів, зокрема й прикметників, зробила Г. М. Вокальчук. У її численних лексикографічних працях (словниках індивідуально-авторських новотворів) зафіксовано широкий спектр прикметникових дериватів, що дало змогу систематизувати моделі їхнього творення та показати функційне навантаження ІАП в українській поезії. Дослідники акцентують увагу також на структурній різноманітності прикметникових композитів [7; 6], їхньому семантичному потенціалі та стилістичному навантаженні [11], а також на ролі таких інновацій у формуванні ідіостилю окремих поетів [12], зокрема, у творчості футуристів [4], поетів-емігрантів (наприклад, Василя Барки) [1], київських неокласиків [5] тощо.

У цьому контексті актуальність нашого дослідження полягає в інтеграції напрацьованих підходів і створенні цілісної картини словотвірних моделей ІАП у межах усього поетичного дискурсу ХХ ст. Системний аналіз дає змогу не лише описати окремі моделі, а й простежити тенденції розвитку прикметникової деривації в різні літературні періоди – від авангардизму 1920-х до постмодернізму кінця століття. Такий підхід дає змогу глибше осмислити динаміку національної поетичної мови, визначити її специфіку в зіставному плані та розширити уявлення про потенціал словотвірної системи української мови.

Мета дослідження – наукове осмислення ІАП в українській поезії ХХ ст. шляхом ідентифікації та класифікації продуктивних словотвірних моделей, аналізу їхніх структурно-семантичних параметрів у межах поетичного дискурсу різних літературних поколінь, а також виявлення закономірностей і тенденцій їхнього функціонування та розвитку в контексті еволюції української художньої мови.

Матеріальною базою дослідження став "*Словник індивідуально-авторських прикметників в українській поезії ХХ–ХХІ сторіч*" (Луцьк, 2017 р.), який містить понад 5100 зафіксованих авторських ад'єктивів.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. ІАП можуть утворюватися різними способами, здебільшого за традиційними словотвірними типами, але з незвичним наповненням основ чи комбінацією морфем. У мовознавстві прийнято виокремлювати кілька основних моделей творення прикметників-неологізмів: суфіксальну, префіксальну, префіксально-суфіксальну, осново- та словоскладання. Розглянемо кожну з цих моделей докладніше, ілюструючи прикладами з поезії зазначеного хронологічного відтинку.

У системі ад'єктивного словотворення важливу роль відіграє суфіксація. Продуктивні афікси, реалізовані в новій функції, модифікують семантику основ і створюють додаткові смислові відтінки. Унаслідок цього формується свіжа образність та утворюються вторинні прикметникові номінації, що збагачують лексико-семантичну систему мови. У структурі ІАП аналізованого періоду виділяємо такі найбільш продуктивні суфіксальні морфеми:

-н-: атлантний, благісний, будущний, гігантний, дерзотний, люлійний, магійний, набридний, цнотний;

-ист-: взористий, долонистий, залетистий, захмелистий, калюжистий, метлистий, мінористий, нектаристий, оболочистий, окуляристий, орлистий, похмуристий, прозорчистий, простористий;

-ов-, -ів-, -ев-, -єв-: автомобілевий, айболітовий, астралевий, біловий, блаватовий, вазовий, вечіровий, вихревий, дзвонковитий, димаровий, кабаретковий, капелюховий, карпатовий, сміховен, форситієвий [10: 188].

Наведені номінації, попри відносно невисокий ступінь новизни, виявляють відмінність від узуальних відповідників завдяки специфічним відтінкам у лексичній та словотвірній семантиці. Утворені переважно з версифікаційною метою, ІАП виконують функцію стилістичного маркера, увиразнюючи манеру оповіді та посилюючи її інтонаційно-звукову виразність, пор. в контекстах: …Я ж над тобою спинюся в блакиті, / Співи свої розпочну дзвонковиті. [3: 109]; …хай чорні димляться поля – / але ще буде в ранках росяних / журитись благісна земля. [3: 62].

Префіксальні утворення, на думку О. О. Жижоми, порівняно із суфіксальними, більш інформативні; їхня значимість у надфразовій єдності пояснюється художньо-образними можливостями, здатністю підвищувати інформативну щільність поетичного дискурсу, хоча за межами тексту такі утворення не існують, здаються абсурдними [6: 158]. Нижче наведено найчастотніші префіксальні морфеми.

за-: завечірній, завранішній, зацинічний;

поза-: позавінчальний, позалюдський, позарозумний, позатойбічний;

над-: надалегоричний, надкоштовний, надкультурний, надмістичний, надніжний, надосінній, надрасовий, надстарий, надфатальний, над'ясний;

не-: неголий, неоднакий, несмиренний, несонний, нетихий;

пра-: праарійський, прабілий, правкраїнський, прадикий, праєдиний, празеленей, пралютий, прапервісний, прасвітлий, прасумний, прачорний;

пре-: превельможний, превчений, препекельний, препечальний;

при-: приминущий, приостанній [10: 188].

Характерною рисою ІАП є наявність серед них форм ступенів порівняння. Саме в таких утвореннях реалізується одна з ключових властивостей прикметника – здатність виражати ознаку, що може варіюватися за мірою інтенсивності в різних предметах. Матеріали дослідження засвідчують активне формування в українській поезії зазначеного періоду компаративних і суперлативних форм від прикметників різних розрядів, зокрема й відносних, напр.: *щонаймертвий* (В. Стус), *орліший* (Л. Костенко), *найсніжніший, тойбічніший* (В. Барка), *найнебеснішій* (І. Драч), *найдвадцятіший* (В. Затуливітер), *насущніший* (А. Криловець) та багато інших. Пор. у контексті: *Між письменником / і читачем стоять посередники, і смак / у посередника щонайсередненький.* [3: 335]; *Усмішка вже твоя: листок берези, / що полум'ям найвечоровіший – мені погасне!* [3: 190]. У сфері ступенювання прикметників, які слугують деривaційною базою для творення оказіональних морфологічних форм, простежуємо відхід від усталеної норми. Це пояснюємо тим, що вони або виступають опосередкованими атрибутами предметів (займенникові, присвійні й відносні прикметники позначають ознаки, що не підлягають градації), або ж виражають такі характеристики, які не можуть бути вимірюваними й не виявляють інтенсивності більшою мірою, ніж закладено у вихідній формі. Проте, як показують наведені приклади, "ці обмеження легко знімаються в процесі мовленнєвої діяльності, де ненормативні оказіональні результати морфологічної деривації демонструють актуалізацію граматичних потенцій і заповнення "порожніх клітинок"

морфологічної парадигми прикметника" [9: 203].

Серед авторських ад'єктивів в українській поезії ХХ ст. особливу групу становлять префіксально-суфіксальні новотвори, словотвірною базою яких виступають прийменниково-іменникові конструкції, напр.: надтвердний (С. Бабій), переднірванний (П. Савченко), наскронний (Д. Павличко), понаднільський (Т. Осьмачка), запам'ятний (Р. Бабовал), підбрамницький (Ю. Береза) [10: 56]. Поява цих одиниць свідчить про тенденцію поетичного мовотворення до переосмислення синтаксичних структур та їхньої трансформації в цілісні деривaційні одиниці, що забезпечує додаткові можливості для створення експресивних образів та індивідуалізації поетичного стилю.

Із-поміж досліджуваних ІАП кількісно переважають композити (80 % від загальної кількості), які виявляють більшу структурну та семантичну складність порівняно з простими номінаціями. Їхня експресивність посилена завдяки метафоричності, яка може бути властива одному або ж обом мотивувальним словам. Спосіб творення ад'єктивів-композитів загалом корелює зі словотвірними моделями узуальних складних прикметників. Водночас нерідко трапляються ІАП, експресивність яких зумовлена порушенням усталених словотвірних норм, напр.: блакитно-зеленяво-юний (А. Казка), щонаймертві (В. Стус), найнебесніший (І. Драч), малий-маленький-більший-менший (М. Вінграновський), напівфліртотворний (С. Мейта) та баго інших. Особливої уваги заслуговують нетипові для українського словотвору номінації, утворені на основі поєднання числівникової та прикметникової (дієприкметникової) основ, напр.: двадцятивічний (М. Вінграновський), мільйоннодужий (А. Малишко), стовічний (А. Мойсієнко), сторозпроклятий (М. Пшеничний), тричіблагий (І. Павлюк), семидальній (Л. Костенко) тощо. У цьому ракурсі вирізняються ІАП, утворені шляхом повтору однієї прикметникової основи у різних відмінках (*тихим-тихий*, С. Йовенко), у різних ступенях порівняння (*гарячий-гарячіший*, П. Тичина) або в різних формах (*єдино-один*, С. Йовенко) [10: 30].

Загалом складні авторські прикметники становлять ефективний засіб репрезентації сукупності ознак описуваних у поезії явищ, оскільки узуальні лексеми здебільшого не забезпечують необхідної експресивності та не задовольняють потреби авторів у творенні оригінальних художніх образів.

Подальший виклад зосереджено на історичному огляді, що дає змогу простежити, як упродовж різних етапів ХХ ст. змінювалися продуктивність та характер словотворення ІАП. Особливу увагу приділено зумовленості цих трансформацій ширшими літературними тенденціями й соціокультурними чинниками, які впливали на поетичне мовотворення кожного покоління авторів.

Літературний процес ХХ ст. в Україні дуже неоднорідний: він містить добу авангардних експериментів, період жорсткого ідеологічного тиску соцреалізму, відлигу й піднесення 1960-х рр., а наприкінці століття – зародження постмодернізму. На кожному з цих етапів словотворчість поетів, зокрема й у сфері прикметників, мала свої особливості. Проаналізуємо типові тенденції на основі творчості провідних поетів того часу.

Авангардизм 1920-х років. Період початку ХХ ст. – 1910–1920-ті роки – позначений бурхливим пошуком нових художніх форм. В українській поезії цього часу співіснували кілька стильових напрямів: символізм (Павло Тичина в ранній творчості), футуризм (Михайль Семенко, Ґео Шкурупій), неокласицизм (Микола Зеров, Максим Рильський, Юрій Клен), експресіонізм та інші. Авангардистські течії

вирізнялися сміливим неологізмом: представники цілеспрямовано ламали канони мови, вводили нові слова, чутливо експериментували зі звуком і значенням.

Павло Тичина як центральна постать цього періоду був справжнім "віртуозом словотвору". За нашими підрахунками, у його творчому доробку вжито понад 250 ІАП. Поетичні неологізми, зокрема й прикметники, П. Тичина створював за українськими лексичними моделями, користуючись словотворчими засобами сучасної української літературної та живої народно-розмовної мови [8: 67]. Наприклад, його поетична мова насичена такими кольоровими й звуковими епітетами: *безжурно-голосний* (регіт), *быстроумний* (птах), *благовісно-дзвонні* (ранки), *градний* (струм), *грізно-величні* (ставні), *дзвінкоблакитне* (все), *зворушливо-білі* (хмарки), *золотострунне* (вино), *колисла* (жона), *нагориста* (земля), *натхненно-мелодійний* (вид землі), *незаймано-красиві* (гриби), *немудро-мудрі* (літери природи), *ряснозорна* (бризь) тощо. Ці слова переважно виникли з народноромантичних образів (природа, музика, колористика) й відображають пантеїстичне світовідчуття П. Тичини – злиття з природою й космосом, де все одухотворене.

До окремої групи відносимо так звані надскладні номінації, утворені шляхом поєднання трьох і більше компонентів: *свіжо-тьмяно-юний*, *царево-пано-бого-мертвотний*, *червоно-си'-зеле'*, *каламутно-/мутно-червоний.* Такі ІАП відзначаються високою семантичною місткістю та забезпечують багатопланову характеристику предмета чи ознаки завдяки поєднанню значень складників. Переважна частина неологізмів Павла Тичини цього періоду має чітку структурну організацію та демонструє індивідуальний характер мовотворчості поета.

Футуристи (М. Семенко та ін.) пішли ще далі. Хоча більшість їхніх експериментів стосувалася іменників та дієслів, траплялися й оригінальні прикметники. Як зазначає Г. М. Вокальчук, Михайль Семенко найактивніше застосовував морфологічний спосіб творення інновацій, переважно суфіксацію, осново- та словоскладання [4: 89]. Прості за структурою лексичні інновації поета (напр.: *дослізний, жінний, змаганний, крицький, недокличний*) кваліфікуються як потенційні одиниці без виразного експресивного навантаження; їхня поява в поетичному тексті зумовлена передусім версифікаційними чинниками., пор.: *Умерло в степу дідівське й звичне, / Діди старі доживають у кутках, / Прийшло нове, сподіване й недокличне...* [3: 199]. Поет, як й інші представники українського футуризму, активно використовував складні прикметники для створення семантично містких образів., напр.: *оголено-вогкі* Сірени, *парадоксально-випадкова* ремарка, *повітоміський* тротуар, *простягнуто-презирливий* палець, *роззявлероmий* кут, *струмко-ментова* Рапта, *хмарно-роздумний* вечір, *безтямно-білі* пари, *вишукано-клясичний* рима тощо. Подібні форми поєднували в собі кілька смислових елементів, відображаючи експериментальність та авангардність стилю. Такі лексеми сприяли руйнуванню усталених мовних моделей і формували нову поетичну динаміку, відповідну до естетики футуризму.

Авторські прикметники українських неокласиків (М. Зерова, М. Рильського, М. Драй-Хмари, П. Филиповича) відзначаються насамперед тяжінням до гармонійності форми, стилістичної виваженості й внутрішньої структурної завершеності. У поетичному словнику неокласиків значна частина інноваційних прикметників утворена способом основоскладання [5: 70]. Наприклад, Максим Рильський створив напрочуд "елегантні" прикметники-композити: *бадьоро-супокійний* вітру спів, *вихрогривий* кінь, *зворушливо-білі* хмарки, *зорецвітне* небо, *небесно-синій* мак,

непевно-фіалкова мла – слова на межі неологізму й поетизму. Микола Зеров найпослідовніше втілював принципи неокласицизму – раціональність, гармонію, орієнтацію на античність. Звідси тяжіння до складних композитів та відтінкових кольористичних форм, пор. у контекстах.: *Страшно сичить там Химера, озброєна полум'ям в пащі, / Гарпії там, і Горгони, і образ тритільної тіні...* [3: 310]; *Бо в дверях, ніби триязикий Цербер, / Став Пасек, ваш промовець.* [3: 310]; *А ввечері – я знаю – знов буде ясне небо, / Зелено-жовтий захід і місяць-білоріг* [3: 133]. Юрій Клен більше тяжів до європейського модернізму, його прикметники часто мають раціонально-описову функцію. За будовою – це найчастіше композити та класичні афіксальні форми, інколи з іронічним відтінком, напр.: *лірично-синій*, *невидано-ясний*, *незламно-гордий*, *пажерливо-сумний*, *незреченний*, *позалюдський*, *самотньо-синій*, *нещадно-щедрий*, *новощасний*, *сніданний* та ін. Словотворчі експерименти представників цієї течії не мали на меті епатаж чи руйнування мовної норми (на відміну від футуристів), а були спрямовані на віднайдення виразових ресурсів у межах класичної системи.

Наприкінці 1920-х – на початку 1930-х років чимало хто з цих поетів-новаторів був знищений або змушений замовкнути ("розстріляне Відродження"). Зі зміною атмосфери творчість Павла Тичини, наприклад, уже в 1930-х еволюціонувала: він менше експериментував із мовою, перейшов на більш спрощений стиль соцреалістичного вірша, пор.: *Всепролетарськая сім'я / ідеологія моя* [3: 90].

Перехід до соціалістичного реалізму як офіційного методу (приблизно з 1932 року) суттєво позначився на мовних процесах у літературі. Ідеологічний контроль вимагав від поетів ясності, простоти й "народності" в найвужчому розумінні, уникнення "формалістичних викрутасів". Новотвори, химерні слова стали розглядатися майже як ознака буржуазного естетизму або футуристичної "буржуазної гри". Відповідно, у 1930-40-х роках кількість помітних індивідуальних неологізмів зменшується. Мовна творчість "загальмувалась" – багато хто з поетів волів не виходити за межі загальновживаної лексики або користувався клішованими епітетами.

Однак навіть у ці десятиріччя деякі поети знаходили можливості для лексичного новаторства – переважно в ліриці на пейзажні, інтимні чи філософські теми, де ідеологічний тиск був слабшим. Максим Рильський, наприклад, у повоєнний час повертається до витонченої поетичної мови. У його віршах 1940-50-х трапляються оригінальні ІАП: *ласкаво-строгий*, *мільйонокрилий*, *наївно-голий*, *нетлінно-білий*, *променистокрийлий*, *світлозорий* тощо. Микола Бажан, який у 1930-ті став виразником соцреалістичної поезії, у свої поетичні тексти вводить образні нові прикметники (*золотисто-білий*, *пташино-жовтий*, *буйнокровний*), які в контекстах часто набували метафоричного значення, пор.: *Ти чуєш, земле, буйнокровна ненько, / Тебе одну і маю і люблю...* [3: 71] Проте загалом словотворчість Миколи Бажана більш ощадна: за нашими даними, у його поетичному словнику зафіксовано тільки 33 прикметникових новотвори, що значно менше, ніж у авла Тичини чи Василя Стуса [10: 290].

Цікавий феномен середини століття – Андрій Малишко. Попри те, що він офіційно сповідував соцреалізм, його лірика (особливо пісенні вірші) рясніє народнопоетичною лексикою, зокрема й ІАП. За нашими підрахунками, у творчості Андрія Малишка зафіксовано 249 авторських новотворів, майже стільки ж, що й у Павла Тичина. Структура авторських прикметників поета ґрунтується на традиційних словотвірних моделях, але наповнюється високою емоційністю, метафоричністю й національним

символізмом. Саме тому його новотвори сприймаються як природне продовження фольклорної традиції, водночас формуючи неповторний поетичний ідіостиль, як-от у контекстах: *Ти скажи, кому шуміла вчора, / Посестро моя веселокора?* [3: 75]; *Несли жалобу древні журавлі / Долиною небесно-голубою…* [3: 196]; *Господар вийде гостя привітати, / Ласкаво-сивий, стане на порозі…* [3: 164].

У воєнній ліриці 1940-х теж з'являлися нові прикметники – здебільшого композити, що мали на меті передати страшні реалії чи пафос боротьби. Зокрема, у поезії тих років фіксуємо *вогневидий, вогневистий, вогнесилий* (П. Тичина), *вогневійний, вогневоокий* (Д. Павличко), *червоноспинний* (М. Драй Хмара) тощо. Ці слова часто були ситуативними й не відзначалися семантичною новизною.

Варто також зазначити про поетів української діаспори середини століття. У 1940-50-х за кордоном творили, продовжуючи модерністські традиції, Євген Маланюк, Леонід Мосендз, Олекса Стефанович, Яр Славутич. У поезії Євгена Маланюка прикметниковий словотвір стає потужним засобом стилістичної експресії та ідеологічної наснаги. Дослідники неодноразово підкреслювали, що мовна творчість поета відбиває "залізну добу" української історії й водночас поєднує елементи символізму, неокласицизму та експресіонізму. Поет активно використовує суфіксальні моделі (*зорястий, карловатий*), що передають силу й динамізм образів. Префіксально-суфіксальні утворення (*безбуряний, невечірній, непоглибний, роззоряний*) надають висловлюванню категоричності та граничної інтенсивності. Особливо продуктивними є складні прикметники-композити (*безсоромно-кривавий, радісно-зелений, срібно-смертний, байдуже-білий, дивно-сяйвний, заучено-німий* та ін.), які поєднують у собі кілька семантичних планів: колір, рух, емоцію — і формують багатопланові метафори. Усі ці словотвірні моделі не лише розширюють експресивні можливості мови, а й стають важливим засобом формування символіки сили, боротьби та національної ідентичності, що становить художній світ Є. Маланюка, пор. в контексті: *Тут – безсилою жінкою, непритомно-прекрасна, / Розгорнулась обаполи тілом земля.* [3: 206].

Діаспорні поети, не скуті цензурою, зберігали естафету неокласиків і "розстріляного відродження". Приміром, Яр Славутич у 1950-60-х творив епітети *любосна* нута, *богозахисна* стріха, *небесновида* крига, *грозяниста* злива, *влесливо-рахманна* промова, *незміренно-прадідне* поле, *захмелено-теплі* верби та багато ін. Його новотвори відзначаються поєднанням національних традицій із модерним поетичним мисленням: суфіксальні та складні прикметники надають текстам експресії, виражають емоційно-оцінні відтінки й окреслюють нові смислові поля. У такий спосіб поет розширював виражальні можливості мови, демонструючи "живучість" українського словотвору навіть у відриві від материкового літературного процесу.

Загалом соцреалістичний період свідчить про збіднення індивідуальної неографії в друкованій поезії. Більшість прикметників, що з'являлися, були або техніко-термінологічними (на зразок *атомнокорий, термоскопічний* (А. Малишко), або пафосно-шаблонними (*багрянознаменний* (І. Драч), *стобратній* (М. Рильський), *царсько-більшовицький* (В. Бобинський). Індивідуально-авторські новотвори були радше винятком, притаманним "високій" ліриці окремих майстрів. Це підтверджує статистика: у 1930-50-х рр. нові прикметники творили переважно поети старшої генерації чи ті, хто свідомо плекав мистецьке слово всупереч кон'юнктурі, як-от Володимир Свідзінський (*дико-свіжий, пахучо-теплий, повільно-смутний,*

ручайно-світлий, сріблисто-пінний, стозвучний тощо).

Період "відлиги" в радянський час, а в Україні – культурного піднесення 1960-х рр. ознаменувався приходом нового покоління поетів – так званих "шістдесятників". Для них було характерне оновлення тематики, образності й мови поезії. Мовне новаторство знову стає чеснотою, а не вадою, хоча й у розумних межах – зрозумілість для читача "шістдесятники" також цінували. У цей час розквітає талант Ліни Костенко, Василя Симоненка, Дмитра Павличка, Івана Драча, Миколи Вінграновського, Василя Стуса, Бориса Олійника та ін. Більшість із них активно збагачували українську поетичну мову, вводячи нові слова, зокрема й прикметники.

У поезії шістдесятників активно реалізуються словотвірні можливості в процесі творення неологізмів, зокрема у формі простих прикметників. Серед них трапляються суфіксальні утворення на зразок: *жаждива душа, спрагненна ти* (Д. Павличко), *шаблисті ми* (Л. Костенко), *люлійні пісні* (В. Симоненко), *нектаристі акації, очисте щастя* (І. Драч), а також численні префіксально-суфіксальні новотвори, як-от: *приосінній сонцелет, повечоровий спалах, заосінні тумани* (В. Стус), *звечоровий час, напівдитинні слова* (М. Вінграновський), *безнемірний острах, інтермодне опудало,* (Л. Костенко), *несвітенні борги* (Б. Олійник) та інші.

Як стверджує Т. Беценко, в поезії шістдесятників значно частіше трапляються двокомпонентні прикметники-новотвори. Їхня будова ґрунтується на поєднанні коренів загальновживаних слів, завдяки чому створюється виразна образність без ускладнення процесу сприйняття [2: 13]. Це свідчить про те, що неологізм у їхній творчості постає не самоціллю, а насамперед засобом художнього відтворення дійсності, пор. у контекстах: *Скільки правд розвелося на світі, / Скільки лисячо-людських нір.* [3: 167]; *Прощання вранці витвирезно-мстиве.* [3: 79]; *І така була тиша / первозданно-прозора…* [3: 223]; *І сад рясний, і нива хліборадна.* [3: 318].

Складні прикметникові інновації трапляються у творчості всіх представників поетичного покоління шістдесятих років. Однак, за нашими підрахунками, у царині авторського прикметникового словотворення серед поетів-шістдесятників найчастіше експериментували Василь Стус (282 ІАП), Іван Драч (83 ІАП), Микола Вінграновський (62 ІАП).

Василь Стус – поет трагічної долі й великого таланту. Поетова мова надзвичайно багата й водночас глибоко індивідуальна. Його поезія важка для сприйняття, експресіоністична, тому й епітети в нього нерідко передають екстремальні стани: *всеголодні* (бажання), *всезнищенна* (синь), *всепекельні* (калюжі), *мертво-голосні* (губи). Часто Василь Стус утворює ІАП із префіксом *най-* для передачі філософських категорій: *навідрадніша ти, найостанніша чеканка, найповинніша повинність* тощо. Подібні форми – граничні ступені порівняння – він використовує, щоб висловити абсолютність свого досвіду, пор. у рядках: *Бо це ж бо – найповинніша повинність: не зраджуючи правду і добро…* [3: 192]. Відзначаємо, що провідною ознакою поетичних образів поета стала художня інтенсивність та емотивність, звідси й словотворча плідність.

ІАП у творчості І. Драча постають як результат експериментів із традиційними моделями словотвору та як спроба надати його образам максимальної експресивності й багатозначності. Поет а ктивно утворює складні прикметники, які поєднують у собі різні семантичні поля. Такі лексеми синтезують віддалені поняття, створюючи несподівані метафоричні поєднання (*священногнівний, сексуально-ядерний, сонячно-гіркий, тривожно-барвистий, блакитногрішний, гарячо-мудрий* тощо). Вони стають засобом ущільнення змісту, адже дають змогу передати багатогранний образ в одній

словотвірній одиниці, як-от у контексті: *Смерть встає глобально-чорним фронтом, / І найбільше любить мого друга / Та бездонна, безкордонна туга...* [3: 96].

Значне місце в поетиці Івана Драча посідають префіксально-суфіксальні інновації**,** які демонструють прагнення розширити межі деривaційної системи. Такі прикметники часто походять від синтаксичних конструкцій або виявляють нашарування кількох словотвірних засобів, що забезпечує підвищену експресивність (*недоснилий, незагайний, праглибинний, препекельний, архімажорний тощо*). Подібні новотвори не лише виконують естетичну функцію, а й репрезентують поетичне мислення поета, спрямоване на поєднання всесвітнього й національного, космічного й буденного, пор. в контекстах: *Який же корінь праглибинний / Прадавніх київських пісень...* [3: 237]; *Мої гріхи препекельні даж палили очі мої роками...* [3: 239].

Микола Вінграновський був справжнім поетичним живописцем. Його стиль відзначається надзвичайно свіжими, ні на кого не схожими образами. Він майстер оригінальних метафоричних прикметників-композитів: *гідночеснолице* покоління, *двадцятивесне чоло*, *зорехмарний ряд неба, кульбабо-золотий вінок, любомиле танго, малиновоголові будяки, сивоснива сосна, синьо-благальна далечінь, стежкояблуката стежка.* Завдяки словотворчим інноваціям поет створює нову поетичну реальність, де прикметники стають не лише означенням, а й самостійними репрезентантами художньої енергії, як-от у контексті: *У поколіннях гідночеснолицих, / у тому, що не хочу і не дам! – / народ мій тут іще раз народився, / мій молодо-цілинно-юно-бам.* [3: 94].

Загалом поезія "шістдесятників" стала важливим етапом у відновленні та збагаченні традиції індивідуального словотвору, засвідчивши нові можливості експресивного й образного використання мовних ресурсів.

Останні десятиріччя ХХ ст. – друга половина 1980-х і 1990-ті роки – це період кардинальних змін: занепад радянської ідеології, здобуття незалежності Україною, відкриття для світових літературних процесів. У поезії з'являється нова генерація авторів, яких умовно можна віднести до раннього українського постмодернізму. Серед них – Віктор Неборак, Юрій Андрухович, Олександр Ірванець (літературна група "Бу-Ба-Бу"), Оксана Забужко, Ігор Римарук, Василь Герасим'юк, трохи пізніше – Сергій Жадан та ін. Для їхньої творчості характерне іронічне переосмислення традицій, гра стилями й мовними шарами, карнавалізація. Це відобразилося й на словотворчості: "*дозволено все*", жодних табу на новотвори – аби тільки вони працювали на задум. Наприклад, Оксана Забужко активно експериментує зі словотвірними моделями, поєднуючи традиційні й новітні способи деривації. Серед найчастіше вживаних композитні та юкстапозитні прикметники (*м'ясно-червоний, надривно-малиновий, недитинно-владний, північно-непроникний, табірний-зоряний, уже-давно-музейний, цяцьковано-ганчір'яний, безіменно-пропащий, гадючо-холодний*), що поєднують різні семантичні сфери й апелюють до сучасної масової культури. Зв'язок цих словотвірних моделей із постмодернізмом проявляється в іронічності, грі зі словом, поєднанні високої культури з елементами повсякдення та мас-медіа. ІАП Оксани Забужко створюють ефект інтертекстуальності, деконструкції традиційних поетичних кліше та водночас відображають постмодерне прагнення до поліфонії й стилістичного змішування. Вони функціюють не лише як засіб експресивності, а і як інструмент культурного цитування й критичного осмислення сучасності, пор. в контексті: *І хай з нутра тобі димить / Сліпучий біль тисячовічний – / Надсадний крик триває мить, / Прицільна ж точність слів – довічна...*

[3: 304]; *…вірш – коридор навпростець з буцегарні / Безіменно-пропащого людства…* [3: 51]

У поезії Віктора Неборака авторські прикметники є виразним виявом постмодерної мовної гри. Поет широко використовує композити (*рожевохмарний, білобалконний, золоторунний, двотілий*), суфіксальні (*лімузинний, морфічний, бубабістський*) та префіксально-суфіксальні утворення (*надалегоричний*), що надають його мовленню експресивності, синестетичності й гіперболізації. Ці словотвірні моделі поєднують високий і буденний стилі, сакральне й профанне, створюючи ефект карнавальності та іронічної багатошаровості: *Воно – це лінії рухливі / які лоскочуть перехожих / і тягнуть їх, на зграю схожих, / услід золоторунній гриві.* [3: 145]. Прикметники-новотвори стають не лише художнім засобом, а й маркером постмодерної поетики В. Неборака.

Для поетики Юрія Андруховича характерні переважно прості ІАП, які є словотвірними варіантами узуальних лексем. Вони відзначаються лаконізмом форми й водночас багатством підтекстів, поєднуючи буденність і символічність, пор: *О вуличні філософи / і кав'ярняні прими.* [3: 150].

Отже, постмодерністи продовжили справу своїх попередників щодо оновлення поетичного словника, але вже в іншому ключі – ігровому, іронічному, деконструктивному. Якщо поети-авангардисти прагнули витворити небачений образ і піднестися над буденністю, то постмодерністи часто створюють нове слово, щоб приземлити високий стиль, змішати його з буденністю й тим самим отримати нову рису – пародію або епатаж. Проте й ті, і ті внесли свій доробок до можливостей українського прикметникового словотвору.

Висновки й перспективи дослідження. ІАП в українській поезії ХХ ст. – це багатогранне явище, що поєднує лінгвістичну творчість і стильові пошуки кількох поколінь. Словотвірні моделі авторських прикметників продемонстрували як тяглість до традиції, так і інноваційність. Українські поети аналізованого періоду успадкували від попередників любов до образного слова й розвинули її, створюючи нові типи прикметників за допомогою суфіксації, префіксації, композиції й інших прийомів. Їхній досвід свідчить, що мова поезії – лабораторія, де народжуються нові лексичні форми, котрі згодом можуть стати надбанням усієї мови. ХХ ст. було часом випробувань і злетів для української поезії; крізь цензуру й заборони пробивалося живе слово. І сьогодні, озираючись на той багатющий пласт авторських неологізмів, ми бачимо не тільки мовну гру чи вигадку – ми бачимо історію нації в її слові.

Перспективність досліджень убачаємо в застосуванні зіставного підходу**,** що передбачає порівняння ІАП в української поезії ХХ ст. з аналогічними словотвірними інноваціями в інших слов'янських та європейських літературах. Такий напрям дасть змогу виявити універсальні тенденції поетичного словотвору й окреслити специфічно національні риси, простежити спільні та відмінні семантичні поля, а також збагатити інтерпретацію української поезії в ширшому культурно-літературному контексті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Адах Н. Індивідуально-авторські прикметники в поезії Василя Барки. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія": Серія "Філологія"*. 2014. Вип. 50. С. 42–45.

2. Беценко Т. П. Структура і поетичні функції атрибутивних словосполучень у поезіях шістдесятників: автореф. дис. … канд. філол. наук: 10.02.01. Харків, 1999. 20 с.
3. Вокальчук Г. М., Радько О. Г. Словник індивідуально-авторських прикметників в українській поезії XX–XXI сторіч. *Індивідуально-авторські прикметники в українському поетичному дискурсі XX – XXI сторіч* (*лексикографічний аспект*): монографія / Г. М. Вокальчук, О. Г. Радько. Луцьк, 2017. – С. 41–386.
4. Вокальчук Г. Поет беззразковості (неологія Михайля Семенка в контексті словотворчої практики поетів 20–30-х років XX ст.). *Культура слова*. 2013. № 79’. С. 89–90.
5. Гаврилюк Н. Оказіональні прикметники-композити в поетичному словнику неокласиків (словотвірний аспект). *Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету "Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії"*. Рівне, 2002. Вип. 10. С. 74–78.
6. Жижома О. Роль оказіональних прикметників у формуванні поетичного дискурсу. *Збірник наукових праць "Лінгвістичні студії"*. Донецьк, 2009. Вип. 18. С. 156–161.
7. Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі: монографія. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008. 434 с.
8. Колесник Г. М. "І позичаєш тую мову…" (Павло Тичина-новатор у слові). *Культура слова*, 1971. Вип. 1. С. 67–75.
9. Колоїз Ж. В. Українська оказіональна деривація: монографія. Київ: Акцент, 2007. 310 с.
10. Радько О. Г. Індивідуально-авторські назви статичних ознак в українській поезії XX сторіччя: дис. … канд. філол. наук: 10.02.01. Острог, 2016. 327 с.
11. Рудь О. М. Структура, семантика та функціонування складних прикметників в українському поетичному мовленні XX ст.: автореф. дис. … канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2002. 21 с.
12. Семенюк О. В. Лексичні новотвори Павла Тичини: структура, семантика, лексикографічно-часові параметри: дис. … канд. філол. наук: 10.02.01 / Східноєвропейський нац. ун-т ім. Лесі Українки, Луцьк, 2015. 275 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Adakh, N. (2014). Indyvidualno-avtorski prykmetnyky v poezii Vasylia Barky [Individual-authorial adjectives in the poetry of Vasyl Barka]. Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia": Seriia "Filolohiia". Iss. 50. Pp. 42–45. [in Ukrainian].
2. Betsenko, T. P. (1999). Struktura i poetychni funktsii atrybutyvnykh slovospoluchen u poeziiakh shistdesiatnykiv [The structure and poetic functions of attributive phrases in the poetry of the sixties]: PhD(c) thesis abstract: 10.02.01. Kharkiv. 20 p. [in Ukrainian].
3. Vokal'chuk, H. M., Rad'ko, O. H. (2017). Slovnyk indyvidual'no-avtors'kykh prykmetnykiv v ukrayins'kiy poeziyi XX–XXI storich [Dictionary of individual-authorial adjectives in Ukrainian poetry of the 20th–21st centuries]. Indyvidual'no-avtors'ki prykmetnyky v ukrayins'komu poetychnomu dyskursi XX–XXI storich (leksykohrafichnyy aspekt): monograph. Luts'k. Pp. 41–386. [in Ukrainian].
4. Vokalchuk, H. (2013). Poet bezzrazkovosti (neolohiia Mykhailia Semenka v konteksti slovotvorchoi praktyky poetiv 20–30-kh rokiv XX st.) [The Poet of Exemplarity (Mykhaylo Semenko's neology in the context of word-creation practice of poets of the 1920s–1930s)]. Kultura slova. № 79’. Pp. 89–90. [in Ukrainian].
5. Havrylyuk, N. (2002). Okazional'ni prykmetnyky-kompozyty v poetychnomu slovnyku neoklasykiv (slovotvirnyy aspekt) [Occasional composite adjectives in the poetic vocabulary of neoclassicists (word-formation aspect)]. Zbirnyk naukovykh

prats' Rivnens'koho derzhavnoho humanitarnoho universytetu "Aktual'ni problemy suchasnoyi filolohiyi. Movoznavchi studiyi". Rivne. Iss. 10. Pp. 74–78. [in Ukrainian].

6. Zhyzhoma, O. (2009). Rol' okazional'nykh prykmetnykiv u formuvanni poetychnoho dyskursu [The role of occasional adjectives in the formation of poetic discourse]. Zbirnyk naukovykh prats' "Linhvistychni studiyi". Donets'k. Iss. 18. P. 156.
8. Klymenko, N. F., Karpilovs'ka, Ye. A., Kyslyuk, L. P. (2008). Dynamichni protsesy v suchasnomu ukrayins'komu leksykoni [Dynamic processes in the modern Ukrainian lexicon]: monograph. Kyiv: Vydavnychyy dim Dmytra Buraho. 434 p. [in Ukrainian].
9. Kolesnyk, H. M. (1971). "I pozychayesh tuyu movu…" (Pavlo Tychyna – novator u slovi) ["And you borrow that language..." (Pavlo Tychyna – an innovator in words)]. Kul'tura slova. Iss. 1. Pp. 67–75. [in Ukrainian].
10. Koloyiz, Zh. V. (2007). Ukrayins'ka okazional'na deryvatsiya [Ukrainian occasional derivation] monograph. Kyiv: Aktsent. 310 p. [in Ukrainian].
11. Rad'ko, O. H. (2016). Indyvidual'no-avtors'ki nazvy statychnykh oznak v ukrayins'kiy poeziyi XX storichchya [Individual-author names of static features in Ukrainian poetry of the 20th century]: PhD(c) thesis: 10.02.01. Ostroh. 327 p. [in Ukrainian].
12. Rud', O. M. (2002). Struktura, semantyka ta funktsionuvannya skladnykh prykmetnykiv v ukrayins'komu poetychnomu movlenni XX st. [Structure, semantics and functioning of complex adjectives in Ukrainian poetic speech of the 20th century]: PhD(c) thesis abstract: 10.02.01. Kyiv. 21 p. [in Ukrainian].
13. Semenyuk, O. V. (2015). Leksychni novotvory Pavla Tychyny: struktura, semantyka, leksykohrafichno-chasovi parametry [Lexical innovations of Pavlo Tychyna: structure, semantics, lexicographic and temporal parameters]: PhD(c) thesis: 10.02.01 / Skhidnoyevropeys'kyy nats. un-t im. Lesi Ukrayinky, Luts'k. 275 p. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії: 24.09.2025
Схвалено до друку: 28.11.2025

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal.
Philological Sciences. Vol. 2 (105)

Вісник Житомирського державного
університету імені Івана Франка.
Філологічні науки. Вип. 2 (105)

ISSN (Print): 2663-7642
ISSN (Online): 2707-4463

УДК 811.161.2`27+811.163`27
DOI 10.35433/philology.2 (105).2025.224-236

МОВНА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ ЯК ЗАПОРУКА СУВЕРЕННОСТІ ДЕРЖАВИ (НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ЧОРНОГОРСЬКОЇ МОВ)

І. І. Сметана[*], В. Г. Сухенко[**], Л. В. Харчук[***]

У статті висвітлено мовний розвиток України й Чорногорії та точки перетину двох незалежних країн, розглянуто національну мову в аспекті захисту державних кордонів. Аналіз зосереджено саме на українській та чорногорській мовах у зв'язку з їхньою належністю до слов'янської мовної системи, що зумовлює наявність спільних рис у лексичному, граматичному та фонетичному вимірах. На основі проведеної історичної паралелі зроблено висновок, що становлення самостійної й сильної держави можливе лише за умови функціювання потужної національної мови, яка убезпечує народ від асиміляційних процесів. Досліджено, що мова кожної країни є її силою, адже формує національну свідомість, конструює суспільні смисли та забезпечує комунікацію народу зі світом. Зазначено, що мова – це запорука існування народу, яка слугує мостом між минулим та сьогоденням, безперервним зв'язком поколінь, основою національної культури. Акцент зроблено на значенні української мови як державної в усіх галузях суспільного життя: її рівень розвитку безпосередньо корелює з інтелектуальним потенціалом суспільства та демонструє стан мовного самовираження нації. До того ж наголошено на ризиках надмірного використання термінів-запозичень, що призводить до послаблення мовної унікальності.

Мова – чинник оновлення суспільства, адже складні соціально-політичні процеси сприяють національній консолідації та зменшують масштаби масової двомовності. Водночас мова – інструмент впливу на комунікативні процеси, засіб самовизначення та вираження громадянської позиції щодо національної належності. Підкреслено, що як українська, так і чорногорська мова виконують роль зброї, символу стійкості й маркера

[*] *кандидат філологічних наук,*
доцент катедри української філології та історії
(Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця),
iryna.smetana@hneu.net
ORCID: 0000-0002-2974-3348
[**] *кандидат філологічних наук, доцент,*
доцент катедри української філології та історії
(Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця),
viktoriya.suhenko@hneu.net
ORCID: 0000-0002-8775-6999
[***] *кандидат філологічних наук, доцент,*
доцент катедри української мови
(Національний університет "Львівська політехніка"),
liliia.v.kharchuk@lpnu.ua
ORCID: 0000-0003-0063-1956

державної незалежності, водночас залишаючись визначальним чинником консолідації суспільства та провідною ознакою національної ідентичності.

Ключові слова: *мова, нація, народ, Україна, Чорногорія, незалежність, соціолінгвістичний аспект.*

LANGUAGE INDEPENDENCE AS A GUARANTEE OF STATE SOVEREIGNTY (USING THE EXAMPLE OF UKRAINIAN AND MONTENEGRIN LANGUAGES)

Smetana I. I. , Sukhenko V. G., Kharchuk L. V.

The article highlights the linguistic development of Ukraine and Montenegro and the points of intersection of the two independent countries, and examines the national language in terms of protecting state borders. The analysis focuses specifically on the Ukrainian and Montenegrin languages in connection with their belonging to the Slavic language system, which determines the presence of common features in the lexical, grammatical and phonetic dimensions. Based on the historical parallel, the conclusion is drawn that the formation of an independent and strong state is possible only under the condition of the functioning of a powerful national language, which protects the people from assimilation processes. It is studied that the language of each country is its strength, as it forms national consciousness, constructs social meanings and ensures the communication of the people with the world. It is noted that language is the key to the existence of the people, which serves as a bridge between the past and the present, a continuous connection of generations, the basis of national culture. Particular attention is paid to the role of the state language in all spheres of public life: its level of development directly correlates with the intellectual potential of society and demonstrates the state of the nation's linguistic self-expression. In addition, the risks of excessive use of borrowed terms are emphasized, which leads to a weakening of linguistic uniqueness.

Language is a factor in the renewal of society, because complex socio-political processes contribute to national consolidation and reduce the scale of mass bilingualism. At the same time, language acts as a tool for influencing communicative processes, a means of self-determination and expression of a civic position regarding national belonging. It is emphasized that both the Ukrainian and Montenegrin languages play the role of a weapon, a symbol of stability and a marker of state independence, while remaining a determining factor in the consolidation of society and a leading feature of national identity.

Keywords: *language, nation, people, Ukraine, Montenegro, independence, sociolinguistic aspect.*

Постановка наукової проблеми. Формування та еволюція мови народу тісно пов'язані з розвитком суспільства, зумовлені історичними передумовами, ментальними смислами й особливостями соціально-психологічного середовища. Мова водночас є символом та оберегом національної ідентичності, а її сприйняття як суспільного явища змінюється залежно від історичного періоду. Народ формує свою мову, і водночас саме вона творить його як спільноту, стаючи основою національної єдності та державності [6]. Актуальність теми зумовлена потребою в контексті подій сьогодення розкрити мовні питання в Україні та Чорногорії, пов'язані з впливом соціальних чинників на розвиток та функціювання мови цих держав.

Мова керує життям, оскільки має силу. Вербальність слугує найвпливовішим знаряддям не лише в інформаційному просторі, а в усіх царинах людського життя. Саме тому, як зазначає американське видання HawaiiNewsNow, разом із російською війною в Україні йде війна з українською мовою [32]. Історія вже довела, що нав'язування однієї домінантної мови носіям інших мов – це шлях у прірву тій мові, яка прагне панувати на чужій землі. Україна та українська мова єдині.

Історія Чорногорії теж ілюструє, що асиміляція її населення колишнім колонізатором зазнала поразки.

Натомість молода держава реалізовувала послідовну мовну політику, спрямовану на зміцнення державної мови як ключової передумови утвердження права країни на самостійне існування. У результаті офіційним статусом у Чорногорії було наділено чорногорську мову. Основою її літературної норми став штокавський діалект, який водночас слугує базою для формування сербської, хорватської та боснійської мов. Упродовж тривалого періоду мовну систему Чорногорії розглядали як різновид сербської. Однак після розпаду Союзної держави Сербії та Чорногорії у 2006 році виникла об'єктивна необхідність окреслення власних мовних меж і утвердження чорногорської мови як окремої національної та державної. Тому в новій Конституції, ухваленій у жовтні 2007 року, чорногорську мову офіційно закріплено як державну. Водночас процес формування її літературного стандарту залишається незавершеним, адже на момент набуття офіційного статусу мова ще не мала усталеного правопису та кодифікованої граматики. Але важливим є не стільки ступінь розробленості мовної норми, скільки усвідомлення того, що державна мова повинна виконувати функцію чинника національної безпеки. В іншому випадку мовне питання може перетворитися на інструмент політичної дестабілізації та становити загрозу територіальній цілісності держави [11]. Історичний досвід обох народів засвідчує, що найвищою цінністю як для українців, так і для чорногорців є свобода та незалежність держави і її мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українському мовознавстві зв'язок мови й суспільства досліджували такі науковці, як С. Єрмоленко, А. Загнітко, І. Курас, Л. Лисиченко, Л. Масенко, О. Потебня, Я. Радевич-Винницький, О. Стишов, Ю. Шаповал та ін. У розвиток сучасної соціолінгвістики вагомий внесок зробили українські вчені В. Демченко, Ю. Жлуктенко, О. Мельничук, В. Русанівський, Л. Ставицька, М. Стріха, О. Ткаченко, Н. Шумарова та ін.

Сьогодні науковці все більше наголошують, що мова є ключовим чинником національної ідентичності та державної безпеки. Мовну політику в Україні досліджували такі фахівці, як Б. Ажнюк, М. Антонович, К. Вітман, О. Данилевська, Г. Євсєєв, Г. Залізняк, В. Золотарьов, А. Корж, М. Костицький, С. Кравченко, Р. Лозинський, Т. Мельник, Г. Півторак та ін.

Питання становлення й розвитку чорногорської мови вивчали О. Бірюкова, Р. Бонжковський, Л. Васильєва, В. Нікчевич, М. Перович, Й. Силич, А. Чиргич та ін.

Мета дослідження – на прикладі аналізу української та чорногорської мов висвітлити мовну незалежність як основну концепцію, що передбачає суверенітет держави й народу в питаннях функціювання, розвитку та захисту мови, а також визначення її як державної для забезпечення національної ідентичності та культурного розвитку країни.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Війна не тільки руйнує, знищує, вбиває – війна повертає правдиві сенси. Нарешті *український* народ прозрів, нарешті *українці* заговорили *українською* мовою в *Україні* та поза її межами. І це не тавтологія. Це акценти, розставлені життям. Без української мови, української культури, української кінематографії, без книжок українською мовою, без усвідомлення, що українська мова – єдина державна мова, не можна здобути справжню національну незалежність. "Для одного народу мусить бути тільки одна літературна (державна) мова й вимова, тільки один правопис" [12: 12].

Кожна держава розпочинає своє становлення з визначення та закріплення власних меж — територіальних, культурних, інформаційних і мовних [19]. На

початку XXI ст. після розпаду Югославії в незалежних державах почали інтенсивно формуватися власні мовні стандарти, спрямовані на підкреслення державної самостійності та національної ідентичності [2]. 2007 року із затвердженням статті 13 Конституції Чорногорії офіційною мовою на всій території країни стає чорногорська мова [30]. Саме з цього часу розпочинається активний етап становлення національної мови. 2008 року в Чорногорії було утворено Раду з питань стандартизації чорногорської мови, основним завданням якої стало врегулювання процесів мовного нормування в країні. До її пріоритетних функцій належали укладання академічного правопису, розроблення повноцінної граматики та формування словника чорногорської мови.

Мова – сила. Відомо, що авторитет і сила мови визначаються кількістю її носіїв у світі, рівнем культурних надбань, економічним розвитком держави та актуальною політичною ситуацією. У сучасному глобальному просторі особливого звучання набуло гасло "Слава Україні! Героям слава!", яке протягом багатьох років виступає символом боротьби за незалежність та поєднує історичне минуле з теперішнім. Ще до повномасштабного вторгнення, за результатами соціологічного дослідження 2021 року "Хто ми: портрет українців очима українців. Частина 2" від Українського інституту майбутнього, 50 % опитаних уважають гасло "Слава Україні" кредом сучасних українців [20]. Гасло "Слава Україні!" і відповідь "По всій землі Слава!" використовували ще в середовищі харківської студентської громади в кінці XIX століття [24]. Гаслом та вітанням "Слава Україні! – Козакам Слава!" в часи УНР послуговувалися чорні запорожці [5]. Коли армія УНР створювала свій муштровий статут, то там врешті написали, що бойовий клич української армії не "Ура!", як у російській армії, а "Слава!" [23].

Могутні оклики, які до війни рідко можна було почути ("Не дамо вмерти Україні, не зникне її слава!..", "Слава Україні! Хай живе Україна!", "Хай живе автономія України" – "Слава! Слава Україні!", "Хай живе вільна Україна!", "Слава українським героям!", "Слава Україні! Навіки слава!" [24], дивують своєю промовистою силою. Гасло доповнили вирази "Слава нації! Смерть ворогам!", "Україна понад усе!", "Герої не вмирають", "Все буде Україна!". Слова несуть потужну енергетику боротьби й перемоги над ворогом багатьох поколінь українців. Сьогодні українські Герої демонструють усьому світу, що таке український характер, незламність, сила й віра.

Українці відчули силу слова та солідарність із боку чорногорського суспільства: у Подгориці, Будві, Нікшічі та низці інших міст Чорногорії відбувалися мітинги на підтримку України, де разом із відносно невеликою українською громадою активно долучалися й місцеві жителі. Регулярно організовуються марші солідарності, під час яких звучать український гімн та гасло "Україна переможе!". Сила в єдності! [21]. Промовисті слова про єднання народу, про боротьбу за незалежність закарбовані й в гімні Чорногорії, який є потужним символом національної гордості та згуртованості: *Доки єдність коло Ловчен / Дає нам крила, / Буде горда, буде славна / Наша мила Батьківщина.*

Мова є основою духовного багатства народу та інтелектуального потенціалу, найвагоміше, найунікальніше надбання та ідентифікатор нації. Як зазначав мовознавець Лев Полюга, "вивчення історичної тяглості взаємозв'язку мови із національною свідомістю показує українську мову як стійку національну силу..." [14: 222].

Чорногорці, як і українці, плекають, бережуть та захищають свою мову, яка пройшла складний шлях формування, як найцінніше духовне надбання. Розвиток чорногорської мови характеризується взаємодією адріатичної (бокейської) та

континентальної мовних зон, які зазнали різноспрямованих культурних впливів: адріатична зона – передусім середземноморського та хорватського (західного), а континентальна – сербського (східного) внаслідок утвердження православ'я. Зближення цих різновидів відбулося завдяки активному впливу народнорозмовної мови, що зумовило їхнє поступове поєднання. Про глибинні історичні витоки чорногорської мови та її писемної традиції свідчать такі факти, як функціювання державної друкарні вже в XV столітті, а також наявність найдавнішої зетської (чорногорської) редакції старослов'янської мови, зафіксованої в кириличних та глаголичних пам'ятках [3].

Мова – запорука існування народу. Формування української літературної мови пов'язане із постаттю Т. Шевченка, який поетичною мовою запалював серця мільйонів вогнем свого патріотизму. На думку Дж. Грабовича, "…він співець і пророк, що передавав голос свого народу, він духовний батько відродження української нації" [28: 1]. Завдяки його творчій діяльності українська література, насичена гуманістичними ідеями, інтегрувалася в міжнародний контекст історичного розвитку та сприяла відновленню національної ідентичності [17]. Окрім того, "Шевченкова мова, як вдала фіксація живої народної мови, стала зразком, що набув великої популярності й визначив літературну норму" [4: 36]. "Висока поетична майстерність Кобзаря та його неперевершене чуття мови сприяли закріпленню цієї норми вживання" [3: 37].

У Чорногорії становлення літературної мови традиційно пов'язують із діяльністю П. II Петровича Нєгоша (1813–1851), у творчості якого чорногорська література доби Відродження досягнула свого найвищого розвитку. Водночас варто зазначити, що використання народної мови в чорногорській літературі має глибші витоки й простежується ще з кінця XVI ст., зумовлене суспільно-історичними чинниками. У XVIII ст. народна мова функціонувала на високому рівні, про що свідчить творчість святого Петра Цетінського (Петра I Петровича Нєгоша) та перастця Івана Антуна Ненадича, доктора права, який ще 1768 року акцентував на необхідності послуговуватися народною мовою в літературному процесі [3]. Щодо мовних норм, то на території Чорногорії утвердився фонологічний принцип написання: "…щоб легше було читати, так як мовиться, і розмовляти, так як читаєш" ("…da se lašje može štjeti kako se govori i da se ozgovara onako kako se štije") [29: 335]. У першій половині XIX століття нормований літературний інтердіалектний ідіом використовувався у всіх сферах стандартизованого мовлення та характеризувався високою полівалентністю, що давало змогу задовольняти основні комунікативні та культурні потреби суспільства того часу [29].

Народнорозмовна основа мовної системи Т. Шевченка простежується на всіх рівнях її структури – фонетичному, лексичному та граматичному. Вона засвідчує прагнення митця до художнього унормування мовних засобів на засадах фольклорної традиції та свідомого добору мовних одиниць відповідно до їх територіальної варіативності. Значущим здобутком Т. Шевченка стало естетичне впорядкування літературної мови й органічне поєднання в ній розмовних і стилістично диференційованих елементів, що сприяло чіткому розмежуванню літературної та побутової сфер мовлення [3].

Поезія Петра II Петровича Нєгоша вирізняється народним характером і, за оцінками Д. Вушовича, створена чорногорським розмовним ідіомом. У фонетиці, морфології та синтаксисі найвідоміших його творів ("Гірський вінець", "Лжецар Степан Малий") є особливості чорногорського діалекту [3]. "Його мова – переважно народна і

така, якою розмовляють у Чорногорії" [31: 194–195]. На лексичний потенціал народної мови та на її наддіалектні риси в Нєгоша вказав М. Стеванович, який зазначив, що "формально локальний характер словника «Гірського вінця», по суті, має широко народний характер, оскільки можливості народної мови в ньому використано без будь-яких обмежень" [27: 293–294].

Мова поезії Т. Шевченка характеризується певними універсальними рисами, спільними з мовою Петра ІІ Петровича Нєгоша. Серед них – достатність виражальних засобів для повноцінного функціювання мови в суспільстві. Поетичне слово обох авторів ґрунтувалося передусім на народнорозмовній основі, проте їхнє мовне чуття визначало необхідність залучення додаткових виражальних засобів, зокрема церковнослов'янізмів та етранжизмів [3].

Мова – самовиявлення нації. Мова є одночасно історією та сучасністю, утіленням особистості й народу; вона функціює як інструмент для практичної щоденної діяльності, тобто як засіб комунікації, а також як інструмент проникнення в глибини історичної пам'яті народу та збереження його духовних надбань для майбутніх поколінь [6]. Настав час для переосмислення та реалізації потенціалу української мови як визначального елемента національного поступу, особливо в науково-технічній та освітній сферах. Уже у XVIII ст. учений Києво-Могилянської академії Григорій Кониський обґрунтував теорію терміна. Наприкінці XIX ст. завдяки роботі Наукового товариства імені Тараса Шевченка формувалася українська наукова термінологія. Іван Франко є одним із засновників українського наукового стилю; він сприяв формуванню та впровадженню спеціальної лексики й термінології, спираючись на національні мовні ресурси. Помітний внесок у розвиток української наукової мови належить також М. Драгоманову, Олені Пчілці, Лесі Українці, В. Самійленку та іншим культурним діячам.

Один із провідних фізиків-електротехніків Європи Іван Пулюй, пристрасний патріот України, який не втомлювався повторювати про необхідність здобуття Україною незалежності, усіляко популяризував "українську тему" в Європі, визначав перспективну місію українців як нації, здатної до створення та розвитку новітніх технологій у наступному тисячолітті. Науковець наголошував, що саме синтез всесвітньої науки й української літературної праці може сприяти подоланню духовного, соціального та економічного занепаду українського народу [15]. Розвиненість наукової мови визначає рівень інтелектуального розвитку суспільства й характеризує мовне самовираження нації.

Неперевершеним явищем у чорногорській науці та культурі називають Воїслава Нікчевича, який, попри заборони та погрози, захищав рідну мову, створив наукові праці, присвячені чорногорській історіографії, філології та лінгвістиці, антропології та етнології. Він, як людина великої ерудиції, обґрунтував, що чорногорська мова є не архаїчною, а унікальною та самобутньою, "має свою онтологічну структуру, що дає їй право називатися особливою мовою з огляду на фонетичні, морфологічні та інші граматичні ознаки" [26: 364]. Автентичним доказом того, що чорногорська – виняткова та автохтонна, є чорногорське народне право та юридична номенклатура [26].

Повномасштабне російське вторгнення в Україну дало зрозуміти, що український національний інтелект буде розвиватися саме завдяки українськомовному науковому стилю. Тож не можна одне явище замінювати іншим. Варто відчувати мовну незалежність і міру щодо іншомовних запозичень (це також стосується англізмів). Сучасна експансія англійської мови охопила не лише наукову сферу, але й освіту, офіційно-ділове спілкування, публіцистику та

навіть повсякденне мовлення. Українська мовознавиця Ірина Фаріон наголошувала, що інтенсивне проникнення англізмів у мовний простір пояснюється не лише впливом глобалізаційних процесів, а й ослабленням внутрішнього потенціалу національної мови [18]. Отже, надмірна кількість іншомовних термінів у сучасних наукових текстах є наслідком психологічної невпевненості носіїв української мови та недостатньої уваги до мовної культури й збереження екології українського слова [10].

На початку 90-х років минулого століття існувало чітке усвідомлення необхідності відродження української мови в усіх сферах суспільного життя як важливої умови утвердження державності. Унаслідок багатовікового домінування чужих мов українська мова зазнала істотних деформацій, була зведена до рівня суржику, а сфера її функціювання обмежувалася побутовим мовленням, художньою літературою та пісенною творчістю. У 1992–1994 роках термінологічна діяльність здійснювалася (і фінансувалася) у межах "Державної програми розвитку української мови". Пізніше увага до цієї проблематики поступово зменшилася, питання мовного відродження відійшло на периферію, а проблеми, які існували, залишилися нерозв'язаними, що частково було зумовлено дією двомовних (російсько-українських) та власне російськомовних стандартів [16]. Сьогодні варто активізувати роботу над унормуванням українських терміносистем, посилити власне українські терміни.

Для розроблення українських термінологічних стандартів не потрібні посередники. У всіх галузях знань в Україні повинна переважати українськомовна лексика. "…Вкрай важливо, щоб досягнення науки стало для народу надбанням власної думки, а не перетравленим баластом незрозумілих термінів" [13: 84].

Сьогодні англійська як провайдер відіграє надзвичайну роль. 80% міжнародного спілкування, сфера комп'ютерної технології вербалізується цією мовою. Але, коли відбувається переобтяження надмірною кількістю термінів-запозичень, втрачається унікальність мови, бо лексичні прогалини заповнюються в Україні не українськими, а в Чорногорії не чорногорськими термінами-відповідниками, а запозиченими. Крім того, ускладнюється й розуміння. Мовці, які володіють іншомовною лексикою, повинні постійно коригувати свої мовні звички, щоб забезпечити якнайкращу комунікацію [25].

Мова – чинник оновлення суспільства. Війна підсилює значення мови як засобу національного єднання, мірила розрізнення між "своїм" і "чужим". Наприклад, в Україні тактичних медиків учать розмовляти з пораненими виняткова українською мовою, щоб у постраждалого, який приходить до тями, не склалося враження, що він у полоні, і потім не сталося непередбачуваних наслідків. Тож саме мова дає безпеку. Ворог може переодягатися, підлаштовуватися, але він ніколи не підробить мову, оскільки вона належить тільки українцям.

Ідентифікаційна роль української мови значно посилилася, що зумовило інтенсифікацію процесів українізації. Українська мова поступово стає провідною в регіонах Півдня й Сходу України та у сферах професійного, побутового й віртуального спілкування, де раніше її позиції були периферійними.

Зростання престижності та популярності української мови на світовому рівні пов'язане з інтенсивною міграцією українських громадян за межі країни. В Україні зменшується тотальна двомовність, розширюється україномовна аудиторія, у повсякденному житті зростає частка респондентів, які спілкуються українською мовою, та знижується частка російськомовних. У грудні 2022 р. 41 % опитаних зазначили, що спілкуються виняткова українською, 17 % указали, що

переважно комунікують українською. Водночас тих, хто розмовляє тільки російською, виявилося 6 %, переважно російською – 9 % (ще 24% відповіли, що вживають обидві мови "рівною мірою") [9]. Сьогодні в Україні позитивна тенденція спостерігається серед молоді, яка активно послуговується державною мовою. Українська мова оновлює суспільство, виступає засобом супротиву й самоутвердження. 97 % опитаних студентів Харківського університету (які є вихідцями з Донецької, Луганської, Харківської областей) зазначили, що своїх майбутніх дітей виховуватимуть саме українською мовою (за матеріалами анкетування здобувачів вищої освіти Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця, 2023 р.).

Мовна ситуація в Чорногорії протягом останніх десятиріч також зазнала позитивних змін. Важливим етапом стало видання 2010 р. "Правопису чорногорської мови" з грифом Міністерства освіти і науки Чорногорії, що зумовило появу низки фундаментальних праць, зокрема "Граматики чорногорської мови" (2010), монографій "Чорногорська мова в минулому і сучасному" (2011), "Діалектологи та чорногорська мова" (2014), а також тритомного видання "Історії чорногорської літератури" (2012). Зазначені публікації відіграли вагому роль у врегулюванні мовної проблематики в країні. Завдяки розширенню сфер функціювання національної мови та активній діяльності чорногорських мовознавців поступово відбулося поліпшення мовної ситуації. Значущим внеском у цей процес стали також видання навчальних підручників для початкової та середньої школи, гімназій, а також укладання словників.

Мова – важіль впливу. Часовий і просторовий феномен мови пов'язаний із територією, на якій живе народ, із його матеріальною й духовною культурою, з історичними та політичними подіями. В Україні до повномасштабного вторгнення більшість україномовних громадян, якщо до них зверталися російською, відповідали також російською. Навіть коли до групи мовців, що говорили українською, долучався російськомовний, вони найчастіше переходили на російську. Для більшості українців поняття мовної стійкості (послуговуватися українською повсякчас, незважаючи на мовлення співрозмовника) не існувало, адже потрібно немало вольових зусиль, щоб проявляти мовну стійкість в атмосфері російськомовного спілкування, тобто мовою впливати на процес комунікації, протиставляти себе оточенню, відображати власну ідентичність, позицію громадянина щодо своєї національної приналежності. Мова визначає ментальне поле людини. Спілкуючись українською, ми перебуваємо в ментальному просторі українця.

Чужа мова традиційно слугувала інструментом впливу, за допомогою якого підкорений народ ототожнювався з народом-завойовником. "Асимільований народ уже не мав амбіцій власного державотворення, а отже, утрачав стимул боротьби за незалежність і сприяв розбудові іншої держави" [22: 40]. Через вплив на світогляд мова опосередковано визначає розвиток релігії, науки, мистецтва та політичних структур.

Престиж мови є змінною величиною. Історія засвідчує численні приклади піднесення та занепаду мов. Очевидно, що ці процеси визначаються не самою мовою, а соціальним середовищем – носієм мови, його роллю та місцем у загальнолюдському розвитку [8]. Сьогодні про Україну знає вся світова спільнота, українці вже показали свою незламність і не просто довели право на незалежність, а змінили свідомість і ціннісні настанови народу. Під час повномасштабної війни українська мова здобула авторитет, стала престижною, а значить, впливає на

дійсність (змінюючись сама, мова змінює світ).

Мовне питання завжди на часі. Українці воюють не тільки за територію, а й за українську культуру та українську мову, яка творить націю. Кожен свідомий житель України перезавантажився на все українське (думає винятково українською, мріє українською, говорить українською). Українська мова рятує життя [1]. Війна стала шоковою терапією для багатьох жителів України: той, хто упродовж свого життя спілкувався російською, – заговорив українською мовою; хто зневажливо ставився до української мови – сьогодні активно її вивчає; хто думав, що для спілкування достатньо суржику, – очищує свій словниковий запас від мовних покручів. Українська мова стала зброєю, захистом і символом нескореності, маркером національної незалежності.

Таке переконання мають і чорногорці, тому розвивають свою культуру та мову. Із середини XX століття чорногорська інтелектуальна еліта разом із визначним лінгвістом Нікчевичем виступала за визнання національної самобутності чорногорців і надання чорногорській мові статусу офіційної, що врешті-решт було реалізовано. 13 грудня 2017 р. Міжнародна організація зі стандартизації визнала чорногорську мову окремою від сербської, і вона отримала новий міжнародний код CRN.

Мова – основний чинник консолідації нації, її визначальна ознака. Утрата мовної компетенції тягне за собою втрату належності до етнічної спільноти. Неповне володіння державною мовою на рівні суспільства супроводжується політичними, духовними та інтелектуальними наслідками [7]. Мовна незалежність означає суверенне право народу чи держави самостійно встановлювати статус, розвивати та використовувати свою мову, яка є ключовим елементом національної культури й самобутності.

Висновки й перспективи дослідження. Комплексне розуміння феномену мови можливе лише за умови її аналізу в межах різних напрямів сучасної антропоцентричної парадигми, передусім соціолінгвістичного, оскільки мовна еволюція безпосередньо корелює з розвитком суспільства та детермінується історичними умовами національного буття. У цьому контексті мова постає не лише засобом комунікації, а й символом та гарантованим захистом ідентичності народу, нації та країни.

Отже, мовна незалежність – це право народу або держави самостійно формувати свій мовний простір, застосовувати мову як засіб самоідентифікації та культурного розвитку, а також захищати її від зовнішнього впливу та примусу.

Мова – це *сила* (сміливе слово, патріотичні гасла – непереборна сила, що дає змогу швидко та влучно реагувати на обставини й нові історичні часи, формує думки цілої нації, сенси, якими народ промовляє до світу); *запорука існування народу* (мова інтегрує національну культуру в єдиний неперервний процес, що охоплює минуле, сучасне та майбутнє); *самовиявлення нації* (у сфері науки, техніки та освіти провідне значення належить державній мові, адже ступінь її наукового опрацювання визначає інтелектуальний розвиток суспільства та відображає рівень мовної самосвідомості народу); *чинник оновлення суспільства* (у час війни мова є чинником національної консолідації, водночас зменшуючи масштаби масової двомовності); *важіль впливу* (зростання популярності державної мови та інтересу до її вивчення, громадський захист української мови в Україні та чорногорської в Чорногорії слугує важливим чинником збереження державної цілісності та реалізації національних інтересів). Кожна мова є маркером національної незалежності та виконує основну функцію – *творення нації.*

Дослідження впливу мовних та позамовних чинників на розвиток і

функціювання мови в сучасному глобалізованому світі відкриває перспективи як для теоретичного аналізу, так і для практичних суспільних ініціатив.

СПИСОК ВИКРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Береза Ю. "Українська мова рятує життя. Переходь на українську". *Український футбол*. URL: https://www.footboom1.com/ua/ukrainian/news /1646668231-yurii-bereza-ukrainska-mova-riatuie-zhyttia-perekhod-na-ukrainsku.html?utm_source=ukr.net.news&utm_medium=cpc (дата звернення: 27. 07. 2025).
2. Бірюкова О. О. Мовний чинник у національних відносинах на рубежах західних Балкан (країн колишньої Югославії). *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія: "Питання політології"*. 2010. Вип. 17. № 912. С. 240–251.
3. Васильєва Л. Деякі універсальні особливості мови поезій Тараса Шевченка (східнослов'янські та *південнослов'янські* паралелі). *VIII Міжнародний конгрес україністів. Мовознавство. Збірник наукових статей; НАН України; МАУ; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського*. Київ, 2017. С. 32–48.
4. Ващенко В. С. Мова Тараса Шевченка. Харків: Вид-во ХДУ, 1963. 251 с.
5. Джулай Д., Набока М. "Слава Україні!" – історія гасла боротьби за незалежність. *Радіо Свобода*. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28565063.html (дата звернення: 04. 08. 2025).
6. Єрмоленко С. Я. Мова і українознавчий світогляд: Монографія. Київ: НДІУ, 2007. 444 с.
7. Жук Ю. Державна мова – категорія економічна й виховна. *Персонал*. 2005. Березень. С. 8–10.
8. Іванишин В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація. Дрогобич: Видавнича фірма "Відродження", 1994. 218 с.
9. Кулик В. Мова та ідентичність в Україні на кінець 2022-го. *Збруч*. URL: https://zbruc.eu/node/114247 (дата звернення: 27. 06. 2025).
10. Куньч З. Проблеми чужомовного впливу на українську науково-технічну термінологію. *Термінологічний вісник*. 2013. Вип. 2(1). С. 215-220.
11. Макарець Ю. С. Статус і стан української мови в незалежній Україні: соціолінгвістичний вимір. Київ: ЛАТ&К, 2019. 209 с.
12. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки. Львів: Фенікс, 1995. 46 с.
13. Панченко С. Термінологія в її історичному розвитку. *Вісник Держ. ун-ту "Львівська політехніка". Серія "Проблеми української термінології" : матер. 6-ї Міжн. наук. конф. СловоСвіт 2000*. 2000. № 402. С. 82–84.
14. Полюга Л. М. Українська мова в процесі духовного відродження українського народу (про збереження і тяглість національної свідомості). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Київ, 1992. Вип. 1. С. 208–224.
15. Пулюй І. Збірник праць / За ред. проф. В. Шендеровського. Київ: Рада, 1996. 711 с.
16. Рожанківський Р. Українська термінологія як наслідок "зближення мов". *Вісник НУ "Львівська політехніка"*. 2003. № 490. С. 25-34.
17. Русанівський В. М. Історія української літературної мови. Підручник. Київ: АртЕк, 2001. 392 с.
18. Фаріон І. Мовна норма: знищення, пошук, віднова: Монографія. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2009. 328 с.
19. Фішман Дж. Не кидайте свою мову напризволяще: Приховані статусні наміри в корпуснопланувальній мовній політиці. Київ: Вид-во "К.І.С.", 2009. 196 с.

20. Хто ми: портрет українців очима українців. Частина 2. URL: https://uifuture.org/publications/hto-my-portret-ukrayincziv-ochyma-ukrayincziv-2/ (дата звернення: 02. 08. 2025).
21. Цибульник В. Сила в єдності. *Українське національне інформаційне агентство "Укрінформ".* URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3468554-sila-v-ednosti.html (дата звернення: 09. 08. 2025).
22. Чеховська М. М., Шлапаченко В. М. Мова як чинник національної безпеки. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2018. № 3. С. 39–46.
23. Шурхало Д. "Слава Україні!" – історія гасла: від Миколи Міхновського до Олександра Мацієвського, від Харкова до Закарпаття. *Радіо Свобода.* URL: https://www.radiosvoboda.org/a/istoriya-hasla-slava-ukrayini/32321739.html (дата звернення: 06. 08. 2025).
24. Юзич Ю. Хто і коли вигадав гасло "Слава Україні!". *Історична правда.* URL: https://www.istpravda.com.ua/articles/2018/10/4/153036/ (дата звернення: 14. 08. 2025).
25. Banjević A. Jezici u kontaktu i jezičko posuđivanje – adaptacija posuđenica. *Lingua Montenegrina*, 2008. №1. P. 217–235.
26. Bogićević Č. Akademik Vojislav P. Nikčević – šećanje na grandioznu i originalnu pojavu u crnogorskoj nauci i kulturi. *Lingua Montenegrina.* Cetinje. 2009. Br. 3. S. 361–365.
27. Стевановић М. Година 1847 и Горски Вијенац за наш књижевни језик. *Стваранје*. Цетиње, 1947. Br. 6. S. 292–294.
28. Grabowich G. G. The Poet as Mythmaker. Cambridge.1988
29. Nikčević V. Crnogorski jezik. Cetinje: Matica crnogorska, 1997. Vol. 2. 688 s.
30. Ustav Crne Gore. Proglašava Ustavotvorna Skupština Republike Crne Gore u 2007. godini, dana 19. Oktobra. URL: http://www.skupstina.me. (дата звернення: 15. 08. 2025).
31. Vušović D. Prilozi proučavanju Njegoševa jezika. *Južnoslovenski filolog*. Beograd. 1930. Knj. 9. S. 194–195.
32. Why language has taken centerstage in the Ukrainian war. URL: https://www.hawaiinewsnow.com/2022/10/26/why-language-has-taken-centerstage-ukrainian-war/ (дата звернення: 17. 08. 2024).

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Bereza, Yu. "Ukrainska mova riatuie zhyttia. Perekhod na ukrainsku" ["The Ukrainian language saves lives. Switch to Ukrainian"]. *Ukrainskyi futbol.* URL: https://www.footboom1.com/ua/ukrainian/news /1646668231-yurii-bereza-ukrainska-mova-riatuie-zhyttia-perekhod-na-ukrainsku.html?utm_source=ukr.net.news&utm_medium=cpc (reference date: 27. 07. 2025). [in Ukrainian].
2. Biriukova, O. O. (2010). Movnyi chynnyk u natsionalnykh vidnosynakh na rubezhakh zakhidnykh Balkan (krain kolyshnoi Yuhoslavii) [The linguistic factor in national relations on the borders of the Western Balkans (the countries of the former Yugoslavia)]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V. N. Karazina. Seriia: "Pytannia politolohii"*. Iss. 17. No. 912. Pp. 240–251. [in Ukrainian].
3. Vasylieva, L. (2017). Deiaki universalni osoblyvosti movy poezii Tarasa Shevchenka (skhidnoslov'ianski ta pivdennoslov'ianski paraleli) [Some universal features of the language of Taras Shevchenko's poetry (East Slavic and South Slavic parallels)]. VIII Mizhnarodnyi konhres ukrainistiv. Movoznavstvo. Zbirnyk naukovykh statei; NAN Ukrainy; MAU; IMFE im. M. T. Rylskoho. Kyiv. Pp. 32–48. [in Ukrainian].
4. Vashchenko, V. S. (1963). Mova Tarasa Shevchenka [The language of Taras Shevchenko]. Kharkiv: Vyd-vo KhDU. 251 p. [in Ukrainian].
5. Dzhulai, D., Naboka, M. "Slava Ukraini!" – istoriia hasla borotby za nezalezhnist ["Glory to Ukraine!" – the history of the slogan of the struggle for independence].

Radio Svoboda. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/28565063.html (reference date: 04. 08. 2025). [in Ukrainian].
6. Yermolenko, S. Ya. (2007). Mova i ukrainoznavchyi svitohliad: Monohrafiia [Language and Ukrainian Studies Worldview: Monograph]. Kyiv: NDIU. 444 p. [in Ukrainian].
7. Zhuk, Yu. (2005). Derzhavna mova – katehoriia ekonomichna y vykhovna [State language – economic and educational category]. Personal. Berezen. Pp. 8–10. [in Ukrainian].
8. Ivanyshyn, V., Radevych-Vynnytskyi, Ya. (1994). Mova i natsiia [Language and nation]. Drohobych: Vydavnycha firma "Vidrodzhennia". 218 p. [in Ukrainian].
9. Kulyk, V. Mova ta identychnist v Ukraini na kinets 2022-ho [Language and identity in Ukraine at the end of 2022]. Zbruch. URL: https://zbruc.eu/node/114247 (reference date: 27. 06. 2025). [in Ukrainian].
10. Kunch, Z. (2013). Problemy chuzhomovnoho vplyvu na ukrainsku naukovo-tekhnichnu terminolohiiu [Problems of foreign language influence on Ukrainian scientific and technical terminology]. Terminolohichnyi visnyk. Iss. 2(1). Pp. 215–220. [in Ukrainian].
11. Makarets, Yu. S. (2019). Status i stan ukrainskoi movy v nezalezhnii Ukraini: sotsiolinhvistychnyi vymir. [Status and state of the Ukrainian language in independent Ukraine: sociolinguistic dimension]. Kyiv: LAT&K. 209 p. [in Ukrainian].
12. Ohiienko, I. (1995). Nauka pro ridnomovni obov'iazky [The science of native language duties]. Lviv: Feniks. 46 p. [in Ukrainian].
13. Panchenko, S. (2000). Terminolohiia v yii istorychnomu rozvytku [Terminology in its historical development]. Visnyk Derzh. un-tu "Lvivska politekhnika". Seriia "Problemy ukrainskoi terminolohii": mater. 6-i Mizhn. nauk. konf. SlovoSvit. № 402. Pp. 82–84. [in Ukrainian].
14. Poliuha, L. M. (1992). Ukrainska mova v protsesi dukhovnoho vidrodzhennia ukrainskoho narodu (pro zberezhennia i tiahlist natsionalnoi svidomosti). [The Ukrainian language in the process of spiritual revival of the Ukrainian people (on the preservation and continuity of national consciousness)]. Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist. Kyiv. Iss. 1. Pp. 208–224. [in Ukrainian].
15. Puliui, I. (1996). Zbirnyk prats [Collection of works] /ed. by prof. V. Shenderovskyi. Kyiv: Rada, 711 p. [in Ukrainian].
16. Rozhankivskyi, R. (2003). Ukrainska terminolohiia yak naslidok "zblyzhennia mov" [Ukrainian terminology as a consequence of the "convergence of languages"]. Visnyk NU "Lvivska politekhnika". № 490. Pp. 25–34. [in Ukrainian].
17. Rusanivskyi, V. M. (2001). Istoriia ukrainskoi literaturnoi movy. Pidruchnyk. [History of the Ukrainian literary language. Textbook]. Kyiv: ArtEk, 392 p. [in Ukrainian].
18. Farion, I. (2009). Movna norma: znyshchennia, poshuk, vidnova: Monohrafiia [Language norm: destruction, search, view: Monograph]. Ivano-Frankivsk: Misto NV. 328 p. [in Ukrainian].
19. Fishman, Dzh. (2009). Ne kydaite svoiu movu napryzvoliashche: Prykhovani statusni namiry v korpusnoplanuvalnii movnii politytsi [Don't leave your language to chance: Hidden status intentions in corpus-planning language policy]. Kyiv: Vyd-vo "K.I.S.". 196 p. [in Ukrainian].
20. Khto my: portret ukraintsiv ochyma ukraintsiv. Chastyna 2 [Who we are: a portrait of Ukrainians through the eyes of Ukrainians. Part 2]. URL: https://uifuture.org/publications/hto-my-portret-ukrayincziv-ochyma-ukrayincziv-2/ (reference date: 02. 08. 2025). [in Ukrainian].
21. Tsybulnyk, V. Syla v yednosti [Strength in unity]. Ukrainske natsionalne informatsiine ahentstvo "Ukrinform". URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3468554-sila-v-ednosti.html (reference date: 09. 08. 2025). [in Ukrainian].

22. Chekhovska, M. M., Shlapachenko, V. M. (2018). Mova yak chynnyk natsionalnoi bezpeky [Language as a factor of national security]. Derzhava ta rehiony. Seriia: Pravo. No. 3. Pp. 39–46. [in Ukrainian].
23. Shurkhalo, D. "Slava Ukraini!" – istoriia hasla: vid Mykoly Mikhnovskoho do Oleksandra Matsiievskoho, vid Kharkova do Zakarpattia ["Glory to Ukraine!" – the history of the slogan: from Mykola Mikhnovsky to Oleksandr Macievsky, from Kharkiv to Transcarpathia]. Radio Svoboda. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/istoriya-hasla-slava-ukrayini/32321739.html (reference date: 06. 08. 2025). [in Ukrainian].
24. Yuzych, Yu. Khto i koly vyhadav haslo "Slava Ukraini!" [Who and when invented the slogan "Glory to Ukraine!"]. Istorychna pravda. URL: https://www.istpravda.com.ua/articles/2018/10/4/153036/ (reference date: 14. 08. 2025). [in Ukrainian].
25. Banjević, A. (2008). Jezici u kontaktu i jezičko posuđivanje – adaptacija posuđenica [Languages in contact and linguistic borrowing – adaptation of loanwords]. *Lingua Montenegrin*. №1. Pp. 217–235. [in Montenegrin].
26. Bogićević, Č. (2009). Akademik Vojislav P. Nikčević – šećanje na grandioznu i originalnu pojavu u crnogorskoj nauci i kulturi [Academician Vojislav P. Nikčević – memory of a grandiose and original phenomenon in Montenegrin science and culture]. *Lingua Montenegrin*. Cetinje. Iss. 3. Pp. 361–365. [in Montenegrin].
27. Стевановић, М. (1947). Година 1847 и Горски Вијенац за наш књижевни језик [The year 1847 and the Mountain Wreath for our literary language]. *Creation*. Cetinje. Iss. 6. Pp. 292–294. [in Serbian].
28. Grabowich, G. G. (1988). The Poet as Mythmaker. Cambridge. [in English]
29. Nikčević, V. (1997). Crnogorski jezik [Montenegrin language]. Cetinje: Matica crnogorska. Vol. 2. 688 p. [in Montenegrin].
30. Ustav Crne Gore. Proglašava Ustavotvorna Skupština Republike Crne Gore u 2007. godini, dana 19. Oktobra [Constitution of Montenegro. Proclaimed by the Constituent Assembly of the Republic of Montenegro in 2007, on October 19]. URL: http://www.skupstina.me. (reference date: 15. 08. 2025). [in Montenegrin].
31. Vušović, D. (1930). Prilozi proučavanju Njegoševa jezika [Contributions to the study of Njegoš's language]. *South Slavic philologist*. Belgrade. Knj. 9. Pp. 194–195. [in Montenegrin].
32. Why language has taken centerstage in the Ukrainian war. URL: https://www.hawaiinewsnow.com/2022/10/26/why-language-has-taken-centerstage-ukrainian-war/ (reference date: 17. 08. 2024). [in English].

Стаття надійшла до редколегії: 27.09.2025
Схвалено до друку: 28.11.2025

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal.
Philological Sciences. Vol. 2 (105)

Вісник Житомирського державного
університету імені Івана Франка.
Філологічні науки. Вип. 2 (105)

ISSN (Print): 2663-7642
ISSN (Online): 2707-4463

УДК 811.161.2’373.45-112+81’282
DOI 10.35433/philology.2 (105).2025.237-247

ІНШОМОВНІ НАЗВИ ЗНАРЯДЬ ПРАЦІ ТА МАТЕРІАЛІВ ВИРОБНИЦТВА В ПІВНІЧНОУКРАЇНСЬКИХ ПАМ’ЯТКАХ XVI–XVII СТ.

В. М. Титаренко*

У статті описано іншомовні назви знарядь праці та матеріалів виробництва, які функціювали в текстах XVI–XVII ст., писаних на північноукраїнських землях. Виокремлені лексеми зіставлено із "Словником староукраїнської мови XIV–XV ст." та зроблено висновки, що в попередню епоху запозичено невелику кількість номенів. Подальшу еволюцію слів простежено за "Словарем української мови" (упор. Б. Грінченко), "Словником української мови" в 11 томах, діалектологічними працями, предметом опису яких було північноукраїнське наріччя. За проаналізованими джерелами зроблено висновки, що слова на позначення знарядь праці переважно не зазнавали лексико-семантичних змін та не були багатозначними, тісно пов’язані із самою реалією, оскільки переходили до пасивного лексикону після її виходу з активного вжитку, зокрема зникнення ремесел та інших різновидів діяльності.

Із запозичених слів в аналізований період обмежена кількість була багатозначною (бляха). Додаткове значення розвинулося надалі в невеликій кількості виявлених лексем (бендюга, бляха, гакъ, гартъ, фарба, будовати, муровати), зі словами гартъ, гакъ утворилися стійкі словосполуки.

У публікації підкреслено, що лексика на позначення знарядь праці та матеріалів виробництва поповнювалася переважно з тих мов, у яких зароджувалося виробництво й поширювалося на інші території. В аналізованих текстах переважають германізми, значно рідше полонізми, поодиноко тюркізми.

За спостереженнями авторки, поява значної частини слів іншомовного походження є наслідком і лінгвістичних чинників (заповнення мовних лакун, стилістична диференціація лексем, функціювання кількох мов), й екстралінгвістичних (утворення нової держави, зміна суспільно-політичного устрою (перейняття магдебурзького права), розвиток торгівлі тощо).

У праці підкреслено, що для аналізованої групи в лексико-семантичному плані не властиві динамічні процеси, зазначені лексеми характеризуються переважно активністю / пасивністю використання.

Ключові слова: *тематична група, лексико-семантичні зміни, мовні контакти, запозичення, лексико-семантичний варіант.*

* *кандидат філологічних наук, доцент,*
доцент кафедри української мови та методики її навчання
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)
ktytar@ukr.net
ORCID: 0000-0003-4425-4670

FOREIGN NAMES OF TOOLS AND PRODUCTION MATERIALS IN NORTHERN UKRAINIAN WRITTEN RECORDS OF THE 16TH–17TH CENTURIES

Tytarenko V. M.

The article describes the foreign names of tools and production materials that functioned in texts of the 16th–17th centuries written in northern Ukrainian lands. The identified lexemes were compared with the "Dictionary of the Old Ukrainian Language of the 14th–15th Centuries" and conclusions were drawn that a small number of nomens were borrowed in the previous era. The further evolution of words is traced in the "Dictionary of the Ukrainian Language" (cf. B. Grinchenko), the "Dictionary of the Ukrainian Language" in 11 volumes, and dialectological works, the subject of which was the description of the North Ukrainian dialect. According to the analyzed sources, it was found that words denoting tools of labor mostly did not undergo lexical and semantic changes and were not ambiguous, closely related to reality itself, as they passed into the passive lexicon after it went out of active use, in particular, the disappearance of crafts and other types of activity.

Of the borrowed words in the analyzed period, a limited number were polysemantic (бляха). Additional meaning developed later in a small number of identified lexemes (бендюга, бляха, гак, гарт, фарба, будовати, муровати), several words formed stable word combinations (гарт, гак).

The publication emphasizes that the vocabulary for the designation of tools and materials of production was replenished mainly from those languages in which production originated and spread to other territories. The analyzed texts are dominated by Germanisms, much less often by Polonisms.

According to the author's observations, a significant part of words of foreign origin is the result of both linguistic factors (filling in language gaps, stylistic differentiation of lexemes, the functioning of several languages), and extralinguistic factors (the formation of a new state, changes in the socio-political system (the adoption of Magdeburg law), the development of trade, etc.).

The work emphasizes that the analyzed group is not characterized by dynamic processes in the lexical-semantic sense, the indicated lexemes are characterized mainly by activity/passivity of use.

Keywords: *thematic group, lexical-semantic changes, language contacts, borrowings, lexical-semantic variant.*

Постановка наукової проблеми. Переймаючи технології виробництва в різні періоди від інших народів, українці водночас запозичували й номени з різних галузей. Іншомовними складниками були назви осіб за родом діяльності *(грабаръ, кушнѣръ, слѣсаръ, римаръ),* знарядь праці *(гакъ, биндасъ, винчакъ, надчакъ),* матеріалів для виготовлення продукції *(бляха, кгонтъ, кафель),* процесів діяльності *(будувати, мурувати)* тощо. Функціювання таких мовних одиниць розширювало словниковий склад мови на певному етапі, зумовлювало лексико-семантичні зміни, активізувало словотвірні процеси в мові тощо. Часто подальша доля таких мовних одиниць залежала від історії позначуваної реалії. Погоджуємося з думкою С. Гриценко, що "найбільше на зміни лексики і семантики впливає динаміка життя суспільства, його матеріальної та виробничої сфер, культурних домінант" [1: 129]. Тому й спостерігаємо на сучасному етапі перехід багатьох лексем до пасивного словника української мови, після зникнення відповідного процесу виробництва або заміни його новітніми технологіями тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Назви знарядь праці в діахронії в межах виробничо-професійної лексики аналізували В. Горобець (перша половина XVIII ст.) [2], В. Німчук [5], І. Чепіга (будівельна лексика) [7], М. Худаш (на матеріалі рукописних пам'яток Львівського Ставропігійського братства кінця XVI – початку XVII ст.) [8]. Детально описаано такі номени в колективній праці "Історія української мови. Лексика і фразеологія" [3]. Зміни в групі лексики в XVI–XVIII ст. простудіюала С. Гриценко [1]. Н. Сніжко описала предметно-виробничу лексику в лексикографічних працях Є. Тимченка [6].

Науковці досліджували назви знарядь праці й у діалектах української мови, почасти в складі конкретної тематичної групи (І. Беркещук (деревація назв знарядь праці), Г. Гримашевич (ткацька лексика Полісся), Л. Голіченко (найменування різних знарядь праці), Й. Дзендзелівський (ткацька лексика говорів Закарпаття), О. Пазяк (назви сільськогосподарських знарядь праці), Л. Поліщук (назви знарядь праці для будівництва в східноподільських говірках), О. Сердега (назви знарядь праці в говірках Слобожанщини), Т. Тищенко (назви знарядь праці рибалок у східноподільських говорах), Т. Ястремська (у складі пастушої лексики гуцулів) та інші діалектологи). О. Молодичук проаналізувала особливості об'єктивації знань етносу про знаряддя праці в словникових дефініціях у лексикографічних працях середини XIX – початку XX ст. та кінця XX – початку XXI ст. У цій публікації на матеріалах ділових пам'яток північноукраїнського ареалу XVI–XVII ст. схарактеризуємо побутування іншомовних назв знарядь праці та матеріалів для виготовлення продукції.

Мета дослідження – виокремити та охарактеризувати лексико-семантичні зміни в запозичених назвах аналізованої групи лексики, ужитої в північноукраїнських текстах XVI–XVII ст.

Методи роботи. У проведенні наукової розвідки застосовано описовий метод із різними його прийомами: за допомогою спостережень виявлено лексеми іншомовного походження, на основі прийомів узагальнення та класифікації вибрані лексеми розподілено на лексико-семантичні групи, застосовано прийом інтерпретації результатів спостереження. Залучено також прийоми зіставного, порівняльно-історичного методів.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Проаналізуємо особливості функціювання слів іншомовного походження на позначення знарядь праці та матеріалів для виробничих процесів.

Відзначаємо найбільше запозичень із германських мов, що пов'язано з перейманням німецького права – магдебурзького та запровадженням його укладу на українських землях, а звідти й великої кількості технологій виробництва.

Лексема *бендюга* (п. *binduga*, стп. *winduga*, нім *Windwagen* [Сл.УМ 2: 73]) в аналізованих текстах уживалася зі значенням 'місце на березі річки для складання дерева, призначеного для сплаву баржами': *"Я, за по(з)волє(н)є(м) и да(нє(м) самоє ѓнєє Кру(п)скоє, ує(д)на(л) бє(н)дюгу, то є(ст) берє(г) на(д) рєкою Буго(м) в ы(и)мє(н)ю Устилозє, на кгру(н)тє и(х) мл(сти), на спуска(н)є комя(г) до Кгда(н)ска…"* (Володимир, 1575; ТУ: 160); *Вжє на(м) коне(и), воло(в) нє стало ѡ(т) тоє вєликоє роботы, вожє(н)я дєрєва на комяги, бо де(и) вжє є(с)мо по(л)ны бе(н)дюги дерева на комяги навозили нє та(к) с пущи, алє и ловыща, гдє ложы бывали, до кгру(н)ту вырубали и пусто вчинили"* (Володимир,1583; ТУ: 191). До початку XX ст. в лексемі відбулося значне семантичне розширення: Б. Грінченко зазначає значення слова: 'ломака, дрюк', 'колода, за допомогою якої крутиться вітряний млин', 'кожна із жердин, які кладуть на віз для вкладання снопів: дві поздовж, а дві впоперек', 'вид простого воза' [Грінченко: I: 49], нині лексема залишилася лише в розмовному вжитку зі значенням 'великий простий віз для вантажів' [СУМ I: 166].

В аналізований період лексема *бляха* мала кілька значень: 'бляха (металеві листки)', 'металеві листки з дорогоцінного матеріалу (золота, срібла)', 'металева пластинка, що служить прикрасою', 'виріб з металу)' [СлУМ 2: 128–129]. Уживається в пам'ятках слово *бляха* (стп. *blacha*, свн. *blëch* [BES I: 54–55]) 'бляха (металеві листки)': *А потомъ на церковъ, гдемъ я былъ се зачинилъ, до мене штурмуючи, съ полгаковъ стреляли, баню на церкви бляхами*

побитую и муръ побили, такъ и звонницу попсовали и постреляли (Луцьк, 1597; АрхЮЗР 1/VI: 158); ‘виріб з металу’: *Пото(м) же выкрадєно, де(и), школу жидо(в)скую в которо(и) украдєно бляху срєбрєную* (Житомир, 1583; АКЖМУ: 53). Як багатозначна лексема зазначена в словнику Б. Грінченка – ‘металева пластинка, метал у листах’, ‘жесть’, ‘покрівельне залізо’, ‘різновид чотирикутної сковороди із листового заліза, деко’, ‘бляха, знак’, засвідчено зменшені форми *бляшка, бляшечка.* Також функціювали похідні *бляхарня, бляхарство, бляхарський, бляхарь* [Грінченко: 1: 77]. Нині слово загальновідоме в українських діалектах та літературній мові.

Окремі слова, виявлені в північноукраїнських пам’ятках XVI–XVII ст., стали в українській мові загальновживаними: *гакъ* (стп. *hak*, свн. *hake(n)* [ЕСУМ I: 454]) ‘гак’: *…и мєнє, дє(и), само(го) зби(л) и (з)рани(л) а (в)зя(л) у мєнє на то(т) ча(с) и кгва(л)то(в)нє погараби(л) гака, ша(б)лю ωпра(в)ную, капєня(чь) бу(р)на(т)ны(и)…* (Житомир, 1590; АЖГУ: 72). Відзначив багатозначність лексеми Б. Грінченко: ‘гачок, ‘рід багра для ловіння риби’, ‘гачок для вудочки, але частіше зменш. гачок’, ‘шип підкови’, ‘знаряддя для обтягування бочки обручем’, також фразеологізми *тут тобі й гак* ‘тут тобі кінець’, *з гаку плодити отару* ‘братися доглядати стадо овець, отримуючи за це від господаря тридцяту овечку (про личмани)’, *з гаком* ‘з лишнім, з невеликою надбавкою’. Указано зменшені форми *гачок, гачечок* [Грінченко 1: 266]. Лексема розвинула кілька значень – ‘металевий або дерев'яний стрижень, загнутий на одному кінці’, ‘багор: довга дерев'яна тичина з металевим вістрям і гаком’, ‘защіпка’, *перен., розм.* ‘про щось додаткове або зайве’, також є кілька фразеологізмів *дати гаку; зробити гак* ‘пройти, проїхати зайву відстань, рухаючись кружним шляхом’; *з гаком* ‘з невеликою надбавкою; з чимось’ [СУМ II: 17].

Виокремлено германізм *кгонтъ* (стп. *gont*, стч. *hont*, свн. *gant* [BES I: 454–455]) ‘покрівельний матеріал: ґонт, ґонта’: *тартицъ одъ будынъку зосталыхъ чотырдесят, опрочъ латъ, кроковъ и кгонътовъ копъ петънадъцатъ* (Луцьк, б. р.; АрхЮЗР 3/IV, 96; цит. за: СлУМ 7: 140). Б. Грінченко занотував лексему у варіантах чоловічого *ґонт* та жіночого *ґонта / гонта* родів зі значенням ‘тесъ, гонтъ’ [Грінченко 1: 266]. Слово без значних семантичних змін уживається й у сучасній українській мові у варіантах *ґонт / ґонта:* ‘покрівельний матеріал у вигляді тонких дощечок’ [СУМ II: 123].

Задокументовано слово *кафля* (п. *kafla*, нн. *kaf(t)le* [BES I: 607]) ‘оздоблювальна плитка для печей, підлог’: *У манастыри будоване: …печ у светлицы з белых кафлев* (Луцьк, 1600; АрхЮЗР I/6: 288). У Словнику Б. Грінченка записано лексему у варіантах *кахель, кахля, кахоль.* Також наявні похідні утворення *кахельний, кахельник, кахляний, кахольний* [Грінченко 1: 226]. У варіантах *кахель / кахлі* без семантичних зрушень лексема використовується в сучасній українській мові [СУМ IV: 122].

У лексиконі українців XVI–XVII ст. функціювала лексема *рура* (п. *rura*, свн. *rôre / roere* [ESB: 528]) ‘водостічна труба’: *Часу пригоды а навального ωбляжєньѧ то(т) замокъ для нєдоста(т)ку во(д)ного мусить страдати, для чого жъ, де(и), нєбожъчикъ кня(з) бискупь мєлъ воду рурами до замъку провадити с тоє рѣчки, которая за мѣсто(м) идє(т), – Рудавка* (Житомир, 1545; ЛМ: 248). Назва в сучасній українській мові збереглася в розмовному вжитку [СУМ VIII: 910]. Номен *рура* зі значенням ‘труба для стікання води з будівлі’ вживається нині в західнополіських говірках [4: 240].

До житомирської актової книги потрапило слово германського походження *рыхва* (стп. *ryfa*, нім. *Reifen* [Brükner: 471]) ‘обід, шина’: *Тоε(ст) мєновитє взяли и кгва(л)том пограбили… вы(р)ванъты, обручи, рыхвы, свε(р)дла, долота, по(д)ковы ко(н)скиє, сво(р)ни тоε, всε коштовало золо(т)/ых/ два по(л)ских* (Житомир, 1611, АКЖГУ: 33–34). В адаптації назви спостережено субституцію іншомовного звука *ф* на *хв*. Лексему задокументовано в словнику Б. Грінченка ‘залізне кільце, залізний обруч, який що-небудь охоплює для скріплення’, функціювала зменшена форма *риховка* [Грінченко 4: 18]. Лексема з подібним значенням ‘металеве кільце для скріплення чого-небудь’ обмежено вживається в сучасній розмовній мові [СУМ VIII: 545].

До XVI ст. в українській мові сягають витоки германізму *фарба, хва(р)ба* (п. *farba*, нім. *Farbe* [ESB: 148–149]) ‘речовина для забарвлення предметів у той чи інший колір’: *ку пожи(т)ку своєму ωбε(р)нувъши всε спряты домовыε, штоко(л)вєкъ дε ω(д)но рε(ч)ю рухомою на(з)вано и помєнєно быти можєтъ: …из(д)ели фа(р)бы ро(з)ноε, спижу за(м)ковую…* (Житомир, 1590; АЖГУ: 48); *А то, дε(и), мєновитє што побрано: …ωлово, сира, галу(н), лада(н), бобки, калѧсъ, купоръвасъ, я(р) и инъшие хварбы* (Луцьк, 1573; ТУ: 156–155). Лексему зі значенням ‘фарба’ паспортизовано в словнику Б. Грінченка, також зазначено її фонетичний варіант *хварба,* похідні утворення *фарбаниця, фарбаня, фарбляний, фарбовесельчастий, фарбування, фарбувати, фарб’яр, фарб’ярка, фарб’ярня, фарб’ярство, фарб’ярський* тощо [Грінченко 4: 375]; варіант *хварба,* окрім значення ‘фарба’, також мав ще одне ‘кров (у пораненого звіра)’ та похідні утворення *хварбувати* [Грінченко 4: 390]. Назва зазнала семантичного розширення, крім основних – ‘речовина для забарвлення предметів у той чи інший колір, для малювання картин’, ‘барва’, набула метафоричних значень – ‘виражальні засоби мови, музики, сценічного мистецтва; барви’, почасти означає ‘рум’янець’ [СУМ X: 563].

Поширеною на північноукраїнській території було слово *шина* (п. *szyna*, свн. *schîn(e)* [ESB: 611]) ‘рейка’: *…возовъ пε(т)дεся(т) взялъ шинъ довъги(х), ко(ж)ды(и) во(з) по по(л)чва(р)та золотого щацую* (Житомир, 1611; АКЖГУ: 62). У словнику Б. Грінченка назва має семантику ‘шина, ковка’, ‘рейка’ [Грінченко 4: 495]. Значення ‘рейка’ на сучасному етапі потрактовується як діалектне ‘рейка’, натомість лексема поширена з кількома іншими значеннями – ‘металевий обруч, який насаджують на обід колеса для збільшення його міцності, зменшення зносу і т. ін.’, ‘гумовий суцільний обруч або оболонка з прогумованої тканини з гумовою камерою, наповненою стисненим повітрям; прикріплюють на обід колеса для збільшення амортизації і поліпшення рухомості, зчеплення з дорогою’, мед. ‘пристрій для накладання пов’язки, за допомогою якої забезпечують нерухомість ушкодженої частини тіла’, ‘частина електророзподільного пристрою – металева смуга або товстий провід’ [СУМ XI: 452].

За німецьким посередництвом із голландської запозичено номен *поташь* (Володимир, 1639; ТУ: 314)

(п. *potas*, нвн. *Pottasche*, гол. *potas* [ЕСУМ IV: 540]) ‘калієва сіль вугільної кислоти, поташ’: *Которые посланцы зъ власного росказанья кгвалтомъ на кгрунтъ помененный наехавши, поводовы власные на поташъ наготовато есть фалбу лаштовъ тридцать, коштомъ власнымъ // поводовымъ съ помененоє буды Злудчиное Луки выробленую, кгва(л)товне побрали и пограбили…* (Житомир, 1632; ТУ: 297); *…поменєны(и) его мл. панъ Нємиричъ, довєдавшисє, жє по(д)во(д) его м(л). пана протє(с)туючогосє сто се(м)дєся(т) с поташами, з лєсовъ и пу(с)чи… до сплаву гости(н)цємъ звыча(и)ны(м), прє(з) має(т)ность его м(л). пана Нємирича мєсто Горошки и сєла Гороше(н)ки, Роховку и Сколобовъ идучи(м), ишли* (Володимир, 1639; ТУ: 314). Номен наявний у Словнику Б. Грінченка *(поташъ, поташня)* [Грінченко 3: 376] та в сучасній українській мові з низкою похідних *поташевий, поташний, поташник, поташня* [СУМ VII: 398].

Лексема *гартъ* (стп. *hart*, нім. *hart* [ЕСУМ I: 477]) виявлена в пам’ятках зі значенням ‘процес виготовлення поташу’: *…па(н) Пєтръ Ру(ц)ки(и), упомина(л)ся у ґна Бє(з)соки(р)ского, абы ґну Михо(в)скому во(д)лу(г) ωбъликгу и доброво(л)но(г)[о] запису своєго ω(т)да(л) пя(т) бочокъ поташу, ни(ж)ли па(н) Бє(з)соки(р)ски(и) повєдє(л), жє нє має(т) готового, алє скоро га(р)ть до(и)дє, ω(т)дамь* (Житомир, 1605; ДМВН: 90); *Презъ нєкоторое насланье и побранье тыхъ попеловъ поводовыхъ, гартъ, который коштомъ повода нынешнего немалымъ зачато поташъ робити, до сихъ часувъ вакуетъ* (Житомир, 1632; ДМВН: 298). Окрім вище описаного значення, аналізована лексема в староукраїнський період мала: ‘сплав олова з сурмою’, ‘металева окалина’ [СлУМ 6: 192–193]. У Словнику Б. Грінченка назва має семантику ‘гарт’, та фразеологізми *дати, завдати гарту* ‘задати кому’ [Грінченко 1: 275]. Нині вживається з іншим наповненням змісту: ‘сплав свинцю, олова та сурми, з якого виготовляють друкарський шрифт’, ‘гартування’, ‘стан або властивість, набуті гартуванням’, *перен.* ‘стійкість, витривалість, набуті в боротьбі з труднощами або в процесі тренування’, стійкі словосполучення *дати гарту* чому ‘понівечити або знищити що-небудь; *завдати (задати) гарту* кому ‘зробити нагінку кому-небудь, покарати когось [СУМ II: 35].

Відійшли до розряду архаїзмів германізми *би(н)дасъ* (п. *bindas*, нім. *Bindaxt*) ‘тесло’: *тамъ же… видели есми… шабель пять, биндасовъ два, пилъ две* (Луцьк, 1582; АрхЮЗР 6/I: 131; цит. за СлУМ 2: 83); *о(т) того жъ би(н)да(с) и пашню, што золотых полпєта коштовало* (Луцьк, 1627; СР: 212);

бланки (п. *blanki*, нім. *Blanken / Planken* [Brükner: 29]) ‘виступи на замкових мурах і вежах’: *ωдно ґнзи, пановє и вся шля(х)та повиту Володымєръского бла(н)ки робятъ и поправуютъ и глиною мажутъ кожъды(и) свои части* (Володимир, 1545; ЛМ: 103);

врекгъ (стп. *wręgi*, нім. *Runge* [Brükner: 631]) ‘(брус у корпусі судна) шпангоут’: *…тєды тая шкута головою на бєрєзи стояла и та(к) (з)ламалася упо(л), жє врєкги поламалися, и для то(го) на бєрє(г) вытя(г)нєна и знову єє всю направую(т)* (Володимир, 1602; ТУ: 234);

гартволъ (стп. *hartful*, свн. *haltpfahl* [Сл.УМ 6: 192]) ‘дрюк з

гаком': *И фатали люсами и га(р)тволємъ, хотєчи по(д)лє ты(х) жє кома(г) прилє(и)цовати, ни(ж)ли нє могли, дє(и), єє ωдє(р)жа(т), и ж ся люсы по(р)вали, и поплынула Буго(м) вни(з), минаючи тыє па(т) кома(г) Ко(н)чиловы(х)* (Володимир, 1566; ТУ: 115–116);

гєвар (п. *hewar*, свн. *hever* [ЕСУМ І: 488]) 'пристрій для піднімання важких речей, домкрат': *Тоє(ст) мєновитє взяли и кгва(л)том пограбили… трое гєвар, кош(т)овало пя(т) злоты(х) по(л)ски(х)* (Житомир, 1611, АКЖГУ: 33–34);

флисъ (п. *flis*, нім. *Flösse* [Brükner: 123; BES І: 376]) 'сплав лісу' або 'весляр на шкуті, ком'язі': *А флисы с кома̀ги, де(и), втє(к)ли, и при(ш)ло до кома̀ги ґна Еловы и до ґна Кози(н)ского кома̀(г)* (Володимир, 1566; ТУ: 116); *Зачымъ поменєны(и) па(н) протєстуючомусє, сродзє на ны [!] ро(з)гнєвавъшысє, хо(т) добрє шыпровъ и факторовъ сусєдскихъ, яко сты(р)никовъ и флисовъ своихъ, которых ωнъ, протєстуючь(и)сє, иже ωнъ плынучы ничого не упустилъ, жа(д)ноє шкоды не по(д)нялъ и нє продава(л)…* (Володимир, 1624; ТУ: 273). *…на роботу заславъшы ты(х) вси(х) по(д)даны(х)… бє(з) пєрєстанъку тримали, на фли(с), на шъкуты выгоняли…* (Луцьк, 1642; СР: 308). У Словнику Б. Грінченка є похідне утворення *флисник* 'людина, яка робить плоти' [Грінченко 4: 378];

шмалецъ (п. *szmalec*, *нім. Schmalz* [Brükner: 551]) 'емаль': *ла(н)цу(х) золоты(и) зъ шма(л)цєм з нєго ра(н)ного зняли и пограбили, которы(и) ко(ш)това(л) триста золоты(х) чи(р)воны(х)* (Житомир, 1605; ДМВН: 47).

Окрім германізмів, у цій групі виявлено полонізми, які надалі теж архаїзувалися: *винчакъ* (п. *gwinciak* [Сл.УМ 4, 70]) 'різьбовий різець': *на противко комора рубленая на столпи, кгонтами побита, в которой свердлов комажныхъ три, пила и винчакъ* (Володимир, 1590; АрхЮЗР 6/І: 204; цит. за СлУМ вип. 4: 71);

гецованый (стп. *hecowany* від п. *hecować*, нім. *wetzen*) 'шліфований': *въ скрыни взято… пулгаковъ, костю оправныхъ, гецованыхъ деветь* (Луцьк, 1596; АрхЮЗР 3/І: 82; цит. за СлУМ, вип. 6: 209);

дрикгавка (стп. *drygawka* [Brükner: 99]) 'весло': *…є(с)ми прода(л) ґну А(н)дрєю Романо(в)скому… комягу пущы Ωвлочи(м)скоє…, которую я ґну Романо(в)скому або дєтє(м) и пото(м)ка(м) его выставити и готовую, збудованую з о(ш)вами яловыми, з дрыкгавками, за(с)трєлами и до нє(и) шє(ст) ко(п) жє(р)дє(и) в У(с)тилугу на(д) Буго(м) на добро(м) бєрєгу на Сєрєдоповтє ры(м)скоє або ля(д)скоє бли(з)ко при(ш)лоє ω(т)дати маю и повинє(н) буду* (Володимир, 1583; ТУ: 193). Лексекма зі значенням 'кермо' засвідчена в словнику Б. Грінченка [Грінченко 1: 442];

покостъ (п. *pokost* [BES І: 682; Тимченко 2: 154]) 'оліфа': *В которо(м), де(и), возє моємъ было па(т) поставо(в) су(к)на мура(в)ского, а чотыри по(с)тавы су(к)на швєбєди(н)ского, шту(ч)ка ба(р)хану, папєри по(л)ризы, шапо(к) по(л)чєтвєрты копы, фаска покосту, ножи, бєл, жєлѣзо бѣлоє, сливокъ два камени и и(н)ши(х) крама(р)ски(х) дро(б)ны(х) рєчє(и) досытъ нємало* [Луцьк, 1564; ТУ: 106].

Ужито тюркізм *на(д)чакъ* (тур. *nadźak*) 'молот для розбивання панцирів': *В которо(м), де(и), возє моємъ было… сабля вго(р)ская*

на(д)ча(к) турско(и) роботы, кошули, сокира [Луцьк, 1564; ТУ: 106].

Остаточно не встановлено етимологію лексеми *ѡ(к)ша* ‘вид сокири, теслярська сокира’: *…скрыню зє збожє(мъ) ѡ(д)бито замо(к), збо(ж)є з (с)крыни побрано, начи(н)є млыновоє, пила, топор, бод(н)я, ѡ(к)ша, замо(к) ѡ(т) скрыни взято…* [Житомир,1609; ДМВН: 138]; *У Я(ц)ка Мє(л)ника: …топо(р), золоты(х) коштова(л) чотыри, ѡкша [?] золоты(х) два* [Житомир,1650; ДМВН: 206]; А. Баньковський указує на давньошведську мову (з дукр. стп. *oksza*, дшвед. *aksjō* [BES II: 406]), А. Брюкнер – із німецького праслова *Axt*, яке споріднене з лат. *ascia*, гр. *aksinē* [Brükner: 378]).

З германських мов запозичено лексеми на позначення трудових процесів:

будовати (стп. *budować*, стч. *budowati*, свн. *buden* [ESB: 45]) ‘будувати’: *По то(и) справє, кды вжо намь тую нєхтивостъ и(х) вси(х) ку покладанъю приви(л)євъ и листовъ ѡбачивъши, тогды пытали єсмо ихъ ѡколо будованъѧ и роботъ замковыхъ, яко зъ стародавна бывало, и хто ихъ повинє(н) будовати // [31 зв.] будовати и робити* (Луцьк, 1545; ЛМ: 131);

муровати (п. *murować*, свн. *mūren* [BES II: 225]) ‘мурувати’: *Ино ѣл(д)ка луцки(и) и вси ќнзи и пановє и зєманє повѣдили, ижъ напє(р)вє(и) вєлики(и) ќня(з) Люборть почаль тыи ѡбадва замъки муровати, а пан нємъ ќнзъ Швитрига(и)ло доконываль* (Луцьк, 1545; ЛМ: 131). Обидві лексеми активно вживаються в сучасній українській мові; як результат, у семантичній структурі, крім прямих, розвинулися переносні значення: *будувати* ‘створювати, організовувати що-небудь’, ‘ґрунтувати на чому-небудь, формувати на якійсь основі’ [СУМ I: 249]; *мурувати* ‘покривати тонкою льодовою кіркою, снігом’ [СУМ IV: 237]. У прямому значенні вживаються й у Правобережнополіських говірках [4: 81, 166].

Висновки й перспективи дослідження. Слова аналізованої групи тісно пов’язані з самою реалією, упродовж розвитку майже не зазнавали лексико-семантичних змін та не розвивали додаткових значень. Лише в кількох словах з’явилися додаткові лексико-семантичні варіанти *(бендюга, бляха, гак, гарт, фарба),* утворилися фразеологізми *(гак, гарт).*

Усі проаналізовані лексеми перейнято в XVI–XVII ст., у «Словнику староукраїнської мови XIV–XV ст.» їх не виявлено. У сучасному лексиконі збережено: *баляси*, *бляха*, *будувати*, *гак*, *гарт*, *гонт*, *грабар*, *ґатунок*, *кахлі*, *мурувати*, *рихва*, *рура*, *фарба*, *шина*, проте нині спостерігаємо перехід названих лексем до пасивного лексикону.

Слова на позначення знарядь праці та матеріалів виробництва поповнювалася переважно з тих мов, у яких зароджувалося виробництво й поширювалося на інші території. У студійованих текстах найбільше виявлено запозичень із германських мов через польське посередництво, значно менше з польської та тюркських.

Поява запозичених номенів є наслідком і лінгвістичних чинників (заповнення мовних лакун, стилістична диференціація лексем, функціонування кількох мов), і екстралінгвістичних (утворення

нової держави, зміна суспільно-політичного устрою (переймання магдебурзького права), розвиток торгівлі тощо).

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ ДЖЕРЕЛ

АЖГУ – Акти Житомирського гродського уряду: 1590 рік, 1635 рік / підгот. до вид. В. М. Мойсієнко. Житомир, 2004. 256 с.

АКЖГУ – Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 р. / підгот. до вид. А. М. Матвієнко, В. М. Мойсієнко. Житомир, 2002. 392 с.

АКЖМУ – Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582–1588 рр.) / підгот. до вид. М. К. Бойчук. Київ: Наукова думка, 1965. 191 с.

АрхЮЗР – Архив Юго-Западной России, издаваемый временной Комиссией для разбора древних актов. Ч. 1–8. Киев, 1859–1914.

Грінченко – Словарь української мови Бориса Грінченка: [у 2 кн.: у 4 т.]. / упоряд., з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. [Репр. відтворення вид. 1907–1909 рр.]. Київ: Вид-во "Довіра" – УНВЦ "Рідна мова", 1997. Т. 1–4

ДМВН – Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст.: зб. док. / підгот. до вид. В. В. Німчук, В. М. Русанівський та ін. Київ: Наукова думка, 1981. 316 с.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: у 7 т. / за ред. О. С. Мельничука. Київ: Наукова думка, 1982–2012. Т. 1–6.

ККПС – Книга Київського підкоморського суду (1584–1644): зб. док. / підгот. до вид. Г. В. Боряк, Т. Ю. Гирич та ін. Київ: Наукова думка, 1991. 344 с.

ЛМ – Литовська Метрика. Книга 561: Ревізії українських замків 1545 року / підгот. В. Кравченко; редкол.: П. С. Сохань (відп. ред.), Г. В. Боряк, М. Г. Крикун та ін. Київ, 2005. 600 с

Сл.УМ – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. Львів, 1994–2013. Вип. 1–16.

СР – Селянський рух на Україні 1569–1647 рр. Збірник документів і матеріалів / упорядн. Г. В. Боряк та ін. Київ: Наукова думка, 1993. 357 с.

ССУМ – Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: у 2 т. Київ: Наукова думка, 1977–1978.

СУМ – Словник української мови: в 11 тт. / за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970–1980.

ТУ – Торгівля на Україні XIV – середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянщина / упорядн. В. М. Кравченко, Н. М. Яковенко. Київ: Наукова думка, 1990. 408 с.

BES – Bańkowski A. Etymologiczny słownik języka polskiego. Warszawa, 2000. T. 1–2.

Brükner – Brükner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków : Wiedza Powczesna, 1957. 806 s.

ESB – Boryś W. Słownik etymologiczny języka polskiego. Kraków : Wydawnictwo Literackie, 2005. 863 s.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

AZhHU – Akty Zhytomyrskoho hrodskoho uriadu: 1590 rik, 1635 rik [Acts of the Zhytomyr City Government: 1590, 1635]. (2004). V. M. Moisiienko (Comp.). Zhytomyr [in Ukrainian].

AZhHU – Aktova knyha Zhytomyrskoho hrodskoho uriadu 1611 r. [Act Book of the Zhytomyr City Government of 1611]. (2002). A. M. Matviienko & V. M. Moisiienko (Comps.). Zhytomyr [in Ukrainian].

AZhMU – Aktova knyha Zhytomyrskoho miskoho uriadu kintsia XVI st. (1582–1588 rr.) [Act Book of Zhytomyr City Government of the End of the 16th Century (1582–1588)]. (1965). M. K. Boichuk (Comp.). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

ArkhYuZR – Arhiv Yugo-Zapadnoy Rossii, izdavaemyy vremennoy Komissiey dlya razbora drevnih aktov [Archive of Southwestern Russia, published by the Commission for the analysis of ancient acts]. (1859–1914). Kiev [in Ukrainian].

Hrinchenko – Slovar ukrainskoi movy Borysa Hrinchenka: u 4 t. [Dictionary of the Ukrainian Language by Borys Hrinchenko: in 4 Volumes] / compiled with the addition of his own material by B. Hrinchenko [Repr. vidtvorennia vyd. 1907–1909 rr.]. Kyiv: Vyd-vo "Dovira" – UNVTs "Ridna mova", 1997. vol. 1–4. (In Ukrainian)

DMVN – Dilova mova Volyni i Naddnipryanshchyny XVII st. [Business language of Volyn and Dnieper region of the XVII century]. (1981). V. V. Nimchuk, V. M. Rusanivskyi et al. (Comps.). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

ESUM – Melnychuk, O. S. (Ed.) (1982–2012). Etymolohichnyi slovnyk ukrayinskoi movy [Etymological Dictionary of the Ukrainian Language]. (Vols. 1–6). Kyiv: Naukowa dumka [in Ukrainian].

KKPS Knyha Kyivskoho pidkomorskoho sudu (1584–1644) [Book of the Kyiv Submarine Court (1584– 1644)]. (1991). H. V. Boriak, T. Yu. Hyrych et al. (Comps.). Kyiv [in Ukrainian].

LM Sokhan, P. S., Boriak, H. V., Krykun, M. H. et al. (Eds.). (2005). Lytovska Metryka. Knyha 561: Revizii ukrainskykh zamkiv 1545 roku [Lithuanian Metrics. Book 561: Revisions of Ukrainian Fortresses in 1545]. V. Kravchenko (Comp.). Kyiv [in Ukrainian].

Sl.UM – Slovnyk ukrainskoi movy XVI – I polovyny XVII st. [Dictionary of the Ukrainian Language of the XVI – I Half of the XVII century]. (1994–2013). issue 1–16. Lviv [in Ukrainian].

SR – Selianskyi rukh na Ukraini 1569–1647 rr. Zbirnyk dokumentiv i materialiv [Peasant movement in Ukraine in 1569–1647. Collection of documents and materials]. (1993). H. V. Boriak et al. (Comps.). Kyiv: Naukowa dumka [in Ukrainian].

SSUM – Hrynchyshyn, D. H., Humetska, L. L. & Kernytskyi, I. M. (Eds.). Slovnyk staroukrainskoi movy XIV–XV st. [Dictionary of Ukrainian Language of the XVIth – XVIIth centuris]. (Vols. 1–2). Kyiv: Naukowa dumka [in Ukrainian].

SUM – Bilodid, I. K. (Ed.). (1970–1980). Slovnyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]. (Vols. I–XI). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

TU – Torhivlia na Ukraini XIV – seredyna XVII st. Volyn i Naddnipryanshchyna [Trade in Ukraine XIV – the middle of the XVIII century. Volyn and Dnieper]. (1990). V. M. Kravchenko & N. M. Yakovenko (Comps.). Kyiv: Naukowa dumka [in Ukrainian].

BES – Bańkowski, A. (2000). Etymologiczny słownik języka polskiego [Etymological Dictionary of the Polish Language]. (Vols. 1–2). Warszawa [in Polish].

Brükner – Brükner, A. (1957). Słownik etymologiczny języka polskiego [Dictionary Etymological of the Polish Language]. Krakow: Wiedza Powchesna [in Polish].

ESB – Boryś, W. (2005). Słownik etymologiczny języka polskiego [Dictionary Etymological of the Polish Language]. Krakow: Wydawnictwo Literackie [in Polish].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Гриценко С. Динаміка лексикону української мови XVI–XVII ст. Київ: ККМ, 2017. 936 с.
2. Горобець В. Й. Особливості розвитку сільськогосподарської та побутово-виробничої лексики в українській мові першої половини XVIII ст. *Мовознавство.* 1971. № 5. С. 56–64.
3. Історія української мови. Лексика і фразеологія / В. О. Винник, В. Й. Горобець, В. Л. Карпова [та ін.]. Київ: Наукова думка, 1983. 743 с.
4. Никончук М. В., Никончук О. М. Будівельна лексика правобережного Полісся в лексико-семантичній системі східнослов'янських мов. Житомир: Редакційно-видавничий відділ облполіграфвидаву, 1990. 369 с.
5. Німчук В. В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови. Київ: Наукова думка, 1992. 415 с.
6. Сніжко Н. Предметно-виробнича лексика в лексикографічних працях Є. Тимченка. *Українська історична та діалектна лексика.* Львів, 1996. Вип. 3. С. 137–141.

7. Чепіга І. П. Будівельна лексика староукраїнської мови (загальні питання, будівельні матеріали, первинна обробка дерева, знаряддя праці). *Мовознавство*. 1982. № 2. С. 51–61.
8. Худаш М. Л. Виробничо-професійна та адміністративно-юридична лексика українських ділових документів кінця XVI – початку XVII ст.: (з матеріалів рукоп. пам'яток Львівського Ставропігійського братства). *Дослідження і матеріали з української мови.* Київ, 1960. Т. ІІ. С. 86–123.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Hrytsenko, S. (2017). Dynamika leksykony ukrainskoi movy XVI–XVII st. [*Dynamics of the vocabulary of the Ukrainian language of the 16–17th centuries].* Kyiv: Naukova dumka. 936 p. [in Ukrainian].
2. Horobets, V. Y. (1971). Osoblyvosti rozvytku silskohospodarskoi ta pobutovo-vyrobnychoi leksyky v ukrainskii movi pershoi polovyny XVIII st. [Peculiarities of the development of agricultural and household and production vocabulary in the Ukrainian language of the first half of the 18th century]. *Movoznavstvo – Linguistics.* Vol. 5. Pp. 56–64 [in Ukrainian].
3. *Istoriia ukrainskoi movy. Leksyka i frazeolohiia [History of the Ukrainian language. Vocabulary and phraseology]* (1983) / (Eds) V. O. Vynnyk, V. Y. Horobets, V. L. Karpova [et al.]. Kyiv: Naukova dumka. 743 p. [in Ukrainian].
4. Nykonchuk, M. V., Nykonchuk O. M. (1990). *Budivelna leksyka pravoberezhnoho Polissia v leksyko-semantychnii systemi skhidnoslovianskykh mov* [Construction vocabulary of right-bank Polissya in the lexical-semantic system of East Slavic languages.]. Zhytomyr: Redaktsiino-vydavnychyi viddil oblpolihrafvydavu [in Ukrainian]. 369 p.
5. Nimchuk, V. V. (1992). *Davnoruska spadshchyna v leksytsi ukrainskoi movy [Old Ruska heritage in the vocabulary of the Ukrainian language].* Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian]. 425 p.
6. Snizhko, N. (1996). Predmetno-vyrobnycha leksyka v leksykohrafichnykh pratsiakh Ye. Tymchenka [Subject-specific vocabulary in the lexicographic works of Ye. Tymchenko]. *Ukrainska istorychna ta dialektna leksyka – Ukrainian historical and dialect vocabulary*, issue. Lviv. Vol. 3. Pp. 137–141. [in Ukrainian].
7. Chepiha, I. P. (1982). Budivelna leksyka staroukrainskoi movy (zahalni pytannia, budivelni materialy, pervynna obrobka dereva, znariaddia pratsi) [Construction vocabulary of the Old Ukrainian language (general issues, construction materials, primary wood processing, tools)]. *Movoznavstvo – Linguistics*. Vol. 2. Pp. 51–61 [in Ukrainian].
8. Khudash, M. L. (1960). Vyrobnycho-profesiina ta administratyvno-yurydychna leksyka ukrainskykh dilovykh dokumentiv kintsia XVI – pochatku XVII st.: (z materialiv rukop. pam'iatok Lviv. Stavropihiiskoho bratstva) [Industrial-professional and administrative-legal vocabulary of Ukrainian business documents of the late 16th – early 17th centuries: (from the manuscripts of the Lviv Stavropigian Brotherhood)]. *Doslidzhennia i materialy z ukrainskoi movy – Research and materials on the Ukrainian language*. Kyiv. Vol. II. Pp. 86–123. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії: 26.09.2025
Схвалено до друку: 28.11.2025

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal.
Philological Sciences. Vol. 2 (105)

Вісник Житомирського державного
університету імені Івана Франка.
Філологічні науки. Вип. 2 (105)

ISSN (Print): 2663-7642
ISSN (Online): 2707-4463

УДК 811.111'373.2:75(410.1)
DOI 10.35433/philology.2 (105).2025.248-258

ФУНКЦІЙНЕ НАВАНТАЖЕННЯ АНГЛОМОВНИХ ПІКТОНІМІВ

Т. О. Хаджилій*

У статті розглянуто функційне навантаження піктонімів – власних назв картин живопису, які мають мистецьку цінність та слугують засобами передавання візуальної інформації. Піктонім – підвид імажоніма (назва твору образотворчого мистецтва), який є підвидом артіоніма (назва художнього, публіцистичного твору або витвору мистецтва, такого, як образотворче, музичне, театральне, балетне, скульптурне, фотографічне) який, зі свого боку, є підвидом ідеоніма (назва нематеріальних об'єктів людської діяльності). Завдяки особливостям піктонімів їхні функції відрізняються від інших онімів. Визначено, що функційні особливості англомовних піктонімів не досліджено на належному рівні, що пояснює актуальність даного дослідження. Головним завданням нашої розвідки є визначення функційного навантаження англомовних піктонімів, які входять до класу ідеонімів. У висновку виокремлено основні функції піктонімів: номінативно-ідентифікативно-диференціювальну (оніми називають об'єкт, виокремлюючи картину серед інших та вказують на неї); емоційно-експресивну, естетичну, які полягають у тому, що власні назви картин передають емоційне наповнення полотен, створюють художній образ; культурно-історичну (назва картини виступає носієм історичної інформації, культури народу); прогностичну (прогнозування змісту картини); рекламну (художник підкреслює незвичайність роботи, епатажність назви, викликає інтригу в аудиторії); сугестивну (піктоніми навіюють певне враження й тим самим впливають на свідомість адресата) та мнемотичну (у назві полотна автор залишає підказки для глядача, які допоможуть співвіднести піктонім із візуальним образом і допомагає краще його запам'ятати). Було визначено, що піктонім виконує не лише функцію найменування, а ще й може бути засобом впливу на підсвідомість, викликати певні асоціації, слугувати засобом історичної, етнічної, культурної інформації, бути носієм національної картини світу.

***Ключові слова**: власна назва, ідеонім, артіонім, піктонім, функційне навантаження.*

FUNCTIONAL PECULIARITIES OF ENGLISH PICTONYMS

Khadzhylii T. O.

This article examines the functional peculiarities of pictonyms – proper names of paintings that carry artistic value and serve as a means of conveying visual information. A pictonym is a subclass

* *аспірантка 2 року навчання*
кафедри граматики англійської мови
(Одеський національний університет імені І. І. Мечникова)
khadzhylii.tetiana@onu.edu.ua
ORCID: 0009-0006-6542-3225

of imageonym (a name assigned to a work of fine art), which, in turn, is a subclass of artionym (a name assigned to an artistic or other work, including visual art, music, theater, ballet, sculpture, or photography), which is a subclass of ideonym (a category encompassing the names of intangible products of human activity). Due to the specific characteristics of pictonyms, their functions differ from those of other types of onyms. It has been established that the functional characteristics of English pictonyms have not been sufficiently studied, which underscores the relevance of this research. The main objective of our research is to determine the functional load of English pictonyms, which belong to the class of ideonyms. The study concludes by identifying the primary functions of pictonyms: nominative-identifying-differentiating (pictonyms serve to name and distinguish specific works of art, identifying individual paintings and differentiating them from others); emotionally expressive, aesthetic (pictonyms convey the emotional content of a painting and contribute to the formation of its artistic image); cultural-historical (the title of a painting can serve as a vessel of historical and cultural information, reflecting the traditions, values, and context of a particular society or era); prognostic (pictonyms may provide insight into, or a preliminary understanding of, the painting's thematic content); advertising (by employing unusual, provocative, or intriguing titles, artists may capture the audience's attention and stimulate interest in the artwork); suggestive (pictonyms can evoke specific associations or impressions, thereby shaping the viewer's perception and emotional response; and mnemonic (the title may function as a memory aid, containing verbal cues that help the viewer associate it with the visual image and retain it more effectively). It has been established that a pictonym not only performs a nominative function but can also serve as a means of influencing the subconscious, evoking specific associations, conveying historical, ethnic, and cultural information, and reflecting a national worldview.

***Keywords**: proper name, ideonym, artionym, pictonym, functional peculiarities.*

Постановка наукової проблеми. Власні назви об'єктів мистецтва мають культурну, історичну, естетичну, художню та соціальну цінність. Вони є не лише результатами творчої діяльності людини, а й носіями певної інформації, відображають історію, цінності країни, можуть бути самовираженням думок та поглядів художника, передавати глибину твору, бути засобом підтримки ідей суспільства, слугувати культурною спадщиною та загалом викликати захоплення та емоції в глядача. Це зумовлює цікавість до вивчення функційних особливостей пропріативів духовних творів людства дослідниками різних країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом функції власних назв ґрунтовно вивчали як західні, так і вітчизняні фахівці з ономастики. Функцією називають роль мови або її одиниць під час обміну інформацією [8: 295]. Функції мови (перекл. з лат. *functio* – "виконання", "здійснення") – "призначення, роль, завдання, що їх виконує мова в суспільному вжитку" [9: 777]. До основних функцій мови належать комунікативна (забезпечує обмін інформацією), когнітивна ("слугує внутрішній репрезентації знань, які містяться в мозку людини, – збереженню, переробленню та використанню інформації"), мислеоформлювальна ("мова бере найактивнішу участь у процесі формування та формулювання думки", пізнавальна (мова – як інструмент пізнання), акумулятивна (в мові відбувається нагромадження досвіду багатьох поколінь). Комунікативна функція, в свою чергу, поділяється на експресивну (зосереджена на умові виконання мови, що проявляється незалежно від волі мовця), імпресивну (заключається у "дії мовлення на адресата незалежно від того, як адресат її сприймає") та інформаційну ("полягає у передаванні в процесі спілкування одне одному певної інформації про позамовну дійсність, у відображенні об'єктивної реальності") [9: 777-778]. Виділяють також емоційну функцію, яку ще називають емотивною чи виразовою, що полягає у вираженні почуттів та оцінок, контактовстановну (фатичну), яка заключається у тому, що "розмова ведеться заради самої розмови" та метамовну – "коли одні слова чи вирази використовуються для

пояснення інших або їх коментування" [9: 778].

О. О. Селіванова розрізняє поняття "функції мови" та "функції мовних одиниць". Так, функції мови – це "роль, прлизначення мови в суспільстві, житті етносу, співіснуванні її носіїв, їхній діяльності та культурі". Основними функціями мови визначено наступні: комунікативну (поділяється на фатичну, конативну, волюнтативну (впливову), акумулятивну та трансляторну функції); пізнавальну (когнітивну) (поділяється на функції знаряддя пізнання, цілісної орієнтації, номінації, предикації); емотивну, яка передбачає й естетичну, та метамовну [6: 773]. У той час як функції мовних одиниць – "призначення певної мовної одиниці для передачі елементарного змісту або створення якогось особливого змісту". Одні лінгвісти визначають функцію як "ролі в синтаксичній структурі", або як "позиції в синтаксичній структурі", чи як "відношення (зв'язку) до всієї структури або до позамовної дійсності", інші характеризують функцію як "роль мовної одиниці в побудові (ономасіологічний аспект) чи функціонуванні (семасіологічний аспект) комунікативної одиниці, роль, зумовлену інтенцією мовця, спрямованою на вибір конкретної лексеми з тією чи іншою референцією, місцем у лексичній парадигмі і входженням до відповідного відображально-таксономічного класу номінативних одиниць". Функцію можна вважати основою категоризації мовних явищ, що може представлятися за допомогою різних мовних засобів [6: 774-775]. О. О. Селіванова звернула увагу на те, що відкритою в наш час є проблема співвідношення смислу та функції, адже функція слугує "перцепцією концепту, тобто тим, що сприймається мовцем як фрагмент смислу", звідки виникає питання про знаковість функції, тому що "функція сама по собі позбавлена знаковості, вона набуває її лише в поєднанні з формою мовного знака" [6: 775].

Основну увагу в дослідженнях приділяли функціям топонімів та антропонімів, водночас функції об'єктів духовних надбань людства не вивчені на належному рівні, що підтверджує **актуальність** нашої розвідки. Зокрема, В. Ніколайсен дав визначення функції найменування пропріативів як "процесу, за допомогою якого слова стають назвами через асоціацію". Він досліджував функції онімів у літературних творах, зазначивши, що назви можуть виконувати функцію локалізації (називати реальні географічні об'єкти) [18].

Водночас Г. Кастанеда звернув увагу на проблему розуміння функцій власних назв, адже вони належать до структур, що пов'язують значення онімів із нашими уявленнями про названі об'єкти й те, що ми маємо на увазі, коли покликаємося на певні пропріативи. Порушена проблема стосується семантики, когнітивної психології та онтології. Він також розглянув власні назви з позиції пропозиційної функції [13].

На думку Ю. О. Карпенко, загальні назви можуть виконувати узагальнювальну функцію, а власні назви здійснюють функцію індивідуалізації [2]. Услід за Ю. О. Карпеко, Г. В. Шотова-Ніколенко дослідила функції онімів у художньому творі та виокремила такі: небуденності, характеристична, хронотопічна та експресивно-виразова [11]. Результати вітчизняних розвідок показують велику цікавість до вивчення функціонування пропріативів у літературній ономастиці.

М. М. Торчинський визначив, що основними функціями онімів є комунікативна, когнітивна, експресивна, естетична тощо. Якщо спочатку підкреслювали, що власні назви у художній літературі виконували лише стислістичну функцію, то згодом прийшли до висновку, що вони виконують також й естетичну, ідеологічну, характеристичну, алюзивну,

символічну, експресивну, локалізації, змістову, соціологічну тощо [8: 295–296]. Дослідник поділив функції поетонімів на: номінативно-диференційну ("поетоніми характеризуються відсутністю додаткових конотацій і функціонують в художньому мовленні, щоб однозначно називати денотатів і диференціювати їх від інших одно- чи різнотипних об'єктів номінації"), характеристичну ("поетоніми мають соціальну, національно-регіональну, часову або іншу інформаційно-оцінну значущість"), ідеологічну ("поетоніми дають енциклопедичну характеристику та ідеологічну оцінку денотата"), емотивну ("поетоніми співвідносяться з реальними прототипами"), емоційно-експресивну ("поетоніми викликають певну емоційно-експресивну оцінку зображуваного"), естетичну ("поетоніми як мірило прекрасного"), ідіостилістичну ("поетоніми мають різнопланові стилістично-виражальні можливості, які значною мірою залежать від індивідуальності митця") функції [8: 299–300].

Зараз дослідники не прийшли до спільного визначення функцій власних назв. Зокрема, В. Бланар, досліджуючи антропоніми, виділив функцію вказівки на споріднення, функцію легалізації людини в суспільстві, функцію характеристики та функцію вказівки на соціальний стан. Натомість В. М. Галич, вивчаючи заголовки публіцистичних творів, виділила серед функцій такі: рекламну, інформативну, номінативну, пейзажну, персональну, власне предметну та жанрову [7]. Отже, підхід до дослідження функцій онімів залежить від класу онімів.

В. Ван Лангендонк провів аналіз функцій власних назв із семантичної, прагматичної та синтаксичної позиції. Місце власної назви лежить у прагматично-семантико-синтаксичній теорії, яка полягає в тому, що пропріатив позначає унікальний суб'єкт на рівні мови. Він стверджував, що власна назва – це іменник, який позначає унікальну сутність на рівні "встановленої лінгвістичної конвенції", щоб зробити її психосоціально помітною в рамках певної категорії прагматичного рівня. Цікаво, що значення назви не визначає денотат. Важливою характеристикою імені є здатність виступати в близьких апозиційних конструкціях [17].

Беручи до уваги дослідження С. В. Насакіної щодо ономастичного простору рекламних текстів фармацевтичних препаратів, виокремили такі функції онімів, як: мовна (номінативна), мовленнєві (серед яких виділяють емоційно-експресивну, апелятивно-комунікативну та текстотворчу), екстралінгвальні (поділяються на інформаційно-рекламну, культурно-символічну, соціальну, сугестивну та естетико-просвітницьку) [4: 127].

Згодом Й. Гельмбрехт, зосередившись на дослідженні антропонімів, описав функцію адресації та функцію референції. Власні назви часто надають одні люди іншим та містять акт іменування, до якого входять: особа, яка придумала назву; людина, яка дала назву; процес присвоєння імені (частіше ритуал), індивіда, який є носієм імені та користувачі імені, тобто всі, хто використовує конкретну назву в соціумі [16]. Далі М. Сіньєсс у своїх дослідженнях так само виокремив функцію референції, а також соціальну функцію власних назв. Він зазначив, що пропріативи виконують основну функцію – полегшення посилання на своїх носіїв. Митці називають свої роботи приблизно так само, як й інші люди. Роботи найменуються через причинно-наслідкові зв'язки. Завдяки функції референції власні назви ідентифікують своїх референтів у певному контексті [22].

М. К. Гібка аналізувала функції власних назв персонажів у творах. Дослідниця виокремила серед функцій постійні та моментальні, зазначивши, що *nomina propria* стосується двох актів: акту називання в романі та акту

використання назви. Було описано моделі цих актів та запропоновано два визначення функції власної назви персонажа в романі. Одні функції можуть бути тимчасовими, а інші – постійними [15].

Паралельно з дослідженням М. К. Гібки Ж. Дворжакова класифікувала власні назви в літературній ономастиці, які є поширеними в чеських ономастичних дослідженнях, наслідуючи погляди М. Кнаппової. Вона визначила, що функції онімів є лише одним аспектом у виборі літературної назви. Іншими аспектами можуть бути літературний жанр, традиція певної культури, поетика автора твору, сучасна поетика або формально-мовні та семантичні аспекти. Лінгвістка зазначила, що функції онімів потрібно розглядати в широкому контексті, брати до уваги їхні взаємозв'язки, які переплітаються. Отже, власна назва може мати декілька функцій. Серед основних функцій онімів Ж. Дворжакова виділила: ідентифікаційну, класифікаційну, характеристичну, асоціативну, естетичну, ілюзійну та міфологічну [14]. Окремої уваги потребує дослідження Я. Валдрової, яка розглянула функції гендерно-нейтральних назв у чеській онімній системі [20].

Мета нашої статті – визначення функційного навантаження англомовних піктонімів. **Об'єктом** є англомовні піктоніми, **предметом** – функції англомовних піктонімів. **Матеріалом** дослідження слугувала тисяча англомовних піктонімів, які було обрано методом вибирання з каталогів Національної галереї (Лондон), Королівської галереї (Лондон), музею Вікторії й Альберта (Лондон), художньої галереї Ференса (Кінгстон-апон-Халл), художньої галереї Прінстонського університету (Прінстон), Національної галереї мистецтв (Вашингтон), художньої галереї в Саутгемптоні (південна Англія), Єльського центру британського мистецтва (Нью-Гейвен), галереї мистецтв Вокера (Ліверпуль) та мистецьких сайтів.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Якщо розглядати функційне навантаження об'єктів духовної спадщини народу, тобто ідеонімів, то актуальними є розвідки О. Ю. Карпенко та О. О. Васильєвої [1], О. В. Пєліної [5], Н. Є. Михайличенко [3], А. М. Янчишина [12] та інших ономастів.

Зокрема, О. Ю. Карпенко та О. О. Васильєва [1: 123–124] визначили, що ідеоніми виконують шість функцій:

1) номінативно-ідентифікативно-диференціювальну – ідеонім називає об'єкт, указує на нього, виділяє його серед інших назв;

2) емоційно-експресивну та естетичну – пропріатив виражає індивідуальну особливість назви, яка несе в собі певне наповнення та створює "емоційний ореол";

3) культурно-історичну – ідеонім акумуляє в собі особливості національної картини світу;

4) прогностичну – назва є першим, з чим стикається людина, не знаючи змісту роботи, на честь якої дали назву;

5) рекламну – власна назва є рекламою духовного продукту;

6) сугестивну – пропріатив справляє певне враження на людину.

Артіонім, яким позначають будь-який художній чи публіцистичний твір, або витвір мистецтва, поєднує в собі етнічну, культурну, географічну та історичну інформацію [10: 367]. Артіоніми, як окремий вид ідеонімів, посідаають окреме місце серед досліджень онімів. Зокрема, В. М. Філас [10: 368], зосередивши увагу на живописі та графіці, зробив висновок, що артіоніми можуть виконувати такі функції:

1) пізнавальну – артіоніми "несуть науково-пізнавальні відомості про реалії регіону та включають їх у загальний фонд енциклопедичних та наукових знань";

2) естетичну – пропріативи "відображають інформацію і світлі уявлення про красу та гармонію; намагаються підкреслити експресію зображення";

3) історичну – "детермінують назви творів живопису та графіки у зв'язку з визначними історичними та соціально значущими подіями".

М. Пірінен [19], зі свого боку, вивчав власні назви візуальних творів мистецтва з позиції мистецтвознавства, філософії та теоретичної бази. Він поділив функції артіонімів на:

1) десигнативну, або функцію найменування, – визначається в тому, що власні назви ідентифікують твори мистецтва. Це означає, що пропріативи є чіткими десигнаторами, які стосуються об'єктів, називаючи їх. Отже, власні назви картин мають відрізнятися одна від одної. Проте існують твори мистецтва, які мають подібні назви, тому не можна остаточно асоціювати назву з конкретною роботою майстра;

2) герменевтичну, або функцію підпису, – "пов'язана зі значенням та інтерпретацією мистецького твору та з тим, про що робота". Назва картини може функціонувати щодо до змісту та образу твору. За допомогою оніма можна щось підкреслити, описати, звернути увагу глядача, створити напругу тощо. Дж. Велчман вводить поняття "денотативний тиск" для знакових систем і пояснює це тим, що назви в книгах, газетах, журналах, мережі Інтернет дають нам відносно нейтральні пояснення та описи [21]. Отже, функція підпису має відношення до змісту та значення комбінації пропріатива й зображення;

3) соціальну функцію – назва є соціальним та комунікативним актом, який спрямований на глядача та загальну аудиторію. Пропріатив установлює вербальне ставлення до глядача, називаючи певний об'єкт. Для митця творчий процес полягає в зосередженні на візуальному творі мистецтва, тобто тому, що всередині, а власна назва спрямована на аудиторію, тобто глядача, який сприймає об'єкт мистецтва (зовнішня сторона). Отже, соціальна функція полягає в передачі значення та змісту картини аудиторії.

Варто зауважити, що функційне навантаження піктонімів, якими позначають власні назви картин, було поза увагою дослідників, що підкреслює актуальність статті. Серед функцій, які можуть виконувати піктоніми, варто виокремити:

1) номінативно-ідентифікативно-диференціювальну, адже піктонім називає певний об'єкт, виділяючи картину серед інших, та вказує на неї. Наприклад, картина *Queen Victoria* (Thomas Sully) зображує молоду королеву Вікторію під час сходження на трон; картина *The Argument* (Norman Rockwell) передає повсякденну сцену з життя, спогади про дитинство. Митець у своїх роботах акцентував на невинності, щирості, драматизмі та гуморі дитинства, що вирізняє його роботи серед інших. Картина *The Eve of Saint Agnes* (John Everett Millais) передає атмосферу ночі Святої Агнеси, коли жінці уві сні з'являвся образ її майбутнього чоловіка. Робота є реалістичною та відображає спеціалізацію автора, а саме написання біблійних та релігійних сюжетів. Картина *The Mock Election* (Benjamin Haydon) зображує в'язнів, які імітують британські вибори. Робота написана в стилі автора – зображувати звичайне англійське життя, проте є відмінною від інших робіт своїм гумористичним підтекстом. Картина *Whistlejacket* (George Stubbs), на якій зображено скакового коня чистої породи маркіза Рокінгема, написана в унікальній спеціалізації автора зображувати коней. Це одна з найвідоміших робіт художника, яка зараз у Національній галереї в Лондоні;

2) емоційно-експресивну та естетичну – піктоніми передають емоційне наповнення змісту картини, створюють в уяві глядача художній образ, який намагався донести митець: у назві картини *A Favourite Greyhound of Prince Albert* (Edwin Landseer)

використано епітет *favourite*, за допомогою якого художник підкреслює, що на полотні зображено улюблену тварину принца Альберта, яку він привіз з собою до Великобританії, коли одружувався з королевою Вікторією; у назві картини *A Fresh Breeze* (Richard Wright) митець використав епітет *fresh,* передавши тихий морський кольорит; картина *Bright Eyes* (John Everett Millais) акцентує на виразних очах прекрасної дівчини за допомогою епітета *bright;* відома картина Едмунда Лейтона *My Fair Lady* – один із найвідоміших творів митця, виконана в атмосфері вікторіанського романтизму, що поєднує в собі мотиви кохання та краси епітетом *fair,* за допомогою якого художник підкреслює тендітну, ніжну наречену в білій сукні, яка втілює романтичну фігуру епохи Відродження; у назві картини *Sweet Dreams* (Marianne Stokes) художник використав метафору, за допомогою якої передав образ дитини, яка спить, раптово заснула з квітами в руках серед природи; картиною *A Summer's Noon* (Thomas Sidney Cooper) митець хотів передати атмосферу літа, спокою, тепла за допомогою художнього засобу – епітета; у назві картини *A Voice of Joy and Gladness* (John Samuel Raven) художник використав персоніфікацію, щоб виразніше передати спів пташки, яку зображено на полотні; у назві картини *Daughters of Revolution* (Grant Wood) художник поєднав сатиру та символізм, зобразивши трьох жінок із революційним американським походженням; назва картини *Death and the Maiden* (Marianne Stokes) поєднує різні художні засоби, як-от: алегорію, яка ґрунтується на образі героїв грецького міфу про викрадення Персефони Аїдом, антитезу (смерть, темрява протиставляється життю, світлу); у назві картини *Sentimental Ballad* (Grant Wood) автор використав епітет *sentimental*, щоб яскравіше схарактеризувати зображувану композицію. Отже, емоційно-експресивна та естетична функція може передаватися художником завдяки художнім засобам у назві картини, щоб надати емоційного забарвлення, викликати візуальне захоплення аудиторії;

3) культурно-історичну, адже за допомогою назви художник передає культурні особливості свого народу, історичні події, які є важливими для людства. Такі піктоніми вважають мистецькою спадщиною країни, можуть зображати звичаї, традиції людей чи певні групи, організації Наприклад, картиною *An English Merrymaking a Hundred Years Ago* (William Powell Frith) художник хотів передати традиції святкування в англійському селі XVIII ст.; картина *Coronation of Queen Victoria 28 June 1838* (George Hayter) присвячена коронації королеви Вікторії у Вестмінстерському абатстві, на якій зафіксовано момент з історії; картину *Ophelia* (John Everett Millais) вважають однією з найважливіших витворів мистецтва середини XIX ст., адже вона уособлює образ персонажа п'єси Вільяма Шекспіра «Гамлет»; картиною *Queen Victoria seated on the throne in the House of Lords* (George Hayter) митець передав образ королеви Вікторії на троні в Палаті лордів, акцентуючи на важливості події та на величності образу королеви; у назві картини *Romeo and Juliet* (Frank Dicksee) втілено образ щирого кохання, культурної спадщини Великобританії, а твір мистецтва вважають одним із найромантичніших робіт Англії; картина *Scene from A Midsummer Night's Dream* (Edwin Landseer) передає сцену з п'єси Вільяма Шекспіра "Сон в літню ніч", на якій зображена Титанія після прийняття любовного зілля; картиною *The Trial of William Lord Russell in 1683* (George Hayter) художник передав момент з історії – суд у Лондоні над Вільямом Расселом, якого засудили за державну зраду;

4) прогностичну – полягає в прогнозуванні змісту картини. Адресат за назвою витвору мистецтва розуміє, що саме художник зобразив на полотні. Наприклад, картина *Horse*

Attacked by a Lion (George Stubbs) дає нам уявлення про поєдинок коня та лева; картина *Mrs Chase Playing the Piano* (William Merritt Chase) наштовхує на зображення дівчини, яка грає на піаніно; картина *Still life with fruits and parrot* (George Lance) дає нам розуміння про те, що на полотні художник зобразив папугу біля фруктів; картина *The Village Church* (Benjamin Williams Leader) – сільської церкви;

5) рекламну – функція піктонімів, яка полягає в тому, щоб підкреслити незвичайність, епатажність назви, заінтригувати адресата, викликати в нього бажання побачити полотно. Наприклад, картина *The Camden Town Murder* Волтера Сікерта стала популярною через сенсацію з убивством у Камдентауні, адже назва роботи ідентична заголовкам із місцевих газет про подію, яка сталася. Картина *The Death of Chatterton* (Henry Wallis) ілюструвала поета Томаса Чаттертона, який помер від отруєння через відчай у сімнадцять років та вважався романтичним персонажем для багатьох митців того часу. Картина *Sex Skull* американського художника та водночас серійного вбивці Джон Вейн Гейсі викликає епатажність своєю назвою. У в'язниці Джон Гейсі почав малювати й написав свою одну з найвідоміших картин, на якій зображений нетиповий череп. У назві *The Tune of the Seven Towers* (Dante Gabriel Rossetti) число сім привертає увагу та вважається магічним, пов'язаним із рівновагою між земним та духовним життям так само, як і назва картини *7 Dwarves* (John Wayne Gacy);

6) сугестивну – полягає в тому, що піктоніми навіюють певне враження, впливають на свідомість адресата. Назви картин можуть передавати психодинамічні мотиви. Наприклад, робота *Follow-my-Leader* (Albert Joseph Moore) є вираженням волі "слідувати за лідером"; картина *Tree of Life* (Laura Sion) передає образ сили, джерела життя, міфічних мотивів, відповідно до яких це дерево уособлює безсмертя; картина *Great Expectations* (David Brian Smith) передає меланхолійну атмосферу, спонукає адресата мріяти, фантазувати; картина *The Last Supper* (Stanley Spencer) передає біблійні мотиви, зникає межа між земним та божественним життям, біблійні постаті – як звичайні люди за прийомом їжі;

7) мнемотичну (з грец. "*mnēmonikos*" – "запам'ятати") – у назві картини автор залишає для аудиторії підказки, які допоможуть співвіднести піктонім із візуальним образом і так краще його запам'ятати. Наприклад, картина *Koko* (Richard Stone) асоціюється з відомою горилою, яка використовувала мову жестів; піктонім *The Grey Lady* (John Everett Millais) асоціюється з привидом убитої жінки. Назва картини *Woman with Plants* (Grant Wood) передає зображення жінки з рослинами. Картина *The Foreign Guest* (Frederick Daniel Hardy) показує образ іноземного гостя, на якого художник зробив акцент на полотні. Одна з найвідоміших картин *The Blue Boy* (Thomas Gainsborough) пов'язана з історіями про привидів. Хлопчик загадково помер у Геттісбурзькому коледжі, і з того часу блакитним хлопчиком називали привида дитини.

Висновки й перспективи дослідження. Отже, дослідження функційного навантаження піктонімів показало, що до основних функцій, які можуть виконувати власні назви картин, можна віднести: номінативно-ідентифікативно-диференціювальну, емоційно-експресивну, естетичну, культурно-історичну, прогностичну, рекламну, сугестивну та мнемотичну. Найпоширенішими є емоційно-експресивна та естетична, тому що саме завдяки власним назвам художник може впливати на емоції аудиторії та викликати захоплення. Крім того, через культурно-історичну функцію пропріатив передає історичну інформацію та культурну складову. За допомогою номінативно-ідентифікативно-диференціювальної функції відбувається викоремлення роботи серед інших подібних. Усі картини можна легко відрізнити та ідентифікувати за назвою. Окремої

уваги заслуговує сугестивна та мнемотична функції, яку полягають у тому, що пропріативи впливають на свідомість аудиторії та допомагають краще запам'ятати назву роботи. Так онім відкладається у пам'яті. Рекламна функція викликає в аудиторії бажання побачити витвір мистецтва, а прогностична – створює певне передбачення в адресата. Виокремлення серед піктонімів зазначених вище функцій пов'язане з тим, що власна назва мистецького твору виконує не лише функцію найменування, а ще й може слугувати засобом впливу на підсвідомість, викликати певні асоціації, надихати на роздуми, викликати захоплення, слугувати засобом історичної, етнічної, культурної інформації, бути носієм національної картини світу, способом привернення уваги, наштовхувати на висновки щодо зображуваного тощо. Перспективи дослідження вбачаємо в дослідженні функцій піктонімів в інших мовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Карпенко О. Ю., Голубенко Л. М., Васильєва О. О. Функційне навантаження ідеонімів. *Записки з ономастики.* Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2018. Вип. 21. С. 117–131.
2. Карпенко Ю. О. Теоретичні засади розмежування власних і загальних назв. *Мовознавство*. 1975. № 4. С. 46–50.
3. Михайличенко Н. Ідеоніми в газеті "День": функції та структурно-синтаксичні особливості. *Наукові записки Тернопільського Державного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія: Мовознавство*. Тернопіль, 2016. Вип. 1 (25). С. 61–64.
4. Насакіна, С. В. Структура та функціональне навантаження власних назв у рекламних текстах фармацевтичних препаратів: дис. … канд. філол. наук: 10.02.15 / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2014. 207 с.
5. Пєліна О. В. Особливості перекладу українських ідеонімів і прагматонімів англійською мовою: дис. … канд. філол. наук: 10.02.16 / Південноукр. Нац. Пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. Одеса, 2014. 190 с.
6. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2011. 844 с.
7. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови: Монографія. Хмельницький: Авіст, 2008. 550 с.
8. Торчинський М. М. Функції власних назв у художньому мовленні. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*: *зб. наук. пр.* / за ред. А. П. Грищенка. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2006. Вип. 2. С. 295–301.
9. Українська мова: Енциклопедія / за ред. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. Вид. 2-е, допов. і випр. Київ: "Українська енциклопедія" імені М. П. Бажана, 2004. 824 с.
10. Філас В. М. Живопис та графіка як джерело з історії південної України останньої чверті XVIII – середини XIX ст.: дис. … д-ра іст. наук: 07.00.06 / Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. Київ, 2019. 531 с.
11. Шотова-Ніколенко Г. В. Онімний простір романів Ю. І. Яновського: дис. … канд. філол. наук: 10.02.01 / Одеський національний ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2006. 210 с.
12. Янчишин А. М. Особливості функціонування власних назв сучасних кінофільмів. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки.* Житомир, 2023. Вип. 2 (100). С. 278–287.
13. Castañeda H. N. The Semantics and the Causal Roles of Proper Names. *Philosophy and Phenomenological Research.* Brown University, 1985. Vol. 46. No. 1. P. 91–113.
14. Dvořáková Ž. Notes on functions of proper names in literature. *Onoma.* Sweden, 2018. № 53. P. 33–48.

15. Gibka M. K. Functions of characters' proper names in novels. *Onoma.* Sweden, 2018. № 53. P. 49–66.
16. Helmbrecht J. On the form and function of proper names. A typological perspective. Universidad de Regensburg, 2017. P. 1–24. URL: https://surl.li/lgucxh. (дата звернення: 27.01.2025).
17. Langendonck W. V. Theory and Typology of Proper Names. Mouton de Gruyter: Berlin, New York, 2007. 378 p.
18. Nicolaisen W. F. H. Names as Verbal Icons. *Names: A Journal of Onomastics.* 1974. № 22 (3). P. 104–110.
19. Pirinen M. Game of the Name – Titles and Titling of Visual Artworks in Theoretical Discussions from 1960 to 2015: dissertation. Jyväskylä: University of Jyväskylä, 2020. 178 p.
20. Valdrová J. Geschlechtsneutrale Namen im Tschechischen. *Namenkundliche Informationen*. Universität Leipzig, 2023. № 115. P. 433–448.
21. Welchman J C. Invisible colors: a visual history of titles. New Haven; London: Yale UP, 1997. Vol. 7. 452 p.
22. Xhignesse M. A. Entitled Art: what makes titles names? *Australasian Journal of Philosophy*. University of British Columbia, 2018. № 97 (3). P. 437–450.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Karpenko, O., Golubenko, L., Vasilyeva, O. (2018). Funktsiine navantazhennia ideonimiv [Functions of ideonyms]. *Zapysky z onomastyky*. Odesa: Odeskyi natsionalnyi universytet imeni I. I. Mechnykova. Iss. 21. Pp. 117–131. [in Ukrainian].
2. Karpenko, Yu., O. (1975). Teoretychni zasady rozmezhuvannia vlasnykh i zahalnykh nazv [Theoretical Principles for Distinguishing Between Proper and Common Nouns]. *Movoznavstvo*. № 4. Pp. 46–50. [in Ukrainian].
3. Mykhajlychenko, N. (2016). Ideonimy v hazeti "Den": funktsii ta strukturno-syntaksychni osoblyvosti [The headlines of "The Day": functions and structural-semantic features]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho Derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im. Volodymyra Hnatiuka. Seriia: Movoznavstvo.* Ternopil. Iss. 1 (25). Pp. 61–64. [in Ukrainian].
4. Nasakina, S. (2014). Struktura ta funktsionalne navantazhennia vlasnykh nazv u reklamnykh tekstakh farmatsevtychnykh preparativ [Structure and functions of proper names in pharmaceutical advertising texts]: PhD(c) thesis: 10.02.15 / Odes. nats. un-t im. I. I. Mechnykova. Odesa. 207 p. [in Ukrainian].
5. Pielina, O., V. (2014). Osoblyvosti perekladu ukrainskykh ideonimiv i prahmatonimiv anhliiskoiu movoiu [Ukrainian ideonyms and pragmatonyms specificities in English translation]: PhD(c) thesis: 10.02.16 / Pivdennoukr. Nats. Ped. Un-t im. K. D. Ushynskoho. Odesa. 190 p. [in Ukrainian].
6. Selivanova, O., O. (2011). Linhvistychna entsyklopediia [Linguistic encyclopedia]. Poltava: Dovkillia-K, 2011. 844 p. [in Ukrainian].
7. Torchynskyi, M. (2008). Struktura onimnoho prostoru ukrainskoi movy [The structure of the onymous space of the Ukrainian language]: Monohraph. Khmelnytskyi: Avist. 550 p. [in Ukrainian].
8. Torchynskyi, M. (2006). Funktsii vlasnykh nazv u khudozhnomu movlenni [Functions of proper names in literary discourse]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova*: scientific journal / ed. by A. P. Hryshchenko. Kyiv: NPU im. M. P. Drahomanova. Iss. 2. Pp. 295–301. [in Ukrainian].
9. Ukrainska mova: Entsyklopediia [Ukrainian language: Encyclopedia] (2004) / ed. by V. M. Rusanivskyi, O. O. Taranenko, M. P. Ziabliuk et al. 2nd edit., amended. Kyiv: "Ukrainska entsyklopediia" imeni M. P. Bazhana. 824 p. [in Ukrainian].

10. Filas, V. M. (2019). Zhyvopys ta hrafika yak dzherelo z istorii pivdennoi Ukrainy ostannoi chverti XVIII – seredyny XIX st. [Painting and Graphics as Sources to the History of the Southern Ukraine of the Last Quarter of the XVIIIth – the Middle of the XIXth Century]: PhD thesis: 07.00.06 / Instytut ukrainskoi arkheohrafii ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho NAN Ukrainy. Kyiv. 531 p. [in Ukrainian].
11. Shotova-Nikolenko, A. V. (2006). Onimnyi prostir romaniv Yu. I. Yanovskoho [Onomastic spare of Yu. I. Yanovsky's novels]: PhD(c) thesis: 10.02.01 / Odeskyi natsionalnyi un-t im. I. I. Mechnykova. Odesa. 210 p. [in Ukrainian].
12. Yanchyshyn, A. M. (2023). Osoblyvosti funktsionuvannia vlasnykh nazv suchasnykh kinofilmiv [Peculiarities of proper names of modern cinema films functioning]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Filolohichni nauky.* Zhytomyr. Iss. 2 (100). Pp. 278–287. [in Ukrainian].
13. Castañeda, H. N. (1985). The Semantics and the Causal Roles of Proper Names. *Philosophy and Phenomenological Research.* Brown University. Vol. 46. No. 1. Pp. 91–113. [in English].
14. Dvořáková, Ž. (2018). Notes on functions of proper names in literature. *Onoma.* Sweden. № 53. Pp. 33–48. [in English].
15. Gibka, M. K. (2018). Functions of characters' proper names in novels. *Onoma.* Sweden. № 53. Pp. 49–66. [in English].
16. Helmbrecht, J. On the form and function of proper names. A typological perspective. Universidad de Regensburg. Pp. 1–24. URL: https://surl.li/lgucxh. (reference date: 27.01.2025). [in English].
17. Langendonck, W. V. (2007). Theory and Typology of Proper Names. Mouton de Gruyter: Berlin, New York. 378 p. [in English].
18. Nicolaisen, W. F. H. (1974). Names as Verbal Icons. *Names: A Journal of Onomastics*. № 22 (3). Pp. 104–110. [in English].
19. Pirinen, M. (2020). Game of the Name – Titles and Titling of Visual Artworks in Theoretical Discussions from 1960 to 2015: dissertation. Jyväskylä: University of Jyväskylä. 178 p. [in English].
20. Valdrová, J. (2023). Geschlechtsneutrale Namen im Tschechischen. *Namenkundliche Informationen*. Universität Leipzig. № 115. Pp. 433–448. [in English].
21. Welchman, J C. (1997). Invisible colors: a visual history of titles. New Haven; London: Yale UP. Vol. 7. 452 p. [in English].
22. Xhignesse, M. A. (2018). Entitled Art: what makes titles names? *Australasian Journal of Philosophy*. University of British Columbia. № 97 (3). Pp. 437–450. [in English].

Стаття надійшла до редколегії: 25.09.2025
Схвалено до друку: 28.11.2025

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal.
Philological Sciences. Vol. 2 (105)

Вісник Житомирського державного
університету імені Івана Франка.
Філологічні науки. Вип. 2 (105)

ISSN (Print): 2663-7642
ISSN (Online): 2707-4463

УДК 81'42:070:004.738.5
DOI 10.35433/philology.2 (105).2025.259-271

МОВНІ ЗАСОБИ КЛІКБЕЙТНОСТІ ЮТУБ-НОВИН

М. О. Чадюк*

Статтю присвячено специфіці мовних засобів клікбейтності в заголовках ютуб-каналів ТСН і 24 каналу – найбільш популярних джерел новин у ютубі, згідно з дослідженням USAID-Internews "Українські медіа, ставлення та довіра у 2024 році". Для цього проаналізовано вплив соціальних мереж як каналів поширення інформації на спосіб представлення новин, зокрема необхідність урахування віральності повідомлення. Клікбейт розглянуто як спосіб досягнути віральності.

У праці з'ясовано різні визначення поняття клікбейт, його кореляцію з іншими пов'язаними термінами, як сенсаційність і таблоїдизація, указано основні напрями дослідження клікбейту науковцями. Велику увагу в студії присвячено систематизації рис клікбейту, виокремлених різними науковцями, установленню тих засобів, які найчастіше зараховують до маркерів клікбейту, й аналізові стану вивчення клікбейту на матеріалі української мови. У практичній частині статті наведено мовні засоби клікбейту, які розподілено на засоби, що творять інформаційну неповність заголовків, та інтенсифікатори. До інших мовних засобів зараховано графічні (знаки оклику, емодзі, написання слів великими літерами), узагальнення, наказові форми дієслів та кліше, що апелюють до критеріїв новинної вартості.

З'ясовано, що для творення інформаційної неповності заголовків журналісти використовують питальні та незакінчені речення, тактику натяку (до засобів якої зараховуємо не лише займенники, а й деякі прислівники, частки, іменники з широким значенням, субстантивовані прикметники, числівники, прикметник новий, а в деяких випадках – загальні назви) та наведення реакції, що дає змогу уникнути повідомлення про подію. До інтенсифікаторів належать засоби, які посилюють повідомлення заголовка.

Ключові слова: *клікбейт, ютуб, заголовок, медіадискурс, новини, віральність, сенсаційність*

LINGUISTIC MEANS OF CLICKBAIT IN YOUTUBE NEWS

Chadiuk M. O.

The article is devoted to studying linguistic means of clickbait in the headlines of YouTube channels TSN and 24 Channel – the most popular news sources on YouTube, according to the USAID-Internews study "Ukrainian Media, Attitudes and Trust in 2024". To achieve this aim, the

* *PhD, старший викладач кафедри української мови*
(Національний університет "Києво-Могилянська академія")
m.chadiuk@ukma.edu.ua
ORCID:0000-0002-6727-1126

author analyzes how social networks as channels of spreading information influence the way news is presented, in particular, the importance of the message's virality. Clickbait is considered as a way to achieve it.

The work analyzes various definitions of clickbait and its correlation with other related terms, such as sensationalism and tabloidization, and indicates the main approaches to clickbait research by scientists worldwide. Much attention in the study is devoted to the systematization of clickbait features, identified by various scientists, determining linguistic means that are most often considered to be clickbait indicators, and analyzing Ukrainian scientists' research on clickbait. The practical part of the article presents the linguistic means of clickbait, which are divided into means that create information incompleteness in headlines and intensifiers. Other linguistic means include graphic ones (exclamation marks, emojis, capitalization), generalizations, imperative forms of verbs, and clichés that appeal to the news values.

It was found that to create informational incompleteness of headlines, journalists use interrogatives and ellipsis, forward reference (the means of which include not only pronouns, but also some adverbs, particles, nouns with a broad meaning, substantivized adjectives, numerals, the adjective new, and in some cases – common names) and mention of reaction, which allows journalists to avoid reporting the event. Intensifiers include means that add power to the headline's message.

Keywords: *clickbait, YouTube, headline, media discourse, news, virality, sensationalism*

Постановка наукової проблеми. Відповідно до опитування USAID-Internews "Українські медіа, ставлення та довіра у 2024 році", соцмережі є основним джерелом новин для 84% респондентів, що на 8% більше ніж у 2023 році (сайти новин і телебачення були названі лише 30% респондентів). До того ж 52% респондентів послуговуються лише соцмережами, з-поміж яких найбільш популярними є телеграм (найпоширеніші канали – Труха Україна, Николаевский Ванёк, ТСН новини) і ютуб (лідери за переглядами – ТСН, 24 Канал, STERNENKO) [6: 4–5].

Соцмережі як канали поширення інформації впливають як на спосіб взаємодії аудиторії з новинами, так і на презентацію інформації користувачам соцмереж. Деякі науковці навіть вважають, що ми спостерігаємо "перехід від масмедійної логіки до логіки соцмереж" [25: 2], для якої центральним чинником є віральність. Традиційні медіа, що представлені в соцмережах, по-різному адаптуються до цього принципу. По-перше, медіа додають рубрики, на зразок мода чи здоров'я, щоб публікувати більше "м'яких" новин, що зможуть зацікавити аудиторію та спонукати її перейти на сайт. По-друге, дописи містять не лише покликання на новину із сайту, а й стислий текст, у якому редактори наголошують на аспектах події, що викликають емоції [18], оскільки таку інформацію поширюють частіше [11]. Іншими характеристиками популярного контенту називають нещодавність, конфлікт, суспільну важливість, наявність поглядів, а не лише фактів [7; 18].

Цей процес адаптації вибору новин і редакційних процесів до логіки соцмереж деякі дослідники називають віральним журналізмом [8], й одним із його проявів можна вважати використання клікбейтних заголовків, що поширилося не тільки в розважальних, а й інформаційних медіа в усьому світі [16]. Дослідники пов'язують це з переходом до економіки уваги, де конкуренція за користувачів стає дуже високою [8].

Термін *клікбейт* походить від англійських слів *click* та *bait* ("натискання мишкою" і "наживка") [5: 126]. У клікбейті заголовок є приманкою, яка має спонукати аудиторію натиснути на заголовок і перейти на сайт. К. Скотт порівнює його з трейлером [24], адже мета клікбейтного заголовка "викликати цікавість, надавши більше інформації, ніж знають користувачі, але недостатньо, щоб задовольнити їхній

інтерес" [17: 7]. Це явище має значний вплив на аудиторію з кількох причин. По-перше, як показують експерименти, навіть коли люди усвідомлюють, що заголовок клікбейтний, вони все одно за ним переходять [23]. По-друге, клікбейт суперечить стандартам якісної журналістики, що може призвести до зниження або й утрати довіри до медіа [2]. І, по-третє, як влучно зауважує О. Павлушенко, навіть якщо користувачі не натискають на заголовок, вони не мають можливості дізнатися, що відбулося насправді, і запам'ятовують викривлене повідомлення про подію, наведене в клікбейтному заголовку [4]. Попри значний вплив цього явища, клікбейт мало вивчений із журналістської чи лінгвістичної погзиції загалом [17; 23], і в заголовках ютуб-відео зокрема [16], що зумовлює актуальність статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових студіях наводять багато потрактувань клікбейту, які різняться характеристиками, що їх науковці вважають визначальними для називання певного заголовку клікбейтним. Зокрема, К. Скотт називає основною рисою клікбейтних заголовків їхню неповність: вони не підсумовують інформації статті чи відео [23]. На думку інших науковців, якісна журналістика передбачає використання нейтральної лексики, а розмовна лексика чи гіперболи в заголовку вказують на клікбейт [12]. А. Нипадимка наголошує на рівні точності репрезентації вмісту статті[3] – саме він, на її думку, відрізняє клікбейтний заголовок від яскравого [21]. Загалом системний аналіз наукових публікацій на тему клікбейту за період 2015–2023 років дав змогу виокремити 11 характеристик, які застосовують для визначення клікбейту [15]. Спільними, згідно з аналізом Р. Кемма, є дві характеристики: мета ввести в оману та експлуатація цікавості користувачів (обман у цьому випадку потрактовують як спонукання користувачів натиснути на заголовок за допомогою спеціальних мовних засобів, без яких аудиторія на це повідомлення не клікнула б) [16: 68]. Цього визначення й будемо дотримуватися в статті, потрактовуючи клікбейт як онлайн-контент, створений у такий спосіб, щоб, експлуатуючи цікавість аудиторії, спонукати її перейти на необхідний вебсайт.

У наукових студіях немає консенсусу й щодо взаємозв'язку клікбейту, сенсаційності й таблоїдизації. Деякі вчені (наприклад, К. Скотт) розглядають їх окремо, натомість інші дослідники потрактовують клікбейт як форму реалізації сенсаційності [17] чи нову форму таблоїдизації [14]. Відмінності потрактувань, очевидно, зумовлені нечіткістю визначень таблоїдизації, сенсаційності, попри їх активне використання в наукових працях [22].

Клікбейт активно вивчають із кількох аспектів [15; 23]. По-перше, науковці аналізують, яку роль відіграє цікавість в успішності клікбейтних заголовків, наприклад, чимало студій із прагматики присвячено вивченню засобів створення інформаційних прогалин[4] [24]. Зокрема, К. Скотт стверджує, що клікбейтні заголовки "експлуатують нашу природну тенденцію шукати інформацію, яка релевантна для нас... Заголовки створюють інформаційні прогалини й імплікують, що ми здобудемо когнітивну нагороду, якщо натиснемо

[3] Зауважимо, що цей аспект вивчений значно менше, за винятком низки праць, наприклад, студії Х. Дацишин, у якій дослідниця порівнює висловлене в заголовку й вміст статті. На основі цього науковиця розрізняє суто інформаційні, частково інформаційні, заохочувальні, інтригувальні заголовки, заголовки-клікбейти [2].

[4] Використовуємо переклад, наведений у праці О. Медвідь, О. Стеценко та О. Азімової [3]; відповідник англійською – information gap.

на заголовок і заповнимо цю прогалину в знаннях" [23: 2].

По-друге, усе більше науковців зосереджуються на з'ясуванні рис клікбейту, автоматизації його розпізнавання [13; 14] та створенні програм, що допоможуть користувачам заблокувати повідомлення з клікбейтом. Кількість таких рис клікбейту в працях дослідників різниться: дванадцять [16], десять [17], вісім [14] тощо. Зазвичай рисами клікбейту називають числівники, надуживання особовими та вказівними займенниками (тактика натяку[5]) й використання інтенсифікаторів — прикметників, прислівників, емоційної лексики, гіпербол [8; 16; 17; 20; 23].

Часто рисами клікбейту також вважають написання слів великими літерами, надуживання знаками оклику [16; 17; 20], питальні речення [8; 17; 20]. До інших рис клікбейту зараховують скорочені форми [20], модальні дієслова [16], популярну лексику на зразок *челендж, лайфхак* [16], емодзі [17], інтернет-сленг [17], засоби звернення до аудиторії – наказовий спосіб, звертання, особовий займенник *ти* [8], власні назви відомих людей [20]. Крім того, дослідники пропонують ураховувати подібність висловленого в заголовку й тексті новини, читабельність тексту та його розмовність [10]. На клікбейт може вказувати й довжина: аналіз понад 15 тисяч заголовків засвідчив, що неклікбейтні заголовки коротші за клікбейтні [13].

Найчастіше в заголовках використовують не одну, а кілька рис клікбейтності [16]. Науковці пояснюють це тим, що певні мовні засоби трапляються в клікбейті занадто часто, що призводить до втрати ними ефективності. Тож журналісти поєднують кілька рис, аби посилити ефект [20]. Водночас згадані вище риси клікбейтності були з'ясовані переважно на матеріалі медіа на зразок Buzzfeed, Upworthy, ViralNova, Thatscoop, Scoopwhoop тощо. Натомість клікбейтні заголовки авторитетних медіа досліджені значно менше, зокрема й у ютубі [16].

Аналізові клікбейту на матеріалі української мови присвячено студії Х. Дацишин, О. Кушнір, О. Павлушенко, Т. Решетухи та ін. [2; 4; 5]. Зокрема, Т. Решетуха й О. Кушнір виокремлюють такі риси клікбейту в онлайн-новинах: використання числівників, вказівних займенників, великої кількості розділових знаків, неповних речень, фразеологізмів, прислів'їв, приказок, надлишок епітетів, навмисна гіперболізація, незавершеність думки [5: 126]. До психологічних засобів дослідниці зараховують заклик до дії, нав'язливість, звертання на "ти", провокативність, а до графічних – використання великих літер, різних шрифтів, виділення кольором [5: 126].

Клікбейту новинних медіа в ютубі присвячено обмаль праць. Зокрема, О. Павлушенко виокремлює такі способи представлення інформації в клікбейтних ютуб-заголовках: презентація інформації як унікальної, таємної, нової, сенсаційної, страшної, дивовижної, скандальної. Дослідниця, як і Т. Решетуха й О. Кушнір, зараховує до рис клікбейтних заголовків використання питальних речень, графічних засобів (емодзі, численних знаків оклику), слів гостей студії, покликання на експертів для посилення авторитетності повідомлення [4]. Водночас мовні засоби клікбейтних заголовків у ютубі та заголовків обкладинок відео досліджені менше.

Мета статті – з'ясувати мовні засоби, використані в клікбейтних заголовках ютуб-новин. Матеріалом для дослідження стали заголовки 358 новинних відео та їх обкладинок на ютуб-каналах ТСН та 24 каналу за період 12-18 липня 2025 року. Вибір каналів зумовлений їхньою популярністю серед українців, що

[5] Використовуємо переклад, наведений у праці О. Медвідь, О. Стеценко та О. Азімової [3]; відповідник англійською – forward reference.

підтверджує дослідження USAID-Internews [6] і дані про канали: ТСН має 5,68 млн підписників, а 24 канал – 8,58 мільйонів.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Аналіз зібраного матеріалу дав змогу розподілити мовні засоби клікбейту на ті, що формують неповність заголовка, й інтенсифікатори – мовні засоби, які посилюють повідомлення. До інших засобів клікбейту зараховуємо знаки оклику, емодзі, узагальнення, наказові форми дієслів і кліше, що апелюють до критеріїв новинної вартості.

1. Засоби творення інформаційної неповності заголовка

Неповність клікбейтних заголовків аналізують у багатьох студіях, але її потрактування різниться. Деякі науковці обмежують її тактикою натяку [23], інші науковці зараховують до неї відсутність найбільш важливих даних, питальні речення, числівники, списки й амбівалентні повідомлення [8]. Дослідження клікбейтних ютуб-заголовків українською мовою уможливило виокремити низку мовних засобів, якими формують неповність.

Питальні речення. Формулювання заголовка як запитання дає змогу натякнути на важливу для аудиторії тему й уникнути відповіді. Зазвичай запитальні речення в клікбейтних заголовках: а) містять повідомлення, яке чекає більшість, напр.: *ПРОГНОЗ БУДАНОВА реальніший, ніж УСІ ДУМАЮТЬ! ФЕЙГІН розставив КРАПКИ НАД "І". Кінець війни у 2025?* (14.07.25, 24 канал); б) містять повідомлення про загрозу, напр.: *РОСІЯ АТАКУВАТИМЕ ЩЕ МАСОВАНІШЕ? На що насправді спроможний їхній ВПК?* (14.07.25, ТСН); в) ставлять під сумнів нинішні реакції чи дії, напр.: *США ПОВТОРЮЮТЬ АФГАНСЬКИЙ СЦЕНАРІЙ в Україні? ВІДЛИГА ТРАМПА – чи не зарано РАДІТИ?* (13.07.25, ТСН). Також питальні речення використовують у відео, що пояснюють ситуацію, напр.: *Путін віддав НЕГАЙНИЙ наказ! От куди техніка РФ ПРЕ КОЛОНАМИ. ВІДЕО злили в мережу. Що відбувається?* (14.07.25, 24 канал).

Незакінчені речення. Часом у заголовках журналісти пропускають найбільш важливу інформацію, використовуючи три крапки, напр.: *Негайно! Трамп ШОКУВАВ МИТАМИ проти... В США переполох! НАКАЗ вже в Білому дому. День Х все ближче* (16.07.25, 24 канал); *Наздоганяють ШАХЕД та НИЩАТЬ НА ЛЬОТУ! ПЕРШІ характеристики ДРОНІВ-ПЕРЕХОПЛЮВАЧІВ ОЗВУЧЕНО, але...* (16.07.25, ТСН).

Тактика натяку. Традиційно її засобами вважають займенники *такий, хто, цей, що, який* (дет. Scott 2021), проте, на нашу думку, до цієї тактики варто зараховувати й інші засоби, насамперед прислівники *де, куди, навіщо,* частки *ось*, *от,* напр.: *Це СТАЛОСЯ! Трампа вдалося ВМОВИТИ!* (17.07.25, ТСН); *Дрони НАЛЕТІЛИ на Росію з УСІХ БОКІВ. Ось КУДИ ЖАХНУЛИ* (17.07.25, 24 канал). Поширеність цих мовних засобів зумовлена тим, що вони лише вказують на причину, дію, заяву тощо, про яку йдеться, але для встановлення, що ж відбулося, потрібно перейти за покликанням.

До тактики натяку також зараховуємо інші малодосліджені засоби клікбейту; по-перше, іменники з максимально широким значенням. Деякі з них надають мінімум подробиць, як-от *деталь, заява, звернення, наказ, новини, план, сигнали, рішення,* напр.: *Поведінка ТРАМПА ВИДАЛА УСЕ. Путін реально його ДІСТАВ. Дивіться, помітили ШОКУЮЧУ ДЕТАЛЬ* (14.07.25, 24 канал); *ГУЧНА заява КЕЛЛОГА у Києві* (15.07.25, ТСН). Інші ж іменники відображають у своєму значенні критерії новинної вартості (англ. news values) [19: 5-9] – риси, що роблять подію вартою висвітлення в медіа (несподіваність, вплив на велику кількість осіб та ін.). До них зараховуємо іменники *зізнання, небезпека, попередження, правда, прогноз, секрет, сюрприз*, *таємниця*, напр.: *СЕНСАЦІЙНЕ зізнання*

колишнього радника Трампа! Джон Болтон ВИДАВ УСІ СЕКРЕТИ про Байдена та "СВО" (18.07.25, 24 канал); *НОВА НЕБЕЗПЕКА ВІД "ШАХЕДІВ"!!* (12.07.25, ТСН).

По-друге, для створення натяку використовують прикметник *новий*, що підкреслює невідомість певної інформації для аудиторії, напр.: *ЕКСТРЕНО! РОЗСЕКРЕЧЕНІ ДЕТАЛІ РОЗМОВИ ТРАМПА І ПУТІНА! КРЕМЛЬ ГОТУЄ НОВУ ПІДЛЯНКУ!* (14.07.25, ТСН); *Тепер СТАЛО ЯСНО! Новий ПЛАН Трампа ПРОЯСНИВ усе* (12.07.25, 24 канал). По-третє, поширеним засобом клікбейту є застосування субстантивованих прикметників, які тільки вказують на ознаку, але не дають жодних подробиць про те, що йдеться – *жахливе, немислиме, несподіване, тривожне, цікаве*, напр.: *МУСІЄНКО: Увага! Злито НОВИЙ план НАТО. Готують ТРИВОЖНЕ у Калінінграді* (18.07.25, 24 канал); *ВСЕ! Путін ЗРАДИВ союзників. Кремль ПШОВ на ЖАХЛИВЕ* (13.07.25, 24 канал).

Рідше для натяку в заголовках використовують загальну назву замість власної, а також числівники, напр.: *НЕ УГОРЩИНА! ДВІ КРАЇНИ підтримали РФ в парламенті ЄС* (15.07.25, 24 канал); *ВІДОМИЙ РЕСТОРАТОР У ЦЕНТРІ СКАНДАЛУ* (17.07.25, ТСН) – про Мішу Кацуріна. Функція цих мовних одиниць така сама, як і в займенників, – натякати на щось, але не вказувати, про що конкретно йдеться. Деколи журналісти також використовують вислови *не просто так, не все так просто* тощо, щоб натякнути на причину дії або зміни, напр.: *ПУТІН МОВЧИТЬ не просто так!* (18.07.25, 24 канал); *ТАКОГО НЕ БУЛО КІЛЬКА РОКІВ! РЕКОРДНА КІЛЬКІСТЬ ПЕРЕТИНУ КОРДОНУ УКРАЇНЦЯМИ! Та скоро ТАК НЕ БУДЕ!* (15.07.25, ТСН).

Наведення реакції. Цей прийом є майже не дослідженим у наукових студіях клікбейту, попри те що виконує подібну функцію до тактики натяку: замість подробиць про подію, журналісти зазначають реакцію на неї. Зазвичай наводять реакцію або значної кількості людей (світу, користувачів соцмереж), щоб презентувати те, що відбулося, як резонансне, або країни-агресора (здебільшого негативну), напр.: *ПОЧАЛОСЯ! ЕКСТРЕНЕ рішення Мерца і Стармера по Україні. РЕАКЦІЯ підняла Кремль: цього Путін і боявся* (18.07.25, 24 канал); *ТАКОГО НІХТО НЕ ОЧІКУВАВ! Звернення до ТРАМПА!* (18.07.25, ТСН). Часто в заголовках наводять обидва типи реакцій.

Для вказівки на реакцію ворогів журналісти послуговуються іменниками *гризня, злість, істерика, паніка, приступ, психоз, страх, ступор, шок*, дієсловами *боятися, взбіситися, верещати, вити, волати, збліднути, істерити, напрягтися, нити, панікувати, плакати, попаяти, ридати, сказитися*, напр.: *Оце Захарову ПОПАЯЛО! Істерить через рішення по Україні* (18.07.25, 24 канал); *Гаспарян ВОЛАЄ У СЛЬОЗАХ* (16.07.25, 24 канал). В інших випадках застосовують переважно дієслова *вразити, здивувати, ошелешити, приголомшити, шокувати*, рідше — *нажахати, розчулити*, тощо, напр.: *ПОГОДА ЗНОВУ ВРАЖАЄ* (13.07.25, ТСН); *Такого УКАЗУ від Трампа не чекав НІХТО! Скандальне РІШЕННЯ шокувало СВІТ* (18.07.25, 24 канал).

2. Інтенсифікатори

Термін *інтенсифікатори* (англ. intensifiers) зазвичай уживають на позначення підсилювальних прикметників, прислівників, ступенів порівняння прикметників і прислівників [23]. Проте в деяких студіях їх потрактовують ширше, зараховуючи до них: а) конкретну та емоційну лексику (наприклад, замість *бути агресивним*, можна сказати, що одна людина *вдарила* іншу чи *врізала* їй); б) мовні засоби різних частин мови – прикметники (на зразок *гігантський*), деякі прислівники (*дуже*), числівники та іменники з числовим значенням (*мільйони*), деякі вставні конструкції (*ба більше*), іменники (наприклад, коли називають засідання *спектаклем*), дієслова (*зжерти* замість *з'їсти*),

гіперболи (на зразок *я не їв тиждень*) та повтори *(дуже дуже дуже поганий*) [12]. Інтенсифікатори тісно корелюють з експресивністю, емотивністю та оцінністю, але ця тема потребує окремого дослідження.

Інтенсифікацію повідомлення в заголовках українською мовою реалізують за допомогою префіксів на зразок *мега-* (мегаприльоти), *над-* (надсекретно), *супер-* (суперракети), *топ-* (топзавод) та слів різних частин мови.

Іменники, дієслова. Одним із найбільш поширених способів увиразнити повідомлення є використання розмовної лексики замість нейтральної – тенденція, що доволі поширена в сучасних медіатекстах [1]. Здебільшого розмовну лексику в клікбейтних заголовках застосовують на позначення дій щодо країни-агресора (її лідерів, пропагандистів, економіки, війська), послуговуючись дієсловами *вгатити, вжарити, влупити, вмазати, гамселити, гатити, добити, дотиснути, жахнути, заткнути, кинути* (у значенні "зрадити"), *кошмарити, нагнути, накрити, обламати, облаяти, обнулити, покласти* (у значенні "знищити"), *попустити, пресувати, пройтися* (у значенні "критикувати когось"), *розмазати, рознести, розтоптати, розчавити, стерти, урити*, а також іменники *двіжуха, дурдом, жесть, кіпіш, треш, хана, шухер*, напр.: *РОСІЯ ВИЄ! ВГАТИЛИ так ВГАТИЛИ. ЛІТАКИ ЗУПИНИЛИСЬ: під Москвою ЖЕСТЬ* (18.07.25, 24 канал); *БАНКАМ з КИТАЮ та РФ відключили систему SWIFT! ЄС ЖАХНУВ Кремль не на жарт* (18.07.25, ТСН).

Журналісти також часто використовують розмовні дієслова на позначення дій країни-агресора чи її союзників: а) їхніх заяв – дієслова *видати, визвіритися, викотити, ляпнути, наплювати*; б) помилок – дієслова *влипнути, дограти́ся, застрягнути, провалити*; в) інших дій – *впрягтися, дістати* (у значенні "набриднути"), *загрузнути, клепати* (у значенні "виготовляти"), *наклянчити, перти* (у значенні "їхати"), *припхатися, швендяти*, напр.: *Кремль ТРЯСЕ через РІШЕННЯ Трампа! Китай РІЗКО ВПРІГСЯ за РФ* (15.07.25, 24 канал); *Польща ЕКСТРЕНО звернулась до Росії після АТАКИ. Кремль ЗНАТНО ВЛИП* (17.07.25, 24 канал).

Водночас розмовну лексику журналісти застосовують і тоді, коли не повідомляють про дії країни-агресора, хоч таких прикладів менше. У цьому випадку розмовні дієслова та іменники вживають для повідомлення: а) чогось неправомірного чи небезпечного – *відмивати, перевзуватися, спалити* (у значенні "проговоритися") / *перевзування, підлянка, підстава, схема*; б) скандалів – *вчудити, гамселити, засвітитися, почубитися* / *вибрики, гулянки, нападки, перепалка*; в) таємниці – *видати, випалити, випливати, злити*; г) негативних дій союзників України – *кинути, обрізати*, напр.: *Ілон МАСК знову ВЧУДИВ* (17.07.25, ТСН); *Дружини ПРОКУРОРА СПАЛИЛИ незадекларовані статки у РЕАЛІТІ-ШОУ – як ВИПРАВДОВУВАВСЯ посадовець* (17.07.25, ТСН).

Також до інтенсифікаторів зараховуємо іменники-перебільшення на зразок *апокаліпсис, армагедон, катастрофа* й дієслова *благати* (а не *звернутися з проханням*), *висміяти* (а не *критикувати), замислити* (а не *планувати*), а також *зганьбитися, накоїти, образитися, пліткувати, повстати, поплатитися, принизити* тощо, напр.: *ЦЕ ЯКИЙСЬ АПОКАЛІПСИС! ОДЕСУ НАКРИЛА ПІЩАНА БУРЯ!* (17.07.25, ТСН); *ОСЬ ПРО ЩО ПЛІТКУЮТЬ В КУЛУАРАХ УРЯДУ* (18.07.25, ТСН).

До інтенсифікаторів дослідники зараховують числівники та іменники з числовим значенням, що використовують для перебільшення справжньої кількості [12], проте таких прикладів у матеріалі було обмаль, напр.: *СВІТАН: ЕКСТРЕНО! У Путіна ЧП: накрили завод нафти. Трамп ЗАБЕРЕ мільярди РФ* (13.07.25, 24

канал); *РФ СПАЛАХНУЛА ЗА СЕКУНДУ* (13.07.25, 24 канал).

Прикметники, прислівники. Часто для інтенсифікації використовують прикметники та прислівники *жахливий, жорсткий, лют*[6], *пекельний, розгромний, фатальний / вхлам, вщент, епічно, жорстко, знатно, люто, реально, шалено*, напр.: *Трамп епічно РОЗМАЗАВ Путіна!* (18.07.25, 24 канал); *ВСЯ РФ ВИЄ! Вибух за вибухом, ЛЮТА ПОМСТА* (13.07.25, 24 канал).

Також у клікбейтних заголовках застосовують прикметники й прислівники, що вказують на масштабність – *величезний, гігантський, гучний, масований, масовий, масштабний, рекордний*; нагальність повідомлення — *екстрений, негайний, сенсаційний, терміновий / екстрено, негайно, терміново*; секретність – *прихований, секретний, таємний / надсекретно*; винятковість, раптовість – *божевільний, дикий, доленосний, ексклюзивний, історичний, небачений, приголомшливий, унікальний, шокувальний / вперше, дивом, раптово,* напр.: *РЕКОРДНА КІЛЬКІСТЬ ЗБРОЇ ДЛЯ УКРАЇНИ* (14.07.25, ТСН); *Зеленський вийшов з ТЕРМІНОВИМИ НОВИНАМИ! Негайна заява про УДАРИ по Україні* (13.07.25, 24 канал); *Секретний БОРТ над НЕБОМ України!* (12.07.25, 24 канал); *РФ викотила ДИКУ заяву!* (18.07.25, 24 канал). Значно рідше в новинах використовують прикметники, які характеризують представників країни-агресора, на зразок *напівживий, нервовий, озвірілий, п'яний,* напр.: *Озвірілий СОЛОВЙОВ ВОЛАЄ на Мерца* (13.07.25, 24 канал); *П'ЯНИЙ МЕДВЄДЄВ зганьбився при ВСІХ!* (18.07.25, 24 канал).

Прикметники вищого й найвищого ступеня порівняння трапляються в ютуб-заголовках зрідка. Зазвичай їх використовують із кількох причин: а) наголосити на невідомості інформації для аудиторії, напр.: *МЕЛАНІЯ ТРАМП має БІЛЬШЕ впливу на БІЛИЙ ДІМ, ніж здавалося* (15.07.25, ТСН); б) посилити відчуття небезпеки, напр.: *МУСІЄНКО: Увага! Злито НАЙГІРШИЙ СЦЕНАРІЙ по війні* (13.07.25, 24 канал); в) посилити масштаб дії, напр.: *ОГО! НАЙЖОРСТКІШИЙ УДАР ЗА 3 РОКИ!* (18.07.25, ТСН) – з новини про санкції.

Частки та вигуки. Інколи в клікбейтних заголовках журналісти застосовують підсилювальні та видільні частки: *аж, лише, навіть, таки*, напр.: *НА РОСІЇ ЖЕСТЬ! Росіяни БІСЯТЬСЯ на камеру. Влаштували ПОВНИЙ ДУРДОМ через Трампа, ЛИШЕ ПОДИВІТЬСЯ* (16.07.25, 24 канал); *СОЛОВЙОВА АЖ ПЕРЕКОСИЛО В ЕФІРІ* (14.07.25, 24 канал). Частки *таки* й *навіть* також формують імплікатури, наголошуючи на несподіваності дії, напр.: *НЕ ВСТОЯЛА НАВІТЬ МАДОННА* (13.07.25, ТСН) – з новини про успіх українського дизайнера Р. Багінського; *У Трампа ЕКСТРЕНО ЗВЕРНУЛИСЬ до Путіна! ПОПЕРЕДИЛИ Кремль: це КІНЕЦЬ. Білий дім таки НАВАЖИВСЯ* (18.07.25, 24 канал) – частка, як і пресупозиція, закладена в дієслові *наважитися*, підкреслює, що рішення було прийнято після вагань.

До того ж інтенсифікувати можуть вигуки на кшталт *вау!, ого!, жесть!,* напр.: *Вау! Новий союзник Зеленського* (15.07.25, ТСН); *Ого! Що у світі несеться!* (15.07.25, ТСН).

3. Інші засоби клікбейтності

Графічні засоби. У клікбейтних заголовках часто застосовують написання слів великими літерами, знаки оклику, особливо на ютуб-каналі ТСН (24 канал зазвичай містить лише одне окличне речення на початку заголовка), напр.: *В УКРАЇНІ – НОВИЙ КАБМІН! ХТО ОТРИМАВ ПОСАДИ, А ХТО ВТРАТИВ КРІСЛО?! ГУЧНІ ЗМІНИ!* (17.07.25, ТСН); *Трамп УВІРВАВСЯ з НЕГАЙНОЮ заявою про Україну! ШОКУВАВ словами про ВІЙНУ. Всі ЗАТИХЛИ. Послухайте* (16.07.25, 24 канал). Емодзі також дають змогу привернути увагу до повідомлення, що

[6] *Лютий, дикий, епічно* та ін. у клікбейті вживають у їхньому розмовному значенні.

активно застосовує 24 канал. Емодзі блискавки вказує на терміновість; полум'я – хороші, сенсаційні новини; за допомогою емодзі також передають певний емоційний стан, напр.: 🔥*30 хвилин тому! Зеленський ВИЙШОВ із гарними НОВИНАМИ по ВІЙНІ! Послухайте, що сталося сьогодні* (14.07.25, 24 канал); 😱*Уже В МЕРЕЖІ! Божевільне ЗВЕРНЕННЯ ДО РОСІЯН після УКАЗУ Трампа* (18.07.25, 24 канал).

Узагальнення. Поширеність цього прийому в клікбейтних заголовках зумовлена перебільшенням, яке є основою узагальнення. Для цього прийому журналісти використовують займенник *весь*, напр.: *Дизайнер зі Львова БАГІНСЬКИЙ влаштував ФУРОР у ПАРИЖІ! Це облетіло ВСІ СВІТОВІ ЗМІ* (13.07.25, ТСН); *Екстрено! ТРАМП дав ДОБРО Україні: ракети ЗАПУСТЯТЬ по всій РФ* (16.07.25, 24 канал). Зазвичай узагальнення дають змогу зобразити певну подію як більш резонансну.

Наказові форми дієслів. У соцмережах комунікація медіа стає більш діалогічною, й одним зі способів цього діалогу є заклик аудиторії до дії, реалізований наказовими формами *візьміть, гляньте, готуйтесь, (по)дивіться, (по)слухайте, покажіть, не пропустіть, не проспіть,* напр.*: НЕ ПРОСПІТЬ ТАКІ НОВИНИ! Трамп ЗНІС ПУТІНА З НІГ – ультиматум і ЗБРОЯ ДЛЯ УКРАЇНИ!* (15.07.25, ТСН); *УВЕСЬ зал АПЛОДУВАВ СТОЯЧИ! Виступ Зеленського у Верховній Раді. ПОСЛУХАЙТЕ що сказав* (17.07.25, 24 канал).

Кліше, що апелюють до критеріїв новинної вартості. У клікбейтних заголовках часто застосовують вислови чи слова, які вказують на ексклюзивність, новизну, щоб презентувати повідомлення як варте уваги користувачів. Зокрема, для ексклюзивності застосовують вислови, що певна інформація нікому не відома, напр.: *Про цю секретну угоду ЩЕ НІХТО не В КУРСІ!* (18.07.25, ТСН); *ЗАРАЗ! ТЕРМІНОВЕ РІШЕННЯ щодо Умєрова ошелешило українців. Ось ким ПРИЗНАЧИЛИ. Почуйте першими* (18.07.25, 24 канал).

Наближеність у часі певних подій передають за допомогою прислівників *завтра, скоро,* висловами *лічені години, найближчим часом, у найближчі дні* та ін., напр.: *Перша заява Сирського після РОЗМОВИ з командувачем сил НАТО. Слухайте, що станеться ВЖЕ СКОРО* (17.07.25, 24 канал); *УКРАЇНА такого не чекала від МЕРЦА! Німеччина ШОКУВАЛА рішенням, РФ кінець. Лишились ЛІЧЕНІ ГОДИНИ* (18.07.25, 24 канал). Маркери часу в заголовках можуть виконувати й іншу функцію, наголошуючи на ще одному критерії новинної вартості – новизні. Для цього журналісти послуговуються прислівниками *зараз, наживо, щойно,* висловами на позначення часу, коли отримана інформація (*30 хвилин тому, годину тому*), напр.: *ЩОЙНО! Рютте ВРАЗИВ ЗАЯВОЮ по ВІЙНІ!* (14.07.25, 24 канал); *ГОДИНУ ТОМУ! ДОЛЕНОСНА ЗАЯВА ТРАМПА!* (14.07.25, ТСН).

Висновки й перспективи дослідження. Популярність соціальних мереж спонукає медіа збільшувати свою присутність у них, зокрема створюючи ютуб-канали. Водночас споживання новин через соцмережі значно залежить від дії алгоритмів: щоб новина висвітилася в стрічці аудиторії, вона має стати популярною. Для досягнення цього навіть авторитетні медіа починають використовувати клікбейт.

Мовні засоби, використані на ютуб-каналах ТСН і 24 каналу, можна поділити на дві групи – ті, що формують інформаційну неповність заголовка, та інтенсифікатори для посилення повідомлення. Неповність у клікбейтних заголовках формують питальними та незакінченими реченнями, тактикою натяку (засобами якої є не лише займенники, а й деякі прислівники, частки, іменники, прикметники та загальні назви – засоби, значно менш досліджені в студіях клікбейту) й наведенням реакції на певну подію. Інтенсифікаторами є мовні засоби

різних частин мови (іменники, дієслова, прикметники, прислівники, частки, вигуки) та префікси *мега-, над-, супер-, топ-*. До інших засобів клікбейтності зараховуємо знаки оклику, емодзі, написання слів великими літерами, узагальнення, наказові форми дієслів і кліше, що апелюють до критеріїв новинної вартості.

Гіперболізованість викладу клікбейтних заголовків не тільки суперечить стандартам журналістики, а й десемантизує, через постійне й недоцільне використання, слова на зразок *екстрено, терміново, увага*, що може бути небезпечним, коли з'явиться справді термінова інформація. До того ж емоційність клікбейтних заголовків може призвести до посилення втоми від новин.

Перспективи майбутніх досліджень убачаємо в якісному й кількісному аналізі заголовків ютуб-каналів, щоб з'ясувати найпоширеніші прийоми й відмінності в засобах, якими послуговуються різні канали.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Башманівська Л. Актуальні питання мови сучасних медіатекстів. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки.* 2025. № 1 (104). С. 93–102.
2. Дацишин Х. Сучасний заголовок новин в українських інтернет-ЗМІ: між клікбейтом та інформативністю. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Журналістика.* 2021. № 2. С. 76–82.
3. Медвідь О., Стеценко О., Азімова О. Лінгвальні засоби та тактики реалізації сенсаційності в заголовках новинних статей з економічної тематики. *Філологічні трактати.* 2023. № 15 (1). С. 117–128.
4. Павлушенко О. Заголовок інформаційно-новинних медіаматеріалів як засіб клікбейту. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Філологія (мовознавство).* 2025. № 40. С. 89–97.
5. Решетуха Т., Кушнір О. Клікбейт як технологія медіаманіпуляцій (за матеріалами тернопільських онлайн-видань). *Українська філологія в контексті розвитку європейської наукової думки*: матеріали всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю присвячені 85-річчю від дня народження професора Дмитра Бучка (10–11 листопада 2022 року). Тернопіль, 2022. С. 125–128.
6. Українські медіа, ставлення та довіра у 2024 р. Опитування USAID-Internews щодо споживання медіа. URL: https://drive.google.com/file/d/1kwsclr3Qm2QaqaIVv0_l4saWRFY_NXWb/view (дата звернення: 11.08.2025).
7. Al-Rawi A. Viral News on Social Media. *Digital Journalism.* 2017. Vol. 7. No. 1. Pp. 63–79.
8. Bazaco A., Redondo M., Sánchez-García P. Clickbait as a strategy of viral journalism: conceptualisation and methods. *Revista Latina de Comunicación Social.* 2019. Vol. 74. Pp. 94–115.
9. Bergström A., Jervelycke Belfrage M. News in Social Media: Incidental consumption and the role of opinion leaders. *Digital Journalism.* 2018. Vol. 6. No. 5. Pp. 583–598.
10. Biyani P., Tsioutsiouliklis K., Blackmer J. "8 Amazing Secrets for Getting More Clicks": Detecting Clickbaits in News Streams Using Article Informality. *Proceedings of the AAAI Conference on Artificial Intelligence.* 2016. Vol. 30. No. 1. Pp. 94–100.
11. Brown D. K., Harlow S., García-Perdomo V., Salaverría R. A new sensation? An international exploration of sensationalism and social media recommendations in online news publications. *Journalism.* 2016. Vol. 19. No. 11. Pp. 1497–1516.

12. Burgers C., de Graaf A. Language intensity as a sensationalistic news feature: The influence of style on sensationalism perceptions and effects. *Communications.* 2013. Vol. 38. No. 2. Pp. 167–188.
13. Chakraborty A., Paranjape B., Kakarla S., Ganguly N. Stop Clickbait: Detecting and preventing clickbaits in online news media. *2016 IEEE/ACM International Conference on Advances in Social Networks Analysis and Mining (ASONAM)*, San Francisco, CA, USA, 2016. Pp. 9–16.
14. Chen Y., Conroy N. J., Rubin V. L. Misleading Online Content: Recognizing Clickbait as "False News". *Proceedings of the 2015 ACM on Workshop on Multimodal Deception Detection.* Pp. 15–19.
15. Jácobo-Morales D., Marino-Jiménez M. Clickbait: Research, challenges and opportunities – A systematic literature review. *Online Journal of Communication and Media Technologies.* 2024. Vol. 14, No. 4. Pp. 1–15.
16. Kemm R. The Linguistic and Typological Features of Clickbait in Youtube Video Titles. *Social Communication.* 2022. Vol. 23 No. 1. P. 66–80.
17. Khawar S., Boukes M. Analyzing Sensationalism in News on Twitter (X): Clickbait Journalism by Legacy vs. Online-Native Outlets and the Consequences for User Engagement. *Digital Journalism.* 2024. Pp. 1–21.
18. Lischka J. A. Logics in social media news making: How social media editors marry the Facebook logic with journalistic standards. *Journalism.* 2018. Vol. 22. No. 2. Pp. 430–447.
19. Montgomery M. The discourse of broadcast news. A linguistic approach. Routledge, 2007. 246 p.
20. Mormol P. "I Urge You To See This... ". Clickbait as One of the Dominant Features of Contemporary Online Headlines. *Social Communication.* 2019. Vol. 20. No. 2. Pp. 1–10.
21. Nypadymka A. Linguistic basis of modern clickbait newspaper headlines. *Актуальні питання гуманітарних наук. Мовознавство. Літературознавство.* 2023. № 65 (2). С. 210–216.
22. Otto L., Glogger I., Boukes M. The Softening of Journalistic Political Communication: A Comprehensive Framework Model of Sensationalism, Soft News, Infotainment, and Tabloidization. *Communication Theory.* 2017. Vol. 27. Pp. 136–155.
23. Scott K. You Won't Believe What's in this Paper! Clickbait, Relevance, and the Curiosity Gap. *Journal of Pragmatics.* 2021. Vol. 175. Pp. 53–66.
24. Scott K. "Deceptive" clickbait headlines: Relevance, intentions, and lies. *Journal of Pragmatics.* 2023. Vol. 218. Pp. 71–82.
25. Welbers K., Opgenhaffen M. Presenting News on Social Media: Media logic in the communication style of newspapers on Facebook. Digital Journalism. 2018. Vol. 7. No. 1. Pp. 45–62.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Bashmanivska, L. (2025). Aktualni pytannia movy suchasnykh mediatekstiv [Current issues of language of modern media texts.] *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Filolohichni nauky.* No. 1(104). Pp. 93–102. [in Ukrainian].
2. Datsyshyn, Kh. (2021). Suchasnyi zaholovok novyn v ukrainskykh internet-ZMI: mizh klikbeitom ta informatyvnistiu [Modern news headlines in Ukrainian online media: between clickbait and informativeness]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika". Zhurnalistyka.* No. 2. Pp. 76–82. [in Ukrainian].
3. Medvid, O., Stetsenko, O., Azimova, O. (2023). Linhvalni zasoby ta taktyky realizatsii sensatsiinosti v zaholovkakh novynnykh statei z ekonomichnoi tematyky.

[Linguistic means and tactics of sensationalism in headlines of news articles on economic topics]. *Filolohichni traktaty*. No. 15(1). Pp. 117–128. [in Ukrainian].

4. Pavlushenko, O. (2025). Zaholovok informatsiino-novynnykh mediamaterialiv yak zasib klikbeitu [The headline of news media materials as a means of clickbait]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Filolohiia (movoznavstvo).* No. 40. Pp. 89–97. [in Ukrainian].
5. Reshetukha, T., Kushnir, O. (2022). Klikbeit yak tekhnolohiia mediamanipuliatsii (za materialamy ternopilskykh onlain-vydan) [Clickbait as a technology of media manipulation (based on materials from Ternopil online publications)]. *Ukrainska filolohiia v konteksti rozvytku yevropeiskoi naukovoi dumky:* materialy vseukrainskoi naukovoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu prysviacheni 85-richchiu vid dnia narodzhennia profesora Dmytra Buchka (10–11 lystopada 2022 roku). Ternopil. Pp. 125–128. [in Ukrainian].
6. Ukrainski media, stavlennia ta dovira u 2024 r. Opytuvannia USAID-Internews shchodo spozhyvannia media [Ukrainian media, attitudes and trust in 2024. USAID-Internews survey on media consumption]. (2024). URL: https://drive.google.com/file/d/1kwsclr3Qm2QaqaIVv0_l4saWRFY_NXWb/view (data zvernennia 11.08.2025). [in Ukrainian].
7. Al-Rawi, A. (2017). Viral News on Social Media. *Digital Journalism.* Vol. 7. No. 1. Pp. 63–79. [in English].
8. Bazaco, A., Redondo, M., Sánchez-García, P. (2019). Clickbait as a strategy of viral journalism: conceptualisation and methods. *Revista Latina de Comunicación Social.* Vol. 74. Pp. 94–115. [in English].
9. Bergström, A., Jervelycke Belfrage, M. (2018). News in Social Media: Incidental consumption and the role of opinion leaders. *Digital Journalism.* Vol. 6. No. 5. Pp. 583–598. [in English].
10. Biyani, P., Tsioutsiouliklis, K., Blackmer, J. (2016). "8 Amazing Secrets for Getting More Clicks": Detecting Clickbaits in News Streams Using Article Informality. *Proceedings of the AAAI Conference on Artificial Intelligence.* Vol. 30. No. 1. Pp. 94–100. [in English].
11. Brown, D. K., Harlow, S., García-Perdomo, V., Salaverría, R. (2016). A new sensation? An international exploration of sensationalism and social media recommendations in online news publications. *Journalism.* Vol. 19. No. 11. Pp. 1497–1516. [in English].
12. Burgers, C., de Graaf, A. (2013). Language intensity as a sensationalistic news feature: The influence of style on sensationalism perceptions and effects. *Communications.* Vol. 38 (2). Pp. 167–188. [in English].
13. Chakraborty, A., Paranjape, B., Kakarla, S., Ganguly, N. (2016). Stop Clickbait: Detecting and preventing clickbaits in online news media. *2016 IEEE/ACM International Conference on Advances in Social Networks Analysis and Mining (ASONAM)*, San Francisco, CA, USA. Pp. 9–16. [in English].
14. Chen, Y., Conroy, N. J., Rubin, V. L. (2015). Misleading Online Content: Recognizing Clickbait as "False News". *Proceedings of the 2015 ACM on Workshop on Multimodal Deception Detection.* Pp. 15–19. [in English].
15. Jácobo-Morales, D., Marino-Jiménez, M. (2024). Clickbait: Research, challenges and opportunities – A systematic literature review. *Online Journal of Communication and Media Technologies.* Vol. 14. No. 4. Pp. 1–15. [in English].
16. Kemm, R. (2022). The Linguistic and Typological Features of Clickbait in Youtube Video Titles. *Social Communication.* Vol. 23. No.1. Pp. 66–80. [in English].
17. Khawar, S., Boukes, M. (2024). Analyzing Sensationalism in News on Twitter (X): Clickbait Journalism by Legacy vs. Online-Native Outlets and the Consequences for User Engagement. *Digital Journalism.* Pp. 1–21. [in English].

18. Lischka, J. A. (2018). Logics in social media news making: How social media editors marry the Facebook logic with journalistic standards. *Journalism.* Vol. 22. No. 2. Pp. 430–447. [in English].
19. Montgomery, M. (2007). The discourse of broadcast news. A linguistic approach. Routledge. 246 p. [in English].
20. Mormol, P. (2019). "I Urge You To See This...". Clickbait as One of the Dominant Features of Contemporary Online Headlines. *Social Communication.* Vol. 20. No. 2. Pp. 1–10. [in English].
21. Nypadymka, A. (2023). Linguistic basis of modern clickbait newspaper headlines. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. Movoznavstvo. Literaturoznavstvo.* No. 65(2). Pp. 210–216. [in English].
22. Otto, L., Glogger, I., Boukes, M. (2017). The Softening of Journalistic Political Communication: A Comprehensive Framework Model of Sensationalism, Soft News, Infotainment, and Tabloidization. *Communication Theory.* Vol. 27. Pp. 136–155. [in English].
23. Scott, K. (2021). You Won't Believe What's in this Paper! Clickbait, Relevance, and the Curiosity Gap. *Journal of Pragmatics.* Vol. 175. P. 53–66. [in English].
24. Scott, K. (2023). "Deceptive" clickbait headlines: Relevance, intentions, and lies. *Journal of Pragmatics.* Vol. 218. Pp. 71–82. [in English].
25. Welbers, K., Opgenhaffen, M. (2018). Presenting News on Social Media: Media logic in the communication style of newspapers on Facebook. Digital Journalism. Vol. 7. No. 1. Pp. 45–62. [in English].

Стаття надійшла до редколегії: 25.09.2025
Схвалено до друку: 28.11.2025

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal.
Philological Sciences. Vol. 2 (105)

Вісник Житомирського державного
університету імені Івана Франка.
Філологічні науки. Вип. 2 (105)

ISSN (Print): 2663-7642
ISSN (Online): 2707-4463

УДК 81'373.612.2:821.161.2-1
DOI 10.35433/philology.2 (105).2025.272-280

АНТОНІМИ ЯК ОСНОВНІ МАРКЕРИ КОНТРАСТУ

Л. П. Юлдашева*

Статтю присвячено комплексному аналізу антонімійних опозицій у сучасному поетичному дискурсі. Антонімію кваліфіковано як ключовий механізм створення контрасту, який відображає глибинні закономірності людського мислення та художньої репрезентації світу. Доведено, що антонімійні пари не тільки виконують роль мовних маркерів протилежності, а й слугують ментальними координатами, завдяки яким людина структурує інформацію, осмислює явища дійсності та формує систему цінностей. Мета дослідження – комплексний аналіз лексичних опозицій як форми художнього відображення об'єктивного світу в сучасній українській поезії.

У роботі здійснено аналіз різних типів антонімії: узуальної, контекстуальної, спільнокореневої, оказіональної, симетрійної та асиметрійної. Сфокусовано увагу на тому, що антонімія у поетичному дискурсі не обмежена функцією логічного протиставлення, а виявляє себе як засіб увиразнення внутрішніх психологічних станів, відображення моральних дилем, посилення експресивності та афористичності висловлень. З'ясовано, що антонімійні конструкції сприяють створенню багатошарової образності, акцентують діалектичну природу художнього світу та формують у реципієнта когнітивні сценарії.

Особливу увагу приділено контекстуальним антонімам, які формуються безпосередньо в тексті та не мають фіксованих протилежних значень у словнику. Такі опозиції реалізовані лише в межах художнього тла твору й слугують ефективним засобом руйнування стереотипних протиставлень і створення нових смислових парадигм. Наголошено, що антонімія стає потужним інструментом художнього моделювання світу; вона дає змогу авторам розкрити складності й суперечності реальності, загострити соціальні та моральні проблеми, окреслити внутрішні протиріччя людини.

Проаналізовано прагматичні особливості антонімії, її здатність впливати на читача, формувати переконливі смисли та підкреслювати полярність оцінок. Отримані результати розширюють розуміння поетичного дискурсу й відкривають перспективи для подальших міждисциплінарних студій на стику лінгвістики, когнітивістики та культурології.

Ключові слова: *антонімія, поетичний дискурс, контраст, когнітивні стратегії, лексичні опозиції, узуальні антоніми, контекстуальні антоніми.*

* *кандидат філологічних наук,*
докторант кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики
(Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького);
e-mail: 1alimduyl@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6561-8827

ANTONYMS AS MAIN MARKERS OF CONTRAST

Yuldasheva L. P.

The article is devoted to a comprehensive analysis of antonymic oppositions in contemporary poetic discourse. Antonymy is qualified as a key mechanism for creating contrast, which reflects the deep patterns of human thinking and artistic representation of the world. It has been proven that antonymic pairs not only serve as linguistic markers of opposition but also function as mental coordinates through which a person structures information, interprets phenomena of reality, and shapes a system of values. The aim of this study is to conduct a comprehensive analysis of lexical oppositions as a form of artistic reflection of the objective world in contemporary Ukrainian poetry.

The study analyzes different types of antonymy: standard (usual), contextual, cognate (derivational), occasional, symmetrical, and asymmetrical. It focuses on the fact that antonymy in poetic discourse is not limited to the function of logical opposition but also manifests as a means of highlighting inner psychological states, reflecting moral dilemmas, enhancing expressiveness, and creating aphoristic resonance. It is clarified that antonymic constructions contribute to the creation of multilayered imagery, emphasize the dialectical nature of the artistic world, and form cognitive scenarios in the reader's mind that stimulate reflection and emotional involvement.

Special attention is paid to contextual antonyms, which are formed directly in the text and do not have fixed opposite meanings in dictionaries. These oppositions are realized only within the artistic fabric of the work and serve as an effective means of breaking stereotypical dichotomies and creating new semantic paradigms. It is emphasized that antonymy acts as a powerful tool for artistic modeling of the world; it allows authors to reveal the multidimensionality of reality, highlight social and moral issues, and outline the inner contradictions of the human being.

The pragmatic features of antonymy are analyzed, as well as its ability to influence the reader, shape convincing meanings, and emphasize the polarity of evaluations. The obtained results expand the understanding of poetic discourse and open perspectives for further interdisciplinary studies at the intersection of linguistics, cognitive science, and cultural studies.

Keywords: *antonymy, poetic discourse, contrast, cognitive strategies, lexical oppositions, standard antonyms, contextual antonyms.*

Постановка наукової проблеми. Антонімія є однією з найяскравіших форм реалізації контрасту в мовній системі, адже вона безпосередньо ґрунтована на опозиції значень та відображає фундаментальний принцип двочленності людського мислення. Зокрема, завдяки антонімійним парам мовна свідомість чітко структурує дійсність за принципом протиставлення ознак, предметів, явищ, станів. Це уможливлює диференціацію зовнішнього світу, побудову складних когнітивних схем і категорій.

З погляду семантики, антоніми є лексичними одиницями, значення яких взаємно виключають одне одного в межах певної парадигми. Такий тип опозиції є однією з найстабільніших і найбільш помітних у лексичній системі будь-якої мови. Семантична опозиція, закладена в антонімах, створює контрастну напругу, яку використовують для фокусування на полярних характеристик предметів чи явищ. Наприклад, протиставлення *життя – смерть*, *добро – зло* є не лише лексичними, а й концептуальними маркерами, що формують світоглядні та культурні моделі.

Антонімія в контексті контрасту має подвійний характер. З одного боку, вона функціює як мовний засіб, який забезпечує чітке вираження протилежних значень. З іншого боку, антонімія відображає глибинні когнітивні процеси, пов'язані зі сприйняттям і концептуалізацією дійсності. Когнітивна лінгвістика кваліфікує антонімійні пари як ментальні прототипи, які завдяки механізму контрасту дають змогу людині класифікувати явища світу, формувати категорії та продукувати нові знання. У межах когнітивної лінгвістики акцентована роль антонімії у формуванні концептуальних метафор і сценаріїв, що структурують досвід людини.

Психолінгвістичний підхід фокусовано на особливостях сприйняття антонімів, зокрема на швидкості їхнього розпізнавання, здатності активувати асоціативні поля, викликати емоційні реакції. Антоніми сприймають значно швидше, ніж синоніми чи інші лексичні групи, оскільки протилежні значення автоматично формують у свідомості чітку структуру контрасту. Це свідчить про високу когнітивну цінність антонімії як інструмента організації мовної й мисленнєвої діяльності.

Функційно-стилістичний підхід полягає у кваліфікації антонімів як засобу посилення експресивності тексту, підкреслення художніх протиріч, створення ритмічних і композиційних ефектів. У художній мові антонімія виконує функцію смислового каталізатора, завдяки якому посилюється емоційний вплив на реципієнта.

Дескриптивний підхід натомість орієнтований на систематизацію та опис формальних ознак антонімів: їхньої морфологічної структури, сполучуваності, частотності в текстах різних жанрів. Цей підхід дає змогу виявити закономірності використання антонімійних пар, простежити їхню динаміку в різних мовних регістрах і типах дискурсу.

Отже, розмаїття поглядів на антонімію свідчить про комплексність цього явища, його багатофункційність та універсальність. Кожен із зазначених підходів доповнює загальне розуміння антонімії як лінгвістичної, когнітивної й естетичної категорії, що відіграє ключову роль у формуванні поетичного контрасту й концептуалізації літературного сіту.

У художньому мовленні антонімія стає ефективним інструментом створення семантичної напруги й естетичного ефекту. Завдяки використанню антонімійних значень автори можуть увиразнити конфліктність, підкреслити драматизм або висвітлити діалектику образів.

Аналіз основних досліджень і публікацій із зазначеної проблеми. Упродовж останніх десятиріч проблема типології бінарних опозицій привертала значну увагу лінгвістів, що зумовлено універсальністю цього феномену, його семантичною багатовимірністю та функційним навантаженням у мовленні. Дослідження мовних контрастів має глибокі традиції. Зокрема, питання онтологічної природи бінарних концептів висвітлено в працях С. Щербини та Н. Гоци [10]; проблематику типології опозицій аналізували К. Близнюк [1], Л. Пац [3], О. Тараненко [7]; антонімійно-синонімійні парадигми й оксиморонні конструкції вивчали Н. Бобух [2] та О. Чорна [8]; антонімію в межах речення дослідив М. Степаненко [5], а морфологічні аспекти антонімії – Н. Векун [1]. Проте, попри значний досвід досліджень у цій царині, у сучасній науковій парадигмі все ще недостатньо висвітлене питання про роль антонімів як основних маркерів контрасту в сучасній ліриці. Отже, існує об'єктивна потреба в системному аналізі антонімії в сучасному поетичному дискурсі, що сприятиме осягненню специфіки художнього мислення, окресленню когнітивно-емоційні механізмів сприйняття поезії реципієнтом.

Мета дослідження полягає в аналізі лексичних опозицій як форми художнього відображення об'єктивного світу в літературному доробку сучасних поетів. Специфікою теми зумовлений комплексний підхід до вибору методів дослідження, серед яких *метод лінгвістичного опису мовних фактів* – для інвентаризації та систематизації протиставлень з огляду на їхню семантику та граматичну специфіку; *інтерпретаційний метод* – для з'ясування інтенцій авторів; *метод компонентного аналізу* – для окреслення семантичних особливостей антонімів; *метод структурно-граматичного аналізу* – для виокремлення морфологічних розрядів антонімійних пар.

Джерелом фактичного матеріалу слугує авторська картотека, яка

нараховує 205 фіксацій. Для аналізу специфіки функціювання лексичних опозицій в умовах нової художньої реальності дібрано матеріал із поетичних творів В. Амеліної, П. Вишебаби, С. Жадана, Ю. Іздрика, О. Ірванця, Л. Костенко, М. Савки, О. Слоньовської та інших митців.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Антонімія є одним із найпотужніших лінгвостилістичних ресурсів, який виконує не лише номінативну чи логічну функцію, а й стає засобом глибинного смислового, образного та емоційного структурування тексту. Особливо вагомо антонімійні пари реалізовані в поетичній мові, де контраст слугує засобом драматизації, підсилення експресії, створення багатопланової художньої образності.

У художньому дискурсі активно використовують антоніми для поглиблення образності, створення напруження, посилення експресивності тексту. Контрастні пари стають своєрідними маркерами смислових вузлів, навколо яких вибудовується емоційна та ідейна структура твору. Наприклад, у поетичному фрагменті О. Стоміної *Несу війну на плечах, мов броню, / Жую про неї* ***правду і брехню*** використана узуальна антонімійна пара *правда – брехня,* ці слова мають чітко зафіксовані, протилежні за значенням семантичні поля в загальнонаціональній мовній свідомості. У тексті використання антонімів виконує кілька важливих функцій. Насамперед це увиразнює основну тему – війну як багатогранне, суперечливе явище, у якому одночасно співіснують істина й обман. Окрім того, вони слугують також для відтворення психологічної атмосфери – стану постійної напруги, сумніву, етичної роздвоєності. Узуальні антоніми підкреслюють нездоланну розщепленість сучасного світу, де істина й обман невід'ємно переплетені [10].

В уривку Л. Кибалки *Схрестилися стежини* ***радості*** *та* ***смутку*** ключовим художнім прийомом є використання антонімійної пари *радість – смуток*. Метафоричний образ *стежин*, які *схрестилися*, підсилює ідею непередбачуваності життєвого шляху: радість і смуток не існують окремо, вони переплітаються, створюючи складний вузол людських почуттів і виборів. Антонімія у вірші Л. Кибалки не лише організує художній простір рядка, а й виконує глибинну смислотворчу функцію, формуючи складну картину людського буття з використанням контрастних полюсів емоційного досвіду.

Особливої уваги заслуговує явище контекстуальної антонімії, коли протиставлення не є формально закріпленим у словниковій системі, а виникає завдяки інтерпретації в конкретному тексті. Такий контраст утворено із залученням широкого контексту, алюзій, культурних конотацій. У поетичному світі, створеному С. Жаданом: *Немає жодних* ***невірних*** *і жодних* ***святих****, / немає жодних* ***відмічених*** *і жодних* ***простих****, / жодних* ***партнерів****, жодних, синок,* ***ворогів*** *– / є лише наше сонце, вмерзле поміж снігів* – антонімія постає не просто як традиційний прийом протиставлення, а як потужний інструмент деконструкції ілюзорних уявлень про дійсність. Поет свідомо використовує антонімійні пари, аби виявити й водночас спростувати стереотипні опозиції, якими людина зазвичай спрощує складність світу. За допомогою утворених бінарних опозицій: *невірні – святі*, *відмічені – прості*, *партнери – вороги* – автор системно заперечує саму їхню можливість існування як сталих категорій. Узуальні антоніми, зафіксовані в мові, утворюють такі пари: *святий – грішний, невірний – вірний, простий – складний, партнер – опонент або ворог*. Утім, у цьому тексті С. Жадан відходить від використання усталених антонімійних відповідників. Він свідомо руйнує їхню традиційну завершеність, пропонуючи власні

контекстуальні пари, у яких протиставлення не завжди побудоване на чітко закріплених у мові опозиціях, а формується в межах художньої концепції автора. Привертає увагу фінальний образ *сонця, вмерзлого поміж снігів*. Тут натрапляємо не на буквальну антонімію, адже *сонце* і *сніг* у прямому лексичному значенні не є протилежними за семантикою словами. Водночас у пропонованому уривку вони набувають ознак контекстуальних антонімів: *сонце* символізує тепло, світло, життя, тоді як *сніг* – холод, завмерлість, смерть. Саме ця взаємодія створює прихований контраст, який існує тільки в межах художнього тексту. Отже, поет створює нову смислову парадигму, де антонімія стає гнучким засобом авторського конструювання змістів, що дає змогу формувати багаторівневі художні світи.

Загалом у сучасній українській поезії антонімійні пари слугують не просто для формального протиставлення значень, а стають засобом когнітивної й естетичної організації тексту. Вони уможливлюють створення ефекту смислової багатогранності, відтворення внутрішніх конфліктів або напружень, поглиблення психологізму образів. Для читача ж антонімія виконує роль когнітивного тригера, що стимулює рефлексію, формує афективний відгук і сприяє кращому запам'ятовуванню поетичної фрази.

Антонімійна пара є виявом еквіполентних опозицій. Для досягнення певного смислового й естетичного ефекту в нинішніх умовах митці часто вдаються до контрастивного зображення подій, зокрема, нині особливого поширення набуває вербальна маніфестація опозицій *війна – мир, життя – смерть, свій – чужий, любов – ненависть* тощо. Елементи лексичних опозицій виражають темпоральні, локативні, оцінні, емоційні характеристики, конкретні предмети й абстрактні поняття.

Трапляються як різнокореневі [*Навіть* ***темрява*** *твоя складається / зі спресованого, загорнутого в чорне* ***світла*** (С. Жадан)], так і спільнокореневі бінарні опозиції. Уживання заперечної частки ***не*** перед одним із компонентів посилює експресивність вислову й фокусує увагу на конкретному повторюваному елементі: *Звісно, всіх* ***винних*** *чекає гідна розплата. / І* ***невинних*** *вона, до речі, теж чекає потому* (С. Жадан). Використання компонентів із запереченням актуалізує відсутність конкретної ознаки чи дії в описаному явищі: *а ще* ***не бачиш****, як постаріли ті, кого ти* ***бачив*** (С. Жадан).

Конструкції, що містять словотвірні антоніми, марковані формантом ***не-***, увиразнюють імплікацію заперечення: *Бо з кожним життям навколо* ***недоля*** *і* ***доля*** *спільна, / Прислухайтесь – у полоні ворожому чутно співи* (П. Вишебаба). Аксіологійно маркованим є лише конституент опозиції ***недоля*** – "гірка, лиха доля; нещасливе, важке життя" [5: 5: 294], ***доля*** має нейтральну конотацію – "хід подій, збіг обставин, напрям життєвого шляху, що ніби не залежать від бажання, волі людини" [5: 2: 360].

Продуктивними в поетичному словнику сучасних українських поетів є найменування протилежних дій з оцінною конотацією ***любити*** – ***не любити****: хто отримає можливість* ***любити****. / Чи* ***не любити*** (С. Жадан); *Я вже й не тямлю:* ***любила*** *тебе –* ***не любила*** (О. Слоньовська). Уживання емотивних контрастних лексем дає змогу розкрити неоднозначність почуттів.

Автори тяжіють до використання гри зі словами і їхніми значеннями. Наприклад, О. Слоньовська експериментує на морфемному рівні задля створення ілюзії протилежності, приєднуючи префікси до однієї твірної основи: *Справжні витязі – наші хлопці, /* ***Безіменні*** *і* ***поіменні***. В основі мовної гри лежить формування іншої конотації лексеми за допомогою антонімії: *Ми – в* ***авангарді.*** *Ти ж –* ***ар'єргард*** (О. Слоньовська). Для

увиразнення контрасту також створено оксиморонні синтагми з використанням спільнокореневих антонімів: *Твоя планета здатна стати димом, / А* ***допустиме*** *– вже й* ***неприпустимим*** (О. Слоньовська).

У поетичному тексті можуть бути представлені неповнозначні протилежності, антонімійні відношення яких виявляються тільки в контексті. Зокрема, це стосується й спільнокореневих корелятів, де контраст увиразнений або за допомогою словотвірних формантів, які репрезентують різний ступінь вияву ознаки, або найближчого лексичного оточення (атрибутивів): *І перетворюються на* ***камінь*** */ Або на* ***крихітний камінець*** (Є. Семенюк). Найчастіше такі слова вжито в переносному, образному значенні: *міцний, як камінь.*

Для сучасних поетичних текстів характерне використання ампліфікації. Нанизування антонімійних пар дає змогу за допомогою часткових протиставлень створити цілісне контрастне зображення: *Якщо ти думав, що я* ***забув*** *– я* ***не забув****. / Якщо ти думав, що я* ***пробачив*** *– я* ***не пробачив*** (С. Жадан); *Маєш тепер* ***бачити*** *за тих, хто* ***не бачить****, / Маєш тепер* ***любити*** *за тих, хто* ***не любить*** (С. Жадан).

Граматичний рівень вираження опозиційних пар у поезії про війну найчастіше представлений симетрійними парами іменників: *Кожна* ***ніч*** *була повільною, мов ріка. / Кожен* ***день*** *був очікуваним, як дарунок* (С. Жадан); *її потяг повільний зі сходу на захід країни / у якому* ***смерть життя*** *перевозить* (І. Ківа). Окрім того, трапляються прикметникові пари: *Переплутали уночі /* ***Біле*** *з* ***чорним****, а* ***чорне*** *– з* ***білим*** (О. Слоньовська); ***Велика*** *кава – і* ***маленький*** *вечір, / І срібний вигин неба крізь вікно* (О. Слоньовська). Симетрійні антонімійні відношення репрезентовані також дієслівними [*Але ця весна – вона ж все одно своє* ***забере****. / І ще ця весна – вона також своє* ***віддасть*** *все одно* (К. Бабкіна)] та прислівниковими парами [*Повертайся, будь ласка, живим. / Я прошу* ***не багато****, й* ***не мало*** (Ю. Бощенко); *Моя армія* ***ніколи*** *не спить та* ***завжди*** *на варті* (В. Шевченко)]. Дієслівні опозиції можуть бути представлені префіксальними похідними ***пожити*** – ***померти***: *Я не встиг* ***пожити*** *й мав* ***померти*** (Д. Гальченко), а також контрастивами ***пожити*** – ***воскреснути***: *боже, скажи мені чесно – / страшно* ***вмирати*** *тому, хто невдовзі* ***воскресне****?* (Є. Жарікова). Дієслово ***воскресати*** перебуває в антонімійних відношеннях зі словом ***вмирати*** ("ставати мертвим"), адже ***воскресати*** – "ставати знову живим, повертатися до життя після смерті; оживати" [5: 1: 744].

Інколи опозиція постає не в межах однієї частини мови, а лише на рівні семантики лексем: *Коли під лопатку встромляли нам ніж, / Регочучи:* ***вмерла*** *Вкраїна! / Та ні, Україна – двожильна й* ***жива,*** */ А воїни – більш, ніж* ***живіші****!* (О. Слоньовська). Лексико-семантичне поле СМЕРТЬ представлене дієсловом ***вмерла***, а ЖИТТЯ – прикметником ***живий*** (*більш, ніж* ***живіший***). Загалом ***живий*** – ***мертвий*** є привативною опозицією, для якої не характерна наявність проміжних членів, натомість оказіональне використання елемента ***живіший*** вказує на вищу міру вияву ознаки.

Трапляються асиметрійні антонімійні пари, конституенти яких набувають протилежного значення лише в конкретному контексті: *як мені не переплутати / своє* ***попереднє*** *життя / із* ***цим*** (С. Рубнікович). Речення демонструє контекстуальну лінгвістичну опозицію. У семантиці лексем ***усі*** – ***один*** наявні частково протилежні характеристики, конституенти протиставлені за кількістю. В. Амеліна використовує їх як контрастиви: *Так наче щоразу ведуть на розстріл /* ***Усіх*** */ А цілять лише в* ***одного****.*

Під час декодування прагматичної інформації варто зважати на те, що в

тексті з антонімами може підтримуватися конфліктність зображуваних подій: ***Правий*** *берег, об який б'ється луна. /* ***Лівий*** *берег, з якого ніхто не відступив* (С. Жадан); *не обіцяє нічого / у перспективі* ***дальній*** */ а в перспективі* ***ближній*** *– / лише цей пісний паноптикум / якого я хріна вижив?* (Ю. Іздрик); акцентовано на чергуванні протиставлених дій чи процесів*: Як луна: то* ***є****, а то* ***нема*** (О. Слоньовська); представлено виключення і несумісність: *Як мені знайти самій себе? / Це як несумісність* ***"цоб"*** *й* ***"цабе"*** (О. Слоньовська) або репрезентовано весь клас предметів чи явищ загалом, їхнє об'єднання: *Ми будемо удвох мовчать. /* ***Хміліти*** *разом й* ***тверезіти*** (Л. Костенко).

Найчастіше протиставлення різних компонентів лексичних значень трапляється в межах одного речення. Особливої експресивності набувають антоніми, які надають вислову афористичності: *Хто не* ***тікав****, того не* ***доженут****ь* (Л. Костенко).

Афористичного звучання в поетичній мові набувають спільнокореневі одиниці, що актуалізують протилежні значення: *Цього року у Неділю* ***Прощену*** */ Я, здається,* ***не*** *усіх* ***прощу****!* (О. Ірванець). Мовна гра ґрунтована на протиставленні сенсів. В уривку О. Ірванця надзвичайно виразно реалізована художня стратегія мовної гри, побудованої на протиставленні значень та очікувань. Ключовий художній ефект досягнуто за допомогою навмисного пропущення одного з елементів антонімійної пари – *прощати*. Формально цей елемент є надлишковим, оскільки його семантика вже закладена в контексті висловлення, адже словосполучення *Прощена неділя* у християнській традиції означає заклик до прощення, взаємного примирення та очищення. У цьому разі антонімійність не є прямо реалізованою у формі повної пари *прощати – не прощати*, але протилежне значення чітко імпліковане завдяки контексту й акценту на запереченні. Такий прийом увиразнює напруження між релігійною догмою всеохопного прощення та психологічною реальністю людини, яка не завжди готова або здатна пробачити тих, хто цього не заслуговує.

Широке використання антонімійних пар у поетичних текстах увиразнює віршовану мову, відображає тенденцію до поєднання непоєднуваного, свідчить про загострене сприйняття дійсності.

Антонімія, як одна з найвиразніших мовних опозицій, має значний прагматичний потенціал. Її функціювання в мовленні виходить за межі суто семантичної протилежності й активно залучається для реалізації комунікативних намірів мовця, формування переконливої аргументації та створення риторичного впливу.

Отже, прагматичний аспект антонімів розкривається в багатовекторному впливі на адресата: вони не тільки конструюють смисловий контраст, а й формують емоційно-оцінні коди, впливають на соціокультурні інтерпретації та посилюють риторичну силу тексту.

Висновки й перспективи дослідження. Антонімія є однією з найважливіших семантичних і стилістичних категорій, яка відіграє ключову роль у формуванні контрасту в мовленні. Антонімійні пари відображають універсальну здатність людського мислення структурувати дійсність за принципом протилежності, виконують важливі когнітивні, комунікативні та прагматичні функції.

Активно використовують антоніми в поетичних текстах для створення смислової напруги, акцентування ідейних протиставлень та розкриття внутрішніх психологічних станів ліричного героя. Уживаючи антонімійні опозиції, митці фіксують полярні оцінки, загострюють соціальні та культурні проблеми, формують багатовимірний образний простір твору.

Низка антонімійних пар утворена за принципом єдності протилежностей: їхні елементи не протиставлені, а доповнюють один одного, формуючи єдине ціле. Цю функцію може виконувати єднальний сполучник *і*, уживаний у позиції між антонімами. Антонімія стає ефективним засобом аргументації, риторичного впливу та емоційної експресії, формуючи у свідомості реципієнта чіткі смислові межі та активізуючи критичне мислення. Водночас антонімійні конструкції тісно пов'язані із соціокультурним контекстом і відображають глибинні національні, моральні й естетичні цінності.

Аналіз антонімії у творчості сучасних українських поетів засвідчив її здатність акцентувати діалектичну природу художньої реальності, поглиблювати психологічні та соціокультурні виміри тексту. Бінарні опозиції забезпечують багатошаровість поетичного тексту, уможливлюють формування когнітивних сценаріїв у свідомості реципієнта. Отже, антонімія – складний культурно-семіотичний механізм, що сприяє багатогранному художньому відтворенню дійсності та формуванню індивідуального стилю автора.

Актуальне наразі питання когнітивних стратегій сприйняття антонімів реципієнтами різних вікових, соціальних і культурних груп, що відкриває можливості для міждисциплінарних досліджень на стику лінгвістики, психології та соціології.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Векун Н. В. Антонімія якісних прикметників у сучасній українській мові: автореф. дис. докт. філол. наук: 10.02.01 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2006. 21 с.
1. Близнюк К. Аналіз опозицій як метод дослідження лексичної семантики. *Граматичні студії*: збірник наукових праць. Вінниця: ДонНУ ім. В. Стуса, 2017. № 3. С. 70–74.
2. Бобух Н. М. Антоніми в українській поетичній мові. Полтава: РВЦ ПУСКУ, 2007. 312 с.
3. Пац Л. І. Словесні семантичні опозиції в системі парадигматичних відношень. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія"*. 2016. № 60. С. 209–212.
4. Словник української мови / за редакцією І. К. Білодіда. (Т. 1–11). Київ: Наукова думка, 1970–1980.
5. Степаненко М. І. Антоніміка речень із просторовими відношеннями. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. 2006. № 2. С. 17–24.
6. Тараненко К. В. Прагматичний потенціал антонімії української мови. Дніпро: УМСФ, 2017. 152 с.
7. Тараненко О. О. Антоніми. Велика українська енциклопедія. URL: https://vue.gov.ua/Антоніми. 2021 (дата звернення: 12.06.2025).
8. Чорна О. Ю. Лексичні опозиції в поетичному словнику Сергія Жадана. *Український смисл*. 2017. № 2017. С. 77–88.
9. Шитик Л. В., Юлдашева Л. П. Функційно-семантичний потенціал ахроматичних кольорів у сучасній українській поезії про війну. *Мовознавчий вісник*: зб. наук. праць. Черкаси: видавець ФОП Гордієнко Є. І., 2023. Вип. 34. С. 130–142.
10. Щербина С. М., Гоца Н. М. Онтологічна сутність бінарних концептів та основні підходи до їх вивчення у сучасній лінгвоконцептології. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. № 3. С. 157–160.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Vekun, N. V. (2006). Antonyimiia yakisnykh prykmetnykiv u suchasnii ukrainskii movi [Antonymy of qualitative adjectives in modern Ukrainian]. Extended abstract of doctoral thesis. National Pedagogical Dragomanov University. Kyiv. 21 p. [in Ukrainian].
2. Blyzniuk, K. (2017). Analiz opozitsii yak metod doslidzhennia leksychnoi semantyky [Analysis of oppositions as a method of studying lexical semantics]. Hramatychni studii: zbirnyk naukovykh prats. Vinnytsia: Donetsk National University named after V. Stus. No. 3. Pp. 70–74. [in Ukrainian].
3. Bobukh, N. M. (2007). Antonyimy v ukrainskii poetychnii movi [Antonyms in Ukrainian poetic language]. Poltava: RVC PUSKU. 312 p. [in Ukrainian].
4. Pats, L. I. (2016). Slovesni semantychni opozitsii v systemi paradigmatychnykh vidnoshen [Verbal semantic oppositions in the system of paradigmatic relations]. Scientific Notes of the National University "Ostroh Academy". No. 60. Pp. 209–212. [in Ukrainian].
5. Bilodid, I. K. (Ed.). (1970–1980). Slovnyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language] (Vols. 1–11). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
6. Stepanenko, M. I. (2006). Antonymika rechen iz prostorovymy vidnoshenniamy [Antonymy of sentences with spatial relations]. Scientific Journal of the National Pedagogical Dragomanov University. No. 2. Pp. 17–24. [in Ukrainian].
7. Taranenko, K. V. (2017). Pragmtychnyi potentsial antonymii ukrainskoi movy [Pragmatic potential of antonymy in the Ukrainian language]. Dnipro: UMSF. 152 p. [in Ukrainian].
8. Taranenko, O.O. (2021). Antonimy [Antonyms]. Velyka ukrainska entsyklopediia. URL: https://vue.gov.ua/Антоніми (reference date: 12.06.2025). [in Ukrainian].
9. Chorna, O. Yu. (2017). Leksychni opozitsii v poetychnomu slovnyku Serhiia Zhadana [Lexical oppositions in the poetic lexicon of Serhii Zhadan]. Ukrainskyi smysl. No. 2017. Pp. 77–88. [in Ukrainian].
10. Shytyk, L. V., & Yuldasheva, L. P. (2023). Funktsiino-semantychnyi potentsial akhromatychnykh koloriv u suchasnii ukrainskii poezii pro viinu [Functional-semantic potential of achromatic colors in contemporary Ukrainian poetry about war]. Movoznavchyi visnyk: zbirnyk naukovykh prats. Cherkasy: FOP Gordienko Ye. I. Iss. 34. Pp. 130–142. [in Ukrainian].
11. Shcherbyna, S. M., Hotsa, N. M. (2014). Ontolohichna sutnist binarnykh kontseptiv ta osnovni pidkhody do yikh vyvchennia u suchasnii linhvokontseptolohii [The ontological essence of binary concepts and main approaches to their study in modern linguoconceptology]. Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. No. 3. Pp. 157–160. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії: 20.09.2025
Схвалено до друку: 28.11.2025

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal.
Philological Sciences. Vol. 2 (105)

Вісник Житомирського державного
університету імені Івана Франка.
Філологічні науки. Вип. 2 (105)

ISSN (Print): 2663-7642
ISSN (Online): 2707-4463

УДК 811.161.2'373.23
DOI 10.35433/philology.2 (105).2025.281-297

ПРІЗВИЩА ЖИТОМИРЩИНИ, ПОХІДНІ ВІД АГЕНТИВНИХ НАЗВ (НА МАТЕРІАЛІ КНИГ "РЕАБІЛІТОВАНІ ІСТОРІЄЮ. ЖИТОМИРСЬКА ОБЛАСТЬ")

Л. В. Ящук*

У статті описано відапелятивні прізвища Житомирщини науково-документальної серії книг "Реабілітовані історією. Житомирська область", похідні від агентивних назв, – одну з найпоширеніших в аналізованому матеріалі груп антропонімів. Джерело дослідження – сім книг "Реабілітовані історією. Житолмирська область" (2006–2015 рр.), котрі є складовою 27-томного науково-документального видання "Реабілітовані історією", присвяченого відновленню історичної справедливості щодо мільйонів жертв тоталітарного режиму срср і вшануванню пам'яті про них. В аналізованому антропоніміконі найповніше представлені прізвища, утворені від назв осіб, які працюють у виробничій сфері й пов'язані з різними ремеслами, зокрема з металообробною промисловістю, ювелірною справою та зброярством; з обробкою деревини й виготовленням речей із дерева; з обробляннням шкіри та виготовленням предметів, речей із неї; із приготуванням продуктів харчування, напоїв і їх торгівлею; з різними видами сільськогосподарської діяльності. Найбільш поширені прізвища ***Ковальчук, Кравчук, Ткачук, Шевчук, Мельник****, а також* ***Мельниченко, Мельничук, Олійник****. Засвідчено цілу низку подвійних як чоловічих, так і жіночих прізвищ, одним із компонентів яких є прізвища відагентивного походження в препозиції:* ***Ковальчук****-Давидюк,* ***Колодійчук****-Богайчук,* ***Мастерчук****-Головань,* ***Мельник****-Горбатюк,* ***Пастухов****-Охрімчук,* ***Столяр****-Шакула,* ***Стрельченко****-Андрійчук, а також в постпозиції: Май-****Мельник****, Мороз-****Огородник****, Нікітюк-****Рибак****, Турбал-****Винниченко****, Слободянюк-****Чумак****. Частина таких прізвищ містить два прізвища відагентивного походження:* ***Бондар-Пастухов, Дегтяренко-Фурман, Ковальчук-Смоляр, Кухар-Фурман, Чумак-Шевчук****; деякі з них утворені від спільнокореневих прізвищ:* ***Крамар-Крамарський, Ткач-Ткаченко, Ткач-Ткачук, Шевчик-Шевчук****. Засвідчене й одне потрійне прізвище, яке складається з двох відагентивних прізвищ:* ***Пастухов-Бондар****-Панчук. Дослідження здійснене за допомогою описового методу, зокрема інвентаризації та систематизації лексичного матеріалу із залученням лінгвістичного прийому лексико-семантичного аналізу.*

Ключові слова*: українська антропоніміка, прізвище, лексична база, Житомирщина.*

* *кандидат філологічних наук, доцент,*
доцент кафедри українськоїмови та методики її навчання
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)
lesjajashhuk@ukr.net
ORCID: 0000-0003-4314-0807

SURNAMES OF ZHYTOMYR REGION, DERIVED FROM AGENCY NAMES (BASED ON THE MATERIALS OF THE BOOKS "REHABILITATED BY HISTORY. ZHYTOMYR REGION")

Yashchuk L. V.

The article describes the appellative surnames of the Zhytomyr region from the scientific and documentary series of books "Rehabilitated by History. Zhytomyr Region", derived from agentive names, one of the most common groups of surnames in the analyzed material. The source of the research is seven books "Rehabilitated by History. Zhytomyr Region" (2006–2015), which are part of the 27-volume scientific and documentary publication "Rehabilitated by History", dedicated to the restoration of historical justice for the millions of victims of the totalitarian regime of the USSR and honoring their memory. The most complete representation of surnames in the analyzed anthroponymicon is formed from the names of people working in the production sector and associated with various crafts, in particular with the metalworking industry, jewelry and weapons; with woodworking and making things from wood; with leatherworking and making objects and things from it; with various types of agricultural activities. The most common surnames are ***Kovalchuk, Kravchuk, Tkachuk, Shevchuk, Melnyk****, as well as* ***Melnychenko, Melnychuk, Oliynyk****. A number of double surnames, both male and female, are attested, one of the components of which is the surname of agentive origin in the preposition:* ***Kovalchuk****-Davydiuk,* ***Kolodiychuk****-Bohaychuk,* ***Masterchuk****-Holovan,* ***Melnyk****-Horbatyuk,* ***Pastukhov****-Okhrimchuk,* ***Stolyar****-Shakula,* ***Strelchenko****-Andriychuk, as well as in the postposition: May-****Melnyk****, Moroz-****Ogorodnyk****, Nikityuk-****Rybak****, Turbal-****Vynnychenko****, Slobodyanyuk-****Chumak****. Some of these surnames contain two surnames of agentive origin:* ***Bondar-Pastukhov, Degtyarenko-Furman, Kovalchuk-Smolyar, Kukhar-Furman, Chumak-Shevchuk****; some of them are formed from common-root surnames:* ***Kramar-Kramarsky, Tkach-Tkachenko, Tkach-Tkachuk, Shevchik-Shevchuk****. One triple surname is also attested, which consists of two agentive surnames:* ***Pastukhov-Bondar****-Panchuk. The research was carried out using a descriptive method, in particular, inventorying and systematizing lexical material using the linguistic technique of lexical-semantic analysis.*

Keywords: *Ukrainian anthroponymics, surname, lexical base, Zhytomyr region.*

Постановка наукової проблеми. Прізвища – наймолодший клас антропонімів, який формувався протягом багатьох століть й остаточно утвердився в Україні наприкінці XVIII – протягом XIX ст. [12: 96]. Сьогодні прізвищу притаманні такі глобальні ознаки, як юридична обов'язковість, родинна спадковість, часова стабільність, мінімальне звукове варіювання та максимально можлива індивідуалізація [14: XII]. Цю групу українських антропонімів вивчали Г. Є. Бучко, Л. О. Кравченко, С. Є. Панцьо, Ю. К. Редько, І. Д. Фаріон, М. Л. Худаш, П. П. Чучка, В. П. Шульгач та інші ономасти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історична антропонімія Житомирщини XVI–XVII ст., зокрема й лексико-семантичні особливості прізвищевих назв, були предметом вивчення Л. В. Ящук [15]. Прізвища м. Житомира та Житомирської області "Національної книги пам'яті жертв голодомор у 1932-1933 років в Україні" аналізували І. В. Будько, В. М. Титаренко, Л. В. Ящук [2; 16; 17].

Мета дослідження – описати відапелятивні прізвища Житомирщини науково-документальної серії книг "Реабілітовані історією. Житомирська область" (2006–2015 рр.), похідні від агентивних назв. Ця група прізвищ – одна з найпоширеніших в аналізованому матеріалі – ще не була предметом спеціального вивчення, чим і зумовлена актуальність статті.

Джерелом дослідження слугують книги "Реабілітовані історією. Житомирська область" (2006–2015 рр.), котрі є складником 27-томного науково-документального видання "Реабілітовані історією", присвяченого "вшануванню пам'яті та відновленню історичної справедливості щодо мільйонів громадян колишнього Радянського Союзу, які стали жертвами тоталітарного режиму" (постанова президії Верховної Ради

України від 6 квітня 1992 року № 2256-XII та Кабінету Міністрів України від 11 вересня 1992 року № 530) [6: 7].

Серія "Реабілітовані історією. Житомирська область" уміщує 7 томів (останній, 7 том, складається з двох частин), що "розповідають про велику трагедію нашого народу – політичні репресії 1917–1980-х років XX ст., підтверджені архівними документами, спогадами репресованих, свідками тогочасних подій. Репресіями були охоплені всі верстви населення … незалежно від національності, віку, статі, партійності, соціального стану. За попередніми неповними підрахунками на Житомирщині репресовано понад 85 тис. осіб, з яких понад 16 тис. розстріляно" [6: 5].

Основна джерельна база аналізованих документів – фонди Державного архіву Житомирської області, архіви Управління СБУ в Житомирській області та Управління МВС України в Житомирській області, на основі яких підготовлено переважну більшість статистичних та аналітичних матеріалів. Використано й документи Державного архіву СБУ, матеріали місцевих газет [6: 8].

Кожна із семи книг містить розділ "Згадаймо поіменно" – це короткі біографічні довідки репресованих із Житомирощини: 1 книга – 5 тис. осіб (А–Весельський) (РІ 1), 2 книга – 6,5 тис. (Весельський–Д) (РІ 2), 3 книга – понад 6 тис. (Е–Кравчук) (РІ 3), 4 книга – понад 6,5 тис. (Краєвський–М) (РІ 4), 5 книга – понад 6,3 тис. (Н–Ріхтер) (РІ 5), 6 кн. – понад 5,6 тис. (Ришовський–У) (РІ 6), 7 кн. І частина – понад 5,2 тис. (Х–Я) + 371 особа додатково (А–Ш) (РІ 7/І), 7 кн. ІІ частина – понад 5 тис. (РІ 7/ІІ). Загалом понад 46,5 тис. осіб.

У розвідці використано описовий метод, зокрема інвентаризацію та систематизацію лексичного матеріалу із залученням лінгвістичного прийому лексико-семантичного аналізу.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Як наголошує П. П. Чучка, "майже дві третини прізвищ-апелятивів походить від апелятивів з особовим значенням і лише одна третина – від апелятивів із значенням неособовим. <…> Різниця між прізвищами та особовими апелятивами лише в різних ступенях узагальнення": особовий апелятив стає антропонімом, позбувшись узагальнювальної функції, а неособова назва мусить метафоризуватися, перетворюючись на особовий апелятив, який своєю чергою може стати прізвищем [13: 366].

Надзвичайне розмаїття типів українських прізвищ у великій групі іменувань, що вказують на ремесло, професію, вид заняття першого носія прізвища [5: 29]. Назви осіб за родом діяльності та професією посідають центральне місце серед лексико-семантичних груп назв осіб чоловічого роду. "Їхнє творення та функціювання значною мірою пов'язані з дією позамовних чинників: економічним розвитком суспільства загалом, процесами, що відбувалися у виробничій сфері в певній історичній ситуації та ін." [4: 9].

Аналізовані прізвища Житомирщини книг "Реабілітовані історією. Житомирська область", похідні від назв осіб за родом діяльності та професією, поділяємо на три підгрупи, узявши за основу класифікацію агентивних назв за семантикою О. В. Кровицької:

І. Прізвища, утворені від назв осіб, які працюють у виробничій сфері (зі свого боку, диференційовано на ті, які пов'язані з різними ремеслами, і ті, котрі пов'язані з різними видами промислів).

ІІ. Прізвища, похідні від назв осіб, що працюють у невиробничій сфері.

ІІІ. Прізвища, мотивовані назвами осіб, що пов'язані з іншими діями та вчинками.

Прізвища цієї групи, підкреслює Ю. К. Редько, – свідчення ступеня розвитку економіки країни, різних галузей народного господарства в період закріплення родових назв [7: 122].

І. А. Прізвища, утворені від назв осіб, що працюють у виробничій

сфері й пов'язані з різними ремеслами, у досліджуваному антропоніміконі є найчисельнішою групою прізвищ, що походять від агентивних назв, які пов'язані:

а) з металообробною промисловістю, ювелірною справою та зброярством: ***Гамерник*** (РІ 2: 270) < *гамарник* діал., заст. 'той, хто працює в гамарні' [9: 2: 24]; ***Железняк (Залізняк)***[7] (РІ 3: 162), *Железняк* (РІ 3: 162) (євр.)[8], *Желізняк* (РІ 3: 165) < *зализнякъ* 'купець, який торгує залізом' [1: 145], *залізняк* 'торговець залізом' [8: 2: 59], з-поміж значень лексеми *залізняк* у "Словнику української мови" наявні розм., заст. 'торговець залізними виробами', заст. 'ливарник' [9: 3: 190]; ***Золотаревич*** (РІ 3: 301) (пол.) < *Золотар* + суфікс *-евич*, *золотарь* 'золотих справ майстер' [10: 1: 336; 8: 2: 178], *золотар* 'те саме, що ювелір' [9: 3: 680]; *Золотарчук* (РІ 3: 301) < *Золотар* + суфікс *-чук*; ***Коваль*** (РІ 3: 500–503; РІ 7/ІІ: 305), *Коваль*-Якименко (РІ 3: 503) < *коваль* [10: 1: 369; 1: 187; 8: 2: 260], 'майстер, що куванням обробляє метал, виготовляє металеві предмети' [9: 4: 202); *Ковалевич* (РІ 3: 497), *Ковалець* (РІ 3: 500), *Ковалюк* (РІ 3: 529), *Ковальов* (РІ 3: 503–504; РІ 7/І: 581) / *Ковальова*[9] (РІ 3: 504) (рос.) < *Коваль* + суфікси *-евич / -ець / -'ук / -ов*; *Коваленко* (РІ 3: 498–499; РІ 7/ІІ: 305; РІ 7/ІІ: 428), *Коваленко*-Береснева*[10] (РІ 3: 499) < *коваленко* 'син коваля' [1: 187; 8: 2: 260] або < *Коваль* + суфікс *-енк(о)*; *Ковалик* (РІ 3: 500) < *ковалик* 'зменш. до *коваль*' [8: 2: 260] або < *Коваль* + суфікс *-ик*; *Ковальчук* (РІ 3: 510–528; РІ 7/І: 582; РІ 7/ІІ: 305–306), *Ковальчук*-Груда* (РІ 3: 528), *Ковальчук*-Давидюк (РІ 3: 528), *Ковальчук*-Дибенко (РІ 3: 528), *Ковальчук*-Рум'янцева* (РІ 3: 529), *Ковальчук*-Смоляр* (РІ 3: 529) < *ковальчук* 'учень коваля' [1: 187], '= *коваленко*', тобто 'син коваля', а також 'учень коваля' [8: 2: 260] або < *Коваль* + суфікс *-чук*; *Ковалишин* (РІ 3: 500) < *Ковалиха* + суфікс *-ин*, *ковалиха* 'дружина коваля' [1: 187; 8: 2: 260]; ***Ковач*** (РІ 3: 529) < *ковачъ* 'кователь, коваль' [10: 1: 370], *ковачь* '= *коваль*' [1: 187; 8: 2: 260]; *Ковачевич* (РІ 3: 529) < *Ковач* + суфікс *-евич*; ***Котляр*** (РІ 3: 676) < *котляръ* 'казаняр, мідник' [10: 1: 380], 'той, хто робить котли, казани, речі з міді і бронзи' [4: 11], *котляр* 'казаняр', заст. 'литаврист' [3: 3: 57]; *Котляренко* (РІ 3: 676) < *котляренко* 'син мідника' [1: 193), 'син мідника, литавриста' [8: 2: 293] або < *Котляр* + суфікс *-енк(о)*; ***Кузнець*** (РІ 4: 164) < *кузнецъ* 'коваль' [4: 11]; *Кузнецов* (РІ 4: 163–164; РІ 7/ІІ: 319) (рос.) < *Кузнець* + суфікс *-ов*; ***Пушкар*** (РІ 5: 603) < *пушкаръ* 'ремісник, що виготовляє зброю' [4: 11], *пушкарь* 'канонір' [10: 2: 259], 'артелерист', 'стрілець' [8: 3, 503], *пушкар* іст. 'майстер, який виготовляв і обслуговував гармати; гармаш', заст., розм. 'артилерист, гарматник' [9: 8: 412]; *Пушкарук* (РІ 5: 603–604), *Пушкарчук* (РІ 5: 604) < *Пушкар* + суфікси *-ук / -чук*; ***Слюсар*** (РІ 6: 355–356; РІ 7/ІІ: 385) < *слюсаръ* 'слісар' [10: 2: 333], *слюсарь* 'той, хто обробляє метал, виготовляє речі з металу' [4: 11], 'слісар, зброяр' [1: 333], 'слісар', '= *мосяжник*', тобто 'майстер, що виготовляє з міді різні предмети, виливаючи їх або виробляючи з мідного дроту, мідних листків; звичайно це хрести або невеликі предмети: пряжки, ланцюжки, щипці, ножі, топірці, келефи і т. ін.' [8: 4: 155; 8: 2: 448]; *Слюсаренко* (РІ 6: 356) < *слюсаренко* 'син слісаря' [1: 333] або < *Слюсар* + суфікс *-енк(о)*; *Слюсарчук* (РІ 6: 356–357) і *Слісарчук* (РІ 6: 347), *Слісарчук (Слєсарчук)* (РІ 6: 347) < *слюсарчукъ* 'учень слісаря' [1: 333] або < *Слюсар / Слісар* + суфікс *-чук*;

[7] Фактичний матеріал подано так, як він засвідчений в аналізованих джерелах, зокрема й розбіжності в написанні прізвища однієї особи, які взято в дужки.

[8] Скорочення біля прізвищ у дужках указують на те, що серед їхніми носіїв немає українців, а лише представники зазначених етнічних груп.

[9] Через скісну риску подано наявні в досліджуваних джерелах прізвища чоловічого / жіночого роду.

[10] Знаком * помічено складні прізвища, засвідчені в досліджуваному матеріалі лише в ідентифікації жінок.

Слюсарев (Смокарев)* (РІ 7/ІІ: 438) (рос.) < *Слюсар* + суфікс *-ев*; ***Токар*** (РІ 6: 547) < *токаръ* ‘той, хто обробляє метал, дерево’ [4: 11], *токарь* ‘токар’ [8: 4: 272], *токар* ‘робітник, фахівець з механічної обробки металу, дерева й інших матеріалів способом обточування на верстаті’ [9: 10: 177]; *Токарев* (РІ 6: 547) / *Токарева* (РІ 6: 547) (рос.), *Токаревич* (РІ 7/ІІ: 439), *Токарчук* (РІ 6: 548) < *Токар* + суфікси *-ев / -евич / -чук*; *Токаренко* (РІ 6: 547), *Токоренко* (РІ 6: 548) < *токаренко* ‘син токаря’ [8: 4: 272] або < *Токар* + суфікс *-енк(о)* та ін.;

б) з обробкою деревини, виготовленням речей із дерева: ***Бердников*** (рос., мордв.) (РІ 1: 373) < *Бердник* + суфікси *-ов*, *бердникъ* ‘майстер, який виготовляє берда’ [10: 1: 52], *бердник* ‘тс.’ [8: 1: 50]; ***Бондар*** (РІ 1: 465–471; РІ 7/ІІ: 149, 253, 420), *Бондар*-Панчук, *Бондар*-Пастухов (РІ 1: 472) < *бондарь* ‘бондар’ [10: 1: 65; 1: 59; 8: 1: 86], *бондар* ‘майстер, ремісник, що виробляє діжки, бодні, дерев’яні відра і т. ін.’ [9: 1: 216]; *Бондарев* (РІ 1: 472) (рос.), *Бондаревич* (РІ 7/ІІ: 420) (пол.) < *Бондар* + суфікси *-ев / -евич*; а також наявні прізвища *Бондарець* і *Бондарик* (РІ 1: 475), які можуть бути мотивовані апелятивами відповідно *бондарець / бондарик* ‘зменш. до *бондар*’ [8: 1: 85] чи антропонімом *Бондар* із додаванням прізвищетвірних формантів *-ець* / *-ик*; *Бондаренко* (РІ 1: 472–475; РІ 7/І: 567; РІ 7/ІІ: 253, 420), *Бондаренко*-Туревич* (РІ 1: 475) < *бондаренко* ‘син бондаря’ [1: 59; 8: 1: 85] чи < *Бондар* + патронімний суфікс *-енк(о)*; *Бондарчук* (РІ 1: 475–484; РІ 7/І: 567–568; РІ 7/ІІ: 149, 253–254) < *бондарчук* ‘підмайстрій бондаря’ [8: 1: 86] чи < *Бондар* + суфікс *-чук*; ***Гонтар*** (РІ 2: 388) < *гонтарь* ‘гонтар’ [10: 1: 181], *ґонтарь* ‘той, хто покриває дахи гонтом’ [8: 1: 350], *гонтар* ‘той, хто виготовляє гонт (гонту)’, ‘той, хто покриває дах гонтом (гонтою)’ [9: 2: 123]; *Гонтаренко* (РІ 2: 388) < *Гонтар* + суфікс *-енк(о)*; ***Каретнікова**** (РІ 3: 395) (нім.) < *Каретник* + суфікс *-ов*, *каретник* заст. ‘стельмах, що робить карети’ [9: 4: 105]; ***Колесник*** (РІ 3: 565–568; РІ 7/ІІ: 309–310) < *колесникъ* ‘колісник’ [10: 1: 371], *колісник* ‘тс.’ [8: 2: 269], ‘колісний майстер’ [9: 4: 225]; *Колесников* (РІ 3: 568–569; РІ 7/ІІ: 428) < *Колесник* + суфікс *-ов*; *Колесниченко* (РІ 3: 569; РІ 7/ІІ: 310) < *Колесник* + суфікс *-енк(о)*; ***Колодій*** (РІ 3: 571) < *колодій* діал. ‘колісник’ [8: 2: 271; 9: 4: 228], в "Етимологічному словнику української мови" зазначено, що псл. *kolodějь* – складне слово, утворене від іменника *kolo* ‘колесо’ і дієслова *děti (dějati)* ‘робити, діяти’ [3: 2: 517], наявне в книзі й прізвище *Колодей* (РІ 7/ІІ: 446), носієм якого є німець; *Колодійчук* (РІ 3: 572), *Колодійчук*-Богайчук (РІ 3: 572) < *Колодій* + суфікс *-чук*; ***Плотник*** (РІ 5: 497) < *плотникъ* ‘тесляр’ [4: 11]; ***Решетар*** (РІ 5: 677) < *решетар* заст. ‘той, хто виготовляв решета’ [9: 8: 524]; ***Решетников*** (РІ 7/ІІ: 436) < *Решетник* + суфікс *-ов*, *решетникъ* ‘той, хто робить решета’ [10: 2: 272], *решітник* ‘той, хто продає решета’ [8: 4: 14], ‘той, хто виготовляє решета’ [9: 8: 525]; ***Ситар*** (РІ 6: 293) < *ситар* ‘майстер, що виготовляє сита; ситник’ [9: 9: 206]; *Ситарук* (РІ 6: 293) < *Ситар* + суфікс *-ук*; ***Ситник*** (РІ 6: 293) < *ситникъ* ‘той, хто робить сита’ [10: 2: 321], *ситник* ‘майстер, що виготовляє сита; ситар’ [8: 4: 124; 9: 9: 207]; ***Сніцар*** (РІ 6: 370–371) < *снѣцарь* ‘різьбяр’ [10: 2: 338], ‘= *сницарь*’, тобто ‘скульптор, різьбяр’, ‘колісник, каретник’ [8: 4: 161], *сницар* ‘майстер з художнього різьблення по дереву й карбування по металу’ [9: 9: 423]; *Сніцаренко* (РІ 6: 371) < *Сніцар* + суфікс *-енк(о)*; ***Стельмах*** (РІ 6: 421–422; РІ 7/ІІ: 388) < *стельмахъ* ‘каретник, колісник’ [10: 2: 363], *стельмах* ‘каретник, колісник, майстер, який робить вози’, ‘тесляр’ [8: 4: 202], ‘майстер, який робить вози, сани, колеса і т. ін.’, діал. ‘тесляр, теся’ [9: 9: 684]; *Стельмащук* (РІ 6: 423) < *Стельмах* + суфікс *-чук*; ***Столяр*** (РІ 6: 443), *Столяр*-Шакула (РІ 6: 443) < *столяр* [8: 4: 209], ‘робітник, фахівець, що займається обробкою (тоншою, ніж при теслярських роботах) дерева і виготовленням виробів із нього’ [9: 9: 728]; *Столяренко* (РІ 6: 443), *Столяров*

(РІ 6: 443), *Столярчук* (РІ 6: 444) < *Столяр* шляхом приєднання суфіксів *-енк(о) / -ов / -чук*; *Тесля* (РІ 6: 511) < *тесля* ‘тесляр’ [10: 2: 389–390; 1: 351; 8: 4: 259]; *Тесленко* (РІ 6: 511) < *Тесля* + суфікс *-енк(о)* і под.;

в) з будівельною справою й керамічним виробництвом: ***Гончар*** (РІ 2: 389–390; РІ 7/ІІ: 274) < *гончаръ* ‘гончар’ [10: 1: 182; 1: 103], ‘той, хто виготовляє, продає глиняний посуд’, ‘той, хто виготовляє вироби з глазурі’ [8: 1: 309], *гончар* ‘майстер, який виготовляє посуд та інші вироби з глини’ [9: 2: 124]; *Гончаров* (РІ 2: 391) (рос.), *Гончарук* (РІ 2: 392–395; РІ 7/І: 575–576; РІ 7/ІІ: 230; РІ 7/ІІ: 275) < *Гончар* + суфікси *-ов / -ук*; *Гончаренко* (РІ 2: 390–391; РІ 7/І: 575; РІ 7/ІІ: 274) < *гончаренко* ‘син гончаря’ [8: 1: 308] або < *Гончар* + суфікс *-енк(о)*; ***Гутник*** (РІ 2: 515) < *гутникъ* ‘робітник на склоплавильному заводі’ [10: 1: 194; 1: 110], *гутник* ‘майстер на склоплавильному заводі’ [8: 1: 344]; *Гутниченко* (РІ 2: 515) < *гутниченко* ‘син гутника’ [1: 110] або < *Гутник* + суфікс *-енк(о)*; ***Муляр*** (РІ 4: 691) < *муляръ* ‘муляр’ [10: 1: 439], *муляр* ‘фахівець, майстер мурування’ [9: 4: 825], у словнику Б. Д. Грінченка, крім указаного значення, *муляр* ‘= *маляр*’ [8: 2: 454]; *Мулярчук* (РІ 4: 692) < *мулярчук* ‘учень муляра’ [8: 2: 454] або < *Муляр* + суфікс *-чук*; ***Нижник*** (РІ 5: 198) < *нижник* ‘людина, яка при розпилюванні дерева на дошки стоїть унизу’ [8: 2: 563; 9: 5: 409], у "Матеріалах до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст." Є. К. Тимченка *нижникъ* (пл. *niżnik*) – ‘нижній чин; холоп’ [10: 1: 507]; ***Тартачник*** (РІ 6: 496), *Тартачник*-Войтович (РІ 6: 496) < *тартачник* ‘робітник тартака’ [9: 10: 41], у "Словнику української мови" П. П. Білецького-Носенка засвідчено лексему *тартичникъ* ‘пиляр’ [1: 349]; ***Трач*** (РІ 6: 560) < *трач* ‘пиляр, що розпилює колоду на дошки’ [8: 4: 280], рідко ‘те саме, що пиляр’ [9: 10: 241]; ***Скляр*** (РІ 6: 323) (пол.) < *скляръ* ‘скляр’ [10: 2: 325], ‘той, хто торгує склом’ [1: 330], ***Шкляр*** (РІ 7/І: 385–386) < *шкляръ* ‘скляр’ [10: 2: 497], ‘скляр; той, хто торгує склом’ [1: 399], ‘= *скляр*’ [8: 4: 138]; *Шкляruк* (РІ 7/І: 386) < *Шкляр* + суфікс *-ук*; *Шкляренко* (РІ 7/І: 386) < *шкляренко* ‘син скляра’ [1: 399] або < *Шкляр* + суфікс *-енк(о)* і т. ін.;

г) обробляннням вовни, виготовленням полотна та ін.: ***Коберник*** (РІ 3: 487; РІ 7/ІІ: 303) < *коберникъ* ‘килимник’ [10: 1: 369]; ***Красильник*** (РІ 4: 110) < *красильник* розм. ‘те саме, що фарбувальник; фарбар’ [9: 4: 326]; *Красильников* (РІ 4: 110) < *Красильник* + суфікс *-ов*; ***Ткалич*** (РІ 6: 533) < *Ткаля* + суфікс *-ич*, *ткаля* ‘ткачиха’ [8: 4: 267], ‘робітниця, майстриня, яка виготовляє тканини на ткацькому верстаті’ [9: 10: 151]; ***Ткач*** (РІ 6: 533–534; РІ 7/ІІ: 394) < *ткач* [8: 4: 268], ‘робітник, майстер, який виготовляє тканини на ткацькому верстаті’ [9: 10: 153]; *Ткаченко* (РІ 6: 535–537; РІ 7/ІІ: 394) < *ткаченко* ‘син ткача’ [8: 4: 268] або < *Ткач* + суфікс *-енк(о)*; *Ткачук* (РІ 6: 537–543; РІ 7/ІІ: 394) < *ткачук* ‘підмайстрій ткача’, ‘син ткача’ [8: 4: 268] або < *Ткач* + суфікс *-ук*; засвідчені в аналізованому антропоніміконі й складні двокомпонентні прізвища-юкстапозити з повторюваним компонентом *Ткач*: *Ткач-Ткаченко** (РІ 6: 534), *Ткач-Ткачук* (РІ 6: 535); ***Шаповал*** (РІ 7/І: 322) < *шаповалъ* ‘валяльник’ [10: 2: 488; 1: 395], *шаповал* ‘валяльник’, ‘майстер, який виготовляє повстяні шапки’ [8: 4: 268], ‘майстер, який виготовляє з вовни шапки та інші вироби способом валяння’ [9: 11: 409]; *Шаповалов* (РІ 7/І: 322–323) / *Шаповалова* (РІ 7/І: 323) (рос.) < *Шаповал* + суфікс *-ов*; *Шаповаленко* (РІ 7/ІІ: 441) < *шаповаленко* ‘син шаповала’ [1: 395] або < *Шаповал* + суфікс *-енк(о)* і под.;

ґ) з обробляннням шкіри та виготовленням предметів, речей із неї: ***Гарбар*** (РІ 2: 281–282; РІ 7/І: 574; РІ 7/ІІ: 270) < *гарбаръ* (нм. *Gärber*) ‘шкіряник’ [10: 1: 171], *гарбар* заст. ‘кушнір’ [9: 2: 29]; *Гарбаренко* (РІ 2: 282; РІ 7/І: 574; РІ 7/ІІ: 270), *Гарбарчук* (РІ 2: 282–283; РІ 7/ІІ: 270) < *Гарбар* + суфікси *-енк(о) / -чук*;

Кожар (РІ 3: 538; РІ 7/ІІ: 307–308) < *кожаръ* ‘той, хто вичиняє хутро та шиє хутряні вироби’ [10: 1: 370]; ***Кожем’яка*** (РІ 3: 539) < *кожемяка* [10: 1: 370], *кожемьяка* ‘усмар’, ‘шкіряник’ [1: 187], *кожомяка* ‘шкіряник’ [8: 2: 272]; *Кожем’якин* (РІ 3: 539) < *Кожем’яка* + суфікс *-ин*; ***Кушнір*** (РІ 4: 235–236; РІ 7/ІІ: 322) < *кушнѣръ* (нм. *Kürschner*) ‘кушнір’ [10: 1: 394], *кушниръ* ‘тс.’ [1: 202], *кушнирь* ‘тс.’ [8: 2: 336], *кушнір* ‘фахівець, що вичиняє хутро із шкури та шиє хутряні вироби’ [9: 4: 425]; *Кушніренко* (РІ 4: 236) < *кушниренко* ‘син кушніра’ [1: 202] або < *Кушнір* + суфікс *-енк(о)*; *Кушніруκ* (РІ 4: 237) < *Кушнір* + суфікс *-уκ*; ***Ремінник*** (РІ 5: 668) (євр.) < *ремінник* ‘той, хто виготовляє ремені’ [9: 8: 502]; ***Римар*** (РІ 5: 691) < *римаръ* ‘той, хто виготовляє речі зі шкіри’ [4: 13], ‘шкіряник’, ‘шорник’ [1: 313], *римарь* (нм. *Riemer*) ‘шорник’ [10: 2: 272; 8: 4: 17], *римар* розм., рідко ‘те саме, що *лимар*’, тобто ‘майстер, який виготовляє ремінну збрую’ [9: 4: 485; 9: 8: 535]; *Римарев* (РІ 5: 691) (рос.) < *Римар* + суфікс *-ев*; *Римаренко* (РІ 5: 691), *Римаренко-*Дорошенко* (РІ 5: 691) < *римаренко* ‘син шкіряника’ [1: 313], ‘син шорника’ [8: 4: 16] або < *Римар* + суфікс *-енк(о)*; *Римарчуκ* (РІ 5: 692) < *римарчукъ* ‘учень шкіряника’ [1: 313], *римарчуκ* ‘син шорника’, ‘підмайстрій у шорника’ [8: 4: 16] або < *Римар* + суфікс *-чуκ*; ***Сапожник*** (РІ 6: 214; РІ 7/ІІ: 378), *Сапожниκ (Сапожников)* (РІ 6: 214) (євр.) < *сапожникъ* ‘швець’ [4: 13]; *Сапожников* (РІ 6: 214–215) / *Сапожникова* (РІ 6: 215), *Сапожникова*-Самчинська* (РІ 6: 215) < *Сапожниκ* + суфікс *-ов*; ***Седляр*** (РІ 6: 249) < *сідляр* ‘сідельник’ [8: 4: 125]; ***Чеботарьов*** (РІ 7/І: 267) (молд.) < *Чеботар* + суфікс *-ов*, *чоботаръ* ‘чоботар, швець’ [4: 13], *чоботаръ* ‘чоботар’ [10: 2: 483], *чоботарь* ‘тс.’ [8: 4: 467], *чоботар* ‘майстер, який шиє і ремонтує чоботи та інші види взуття; швець’ [9: 11: 346]; ***Швець*** (РІ 7/І: 337–338; РІ 7/ІІ: 441) < *швець* ‘кравець’ [10: 2: 491], ‘чоботар, майстер, який шиє і ремонтує взуття’ [8: 4: 489], ‘майстер, що шиє і лагодить взуття’ [9: 11: 429]; *Швецов* (РІ 7/І: 336–337) (рос.), *Шевцов* (РІ 7/І: 341) (рос.) / *Шевцова* (РІ 7/І: 341) < *Швець* + суфікс *-ов*; *Шевченко* (РІ 7/І: 341–342; РІ 7/ІІ: 408; РІ 7/ІІ: 442) < *шевченко* ‘син чоботаря’ [1: 397; 8: 4: 490] або < *Швець* + суфікс *-енк(о)*; *Шевчиκ* (РІ 7/І: 342–343; РІ 7/ІІ: 408) < *шевчикъ* ‘учень, робітник чоботаря’ [1: 397], *шевчиκ* ‘зменш. до *швець*’ [8: 4: 490], ‘пестл. до *швець*’ [9: 11: 435] або < *Швець* + суфікс *-иκ*; *Шевчуκ* (РІ 7/І: 343–352; РІ 7/ІІ: 408) < *шевчукъ* ‘учень, робітник чорботаря’ [1: 397], *шевчуκ* ‘підмайстрій чоботаря, учень чоботаря’ [8: 4: 490], ‘учень шевця’, ‘помічник шевця’ [9: 11: 435] або < *Швець* + суфікс *-уκ*; наявне в досліджуваному матеріалі складне двокомпонентне юкстапозитне прізвище *Шевчиκ-Шевчуκ* (РІ 7/І: 343) тощо;

д) з пошиттям одягу: ***Кожухарев*** (РІ 3: 539) (рос.) < *Кожухар* + суфікс *-ев*, *кожухарь* ‘кравець, що шиє кожухи’ [8: 2: 263], *кожухар* ‘тс.’ [9: 4: 208]; ***Кравець*** (РІ 3: 687–689; РІ 7/ІІ: 316) < *кравецъ* ‘кравець’ [10: 1: 382], *кравець* ‘тс.’ [1: 195; 8: 2: 297], ‘фахівець із пошиття одягу’ [9: 4: 319]; *Кравцов* (РІ 3: 689) < *Кравець* + суфікс *-ов*; *Кравченко* (РІ 3: 689–692; РІ 7/ІІ: 316) < *кравченко* ‘син кравця’ [1: 195; 8: 2: 297] або < *Кравець* + суфікс *-енк(о)*; *Кравчуκ* (РІ 3: 692–701; РІ 7/ІІ: 317) < *кравчукъ* ‘учень кравця’ [1: 195] або < *Кравець* + суфікс *-уκ*; ***Шапочнік*** (РІ 7/І: 323) (євр.) < *шапошниκ* ‘шапкар’ [8: 4: 485] та ін.;

е) із приготуванням продуктів харчування, напоїв і їх торгівлею: ***Винник*** (РІ 2: 132) < *винникъ* ‘винокур’ [10: 1: 101; 1: 77], *винниκ* ‘тс.’ [8: 1: 173], заст. ‘той, хто виготовляв горілку і спирт’ [9: 1: 441]; *Винниченко* (РІ 2: 132), Турбал-*Винниченко** (РІ 6: 577), *Вінниченко* (РІ 7/І: 571) < *винниченко* ‘син винокура’ [1: 77; 8: 1: 173] або < *Винниκ* + суфікс *-енк(о)*; *Винничуκ* (РІ 2: 132–133) < *Винниκ* + суфікс *-уκ*; ***Винокур*** (РІ 2: 134) (євр.) < *винокур* заст. ‘той, хто виготовляв горілку і спирт; винник’ [9: 1: 441]; ***Гуральник*** (РІ 2: 504) (євр.) < *гуральник* ‘робітник на гуральні’ [8: 1: 340]; ***Калашник*** (РІ 3: 365) < *калачникъ* ‘той, хто пече

калачі' [10: 1: 355], *калашник* 'пекар' [8: 2: 210; 3: 2: 348]; *Калашников* (РІ 3: 365) (рос.) < *Калашник* + суфікс *-ов*; ***Козоріз*** (РІ 3: 562) < *козоріз* 'м'ясник, який ріже кіз' [8: 2: 266]; ***Кухар*** (РІ 4: 212–213), *Кухар*-Фурман (РІ 4: 213) < *кухаръ* (нм. *Koch*(*er*)) 'кухар' [10: 1: 394; 1: 202], *кухарь* 'тс.' [8: 2: 333], 'те саме, що *куховар*', тобто 'робітник, що готує їжу' [9: 4: 420]; *Кухарев* (РІ 4: 213), *Кухарець* (РІ 4: 213), *Кухарук* (РІ 4: 214) < *Кухар* + суфікси *-ев / -ець / -ук*; *Кухарчук* (РІ 4: 214–215; РІ 7/ІІ: 321) < *кухарчукъ* 'учень кухаря' [1: 202], або < *Кухар* + суфікс *-чук*, або < *Кухарка* + суфікс *-ук*, *кухарка* [8: 2: 333], 'жін. до кухар' [9: 4: 420], або *Кухарча* + суфікс *-ук*, *кухарча* 'кухарчук' [8: 2: 333]; ***Кухта*** (РІ 4: 215–216) < *кухта* діал. 'кухарчук' [8: 2: 334; 9: 4: 421]; ***Мельник*** (РІ 4: 542–559; РІ 7/ІІ: 337, 431), *Мельник*-Горбатюк, *Мельник*-Лозовицький (РІ 4: 559), Май-*Мельник* (РІ 4: 429) < *мельник* 'мірошник' [8: 2: 416], 'власник млина або той, хто працює в млині; мірошник' [9: 4: 671]; *Мельников* (РІ 4: 559; РІ 7/І: 585) / *Мельникова* (РІ 4: 559), *Мельниченко* (РІ 4: 560–566; РІ 7/ІІ: 337–338), *Мильниченко (Мельниченко)* (РІ 7/ІІ: 432), *Мельниченко*-Соцький (РІ 4: 566) < *Мельник* + суфікси *-ов / -енк(о)*; *Мельничук* (РІ 4: 566–570; РІ 7/ІІ: 338), *Мельничук (Мельничук*-Семенюк) (РІ 4: 570) < *мельничук* 'син мельника, помічник мельника' [8: 2: 416] або < *Мельник* + суфікс *-ук*; ***Мірошник*** (РІ 4: 627) < *мѣрочникъ* 'мірошник' [10: 1: 444], *мирочникъ* 'тс.' [1: 225), *мірошник* 'мельник' [8: 2: 432], пор. прізвище єврея *Мірочнік* (РІ 4: 626), *мирочникъ* 'мельник' [1: 225]; *Мірошников* (РІ 4: 627) (рос.) < *Мірошник* + суфікс *-ов*; *Мірошниченко* (РІ 4: 627) < *мирочниченко* 'син мірошника' [1: 225], *мірошниченко* 'тс.' [8: 2: 432; 9: 4: 747] або < *Мірошник* + суфікс *-енк(о)*; ***Олійник*** (РІ 5: 264–268; РІ 7/ІІ: 354), *Олійник (Олейник)* (РІ 7/ІІ: 433), *Олійник*-Джурбій (РІ 5: 268) < *олѣйникъ* 'той, хто продає або виготовляє олію' [10: 2: 42], *олійникъ* 'той, хто б'є олію' [1: 261], *олійник* заст. 'той, хто виготовляє або продає олію' [8: 3: 52]; *Олійниченко* (РІ 5: 268) < *олійниченко* 'син олійника' [1: 261; 8: 3: 52] або < *Олійник* + суфікс *-енк(о)*; *Олійничук* (РІ 5: 268) < *Олійник* + суфікс *-ук*; ***Пекарик*** (РІ 5: 426) (нім.) < *Пекар* + суфікс *-ик*, *пекаръ* 'пекар, хлібодар' [10: 2: 89], *пекарь* 'кухар, хлібник, хлібопік' [1: 275], 'пекар, булочник' [8: 3: 105], *пекар* 'робітник, який випікає хлібні вироби' [9: 6: 110]; ***Пивовар*** (РІ 5: 462–463; РІ 7/І: 589) < *пивовар* [8: 3: 150], 'той, хто варить пиво' [9: 6: 350]; *Пивоварчук* (РІ 5: 463–464; РІ 7/ІІ: 362) < *Пивовар* + суфікс *-чук*; ***Пирожніков*** (РІ 5: 471) < *Пирожнік* + суфікс *-ов*, *пирожникъ* 'пекар' [4: 13], *пиріжник* заст. 'той, хто пече або продає пироги' [9: 6: 356]; ***Повар*** (РІ 5: 499), *Повар*-Митерчук (РІ 5: 499) < *повар* розм. 'те саме, що кухар' [9: 6: 635]; ***Різниченко*** (РІ 5: 697) < *різниченко* 'син різника чи торговця м'ясом' [8: 4: 23] або < *Різник* + суфікс *-енк(о)*, пор. прізвища євреїв: *Рєзнік* (РІ 5: 679; РІ 7/І: 591), *Рєзніков* (РІ 5: 679) < *Рєзнік* + суфікс *-ов*, *рѣзникъ*, *рѣзныкъ* 'різник' [10: 2: 303], *ризникъ* 'тс.' [1: 312], *різник* 'той, хто забиває худобу або птицю на м'ясо', 'продавець м'яса; м'ясник' [8: 4: 22; 9: 8: 565]; ***Солодовник*** (РІ 6: 389) < *солодовник* [10: 2: 339], 'той, хто виготовляє солод' [8: 4: 166], 'те саме, що *пивовар*' [9: 9: 448]; *Солодовников* (РІ 6: 389) < *Солодовник* + суфікс *-ов*; ***Табачник*** (РІ 6: 477) (євр.) < *табачникъ* 'той, хто виготовляє тютюн' [4: 14], *табачник* 'той, хто нюхає табаку, виготовляє або продає її' [8: 4: 241], заст. 'той, хто нюхає табаку' [9: 10: 8]; ***Тютюнник*** (РІ 6: 589; РІ 7/ІІ: 439) < *тютюнникъ* 'тютюнник' [10: 2: 408], 'той, хто готує тютюн для продажу' [4: 14], 'той, хто займається розведенням тютюну, хто продає табаку', 'той, хто палить багато тютюну' [1: 360], *тютюнник* 'той, хто вирощує тютюн, торгує тютюном, працює на тютюнових плантаціях' [8: 4: 300], 'той, хто вирощує тютюн', 'робітник тютюнової промисловості', заст. 'торговець тютюном' [9: 10: 335–336] і т. ін.;

є) з різними видами сільськогосподарської діяльності:

– тваринництвом: ***Воловиков*** (РІ 2: 208) (рос.) < *воловикъ* ‘сторож і пастух волів’ [1: 83], *воловик* ‘пастух волів’ [8: 1: 250], ‘той, хто доглядає або пасе воли’ [9: 1: 727]; ***Гайдай*** (РІ 2: 250; РІ 7/ІІ: 269) < *гайдай* (тюрк. *haida* – гнати худобу) ‘погонич волів’ [10: 1: 168], ‘= *гайдар*’, тобто ‘пастух овець’ [8: 1: 265]; *Гайдайчук* (РІ 7/ІІ: 269) < *Гайдай* + суфікс *-чук*; ***Козяр*** (РІ 3: 563–564) < *козяр* ‘пастух кіз’ [3: 2: 494]; *Козаревич* (РІ 3: 543) (пол.), *Козаренко* (РІ 3: 543), *Козарчук* (РІ 7/ІІ: 308) < *Козар* + суфікси *-евич / -енк(о) / -чук*, *козарь* ‘пастух кіз’ [8: 2: 265], *козар* ‘тс.’ [3: 2: 494]; ***Конюх*** (РІ 3: 603) < *конюх* [8: 2: 279], ‘той, хто доглядає коней’ [9: 4: 276]; *Конюхов* (РІ 3: 603) / *Конюхова* (РІ 3: 603) (пол.) < *Конюх* + суфікс *-ов*; ***Овчар*** (РІ 5: 245) < *овчаръ* ‘вівчар’ [4: 14], *овчарь* ‘вівчар, пастух овець’ [10: 2: 26], ‘= *вівчар*’, тобто ‘пастух овець’ [8: 3: 34; 8: 1: 203]; *Овчарук* (РІ 5: 245) < *Овчар* + суфікс *-ук*; *Овчаренко* (РІ 5: 245) < *вівчаренко* ‘син пастуха овець’ [8: 1: 203] або < *Овчар* + суфікс *-енк(о)*; *Вівчарчин* (РІ 2: 150) < *Вівчарка* + суфікс *-ин*, *вівчарка* ‘пастушка овець’ [3: 1: 389]; ***Пастух*** (РІ 5: 404), *Пастух*-Пастащук (РІ 5: 404) < *пастух* [8: 3: 101], ‘той, хто пасе стадо, череду, отару і т. ін.’ [9: 6: 91]; *Пастухов* (РІ 5: 404–405) (рос.), *Пастухов*-Охрімчук (РІ 5: 405), засвідчене складне трикомпонентне юкстапозитне прізвище *Пастухов*-Бондар-Панчук (РІ 5: 405), *Пастушенко* (РІ 5: 405; РІ 7/ІІ: 359; РІ 7/ІІ: 434), *Пастушенко*-Захарко* (РІ 5: 406) < *Пастух* + суфікси *-ов / -енк(о)*; *Пастушок* (РІ 5: 406) < *пастушок* ‘зменш. до *пастух*’ [8: 3: 101]; *Пастушков* (РІ 5: 406) (рос.) < *Пастушок* + суфікси *-ов* або *Пастушка* + суфікси *-ов*, *пастушка* ‘жін. до *пастух* і *пастушок*’ [9: 6: 92]; ***Пташник*** (РІ 5: 593) < *пташникъ* ‘птахолов’ [10: 2: 256], *пташник* ‘пташник’, ‘птахолов’ [8: 3: 497], ‘той, хто доглядає свійську птицю’ [9: 7: 380]; ***Свинар*** (РІ 6: 225) < *свинарь* ‘свинопас’ [8: 4: 106], *свинар* ‘той, хто доглядає свиней’, заст. ‘пастух свиней; свинопас’ [9: 9: 70]; *Свинарчук* (РІ 6: 225) < *свинарчук* ‘хлопчик-свинопас’ [8: 4: 106] або < *Свинар* + суфікс *-чук*; ***Стадник*** (РІ 6: 404–405; РІ 7/ІІ: 387) < *стадникъ* ‘пастух, доглядач стад’ [10: 2: 358], ‘пастух’ [1: 338], *стадник* ‘пастух коней’ [8: 4: 195]; *Стадниченко* (РІ 6: 406) < *стадниченко* ‘син пастуха’ [1: 338] або < *Стадник* + суфікс *-енк(о)*; ***Чабан*** (РІ 7/І: 261) < *чебанъ* ‘пастух’ [10: 2: 476], *чабанъ* ‘пастух овець, вівчар’ [1: 385], *чабан* ‘пастух овець’ [8: 4: 442], ‘те саме, що вівчар’ [9: 11: 259]; *Чабанов* (РІ 7/ІІ: 405), *Чабанюк* (РІ 7/І: 261) < *Чабан* + суфікси *-ов / -’ук*; ***Чередник*** (РІ 7/І: 275) < *чередникъ* ‘пастух’ [10: 2: 478], ‘пастух-корівник’ [1: 388], *чередник* ‘людина, яка пасе череду; пастух’ [9: 11: 304]; *Чередниченко* (РІ 7/ІІ: 441) < *чередниченко* ‘син пастуха’ [1: 388], ‘син чередника’ [8: 4: 455] або < *Чередник* + суфікс *-енк(о)* та ін.;

– мисливством: ***Бобровник*** (РІ 1: 436–437; РІ 7/І: 567; РІ 7/ІІ: 251) < *бобровникъ* ‘чиновник, який завідує бобровими гонами’ [10: 1: 60], *бобровник* ‘мисливець на бобрів; бобровий промисловик’ [8: 1: 78], ‘мисливець на бобрів’ [3: 1: 216]; ***Ловчий*** (РІ 4: 357) < *ловчій* ‘ловчий’ [10: 1: 407), *ловчий* [8: 2: 374], ‘особа, що займалася в бояр, поміщиків різними видами полювання, головним чином полюванням із собаками’ [9: 4: 539]; ***Ловчиков*** (РІ 4: 357) < *Ловчик* + суфікс *-ов*, *ловчик* ‘змен. до *ловець*’ тобто ‘мисливець’ [8: 2: 373–374]; ***Стрілець*** (РІ 6: 454–455) < *стрѣлецъ* ‘мисливець, стрілок’ [10: 2: 373], *стрилець* ‘стрілець, стрілок’ [1: 343], *стрілець* ‘стрілок, мисливець’ [8: 4: 216], ‘той, хто стріляє, хто вміє стріляти’ [9: 9: 774]; *Стрільчук* (РІ 6: 455–456) < *Стрілець* + суфікс *-ук*; *Стрельченко* (РІ 6: 450–451), *Стрельченко*-Андрійчук (РІ 6: 451) < *Стрелець* + суфікс *-енк(о)*; *Стрєльцов* (РІ 6: 453–454) (укр., рос.) < *Стрєлець* + суфікс *-ов* і под.;

– бджільництвом: ***Бортник*** (РІ 1: 501–502) < *бортникъ* ‘бджоляр, який тримає борті’ [10: 1: 66], *бортник* ‘бджоляр’ [8: 1: 89), заст. ‘той, хто займається бортництвом’ [9: 1: 221]; ***Пасічник*** (РІ 5: 401–403; РІ 7/ІІ: 359) < *пасичникъ* ‘бджоляр’ [1: 273], *пасічник*

‘бджоляр’, ‘той, хто доглядає за пасікою’ [8: 3: 99], ‘той, хто розводить бджіл, працює на пасіці; бджоляр’ [9: 6: 86] та ін.;

– городництвом, рільництвом, рослинництвом: ***Городник*** (РІ 2: 420) < *городник* ‘огородник’ [8: 1: 315; 8: 3: 37], ‘той, хто займається городництвом; овочівник’ [9: 2: 136]; ***Огородник*** (РІ 5: 248–249), Мороз-*Огородник* (РІ 4: 662), *огородникъ* ‘городник’ [4: 15], ‘селянин, який має садибу з городами, без пайової землі’, ‘садівник’ [10: 2: 29]; *Огородничук* (РІ 5: 249) < *Огородник* + суфікс *-ук*; ***Гречкосій*** (РІ 2: 447–448) < *гречкосій* ‘той, хто, сидячи вдома, займається господарством, городництвом, землеробством’ [1: 106], ‘той, хто сіє гречку’, ‘хлібороб, землероб’ [8: 1: 325]; ***Косарев*** (РІ 3: 641) (рос.) < *Косар* + суфікс *-ев*, *косарь* ‘косець’ [1: 193; 8: 2: 290], *косар* ‘той, хто косить траву, збіжжя тощо’ [9: 4: 304]; ***Хмеляр*** (РІ 7/І: 196) < *хмеляр* ‘той, хто вирощує хміль’ [9: 11: 96] і под.;

– лісництвом: ***Гайовий*** (РІ 2: 254–255) / *Гайова* (РІ 2: 254) < *гайовий* ‘лісовий сторож’ [8: 1: 266]; ***Лісниченко*** (РІ 4: 340), *Лесниченко* (РІ 4: 301) < *Лісник* + суфікс *-енк(о)*, *лісник* ‘лісовий сторож’, рідко ‘те саме, що *лісівник*’ [9: 4: 523] або < *Лісничий* + суфікс *-енк(о)*, *лісничий* [8: 2: 370], ‘службовець лісництва, а також той, хто завідує лісництвом’ [9: 4: 523]; ***Лісовик*** (РІ 4: 341) < *лісовик* ‘лісовий сторож’ [8: 2: 370]; ***Побережник*** (РІ 5: 498) < *побережник* ‘лісовий сторож, лісник’ [8: 3: 201], заст. ‘лісовий сторож’ [9: 6: 610] і т. ін.;

ж) із транспортом: ***Возникевич*** (РІ 2: 181; РІ 7/ІІ: 190) < *візник* ‘візниця, кучер’ [8: 1: 236], ‘людина, яка править кінним екіпажем, найчастіше найманим; фурман’ [9: 1: 668]; ***Дрогальчук*** (РІ 2: 654) < *Дрогаль* + суфікси *-чук*, *дрогаль* діал. ‘візник; биндюжник’ [9: 2: 421]; ***Кучер*** (РІ 4: 218–221; РІ 7/ІІ: 321; РІ 7/ІІ: 430) < *кучер* [8: 2: 334], розм. ‘те саме, що візник’ [9: 4: 422]; *Кучеренко* (РІ 4: 221–222; РІ 7/ІІ: 430), *Кучеров* (РІ 4: 222) (рос.), *Кучерук* (РІ 4: 222–223) < *Кучер* + суфікси *-енк(о)*, *-ов*, *-ук*; *Машталер* (РІ 4: 531–532) < *машталѣръ*](пл. *masztalerz* із нм. *Marstall*) ‘старший конюх’] [10: 1: 424], *машталиръ* ‘кучер’ [1: 222], *машталір* ‘конюх; кучер’ [8: 2: 414], заст. ‘візник’ [9: 4: 659]; ***Фурман*** (РІ 7/І: 171–172) < *фурман* заст. ‘*візник*’, тобто ‘людина, яка править кінним екіпажем, найчастіше найманим; фурман’ [9: 10: 655; 9: 1: 668], *хурман* ‘кучер’ [8: 4: 420]; *Фурманчук* (РІ 7/І: 172) і *Форманчук* (РІ 7/І: 159), *Форманюк* (РІ 7/І: 159) < *Фурман* + суфікси *-чук*, *-’ук* і под.;

з) із друкарством, зі сферою побуту: ***Інтрелегатор*** (РІ 3: 346) (євр.) < *интролѣгаторъ* ‘палітурник’ [10: 1: 351], *интрелиґаторъ* ‘тс.’ [4: 12), *интеллигаторъ* ‘тс.’ [1: 169]; ***Цірульник*** (РІ 7/І: 257) (євр.) < *цирульник* заст. ‘перукар, який також виконував деякі обов’язки лікаря (пускав кров, ставив п’явки і т. ін.)’ [9: 11: 218], в історичних словниках засвідчене слово *цилюрикъ* ‘цирульник’ [10: 1: 471; 1: 382], *цилюрик* ‘тс.’ [8: 4: 429] та ін.

и) з медичним обслуговуванням: ***Коновалов*** (РІ 3: 594) (рос.), *Коновальчук* (РІ 3: 594), *Коновалюк* (РІ 3: 595) < *Коновал* + суфікси *-ов / -чук / -’ук*, *коновалъ* ‘ветеринар, коновал’ [10: 1: 375], *коновал* [8: 2: 278], заст. ‘той, хто, не маючи ветеринарної освіти, займався каструванням і лікуванням коней’, перен., зневажл. ‘поганий лікар; неук у медицині’ [9: 4: 261]; ***Лікарчук*** (РІ 4: 330) < *ликарчукъ* ‘учень лікаря’ [1: 208], *лікарчук* ‘тс.’ [8: 2: 368] або < *Лікар* + суфікс *-чук*, *лѣкарь* ‘лікар’ [10: 1: 411], *ликарь* ‘тс.’ [1: 208], *лікарь* ‘тс.’ [8: 2: 368], *лікар* ‘особа з вищою медичною освітою, яка лікує хворих’ [9: 4: 512] і т. ін.;

і) з торгівлею: ***Крамар*** (РІ 4: 108) < *крамаръ* ‘купець’ [10: 1: 383], ‘торгівець’ [1: 195], *крамар* ‘купець, торгівець’ [8: 2: 299], ‘те саме, що торгівець’, зневажл. ‘гендляр’ [9: 4: 322], засвідчене в досліджуваних джерелах складне двокомпонентне прізвище-юкстапозит з повторювальним компонентом

Крамар: Крамар-Крамарський (РІ 4: 109); *Крамаренко* (РІ 4: 109) < *крамаренко* ‘син торговця’ [1: 195; 8: 2: 299], ‘син крамаря’ [9: 4: 322] або < *Крамар* + суфікс *-енк(о)*; ***Магазинер*** (РІ 4: 416) (євр.) < *магазинер* заст. ‘власник крамниці’, ‘продавець у крамниці’ [9: 4: 589]; ***Торговець*** (РІ 7/ІІ: 395) < *торговець* ‘той, хто займається приватною торгівлею як професією; крамар’ [9: 10: 202]; ***Шинкар*** (РІ 7/І: 378), *Шенкар (Шинкар)*, *Шенкар* (РІ 7/І: 359) (євр.) < *шинкаръ* ‘шинкар’ [10: 2: 494; 1: 398; 8: 4: 495], *шинкар* ‘власник шинку або продавець у ньому’ [9: 11: 453]; *Шинкаренко* (РІ 7/І: 378) < *шинкаренко* ‘син шинкаря’ [1: 398; 8: 4: 495] або < *Шинкар* + суфікс *-енк(о)*; *Шинкарук* (РІ 7/І: 378–379) < *Шинкар* + суфікс *-ук* і под.

І. Б. Прізвища, утворені від назв осіб, що працюють у виробничій сфері, займаючись:

а) різними видами промислів: ***Рибак*** (РІ 5: 680–682), Нікітюк-*Рибак* (РІ 5: 209) < *рибак* ‘= *рибалка*’ [8: 4: 14], ‘людина, яка ловить рибу, займається рибальством; риболов’ [9: 7: 527]; *Рибаков* (РІ 5: 682), *Рибаченко* (РІ 5: 683), *Рибачук* (РІ 5: 684–685) < *Рибак* + суфікси *-ов / -енк(о) / -ук*; *Рибачко* (РІ 7/ІІ: 373) < *рибачка* ‘жін. до *рибак*’, ‘дружина рибака’ [9: 8: 528]; *Рибачко* (РІ 7/ІІ: 373), *Рибачок* (РІ 5: 683) < *Рибак* + суфікси *-ко / -ок*; ***Рибалко*** (РІ 5: 682–683) < *рибалка* ‘людина, яка ловить рибу, займається рибальством’ [9: 7: 527]; *Рибальченко* (РІ 5: 683) < *Рибалка* + суфікси *-енк(о)*; *Рибалкін* (РІ 5: 682) (рос.) < *Рибалка* + суфікс *-ін*, у якому *рибалка*, зважаючи на національність носія прізвища, може мати значення міжмовного омоніма ‘риболовля’; ***Чумак*** (РІ 7/І: 310–311), *Чумак*-Шевчук (РІ 7/І: 311), Слободянюк-*Чумак** (РІ 6: 350) < *чумакъ* ‘промисловець, українець, який ішов з воловими підводами на Дон по рибу чи в Крим по сіль’ [1: 393], *чумак* [8: 4: 477], ‘в Україні в XV–XIX ст. – візник і торговець, який перевозив на волах хліб, сіль, рибу та інші товари для продажу’ [9: 11: 382] та ін.;

б) виробництвом речовин та сировини: ***Будник*** (РІ 1: 537–538) < *будникъ* ‘той, хто займається виробництвом поташу’, ‘робітник на поташному заводі’ [10: 1: 72], *будник* ‘робітник на поташному заводі’ [8: 1: 106]; *Будниченко* (РІ 1: 539; РІ 7/ІІ: 256) < *Будник* + суфікс *-енк(о)* або < *Будниченя* + суфікс *-к(о)*, *будниченя* ‘дитина працівника на поташному заводі’ [8: 1: 106]; ***Воскобойник*** (РІ 2: 230) < *воскобойникъ* ‘воскобій’ [10: 1: 116], *воскобійник* ‘воскобій і господар воскобійні’ [8: 1: 256], ‘той, хто добуває віск із вощини’ [9: 1: 743]; ***Дегтяр*** (РІ 2: 547), *Дектяр* (РІ 2: 550) (євр.), *Дехтяр* (РІ 2: 577) (євр.) < *дигтяръ* ‘той, хто продає дьоготь’ [1: 116], *дигтярь (дехтярь)* ‘той, що торгує дьогтем’ [1: 116], *дігтяр* ‘дігтярник’ [8: 1: 388], ‘той, хто виготовляє або продає дьоготь’ [9: 2: 298]; *Дегтярук* (РІ 2: 547), *Дехтярук* (РІ 2: 577), *Дегтяръов* (РІ 2: 547–548), *Дехтярев* (РІ 2: 577) < *Дегтяр / Дехтяр* + суфікси *-ук / -ов / -ев*; *Дегтяренко* (РІ 2: 547), *Дехтяренко* (РІ 2: 577), *Дегтяренко*-Фурман (РІ 2: 547) < *дигтяренко* ‘син того, хто торгує дьогтем’, ‘син дігтяра’ [1: 116], *дігтяренко* ‘син дігтяра’ [8: 1: 388] або < *Дегтяр / Дехтяр* + суфікс *-енк(о)*; *Дехтярчук* (РІ 2: 577) < *дихтярчукъ* ‘хлопчик-крамар у торговця дьогтем’ [1: 116], *дігтярчук* ‘тс.’ [8: 1: 388] або < *Дехтяр* + суфікс *-чук*; ***Мазяр*** (РІ 4: 428–429) < *мазяр* ‘продавець дьогтю’ [8: 2: 397], пор. прізвище поляка: *Мазярж* (РІ 4: 429); ***Рудник*** (РІ 6: 155–156) < *рудникъ* ‘рудокоп’ [10: 2: 299], *рудник* ‘тс.’ [8: 4: 35; 9: 8: 896]; ***Смоляр*** (РІ 6: 367–368) < *смоляр* ‘смоловар’ [8: 4: 159], ‘той, хто займається смолокурінням’ [9: 9: 416]; *Смолярчук* (РІ 6: 368) < *Смоляр* + суфікси *-чук*; ***Соляр*** (РІ 6: 392) < *соляр* ‘солевар’, ‘той, хто торгує сіллю’ [8: 4: 167], заст. ‘ солевар’, ‘той, хто торгує сіллю’ [9: 9: 453]; *Солярик* (РІ 6: 392), *Солярчук* (РІ 6: 392) < *Соляр* + суфікси *-ик / -чук* і т. ін.

ІІ. Прізвища, похідні від назв осіб, що працюють у невиробничій сфері й пов'язані:

а) з культурою, музикою: ***Бас*** (РІ 7/ІІ: 246) (євр.) < *бас* [8: 1: 31], 'низький чоловічий голос; співець з таким голосом' [9: 1: 108]; *Басов* (РІ 1: 339; РІ 7/І: 565) (біл., рос.), *Басюк* (РІ 1: 339–340) < *Бас* + суфікси *-ов / -'юк*; *Басок* (РІ 1: 339) < *басок* 'зменш. до *бас*' [8: 1: 31; 9: 1: 110]; ***Дишкант*** (РІ 2: 589) < *дишкант* 'дискант' [8: 1: 386], *дискант* 'високий дитячий голос (хлопчиків)', 'співак з таким голосом' [9: 2: 283]; ***Довбиш*** (РІ 2: 623) < *довбишъ* 'барабанщик' [10: 1: 212], *довбиш* 'литаврист' [8: 1: 401], заст. 'тс.' [9: 2: 330]; ***Дудар*** (РІ 2: 670; РІ 7/ІІ: 425) < *дударь* 'той, хто грає на дудці, волинці' [10: 1: 235], 'майстер, що робить дудки', 'той, хто грає на сопілці' [8: 1: 453], *дудар* 'майстер, що робить дудки', 'той, хто грає на дудці, сопілці' [9: 2: 431]; *Дударев* (РІ 2: 670), *Дударевич* (РІ 2: 670) (біл.), *Дударенко* (РІ 2: 670) (РІ 7/ІІ: 286), *Дударчук* (РІ 2: 670) < *Дудар* + суфікси *-ев / -евич / -енк(о) / -чук*; ***Дудник*** (РІ 2: 671) < *дудникъ* '= *дудар*' [8: 1: 453]; *Капеліст* (РІ 3: 385–386) < *капелиста* 'музикант' [8: 2: 216]; ***Кобзаренко*** (РІ 3: 488) < *Кобзар* + суфікс *-енк(о)*, *кобзарь* 'той, хто грає на кобзі; це бідний сліпець, як давні скальди та менестрелі' [1: 187], 'співець, який акомпанує собі на кобзі', 'поет' [8: 2: 259], *кобзар* 'український народний співець, що супроводить свій спів грою на кобзі' [9: 4: 200]; ***Музика*** (РІ 4: 686–688; РІ 7/І: 586; РІ 7/ІІ: 432), *Музика*-Гапончук (РІ 4: 688) < *музыка* 'музикант', 'музикантка' [1: 230]; *Музичук* (РІ 4: 689–690) < *Музика* + суфікс *-ук*; *Музиченко* (РІ 4: 688–689; РІ 7/ІІ: 343) < *музыченко* 'син музиканта' [1: 230] або < *Музика* + суфікс *-енк(о)*; *Музичко* (РІ 4: 689) < *музичка* 'поганий музикант' [8: 2: 453] < *Музика* + суфікс *-к(о)*; ***Музикантов*** (РІ 4: 688) < *Музикант* + суфікс *-ов*, *музикант* '= *музика*' [8: 2: 453]; ***Скрипник*** (РІ 6: 330) < *скрипникъ* 'скрипаль' [10: 2: 327], *скрипник* 'тс.' [8: 4: 144], заст. 'скрипаль', тобто 'музикант, який грає на скрипці' [9: 9: 319–320]; ***Співак*** (РІ 6: 402; РІ 7/І: 594) (євр.) < *спѣвакъ* 'співак' [10: 2: 355], з-поміж значень лексеми *співак* в 11-томному "Словнику української мови" – 'той, хто займається співом професійно' [9: 9: 513] і под.;

б) з малярством: ***Богомаз*** (РІ 1: 448) < *богомазъ* 'поганий іконописець, невмілий художник, маляр' [10: 1: 61], *богомаз* 'іконописець', 'поганий художник, маляр' [8: 1: 79], 'той, хто малює ікони; іконописець', розм. 'поганий художник' [9: 1: 209]; ***Мазийчук*** (РІ 4: 422) < *Мазий* + суфікс *-чук*, *мазій* зневажл. 'про поганого художника' [9: 4: 595]; ***Маляренко*** (РІ 4: 469; РІ 7/І: 584) < *маляренко* 'син маляра' [1: 219; 8: 2: 402] або < *Маляр* + суфікс *-енк(о)*, *маляр* 'художник' [8: 2: 402], 'той, хто займається малярством; художник' [9: 4: 613]; *Малярчук* (РІ 4: 469; РІ 7/ІІ: 333) < *малярчукъ* 'учень маляра' [1: 219], *малярчук* 'учень художника, маляра' [8: 2: 403] або < *Маляр* + суфікс *-чук* тощо;

в) з наукою, освітою: ***Вихованець*** (РІ 2: 140) < *выхованецъ* (пл. *wychowaniec*) 'вихованець' [10: 1: 161], *вихованець* [8: 1: 197], 'людина, яка вчиться або яка здобула освіту в якому-небудь навчальному закладі' [9: 1: 528–529]; ***Майстер*** (РІ 4: 433–434) < *майстеръ* 'художник', 'ремісник' [1: 218], *майстер* 'співець (кобзар, лірник), що навчає співу учня, відданого йому в науку' [8: 2: 398], 'фахівець з якого-небудь ремесла', а також розм. 'те саме, що тесляр' [9: 4: 599–600]; *Майстренко* (РІ 4: 434; РІ 7/ІІ: 332) < *майстренко* 'син ремісника' [1: 218] < *Майстер* + суфікс *-енк(о)*; *Майструк* (РІ 4: 434–435; РІ 7/ІІ: 332) < *Майстер* + суфікс *-ук*; *Мастерчук*-Головань* (РІ 4: 512) < *Мастер* + *-чук*; ***Писар*** (РІ 5: 471) < *писаръ* 'писар, писець, секретар' [10: 2: 107], *писар* заст. 'людина, що професійно займалася переписуванням паперів; писець' [9: 6: 360]; *Писаренко* (РІ 5: 471) < *писаренко* 'син писаря' [8: 3: 153] або < *Писар* + суфікс *-енк(о)*; *Писарчук* (РІ 5: 472] < *писарчукъ* 'канцелярист' [1: 282], *писарчук* 'син писаря', 'молодий писар, канцелярист'

[8: 3: 153] або < *Писар* + суфікс *-чук*; ***Школа*** (РІ 7/І: 386) < *школа* ‘школярі’ [8: 4: 501–502]; ***Школьник*** (РІ 7/І: 387) (євр.), *Школьнік* (РІ 7/ІІ: 410) (євр.) < *шкільник* ‘= школяр’ [8: 4: 501]; прізвище поляка ***Школярж*** (РІ 7/І: 387), *школяръ* ‘шкільник, учень’ [1: 399], *школяр* ‘тс.’ [8: 4: 502], ‘учень загальноосвітньої школи’ [9: 11: 481] і под.

ІІІ. Прізвища, мотивовані назвами осіб, що пов’язані з іншими діями та вчинками: ***Будник*** (РІ 1: 537–538) < *будник* діал. ‘сторож, будочник’ [9: 1: 248]; *Будниченко* (РІ 1: 539; РІ 7/ІІ: 256) < *Будник* + суфікс *-енк(о)*; ***Грабар*** (РІ 2: 431) < *грабаръ* ‘землекоп’ [10: 1: 187], *грабарь* ‘землекоп’, ‘гробокопач’ [8: 1: 320], *грабар* ‘робітник на земляних роботах; землекоп’, ‘гробокопач’ [9: 2: 150]; *Грабарчук* (РІ 2: 431) < *грабарчук* ‘хлопчик-землекоп’ [1: 105] або < *Грабар* + суфікс *-чук*; ***Гуменний*** (РІ 2: 496) < *гуменний* ‘прикажчик на гумні, наглядач за робітниками там; сторож на гумні, гуменник’ [8: 1: 340], заст. ‘прикажчик, що організовував роботу на току поміщика’ [9: 2: 193]; *Гуменюк* (РІ 2: 496–501; РІ 7/І: 577), *Гуменюк-Хробуст** (РІ 2: 501) < *Гуменний* + суфікс *-’ук*; ***Дворак*** (РІ 2: 541–542; РІ 7/ІІ: 280) < *дворакъ* ‘придворний; вихована, спритна, галантна людина’ [10: 1: 202], *дворак* ‘дворовий’ [8: 1: 363], іст., розм. ‘селянин, що працює у панському дворі; дворовий’ [9: 2: 224]; ***Копач*** (РІ 3: 603) < *копачъ* ‘землекоп; рудокоп’ [10: 1: 377], ‘той, хто копає землю, могилу’ [4: 20], *копач* ‘землекоп’, ‘гробокопач’ [8: 2: 280], ‘робітник, що копає землю; землекоп’ [9: 4: 280]; ***Миняйло*** (РІ 4: 589) < *миняйло* ‘міняло; той, хто займається розміном грошей’ [1: 224], *міняйло* ‘міняло’ [8: 2: 431], заст. ‘той, хто займається розміном грошей’, розм. ‘той, хто обмінює одні речі на інші’ [9: 4: 743]; ***Наливайко*** (РІ 5: 138), *Наливайко-Грищук* (РІ 5: 138) < *наливайко* ‘наливальник’ [8: 2: 498]; ***Сторожук*** (РІ 6: 444–445; РІ 7/ІІ: 389) < *Сторож / Сторожа* + суфікс *-ук*, *сторожъ* ‘сторож, охоронець’ [10: 2: 367], *сторож* [8: 3: 210], ‘особа, яка охороняє кого-, що-небудь’ [9: 9: 734] і *сторожа* ‘сторожа, охоронець’ [10: 2: 367], ‘сторожа, охорона’ [8: 3: 210], ‘загін, група людей (перев. озброєних), що охороняють кого-, що-небудь; варта’ [9: 9: 734] і под.

Висновки й перспективи дослідження. В аналізованому антропоніміконі семи книг науково-документальної серії "Реабілітовані історією. Житомирська область" найповніше представлені прізвища, утворені від назв осіб, які працюють у виробничій сфері й пов’язані з різними ремеслами. Прізвища *Ковальчук, Кравчук, Ткачук, Шевчук, Мельник,* а також *Мельниченко, Мельничук, Олійник* найбільш поширені серед досліджуваних онімів. Засвідчено цілу низку подвійних прізвищ, одним із компонентів яких є прізвища відагентивного походження як в пре-, так і в поспозиції: *Мельник-Горбатюк, Столяр-Шакула, Мороз-Огородник, Слободянюк-Чумак.* Частина антропонімів містить два прізвища відагентивного походження: *Бондар-Пастухов, Кухар-Фурман.* Подальше вивчення прізвищ Житомирщини дасть змогу виявити інші їхні регіональні особливості.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ ДЖЕРЕЛ

РІ 1 – Реабілітова історією. Житомирська область: у 7 кн. / редкол.: І. М. Синявська, Л. А. Копійченко та ін.; упоряд. Л. А. Копійченко, Д. Я. Самолюк, Є. Р. Тіміряєв. Житомир: "Полісся", 2006. Кн. 1: А–В. 724 с.

РІ 2 – Реабілітова історією. Житомирська область: у 7 кн. / редкол.: М. А. Черненко, В. М. Врублевський, Л. А. Копійченко та ін.; упоряд. Л. А. Копійченко, Д. Я. Самолюк, Є. Р. Тіміряєв. Житомир: "Полісся", 2008. Кн. 2: В–Д. 768 с.

РІ 3 – Реабілітова історією. Житомирська область: у 7 кн. / редкол.: М. А. Черненко, В. М. Врублевський, Л. А. Копійченко та ін.; упоряд.

Л. А. Копійченко, Д. Я. Самолюк, Є. Р. Тіміряєв. Житомир: "Полісся", 2010. Кн. 3: Е–Кра. 808 с.

РІ 4 – Реабілітова історією. Житомирська область: у 7 кн. / редкол.: В. С. Балюрко, Ю. Г. Градовський, Л. А. Копійченко та ін.; упоряд. Л. А. Копійченко, Д. Я. Самолюк, Є. Р. Тіміряєв. Житомир: "Полісся", 2011. Кн. 4: Кра–М. 788 с.

РІ 5 – Реабілітова історією. Житомирська область: у 7 кн. / редкол.: В. С. Балюрко, Ю. Г. Градовський, Л. А. Копійченко та ін.; упоряд. Л. А. Копійченко, Д. Я. Самолюк, Є. Р. Тіміряєв. Житомир: "Полісся", 2011. Кн. 5: Н–Рі. 796 с.

РІ 6 – Реабілітова історією. Житомирська область: у 7 кн. / редкол.: В. С. Балюрко, Ю. Г. Градовський, Л. А. Копійченко та ін.; упоряд. Л. А. Копійченко, Д. Я. Самолюк, Є. Р. Тіміряєв. Житомир: "Полісся", 2013. Кн. 6: Ри–У. 696 с.

РІ 7/І – Реабілітова історією. Житомирська область: у 7 кн. / редкол.: Ю. Г. Градовський, Л. А. Копійченко та ін.; упоряд. Л. А. Копійченко, Д. Я. Самолюк, Є. Р. Тімярієв. Житомир: "Полісся", 2015. Кн. 7. Ч. І: Ф–Я. 706 с.

РІ 7/ІІ – Реабілітова історією. Житомирська область: у 7 кн. / редкол.: Ю. Г. Градовський, Л. А. Копійченко та ін.; упоряд. Л. А. Копійченко, Д. Я. Самолюк, Є. Р. Тіміряєв. Житомир: "Полісся", 2015. Кн. 7. Ч. 2. 460 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

RI 1 – Reabilitova istoriieiu. Zhytomyrska oblast: u 7 kn. [Rehabilitation history. Zhytomyr region: in 7 volumes] (2006) / eds. I. M. Syniavska, L. A. Kopiichenko [at al.]; arranged by L. A. Kopiichenko, D. Ya. Samoliuk, Ye. R. Timiriaiev. Zhytomyr: "Polissia". Vol. 1. 724 p. [in Ukrainian].

RI 2 – Reabilitova istoriieiu. Zhytomyrska oblast: u 7 kn. [Rehabilitation history. Zhytomyr region: in 7 volumes] (2008) / eds. M. A. Chernenko, V. M. Vrublevskyi, L. A. Kopiichenko [at al.]; arranged by L. A. Kopiichenko, D. Ya. Samoliuk, Ye. R. Timiriaiev. Zhytomyr: "Polissia". Vol. 2: V–D. 768 p. [in Ukrainian].

RI 3 – Reabilitova istoriieiu. Zhytomyrska oblast: u 7 kn. [Rehabilitation history. Zhytomyr region: in 7 volumes] (2010) / eds. M. A. Chernenko, V. M. Vrublevskyi, L. A. Kopiichenko [at al.]; arranged by L. A. Kopiichenko, D. Ya. Samoliuk, Ye. R. Timiriaiev. Zhytomyr: "Polissia". Vol. 3: E–Kra. 808 p. [in Ukrainian].

RI 4 – Reabilitova istoriieiu. Zhytomyrska oblast: u 7 kn. [Rehabilitation history. Zhytomyr region: in 7 volumes] (2011) / eds. V. S. Baliurko, Yu. H. Hradovskyi, L. A. Kopiichenko [at al.]; arranged by L. A. Kopiichenko, D. Ya. Samoliuk, Ye. R. Timiriaiev. Zhytomyr: "Polissia". Vol. 4: Kra–M. 788 p. [in Ukrainian].

RI 5 – Reabilitova istoriieiu. Zhytomyrska oblast: u 7 kn. [Rehabilitation history. Zhytomyr region: in 7 volumes] (2011) / eds. V. S. Baliurko, Yu. H. Hradovskyi, L. A. Kopiichenko [at al.]; arranged by L. A. Kopiichenko, D. Ya. Samoliuk, Ye. R. Timiriaiev. Zhytomyr: "Polissia". Vol. 5: N–Ri. 796 p. [in Ukrainian].

RI 6 – Reabilitova istoriieiu. Zhytomyrska oblast: u 7 kn. [Rehabilitation history. Zhytomyr region: in 7 volumes] (2013) / eds. V. S. Baliurko, Yu. H. Hradovskyi, L. A. Kopiichenko [at al.]; arranged by L. A. Kopiichenko, D. Ya. Samoliuk, Ye. R. Timiriaiev. Zhytomyr: "Polissia". Vol. 6: Ry–U. 696 p. [in Ukrainian].

RI 7/I – Reabilitova istoriieiu. Zhytomyrska oblast: u 7 kn. [Rehabilitation history. Zhytomyr region: in 7 volumes] (2015) / eds. Yu. H. Hradovskyi,

L. A. Kopiichenko [at al.]; arranged by L. A. Kopiichenko, D. Ya. Samoliuk, Ye. R. Timiariiev. Zhytomyr: "Polissia". Vol. 7, part I: F– Ya. 706 p. [in Ukrainian].

RI 7/II – Reabilitova istoriieiu. Zhytomyrska oblast: u 7 kn. [Rehabilitation history. Zhytomyr region: in 7 volumes] (2015) / eds. Yu. H. Hradovskyi, L. A. Kopiichenko [at al.]; arranged by L. A. Kopiichenko, D. Ya. Samoliuk, Ye. R. Timiriaiev. Zhytomyr: "Polissia". Vol. 7, part 2. 460 p. [in Ukrainian].

ІНШІ УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

біл. – білорус
діал. – діалектне слово
євр. – єврей
заст. – застаріле слово
зменш. – зменшений, зменшувальний
зневажл. – зневажливе слово, вираз
іст. – історія
молд. – молдаванин
морд. – мордвин
нім. – німець
нм. – німецький
перев. – переважно
перен. – переносно, переносне значення
пл. – польський
псл. – праслов'янський
розм. – розмовне слово, вираз
рос. – росіянин
тс. – те саме
тюрк. – тюркский
укр. – українець

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Білецький-Носенко П. Словник української мови / упоряд. В. В. Німчук; відп. ред. К. К. Цілуйко. Київ: Наукова думка, 1966. 419 с.
2. Будько І. В. Лексична база прізвищ Брусилівщини (на матеріалі "Національної книги пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні"). *Мовні виміри світу*: матеріали ІІІ Міжнародної наук.-практ. студентсько-учнівської конф. (20 квіт. 2023 р., м. Житомир). Житомир. 2023. С. 13–15. URL: http://eprints.zu.edu.ua/36853/1/movni-vymiry.pdf (дата звернення: 24.04.2025).
3. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / за ред. О. С. Мельничука. Київ: Наукова думка, 1982–2012. Т. 1–6.
4. Кровицька О. Назви осіб в українській мовній традиції XVI–XVIII ст. Семантика і словотвір. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. 213 с.
5. Масенко Л. Т. Українські імена і прізвища. Київ: Т-во "Знання" УРСР, 1990. 47 с.
6. Реабілітова історією. Житомирська область: у 7 кн. / редкол.: І. М. Синявська, Л. А. Копійченко та ін.; упоряд. Л. А. Копійченко, Д. Я. Самолюк, Є. Р. Тіміряєв. Житомир: "Полісся", 2006. Кн. 1. 724 с.
7. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища (походження, словотвір, поширення). Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2023. 552 с.
8. Словарь української мови Бориса Грінченка = Словарь украинскаго языка: у 4 т. / упоряд., з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. [Репр. відтворення вид. 1907–1909 рр.]. Київ: Вид-во "Довіра" – УНВЦ "Рідна мова", 1997. Т. 1–4.

9. Словник української мови: в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970–1980. Т. 1–11.
10. Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. / підгот. до вид. В. В. Німчук, Г. І. Лиса. Київ–Нью-Йорк, 2002–2003. Т. 1–2.
11. Хібеба Н. А. Апелятивні означення людини як мотиватор прізвищ бойків. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки.* Житомир. 2025. Вип. 1 (104). С. 249–264. URL: http://philology.visnyk.zu.edu.ua/issue/view/19255/12406 (дата звернення: 12.06.2025).
12. Худаш М. Л. З історії української антропонімії. Київ: Наукова думка, 1977. 235 с.
13. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття. Ужгород, 2008. 672 с.
14. Чучка П. П. Прізвища закарпатських українців: історико-етимологічний словник. Львів: Світ, 2005. XLVIII, 701 с.
15. Ящук Л. В. Антропонімія Житомирщини XVI–XVII ст.: дис. … канд. філол. наук: 10.02.01; Житомир. держ. ун-т ім. Івана Франка. Житомир. 2008. Ч. І. 209 с.
16. Ящук Л. Прізвища Житомира, похідні від імен (на матеріалі "Національної книги пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні"). *Onim w paradygmatach językoznawczych. Онім у мовознавчих парадигмах* / pod red. I. Mytnik. Warszawa–Siedlce: Wydawnictwo WN IKiRBL, 2024. С. 153–173. URL: http://eprints.zu.edu.ua/41878/(дата звернення: 20.04.2025).
17. Ящук Л. В., Титаренко В. М. Лексична база прізвищ Житомирщини (на матеріалі "Національної книги пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років в Україні"). *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки.* Житомир. 2022. Вип. 2 (97). С. 198–210. URL: https://doi.org/10.35433/philology.2(97).2022.198-210 (дата звернення: 11.05.2025).

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Biletskyi-Nosenko, P. (1966). Slovnyk ukrainskoi movy [Ukrainian language dictionary] / arranged by V. V. Nimchuk; ed. by K. K. Tsiluiko. Kyiv: Naukova dumka. 419 p. [in Ukrainian].
2. Budko, I. V. (2023). Leksychna baza prizvyshch Brusylivshchyny (na materiali "Natsionalnoi knyhy pamiati zhertv holodomoru 1932–1933 rokiv v Ukraini") [Lexical database of surnames of the Brusyliv region (based on the materials of the "National Book of Memory of Victims of the Holodomor of 1932–1933 in Ukraine")]. *Movni vymiry svitu:* materialy III Mizhnarodnoi nauk.-prakt. Studentsko-uchnivskoi konf. (20 kvit. 2023 r., m. Zhytomyr). Zhytomyr. Pp. 13–15. URL: http://eprints.zu.edu.ua/36853/1/movni-vymiry.pdf (reference date: 24.04.2025). [in Ukrainian].
3. Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy: u 7 t. [Etymological Dictionary of the Ukrainian Language: in 7 volumes]. (1982–2012) / ed. by O. S. Melnychuk Kyiv: Naukova dumka. Vol. 1–6. [in Ukrainian].
4. Krovytska, O. (2002). Nazvy osib v ukrainskii movnii tradytsii XVI–XVIII st. Semantyka i slovotvir [Personal names in the Ukrainian linguistic tradition of the 16th–18th centuries. Semantics and word formation]. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy. 213 p. [in Ukrainian].
5. Masenko, L. T. (1990). Ukrainski imena i prizvyshcha [Ukrainian names and surnames]. Kyiv: T-vo "Znannia" URSR. 47 p. [in Ukrainian].
6. Reabilitova istoriieiu. Zhytomyrska oblast: u 7 kn. [Rehabilitation history. Zhytomyr region: in 7 volumes] (2006) / eds. I. M. Syniavska, L. A. Kopiichenko [at al.]; arranged by L. A. Kopiichenko, D. Ya. Samoliuk, Ye. R. Timiriaiev. Zhytomyr: "Polissia". Vol. 1. 724 p. [in Ukrainian].

7. Redko, Yu. K. (2023). Suchasni ukrainski prizvyshcha (pokhodzhennia, slovotvir, poshyrennia) [Modern Ukrainian surnames (origin, word formation, distribution)]. Lviv: LNU im. Ivana Franka. 552 p. [in Ukrainian].
8. Slovar ukrainskoi movy Borysa Hrinchenka = Slovar ukrainskago yazyka: u 4 t. [Dictionary of the Ukrainian language by Boris Grinchenko = Dictionary of the Ukrainian language: in 4 volumes] (1997) / arranged by B. Hrinchenko. [Re. 1907–1909.]. Kyiv: Vyd-vo "Dovira" – UNVTs "Ridna mova". Vols. 1–4. [in Ukrainian].
9. Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 t. [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes]. (1970–1980)/ I. K. Bilodid ed. Kyiv: Naukova dumka. Vols. 1–11. [in Ukrainian].
10. Tymchenko, Ye. (2002–2003). Materialy do slovnyka pysemnoi ta knyzhnoi ukrainskoi movy XV–XVIII st. [Materials for the dictionary of the written and literary Ukrainian language of the 15th–18th centuries] / arranged by V. V. Nimchuk, H. I. Lysa. Kyiv–NY. Vols. 1–2. [in Ukrainian].
11. Khibeba, N. A. (2025). Apeliatyvni oznachennia liudyny yak motyvator prizvyshch boikiv [Appellative designations of a person as a motivator of boyk surnames]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Filolohichni nauky.* Zhytomyr. Iss. 1 (104). Pp. 249–264. URL: http://philology.visnyk.zu.edu.ua/issue/view/19255/12406 (reference date: 12.06.2025). [in Ukrainian].
12. Khudash, M. L. (1977). Z istorii ukrainskoi antroponimii [From the history of Ukrainian anthroponymy]. Kyiv: Naukova dumka. 235 p. [in Ukrainian].
13. Chuchka, P. P. (2008). Antroponimiia Zakarpattia [Anthroponymy of Transcarpathia]. Uzhhorod. 672 p. [in Ukrainian].
14. Chuchka, P. P. (2001). Prizvyshcha zakarpatskykh ukraintsiv: istoryko-etymolohichnyi slovnyk [Surnames of Transcarpathian Ukrainians: Historical and Etymological Dictionary]. Lviv: Svit. XLVIII, 701 p. [in Ukrainian].
15. Yashchuk, L. V. (2008). Antroponimiia Zhytomyrshchyny XVI–XVII st. [Anthroponymy of the Zhytomyr region in the 16th–17th centuries]: PhD (c) thesis: 10.02.01; Zhytomyr. derzh. un-t im. Ivana Franka Zhytomyr. Part I. 209 p. [in Ukrainian].
16. Yashchuk, L. (2024). Prizvyshcha Zhytomyra, pokhidni vid imen (na materiali "Natsionalnoi knyhy pamiati zhertv holodomoru 1932–1933 rokiv v Ukraini") [Surnames of Zhytomyr, derived from given names (based on the material of the "National Book of Memory of Victims of the Holodomor of 1932–1933 in Ukraine")]. *Onim w paradygmatach językoznawczych. Onim u movoznavchykh paradyhmakh* / I. Mytnik ed. Warszawa–Siedlce: Wydawnictwo WN IKiRBL. Pp. 153–173. URL: http://eprints.zu.edu.ua/41878/ (reference date: 20.04.2025). [in Ukrainian].
17. Yashchuk, L. V., Tytarenko, V. M. (2022). Leksychna baza prizvyshch Zhytomyrshchyny (na materiali "Natsionalnoi knyhy pamiati zhertv holodomoru 1932–1933 rokiv v Ukraini") [Lexical database of surnames of the Zhytomyr region (based on the materials of the "National Book of Memory of Victims of the Holodomor of 1932–1933 in Ukraine")]. Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Filolohichni nauky. Zhytomyr. Iss. 2 (97). Pp. 198–210. URL: https://doi.org/10.35433/philology. 2 (97). 2022. Pp. 198–210 (reference date: 11.05.2025). [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії: 24.09.2025
Схвалено до друку: 28.11.2025

ЗМІСТ

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО……7

Астрахан Н. І. Людина і мистецтво в ренесансній картині світу ……7

Білявська В. С. Богиня з голосом смертної. Переосмислення образу Цирцеї в сучасній літературі ……19

Журба С. С. Жанрово-стильові особливості малої прози Марії Домбровської та Ірини Вільде ……28

Ковпік С. І. Специфіка аналітичного осмислення творів мережевої літератури ……37

Кравченко Ю. В. Специфіка використання образів української міфології в сучасних містичних оповіданнях ……46

Молнар Є. Р., Чонка Т. С. Екзистенційний вибір сучасної жінки в романах Євгенії Кононенко "Імітація" та "Зрада (Zrada, made in Ukraine)"……57

Чаплінська О. В. Фольклоризм "воронізького циклу" ранньої прози Пантелеймона Куліша ……66

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛІНГВІСТИКИ……77

Булик-Верхола С. З. Музична термінологія в українських лексикографічних джерелах XX–XXI ст.: підходи до репрезентації ……77

Гнатюк М. В. Часопис "Новим шляхом" (1928 р.): іменникова норма як ідентифікатор українізації педагогів Кубані ……89

Гороф'янюк І. В., Дузенко П. С. Відповіді-евфемізми на запитання "Куди йдеш?" в українській лінгвокультурі: сучасні спостереження ……98

Денисюк В. В. Фразеологізм у діахронії: сутність, ознаки ……107

Зелінська О. О. Антропоніми в проповідях Антонія Радивиловського…127

Карпенко О. Ю., Неклесова В. Ю. Stylistic Trends in Memetic Discourse: Phono-Graphical Aspect ……138

Куньч З. Й. Від словника до системи: термінографічні здобутки Левка Полюги ……150

Ментинська І. Б. Термінологічна концепція Левка Полюги: традиції й новаторство ……165

Пасічник В. В., Яромич М. В. Концептуалізація предметної області "штучний інтелект" із використанням інструментів великих мовних моделей……180

Полховська М. В., Очковська А. П. Стратегії відтворення лінгвокультурних особливостей Великобританії та США українською (на матеріалі англомовного серіалу "Тед Лассо") ……201

Радько О. Г. Словотвірні моделі індивідуально-авторських прикметників в українській поезії XX століття: типізація та тенденції розвитку ……211

Сметана І. І., Суxенко В. Г., Харчук Л. В. Мовна незалежність як запорука суверенності держави (на прикладі української та чорногорської мов) 224

Титаренко В. М. Іншомовні назви знарядь праці та матеріалів виробництва в північноукраїнських пам'ятках XVI–XVII ст. 237

Хаджилій Т. О. Функційне навантаження англомовних піктонімів 248

Чадюк М. О. Мовні засоби клікбейтності ютуб-новин 259

Юлдашева Л. П. Антоніми як основні маркери контрасту 272

Ящук Л. В. Прізвища Житомирщини, похідні від агентивних назв (на матеріалі книг "Реабілітовані історією. Житомирська область") 281